Kadir Mısıroğlu

LOZAN

zafer mi, hezimet mi ?

II

Bu Bir Sebil Yayınıdır

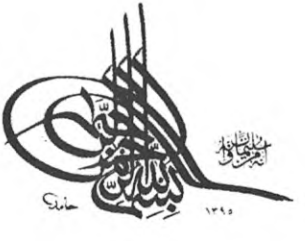

LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ?!
-II-

SEBİL YAYINLARI Nu: 272
DİZGİ: **Mus'ab CAN - M. YETİM**
BASKI-CİLD: İhlas Gazetecilik A.Ş.
Tel: 0212 454 30 00
KAPAK: **Gürbüz AZAK**
YAYINA HAZIRLAYAN: **Ali İhsan BAHADIR**

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**
ISBN 978-975-580-049-3

ALL RIGHT RESERVED

BİRİNCİ BASIM
1974

İSTANBUL
2016

KADİR MISIROĞLU

LOZAN

ZAFER Mİ, HEZÎMET Mİ?!

-II-

MÂDDÎ KAYIPLAR

ONUNCU BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-**İSTANBUL**
Tel: 0216 -553 51 51
www.sebilyayinevi.com

"Eyvah! Bu bâzicede (oyunda) bizler yine yandık!
Zirâ ki ziyân ortada, bilmem ne kazandık!"

Ziya Paşa

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- BENDEN TARİHE HABERLER (2016)
- ÖZLÜ SÖZLER (2016)
- CHP'NİN GÜNAH GALERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- ERMENİ MESELESİ VE ZULÜMLER (2015)
- OSMANLI TÂRİHİ c.II (2013)
- OSMANLI TÂRİHİ c.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- MALKOÇOĞLU KARDEŞLER (Târihî Roman) (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)

- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HILÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- PERİLİ KÖŞK (Masal) (1972)
- OF LALA (Masal) (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

AZİZ OKUYUCU!..

LOZAN; MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MÎRASININ HÂN-I YAĞMASI (YAĞMA SOFRASI)DIR... TÜRK'ÜN ŞAHSINDA İSLÂM'DAN İNTİKAM ALINARAK BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASI'NIN BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR!..

LOZAN'IN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ, İKTİSÂDÎ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYR-İ TABİÎ HUDUDLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYE'DİR!..

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU MİLLÎ MÎSÂK ÖNÜNDE İLK OLARAK MUHÂSEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR.

Sebil Yayınevi

...

Mâdem ölüme kadar,
Verilmiş bir mühlet var!..
Donanıp tekrar aşkla,
Sefere baştan başla!..

Kadir MISIROĞLU[1]
(Eskişehir, Askerî
Cezaevi 1972)

1 "**Cemre**" isimli şiir kitabındaki "**Kur'ân**" isimli şiirden...

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLAZİZ, Emin Hancı- Müzekkirât, Mısır, 1926.
AKANSEL, Dr. Mustafa Hakkı- Japon Mûcizesi, İstanbul, 1943.
ALTAY, Fahreddin-10 Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970.
ASPİNAL, Oğlander- (Liva General C.T.) Çanakkale Muhârebeleri, İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi, İstanbul, 1932.
ATAY, Fâlih Rıfkı- 19 Mayıs, Ankara, 1944.
-Çankaya, İstanbul, 1966.
ARMSTORNG, N.C.- Grey Welf **Mustafa Kemal**, London, 1932.
BİLSEL, M. Cemil- Lozan (II. Cilt), İstanbul, 1933.
BUDAK, Mustafa-İdealden Gerçeğe, Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika, İstanbul, 2002.
CEMÂLEDDİN EFENDİ, (Şeyhülislâm)- Hâtırât-ı Siyâsiye, Dersaâdet, 1936.
CEBESOY, Ali Fuad- Moskova Hâtıraları, İstanbul, 1956
-Siyâsî Hâtıralar, İstanbul, 1957.
CROZAT, Prof. Dr. Charles- Devletler Umûmî Hukuku, İstanbul, 1950.
CEVDET PAŞA, Ahmed- Tezâkir, (Tezkire 1-12), Ankara, 1953.
-Cevdet Tarihi, cild II. Dersaâdet 1308
CONK, Cemil- Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Ankara, 1959.
EARL of Ronaldshay- The Life on **Lord Gurzon**, V. III., London, 1928.
ENGELHARD- Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1938.
ERGİN, Osman- Maarif Tarihi, (II. Cild), İstanbul, 1938.
ERSOY, Tolga-Lozan Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?, İstanbul, 2002.
GÂZİ M. Kemal Paşa Haz. İzmir Yollarında, Ankara, 1337.
GİZLİ CELSE ZABITLARI- Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
GÜR, A. Refik- Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul, 1951.
İNAL, Mahmud Kemal- Son Sadrazamlar, (II. Cüz), İstanbul, 1941.
İLERİ, Suphi Nûri- Sevres ve Lausanne, İstanbul, 1934.
İNÖNÜ'nün Hâtıraları- (Lozan Kısmı), Ulus Gazetesi, 24 Temmuz 1968'den itibaren.
JAESCHKE, Gotthard- Türk İnkılâbı Kronolojisi, (II. Cild), İstanbul, 1941.
KARACAN, Ali Nâci- Lozan Konferansı ve **İsmet Paşa**, İstanbul, 1933
KÂMİL PAŞA, (Sadrazam)- Siyâsî Tarih, (II. Cild), İstanbul, 1325.
KANDEMİR, Feridun- Hâtıraları ve Söyleyemedikleriyle **Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.

KARABEKİR, Kâzım- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960.
LAMOUCHE (Kolenel)- Türkiye Tarihi, İstanbul, 1943.
LOZAN ZABITLARI- Lozan Muâhedenâmesi Mukâvelât ve Senedât-ı Sâire, İstanbul, 1339; Şark-ı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansında Tezekkür Olunan Senedât Mecmuâsı ve Zabıtlar, 1. takım (4 cild), İstanbul, 1924- 2. takım (2 cild) İstanbul, 1925.
LOZAN'ın İzlerinde 10 Yıl- (**Tevfik Rüştü Aras**'ın Konuşmaları), İstanbul, 1935.
MARDİN, Ebulâlâ- Medenî Hukuk Cephesinden **Ahmed Cevdet Paşa**, İstanbul, 1946.
MAHMUD, Celâleddin Paşa- Mir'ât-ı Hakîkat, İstanbul, 1326-1327.
MEHMET MURAT- Tatlı Emeller, Acı Hakikatler, İstanbul, 1330.
MERAY, SEHA L.-Lozan Barış Konferansı Tutanakları (Belgeler), Ankara, 1969.
MİKUSCH, Dagobert Von- La Resurection d'un Peuple, Paris, 1931.
M. KEMAL- Nutuk, Ankara, 1927.
NUR, Dr. Rıza-Hayat ve Hâtıratım, (3 cild), İstanbul, 1968.
-Hücumlara Cevaplar, İstanbul, 1941.
-Türk bilig Revüsü, (Nu: 8), İskenderiye, 1938.
OKYAR, Ali Fethi- Bolayır Muhârebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı, İstanbul, 1330.
ÖKE, Mim Kemal- Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul, 1987.
-Musul ve Kürdistan Sorunu, Ankara, 1992.
-İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, İstanbul, 1983.
ÖZBAY, Turgut- Lozan'dan Sevr'e Türkiye, Ankara, 2004
PECH, Edgar- Les Allies et la Turquie, Paris, 1925.
REY, Ahmed Reşid- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul, 1945.
SABİS, Ali İhsan- Harp Hâtıralarım, (5 cild), Ankara, 1951.
TENGİRŞENK, Yusuf Kemal- Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967.
(TOPUZLU), Operatör Cemil Paşa- Canlı Tarihler, cild 2, İstanbul, 1945.
TURNAGİL, Prof. Dr. Refik- İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1944.
TÜRKGELDİ, Ali Fuad- Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951.
SELEK, Sabahaddin- İsmet İnönü -Hâtıralar, Ankara, 1985
SOYSAL, İsmail- Türkiye'nin Dış Münâsebetleriyle İlgili Başlıca Siyâsî Antlaşmaları, Ankara, 1965.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 17

KISIM -I-
ARÂZİYE MÜTEALLİK KAYIPLAR

BİRİNCİ BÖLÜM
KIBRIS
I-KIBRIS'IN STRATEJİK EHEMMİYETİ VE TÂRİHÇESİ

A-STRATEJİK EHEMMİYETİ 23
B-KIBRIS ADASI'NIN TARİHÇESİ 25
a-Osmanlılar Tarafından Fethine Kadar 25
b-Kıbrıs'ın Osmanlı Türkleri Tarafından Fethi 38
c- Osmanlı İdâresinde Kıbrıs 51
ç-Kıbrıs'ın İngiltere'ye Bir Üs Olarak Terkedilmesi ... 56

II-KIBRIS'IN LOZAN'DA KAYBEDİLİŞİ

a-Hazırlayıcı Sebepler 71
b-Lozan Müzâkerelerinde Kıbrıs 76
c-Lozan'dan Sonra 91

İKİNCİ BÖLÜM
MUSUL
I-MUSUL'UN STRATEJİK, İKTİSÂDÎ, BEŞERÎ EHEMMİYETİ VE TÂRİHÇESİ

A-MUSUL'UN STRATEJİK, İKTİSÂDÎ VE BEŞERÎ EHEMMİYETİ
a-Stratejik Ehemmiyeti 109
b-İktisâdî Ehemmiyeti 112
c-Beşerî Ehemmiyeti 121
B-MUSUL'UN TARİHÇESİ
a-İlk Devirler 126
b-Müslüman Araplar'ın Hâkimiyetinden Osmanlılar'a İntikaline Kadar Musul 130
c-Musul'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Burada Osmanlı İdâresi 137

II-MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİ
A-ASKERÎ SAFHA VE ONU HAZIRLYANA ÂMİLLER
a-Birinci Cihan Harbi ve Ona Tekaddüm Eden Günlerde "Şark Meselesi"nin Aldığı Girift Şekil 145
b-Harb-i Umûmî'ye Bir Nazar 151
c-Harb-i Umûmî'de Irak Cephesi 157
B-MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİNDE SİYÂSÎ SAFHA
a-Lozan Konferansı'nda 168
b-Haliç Konferansı'nda 194
c-Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde 207
III-ANAVATAN'DAN AYRILIŞTAN GÜNÜMÜZE KADAR IRAK TÜRKLERİ'NİN AHVÂLİ
A-İÇTİMÂÎ, İKTİSÂDÎ VE SİYÂSÎ DURUMLARINA TOPLU BİR BAKIŞ 243
B-KERKÜK KATLİÂMI 252
IV-IRAK TÜRKLERİ'NİN İSTİKBÂLİ
A-BARZANÎ HAREKETİ VE MUHTEMEL NETİCELERİ ..256
a-Irak Türklüğü Bakımından 264
b-Türkiye Bakımından 266
B-TÜRKİYE'YE DÜŞEN VAZİFELER 270

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BATI TRAKYA
I-BATI TRAKYA'NIN EHEMMİYETİ, TARİHÇESİ VE KAYBEDİLİŞİ
A-BATI TRAKYA'NIN TÂRİHÇESİ
a-İlk Devirler 275
b-Osmanlı Hâkimiyeti Devri 282
B-BATI TRAKYA'NIN EHEMMİYETİ
a-Stratejik Bakımdan 291
b-Beşerî Bakımdan 295
C-BATI TRAKYA'NIN KAYBEDİLİŞİ
a-Balkan Harbi'ne Kadar 299
b-Balkan Harbi İle Başlayan Dram 308
c-Mahallî Mukâvemet Hareketleri 313
d-Lozan Sulh Konferansı'nda Batı Trakya Meselesi .. 328

II-BATI TRAKYA'NIN LOZAN MUÂHEDENÂMESİ'NDEN SONRAKİ AHVÂLİ VE İSTİKBÂLİ
A-LOZAN'I TÂKİB EDEN GÜNLER

a-Mütekâbiliyet Esâsını Bertaraf Eden 1930 Antlaşması 350
b-Eritme Siyâsetinin Çeşitli Tezâhürleri 353
B-BATI TRAKYA'NIN BUGÜNÜ VE YARINI
a-Batı Trakya Türklüğüne Düşen Vazifeler 367
b-Türkiye'ye Düşen Vazifeler 371

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARÂZİYE MÜTEALLIK DİĞER KAYIPLAR
I-ADALAR
a-Tarihçe 375
b-Lozan'daki Durum 382
c-Lozan Sonrası 388
d-Bugünkü Durum 401
II-HALEP VE HATAY
A-HALEP
a-Tarihteki Mevkii 403
b-Kaybedilişi 406
B-HATAY 422
III-BATUM 432
IV-MEZARLIKLAR 459

KISIM -II-
MÂLÎ KAYIPLAR

BİRİNCİ BÖLÜM
TÂMİRAT BEDELİ 467
İKİNCİ BÖLÜM
DİĞER MÂLÎ KAYIPLAR
I-GEMİ BEDELLERİ 487
II-VAKIF BEDELLERİ 491
III-OSMANLI BORÇLARININ TAKSİMİNDEKİ ADÂLETSİZLİK 493
IV-VE DİĞERLERİ 499

ŞAHISİSİMLERİİNDEKSİ 501

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.t. : adı geçen tefrika
a.y : aynı yerde
bkz. : bakınız
c. : cild
h. : hicrî
ilh. : ilâ âhır
m. : milâdî
p. : page
s. : sayı
sh. : sahife
trc. : tercüme eden
T.O.E.M: Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı
v : volume (cild)
vd. : ve devamı

(İşbu eserin ne gibi şartlar altında yazıldığını gösteren bu yazı, bir hâtıra olmak üzere ibkâ edilmiştir.)

Değerli Okuyucu!..

Bugün sırf Sebil Yayınevi'nin her eserin ilk formasını en son bastırmak âdeti sâyesinde buraya sıkıştırmaya imkân bulabildiğimiz bu takdim yazısını yazarken içimiz -binlerce vatanseverle birlikte- gerçekten kan ağlamaktadır. Zira üze-

rinde söz söylemeyi fuzûlî addettiğimiz bu kıymetli eserin yazarı azîz ağabeyimiz **Kadir MISIROĞLU**, onun basımının ikmal edildiğini göremeden ikinci defa olarak **"Eskişehir Askerî Cezâevi"**ne tıkılmış bulunmaktadır. Hakîkaten 23 Mart 1973 Cuma günü **"Eskişehir Örfî İdâre Mahkemesi"**nce, yıllarca evvel verdiği iddia edilen bir konferans dolayısıyla yedi yıl hapis, onaltı ay sürgün ve dört sene âmme haklarından memnûiyet cezâlarına çarptırılmış ve hükmün tefhîmiyle birlikte yeniden tevkif ve hapsedilmiştir. Muhakkak ki, mahkemelerin kararları üzerinde fikir beyânına mezun değiliz. Yegâne tesellîmizi, üstâdımızın o bitip tükenmek bilmeyen engin sabır ve metânetinde buluyor ve bu kararı, Askerî Temyiz Mahkemesi'nin mutlaka bozacağına bütün kalbimizle inanıyoruz. O'nun, önsözü, kırkıncı yaşını ikmâl gününde toplandığımız devlethânesinde -biraz da yakınları olan bizlerin teşvik ve ısrarlarımızla- yazılan bir eserinin intişârını göremeden tekrar hapsedilmesi gibi hazin bir tecellî karşısında söylenecek söz bulamamanın aczi içindeyiz.

Vecd ve îman gençliğine birçok değerli mücâdele eseri kazandıran üstad **Kadir MISIROĞLU**'nun şahsiyet ve fikirleri üzerinde durmayı zâid addediyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, O, sahip olduğu hududsuz ilim, ahlâk ve cesâretle -gençliğine rağmen- devrimizin **"Şeyhu'l-Muharrirîn"**i sayılmayı çoktan hak etmiş bir büyük insandır. Bu sebeple bugün O'nun dirâyet ve cesâret sembolü kaleminden mahrum olan cephemiz, sağ kolu kırılan bir cengâver gibidir. Bu hazin tecellî karşısında bütün milliyetçi ve mukaddesâtçılara:

"-Geçmiş olsun!" der, Cenâb-ı Hak'tan O'na ve bütün sevenlerine sabır ve metânet lütfetmesini niyâz ederiz!..

10 Nisan 1973

Evren KARADAYI
(İzabe Yük. Müh.)

Veysel EROĞLU
(İnş. Yük. Müh.)

-1973 basımına yazılmış olan-

ÖNSÖZ

Yakın tarihimizin acı gerçekleri üzerine çekilen kalın nisyan perdesini aralamaya çalışmanın, dirâyetten ziyâde cesârete ihtiyaç göstermesi, fikir hayatımız bakımından hazin bir tecellîdir. Gerçekten birçok tabular ihdas ederek bunların etrafını çeşitli fiilî ve hukûkî mânilerle kuşatmak, cemiyetimizin fârik bir vasfını teşkil etmektedir.

Bir nevî dokunulmazlık sayesinde ayakta tutulmak istenen efsânelerden biri de -nihayet birkaç ay sonra- ellinci yıldönümünü idrak edeceğimiz **"Lozan Muâhedenâmesi"**dir. Onunla alâkalı gerçekleri dile getiren eserimizin bu ikinci cildi, mâruz kaldığımız **"maddî kayıplar"**a tahsis edilmiştir. Gerçi burada daha ziyâde **"Mîsâk-ı Millî"**ye dâhil oldukları hâlde kurtarılamayan bazı vatan parçalarının fecî serencamlarını bulacaksınız. Bu yüzden onları, sırf bir maddî kayıp telâkkî eylediğimiz hükmüne varılmamalıdır. Zira biz, Lozan'da uğradığımız kayıpları, daha ziyâde gâlip vasıfları itibariyle **"maddî"** ve **"mânevî"** olmak üzere ikiye taksim etmiş bulunmaktayız.

Bu vesile ile şunu da açıkça arz ve ifâde edelim ki; değerli okuyucularımız, bu cildi tâkiben çıkması gereken ve **"mânevî kayıplarımızı"** anlatan üçüncü cild için acele etmemelidirler. Zira hakkımızda **"dokuz buçuk sene hapis"** talebiyle açılmış bulunan bir dâvâ, nihayet en fazla bir veya iki ay sonra **"Eskişehir Örfî İdare Mahkemesi"**nde behemehal bir karara bağlanacaktır. Nasıl bir netice ile karşılaşacağımızı kestirmek -ancak çok ilerde ifşâ edilebilecek bazı sebepler yüzünden- şu anda âdetâ imkânsız bulunmaktadır. Gerçekten -geçici de olsa- kuvvetin hakka galebesi, tarihte az görülmüş bir keyfiyet değildir. Ancak, adlî mercîlere intikal etmiş bir mevzûda fikir beyanı câiz olmadığı için -şimdilik- sabır ve sükûtu ihtiyar ediyoruz. Sadece şu kadarını söylemekle iktifâ edelim ki, bu dâva dolayısıyla 13 Temmuz 1972 tarihinde tevkif olunarak **"Eskişehir Askerî Cezâevi"**ne tıkılmıştık. Burada son derece ağır şartlar altında, 15 Kasım 1972 tarihine kadar temâdî eden hazin bir çile ve onun getirdiği çeşitli ıstırapların derin tesirleri üzerimizden hâlâ tamamiyle zâil olmuş değildir.

Kırk yaşını ikmal eylediğimiz şu günde, içinde bulunduğumuz şartlar hiç de müsâid olmadığı hâlde bizi, böyle bir eseri efkâr-ı umûmîyeye takdime -âdetâ- icbar eden birtakım sebepler vardır. Bunların başında, daha önce yazılıp bitirilmiş bulunan bir eseri, sırf bir önsözle ufak tefek tashih eksiklikleri yüzünden daha fazla hapsetmeye gönlümüzün bir türlü râzı olmayışını zikretmeliyiz. Ayrıca yukarıda bahsi geçen dâvâya ilâveten, bu eserin birinci cildi dolayısıyla hakkımızda **"İstanbul Toplu Basın Mahkemesi"**nde açılmış diğer bir dâvâ daha mevcuddur. O da henüz -müsbet, menfî- bir karata iktirân etmiş değildir. Muhakkak ki, hiç de iç açıcı olmayan, bütün bu gayr-i müsâid şartların, yakın bir gelecekte daha da kötüleşmesinin kuvvetle muhtemel gözükmesi, bu

eserin neşrini tâcil eden başlıca âmil olmuştur.

Herhangi bir kimsenin şan ve şerefine halel îrâs edebileceği mülâhazasıyla vatan ve milletin birçok meşrû hak ve dâvâlarını unutturmaya çalışmak, akıl ve insaf dışı bir hareket olduğu hâlde, bu sakîm davranış, yarım yüzyıldan beri devam edegelmiştir. Gerçekten **"Lozan"** için bugüne kadar pek çok methiye düzülmüştür. Bu kesif propagandanın ihdas eylediği kalın sis tabakası içinden çıkamayanlar, eserimizde ileri sürülen fikirlere -hattâ delillerin kuvvetine rağmen- dudak bükebilirler. Fakat kim ne derse desin biz, vatanın yarınki idârecileri olan gençleri, asgârî haklarımızın mâkesi olan **"Mîsâk-ı Millî"** üzerinde yeniden durup düşünmeye dâvet eden bu eserimizle dâima iftihar edeceğiz!.. Kendilerine güvenemeyenler, hür tenkidi önleyerek -biraz da tabiat kanunlarına mugâyir bir sûrette- fikirleri cebir ve tazyik altında yok etmeye çalışırlar. Fakat bu, beyhûde bir gayrettir. Zira tazyike maruz kalan fikirler, daha fazla kuvvetlenerek âdetâ sihirli bir cazibe kazanırlar. **"Mecelle"**nin meşhur kaidesine göre **"Bir şey zıyk oldukta muttasi' olur."** yâni sıkıştırdıkça genişlemek istidadı artar. Gerçekten fikirler, elektrik cereyanı gibidirler. Akacak bir mecrâ bulamadıkları zaman son derece tehlikeli olurlar. Bunu inkâr edenler, -er veya geç- hakikatin galebesine şâhid olarak hüsrana uğramaya mahkûmdurlar. Böylelerine en güzel cevabı **Nâmık Kemal** vermiştir:

"Ne mümkün zulm ile bîdad[1] ile imhâ-yı hürriyet.
Çalış, idrâki kaldır, muktedirsen âdemiyetten."

Kadir MISIROĞLU
28 Ocak 1973
Beylerbeyi – İSTANBUL

1 **Bîdâd:** Adâletsizlik

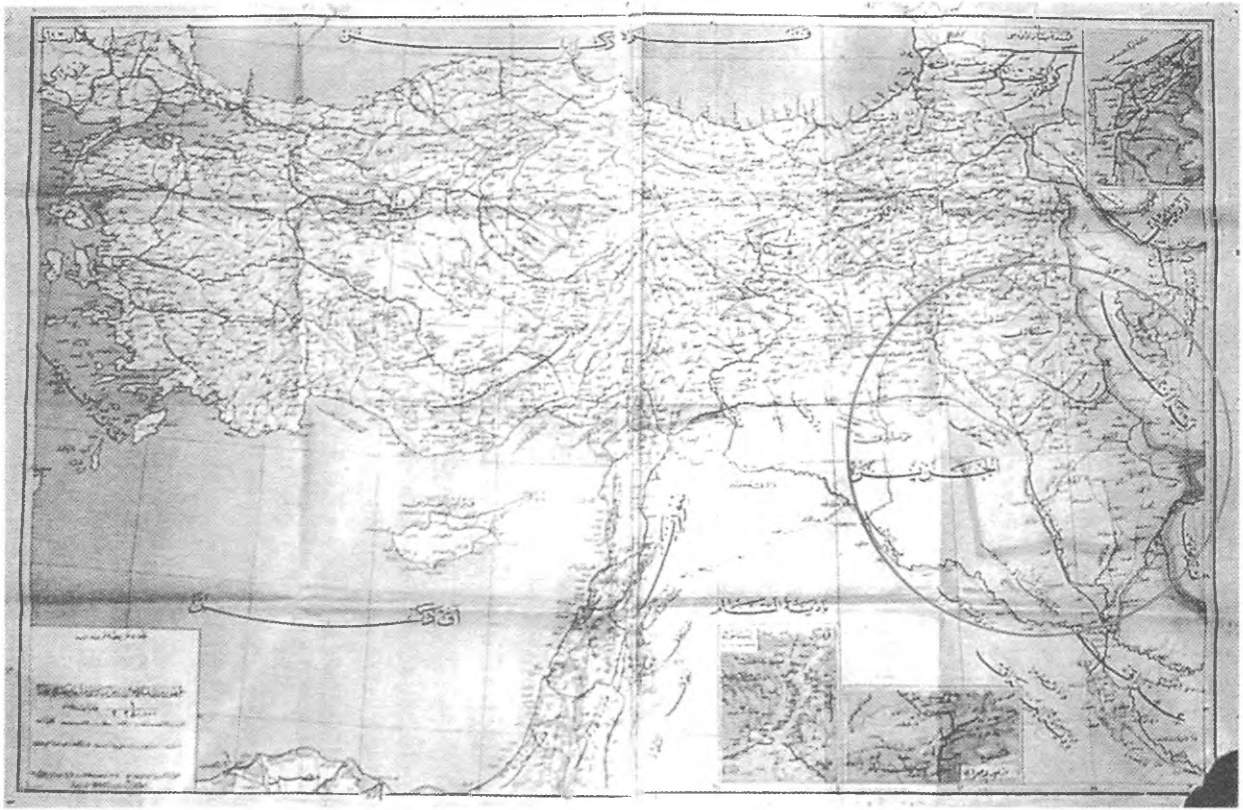

Cumhûriyetin ilk yıllarında ülkemizin haritası (Irak'la hudud belirsiz)

KISIM
I

ARÂZİYE MÜTEALLİK KAYIPLAR

Murahhaslarımıza verilen tâlimat el içi kadar üç sahifelik metin

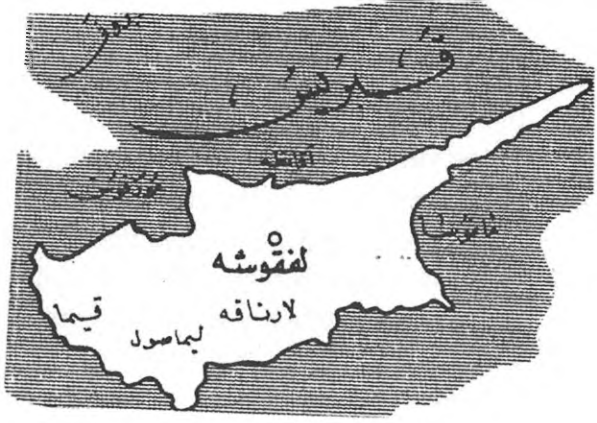

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS

I - KIBRIS'IN STRATEJİK EHEMMİYETİ VE TARİHÇESİ

A - STRATEJİK (SEVKÛLCEYŞÎ) EHEMMİYETİ

Kıbrıs, Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası[2] olup Avrupa ve Afrika'yı Asya'ya bağlayan güzergâh üzerindedir.[3] Bu yüzden tarih boyunca Akdeniz, siyâset ve ticâretinde çok ehemmiyetli bir stratejik rol oynamış, Asya, Avrupa ve Afrika'nın denizci kavimleri arasında devamlı bir sûrette çekişme ve el değiştirmelere sahne olmuştur. O derecede ki, Akdeniz'e hâkim olan her devlet, Kıbrıs'a sahip olmayı da kendisi için zarurî addetmiştir. Kıbrıs'ın önce Romalılar, sonra Osmanlılar ve nihayet İngilizler'in hâkimiyeti altında bulunuşu, bu zarûretle ortaya çıkmıştır. Meşhur İngiliz Başvekili **Dizraeli**, bu gerçeği ifâde etmek üzere birçok kereler:

"-Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır." demiştir.

2 Sicilya 25.707 km², Sardinya 25.000 km², Kıbrıs 9.283 km².

3 Kıbrıs Adası, 34 derece 33 dakika ve 55 derece 41 dakika kuzey arz dâireleri ile 32 derece 17 dakika ve 34 derece 35 dakika doğu tûl dâireleri arasındadır.

Gerçi Kıbrıs'ın bu durumu, 1492 yılında Amerika Kıtası'nın keşfiyle nisbeten sarsılmıştır. Zira bu keşif, Dünya ticâretinin açık denizlere kaymasına ve Akdeniz'in eski ehemmiyetini bir hayli kaybetmesine sebep olmuştur. Fakat 1869 yılında **"Süveyş Kanalı"**nın açılmasıyla **"Ortadoğu"** ve **"Akdeniz"**, eski ehemmiyetini yeniden kazanmıştır. Bu sebeple Kıbrıs, hâlâ devam etmekte olan eski stratejik ehemmiyetine tekrar kavuşmuştur.

Kıbrıs'ın stratejik bakımdan **"Ortadoğu"** ve **"Akdeniz"** siyâsetine bağlılığı, günümüzde bile devam etmektedir. Bu sebepledir ki, hâlâ muğlâk bir durum arz eden **"Kıbrıs Meselesi"**nin alacağı kat'î şekli, bugün ön plânda gözüken Türk-Yunan çekişmesi değil, Akdeniz'de artık aşikâr bir hâle gelen Amerika-Rusya yarışma ve çatışması tâyin edecektir. Ancak hatırdan uzak tutmamalıdır ki; artık eski müşahhas tahakkümlerin yerini, -daha ziyâde iktisâdî olan- **"görünmeyen hâkimiyetler tesisi"** almış bulunmaktadır. Bu sebeple istikbalde Kıbrıs'ta muhakkak ki; Amerikan veya Rus bayrağı dalgalanmayacak, fakat bunların ikisinden birinin istediği olacaktır. Rusya, daha şimdiden **"NATO"**ya dâhil kuvvetli bir Türkiye ve hattâ Yunanistan yerine küçük bir **"Kıbrıs Cumhuriyeti"**ni tercih eder gözükmektedir.[4]

Stratejik bakımdan birinci derecede **"Akdeniz siyâseti"**ne bağlı olan Kıbrıs, ikinci derecede de **"Anadolu"** ve O'nun mukadderâtına tâbî olagelmiştir. Gerçekten coğrafî mevkii itibariyle etrafını çeviren Akdeniz memleketleri içinde en ziyâde Anadolu sâhillerine yakındır. Mısır'a 240, Suriye'ye ise 60 mil mesafede[5] bulunan Kıbrıs'ın, Anadolu

4 1973 yılında ortaya konulmuş olan bu görüş, bugün Kıbrıs'ın "Avrupa Birliği"ne alınması ile doğrulanmış bulunmaktadır.

5 Kıbrıs'ın Suriye ve Filistin havâlisine bu coğrafi yakınlığı sebebiyledir ki, Yahudiler, İsrail'i kurmadan önce Kıbrıs'ı bir atlama taşı olarak seçmiş ve burası üzerine -kuvveden fiile çıkmamış- plânlar tertiplemişlerdir.

sâhillerine uzaklığı sadece 40 mildir. Yunanistan ise Türkiye ile kıyas kabul etmez bir sûrette Kıbrıs'tan tam 1.100 kilometre mesafededir.

Kıbrıs'ın jeolojik yapısı bile onun Anadolu'nun tabiî bir devamı olduğunu gösterir. Gerçekten **"Üçüncü Jeolojik Devir"**e kadar Anadolu'ya bitişik bulunduğu coğrafî bir hakikattir. Bu yüzden yukarıda da söylendiği gibi, onun tarihi, birinci derecede Akdeniz siyâsetine, ikinci derecede ise, Anadolu'ya tâbî bir seyir takip etmiştir. Gerçekten bu sebepledir ki, Kıbrıs, fiîlen 307 yıl[6] (1571-1878), Anadolu'yu kendilerine ebedî bir

---

Fakat bizim 400 sene büyük bir dirâyetle muhafaza ettiğimiz hâlis İslâm toprağı, Filistin'i bizden sonra otuz sene bile koruyamayan Araplar'dan kolayca gasbedebildiği için Kıbrıs üzerindeki Yahudi plânının tatbikine hâcet kalmamıştır. Filistin'i ele geçirmeye mâtuf Siyonist faaliyetleri aksettiren hemen her kaynakta yer alan bu mes'ele hakkında **Dr. Theodor Herzl**'in hâtıratından Türkiye'yi alâkadar eden kısımları toplayan **Dr. Yaşar Kutluay**'ın **"Siyonizm ve Türkiye"** (İstanbul 1967) isimli eserinin 270 ve 271. sahifelerinde şu bilgiye rastlanmaktadır.

*"**Dr.Herzl**'in önünde şimdi üç isim durmaktadır: Kıbrıs, Elâriş ve Sinâ Yarımadası. Bu üçü de **"Kudüs Sancağı"**na yakın ve müstakbel hareket plânına uygun yerlerdir. İngiltere'de devlet adamları ile temâsa geçmiştir. Bunlardan **"Müstemlekeler Bakanı" Joseph Chamberlain** ile olan konuşması enteresandır. Bakan:*

*"-**"Elariş"** ve **"Sina Yarımadası"** konularına hâriciye karışır. Beni yalnız "Kıbrıs" ilgilendirir." diyerek Yahudiler'in oraya yerleşmelerinin bâzı mahzurlar doğuracağını, zora başvurulamayacağını ifâde eder.*

*Buna karşı **Herzl** bir çâre bulmuştur:*

*"-Biz, beş milyon sermayeli şirket kurup **"Elâriş"** ve **"Sina Yarımadası"**na yerleşmeye girişince ada sâkinleri akan altınları görürler. Müslüman Türk halkı, Ada'dan defedilir. Rumlar da ellerindeki toprakları satmaya iknâ edilir. Böylece Ada, tamamen bize kalmış olur." der..."*

6 Kıbrıs, 1571-1878 yılları arasında, tam 307 yıl fiîlen ve hukûken Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır. Ancak -ileride daha geniş bir sûrette îzah edileceği üzere- 1878 yılında bu hâkimiyet fiîlen son bulmuşsa da hukûken devam etmiştir. Ancak 1923 yılında imzalanan **"Lozan Muâhedenâmesi"**yle son bulan bu, sırf hukukî hâkimiyet devri de 35 yıl sürmüştür. Buna nazaran Türkler'in Kıbrıs Adası'ndaki hâkimiyetleri, 307

vatan kılan Türkler'in hâkimiyetleri altında yaşadığı hâlde, bir tek gün bile Yunanistan'a tâbî olmamıştır.[7] Fakat Yunanlılar da bizim gibi geçmişten ders ve ibret almayan bir millettir. Bu gerçek, Yunan tarihinin, Türkler ve bilhassa Ruslar'la alâkalı vak'aları içinde daha bâriz bir sûrette gözükür.

Hakîkaten Ruslar, **"Balkan Kavimleri"**ni bizden ayırmaya çalışırken, onları, her birinin sırf kendi millî emelleri için destekler gözükmeye son derecede gayret sarf etmişlerdi. Ancak daha sonra zuhûr eden ilk fırsatta, bu hümanist maskeyi atan Rusya, bunların pek çoğunu kahhar ve müstebit idâresi altına alarak istiklâllerini sırf sûrî bir mevcûdiyet derekesine düşürmüştür. Yunanistan, Balkan Devletleri'nin pek çoğu gibi bu fecî âkıbete sürüklenmek tehlikesiyle pek çok kereler karşı karşıya kalmıştır. Her defasında O'nu **"Akdeniz Siyâseti"**ne bağlı stratejik mevkii ile -belki ondan daha da ehemmiyetli olarak- Batı kültürünün temelini teşkil eden unsurlardan biri olarak kabul olunan kadîm Yunan tefekkürünün, Batı efkârı umûmiyesini teshir etmiş olması kurtarmıştır. Fakat bu muhakkak ki, her zaman geçerli olacak bir garanti değildir.

Yukarıda Kıbrıs'ın 307 veya başka bir hesaba göre 342 yıl Türk hâkimiyetinde yaşamış olmasına mukabil, bir

---

yılı fiilî ve hukûkî, 35 yılı da sırf hukûkî olmak üzere, tam 342 yıl sürmüş demektir.

7 Esâsen şimdiye kadar Yunanlılar da böyle bir iddiada bulunmamış, ancak **"Bizans"** hâkimiyetini kendilerine mal etmeye çalışmışlardır. Hâlbuki **"Doğu Roma"** demek olan Bizans'ı, Yunanlılar'a âid bir devlet olarak telâkkiye imkân verecek hiçbir fiîlî ve hukûkî mesned mevcud değildir. Üstelik Yunanlılar da sâir milletler gibi o devletin boyunduruğu altında asırlarca esir olarak yaşamışlardır. Sırf **"lisân"**a münhasır bir iştirâke istinâden Bizans'a sâhip çıkmaya çalışmaları, **"Megalo İdea"**ya ve hâssaten **"İstanbul"** üzerindeki ütopik emellerine tarihî bir mesned bulmak maksadına bağlı gülünç bir mugâlâtadan ibarettir. Çünkü **"Rum"**, sözü bile **"Roma"** kelimesinden doğmuştur. **"O"** harf ve sesine yabancı olan Araplar **"Roma"**yı **"Rum"**a tahvil etmişlerdir. Bize de onlardan intikal eden bu kelimenin, zamanla **"Roma"**dan muharref olduğu da unutulup gitmiştir.

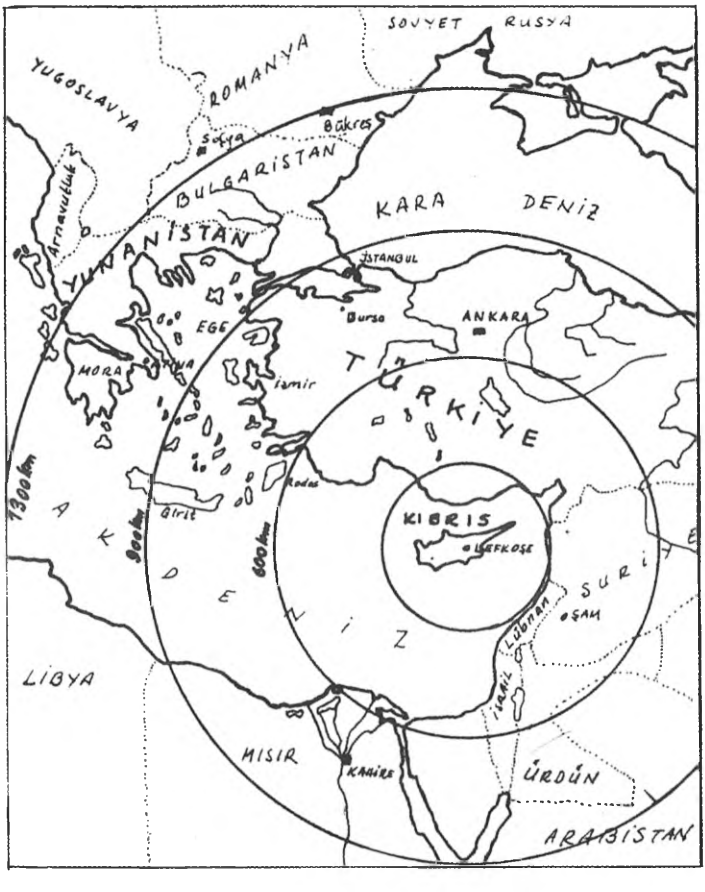

Kıbrıs Adası'nın Türkiye ve Yunanistan'a ne kadar mesafede bulunduğunu mukayeseli bir sûrette gösteren bu haritaya ibretle bakınız!..

gün bile Yunanistan'a tâbi bulunmadığını söylemiştik. Şimdi bu gerçeği tesbit için Kıbrıs tarihinin seyrini muhtasar bir sûrette gözden geçirelim.

B - KIBRIS ADASI'NIN TARİHÇESİ

a - Osmanlılar Tarafından Fethine Kadar

Kıbrıs Adası'nın ismine[8] tarihte ilk defa, burasının

8 **"Kıbrıs"** kelimesinin menşei hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Kaynaklarda onun, aşk ilâhesi **"Kipris"**ten veya **Kiniros**'un kızının adından geldiği gibi çeşitli rivâyetler yer almaktadır. Ayrıca Kıbrıs Adası, tarih boyunca diğer birçok adlarla da anılmıştır. **"Alasya"**, **"Asi"** veya **"Hetim"**

Mısırlılar tarafından fethedildiği M.Ö. onbeşinci asırda rastlamaktayız.

M.Ö. 1320 yılında Kıbrıs'taki Mısır hâkimiyetine son vererek burasını ele geçiren Hititler, adayı, ancak 55 sene muhâfaza edebilmişler ve 1265 yılında tekrar Mısırlılar'a kaptırmışlardır.

Nihayet M.Ö. bin yıllarına doğru Fenikeliler'in eline geçen Kıbrıs, M.Ö. 709 yılına kadar 291 sene onların hâkimiyeti altında kalmıştır. Ancak M.Ö. altıncı asırda Dorlar'ın istilâsına uğrayan Yunanistan'dan birtakım Grekler'in doğuya doğru göç edip ilk defa olarak Kıbrıs Adası'na yerleştikleri görülmüştür. Bu yerleşmeden sonra ortaya çıkan **"Dokuz Prenslik"**, Fenikeliler'e tâbî ve onlara vergi vermekteydiler. Kendilerine ağır gelen bu vergilerden kunulmak isteyen prensler, Âsur Kralı **Sargon**'a müracaat ederek, O'nu metbû ilân ettiklerinden M.Ö. 709 yılında Kıbrıs Adası Âsurîler'in eline geçmiş oldu.

Âsurîler'in Kıbrıs Adası'ndaki bu hâkimiyeti, M.Ö. 569 yılına kadar 140 sene sürmüştür. Bu tarihte tekrar Mısırlılar'ın eline geçen Kıbrıs Adası, M.Ö. 525 yılına kadar 44 sene müddetle yeniden Mısırlılar'ın idâresi altında yaşamıştır.

M.Ö. 525 yılında Pers (İran) ordularının Mısır kuvvetlerini yenerek bütün Mısır arâzisini ellerine geçirmeleriyle Kıbrıs, bu defa İranlılar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Pers-Mısır mücâdelesinde Kıbrıslı prensler, İran Hükümdarı **I. Daryüs**'e yardım etmiş olduklarından, bir nevî dâhilî muhtâriyet elde etmişlerdi.

Bu sûretle 192 sene İranlılar'ın idâresinde kalan Kıb-

---

gibi. Fenikeliler devrinde kullanılmış olan bu sonuncusu, Avrupa dillerinde **"Bakır"** karşılığı olan kelimenin doğuş sebebidir. Gerçekten bakıra, Lâtincede **"Caprum"** denilmektedir. **"Kipris"** hem bu adanın ve hem de bakırın kendisine tahsis olunduğu ilâhenin adı olarak kullanılmıştır.

rıs, M.Ö. 333 yılında Makedonyalı[9] **İskender**'in **III. Daryüs**'e karşı kazandığı zafer sonunda, O'nun idâresi altına geçti.

İskender'in cihangirâne fetihlerle dolu kısa ömrü, M.Ö. 323 yılında nihâyete erince, zaptettiği geniş ülkeler, O'nun kumandanları arasında taksime uğradı. Bu taksimde Kıbrıs Adası, **İskender**'in kumandanlarından **Antigon**'a kaldı. Fakat stratejik ehemmiyeti yüzünden buraya diğer kumandanlar da sahip olmak istediler. Bu yüzden Mısır Hâkimi **Röleme**, Kıbrıs'a karşı sefer açtı. Bu iki kumandan, aralarında geçen uzun mücâdelelerden sonra **İskender**'in ölümünün sekizinci yılında Kıbrıs'ı taksim etmek sûretiyle anlaştılar. Ancak bu anlaşma uzun sürmedi. M.Ö. 59 yılına kadar Kıbrıs, Ptoleme'ler ile Selesüid'ler arasında daimî bir mücâdeleye sahne oldu.

M.Ö. 59 yılında Roma hâkimiyetine giren Kıbrıs, Roma imparatorluğu'nun Kilikya (Çukurova) Eyâlet (prokonsül)ine bağlandı. Daha sonra **Sezar** zamanında Ada'nın idâresi **Kleopatra**'nın erkek kardeşine bırakıldı (M.Ö. 47). **Sezar**'ın halefi **Antuan** ise, burasını doğrudan doğruya Mısır'ın bu sehhâr kraliçesi **Kleopatra**'ya hediye ettiyse de O'nu mağlûp eden **Augustus**, bu hediyeyi, **Kleopatra**'dan geri aldı ve Kıbrıs'ı tekrar Roma'ya bağladı.

M.Ö. 31 yılında Roma eyâletleri, imparator ile senato arasında taksim edilince Kıbrıs, imparatora kaldı. M.Ö. 22

9 **İskender** bir Yunanlı, yâni Grek değil; hâlis bir Makedonyalıdır. Makedonya ise, tarih boyunca bir gün bile Yunanistan'ın olmamıştır. Üstelik dâima buranın sekenesi ile Grekler arasında ihtilâf ve muhârebeler eksik olmamıştır. Bu yüzden **İskender**'in ilk çiğnediği memleket de Greklerin yurdu, yâni bugünkü Yunanistan olmuştur.

Böyle olduğu halde Yunanlılar, sanki İskender Grekmiş veya istilâlarını Grekler hesabına yapmışmış gibi O'nun dolaştığı ve zaptettiği sahayı ellerine geçirerek büyük bir Yunanistan kurmayı **"Megalo İdea"** adıyla millî bir mefkûre hâlinde benimsemişlerdir.

yılına kadar askerî vâliler marifeti ile idâre edilen Ada, bu tarihte askerî garnizonların lâğvedilmesi ile senatoya bağlı bir prokonsül tarafından idâre edilmeye başlandı.

M.S. 46 yılında Kıbrıs'a gelen **Paul** ve **Barnabas**, adaya Hıristiyanlığı yaydılar. Prokonsül **Sergius Paulus**'un Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Kıbrıs, bir Hıristiyan tarafından idâre edilen ilk memleket oldu. Fakat bu sırada Kıbrıs'ta pek çok Yahudi vardı. Bunlar Hıristiyanlığı Kıbrıs'a getiren havarî **Barnabas**'ı, memleketi olan Salamis'e döndüğünde katlettikleri gibi, M.S. 115 yılında Romalılar'a karşı büyük bir isyan da çıkardılar.

Bu isyanda iki yüz elli bin Kıbrıslı, Yahudiler'in katliâmına mâruz kaldı.[10] İsyancılar Salamis şehrini de tahrip ettiler.

117 yılında adaya gönderilen Roma kuvvetleri, isyanı bastırarak Yahudileri buradan sürdüler.[11] Bu hâdiseden sonra Kıbrıs'a hiçbir Yahudi sokulmaz olmuştur. O kadar ki, kazâya uğrayan bir gemiden kurtarılarak Kıbrıs'a sığınan Yahudiler bile derhal öldürülürlerdi.

Roma İmparatorluğu, 395 yılında **"Doğu"** ve **"Batı"** olarak ikiye taksim edilince Kıbrıs, coğrâfî mevkii dolayısıyla Doğu Roma, yani Bizans'a bırakıldı.

Kıbrıs'ta Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti, bir taraftan **"Ortodoksluk"**un gelişip yerleşmesine, diğer taraftan da **"Rumca"**nın resmî dil olarak kabûlüne sebep olmuştur. Bu durum da, ekseriyeti Rum olmayan yerli Kıbrıs halkının yavaş yavaş rumlaşması neticesini doğurmuştur.[12]

---

10 Yahudiler, Dünya'nın her memleketinde zulme mâruz kalarak yerlerinden, yurtlarından muhâcir edildiklerini söyler ve yazarlar. Hâlbuki Yahudiler'e karşı olan bu gibi hareketler, umûmiyetle hep böyle geç kalmış bir mukâbeleden ibarettir.

11 **Halil Fikret Alasya**- Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara, 1964, sh: 23.

12 Hâlbuki Bizans'ın bin beş yüz yıllık tarihinin, ancak son beş yüz yı-

Bugün Kıbrıs'ta **"Rum nüfus ekseriyeti"** diye ileri sürülen iddiânın değerlendirilmesinde, câlib-i dikkat olan bu tarihî gerçek hatırdan uzak tutulmamalıdır. Din ve dil gibi iki büyük müessir altında kendini Rum zanneden pek çok kıbrıslının ırkan rum, yâni yunanlı sayılmalarına imkân yoktur.

Bizans idâresi, Kıbrıs'a nisbî bir sükûn ve refah getirmiştir. Fakat bu sırada Mekke'de en son ve ekmel semâvî din olan **"İslâm"** zuhûr etmiş ve o âna kadar birbirleriyle mücâdele hâlinde bulunan Arap kabilelerini birleştirerek ortaya kudretli bir **"İslâm Devleti"** çıkarmıştı. Bu yeni ve zinde devletin hududları, O'nun kurucusu, Kâinatın Fahr-i Ebedîsi'nin, Hicretin on birinci yılında vâki olan vefâtları ânında bütün **"Cezîretü'l-Arab"**ı ihâta eder hâle gelmişti. Üç milyon kilometrekare genişliğindeki bu sahanın, on bir yıl içinde fethi demek, günde yaklaşık olarak 822 kilometrekarelik bir sahanın bu yeni devlete katılması demekti.[13]

Cezîretü'l-Arab'ın fethini tamamlayan Arap orduları, Akdeniz'e çıktılar. M.S. 632 yılında ilk Halife **Hazret-i Ebûbekir** devrinde Kıbrıs'ta Kitiyon fethedildi ise de bu devirde donanmaya sahip olmayan Müslümanlar için bu fetih, devamlı olamadı. M.S. 638 yılında Şam, Kudüs, Suriye, Filistin ve hattâ Antakya ve Mısır İslâm Devleti'nin hududları dâhiline girince, bu memleketlerin donanmalarını elde eden İslâm kuvvetleri, Doğu Akdeniz'de **"deniz hâkimiyeti"** tesisi için de, harekete geçtiler. Bu cümleden olmak üzere **Hazret-i Muâviye**, 647 yılında büyük bir donanmayla Kıbrıs'ı fethetti ise de Kıbrıslılar, Müslüman olmayı reddettikleri için Kostantiya

---

lında rumca resmî dil olarak kullanılmıştır. Anadolu'da yaşayan Rumlar'ın pek çoğu Yunanistan'a göç ettirilene kadar Türkçe konuşur ve Türkçe ibâdet ederlerdi. (Tafsîlât için bkz: **Câmî**- Hıristiyan Türkler, İstanbul, 1338, sh: 8)

13 **Prof. Dr. M. Hamidullah**- İslâm Peygamberi, c: 1, İstanbul, 1966, sh. 433.

Şehri'nin zaptiyle çeşitli ganimetler alınarak geri dönüldü.

Bu sefere iştirak etmiş bulunan **Ümm-i Haram**, muhârebe esnasında şehid olmuştu. Bu mübârek kadın, ashabın ileri gelenlerinden **Enes bin Mâlik** Hazretleri'nin halası ve Peygamber Efendimizin kardeşliği **Ubâde bin Es-Sâmit**'in zevcesiydi. Kendisine böyle bir sefere iştirak edeceği çok evvel Rasûlullah tarafından müjdelenmişti. Şöyle ki;

Bir gün **Ubâde bin es-Sâmit**'in evinde uyumakta bulunan Peygamberimiz, gülerek uyanmışlar. **Ümm-i Haram:**

"–Niçin güldünüz, yâ Resûlallah!.." diye sorunca şu cevabı almış:

"–Ümmetimden bir cemaat, serîrler üzerindeki mülûk gibi denizde gidiyorlar gördüm. Taaccüb ettim."

Ümm-i Haram:

"–Yâ Resûlallâh duâ buyurun ki, Allah beni de onlardan kılsın!..." diye ricâ edince Peygamberimiz:

"–Sen onlarla berabersin!.." buyurmuşlar.

Sonra tekrar uyumuşlar ve yine gülerek uyanmışlar. **Ümm-i Haram** tekrar sormuş ve aynı cevâbı almış.

Onun şehid olduğu yerde, bilâhare Türkler, bir câmi, türbe ve tekke yaptırmışlardır ki, hâlâ **"Hala Sultan"** nâmiyle mâruftur.

Müslümanlar, Kıbrıs'a 24 sefer yapmışlardır. Bu sûretle Müslümanlar ile Bizans arasında bir mücâdele sahası hâline gelen Kıbrıs, 964 tarihinde tekrar ve kat'î olarak Bizans hâkimiyeti altına girmiştir.

Bu tarihten onikinci asra kadar el değiştirmeyen Kıbrıs, nisbî bir sükûnet devri yaşadı. Ancak zaman zaman bazı valilerin istiklâl ilân ederek, Ada'yı Bizans idâresinden ayırmaya mâtuf hareketleri görülmüştür. Meselâ 1047 ve 1086 yıllarında bu maksadla ortaya çıkan isyanlar kolayca bastırılarak âsi vâliler cezalandırılmışlardır. Nihayet 1184 yılında

bir Bizans prensi olan **İsaac Commene**, Tarsus vâlisi iken **"Kilikya Ermenileri"** ile yaptığı muharebeyi kaybedince Kıbrıs'a geçip halkı aldatarak kendisinin oraya vali tâyin edildiğine inandırmıştır. Bilâhare bununla da iktifâ etmeyerek Sicilya Kralı'nın kız kardeşiyle evlenip mevkiini kuvvetlendirdikten sonra kendisini **"Kıbrıs Kralı"** ilân etmiştir. Üzerine gelen Bizans donanmasını, Sicilya'nın da yardımıyla mağlûp ederek Kıbrıs'a kat'î bir sûrette yerleşmiştir.

Gâyet zâlimâne bir idâre tesis eden **İsaac Commene**'in Kıbrıs'taki hâkimiyeti, yedi yıl sürmüştür. Bu idâreye, Üçüncü Haçlı Seferi sırasında İngiltere Kralı ve **"Arslan Yürekli"** lâkabıyla mâruf **Richard** son vermiştir. Şöyle ki:

Kudüs'ün 1187 yılında meşhur **Selâhaddin** Eyyûbî tarafından geri alınması yüzünden Hıristiyanlar yeni bir Haçlı Seferi tertip ettiler. Haçlı Seferleri'nin üçüncüsünü teşkil eden bu harekâta Almanya, Fransa ve İngiltere kralları da bizzat iştirâk ettiler. İngiliz Kralı **Arslan Yürekli Rişar (Richard)** bu sefere deniz yoluyla çıkmıştı. Fakat donanması, Akdeniz'de fırtınaya tutuldu ve dalgalar, Kral'ın nişanlısıyla kız kardeşini taşıyan bir gemiyi, Kıbrıs sularına attı. Bu sırada **"Kıbrıs Kralı"** ünvanını taşıyan **İsaac Commene,** Limasol açıklarında demirleyen bu gemiye el koyarak içindekilere ve bilhassa **Rişar'**ın nişanlısıyla kızkardeşine pek fenâ muâmelelerde bulundu.

Rişar, fırtına dindikten sonra gemilerinin geri kalan kısmını toplayarak Limasol'a geldi. **İsaac**'dan kardeşi ve nişanlısına yaptığı fenâ muâmelelerden dolayı özür dilemesini ve onları serbest bırakmasını istedi. Bu istekleri reddolununca, kumandasındaki kuvvetlerle karaya çıktı ve Limasol'u zaptetti (1191). **İsaac**, Ada'nın içlerine doğru kaçarken kendisine yetişti ve O'nu esir etti. Kıbrıs, bu sûretle tarihte ilk defa olarak İngilizler'in eline geçmiş oldu.

Giriştiği sefer için paraya ihtiyacı olan İngiltere Kralı **Rişar**, Ada'yı önce 100.000 bezeta altınına Templiers Şövalyeleri'ne sattı. Fakat bunlar, kararlaştırılan bedeli ödeyemediklerinden **Rişar**, Kıbrıs'ı, bu defa da 1186 yılından beri **"Kudüs Kralı"** ünvanını taşıyan ve Kudüs'ü **Selâhaddin-i Eyyûbî**'ye kaptırdığı için ülkesiz bir kral durumunda olan **Guy de Lusignan**'a sattı. (1192) **Lusignan,** Kıbrıs'a Filistin'de mâlikânelerini kaybeden şövalyelerle **Selâhaddin Eyyûbî**'nin mağlûp ettiği Fransızlar'ı toplayarak yerleştirdi. Bu sûretle **"Doğu Lâtinliği"** burada yeniden canlanmaya başladı.

Aşağı yukarı dört asır Kıbrıs, Fransız, Ceneviz ve Venedikliler'in elinde kaldı. Bu müddet zarfında İslâm Âlemi ile Hıristiyan Avrupa arasında faal bir ticârî rol oynayarak bir hayli zenginleşti. Nüfusu da yarım milyonu aştı.

Guy de Lusignan, **"Kudüs Kralı"** ünvanını muhafaza etmiş, ancak buna ilâveten **"Kıbrıs Lordu"** sıfatını da almıştır. O'nun halefi **Amaury**, 1197 yılında **"Kıbrıs Kralı"** ünvanı ile kendi devlet ve hânedânını te'sis etmiş oldu. Kıbrıs'ı 1489 yılına kadar bu sülâleden gelen hükümdarlar idâre etmişlerdir.

Bunların devirleri, Kıbrıs'a kuvvet ve emniyet sağladığı için Haçlı Seferleri'nde mağlûp olan Hıristiyanlar'ın bakiyelerine burası her defasında emin bir melce' oldu. Kıbrıs, bu durumda İslâm Âlemi için ciddî bir tehlike kaynağı teşkil etmeye başlamıştı. Bu sebeple Hıristiyanlığın Doğu Akdeniz'deki bu son kalesini muhtemel bir İslâm taarruzundan korumak isteyen Papalık, Kıbrıs'a birçok gemiler verdi. Papa'nın bu alâkasından cesâret alan Kıbrıs Kralı **I. Pierre**, bu kuvvetle harekete geçerek şimdiki Alanya Kalesi'ni kuşattı. Fakat muvaffakiyet elde edemedi. Daha sonra Ermeniler'in tahrikiyle Anadolu'ya karşı tekrar harekete geçti. Antalya'yı

zaptetti. Alanya ve Manavgat üzerine yürüdü. Ahâli kendisine vergi vermeyi kabul etmek mecbûriyetinde kaldı.

Bu başarılarından dolayı cesâreti artan **I. Pierre,** 1362 yılında Avrupa'da bir seyahate çıkarak yeni bir Haçlı Seferi tertiplenmesi için Hıristiyan Âlemi'ni tahrike koyuldu. Buna muvaffak olamadıysa da temin ettiği az kuvvetle âni bir hücum sonunda İskenderiye'yi zaptetti. Burasını üç gün üç gece yağmaladıktan sonra Kıbrıs'a döndü.

I. Pierre'in bu muvaffakiyetlerini gören Papa, O'na yardımda bulunulması için muhtelif Hıristiyan devletleri nezdinde teşebbüse geçti ise de müsbet bir netice alamadı.

Bu sırada Karaman Beyliği'ne hücum ederek onu bir sulh akdine mecbur eden **I. Pierre**, bu başarısından cesâret alarak tekrar Mısır'a saldırdı. Bazı şehir ve kasabaları yağmalayarak geri döndü.

1368 yılında yeni bir Haçlı Seferi tertiplenmesini temin için tekrar Avrupa'ya gitti. Yine bir netice elde edemedi. Müteâkip sene de bir sûikasdle ortadan kaldırıldı (1369). Yerine **II. Pierre** geçti. Bunun zamanında Cenevizliler, Ada'ya bir ihraç kuvveti göndererek kendisini esir ettiler. 1374'de Kıbrıs'la Cenevizliler arasında bir sulh muâhedesi akdolunarak kral serbest bırakıldı. Fakat kararlaştırılan harb tazminatı ödeninceye kadar Magosa işgâl altında tutuldu. Rehine olarak Cenova'ya götürülmüş bulunan Kral'ın amcası **Jacques**, **II. Pierre**'nin yerine kral ilân edilmesi karşısında Magosa'yı Cenevizliler'e terke râzı oldu. Magosa, bu sûretle bir Ceneviz sömürgesi hâline geldi.

Jacques, ölünce yerine oğlu **Janus** kral oldu. Bu kral, 1402 yılında bir donanma hazırlayarak Magosa'yı, Cenevizliler'in elinden almak için harekete geçti. Hospitaller Şövalyesi'nin arabuluculuğu ile muhâsemat durdurularak Kıbrıs ve Ceneviz donanmaları, müştereken İslâm ülkeleri

üzerine saldırdılar. Suriye ve Mısır sâhillerini vurdular.

I. Pierre zamanından beri, her fırsatta İslâm kıyı şehirlerine saldıran Kıbrıs'a kat'î bir darbe vurmak mecbûriyetinde kalan Mısır Kölemenleri, 1425-1426 yıllarında Kıbrıs'a karşı iki sefer tertip ettiler. Kıbrıs ordusunu yenerek kralı esir edip Mısır'a götürdüler. Kral **Janus**, on aylık bir esâretten sonra senevî 5.000 duka altın, vergi ödemek ve Mısır'ı metbû tanımak sûretiyle ülkesine dönebildi. **II. Jean** zamanında bu vergi, 8.000 duka altınına çıkarıldı. **II. Jean**, bir Bizans prensesiyle evlenerek Kıbrıs'ta Bizans nüfuzu ve **"Helenizm"**in kuvvetlenmesine sebep oldu.

Kral **Jean**, iki sefer evlendiği hâlde yalnız **Chorlotte** isminde bir kızı olmuştu. Ayrıca bir de **Jacques** adında piç bir oğlu vardı.

1460 yılında Memlûk Hükümdarı **Eşref**'in yardımını sağlayan piç **Jacques**, bir kısım Memlûk kuvvetleriyle adaya çıkarak **II. Jean**'ın kızı **Charlotte**'u tahttan indirip Kıbrıs tâcını giydi. Önce Memlûk kuvvetlerine dayanarak Magosa'yı Cenevizliler'den geri aldı. Fakat daha sonra Rumlarla anlaşarak Memlûk kuvvetlerini de imhâ etti. Bilâhare mevkiini kuvvetlendirmek için Venedikli asil bir kızla evlendi ise de bu evlenmeyi müteâkip esrarengiz bir sûrette vefat etti (1473). O'nun ölümünden sonra doğan oğlu **"III. Jacques"** adıyla kral ilân edildiyse de, O da ancak bir yıl yaşadı. Bu sûretle bir Venedikli olan karısı, adayı tek başına idâreye koyuldu. Fakat **Jacques'** in bir Venedikli ile evlendirilmesindeki maksad kısa zamanda ortaya çıktı. Zira bu kadın, adayı birkaç sene sonra Venedik'e terk etti.

Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs'ın Memlûklar'a ödemekte olduğu vergiyi aynen kabul ve idâme ettirmeyi, mevcudiyetini muhafaza için zarurî addetti.

Kıbrıs'ın Venedikliler eline geçtiği bu devre, Dünya

ticâret yollarının değiştiği bir zamana rastlar. Gerçekten 1492 yılında Amerika'nın keşfi ve Afrika'nın güneyinden dolaşılarak Hindistan'a varılması Dünya ticâreti yollarının değişmesine sebep oldu. Bu yüzden güzergâhı üzerinde bulunduğu ve Kıbrıs'a hayat veren eski şark ticâretinin sönmesi, Kıbrıs'ı büyük çapta müteessir etti. Akdeniz'de bu eski ehemmiyetli ticâret sayesinde uzun ve zengin devirler geçirmiş bulunan Venedik ve İtalyan Cumhuriyetleri'nin çöküşünü hazırlayan bu iktisâdî değişiklik esnâsında Osmanlı Devleti, en azametli devrini yaşıyordu. Bu büyük ve azametli İslâm Devleti'nin başında, Cihân tarihinin en büyük hükümdarlarından biri olan **Kanunî Sultan Süleyman** bulunuyordu. Venedik ve İtalyan Cumhuriyetleri kadar Osmanlı Ülkelerini de alâkadar eden bu yeni iktisadî ticarî değişiklikleri büyük bir ileri görüşlülükle kavrayan **Kanunî**'nin, eski şark ticâretini ihyâ maksadiyle Avrupa tüccarlarına, siyâsî edebiyatta **"kapitülâsyon"** adıyla geçen bâzı imtiyazlar verdiği malûmdur.[14]

Bu sûretle Dünya siyâset ve ticâret bakımından talihsiz bir devreye rastlayan Venedik hâkimiyeti esnâsında Kıbrıs, madden bir hayli gerilemiş ve fakirleşmiştir. Üstelik Lâtinler ve Rumlar arasında öteden beri mevcud olan dînî ihtilâflar da had safhaya ulaşmıştır. Daha önce **"Lusignanlar Hânedânı"** Ortodoksluğu korumuşlardı. Fakat Venedik idâresinde Ortodoksluk, gâyet kötü bir duruma düştü. Üstelik bu durum, öyle bir devirde ortaya çıkıyordu ki, İstanbul'u fetheden genç Osmanlı Hükümdarı **Fâtih Sultan Mehmed Han,** Ortodoksluğu, Bizans'la birlikte tarihe karışmaktan kurtarıyordu.[15] Türkler'in İstanbul Ortodoks Patrikhânesi'ne karşı

14 Bu eserde yer alan 139 numaralı dipnota bakınız.

15 Birçok kaynaklarda **Fâtih**'in İstanbul Patrikhânesi'ne verdiği imtiyazlar, bir zaaf eseri olarak gösterildiği hâlde hakikatte bu hareket, Hıristiyanlık Âlemi'nin tek bir mezhebe ircâını önlemek gibi bir ileri görüşlülüğün eseri idi. Nasıl ki; kendisinden sonra **Kanunî Sultan Süleyman** da

gösterdikleri müsâmaha Kıbns Ortodoksları'nın o derecede gözlerini kamaştınyordu ki, İstanbul Rumları'nın imtiyazlarından istifâde etmek için Türk Sultanları'na, adayı fethetmek üzere gizli gizli murahhaslar gönderiyorlardı.[16]

Kıbrıs, Osmanlı Türkleri tarafından fethine kadar Venedikliler elinde kalmış ve kısmen Venedik idâresinin istismarcı zihniyeti ve kısmen de Dünya şartları bakımından tarihinin en kötü ve karanlık çağını yaşamıştır.

b) Kıbrıs'ın Osmanlı Türkleri Tarafından Fethi

"On Altıncı Asır", Cihan tarihinde **"Türk Çağı"** kabul edilir. Gerçekten tarih boyunca kurulmuş Türk ve İslâm Devletleri'nin en azametlisi olan Osmanlı İmparatorluğu, bu asırda altın çağını yaşıyordu.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve **"Cezîretü'l-Arab"**ı da ülkesine katması, Osmanlı Devleti'ni İslâm Âlemi'nin bihakkın mümessil ve muhâfızı mevkiine yükseltmişti. Buna ilâveten **"Hilâfet"**in de Osmanlı Hânedânı'na geçmesi, bu devletin âlem-şümûl mevkiine yeni ve müessir bir mânevî kuvvet kazandırmıştı. Gerçekten **"Osmanlı Hilâfeti"**, Hilâfet tarihinde en şümûllü bir iktidar iktisap etmiştir. Öyle ki; Osmanlılar'ın fethetmedikleri Hindistan, Endonezya gibi uzak İslâm memleketlerinde bile hutbelerde Osmanlı Halifeleri'nin isimleri okunmuştur.

Millî tarihimizin dâsitânî şahsiyetlerinden biri olan **Yavuz Sultan Selim Han**'ın kısa (8 sene), fakat havsalaya

---

Hıristiyan ittifaklarına zararı olacağı mülâhazasıyla yeni bir mezhep elan Protestanlığı desteklemiştir. Hattâ siyâsî dehâsıyla ondan geri kalmayan **II. Sultan Abdülhamid Han** bile öteden beri Rum Patrikhânesi'ne bağlı bulunan Bulgar Kilisesi'ne istiklâl vererek ve onları maddeten destekleyerek Balkan Harbi'nin zuhûruna mâni olmak yolunu tutmuştur.

16 **Dr. Şükrü Torun**- Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, İstanbul, 1956, sh: 17.

sığmaz şanlı fetihlerle geçen saltanat devrini tâkiben tahta geçen **Kanunî Sultan Süleyman,** Osmanlı Devleti'nin maddî ve mânevî kudret ve kuvvetini evc-i bâlâ'ya (en yüksek noktaya) yükseltmiştir. O kadar ki, Hind Okyanusu'ndan Kırım, Orta Avrupa, Fas ve Orta Afrika'ya kadar imtidad eden kudretli bir imparatorluk hâline gelen Osmanlı Devleti, gerçek manâsıyla bir **"Cihan İmparatorluğu"** mevkiinde bulunuyordu. Dünya'da mevcud bütün devletlerin güçlerinin toplamı bile Osmanlı Devleti'nin gücünün altında idi.

Harb tarihinde emsâline rastlanamayacak bir büyük zafer olarak **"Preveze Deniz Muhârebesi"**ni (1538) kazanan Osmanlılar, Akdeniz'de rakipsiz bir duruma gelmişlerdi. Artık zaman zaman İspanya ve İtalya sâhillerini vuran, Atlas Okyanusu'na çıkan, Hind Okyanusu'nda boy göstererek Endonezya Adaları'na seferler tertip eden Osmanlı Donanması gibi Osmanlı kara ordusu da karşısına çıkacak rakip bulamıyordu. Amerika'da henüz keşfedilmemiş yerlerin bile hükümdarı kabul edilen İspanya Kralı dahî, Osmanlı Devleti'ne haraç ödüyordu. Fransa, Almanya'ya karşı Türk himâyesini kabul etmiş; Osmanlı Donanması, 1543 yılında Marsilya'da demirleyerek Nis'i fethedip Fransızlar'a hediye ediyordu. Bu seferde Papalık merkezi olan Roma şehri bile Fransız elçisinin Kaptan-ı Deryâ **Barbaros Hayreddin Paşa'**nın ayaklarına kapanıp yalvarmasıyla fethedilmekten güçlükle kurtulabilmişti.

Bu durumda Şimâlî Afrika ülkelerinin de imparatorluğa katılmasıyla Karadeniz gibi Ege Denizi ve Doğu Akdeniz de bir Türk gölü hâline gelmiş bulunuyordu. Bu durumda Akdeniz hâkimiyeti için Kıbrıs'ın bir nevî Hıristiyan kalesi hâlinde ortada durması, ciddi bir pürüz teşkil ediyordu. Osmanlı haşmeti ile bu durumun te'lifi imkânsızdı.

Osmanlılar, san'at, siyâset, ahlâk vesâir sahalarda

Avrupa'ya nazaran o derecede üstündüler ki, bugünün medenî memleketleri ve bilhassa Fransa'da her hususta Türkler'i taklid eden birtakım fikrî ve içtimâî cereyanlar bile baş göstermişti.[17]

Bu sebeple **Yavuz Sultan Selim Han** tarafından Mısır'ın fethini müteâkip elçiler gönderen Venedik, Mısır'a ödemekte olduğu vergiyi, Osmanlı Devleti'ne vermek teklifinde bulundu. Venedik'le Mısır arasındaki eski anlaşma yenilendi. Bu sûretle Kıbrıs'ı daha o zaman hukûken Osmanlı Devleti'ne bağlanmış addetmek mümkündür.

Kanunî Sultan Süleyman tahta geçer geçmez, bu meblâğı on bin duka altınına çıkardı. **Kanunî** devri fütuhâtı göz önüne getirilirse, Kıbrıs'ın sözde dost, hatta tâbî; hakikatte ise düşman vaziyetinde bulunmasının Osmanlı varlığı için ciddî bir tehlike teşkil ettiği kolayca anlaşılır. Gerçekten Osmanlı Devleti ile harb edecek herhangi bir devlet için Kıbrıs'ın bir üs olarak kullanılması her zaman mümkündü. Osmanlı ülkeleri arasındaki ticârî ve askerî seyrüsefer bakımından Kıbrıs'ın Venedik elinde bulunması ciddî bir mahzur teşkil etmekteydi. Bununla beraber **Kanunî**'nin Batı Cephesi'nde gerçekleştirdiği muazzam seferler yüzünden küçük Kıbrıs Adası ile meşgul olması mümkün olmadı. Burasının İslâm ülkelerinin

17 **Ziya Gökalp**- Türkçülüğün Esasları, Ankara, 1339, sh. 5'te:
"Türkçülüğün memleketimizde zuhurundan evvel, Avrupa'da Türklüğe dâir iki hareket vücûda geldi. Bunlardan birincisi Fransızca'da ***Turquerie*** *denilen* ***"Türkperestlik"****tir. Türkiye'de yapılan ipekli ve yün dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demirci ve marangoz işleri, mücellidlerin, tezhipçilerin teclid ve tezhipleri, mangallar, şamdanlar ilh... gibi Türk san'atının eserleri çoktan Avrupa'daki nefâisperestlerin (güzel şeyleri sevenlerin) dikkatini celbetmiş. Bunlar Türkler'in eseri olan bu güzel eşyayı, binlerce liralar sarf ederek toplarlar ve evlerinde bir Türk salonu veya bir Türk odası vücûda getirirlerdi. Bazıları da bunları başka milletlere âit bedîalarla (güzel eşyalarla) beraber bibloları arasında teşhir ederlerdi."* denilmektedir.

arasında, âdetâ bir Hıristiyan kalesi tarzındaki mevcudiyeti, O'nun muhakkak ki, gururuna dokunuyordu. Fakat Kıbrıs'ın fethi, ancak **Kanunî**'nin orta derecede bir devlet adamı olan oğlu **İkinci Selim** zamanında gerçekleşebilmiştir.

İkinci Selim, daha Manisa'da şehzâde iken Kıbrıs'ın fethi lüzumunu kavramıştı. Kıbrıs korsanları sık sık gelip geçen gemilere sarkıntılık ederek korsanlık yapmaktaydılar. Hattâ bir defasında **Şehzâde Selim**'e Mısır'dan gönderilen hediyelere de bu sûretle elkoymuşlar ve:

"-Şehzade'nin idüğü neden malûm?" diyerek gasbettikleri malları güçlükle iâde etmişlerdi.

Gerçekten Kıbrıs yakınlarından geçen hac ve ticâret gemileri, Kıbrıs'ta üslenen Venedik korsanları tarafından sık sık tecâvüzlere uğramakta, malları gasbedilmekte, kendileri hapsedilmekte idi. Venedik, bu hâdiseler karşısında her protesto edilişinde, kabahati Malta korsanlarına mâlederek aldırış etmemekte idi. Hattâ son zamanlarda Mısır Defterdarı'nı götüren gemi bile Kıbrıs korsanları tarafından zaptedilmişti.

Venedikliler, Osmanlı Devleti'ne karşı bütün bu iz'ac edici hareketleri yetmiyormuş gibi, bir de Dalmaçya hududunda Osmanlı arâzisine tecâvüz etmeye koyulmuşlardı. Fazladan olarak 1570 yılında Türk ticâret gemilerine tecâvüz eden korsanlar, Kıbrıs'a sığınmışlardı.

Osmanlılar'ın şikâyetlerini bildirmek üzere Venedik'e gönderilen ikinci tercüman **Mahmud Ağa**'nın teşebbüslerinden hiçbir netice hâsıl olmadı.

Bu defa, Venedik'e elçi olarak **Kubat Çavuş** gönderildi. Osmanlı Sultanı adına verdiği ültimatomda *"Venedikliler'in Dalmaçya sâhillerinde Osmanlı arâzisine tecâvüzde bulunduklarını, Kıbrıs korsanlarının Osmanlı hacı ve ticârî emtia taşıyan gemilerine rahat vermediklerini ve son olarak da bu tecâvüzleri tekrarlayan korsanların Kıbrıs'a sığındıklarını"*

izah ederek bu ihtilâfların ortadan kaldırılması için **"kan dökmeye mahal verilmeden Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne terkini"** istiyordu. Venedik, bu ültimatomu âmirâne bularak reddetti. Bunun üzerine tersânelere emirler verilip gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra **"Kıbrıs Seferi"** başlatıldı.

Bazı Garp kaynaklarında[18] Kıbrıs'ın fethine, bir Portekiz Yahudisi olan **Yasef Nassi**[19] adındaki bir şahsın **İkinci**

18 Bkz. **Hammer** (**Mehmed Ata** tercemesi)- "Devlet-i Osmaniye Tarihi", İstanbul, 1332, c: VI, sh: 241.

19 **Yasef Nassi** (**Joseph Nassi**) tarihimizde meş'um bir rol oynamış yahudilerden biridir. Ancak hakkındaki malûmat çoğu birbirini tutmaz, meşkûk ve efsânevî bir mâhiyet arzeder. Birçok kaynaklarda, O'nun hakkında yer alan mâlûmatın hülâsası şudur:

Aslen Portekizli ve **"Marrane"** denen Hıristiyanlaşmış Yahudilerden biri olan **Yasef Nassi,** engizisyon mezâliminden kaçarak **Kanunî** devrinde İstanbul'a gelmiştir. Portekiz'de **"Don Juan Miques"** adını taşıdığı hâlde, İstanbul'da zengin ve güzel bir Yahudi kızına âşık olduğundan tekrar eski dinine döndüğü ve **Yasef Nassi** adını aldığı rivâyet edilmektedir. (Hammer, a. g. e. sh: 2241) Kendisinden evvel İstanbul'a gelmiş bulunan babası **Salamon**'un saraya hekim olarak girdiği, beş yüz kadar Portekizli İspanyol ve İtalyan Marranesi ile gelip İstanbul'da hep birlikte tekrar Yahudiliğe döndükleri, O'ndan bir yıl evvel gelmiş bulunan hem halası ve hem de kayınvâlidesi **Dona Gracia Nassi** ile birlikte bir banka kurarak kısa zamanda son derecede zenginleştiği ve bu para dalavereleri vesilesiyle **Kanunî** zamanında saraya nüfuz etmeğe başladığı, fakat asıl **Nurbânû Sultan** adındaki kızının **İkinci Selim Han** ile evlenmesinden sonra ve O'nun (**II. Selim**) zamanında saraydaki nüfûzunun had dereceye yükseldiği bildirilmektedir. O derecede ki; **Sultan Selim** bu mâcerâperest Yahudi'nin Fransa'dan alacağı olan meblâğı cebren tahsil için Osmanlı sularında seyreden Fransız gemilerinin mallarına el koyduracak kadar ileri gitmiştir. (Bkz: **Avram Galanti**- Türkler ve Yahudiler, İstanbul, 1928, sh: 112)

Divan'ın adetâ bir nevî hâriciye müşâviri rolünü oynayan (bkz. a.y.) **Yaser Nassi**'nin, Fransızlara aleyhtar olmasından dolayı:

"-Keşke yirmi yıl önce ortaya çıksaydı. Belki mâhud kapitülâsyonun verilmesine mâni olurdu." tarzında eblehâne teessüflerde bulunan muahhar tarihçiler bile zuhûr etmişti. (Bkz. **Saffet**- T.O.E.M, c: XVI, sh: 986)

Siyonizm'e benzer emelleri olduğu rivâyet edilen bu karanlık şahsiyetli yahudinin, daha İstanbul'a gelmeden Venedik'ten bir ada satın alarak en-

Selim'e şaraplarının çok üstün olduğu yolunda yaptığı telkinât sebep gösterilmektedir.

Bu kuyruklu yalan, sanki **Sultan Selim**, Kıbrıs şaraplarından içmek istese bunu temin etmenin başka yolu yokmuş gibi birçok Türk müverrih ve müellifinin eserlerinde bile yer almıştır.[20] Hâlbuki Kıbrıs'ın fethini dînî, siyâsî ve iktisâdî bakımlardan zarurî kılan pek çok sebep vardı ki biz, bunları devrin allâme Şeyhülislâmı **Ebussuud Efendi'**nin fetvâsında hülâsa edilmiş olarak bulmaktayız.

FETVA

"Sabıkan bir vilâyet-i dâr-ı İslâm'dan olup bâde'z-zeman küffâr-ı hâkisâr müstevlî olup medâris ve mesâcidin harab ve muattal ve menâbir ve mehâfilin küfr ve dalâlet ile mâlâmâl ve nice dürlü ef'al-i habîse ile Din-i İslâm'a ihânet kasdeyleyüp ve etrâf-ı âleme evzâ-ı kabîhaların işâat eyleseler, Pâdişah-ı Din-penâh Hazretleri hamiyet-i İslâm muk-

gizisyon mezâliminden kaçan Yahudileri oraya toplamak istediği rivâyet edilmektedir. Sarraflık ve sâir sûretlerle saraya hulûl eden **Yasef Nassi**'den **Kanunî**'ye âid bir vesîkada **Şehzâde Selim**'in bir nevî **"Nedim-i Hassı"** (husûsî arkadaşı) şeklinde bahsedilir. (**İ. H. Danişmend**- Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: II, sh: 392)

Gerçekten **Sultan II. Selim** tahta çıkar çıkmaz kendisine **"Nakşa (Nascos) ve Kiklad Adaları Dukalığı"**nı tevcih etmiştir. Bu kadar yakınlığa rağmen, bu Yahudinin **İkinci Selim**'i Kıbrıs fethine güzel şaraplarından bahisle teşvik ettiği, Pâdişah'ın da O'na Kıbrıs Krallığı'nı vaad etmiş olduğu husûsu tamamiyle bir efsâneden ibarettir. Güyâ **Sultan II. Selim**'in bu vaadine istinâden mes'eleyi bir oldu-bitti şeklinde addeden **Yasef Nassi, "Kıbrıs Kralı Yasef Nassi"** yazılı armalı bir tabelâ yaptırıp evinin kapısına astırdığı bile rivâyet edilmiştir. (**Hammer**- a.g.e.,sh. 242)

Bu rivâyetlerin daha birçok benzerlerine de uzun uzun yer veren ve onu **"bir Osmanlı vezirinden daha ziyade tetkike değer"** kabul eden **Hammer**'in, Kıbrıs fethi hakkında serdettiği mütâlâalar, uydurma katliâm ve yağmalar gibi Hıristiyanlık taassubunu aksettiren mesnedsiz iddiâlarla mâlâmâldir.

20 Bkz. **Dr. Rıza Nur**- Türk Tarihi, İstanbul, 1925, c: III, sh: 222.

tezâsınca, diyâr-ı mezkûru küffar-i hâkisâr elinden alup dâr-i İslâm'a ilhâk eylemeye azîmet ve himmet buyursalar, sâbıkan mezkûr keferenin tasarruflarından olan âhar vilâyetlerle musâlâha olundukta ellerine verilen ahidnâmede mezkûr vilâyet dâhil olmakla şeriat-i mutahhara mûcebince ahidnâme nakzına mâni olur mu? Beyân buyrula!..

Elcevap: *Allahu a'lem, aslâ mâni olmak ihtimâli yoktur. Pâdişah-i İslâm eazzellâhü teâlâ ve ensâre, tevâif-i kefere ile sulh eylemek, ol zaman meşrû olur ki, kâffe-i müslimîne menfaat ola. Olmayacak, aslâ sulh meşrû değildir. Menfaat müşahede olunup müebbet yahud muvakkat olduktan sonra menfaatlü zamanda bozulması enfa' görülse, elbette bozmak vâcip ve lâzım olur. Hazret-i Resul Aleyhisselâm Hicret-i Nebeviye'nin altıncı yılından on yıla değin sulh idup Hazret-i Ali kerremellahü vechehû müekked ahidnâme yazub muâhede mukarrer kılındıktan sonra, gelecek yıl bozmak enfa' görülüp Hicretin sekizinde üzerlerine varub, Mekke-i Muazzama'yı fetih buyurmuşlardır. Hazret-i Halîfe-i Rabbilâlemin halledallahu Teâlâ zılâl-i saltanatihî alâ mefârikü'l- müslimîn ve eyyede bi-nasrin aziz ve feth-il mübîn azimet-i hümâyunlarında Cenâb-ı Risâletpenâh sallâllahü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sünnet-i şeriflerine iktidâ buyurmuşlardır.*

Ketebehü'l-fakîr ***Ebussuud***[21]

Devrin dirâyetli veziri **Sokollu**'nun bu sefere muhâ-

21 Peçevî Tarihi- c: l, sh: 486'da nakledilen bu fetvâda, **Ebussuud Efendi**, hulâsatan:

"Daha önce İslâm ülkesi olan bir yerin, zamanla kâfirler eline geçmesiyle, mescid ve medreselerin harâb olması ve bu yeri eline geçirmiş olanların Müslümanlar'ı tehdid ile onlara zarar vermesi hâlinde -daha önce eman verilip sulh yapılmış olsa bile- bunu bozarak uygun bir zamanda o yerin fethinin meşrû olduğunu bildirmekte ve buna Hz. Peygamber'in müşriklerle on senelik bir anlaşma yapmışken bunu bozarak Mekke'yi fethetmiş olmasını emsâl göstermektedir."

lif kaldığı, tarihî kaynaklar tarafından müttefikan te'yid edilmektedir. **Sokollu**, Kıbrıs seferindense İspanya'da yeniden bir mukavemet hareketine girişmiş bulunan ve **"Makam-ı Hilâfet"**ten yardım isteyen **"Endülüs"** Müslümanlarının imdâdına koşulmasını istiyordu.[22]

22 Doğu Cermenleri, **"Vizigotlar"**ın elindeyken İslâm Tarihi'nin şanlı kumandanlarından **Târık bin Ziyad** ve **Mûsâ bin Nasir** tarafından üç yıl (711-714) gibi çok kısa bir müddet zarfında fethedilen İspanya'da, İslâm hâkimiyeti takrîben sekiz asır (714-1492) devam etmiştir. Fetihten itibâren Güney Eyâleti (Vandolazya-Andolousia)nın isminden muharref olarak **"Endülüs"** adıyla yâdedilen bu ülke, uzun süren parlak bir medeniyete sahne olduktan ve Garp Âlemi'ne büyük ölçüde tesirler icrâ eyledikten sonra, fecî bir sûrette sukût etmiştir.

Osmanlı Devleti, bu sukûta seyirci kalmış olma töhmetiyle öteden beri itham edilegelmiştir. Fakat İslâm Tarihi'nin en büyük devletini kurmuş bulunan Osmanlılar hakkındaki bu itham da, diğer birçokları gibi yersiz ve mesnedsizdir. Bunun delillerini şöylece sıralayabiliriz:

a) Sekiz asır temâdî eylediğini söylediğimiz Endülüs'ün, ancak ilk dört asrı dâhilî birlik ve sükûn içinde geçmiştir. Gerçekten daha onbirinci asırda yıkılan Endülüs Emevî Devleti'nin yerine on bir adet küçük devletçik kurulmuştur. **"Tevâif-i Mülûk"** adıyla anılan bu devletçikler, herbirinin hasm-ı bî-amânı olan Hıristiyanlarla birbirleri aleyhine ittifak edecek kadar alçalmış bulunuyorlardı.

Bu tarihte ise, henüz bir Osmanlı Devleti mevcud değildi. Bir milletin fertleri arasına ciddî bir nifâk girince, onun kendisinden çok zayıf bir düşman karşısında bile nasıl kolaylıkla mağlûp ve perişan olduğunun en müthiş misâli Endülüs Tarihi'nde görülmüştür:

1235 yılında bir İslâm Devleti'ne dört yüz sene başşehirlik yapmış olan Kurtuba, **"Kastil Krallığı"**nın mevcudu on bin, evet, sadece on bini bile geçmeyen ordusuna teslim edilip boşaltılırken dâhildeki İslâm (!) sekenesinin adedi bir milyondu. Evet, on bin kişiye teslim olan bir milyon Kurtubalı Müslüman (!), kanlı gözyaşları ve feryatlarla zillet içinde şehri terk ettiler. Osmanlılar'ın yardımı mevzûbahs olan müteâkib devirlerde de Endülüs halkı, ahlâken o günkünden daha iyi bir durumda değildi.

b) Endülüs Müslümanları'nın Osmanlılar'dan ilk istimdâdı, 1488 yılında vukû bulmuştur. Bu maksadla devrin Osmanlı Sultanı **Velî Bâyezid**'e müracaat eden Endülüs Murahhasının elinde feryadnâme mâhiyetinde veciz bir Arapça kasîde vardı. (Bu kasîde ve tercümesi için bkz: **Efdalüddin**-Bir Vesîka-i Müellim, T.E.M. c: I, sh: 201 vd.) Bu müracaatla anlatılan

Dînî asabiyet muvâcehesinde gâyet nâzik bir mes'ele

Hıristiyan mezâlimi, başta Padişah olmak üzere bütün devlet ricâlinin hissiyâtını tahrik ettiği içindir ki; elden gelen yardım yapılmak istenildi. Fakat bu sırada:

aa) Osmanlı Devleti donanma bakımından oldukça zayıf bulunmaktaydı. Bütün bir Akdeniz'i aşarak İspanya sâhillerini vuracak güçte bir deniz kuvveti yoktu.

bb) **Cem Sultan** vak'ası dolayısıyla Hıristiyanlık Âlemi'ne karşı gâyet ihtiyatkâr bir hatt-ı hareket takip edilmesi gerekmekteydi.

cc) Osmanlı Devleti, Mısır Kölemenleri ile Adana ve Maraş havâlisinde fiîlen muhârebe hâlinde bulunuyordu (1485-1491).

Devletin elini kolunu bağlayan bu menfî âmillere rağmen **Sultan İkinci Bâyezid**, Papa'ya elçiler göndererek *"Kastil Kralı'nın Gırnata muhâsarasında ısrar ederek Müslümanları ızrârı hâlinde İstanbul'daki Hıristiyanlara da aynı muâmelenin yapılacağı"* (bkz. **Ziya Paşa**-Endülüs Tarihi, c: III, İstanbul, 1304, sh: 245) tehdidinde bulunulmuş, fakat bu da tabiatıyla icrâ mevkiine konulamamıştır. Yalnız **Kemâl Reis** kumandasında bir filo gönderilerek gözdağı vermek kabîlinden İspanya sâhilleri vurulmuştur. (bkz: a.y., **Saffet**- Zeyl, T.O.E.M., c: I, sh: 212)

c) Donanmanın **Yavuz Sultan Selim** zamanında bile kifâyetsiz olması, Osmanlılar'ın arzu edilen yardımlarına imkân vermemiştir. Esâsen Endülüs'ün resmî mukâvemetinin, 1492 yılında sona ermiş bulunduğunu hatırdan uzak tutmamak gerektir. Bu tarihten sonra ise, ancak kılıç artıklarına karşı tatbik edilen mezâlimin veya zaman zaman ortaya çıkan dâhilî isyanların vesîle ittihazı gibi zayıf bir müdâhale imkânı mevcud olmuştur.

Yavuz Sultan Selim Han'ın kısa, fakat gâileli saltanat devrinde ise, bu imkân büsbütün başka sebeplerden dolayı kullanılamamıştır. Bilâhare **Kanunî** ve O'nun oğlu **İkinci Selim** zamanlarında ortaya çıkan isyanlardan istifade edilerek yardım edilmemiş olmasını kınamak mâkul görülebilir. Fakat dâhildeki mukâvemet imkânının, artık hemen hemen yok olduğu bir devirde Osmanlı Devleti gibi, Hıristiyanlık Âlemi'yle topyekûn bir **"cihan-ı husûmet"** hâlinde Endonezya Adaları'ndan Orta Avrupa Yaylaları'na kadar mücâdele hâlinde bulunan bir devletin, ciddî bir netice istihsâli mümkün olmayan böyle bir durumda, üzerine yeni Haçlı Seferleri celbine vesîle olacak müdâhalelere girişmemesinden dolayı kınanması doğru olmasa gerektir. Bununla beraber **Kanunî**, Endülüs Müslümanları'na yardım ve hiç olmazsa mezâlimden kaçanların Şimalî Afrika'ya nakli için gerekli işlerin yapılması zımnında **"Garp Ocakları"**nı vazifelendirdi. Bu yardımın da **Barbaros**'a **"Hayreddin"** isminin takılmasını gerektirecek ölçüde yapıldığı meydandadır.

teşkil eden bu yardımla, İspanya'nın Kuzey Afrika'ya karşı vâkî taarruzlarının da önlenebileceği ve bu sûretle Tunus mes'elesinin kat'î bir şekilde hâllinin imkân dâhiline gireceği re'yinde bulunuyordu. Ayrıca **"Süveyş Kanalı"**nın açılmasına da teşebbüs edilerek kolayca Hind Okyanusu'na geçmek ve Uzakşark Adaları'nda **Kanunî** devrinden beri Portekizlilerle yürütülen mücâdeleyi nihâî bir zafere ulaştırmak fikrini

---

Endülüs'te Müslümanlar'ın dâhilde çıkardıkları isyanlardan istifâde imkânı, Kıbrıs Seferi arefesinde de bir kere daha zuhûr etmişti. Bu isyan, 1563-1570 yılları arasında iki yıl süren **"Gırnata İhtilâli"**dir. **Sokollu**, Kıbrıs Seferi'ni te'hir edip bu isyanı vesile ittihaz ederek Endülüs Müslümanları'na yardımda bulunmak istiyordu.

Malûm olduğu üzere, bu rey, kabule şâyân görülmeyerek Kıbrıs fethi hazırlıklarına devam olundu. Gırnata ihtilâline yardım işi de **"Uluç"** lâkabıyla meşhur olan Cezâyir Beylerbeyi **Kılıç Ali Paşa**'ya bırakıldı. (Bkz. **Saffet**- Zeyl, T.O.E.M, c: I, sh. 220-221)

Dört tarafı düşman olduğu hâlde, tarih boyunca îtizal yolunu tutarak bunu **"Barbaros Kardeşler"**e karşı bile acı bir sûrette ortaya koyan Şimalî Afrikalılar'ın dahî husûmet ve düşmanlıklarından korkan **Kılıç Ali Paşa** da kendi durumu sağlam olmadığından müessir bir yardım yapamamıştır.

Kıbrıs fethinden sonra mâruz kalınan **"İnebahtı Bozgunu"**, Osmanlı donanmasının mahvına sebep olduğu cihetle bu isyana Kıbrıs Seferi'nden sonra bile -belki son kıvılcımları sönmeden- yetişmek imkânı mevcud olmamıştır.

Endülüs mes'elesi dolayısıyla üzerine parmak basılması lâzım gelen hususlardan biri de şudur: Avrupalılar, Müslümanlar'ı ve hâsseten Osmanlılar'ı **"barbarlık"**la itham edegelmişlerdir. Hâlbuki Osmanlılar, dört-beş asır idâre ettikleri memleketlerdeki gayr-i müslimleri, o ülkeleri fethettikleri zamanki mevcudlarından kat kat fazla olarak devir ve teslim etmiş bulundukları hâlde, Hıristiyanlar girdikleri her ülkede dehşetli bir zulüm ve îtisaf (jenosit)a meylederek barbarlığın en müthiş tezâhürlerini göstermişlerdir. Bunun göz boyamaz misallerinden biri de Endülüs'tür. Sekiz asır İslâmî bir idâre altında yaşamış, dâhilî nüfusu milyonları aşan şehirler meydana getirerek parlak bir medeniyete vücud vermiş Endülüs Müslümanları'ndan bugünkü İspanya'da kaç kişi vardır!.. Balkanlar'ın Hıristiyanlarını kendisine bir **"vedîatullâh"** kabul edip koruyan Osmanlılar mı, yoksa İspanya'da bir tek Müslüman bırakmayan Avrupalılar mı barbardır!...

ileri sürüyordu.

Bu tavır, Kıbrıs'ın fethine değil O'na öncelik verilmesine muhâlif kalmak olduğundan dolayı, **Sokollu**'nun bu şekilde tenkidi haksız ve yersizdir.

Buna mukabil Kubbealtı vezirlerinden **Lala Mustafa Paşa** ile **Piyâle Paşa** harâretle Kıbrıs Seferi'ne şiddetle taraftar olmuşlardı.

Kıbrıs harekâtından önce, yukarıda bilvesile ifâde edildiği üzere, askerî ve iktisâdî birçok tedbirler alınmıştı. Sefer başlamadan az evvel, Venedik'te dehşetli bir infilâk vukua gelerek Venedik Cumhuriyeti'nin en muazzam barut stoklarından ve birçok gemilerinden mahrumiyetini intaç etmişti.[23]

Sokollu'nun re'yinde ne derece haklı olduğu, sonradan Osmanlılar'a karşı tahakkuk eden Venedik-İspanya ve Papalık arasındaki ittifak ile sâbit olmuştur.

Serdarlığa **Lala Mustafa Paşa,** Donanma Başkumandanlığı'na da **Piyâle Paşa** tâyin edilmişti. Osmanlı Donanması, Kıbrıs Seferi'ne Mart, Nisan ve Mayıs ayları içinde, üç ayrı filo hâlinde çıkmıştı. Gemi ve asker mevcûdu, yerli ve yabancı kaynaklarda çok muhtelif rakamlarla ifâde edilmektedir. Bununla beraber gemilerin üç yüz ve bunlara yükletilmiş çıkarma kuvvetlerinin ise, altmış bin civarında olduğu muhakkaktır.

Osmanlı Donanması, Limasol önüne gelmeden önce, Kıbrıs Adası ablukaya alınarak hâriçten adaya hubûbât ithali imkânsızlaştırıldığı için adada kısa zamanda kıtlık başgöstermiştir. Netice itibariyle bir müstemleke idâresi olan Venedik

23 **Hammer**, bu infilâki bile **Yasef Nassi**'nin yaptırdığı bir sabotaj olarak kaydetmektedir. (a.g.e. sh: 242)'de:

*"Venedik tersânesinin yanması ki, **Nassi**'nin adamlarının işi olması muhtemeldir. İstanbul'da Venedik ile muhârebe arzusunda bulunanlara kuvvetbahş olduğu kadar cumhura da fütûrâver (bezginlik verir) olmuştur."demektedir.*

idâresinden çoktan beri bunalmış olan halk, İçel Beyi aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na iltihâk etmek istediklerini bildirdiler. Fakat Venedikliler, adayı müdâfaaya kararlıydılar.

Kanunî'nin Rodos'u fethinden beri Kıbrıs'ın istikbâlinden korkmakta olduklarından dolayı, kalelerin tahkîmine oldukça ehemmiyet vermişlerdi. Fakat yalnız kendi kuvvetleriyle Osmanlılar'la başa çıkamayacaklarını hesap ettiklerinden, sağdan-soldan müttefik aramaya koyuldular. Fransa ve Avusturya bîtaraf kaldığından, ancak Papalık ve İspanya ile ittifak sağlayabildiler. Fakat 206 parçayı bulan müttefik Hıristiyan donanması, 22 Eylül 1570'de Meis Adası'na geldiği zaman, Türk Ordusu'nun on iki gün evvel Kıbrıs'ın başşehri Lefkoşe'ye girmiş olduğu öğrenilmişti. Artık bir hayli geç kalınmış ve deniz mevsimi de geçmiş bulunduğu cihetle bir şey yapamayacaklarına hükmeden müttefikler dağılmışlardır.

Lefkoşe'nin kolayca ele geçirilmesine karşılık Magosa oldukça mukavemet göstermişti. **Lala Mustafa Paşa**, ordusunu Magosa yakınlarına çekerek orada kışlamaya karar verdi. Bu sırada **Sokollu,** Kıbrıs fethini siyâsetle ikmâl etmek için Venedikliler'le temâsa geçmiş, hattâ Fransa'nın aracılığı bile mevzubahis olduğu hâlde nihayet:

"-Magosa düşmedikçe sulh olmaz!.." denildiği için bu teşebbüs akîm kalmıştı.

Lala Mustafa Paşa baharda yeniden taarruza geçerek kaleyi, açtığı istihkâmlara yerleştirdiği toplarla dövmeye başladı. Kale dâhilinde erzak ve su sıkıntısı çekmemek için işe yaramaz sekiz bin kişiye yol verilmişti. Türkler, yanlarından toplu hâlde geçen bu silâhsız kadın, çocuk ve ihtiyarlara aslâ dokunmamak sûretiyle din ve ırklarının emrettiği ahlâkî necâbeti göstermekte kusur etmediler.

Magosa, iki buçuk ay dayandıktan sonra, 2 Ağustos

1571'de teslime mecbur oldu.

Diğer taraftan Türk-Venedik Harbi, Dalmaçya'da devam ediyordu. Kıbrıs'ın düşmesi, Batı Hıristiyanlık Âlemi'ni, Osmanlılar'a karşı birleşmek hususunda yeniden tahrik etti. Papalık-İspanya ve Venedik arasında gerçekleşen bu ittifak sonunda müttefikler, iki yüz elli gemilik bir donanma ile Akdeniz'e açıldılar. Korfu Adası'nda İnebahtı (Lepant)'da büyük bir deniz muhârebesi cereyan etti. Burada Türk filosu, hemen hemen tamamen tahrip ve imha edildi. (7 Ekim 1571) Fakat deniz mevsimi geçmiş bulunduğundan Hıristiyan müttefikler, zaferlerinin semeresini alamadılar. Zira Kıbrıs'ı geri almak için çok geç kalmış bulunuyorlardı.

Osmanlı Devleti, sadece bir kış içinde donanmasını eskisinden daha kuvvetli olarak inşâ etti. Bu, o zaman için havsalaya sığmaz bir muvaffakiyetti. Gerçekten İnebahtı felâketinden kahramanca sıyrılarak kurtarabildiği birkaç gemi ile İstanbul'a gelen **Kılıç Ali Paşa** bile ertesi seneye bir donanma yetiştirileceği fikrini öğrenince, Sadrazam **Sokollu**'ya bunun imkânsızlığından bahsetmiştir. Fakat O'ndan, Osmanlı Devleti'nin kudret ve azametini gösteren müthiş ve beliğ bir cevap almıştır:

"-Paşa Hazretleri!.. Sen henüz bu Devlet-i Âliye'yi bilmemişsin! Bu Devlet isterse, donanmanın demirlerini gümüşten, yelkenlerini atlastan, iplerini de ipekten yapabilir!.."[24]

Venedik elçisi, İnebahtı Muhârebesi'nden sonra **Sokollu**'yu ziyaret ederek hissiyâtını yoklamak istedi. **Sokollu**, kendisine tarihe geçen şu mukabelede bulundu:

"-Son kazadan sonra cesâretimizin ne hâlde olduğunu görmeye geliyorsunuz!.. Biz sizden Kıbrıs'ı alarak sizin kolunuzu kestik. Siz, bizim filomuzu imhâ ederek

24 **Peçevî**- sh: 498; **Hammer**- a.g.e., sh. 274.

sakalımızı tıraş ettiniz. Bu sûretle biz sizden daha az kaybettik. Çünkü kesilen sakal, daha gür olarak yerine gelir. Fakat kesilen kol yeniden büyümez!..."[25]

Baharda Türk Donanması, iki yüz elli gemi ile yeniden Akdeniz'e açıldı. Fakat karşısına çıkmaya kimsede cesâret yoktu. Yalnız kaldığını anlayan Venedik, sulh istedi. 17 Mart 1573'de imzâlanan bir muâhedenâme ile Venedik, Kıbrıs'ın Osmanlılar'a geçmesini, üç yüz bin dukalık harb tazminatı ödemeyi, Zanda Adası için verilen beş yüz dükalık senelik verginin bin beş yüze çıkarılmasını kabul ediyordu.

c) Osmanlı İdâresinde Kıbrıs:

Uzun süren ve bütün husûsiyetleriyle gerçek bir müstemleke idâresi olan **"Venedik Hâkimiyeti"**, Kıbrıs'ı mânen ve madden harab bir duruma getirmişti. Üstelik buna adanın Osmanlılar tarafından fethi esnasındaki bir yıllık harbin sıkıntıları da eklenince, sefâlet ve harâbiyet had bir safhaya vardı. Bu yüzden Osmanlılar, Kıbrıs'ın îmârı ve halkın refahının sağlanması için gerekli bütün tedbirleri evveliyetle aldılar.

Önce 7 Mayıs 1572 (23 Zilhicce 979) tarihli ve **"Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Kadısı'na ve Defterdarı'na hüküm ki"** serlevhasıyla başlayan bir **"hatt-ı hümâyun"**[26] ile Kıbrıslılar'ın mal, can, ırz emniyetleri, her türlü hak ve hürriyetleri garanti edilmiş ve yeni Türk idârecilerine halka karşı şefkatle muâmele etmeleri emredilmiştir. Bununla birlikte aynı tarihte **"Kanunnâme-i Livâ-yı Kıbrıs"** adıyla ısdar

25 **Hammer**- a.g.e., sh: 274.

26 Aslı, İstanbul Başvekâlet arşivi 12 numaralı Mühimme Defteri, sahife 641'de bulunan bu vesikanın, adâlet ve hümanizmin şâhikasına ulaşan muhtevâsı hakkında fazla bilgi için bkz: **Ömer Lütfi Barkan**- Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler- İktisat Fakültesi Mecmuâsı, Nu: 1-4, İstanbul 1949-1950.

olunan bir kanunla da ada halkının Venedikliler zamanında vermekte oldukları vergiler, yarı nisbetinden daha da aşağıya indirilmiştir.[27]

Osmanlılar, fethettikleri ülkelerde gâyet ileri görüşlü bir nüfus siyâseti tâkib ederlerdi. Stratejik ehemmiyeti hâiz bölgeleri kesif bir sûrette **"türkleştirmek"** ve kilit noktalarına kendi din ve ırklarından insanları yerleştirmek şeklinde gerçekleştirilen bu siyâset, o bölgenin uzun zaman huzur ve sükûnunu temin eden bir âmil olurdu. Bunun için de fethedilen her ülkede, önce bir umûmî nüfus sayımı yapılır, beşerî unsurun ırkî, dînî, iktisâdî ve sâir husûsiyetleri tesbit edilirdi.

Kıbrıs'ta yapılan nüfus sayımı, Venedik'in uzun süren idâresinin kötülüğünü aşikâr bir sûrette ortaya çıkardı. Gerçekten Kıbrıs'ın nüfûsu, Venedik hâkimiyeti esnasında bir hayli azalmıştı. Sayım sonunda Kıbrıs'ın bir zamanlar yarım milyonu aşan nüfusunun, yüz elli bin kişiyi geçmediği görülmüştür. Bu rakama göre, adaya yerleşmek isteyen ve kendilerine bu hususta müsaade verilen otuz bin Türk askerini de ilâve etmek gerektir. Fakat Osmanlılar, Kıbrıs'ı türkleştirmek için oraya yerleşen otuz bin Türk askeriyle iktifâ etmediler. Bu hususta mecburî bir iskân siyâseti tâkib ederek Kıbrıs'ın mükemmel bir sûrette îmar ve iskânını kısa zamanda gerçekleştirdiler.

Bunun için ısdar edilen 21 Eylül 1571 tarihli hüküm[28] Kıbrıs'a kâfî miktarda çiftçi ve sanatkârın naklini temin edecek bütün esasları ihtivâ ediyordu. Bu hükmün *"bir sûreti*

27 Bkz. **Hâdiye Tuncer**- Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Taksimâtı ve Âşâr- Ankara, 1948, sh: 91-92.

28 Aslı, İstanbul Başvekâlet Arşivi 19 numaralı Mühimme Defteri'nin 334. sahifesinde yer olan bu hükmün muhtevâsı ve tafsilâtı için bkz.: **Halil Fikret Alaysa**- a.g.e., sh: 79-83; **Nâci Kökdemir**- Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs, Ankara, 1957, sh: 89-92.

Karaman, İçel, Bozok, Alâiye, Teke ve Manavgat Kadıları'na her on haneden bir hâne olacak 5720 hâne olur." tarzında ifâde edilmiş olan son cümlesi, bu mecburî göçün vüs'atini göstermektedir.

Bununla muhtelif sanat erbâbı veya kâfi miktarda işleyecek toprağı bulunmayanlarla devlet nizamlarına uymayanların[29] Kıbrıs'a yerleştirilmeleri temin edilmiş ve bu sûretle mecbûrî göçe tâbî tutulanlara iki sene müddetle vergi muâfiyeti tanındığı gibi, geride bıraktıkları mal-mülk ve sâirenin satış bedelleri de teslim edilmiştir. Fakat bu mecburî göçün gerçekleştirilmesi kolay olmamış, bazan dağlarda serâzât yaşamaya alışmış yörük aşîretlerinin naklinde ortaya müessif hâdiseler de çıkmıştır. Ancak Devletin bu hususta verilen mecbûrî göç emrine itaat etmeyenlerin **"Emr-i Sultânî"**ye itaatsizlik esbâb-ı mûcibesiyle çıkarılan **"fetvâ"**lara istinaden katledilmelerine kadar ileri gidilmiştir.[30]

Kıbrıs'ta tatbik edilegelmekte olan feodal sistem iptal edildi. Ortaçağ'ın çiftçiyi toprağa bağlı telâkki edip onunla birlikte alınıp satılan bir meta' hâline getiren **"serf"** sisteminden kalma bütün vecîbe ve angaryalar kaldırıldı. Her yerde huzur ve emniyet sağlayan **"Osmanlı Arâzi Sistemi"**[31] tatbik

29 Kıbrıs'ta yapılan bu sürgünlerin teferruât ve çeşitli misâlleri için bkz. **Ömer Lütfi Barkan**- a.g.e.; **Ahmed Refik**- Anadolu'da Türk Aşîretleri- İstanbul, 1930, sh: 15, 26, 27, 140, 143, 153.

30 **Ahmed Refik**- Anadolu'da Türk Aşîretleri, İstanbul, 1930, sh: 145.

31 Osmanlılar'da toprak mülkiyeti anlayış ve tatbikâtının hülâsası şudur:

Mülk Allah'ındır. Ona, Allah adına aynı zamanda **"halife"** sıfatını hâiz olan hükümdar, mutasarrıftır. Bir ülke fethedildiği zaman boş veya ekilebilen bütün arâzi **"Arâzi-i Emîriye"** veya **"Arâzi-i Mîriye"** nâmıyla hükümdara âid olur. Gayr-i müslimlerin ev, dükkân, bahçe gibi sâir mülkleri şahsî mülkleri olarak kalır. Ancak arâzisini üç yıl üst üste ekip biçmeyenin elinden bu arâzi alınarak onu işletecek olan bir başkasına verilir.

mevkiine konuldu.

Hıristiyanlar, bütün hak ve vecîbelerden İslâm Hukuku'nun gayr-ı müslimler için vaz'ettiği kaidelere tâbi oldular.[32]

İşletilen arâziden **"öşür"** (onda bir) adıyla bir vergi alınır. Bu da hükümdarın tâyin ettiği bir kimse tarafından tahsil edilir.

Arâzi, tâbî olduğu mükellefiyet bakımından üç kısma ayrılır: **"Timar"**, **"Zeâmet"**, **"Hâs"**. Fütûhât devirlerinde fethedilen yerlerdeki mîrî arâzi **"timar"** ve **"has"** adıyla ikiye taksim edilerek timarlar, bir nevî kılıç hakkı olarak muhârebede hizmeti geçenlere; haslar ise, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi kimselere verilir. Artan kısım da **"Hass-ı Hümâyûn"** adıyla devlete kalır.

Timarlar, sonradan ikiye ayrılarak 20.000 akçeye kadar gelir getirenler **"timar"**, 20.000'den 100.000 akçeye kadar gelir getirenler ise **"zeâmet"** adıyla adlandırılmışlardır. Bu tasnifte 100.000 akçeden fazla gelir getirenlere ise **"has"** denilmiştir.

5.000 akçeye kadar geliri olan timarları, Beylerbeyi rütbesini hâiz kimseler, bundan büyüklerini ise Pâdişâh tevcih ederdi. Timar sahipleri, tasarruflarından timarın gelirine göre bir miktar asker besleyerek Ordu-yı Hümâyun'un sefere azîmeti esnâsında güzergâhta kendilerine katılırlardı. Umûmiyetle timarlarda 3.000 akçe gelire mukabil bir asker beslenildiği ve tâlim, terbiyesi icrâ edildiği hâlde, zeâmetlerde bu mükellefiyet, her 5.000 akçe içindi.

Timar ve zeâmet tevcihine âit beratlar, onu tevcih eden hükümdarın ölümüyle yenilenir ve bir miktar yenileme harcı alınırdı.

32 Gayr-i müslimler, askerlikten muâf tutulmalarına karşılık olarak **"cizye"** adıyla bir vergi öderlerdi. Ellerindeki mal, mülk ve arâziden alınan vergiye de **"haraç"** denirdi. Fakat kıtlık senelerinde veya çekirge baskını, sel felâketi vesâire gibi hâllerde bu vergiler, te'cil veya tenzil edilebildiği gibi, üstelik -lüzûmu hâlinde- kendilerine yiyecek ve tohumluk da dağıtılırdı.

Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün gayr-i müslimler can, mal, ırz vesâir hususlarda henüz medenî memleketlerde bile görülmemiş derecede bir hürriyet ve emniyete sahiptiler. Fakat buna mukabil de bazı mükellefiyet ve mahrumiyetleri vardı. Bunlar, her din mensuplarının ayrı tarz ve renkte bir kıyafeti hâiz olmaları, şehir dâhilinde silâh taşıyamamaları, bir müslimin yanından at üstünde geçememeleri, âmme hizmetlerine kabul olunmamaları ve bir müslim aleyhine şehâdette bulunamamaları gibi hususlardı. Gerçekten bir Türk Devleti olduğu hâlde, resmî lisanın Türkçe ve

Ortodoks Kilisesi'nin Venedik ve Fransız hâkimiyetleri esnâsında kaldırılan hakları tamamen iâde edildi. Lâğvedilmiş olan Lefkoşe Başpiskoposluğu, 1575 yılında yeniden ihyâ olundu ki, bu Başpiskoposluk, eskiden beri Ortodoks piskoposlukları içinde gâyet imtiyazlı bir mevkii hâizdi.

Kıbrıs **"üç tuğlu"** bir paşa tarafından idâre edilen bir Osmanlı vilâyeti oldu. Tanzimat îlânından sonra, 1840 yılında, Kıbrıs, **"Adana Vilâyeti"**nin bir sancağı hâline getirilmiş ve Lefkoşe'de ikâmet eden bir mutasarrıf idâresine verilmiştir. Kıbrıs Müftüsü de öteki müftüler gibi İstanbul'daki **"Makam-ı Meşîhât"**a (Şeyhülislâmlık Makamı'na) bağlıydı. Şeyhülislâmdan sonra gelen **"Kazaskerlik"**[33], Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri olarak ikiye ayrılırdı. Kıbrıs, Anadolu Kazaskeri'ne bağlıydı.

Gayr-i Müslimler, âile ve şahıs hukuku mes'elelerinde kendi örf ve dinlerine tâbî idiler. Gayr-i müslim cemaatlerin muntazam teşkilâtları, vakıf, te'sis ve mektepleri vardı.

Kıbrıs'ta Osmanlı idâresinin sağladığı huzur ve adâlete rağmen gayr-ı müslim ahâli ve bunlardan bilhassa Rumlar, Yunan istiklâline müncer olan isyan ve ihtilâllere katılmaktan geri kalmayarak birçok kereler isyan ve ihtilâl çıkarmışlardır.

hânedânın Türk olmasından maâdâ, ırkî asabiyet ifâde eden hiçbir unsura yer vermeyen Osmanlı Devleti, bir nevî **"ümmet hâkimiyeti"**ne istinad ederdi. Bilindiği üzere, gayr-i müslimlere karşı tatbik edilen bu tehdidler, 1839 **"Tanzimat Fermanı"** ile tamamen bertaraf edilmiş, müslim-gayr-i müslim tefriki ortadan kaldırılmıştır.

33 İlmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden olan **"Kazaskerlik"**, **"askerî kadılık"** demektir. Ancak bu makama geçenlerin vazifeleri, sadece askerî hukûka müteallik olmayıp çok daha genişti. Bu vazife şümûlü, devir devir azalıp çoğalmıştır.

I. Murad zamanında ihdâs edilen Kazaskerlik, **"Rumeli"** ve **"Anadolu"** kazaskerlikleri olarak ikiye ayrılmakla beraber **Yavuz Sultan Selim** zamanında merkezi Diyarbekir olmak üzere, bir de **"Arap ve Acem Kazaskerliği"** ihdâs olunmuştur. Bunların rütbece en üstünü, **"Rumeli Kazaskeri"** idi.

Meselâ **"Etniki Eterya Cemiyeti"**nin çalışmalarıyla hazırlanan, fakat elebaşıların yakalanıp asılmasıyla akîm kalan 1821 hâdisesi, 1833'de **"Gâvur İmam"** ve **"Karpaslı Papaz"**ın isyanları gibi. Fakat Kıbrıs'ın ziyâında bu isyanlar değil, büsbütün başka sebepler rol oynamıştır. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde karşılaştığı dâhilî gâileler, hiçbir zaman O'nun âdil ve müstakarr idâresinin tabiî neticeleri olarak ortaya çıkmış değildir. Bunların her biri, bu devletin parçalanmasında menfaati olan yabancıların çeşitli tahrik ve teşviklerinin eseridir. Dâhildeki gayr-i müslim azınlıklar ise, -çoğu kere- kimin menfaatini sağlayacağını kestiremedikleri birtakım sözümona dînî ve kavmî dâvâlarla ortaya çıkarak devletimizi içten çökerten birer baş belâsı olmuşlardır. Yakın tarihimizdeki **"Rum"** ve **"Ermeni"** kıyamları, bunun en tipik misâlleridir. Bugün ne Rumlar ve ne de Ermeniler'in, Osmanlı idâresi altındaki refah ve sükûnetle kaabil-i kıyas bir idâreye nâil olabildiklerini söylemek kaabil değildir.

ç- Kıbrıs'ın İngiltere'ye Bir "Üs" Olarak Terk Edilmesi:

Osmanlı Devleti, Amerika ve yeni ticâret yollarının keşfi gibi hâdiselerle zenginleşip **"sanayi** inkılâbı"nı yapan Avrupa'dan geri kalınca, bilhassa **"ondokuzuncu asır"**dan itibaren **"Muvâzene-i Düvel"** denilen devletlerarası rekabetlerden istifâde ederek varlığını koruyabilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Hakîkatte bütün Avrupa Devletleri ve Rusya, **"Osmanlı Devleti'ne karşı olmak"** ve O'nun geniş topraklarını ele geçirmek bakımından müşterek bir hissiyât taşıyorlardı. Ancak Osmanlı ülkelerinin stratejik ehemmiyeti, onların -çoğu kere bu müşterek hissiyâta rağmen- müttefikan hareket etmelerini önlüyordu. Çünkü bilhassa büyük devletlerin, **"Ortadoğu"** ve **"Akdeniz"** hâkimi-

yetine müteallik hedef ve isteklerinin birbiriyle çatışan pek çok noktası vardı.

Gerçekten Avrupa siyâsî edebiyatında, **"Osmanlı topraklarının taksimi"** mânâsına kullanılan **"Şark Mes'elesi"**, sınâî ve askerî bakımlardan söz sahibi olmuş devletler için birleştirici olduğu kadar da ayırıcı bir rol oynuyordu. Zaman zaman birinin hududsuz genişleme imkânları diğerlerini endişeye ve binnetice ona karşı bir ittifaka sevkediyordu. Bunun en câlib-i dikkat misâli, **"Kırım Harbi"**dir.

Ruslar'ın, Osmanlı Devleti'ni bir nevî vesâyet altına almak mâhiyetindeki ölçüsüz ve kabulü imkânsız teklifleri yüzünden ortaya çıkan bu harb, önce **"Tuna Cephesi"**nde başlamıştır. (1853) Bu cephede Serdâr-ı Ekrem **Ömer Paşa**, üst üste kazandığı parlak muvaffakiyetlerle Rusya'ya Osmanlı Devleti'nin hiç de **"hasta adam"** olmadığını acı bir şekilde öğretmişti.

Osmanlı toprakları üzerindeki kendi emelleri bakımından aşırı Rus teklif ve tehdidlerinden endişeye kapılan İngiliz ve Fransızlar, donanmalarını İstanbul'a göndermişlerdi. Tuna Cephesi'ndeki mağlûbiyetin acısını çıkarmak isteyen Rusya, Sinop Limanı'ndaki Türk Donanması'nı âni bir baskınla imhâ edince, bunu kendilerine karşı bir meydan okuma şeklinde tefsir eden İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Osmanlı Donanması ile birlikte Sivastopol'ü kuşattı. İtalyan birliğini kurmaya çalışan **"Sardunya Krallığı"** da on beş bin kişilik bir kuvvetle Rusya'ya karşı girişilen bu harekâta katıldı.

Sivastopol'ün sukûtundan sonra (10 Eylül 1855) toplanan 1856 **"Paris Sulh Konferansı"** birçok ehemmiyetli karar meyânında **"Karadeniz'in bîtaraflığı"**nı kabul ederek burada Osmanlı Devleti ve Rusya'nın donanma bulundurmalarını ve tersâneler kurmalarını yasak etti. Bu karar, Rusya için ölüm demekti. Zira Osmanlı Devleti, Marmara'da kurabi-

leceği tersânelerde inşâ edeceği gemileri derhal Karadeniz'e çıkarabilirdi. Hâlbuki Rusya, elinde bulunan Baltık sâhillerinden bu tarzda istifade edemezdi.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı târihî emellerine set çeken bu kararı değiştirmek için fırsat kolluyordu. Nihayet 1870-1871 Almanya-Fransa Harbi, devletler muvâzenesinde husûle getirdiği değişiklikle, Rusya'nın elini kolunu bağlayan bu karardan kurtulması için gerekli teşebbüslerde bulunmasına imkân verdi. Zira artık Dünya'nın sayılı devletleri arasına, bir de Almanya İmparatorluğu katılmış bulunuyor ve bu devlet, bir İngiliz-Rus çatışmasını arzuluyordu.

Rusya'nın tahrikiyle, 1871 yılında Londra'da toplanan bir konferans, bu memleketin Karadeniz'de tersâneler kurmak ve gemiler inşa etmek husûsunda önüne çekilen engeli bertaraf etmek üzere Paris Sulh Konferansı kararlarını mer'iyetten kaldırdı. Fakat Rusya'nın kuvvetli bir donanma teşkil ederek Osmanlı Devleti ile harbe girişebilmesi için daha altı yıl beklemesi ve çalışması gerekiyordu. Zira bu sırada Osmanlı tahtında bulunan **Sultan Abdülaziz Han**, Osmanlı Donanma ve Kara Ordusu'nu kuvvetlendirmek için hududsuz bir gayret sarfetmişti. Gerçekten O'nun büyük bir azim ve ileri görüşlülükle yaptığı hazırlıklar sonunda, Türk Donanması, Dünya'da ikinciliğe yükselmiş; en yeni silâhlarla teçhiz edilmiş bulunan kara ordusu ise, yedi-sekiz yüz bin kişilik mevcûduyla Rusya'nın başa çıkamayacağı bir kuvvet hâline gelmişti.

Bu durumu gâyet iyi hesap eden Rusya, Osmanlı Devleti'ni dâhilî gâilelerle yıpratıp meşgul etmek için Balkanlar'daki Slav ve Hıristiyan Osmanlı anâsırı tahrîke koyuldu. Bu tahrikler sonunda ortaya çıkan Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ isyanları, kuvvet ve muvaffakiyetle bastırılmıştı.

Fakat bu sırada Osmanlı Devleti'nde arka arkaya işbaşına gelen dirâyetsiz paşalar, Rusya'nın müstakbel bir harpteki şansını arttıran en ehemmiyetli bir müessir olmuşlardır. Bunlar, Serasker **Hüseyin Avni Paşa, Midhad Paşa, Mütercim Rüştü Paşa** ve emsâli kimselerdi. Önce bir askerî ihtilâl neticesinde gerçekten harpçi bir padişah olan **Sultan Abdülaziz Han**'ı tahttan indirerek, beş gün sonra da câniyâne bir sûrette katlettirdiler. Yerine **Beşinci Sultan Murad** ünvanıyla **Veliahd Murad Efendi**'yi geçirdiler.

Beşinci Sultan Murad, gençliğinden beri, her biri bir ecnebî emeline satılmış kıymetsiz ve muhteris bu paşalarla Osmanlı tahtını ele geçirmek için teşrîk-i mesâî hâlinde bulunuyordu. Onların tesiriyle mason olmuş ve bu vâdide otuz üç dereceye kadar yükselmişti.[34] Fakat **Sultan Abdülaziz**'in fecî

34 **Sultan Beşinci Murad** ve O'nunla birlikte bazı şehzâdelerin masonluğa girdikleri ve bu cemiyette bir hayli üstün dereceler ihrâz ettikleri bir hakikattir. Fakat onların masonluğu, masonik ideallerin kâmil bir sûrette benimsenmiş olması gibi bir âmilden ziyâde, Osmanlı tahtını, o devirde bir nevî vesâyet altına almış bulunan ve çoğu mason olan muhteris paşalara şirin görünmek ve bu sûrette tahta nâil olmak maksadının eseridir. İstanbul'da 1934 yılında, **Sâlim Ahmed** imzası ile masonlara mahsus olarak yayınlanan **"Muhibbân-i Hürriyet Mahfeli Tarihçesi"** isimli eserde bu husûs şu sûretle mukayyettir:

*"İlk ve muvakkat Şûra-yı Âli, **Prens Halim Paşa** tarafından 1861 tarihinde ve İstanbul'da teşekkül etmiş, fakat siyâsî bazı hâdiseler dolayısıyla bilâhare uyumuştu. Bu ilk teessüste mukayyed bulunanlar arasında zamanın veliahdi **Ruj Kruva** derecesini hâiz **Beşinci Murad** ile üstad derecesinde bulunan birâderi **Prens Nureddin** ve **Kemaleddin Efendi**'ler görülmektedir."* (a.g.e., sh: 8)

"Türkiye'de masonluk hareketi görüldüğü anlardan itibaren, âtideki meşhur ve mârûf zevâtın isimlerine muhtelif masonluk neşriyâtında tesâdüf edilmektedir:

Pertev Paşa; Sadrazam Ali Paşa**, Şâir **Ziyâ Paşa**, **Nâmık Kemal Bey**, Şeyhülislâm **Musa Kâzım Efendi**, sadrazam **Keçecizâde Fuad** ve **Midhad Paşalar Ahmet Vefik Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa, Sadullah Paşa**, kurenâdan **Seyid Bey, Müşir Fuad Paşa; Abdurrahman, Hilmi, Saffet,

bir sûrette katli hakkındaki mesmûâtı ve cülûsu esnâsındaki fevkalâde hâdiselerin te'siriyle tecennün ettiğinden, ancak üç ay kadar padişahlık yaptıktan sonra hal' edildi. Yerine Veliahd **Abdülhamid Efendi, Sultan İkinci Abdülhamid Han** ünvanıyla pâdişâh oldu. (1876)

İhtilâlci paşalara ancak **"meşrûtiyet"** gibi bir tâviz vermek sûretiyle tahta geçebilen **Sultan İkinci Abdülhamid Han**, saltanatının ilk yıllarında devlet dizginlerini henüz dirâyetli ellerine geçirebilmiş değildi. Bu durumdan istifâde ederek O'nu emir ve kumandanları altına almak ve **Sultan Abdülaziz**'in katli dolayısıyla kaybettikleri itibarlarını yeniden kazanabilmek sevdasına kapılan ihtilâlci paşalar, **Sultan Abdülaziz**'in bıraktığı askerî imkânların sağladığı bir itmi'nan ile Rusya'ya karşı ilânı harb maksadiyle başvurmadık tertip bırakmadılar.

Böyle bir harbe taraftar olmayan **Sultan Abdülhamid Han**, genç ve tecrübesiz olmasına rağmen bu muhteris paşaların maksadları önüne bir set çekmek maksadiyle hududsuz bir gayret sarf etmiştir. Bu yüzden **Sultan İkinci Abdülhamid**'i **"Rus taraftarlığı"**yla itham ve yeniden **Beşinci Murad'ı** tahta geçirmek tehdidleriyle yıldırmak istediler. Bu maksadla talebeyi sokağa dökerek:

"-Harb isteriz!.." diye bağırttılar.

Ayrıca İngiltere'nin de böyle bir harbde Türkiye'nin yanında yer alacağına dâir iddialarda bulundular. **Sultan Abdülhamid Han**'ın huzurunda konuşturduğu İngiliz Sefîri'nin buna aslâ imkân olmadığı yolundaki beyânına muttali olmalarına rağmen, harb taraftarlığından vazgeçmediler. Şu bir târihî gerçektir ki, dâhilî siyâsette muvaffak olamayarak itibârını kaybeden devlet adamları, hâricî gâileler ihdâs etmek ve

---

Memduh, Tevfik, Nûri, Rauf, Behçet, Râif, Kenan Hâlet Bey *ve paşalar ve* ***Beşinci Murad****'ın oğlu* ***Prens Selâhaddin*** *vardı."* (a.g.e., sh: 10)

bu sûretle efkâr-ı umûmiyenin dikkatini başka istikametlere çevirmek gayretine kapılırlar. Hâricî gâileyi de atlatabildikleri takdirde, artık dâhildeki hıyânet ve beceriksizlikleri ehemmiyetini kaybeder.

Bu yüzdendir ki, **Sultan Abdülaziz**'in kâtilleri ve siyâsî ikbâllerini onların muvaffakiyetlerine bağlamış bulunanlar, Türk tarihinin en acı hâdiselerinden biri olan 1877-1878 **"Türk-Rus Harbi"** (93 Harbi)'ni çıkarmakta bir beis görmediler. Bütün güvendikleri **Sultan Abdülaziz**'in bıraktığı kuvvetli ordu ve donanma idi. Fakat unutmuşlardı ki, bir ordu ne kadar kuvvetli olursa olsun, bir ihtilâl ile dâhilî disiplini sarsıldıktan sonra, onunla zafer kazanmaya imkân yoktur!..

Bu muhârebede de böyle olmuştur. Türk Ordusu'nun Rusya'ya karşı her bakımdan üstün olmasına rağmen dirâyetsiz kumandanların kötü sevk ve idâreleri ve bunların birbirlerine karşı itaatsizlikleri yüzünden, arada **"Plevne Müdâfaası"** gibi muvaffakiyetler de mevcud olmakla beraber, Ruslar'ın İstanbul surları dibindeki Yeşilköy'e gelebilmeleri gibi bir felâketle karşılaşılmıştı. Burada **"Ayastefanos Muâhedesi"** denilen ve **Sultan İkinci Abdülhamid Han**'ın siyâsî dehâsına rağmen binbir müşkilât ile tatbik mevkiine konulmayan muâhedenin şartlarını Osmanlı Devleti'ne dikte ettiler.

Devletin mutlak bir inkırâzı mâhiyetindeki bu muâhedenin ağır şartlarını bertaraf edebilmek maksadıyla müttefik arayan Osmanlı Devleti, İngiltere'yi Rusya'nın bu ölçüde gelişerek Hindistan yolunu tehlikeye düşürmesinden endişelenmiş gördüğünden O'na yaklaşmak mecbûriyetinde kaldı. Esâsen yukarıda bahsi geçen Londra Konferansı'nın asıl sebeplerinden biri de yeni ve büyük bir kuvvet hâlinde ortaya çıkan Alman İmparatorluğu Başvekili **Prens Bismark**'ın arzu ve hayâl ettiği İngiliz-Rus çatışması idi.

Gerçekten Ortadoğu ve Akdeniz siyâsetleri bakımından, Rus ve İngiliz emelleri arasındaki zıtlık aşikârdı. Bununla beraber İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı müdâfaa etmeyi ücretsiz derûhte etmemişti. Bu ücret, Kıbrıs olacaktı. Zira daha ondokuzuncu asrın başından beri Hindistan yolunu emniyet altında bulundurmak ve Ortadoğu'daki durumunu kuvvetlendirmek isteyen İngiltere, bu bölgedeki Rus nüfuzunun artmasına mâni olmaya elverişli bir deniz üssüne sahip olmayı arzuluyordu. Bu vasfı, Kıbrıs kadar hâiz başka bir yer yoktu.

Bu yüzden birçok İngiliz fikir ve siyâset adamı, Kıbrıs'ın Hindistan yolunun emniyeti bakımından hâiz olduğu stratejik ehemmiyete işâret eden fikir ve düşüncelerini açık açık ortaya koymaktaydılar.[35] Bu hususdaki İngiliz arzusu o derece şiddetlenmişti ki, Kıbrıs'ın İngiliz idâresine geçmesinden sadece birkaç ay önce burasının cebir kullanmak sûretiyle ele geçirilmesi hususunda İngiliz Kabînesi ciddî bir karar almış ve bu kararın fiilî hazırlıklarına bile başlamıştı. (27 Mart 1878)

Kıbrıs üzerinde bu derece kararlı hareket eden İngiltere için Osmanlı Devleti'nin **"93 Harbi"** dolayısıyla sürüklendiği maddî ve mânevî buhran çok müsâid bir zemin hazırlamış bulunuyordu. Fakat Türkiye'nin Rusya'ya karşı Ayastefanos Muâhedesi'ni bertaraf etmek noktasından tehdidini îkaa kaadir bir müttefike muhtaç olduğunun görülmesi, Kıbrıs'ın siyâsî yollardan ve bir nevî komisyon gibi ele geçirilmesini imkân dâhiline soktuğu içindir ki, buraya karşı askerî bir çıkarma yapmak teşebbüsünden vazgeçilmiştir.

Tabiatıyla böyle bir arabuluculuk bahis mevzuu olmadığı takdirde Kıbrıs'a taarruzu kat'îleşen İngiltere'nin bu ha-

35 Tafsilât için bkz. **Ahmed Gâzioğlu**- İngiliz İdaresinde Kıbrıs, İstanbul, 1960, sh: 9 vd.

reketi, '93 felâketinin üzerine tuz biber ekecekti. Bu durumu gayet iyi takdir eden genç ve zekî osmanlı padişâhı **İkinci Abdülhamid**, İngilizler'in Rus emellerine karşı çıkmak hususundaki dostluk anlaşması tekliflerini nazar-ı dikkate almak mecbûriyetinde kaldı.

Ancak şurası ehemmiyetle belirtilmelidir ki, İngiltere, bu hususta Türkiye ile temâsa geçmeden Ruslarla görüşerek onları **"93 Harbi"**yle nâil oldukları kazançların pek çoğundan ferâgate zaten çoktan râzı etmiş bulunuyorlardı. Gerçekten 30 Mayıs 1878'de Londra'da Rusya ile İngiltere arasında gizli bir anlaşma yapılarak Rusya'nın **"93 Harbi"** kazançlarının kısm-ı âzâmından vazgeçmesi temin edilmişti.[36] Çünkü Rusya'nın Ortadoğu'daki bu gelişmesi, İngiltere'nin de işine gelmiyordu.

Ruslar'la bu sûretle gizliden gizliye bir mutâbakat hâsıl eden İngilizler, bu defa Osmanlı Devleti'ne dönerek onunla Rusya'ya karşı tedâfüî (savunma maksadlı) bir anlaşma yapmak teklifinde bulundular. Bu hususta Başmâbeyinci **Said Paşa**'nın desteğini temin eden İngiliz Sefiri **Layard**, O'nun vasıtasıyla Sadrazam **Sâdık Paşa**'yı da kendi fikirlerine celbedebildi. 2 Mayıs 1878'de Türkiye ile İngiltere arasında müşterek bir müdâfaa anlaşması imzâlamak teklifini ileri sürdüler.

Türkiye'nin Rusya'ya karşı müdâfaa edilebilmesi için, İngiltere'nin **"Türkiye'ye Malta Adası'ndan daha yakın"** bir üsse sahip olması lüzûmunu belirttiler. İngilizler, nihâyet 16 Mayıs tarihli üçüncü bir mürâcaatta bu üssün **"Kıbrıs"** olabileceğini açığa vurdular. Bu müracaatta burasının İngiltere'ye **"muvakkat"** olarak kiralamak mâhiyetindeki bir terke mukabil, Ayastefanos Muâhedesi'nin Türkiye lehine tâdilinin temin edileceği ve Ruslar'ın Anadolu'daki harekâta

36 **Dr. Şükrü Torun-** a.g.e., sh: 27.

devamları hâlinde Osmanlı Devleti'ne fiilî yardım yapılacağı bildiriliyordu. Bu vaadler mukabilinde ele geçirilecek olan Kıbrıs'ın da Ruslar'ın Doğu Anadolu'da işgâl ettikleri yerleri Osmanlı Devleti'ne terki hâlinde geri iâde edileceği temin ediliyordu. Yani İngiltere, Kıbrıs'ı **"infisâhi bir şart"** ile talep ediyordu.

Pâdişâh'ın huzuruna giren **Sâdık Paşa,** O'nu bu tâvize ikna için bütün talâkatini kullandı. Binbir müşkilât ile bu mes'eleyi İngiliz Sefiri'yle müzâkere etmek hususunda bir müsâade istihsâl etti. **Sâdık Paşa**, bu görüşmeleri, kabine arkadaşlarından bile saklıyordu. Zira onların Padişah'a te'sir ederek bu tertibi bozabileceklerinden korkuyordu.

Sâdık Paşa'nın İngiliz Elçisi ile görüşmesinden sonra İngilizler'in Kıbrıs tâvizinden maâdâ, bir de Hıristiyan teb'aya bazı haklar koparmak peşinde oldukları görüldü. Bunun üzerine ikiyüzlü İngiliz siyâsetini çok iyi tanıyan ve Kıbrıs'ı terk etmek istemeyen **Sultan İkinci Abdülhamid, Sâdık Paşa**'nın gizli tuttuğu bu pazarlığı alenîleştirmek üzere mes'elenin **"Hey'et-i Vükelâ"**da incelenmesini irâde etti.

Nâzırların çoğu, mes'elenin müzâkeresi esnasında İngiliz tekliflerine itirazlarda bulundular. Bu durumda içindeki muhâlefet hissi takviye olan Padişah, İngiliz taraftarı **Sâdık Paşa**'yı Sadrazamlıktan azlederek yerine **Rüştü Paşa**'yı getirdi. Fakat yeni sadrazam, mahlû **Beşinci Sultan Murad**'la alâkalı bir dedikodudan dolayı Makam-ı Sadâret'te ancak bir hafta kalabildi. Yerine geçen **Saffet Paşa** zamanında İngilizler tazyiklerini daha da arttırdılar. O derecede ki İngiliz Sefiri'nin Sadrazam'a karşı:

"-Eğer bu tâvize yaklaşılmazsa, Kongre'de İngiliz murahhaslarının Ayastefanos kararlarını tâdile çalışmayacakları gibi, İngiliz Donanması'nın da Kıbrıs'ı zorla

işgâl edeceği bilinmelidir."[37] demesi üzerine **Sultan İkinci Abdülhamid**, Rus ordusu ile İngiliz Donanması'nın tehdid ve tazyikleri arasında çâresiz kaldı. Berlin Kongresi'nin arefesinde aşırı Rus taleplerini önleyebilmek için müessir bir çâre ve müttefik bulamıyordu.

Diğer taraftan Sadrazam **Saffet Paşa** da bu tâvize başlangıçtan itibaren karşı olduğu hâlde ehven-i şer olarak **Sâdık Paşa**'nın başladığı bu işi bitirmek ve Rusya'ya karşı bir müttefik bulmak mecbûriyetini hissediyordu.

Bu durumda, 4 Haziran 1878'de, yani Berlin Kongresi'nin toplanmasından sadece dokuz gün önce gerçekleşen bir muâhede ile Kıbrıs'ın idâresi, **"Sultan adına"** İngiltere'ye terk edildi. Fakat bu terk, yukarıda da ifâde edildiği gibi infisâhî bir şarta bağlandı. Şöyle ki; Ruslar, Doğu Anadolu'da işgâl ettikleri **"Elviye-i Selâse"** (Kars, Ardahan, Batum)'yi Türkiye'ye terk ettikleri takdirde İngilizler de Kıbrıs'ı iâde edeceklerdi. Muâhedeyi bu şekilde bile tasdik etmek istemeyen Padişah:

"-Hukûk-ı şâhâneme aslâ halel gelmemek şartıyla muâhedeyi tasdik ederim."[38] ibaresini ilâve etti ve öylece imzâladı. Fazla olarak da İngiliz Sefîri'nden bu husûsu te'yid eden şöyle bir vesîka aldı:

"Tarabya, 15 Temmuz 1878

Haşmetlû Kraliçe Hazretleri'nin Sefîri, Zât-ı Hazret-i Pâdişahî'nin 15 Temmuz tarihli ittifak-ı tedâfüî ahidnâmesinin tasdikiyle murad buyurdukları veçhile hukûk-i şâhânelerine aslâ halel getirilmemeye say' edeyeceğini beyân eyler.

Layard"

37 **Mahmud Celâleddin Paşa**- Mir'ât-ı Hakîkat, İstanbul, 1327.

38 **Said Paşa**'nın Hâtırâtı - Dersaâdet 1328, c: I, sh: 446.

Sultan II. Abdülhamid, bu husûsu te'yid için İngiliz Kraliçesi'ne de bir mektup yazıp Kıbrıs'ta hakk-ı hükümrânîsinin devam etmekte olduğunu tasrih ettirmiştir.[39]

Osmanlı Devleti adına, Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı **Saffet Paşa**, İngiltere adına ise, İstanbul'daki İngiliz Sefiri **Layard** tarafından İstanbul'da 4 Haziran 1878'de imzâlanan anlaşma iki maddelikti:

HATT-I HÜMÂYUN

"Hukûk-ı Şâhâneme halel gelmemek şartıyla muâhedeyi tasdik eylerim.

Abdülhamid

*"Zât-ı Şevketsimât-ı Hazret-i Pâdişâhî ile Haşmetlû Britanya-yı Kebîr ve İrlanda Memâlik-i Müçtemiası Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi Hazretleri Devleteyn beyninde teyemmünen mevcud ve pâyidâr olan münâsebât-ı dostâneyi mütekâbilen tevsî ve teşyî etmek arzu-yi hâlisânesinde bulundukları cihetle, Asya Kıt'ası'nda kâin Memâlik-i Şâhâneyi istikbâlen temin eylemek maksadıyla, tedâfüî bir ittifak mukavelenâmesinin akdini tasmim ederek, bu iş için taraf-ı eşref-i Hazret-i Pâdişâhî'den Hâriciye Nâzırı devletlü, fehâmetli **Saffet Paşa** Hazretleri ve Haşmetlû İngiltere Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi Hazretleri cânibinden dahî nezd-i Saltanat-ı Seniyye'de mukîm fevkalâde ve Murahhas Büyükelçi **Osten Hanry Layard** Cenâbları murahhas tâyin buyurulmuş olduğundan, müşârünileyhimâ hazretleri yolunda ve muntazam görünen ruhsatnâmelerini bâde't-teâti mevadd-ı*

39 **Mithat Sertoğlu**- Kıbrıs için **II. Abdülhamid**'in **Kraliçe Victoria**'ya Yazdığı Mektup, Yeni İstanbul Gazetesi, 11 Şubat 1968 tarihli nüsha.

diyyeye karar vermişlerdir:

Birinci Madde: *Rusya Devleti, Batum ve Ardahan ve Kars'ı veyahud memâlik-i mezkûreden birini yed-i zaptında tutup da ileride ve her ne vakit olursa olsun muâhede-i kat'iye-i sulhiye ile tâyin olunan Asya Memâlik-i Şâhânesi'nden bir kısmını daha zapt ve istilâya tasaddî edecek olursa, ol hâlde, İngiltere Devleti memâlik-i mezkûreyi silâhla muhâfaza ve müdâfaa etmek üzere Saltanat-ı Seniyye ile birleşmeyi taahhüd eder ve buna mukabil Zât-i Hazret-i Pâdişâhî dahî memâlik-i mahrûsada bulunan tebea-i Hıristiyâniye ve sâirenin hüsn-i idâre ve himâyelerine müteallik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak olan ıslâhat-ı lâzımeyi icrâ edeceğini İngiltere Devleti'ne vaad ile beraber, Devlet-i Müşârünileyha'yı taahhüdât-ı vâkıasının icrâsına lâzım gelen vesâiti temin edebilecek bir hâle koymak için, kendisine Kıbrıs Cezîresi'ni tahsis ve asker ikamesiyle cezireyi idâre etmesine muvafakat eder.*

İkinci Madde: *İşbu mukavelenâme tasdik olunacak ve tasdiknâmeler bir ay zarfında ve mümkün olduğu hâlde daha evvel teâtî edilecektir.*

Tasdikan lil-mekal tarafeyn murahhasları, işbu mukavelenâmeyi imzâ ve temhir etmişlerdir.

İşbu mukâvelenâme 1873 Senesinin Haziran'ı Dördüncü Günü, İstanbul'da akd ve tanzim edilmiştir.

İmzâ	*İmzâ*
LAYARD	***SAFFET***

Esbâb-ı imzâ: *Zât-ı Şevketsimat-ı Hazret-i Pâdişahî ile Haşmetlû Britanya-yı Kebir ve İrlanda Memâlik-i Müçtemiası Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi Hazretleri beyinlerinde 4 Haziran 1878 tarihiyle Dersaâdet'te akd ve imzâ olunan mukavelenâmenin tasdiknâmelerini teâti etmek üzere*

bil-içtimâ tarafeynin tasdiknâmelerini kemâl-i dikkatle mukabele ederek birbirine gâyetle mutâbık bulmuş ve tarafeyn-i müteâkideyn tasdiknâmelerin teâtisi için tâyin olunan müddetin Haziran'ın dördünden bugüne kadar bil-ittifak temdid eylemiş olduklarından resmî mübâdele usûl-i câriyesi veçhile bugün icrâ olunmuştur.

Tasdîkan lil mekal, muharrirîn imzâ, işbu mübadele şehâdetnâmesini 1878 Temmuzunun Onbeşinci Günü, Dersaadet'te imzâ ve temhir eylemişlerdir.

İmza	*İmza*
LAYARD	***SAFFET***

ZEYL

Hâlen Sadrazam fehâmetlû devletlü ***Saffet Paşa*** *Hazretleriyle Sefir* ***Hanry Layard*** *Hazretleri devlet-i metbûalarının murahhasları sıfatıyla 1878 senesi Haziran'ının Dördüncü Günü imzâ etmiş oldukları mukavelenâmenin âtide muharrer zeyline karar verildi. Kıbrıs Adası'nın idâresine ve asker ikâmesine müteallik olan şerâit-i âtiyeye İngiltere'nin muvâfakat eylediği tarafeyn-i müteâkideyn beyninde takarrür etmiştir.*

Evvelen: *Ada'da kemâkân bir mahkeme-i şer'iyye bulunacak ve bu mahkeme, adanın ahali-i İslâmiyesi'ne âid mesâlihin, yalnız mesâil-i şer'iyesini rû'yete devam eyleyecektir.*

Sâniyen: *Cevâmi-i şerifeye ve İslâm mezarlığı ve mekteplerine ve adada bulunan sâir tesisât-ı dîniyeye âid emvâl ve emlâk ve arâziye İngiltere Hükümeti tarafından tâyin olunacak bir memur ile birlikte idâre etmek üzere Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti dahî ahâli-i İslâmiye-yi cezîreden birisini memur tâyin eyleyecektir.*

Sâlisen: *İngiltere Devleti, masârif-i idâre çıkarıl-*

diktan sonra vâridâtın elyevm fazla kalan miktarını sene be sene Babıâli'ye te'diye edecek ve bu fazla, geçen beş senelik 22.938 keseye tâyin olunan hatt-ı mütevassıt vâridât üzerinden, yine hesap ve tâyin kılınacak ve bunun yekûnundan mezkûr beş senede arâzi-i emîriye ve emlâk-ı hümâyunun satılmasından ve iltizama verilmesinden hâsıl olmuş akça hâriç tutulacaktır.

Râbian: *Babıâli, Kıbrıs'ta bulunan arâzi-i emîriyeyi ve emlâk-ı hümâyunu serbestçe füruht (satış) veya iltizâma verilmesinden hâsıl olmuş akça hâriç tutulacaktır.*

Râbian: *Babıâli, Kıbrıs'ta bulunan arâzi-i emirîyeyi ve emlâk-ı hümâyunu serbestçe füruht veya iltizama vererek bunlardan hâsıl olacak akçe üçüncü bentde zikrolunan vâridât-ı cezire dâhilinde tutulmayacaktır.*

Hâmisen: *İngiltere Devleti, umûr-u nâfiaya ve sâir hîde-i umûriye makasıdına mebnî lâzım gelen arâziyi vs. arâzi-i gayr-ı mezruayı, kıymet-i münâsebe ile almak için hakk-ı mubâyaayı iktizâ eden memurları vasıtasıyla icrâ edebilecektir.*

Sâdisen: *Eğer Rusya, Kars'ı ve muhârebe-i âhirede Ermenistan'dan zaptetmiş olduğu sâir yerleri, Devlet-i Osmaniye'ye reddedecek olursa, Kıbrıs Adası, İngiltere tarafından tahliye edilecek ve 1878 senesi Haziranının dördü günü tarihli mukavelenâmenin hükmü kalmayacaktır.*

İşbu Zeyl, 1878 senesi Temmuzun Birinci Günü Dersaâdet'te tanzim kılınmıştır."[40]

Bu sûretle elli bin Türk şehidinin kanı bahasına fethedilen Kıbrıs, İngiliz idâresine geçmiş oldu. Fakat bu devir, yukarıya dercedilmiş bulunan zeylin altıncı maddesine istinâden infisahî bir şarta bağlandığı gibi, bir nevî kiralama mâhiyetin-

40 Muâhedât Mecmuâsı, c: 5, sh: 166.

de olduğunu gösteren ek bir protokol de imzâlanmıştır. Buna göre:

1- İngiltere, Osmanlı Devleti'ne her yıl:

aa) Kıbrıs'tan elde edeceği gelire karşılık olarak 87.986 Sterling.

bb) Osmanlı Hükûmeti'ne Kıbrıs'taki arâzisinin gelirine karşılık olarak da 5.000 Sterling ki, cem'an 92.986 Sterling ödeyecektir.

2- Bu meblâğa, her yıl 4.166.220 okka tuz bedeli de ilâve olunacaktır.

3- Fenerler idâresi de İngiltere'ye geçtikten sonra (4 Eylül 1884), 113 Sterling, 11 şilin, 3 kuruş da bunun için verilmesi kararlaştırılmıştır.

İngiltere'nin her sene vermesi lâzım gelen bu meblâğ, adayı ilhâk eylediğini iddia ettiği 1914 yılına kadar Osmanlı dış borçlarına mahsup edilmiştir.

Kıbrıs'a müteallik anlaşma ve eklerinin tedkikinden kolayca anlaşılacağı üzere, sadece idâresi İngiltere'ye terk edilmiş bulunan adanın terki, hukûken bir arâzi terki mâhiyetinde değildir.[41] Şöyle ki:

aa) Ada'nın hükümranlık hakları, Osmanlı Padişahı'na âiddir.

bb) Yerli halk, Türk tabiiyetini muhâfaza etmektedir.

cc) Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki kapitülâsyon ve sâir hukûkî anlaşmalar, Kıbrıs'a da şâmildir. Fakat İngilizler, sudan bahanelerle bunu kabul etmek istememişler ve bu yüzden bilhassa Fransızlarla aralarında çeşitli ihtilâflar zuhûr etmiştir.

çç) Kıbrıs'ın idâresinin İngiltere'ye devri, **"infisâhî bir şart"**a bağlandığı cihetle, kat'î değildir. Fakat ileride görüleceği üzere, bu infisahî şart tahakkuk ettiği, yani Ruslar, 3

41 Tafsilât için bkz. **Dr. Şükrü Torun**: a.g.e., sh: 29-33.

Mart 1918 tarihli **"Birest-Litovsk"** Muâhedesi ile Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye iâde ettikleri hâlde, İngilizler, Kıbrıs'ı geri vermemişlerdir.

II - KIBRIS'IN LOZAN'DA KAYBEDİLİŞİ

a) Hazırlayıcı Sebepler:

Yirminci yüzyılın başına gelindiği zaman, Türk siyâsî tarihinin dâhî hükümdarı **Sultan İkinci Abdülhamid Han,** binbir dış tahrikle alevlenen **"milliyet cereyânları"**nın ihdâs eylediği girift ihtilâf ve buhranlara göğüs gererek Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışıyordu. Hasımları, dışarıda **"sanâyi inkılâbı"**nı çoktan gerçekleştirmiş bulunan **"Hıristiyanlık Âlemi"**nin büyük devletleri; içerde ise, düşman tahrik, teşvik ve menfaatlerinin şuursuz âletleri olan ekalliyetlerle hıyânette onları geçen[42] **"Balkan Komitecileri"**ydi. İslâm

42 **Sultan İkinci Abdülhamid**'in şahsî muârızı yerli hâinlerin, ecnebîleri bile gölgede bırakacak derecede ileri gitmiş bulunduklarını isbat sadedinde ibraz olunacak vesâik ve tâdâd edilecek vak'aların tafsilâtı müstakil bir cild teşkil edebilirse de biz bunlardan sadece bir-ikisini zikredelim:

aa) Tamamen Ermeni komitelerini emsâl alan ve onlarla teşrîk-i mesâi eden (bkz: **Ahmet Reşid Rey**- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul, 1945, sh: 24-26) ve Siyonist usûllerle çalışan (bkz: **Mehmed Murad**- Tatlı Emeller, Acı Hakikatler, İstanbul, 1330, sh: 83) **"İttihat ve Terakkî Cemiyeti"**nin Avrupa'ya kaçarak orada faaliyet gösteren bir kısım mensupları ile hayatı boyunca İngiliz menfaatlerine hizmet eden **Damad Mahmud Celâleddin Paşa**'nın kendisi gibi hâin olan oğlu **Prens** (hakikatte prens, yani şehzâde değil, beyzâde) **Sabahaddin**'in neşrettiği ve imparatorluğu parçalanmaya mûncer kılacak olan **"adem-i merkeziyet"** görüşüne bağlı olanlar, 1902 yılında Paris'te **"Ahrâr-ı Osmaniye Kongresi"** adıyla müşterek bir toplantı yaptılar. Burada alınan kararların her biri, onları kabul edenlerin (ki, bir kısmı bu kararları kabul etmeyip ayrılmıştır) hâinliklerini söz götürmez bir sûrette isbat eder.

Bu kararlar arasında Osmanlı topraklarını parçalayıp Ermeni ve sâir azınlıklara peşkeş çekmek için ecnebî devletlerin fiilî müdâhalesini talep etmeye kadar korkunç olanları vardır. (Tafsilât için bkz: **İ. H. Danişmend-**

temsilcisi büyük devletimizin sahip olduğu geniş ve kıymetli arâzi, hammadde ve pazar ihtiyacı içinde kıvranan büyük devletlerin öteden beri iştihasını celbediyordu. Fakat Cihan siyâsetine nüfuz bakımından Osmanlı Hânedânı'nın eski dev şahsiyetlerinden geri kalmayan **Sultan İkinci Abdüihamid Han,** bu devletlerin, topraklarımız üzerindeki emellerini -takib ettiği ince bir siyâsetle- çatıştırarak[43] birbirlerine engel

---

Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: 4, İstanbul, 1961, sh: 357-365)

bb) Aynı şekilde İkinci Meşrûtiyet'e tekaddüm eden günlerde İttihad ve Terakkî'nin Manastır Merkezi neşrettiği bir beyannâme ile Makedonya için ecnebî devletleri fiilî bir müdâhaleye dâvet etmiştir. (Hâtırât-ı Niyâzî, sh: 61)

cc) 21 Temmuz 1905 yılında Ermenileri, Belçikalı anarşist **Jorris** vâsıtasıyla **Sultan II. Abdülhamid**'e tertip edilen sûikasti alkışlayan **Tevfik Fikret**, **"Bir Lâhza-i Teahhur"** isimli şiirinde:

"Ey şanlı avcı, dâmını bîhûde kurmadın
Attın, fakat yazıklar ki, vurmadın!.." diyordu.

"Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı"nın üçüncü cildini yazan **Ahmed Refik** ise, mezkûr eserin 1135. sahifesinde:

*"Nihayet hakikat tamamiyle meydana çıkarıldı. Osmanlı Milleti'ni **Abdülhamid**'in zulmünden kurtarmak için bu hareket-i kahramânenin Ermeni vatandaşlarımız tarafından icrâ olunduğu anlaşıldı."* diyecek kadar alçalmıştır.

çç) **Sultan II. Abdülhamid**'e Ermeni propagandalarına kapılan Fransız tarihçisi **Sorel**'in **"Kızıl Sultan"** (Le Sultan Rougs), İngiliz Başvekili **Gladiston**'un **"büyük câni"** (Great Criminat) (**Reşit Rey**- a.g.e., sh: 14-15); Ermeni **Piyer Kiyar**'ın **"kızıl hayvan"** (Bete Ftogue) gibi menfur lâkapları Ermenilerden ziyâde, bu sözde Türk ve Müslüman hâinler tarafından ta'mim ve isti'mal edilmiştir.

43 **Sultan II. Abdülhamid**, devletler muvâzenesinden istifâde etmek üzere büyük devletleri birbirlerinin emellerini baltalamaya son derece ince bir siyâsetle sevk etmiştir. Şöyle ki:

İngiltere'yi, Fransa'nın Suriye'yi işgal isteğine; Fransa'yı da İngiltere'nin Irak'ı ele geçirmek arzusuna hasım vaziyete getirerek her ikisinin emeline set çekti. Almanya ile Avusturya ve Macaristan'ı, Makedonya'nın Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında taksimine mâni olmaya; İtalya, İngiltere, Fransa ve hattâ Rusya'yı Avusturya ve Macaristan'ın Selânik'e kadar bütün Arnavutluk'u işgal eylemesi arzu-

hâle getirmekte idi. O'nun, aksine iddialara rağmen -her iyi

suna set çekmeye azmettirdi.

Hele Balkan Devletleri'ni birbirine karşı o derecede kedi-köpek vaziyetine getirmişti ki, **Sultan II. Abdülhamid** tahttan indirilmeseydi, Balkan Harbi'nin çıkmasına imkân ve ihtimal yoktu. Bunu **Mehmed Ali Aynî**'nin hâtırâtından alınan şu satırlar ne kadar güzel ifâde etmektedir:

"Hiç unutmam. Bir gün odama bir cemm-i gafîr (kalabalık) girdi. Adamlar, masamın üstüne yirmiden fazla anahtar ihtivâ eden bir deste bıraktılar. Sordum:

"-Bu ne?"

"-Kiliselerin anahtarları efendim!"

"-Niçin bana getirdiniz?"

"-Kiliselerimizin kimlere âid olduğunu, (yani Sırplar'a mı, Bulgarlar'a mı, Rumlar'a mı) tâyin edemiyoruz. Aramızdaki ihtilâfı siz halledin iz!"

Herifleri def eyledikten sonra, keyfiyeti Vâli Hâfız ***Mehmed Paşa****'ya bildirdim. Kısa bir müzâkere neticesinde şu tedbiri ittihaz ettik:*

Kiliseyi haftanın muayyen günlerinde Rumlar'a, Sırplar'a, Bulgarlar'a sıra ile açtık. Kapılara süngülü nöbetçi jandarmalar koyduk. Meselâ Rumlar'ın ibâdet gününde Bulgarlar, yahud Sırplar, onların ibâdet gününde de Rumlar içeri giremiyorlardı. Böylece hem anlaşmazlığı bertaraf, hem de asayişi temin ettik. Bir yandan da ***"tebea-yı şâhâne"****nin milliyetleri tesbit olunmak istendi. Adliye Nezâreti Mezâhip Müdüriyeti Umûmiyesi Mümeyyizi* ***Servet Bey****, husûsî memuriyetle Kumanova'ya gönderildi. Bu zât, tam bir hafta fâsılasız çalıştı. Halkı birer birer çağırarak soruyordu:*

"-Sen nesin?"

Meselâ:

"-Bulgarım!" cevabını aldı değil mi, açtığı defterin Bulgarlara mahsus yerine muhatabın adını, hüviyetini ve âile fertlerini yazıyordu..." (**Mehmed Ali Aynî**'nin Hâtırâtı, İstanbul, 1945, sh: 13)

"Uzun seneler devam eden Sırplık, Bulgarlık ve Rumluk keşmekeşine ***"İttihat ve Terakkî Fırkası"****, meşrûtiyetin ilânından sonra nihayet vermek istedi. O zaman yapılan* ***"Kiliseler Kanunu"*** *bu gayeyi istihdaf eder. Metne ilâve olunan bir madde ile Hükümet, kilisesi bulunmayan unsurlara, Mâliye'nin vereceği tahsisât ile mâbed yapmayı deruhte eylemekte idi. Meselâ, herhangi bir kasabada Rum ve Bulgar ve Sırp ekalliyetleri mevcud olduğu hâlde, yalnız bir kilise varsa ve bu da* ***"bâberât-ı âli"*** *(Padişâh fermanı ile) Rumlar'a âid ise, orada masrafı devletin hazinesinden çıkmak üzere hem Bulgarlar'a, hem de Sırplar'a kilise inşâ edilecek idi.*

İşte bu sûretle ekalliyetler birbirleriyle uğraşmaktan vazgeçerek ***"it-***

insan için umûmiyetle vârid olduğu üzere- **"kan dökmemek ve can yakmamak hususundaki merhameti"**nden[44] istifâde sûretiyle bir avuç **"Balkan Komitecisi"** tarafından tahttan indirilmesi (27 Nisan 1909), Türk Millet ve Devleti için meş'ûm bir felâketler silsilesinin başlangıcı oldu.

tihad-ı anâsır" *terkibini tahakkuk ettirdiler. Fakat bu* ***"ittihad-ı anâsır"*** *kimlere karşı yapıldı biliyor musunuz? Biz Türkler'e...*

Artık ne Rumlar, ne Sırplar ve ne de Bulgarlar ön plâna birbirleriyle dalaşmayı almıyorlardı. Bilâkis Türkler'i Rumeli'den çıkartmak için ittifak ediyorlardı. Hattâ sırası gelmişken ***Sultan II. Abdülhamid****'in bir sözünü tekrarlayacağım:*

"Kiliseler Kanunu" *mer'iyet mevkiine girdiği sırada* ***"Hakan-ı Mahlû"*** *Selânik'te* ***"Alâtinî Köşkü"****nde mahbus idi. Yanında bulunanlardan mezkûr kanunun metni hakkında malûmât almak istemiş.* ***Sultan II. Abdülhamid****, kendisine verilen izahatı dinlerken, yukarıda bahis mevzuu olan maddeye sıra gelince:*

"-Eyvah Rumeli elden gitti." demiş." (Bkz. **Mehmed Ali Aynî**, a.g.e., sh: 19)

44 **Sultan II. Abdülhamid**'in bu vatana, -çoğu kere- pek pahalıya mâl olmuş bulunan aşırı merhametinin misalleri saymakla bitmez. Bunlardan sadece bir-ikisini zikretmekle iktifâ edelim.

aa) Kendisine sûikast yapan, fakat muvaffak olamayan bir harem ağasını afvettikten maâdâ ihsân-ı şâhâneleriyle köyüne göndermişti.

bb) Aynı şekilde Yıldız Câmi-i Şerifi'nde saatli bomba ile bir sûikast tertip eden Belçikalı anarşist **Jorris**'i de afv etmiş, kendisine maaş bağlayarak O'nu hayatı boyunca hafiye olarak kullanmıştır.

cc) Çoğu can hasmı olan İttihatçıları, zararlarından vatan ve milleti vikâye için, sadece sürmekle iktifâ etmiş, fakat bu sürgünlere sürgünlük mefhumuyla te'lifi mümkün olmayan maaş tahsisi ve sâir ihsânlarda bulunmuştur. O kadar ki, amcası **Sultan Abdülaziz**'in kaatillerinden olduğu tahakkuk etmiş olan **Midhad Paşa**'nın bile sürgüne giderken cebine 500 altın koymayı ihmal etmemiştir,

çç) **Sultan II. Abdülhamid**'in hududsuz merhametine dâir bir görgü şâhidinin şu ifâdesini de nakledelim:

"Kitâbet hizmetinde bulunduğum on dört sene zarfında âdî cürümlerinden dolayı haklarında îdam hükmü sâdır olanlar, elbette yüzü tecâvüz etmiştir. Padişah, bunların arasında yalnız birisinin, anasını ve babasını katletmiş bir canavarın îdam hükmünü tasdik etti." (**Ahmed Reşid Rey**- a.g.e., sh: 26-27)

Yerine geçen **Sultan Reşad,** hududsuz iyi niyet ve vatanseverliğine rağmen, İttihad ve Terakkî idârecilerinin elinde oyuncaktan başka bir şey değildi. Bu yüzden devletin, arka arkaya Trablusgarp, Balkan ve Birinci Cihân Harbleri'ne sürüklenmesini önleyemedi.

Osmanlı Devleti'ne dört milyondan ziyâde şehidle birçok kıymetli vatan parçalarının kaybına mal olan Birinci Cihan Harbi'ne aceleyle ve hiçbir hazırlık yapmadan atılan[45] (29 Ekim 1914) İttihadçılar, çoktan beri Kıbrıs'ı resmen ilhâk etmek isteyen İngiltere'ye beklediği fırsatı verdiler. Zira Osmanlı Devleti, bu harbde İngiltere'nin dâhil olduğu **"İtilâf Zümresi"**nin karşısındaki **"İttifak Zümresi"**nde yer almış bulunuyordu. Bunu vesîle ittihaz eden İngilizler, 5 Kasım 1914'te, tek taraflı olarak 1878 anlaşmasını feshederek Kıbrıs'ı **"ilhâk"** ettiklerini îlân ettiler.

Bir beyannâme neşreden adadaki İngiliz Komiseri, o güne kadar Osmanlı tabiiyetini hâiz olan ahâlinin, artık bundan böyle bu tabiiyeti kaybederek İngiliz tabiiyetine geçtiklerini ilân etti. Bu karar karşısında Türk tabiiyetini kaybederek İngiliz tabiiyetine geçmek istemeyen bir kısım Türk -ancak bir aylık bir müddet tanınmış olmasına rağmen- Anavatan'a hicret ettiler ki, bunlar mecmû Türk nüfusunun sekizde birini teşkil etmek üzere, sekiz bin kişi idiler.[46]

Milletlerarası münâsebetlerde tek taraflı bir arâzi ilhâkının hukûken hiçbir hükmü yoktur. Birtakım cebir unsurları kullanılmak sûretiyle de olsa bu gibi hâllerin mutlaka bir akde iktirân ettirilmesi zarurîdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin aslâ kabul etmediği bu tek taraflı İngiliz ilhâkı, Lozan Konferansı'na kadar sadece fiilî bir durum ihdas et-

45 **Kâzım Karabekir** - Cihân Harbi'ne Nasıl Girdik?, sh: 393-397.

46 Bkz: **Ahmed Gâzioğlu**- a.g.e., sh. 28'de yer alan 33 numaralı dipnot.

mekten ileriye geçememiştir.

b - Lozan Müzâkarelerinde Kıbrıs

Lozan zabıtlarında, Kıbrıs üzerindeki meşrû haklarımızı dile getiren birtakım beyânlar arayanlar boşuna yorulurlar. Zira bu konferansın uzun müzâkerelerinde Kıbrıs hakkında söylenmiş müdâfaa veya talep mâhiyetinde bir tek kelimeye bile rastlamak mümkün değildir.[47] Kıbrıs adına, ancak Lozan Muâhedenâmesi'nin Kıbrıs'ın kaderini aleyhimize olarak tâyin eden maddeleri dolayısiyle cereyân eden müzâkerelerde görmek mümkündür. Ancak bu vesileyle Türk Murahhas Hey'eti mensupları ve hâssaten **İsmet Paşa** tarafından serdedilen mütalâalar, Kıbrıs'ın istikbâlini aleyhimize olarak daha da kötüleştirici bir mâhiyet arzetmektedir ki, bu husus, biraz aşağıda incelenmiştir.

Kıbrıs'ın Türkiye hesabına talep edilmesi veya bunda muvaffak olunmadığı takdirde tedbir mâhiyetinde başka taleplerde bulunulması istikametinde meskût olan Lozan Konferansı zabıtları gibi **İsmet Paşa**'nın Lozan'ı anlatan hâtıra-

47 Lozan Muâhedenâmesi'nin Kıbrıs'la doğrudan doğruya alâkadar olan maddeleri 20 ve 21. maddelerdir. Bu maddeler, proje metninde sadece 19'uncu madde olarak tek bir madde hâlinde yer alıyordu. Bu maddenin, Kıbrıs'ın istikbâlde alacağı vaziyet bakımından bizim için daha aleyhte birtakım ilâvelerle iki madde hâlinde tertibi, Türk Murahhas Hey'eti'nin teklifi ile vukû bulmuştur. Projenin 19. maddesi dolayısıyla cereyân eden müzâkerede Kıbrıs'ın Türkiye nâm ve hesâbına talep edilmesi veya istikbalde İngiltere'nin terki hâlinde Türkiye'ye bırakılması, bu da temin edilemezse orada azınlık mevkiinde bulunan ırkdaşlarımızın Türkiye'deki ekalliyetlere müteallik hükümlere imtisâlen haklarının korunması istikâmetinde serdedilmiş tek bir cümle veya kelimeye rastlamak mümkün değildir. (Bkz: Şark-ı Karîp Umûru Hakkında Lozan Konferansı, İkinci Takım, c: I, sh: 11-23 arasında yer alan Birinci Encümene âid 2 numaralı zabıtnâme, aynı eserde yer alan (sh: 114) 9 numaralı zabıtnâme ve buna merbut Lâhika: A, sh: 126)

ları[48] ve hatta birçok meşhur **"Lozan medhiyeleri"**[49] bile bu mevzuda en küçük bir tafsilât vermektedirler. Acaba bunun sebebi nedir? Bu suâle ne Lozan Murahhaslarının hâtıraları[50]

48 **İnönü** hâtıratının Ulus Gazetesi'nde 24 Temmuz-20 Ekim 1968 tarihleri arasında yayınlanan **"Lozan"** kısmında Kıbrıs'a bir tek defa temas etmiştir. Ancak o da, Kıbrıs'ın Lozan'daki durumuna değil, hâlihazırına müteallikti r. (Bkz: a.g.t., 7 Ekim 1968 tarihli Ulus Gazetesi)

İnönü, bu hâtıratında iki gün arka arkaya **Venizelos**'u medh ü senâ ettikten sonra:

"-Kıbrıs buhranı, **Venizelos**'tan ders almayanlar yüzünden çıktı!.." demektedir.

Venizelos adının, **"Girit İhtilâli"**nden beri ne denlû menfûr bir kelime olduğunu bir tarafa bırakalım da **İnönü**'nün Kıbrıs buhranı dolayısıyla serdettiği bu mütalâayı, ufak bir değiştirme ile kendisini izâfe ederek diyebiliriz ki:

"-Kıbrıs buhranı, **İnönü**'nün onu Lozan'da kurtaramaması veya en azından sağlam bir teminâta raptedememesinden çıkmıştır."

İnönü, Lozan'da neyin ehemmiyetli ve neyin ehemmiyetsiz olduğunu hesab etmekten o derece âcizdi ki, hiçbir bakımdan Kıbrıs'la kıyas-ı kaabil olmayan **"Meis Adası"** için günlerce mücâdele ettiği ve Tuna Nehri içinde adı var, kendi yok bir yer olan **"Adakale"** için çırpındığı hâlde, Kıbrıs'ı talep etmek lüzûm ve ihtiyacını hissetmemiştir.

49 **Cemil Bilsel**'in birinci cildi 464, ikinci cildi de 704 büyük sahife tutarı (cem'an 1168 sahifelik) meşhur Lozan medhiyesinde Kıbrıs'a tahsis ettiği satırlar, şu iki cümleden ibarettir:

"İngiltere, burasını dahî bizimle harbe girdiği gün, yani 1914 İkinci Teşrinin beşinde ilhâk etti. Lozan'da bu ilhâk, o günden itibaren mûteber sayıldı ve tabiiyet ve borç mes'eleleri görüşüldü. Mes'ele daha ziyâde iki hey'et arasında hâllolundu ve yazı komitesi kararlaşan şekli tesbit eyledi." (**Cemil Bilsel**- Lozan, c: 2, İstanbul, 1933, sh: 261)

Ali Nâci Karacan'ın, **"Lozan Konferansı ve İsmet Paşa"** (İstanbul, 1943) isimli iyi kâğıda basılmış büyük boy, 488 sahifelik kitabında **İnönü**'nün **"Lozan Hâtırası"** ithaflı resminden muâhedeyi imzâ ettiği kalemin kûşe kâğıdına renkli basılmış fotoğrafına kadar bir gazeteci gözüyle bir yığın teferruat bulmak mümkün, fakat Kıbrıs hakkında tek bir kelimeye rastlamak mümkün değildir.

50 **Dr. Rıza Nûr, "Hayat ve Hâtıratım"** isimli hâtıratının ikinci cildinin (Frankfurt, 1982) 838-1108'inci sahifeleri arasında Lozan Konferansı'nı anlatmaktadır. Bu sayfalarda konferansa âid murahhas ve

ve ne de Lozan medhiyeleri cevap vermemektedirler. Sadece Kıbrıs hakkındaki bir eserde:

"Kıbrıs gibi Mîsâk-ı Millî sınırları dışında kalan topraklar için fazla bir şey yapılamazdı."[51] tarzında bir müdâfaaya rastlanılmaktadır.

İnönü, bu kadarını dahî söyleyememiştir. Hâlbuki bir yerin Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olmadıkça talep edilemeyeceği mantığından hareketi, O'nun kabul edildiği zamana âid şartlarla Lozan müzâkereleri esnâsındaki şartların mukayesesini imkânsız kılar. Böyle olduğu hâlde bu sakat görüşe Kıbrıs'ın Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasındaki hukûkî vaziyetini bir doktora tezi olarak incelemiş ve bunu Paris Üniversitesi'ne takdim etmiş olan **Dr. Şükrü Torun**'un adı geçen eserinde de rastlanmaktadır. O da başka bir te'ville:

"Osmanlı İmparatorluğu ise, Garbî Trakya üzerindeki hâkimiyet haklarını tahdid veya iptal eden hiçbir muâhede imzâlamamıştı. Yani mezkûr mıntıka, 1923'de Lozan Konferansı'nın açıldığı sırada, tıpkı Kıbrıs gibi hukûk bakımından Türkiye'nin bir parçası olmakta devam ediyordu. Bütün bu kuvvetli delillere rağmen Garbî Trakya üzerinde-

---

müşâvirlerin şahsî ahlâksızlıklarına kadar akıl ve hayâle gelebilecek her türlü teferruâtı bulmak mümkündür. Fakat lehte veya aleyhte Kıbrıs için bir tek kelime bulmak mümkün değildir. **İnönü**'nün ise, mezkûr hâtıratında Kıbrıs'tan ne derecede ve nasıl bahsettiğini yukarıda izah etmiştik.

51 **Ahmed Gâzioğlu**- a.g.e., sh: 31. Hâlbuki Kıbrıs'la ilgili olarak İngiltere ile aramızda yapılmış olan anlaşmanın evvelce yaptığımız tahliline göre, Kıbrıs, Mîsâk-ı Millî'ye dâhildi. Bilgi eksikliğinden doğan bu görüş, istisnâîdir. Tuhaftır ki, Kıbrıs mevzuunda en çok yazı yazmış Kıbrıslılar'dan biri de bu sakat görüşü aynen benimseyerek:

"Çok çetin geçen müzâkereler esnâsında yeni Türk Devleti'nin tam bir bağımsızlığını bile tanımak istemeyen (!) devletlere karşı, Kıbrıs gibi Mîsâk-ı Millî sınırları dışında kalan topraklar için fazla bir şey yapılamazdı. Bunun içindir ki, Kıbrıs'ın İngiliz mülkü olmasını Lozan Muâhedenâmesi'nin 20. maddesi ile tanımak zorunda kaldık." demektedir. (**Ahmed Gâzioğlu**- a.g.e., sh: 31)

ki meşrû taleplerini, mağlûp Yunanistan'a karşı bile kabul ettiremeyen Türkiye, hangi muvaffakiyet ümidiyle Birinci Cihan Harbi'nin en büyük gâlibinin ihtiraslarını çiğneyerek Kıbrıs üzerinde iddiâlarda bulunabilirdi!"[52] demektedir.

Doğrusu, bu nokta-i nazar, bir doktora tezinde yer almasaydı, üzerinde durmaya bile değmezdi. Daha kuvvetli sebeplere istinâden bize âid olduğu hâlde bile Batı Trakya'yı kurtaramamak, Kıbrıs'ı -kurtaramamak değil de- talep dahî etmemek için meşrû bir sebep teşkil edebilir mi? Beynelmilel konferanslarda an be an değişen çeşitli taktik, te'sir ve oyunlarla bir devlet bazen çok kolay elde edebileceği bir dâvayı kaybedebilir. Zira neticeyi, her zaman istinad edilen sebeplerin haklılığı veya haksızlığı tâyin etmez. Tahassul eden neticede murahhasların şahsî dirâyetlerinden, temsil ettikleri devletin husûsiyetlerine kadar tahmin edilemeyecek kadar çeşitli müessirler rol oynar. Misâlimizde olduğu gibi, kaybedilmiş pek çok haklı dâvâ vardır ve dâima da olacaktır. Ancak bunların tahlil ve değerlendirilmesinde birtakım **"dokunulmaz tabular"**a bağlı kalmayarak geleceğe ışık tutacak, ders ve ibretleri ortaya koymak da ilmin vazifesidir. Hâl böyle olunca, **Dr. Şükrü Torun**'un yukarıya alınan satırlarda ifâde eylediği görüşün sakatlığı âşikârdır.

Gerçekten Batı Trakya'nın -hakkımız olmasına rağmen- bize verilmemiş olması, **"Kıbrıs"** etrafında ileri sürebileceğimiz istekleri güçleştirici değil, bilâkis kolaylaştırıcı olabilirdi. Muârızı, bir tâvizi, mukabil bir tâvizle karşılamaya itecek bir sâik de mi olamazdı?! Çünkü sulhu akâmete uğratmamak gayreti, -değişik nispetlerde de olsa- elbette ki, iki tarafta da mevcuddu. O günün şartları içinde, yeryüzünde sulh ve sükûna muhtaç olmayan bir devlet var mıydı?!..

Esâsen bu gibi ucuz müdâfaalar sadre şifâ olsaydı,

52 **Dr. Şükrü Torun**- a.g.e., sh: 49.

evveliyetle **İnönü** tarafından ortaya atılmaz mıydı?! O ise, malûm olduğu üzere bermûtâd susmaya devam etmektedir. Fakat bu sükût, elbette ki târihin artık tebellür etmeye başlayan kıymet hükmünü ne sislendirebilecek ve ne de değiştirebilecektir!..

Bu mesele üzerinde, bir de şunu ilâve etmek isteriz ki, bizzat **İnönü** bile kendisini her zaman Mîsâk-ı Millî ile bağlı addetmeyerek onu aşan taleplerde bulunabilmiştir. Bunun en tipik misâli **"Adakale Mes'elesi"**[53]dir. Gerçekten bir

53 Lozan zabıtlarında açıkça görüldüğü üzere, Meis Adası'nın talebine dâir uzun mütalâa ve münâkaşalardan sonra 15'inci maddenin tâdiline geçilmiş ve bu esnada Türk Başmurahhası **İsmet Paşa**, bir **"Adakale Mes'elesi"** ortaya atmıştır. Konferansın ikinci safhasında uzun ve münâkaşalı ilk devrede ortaya atılmayan böyle bir mes'elenin, bu ikinci Lozan Konferansı devresinde mevzuubahs edilmiş olması, cidden câlib-i dikkattir.

Başmurahhasımızın iddiâsına göre Adakale, Berlin Muâhedenâmesi'nde unutulmuş bulunduğundan Türkiye'ye âid olduğu tasdik edilmeliydi. **İnönü**, Lozan'a müteallik hâtıratında eski bir Osmanlı Devlet ricâlinden bir zâtla müzâkeresine dâir nakiller yaptıktan sonra:

"Bu misali vermekten maksadım, Adakale üzerinde hak iddiâ aderken müdâfaa tarzının bu sebeple konferansı inkıtaa sevk edecek bir manzara ve kanaat uyandırdığını belirtmektir." (Ulus Gazetesi 3 Ekim 1963 tarihli nüsha) demek sûretiyle o zaman Romanya hududları dâhilinde ve Tuna Nehri içinde ehemmiyetsiz küçük bir adacıktan ibaret olan (Bugün yapılan bir baraj sebebiyle tamamen sular altında kalmıştır.) Adakale'ye müteallik ısrarlar yüzünden konferansın az kalsın inkıtaa uğrayacağını bizzat ifâde etmektedir.

Ancak şu var ki; Türkiye için en hayatî ehemmiyeti hâiz olan Kıbrıs, Adalar, Hatay, Halep, Batum ve sâire gibi yerleri taleb edip, böyle bir inkıtâ sebebi ihdâs etmeye cesaret edemeyen **İsmet Paşa**'nın ehemmiyeti bu gibi mes'elelerle kıyas edilemeyecek olan bir Adakale üzerindeki talebi izhar etmesinin hakikî sebeplerini anlamak güçtür. Bundan dolayıdır ki, her mes'elede tâviz üstüne tâviz veren **İnönü**'nün bu talebiyle (Bkz: Lozan Zabıtları, II. Takım, c: I, sh: 16 vd. sahifelerde yer alan 25 Nisan 1923 tarihli Birinci Encümenin 2 numaralı zabıtnâmesi) arka arkaya söz alarak alay etmişlerdir.

O derecede ki, Lozan meddahlığıyla ün almış ve bu sâyede üniversite

yerin Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olmadıkça talep edilemeyeceği mantığından hareket edilirse, Tuna Nehri içinde birkaç yüz kişi nüfuslu bir adacık olan ve Romanya arâzisinde bulunan Adakale'nin taleb edilmesini ve bu mevzûda ısrarla konferansın yeniden inkıtaına sebep olabilecek raddelere kadar ileri gidilmiş olmasını izah mümkün değildir. Aynı şekilde **"Meis Adası"**nın ısrarla talep edilmesine karşılık müttefiklerin:

"-Burası Mîsâk-ı Millîye dâhil değildir!.." yolundaki itirazlarına da **İnönü**, Meis'in Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olduğu için talep edilmekte olduğu tarzında sarih bir cevap vermemiş, stratejik sebepler ileri sürmüştür.

Mîsâk-ı Millî mevzuunda, esâsen 16 Mart 1920 tarihli Moskova Muâhedesi'yle tâvizler verilerek, **"Batum"** Lozan'dan evvel fedâ edildiği gibi, Mudanya Mütârekenâmesi'nde de taleplerimizin Mîsâk-ı Millî çerçevesi içerisinde cereyân edeceği hususu te'yid edilememiştir. Kaldı ki, Kıbrıs'ın, Mîsâk-ı Millî'de sarâhaten zikredilmemiş olması, orasının talebinden sarf-ı nazar edileceği mânâsını ta-

---

rektörlüğüne kadar yükselmiş **Cemil Bilsel** bile:

"Hakikaten müdâfaası güç bir dilek. Konferansın ilk devresinde niçin bundan bahsedilmemişti. Ankara'da bu hatıra geldi." demekte ve böyle ehemmiyetsiz bir mes'ele için *"Bir aralık, bu mesele konferans havasında kara bir bulut gibi dolaştı. Yeni bir kesilmeden bahsolundu. İki taraf, fikrinde o kadar kararlı görünüyordu. Ankara, Adakale mes'elesinde ısrar edilmesini istiyordu."* diye ilâve etmektedir. (**Cemil Bilsel**- Lozan, c: 2, İstanbul, 1933, sh: 255)

İnönü, bu hususta, **"Adakale ve Meis Adası'nda ısrar ettik."** başlığı altında:

"Hududlar ve arâzi meseleleri görüşülürken, Meis Adası ve Adakale üzerinde münâkaşalar oldu. Biz Meis Adası'nı istiyorduk, Adakale'yi istiyorduk. Meis Adası, İtalyanlar için mühim bir mesele mâhiyetini aldı. Adakale meselesi de Romanya için büyük bir mesele mâhiyetini aldı. Bu iki ada için çok münâkaşa ettik. Adakale meselesinde, Berlin Muâhedesi hazırlanırken unutularak Türkiye'de kalmış bir meseledir diye karşımızda çıkmışlardı." demektedir. (Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 385)

zammun etmez. Zira devletin en ölü zamanında tanzim edilen Mîsâk-ı Millî'nin vuzûhsuzluğu, fiîlen karşımızda olmamakla beraber Yunanistan'a yardım eden İngiltere'yi ürkütmemek gibi bir ihtiyattan doğmuştur.[54] Yoksa daha Lozan'dan evvel ve Mîsâk-ı Millî'nin tesbiti sırasında Kıbrıs'tan feragat edildiği husûsunda en küçük bir emâre mevcud değildir.

Kıbrıs'ın mukadderâtını tâyin bakımından Lozan Sulh Projesi'nde müttefiklerce tâyin edilmiş bulunan ve murahhaslarımızın teklifleriyle son şeklini alan 19. maddeyi birlikte mü-

---

54 Bilindiği üzere, Mîsâk-ı Millî'yi kabul ve ilân eden son Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'dır. Bu meclisin, 29 Kânunusâni 1336 (1920) tarihiyle tesbit ve ilân eylediği bu mîsâk, teferruâta girmeyip esasları tesbit etmiş bulunmaktadır. Buna göre, 30 Ekim 1918 tarihli **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzası ânında ordularımızın ric'at ederek fiîlen bulundukları noktalar, vatanın vazgeçilmez hududlarıdırlar. Devletin mağlûp bir zamanında tanzim edilmiş bulunan böyle bir mîsâkın, gayet ihtiyatlı bir üslûpla tanzimiyle sadece umûmî hükümlere yer verilmesinden daha tabiî ne olabilirdi? Bu yüzdendir ki, orada hududlara vuzûh kazandırmak üzere Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olan ve olmayan yerler tâdad edilmemiştir.

Binâenaleyh -kanaatimizce- Mîsâk-ı Millî'nin müphemiyetinden istifade edilmek istenmiş, bazı husûmetlerin zamansız olarak îlân ve ifşâsından içtinab edilmişti.

İşte bu sebeptendir ki, İngiliz işgâl-i askerîsi altında bulunan Kıbrıs'ın Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olup olmadığı hususunda da bu mîsâkta bir sarahat yer almamıştır. Fakat Kıbrıs'ın İngiltere'ye infisâhî bir şartla terk edilmiş bulunduğu nazar-ı itibare alınırsa, burasının talebinin, o şartın tahakkukuna ta'lik edilmiş bulunduğunu kabul etmek gerekmez mi?

Gerçekten bu şart da Mîsâk-ı Millî'nin kabulünden bir müddet evvel (Brest Litovsk Muâhedesi'yle, 1918) gerçekleşmiştir. Binâenaleyh Kıbrıs'ın Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olup olmamasını zâid bir münâkaşa hâline getiren ve O'nu Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olmaktan daha kavî bir müstenidât ile Türkiye'ye âid kılan âmil, O'nun **"İngiltere'ye askerî bir üs olarak"** devrindeki infisâhî şartın tahakkuku değil midir? Buna rağmen Mîsâk-ı Millî'de zikri, Yunanistan'ın bir numaralı müşevviki olan İngiltere'yi tahrik edeceği mülâhazasından dolayı ihmal edilmiş olabileceği gibi, orada tasrihe ihtiyaç hâsıl olmayacak derecede bize âidiyetinin bedâhetinden doğmuş olamaz mı?

tahlîl ederek bunun ne sûretle Lozan Sulh Muâhedenâmesi'nde yer alan 20 ve 21. maddelere inkılâb ettiğini inceleyelim:

"Madde 19- Türkiye, 5 Teşrinisânî 1914 senesinde Britanya Hükümeti tarafından ilân edilen Kıbrıs'ın ilhâkını kabul etmeyi beyân eder. Kıbrıs Adası'ndan mütevellid veya sâkin olan Türk teb'ası, Osmanlı tabiiyetinde olanlar hâriç olmak üzere, kavânîn-i mahalliyeye riâyet şartıyla, Britanya tabiiyetini iktisab edeceklerdir."[55]

Dikkat edilirse, Müttefikler, Kıbrıs için teklif edilen sulh projesinin 19. maddesinde, adada mütemekkin olan Türklerin, Türkiye'ye mecbûrî veya ihtiyârî hicretlerinden bahsetmemektedirler. Bu madde, müzâkere sırasında türk murahhas hey'eti mensupları ve onun reisi **İsmet Paşa** tarafından ileri sürülen tâdil teklifiyle Lozan Muâhedenâmesi'nin 20 ve 21. maddelerine in'ikâs etmiştir.

Fakat hazindir ki, Müttefiklerin teklifleri karşısında Kıbrıs'ı taleb etmek mevkiinde bulunan **İnönü,** böyle bir talep mâhiyetinde hiçbir mütalâa serdetmediği gibi, burası İngiltere'ye terk edildiği hâlde de adanın ve ada sâkini olan Türkler'in istikbâlini garanti edecek mâhiyette hiçbir teklif ileri sürmemiştir. Aksine Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki taleplerine müessir bir müstenidât teşkil edecek olan **"nüfus"** unsurunun zamanla azalmasına müncer olacak tâdiller ileri sürmüş ve bunların kabulüyle projede yer alan 19. madde **"Kıbrıs Adası'nda mütemekkin Türkler'in Türk tabiiyetini muhâfaza etmek isteyenlerinin Türkiye'ye hicretini"** imkân dâhiline koymuştur.

Bu teklife karşı zabıtlarda şu kayıt vardır:

"Sir Horace Roumbolt, *19. maddedeki Türk Mu-*

55 Lozan Konferansı'nda Düvel-i Mu'telife Murahhasları tarafından Türkiye Hey'et-i Murahhasası'na Tevdî Olunan Sulh Muâhedesi Projesi, Ankara, (1339-1341, T.B.M.M. Matbaası, sh: 9)

rahhası, O'na ihtiyâr-ı tabiiyet hakkında bir bend ilâve etmek teklifinde bulunmuştu. Onun sonuncu fıkrasını mevki-i müzâkereye koydu. Britanya Hey'et-i Murahhasası, bu teklife karşı bir dereceye kadar rızâbahş (rıza gösterici) bir sûrette hareket edebileceği zannındadır. Hey'et-i mezkûre, Türk Hey'et-i Murahhasasına, Encümen-i Tahrir'e verilmek üzere bir madde projesi tevdi etmek niyetindedir."[56]

Lozan Zabıtlarının bu maddenin müzâkeresinin devamına müteallik 9 numaralı zabıtnâmesi, mezkûr maddeye türk murahhas heyeti'nin teklifiyle yapılan ve adanın istikbâli bakımından mutlak bir sûrette Türkiye'nin aleyhine olan ilâveye âid müzâkereyi şöyle nakletmektedir:

"9 Numaralı Zabıtnâme

Celse saat on buçukta Uşi Şatosu'nda ***Sir Horace Roumbolt****'un riyâseti altında açıldı. Hazır bulunanlar...*

.....

Sir Horace Roumbolt*, muâhede projesinin 19 ve 26. maddeleri hakkında tahrir encümeni tarafından verilen bir notu okudu. (A işâretli lâhikaya müracaat).*

Hukuk müşâvirlerinin teklif ettikleri yeni metinler kabul olundu....."[57]

"9 Numaralı Zabıtnâme Lâhikaları

Lâhika: A

Tahrir Encümeni'nin Birinci Encümene Müzekkeresi,

1- Sulh Muâhedenâmesi'nin 19. maddesi hakkında:

Britanya ve Türk Hey'et-i Murahhasları, âtiyül-beyân hususâtı teklif emrinde ittifak etmişlerdir:

Evvelen: *19. maddenin ilk fıkrasının (Türk metni) ayrı bir madde teşkil etmesi,*

---

56 Lozan Zabıtları, II. takım, c: I, sh: 21.

57 a.g.e., sh: 114.

Sâniyen: *İkinci Encümen tarafından ittihaz kılınmış olan karar tevfikan ikinci fıkranın tayyedilmesi,*

Sâlisen: *Üçüncü ve dördüncü fıkraların ayrı bir madde hâlinde ve zîrde gösterildiği sûrette yazılması.*

"5 Teşrinisânî 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin bulunan Türk teb'ası kanun-ı mahallînin kabul ettiği şerâit dâiresinde Britanya tabiiyetini iktisap ve bu cihetle Türk tabiiyetini zayi' edeceklerdir. Şu kadar var ki, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibaren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyetini ihraz edebileceklerdir. Bu takdirde hakk-ı hıyârlarını isti'mal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfında Kıbrıs Adası'nı terk etmeye mecbur olacaklardır."

"İşbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olup da kanun-ı mahallî'nin tâyin ettiği şerâit dâiresinde vukû bulan müracaat üzerine tarih-i mezkûrede Britanya tabiiyetini ihraz etmiş veya etmek üzere bulunmuş olan Türk teb'ası dahî bundan dolayı Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir."

"Şurası mukarrerdir ki, Kıbrıs Hükümeti, Türk Hükûmeti'nin muvâfakati olmaksızın Türk tabiiyetinden başka bir tabiiyet ihrâz etmiş olan kimselere, Britanya tabiiyetini tefvizden imtinâ etmek selâhiyetini hâiz olacaktır."[58]

Kıbrıs Adası'nın geleceğine birinci derecede müessir 20 ve 21. maddelerden[59] maadâ, bir de 16. madde vardır ki, da-

58 a.g.e., sh: 126.

59 İşbu değişikliğe istinâden Lozan Muâhedenâmesi'nde 20 ve 21. maddeler olarak yer alan ve Kıbrıs'ın kaderini tâyin eden hükümler şöyledir:

"Madde 20- Kıbrıs'ın Britanya Hükümeti tarafından 5 Teşrinisânî 1914'te îlân olunan ilhâkını Türkiye tanıdığını beyân eder.

Madde 21- 5 Teşrinisânî 1914 tarihinde, Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olan Türk teb'ası kanûn-i mahallînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde İngiliz tabiiyetini iktisab ve bu yüzden Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir. Maahâza işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete

ha ziyâde diğer adalarla alâkadar gözükmektedir. Bu sebeple birinci derecede adalarla alâkalı bölümde incelenecek olan bu madde, projede şu şekilde yer almıştır:

"Madde 16- Türkiye işbu muâhedede musarrah hududlar hâricinde kâin ve işbu muâhede ile hâkimiyeti üzerinde tanınmış olan Adalar'dan gayrı cezîreler üzerinde veyahud bunlara mütedâir her ne sûretle olursa olsun bütün hukûk ve müddeiyâtından ferâgati beyân eyler. Bu arâzi ve cezîreler üzerinde ilhâk, istilâ veya herhangi bir şekl-i idâre hakkında ittihaz edilen veya edilecek olan bütün mukarrerâtı kabul ve tasdik eder."[60]

İleride tafsil edileceği üzere, Türk Murahhas Hey'eti Birinci Encümeni'nin 25 Nisan 1923 tarihli içtimâında bu maddeye itiraz etmiş ve mezkûr müzâkereye âid 2 numaralı zabıtnâmede[61] görüldüğü üzere, Türkiye lehine bir ilâve yapılmasını teklif ve bunda muvaffak olmuştur.

Şöyle ki, yukarıya dercedilen maddenin muâhededе tasrih edilmiş hududlar hâricindeki arâzi ve adaların istikbâlde **"ilhâk, istilâ veya herhangi bir diğer şekl-i idâresi hakkında ittihaz edilen veya edilecek olan bütün mukar-**

vaz'ından itibaren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdirde hakk-ı hıyârlarını isti'mal ettikleri tarihi tâkip eden on iki ay zarfında Kıbrıs Adası'nı terk etmeye mecbur olacaklardır.

İşbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olup da kanun-i mahallînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde vukû bulan müracaat üzerine tarih-i mezkûrde İngiltere tabiiyetini ihraz etmiş veya etmek üzere bulunmuş Türk teb'ası dahî bundan dolayı Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki, Kıbrıs Hükümeti, Türk Hükûmeti'nin muvâfakati olmaksızın Türk tabiiyetinden başka bir tabiiyet ihrâz etmiş olan kimselere İngiltere tabiiyetini tefvizden imtinâ etmek selâhiyetini hâiz olacaktır."

60 a.g.e., proje, sh: 8.

61 a.g.e., zabıt, sh: 15-16.

rerâtı kabul ve tasdik edeceği" tarzındaki hüküm kaldırıldığı gibi bu adaların zikri sırasında bir istidrat olarak **"ki, bu arâzi ve cezirelerin mukadderâtı alâkadarlar tarafından tâyin edilmiş veya edilecektir."**[62] tarzında bir ilâve teklifinde bulunmuş ve bunda muvaffak da olmuştur. Ancak bu ilâvenin yapılmasında, maksadın Kıbrıs'la alâkasını gösteren en küçük bir îmâ ne zabıtlarda ve ne de diğer Lozan kaynaklarında görülmemektedir.

Kıbrıs Adası ile ilgili olarak, aslen oralı olan, Birinci TBMM'de İzmit meb'usu ve sonra da İktisad Vekîli olan **Sırrı Bellioğlu**'nun, vaktiyle İstanbul'da **"Yeşil Ada"** isimli bir dergi çıkaran **Özker Yaşın** adındaki bir Kıbrıslı gazeteciye anlattıkları hayli ilgi çekicidir:

Birinci Meclis'teki fiilî muhâlefet partisi II. Grup'a mensup olan **Sırrı Benlioğlu**, vaktiyle Sevr müzâkereleri için Paris'e giden **Tevfik Paşa**'ya Kıbrıs'la ilgili olarak bir dilekçe verdiğini anlatıp bu dilekçenin aslını okuduktan sonra **Özker Yaşın**, O'ndan dinlediklerini şöyle anlatmaktadır:

*"**Bellioğlu**, **Tevfik Paşa**'ya verdiği dilekçeyi okuduktan sonra odada bir sessizlik oldu. Bu dilekçedeki isteklerin ne kadar haklı olduğunu düşünerek, değerlendirilemeyişlerine üzülmüştüm.*

Tarihî belgeyi, tekrar zarfın içine koyarak Yeşilada Dergisi'inde yayınlanmak üzere çantama yerleştiririken sordum:

*"**-Sırrı Bey**, anladığım kadarıyla dilekçedeki isteklerinizi, çok yerinde bulduğu hâlde **Tevfik Paşa**, o zor dönemde gittiği Versay'da İngilizler'e ulaştırıp tartışma olanağına kavuşamamış... Ancak daha sonra Türkler, bir Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdılar. Lozan Konferansı'na, Versay'dan daha farklı ve güçlü bir durumda gittiler. Ve Lozan'da Kıbrıs Adası'nın geleceği masaya yatırıldı. Dilekçenizdeki çok haklı*

62 Bkz: Lozan Muâhedenâmesi, Madde: 16

istekler, Lozan'da tartışılarak gerçekleşemez miydi?!

***Sırrı Bellioğlu**, kızgın bir şekilde başını salladı:*

*"-Elbette bu mümkündü. Ancak heyetimizin başında **İsmet Paşa** gibi bir insanın bulunması, Kıbrıslı Türkler için büyük bir tâlihsizlikti. Resmî Tarih, çok zaman insanları yanıltır. Yalancı kahramanlar yaratır. **İsmet Paşa**'yı **"Lozan Kahramanı"** diye şişirenler, tarihî gerçekleri gizli tutacaklarını sanıyorlarsa çok aldanıyorlar. Gün gelecek, gerçekler ortaya çıkacaktır. **İsmet Paşa**, Lozan'da Kıbrıslı Türkler için olumlu bir tek lâf etmemiş, Kıbrıslı Türkler'in haklarını koruyacak hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.*

*Allah ömür versin, **Con Rıfat**, Kıbrıs'ta çıkardığı **"Mâsum Millet"** Gazetesi'nde Lozan'daki **İsmet Paşa**'nın tutumunu çok haklı bir şekilde eleştirmiş, Lozan Antlaşması ile Kıbrıslı Türkleri **"ağyâra"** teslim eden Türkiye'ye bile çatmaktan kendini alamamıştır. **Con Rıfat** bence çok haklıdır. O yazısını okuyunca, Kıbrıs'a mektup yazarak düşüncelerinin haklı olduğunu bildirmiştim. Hâpishânede geçirdiğim o uzun yıllarda[63] Lozan'daki tutanakları dikkatlice inceledim. Lozan, Türk Milleti için aslâ bir zafer sayılamaz. Ancak Lozan'daki konuşmaları bilmeyen, Lozan'da alınan kararları incelemeyen, daha doğrusu Lozan Antlaşması'nı okumayan bazı câhiller:*

***"Sevr ölüm, Lozan hayat!"** diye bir sloganı okullara kadar yayarak **İsmet Paşa**'yı da **"kahraman"** yaptılar.*

Evet, Sevr ölümdü. Bunu kabul etmemek, aptallıktır. Ancak Lozan'ın hayat olduğunu söylemek de aynı derecede aptallıktır.

*Kıbrıs'ın geleceğinin Lozan'da tartışılacağı günlerde ben Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İzmit mebusu idim. **Tevfik Paşa**'ya verdiğimiz bu dilekçenin daha genişletilmiş*

63 Çünkü Alman Harbi'nde **İsmet Paşa**'nın tutumunu tenkid eden yazılar yazdığından **Sırrı Bellioğlu**, dokuz yıl hapis yatmıştır.

ve günün şartlarına uydurulmuş bir benzerini kaleme aldım. Götürüp Lozan'a gitmeye hazırlanan Dışişleri Bakanı ***İsmet Paşa****'ya verdim. Dilekçemi okuyup ne düşündüğünü bana söylemesini istedim. Okudu ve ne dedi biliyor musun?*

*"-****Sırrı Bey****!" dedi. "Senin Kıbrıs için düşündüklerin bir hayal-i muhâldir!.. Ben, Lozan'da İngilizler'den, Kıbrıs'ta yaşayan üç-beş türk için böyle şeyler isteyerek komik duruma düşemem!.."*

Evet, bana aynen böyle demişti, ***İsmet Paşa*** *Hazretleri... Lozan'da Kıbrıslı Türkler'in geleceğini, -kendileri de buna dâhildir- yazık ki, kimse ciddî şekilde düşünmemiştir.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Londra'ya gönderilen ***Bekir Sâmi Bey*** *başkanlığındaki heyette ben de bulunuyordum. Bindiğimiz vapur, Brindizi'ye varır varmaz Lefkoşa'da hâkim* ***İzzed Bey****'e bir telgraf çekmiş ve Kıbrıs Türkleri'nin ne zeminde talepleri olduğunu Londra'da bulunacak Türk heyetine acele bildirmelerini istemiştim. Yazık ki, telgrafıma bir cevap verilmedi. Kıbrıslı Türkler, hiçbir talepte bulunmadılar."*

Sırrı Bellioğlu*, kısa bir müddet sustu. Üzerinde doğup büyüdüğü Kıbrıs'ın Türkiye'nin millî sınırları dışında kalışından büyük üzüntü duyduğu belli oluyordu. Sözlerine kaldığı yerden devam ediyordu:*

"-Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Hakkını aramazsan kaybedersin. Ben her zaman şuna inandım: Kıbrıs işinde haklı durumda idik. Düşün bakalım. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı İngilizler'e 1878 senesinde niçin ve neden kiraladı? Zor duruma düşmüştük. Kötü günler yaşıyorduk. İngilizler bundan faydalanmasını bildiler. Osmanlı-Rus Savaşı'nda bize, ***"Ruslar'a karşı yardım vaadinde"*** *bulundular. Kars'ı, Ardahan'ı Ruslar işgâl etmişti.*

İngilizlerden bu kiralama karşılığı yılda 92 bin al-

tın alacaktık. Ayrıca İngilizler askerî yardımda bulunarak Ruslar'a karşı Osmanlı'yı koruyacaktı. Sonra Rusya'da durum tersine döndü. Çar öldürüldü. Komünistler idâreyi ele geçirince, bizimle harp etmekten vazgeçtiler. Kars ve Ardahan'ı geri verdiler. İşte o zaman İngilizler'in Kıbrıs'tan ayrılması gerekiyordu. Çünkü İngilizlerle yaptığımız kiralama anlaşmasında böyle bir madde vardı. Yazık ki, Osmanlılar, işin üstüne gidemediler. İngilizler durumu idâre ettiler.

Nihayet 1914'te, Birinci Cihan Harbi patladı. Osmanlı, Almanlar'ın safında harbe girince, İngiltere ***"tek taraflı olarak"*** *Kıbrıs'ı topraklarına kattığını îlân etti. Şüphe yok ki, bu, hukuk dışı bir davranıştı. Şâyet Lozan'da İngiltere'nin bütün isteklerine donumuzu indirip evet demek gafletinde bulunmasaydık, Kıbrıs'ı, böyle rezilce İngilizler'e bırakmazdık. Kıbrıs Adası'nı geri almasak bile oraya bıraktığımız ırkdaşlarımıza daha çok haklar tanıtabilirdik.*

En önemlisi, Lozan Antlaşması'na, ***"İngiltere, bir gün adayı terk ederse, eski sahibi Türkiye'ye iâde edecektir."*** *diye bir maddeyi pekâlâ koydurabilirdik... Ben, o günleri yaşadım ve çok iyi biliyorum. Lozan'da Kıbrıs için hiçbir girişimde bulunmadık. İngilizler'in her istediğine evet demekten başka bir iş yapmadık. Bazı isteklerde bulunarak biraz dayatsaydık, biraz direnseydik İngilizler'den çok şeyler koparabilirdik. Yazık ki,* ***İsmet Paşa****, hiçbir talepte bulunmadı. Bizim kendisine verdiğimiz dilekçedeki isteklerle:*

"-Bunlar hayal-i muhal!" *diyerek dalga geçti. Sonra bu adamı, bazıları* ***"Lozan Kahramanı"*** *diyerek şişirip göklere çıkardılar... Hadi canım sende!..*

Lozan Antlaşması'nın ne olduğunu okumamış o kara câhillerin övmesiyle insan kahraman mı olurmuş!.. Aynı ***İsmet Paşa****, beş-altı yıl önce,* ***"Oniki Ada"****yı da Yunanlılar'ın sahiplenmesine hiç ses çıkarmadı. Bu, çok büyük bir hatadır.*

*Türkiye, ileriki yıllarda yapılan yanlışlığı daha iyi anlayarak **"Oniki Ada"**yı Yunanlılar'a kaptırmanın acısını çok çekecektir. Yazık oldu. Sen biliyor musun? Almanlar, Oniki Ada'yı terk etmeden önce:*

*"-Gelin, buraları siz işgâl edin, buradaki silâhlarımızı da size bırakalım!.." diye Türkiye'ye teklifte bulundular ve Millî Şef **İnönü**, bu teklifi reddetti. Böyle bir fırsat nasıl kaçırıldı. Aklım almıyor. Son aylarda **Sedat Simâvî**'nin **"Oniki Ada"** konusunda çıkan yazılarını okuyorum. **Sedat Bey** çok haklı... Yazık ki, iş işten geçti."*[64]

c) Lozandan sonra:

Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye terkine mâni olmak istikametinde bir gayret sarfedilmemiş olduğu gibi, oradaki soydaşlarımızın hukûkunun siyâneti veya bu adanın ileride İngiltere tarafından terki hâlinde Türkiye'ye iâdesi zımnında[65] da hiçbir müdâfaada bulunulmadıktan başka, yukarıya derc edilen zabıtlardan anlaşılacağı üzere, ada sâkini Türkler'in Anavatan'a göçünü intaç edecek ilâveler dercine gayret sarfedilmiştir. Bu yüzdendir ki, adanın, evvelce zikri geçen İngiltere tarafından ilhâkı esnasında Türkiye'ye hicret eden sekizbin soydaşımıza ilâveten Lozan Muâhedenâmesi'nin mevkii mer'iyete vaz'ını takiben de **yirmi bin** Türk Anadolu'ya hicret etmiştir.[66]

64 Bkz: **Özker Yaşın- Nevzat** ve Ben, İstanbul, 2004, sh: 526 vd.

65 Mesmuâtımıza nazaran Kocaeli eski mebusu ve ticâret vekili kıbrıslı **Sırrı Benlioğlu**, Lozan'a azimeti sırasında **İnönü**'ye:

"-İngilizler, Kıbrıs'ı ileride her ne zaman olursa olsun terk ettikleri takdirde sahib-i aslîsi olan Türkiye'ye iâdesini kabul ederler." tarzında muâhedeye bir fıkra ilâvesini temin zımnında bir gayret sarf etmesi talebinde bulunmuş ve bu talep, heyetin müşâvirlerinden Berlin Sefâreti müsteşarı **Ethem Menemencioğlu** tarafından da aynı mâhiyette olmak üzere tekrarlandığı hâlde, **İnönü**, bu hususta en küçük bir gayret sarf etmediği gibi adanın İngiltere tarafından kayıtsız şartsız bir sûrette ilhâkını kabul etmiştir.

66 Bkz: 1 Ekim 1926 tarihli Cumhuriyet Gazetesi; **Nâci Kökdemir**,

Bu Türkler için Yunanistan'dan mübâdele edilenler gibi birtakım mâlî imkânlar derpîş edilmemiş, yani onlara Türkiye'den Yunanistan'a hicret eden Rumların **"emvâl-i metrûke"** denilen mallarından Kıbrıs'ta bıraktıkları mallara mukabil birtakım imkânlar tanınmak gibi bir tedbir ittihaz edilmemiş bulunduğu hâlde, yirmi bin Kıbrıslı'nın muhâcerete -her türlü maddî sıkıntıya rağmen- boyun eğmiş bulunması câlib-i dikkattir.

Nitekim 27.12.1934 tarihinde mer'iyete giren 2/1777 sayılı **"İskân Muafiyetleri Nizâmnâmesi"**nde:

"Türkiye'nin terk ettiği topraklarda sâkin olup hakk-ı hıyârını Türkiye lehine kullanarak Türk tabiiyetini muhâfaza eden veya terk edilen topraklar halkından olup başka bir ecnebî memlekette tavattun etmekle beraber Türk tabiiyetini taşıyan Türk ırk ve kültürüne bağlı olanlar, Türkiye'de yurt tutmak maksadiyle geldiklerinde muhâcir olarak kabul olunurlar." şeklinde yer alan ifâdenin Kıbrıs'tan gelecek muhacirleri kastettiği aşikârdır.

Nitekim 7 Birinci kanun 1341 tarihinde kabul edilen 1188 sayılı kararname ile Kıbrıs Türkleri, Türkiye'ye kabul edilmiş ve bunlara hiçbir yardım vaad edilmeksizin:

3.000 nüfus Kozan,
3.000 nüfus Muğla,
3.000 nüfus Osmaniye,
3.000 nüfus Adana,
3.000 nüfus Silifke,
3.000 nüfus Antalya ve
2.000 nüfus da Mersin'e yerleştirilmiştir.

İşbu yirmi bin Kıbrıslı'ya mütedâir mezkûr kararnamenin vaz' ettiği hüküm şöyledir:

"Lozan Ahidnâmesi'nin birinci -arâziye müteallik- faslının 21. maddesindeki hakk-ı hıyârdan istifâde ederek

a.g.e., sh: 135.

Türkiye'ye hicret etmek isteyen ve harekete müheyyâ bulundukları anlaşılan ve yirmi bin nüfus tahmin olunan Kıbrıs Müslümanları'nın, ***sevk ve iskân masrafları kendilerine âid olmak üzere,*** *mültecîler hakkındaki talimatnâmeye tevfîkan merbut cetvelde muharrer mıntıkada iskânları ve bunlardan bihakkın muhtaç-ı muâvenet olanların da imkân bulunduğu takdirde ve hükümet için hiçbir kaydı tezammün etmemek ve mesâikinin derecesine göre bir veya yekdiğerine münâsebet-i sıhhiyeleri sebet-i sıhriyeleri bulunan birkaç akrabaya tahsis edilmek şartıyla birer hâne ve kâfi miktarda arâzi verilmek sûretiyle iskânları tevzi talimatnamesi mucibince hükümet emrindeki arâziden maada arâzi-i milliye, hâliye, mahlûle ve mevkuteden tedeyyün sûretiyle arâzi itası..."*

Kıbrıs'ın Lozan müzâkerelerinde ortaya çıkan durumu hakkında yukarıdan beri serdettiğimiz mütalâaları hülâsa etmek gerekirse:

aa) Kıbrıs Adası, infisâhî bir şartla İngiltere'ye terk edilmiş olduğu cihetle **"Brest-Litovsk Muâhedesi"**yle tahakkuk eden şart muvâcehesinde Kıbrıs'ın Türkiye'ye terki talep edilmek lâzım geldiği hâlde, bu yapılmamıştır.

bb) Böyle bir talep kabul edilmediği takdirde, hiç olmazsa, İngiltere'nin adayı istikbâlde terki hâlinde Türkiye'ye iâdesi şart koşulması gerekirdi. Böyle bir talep de ileri sürülmemiştir.

cc) Bu da mümkün olmadığı takdirde, ada sâkinlerinin Türkiye'deki Rumlar emsâl gösterilmek sûretiyle haklarının teminât altına alınması ve zamanla kötü İngiliz idâresinden kaçarak Türk nüfus nisbetinin bugünkü duruma düşmesi önlenebilirdi. Bunlar da tahakkuk ettirilmemiştir.

Fakat daha fecii şudur ki, Lozan Muâhedenâmesi'nin imzâsından sonra Yunanistan'a tâviz verilmek sûretiyle Kıbrıs Türkleri'nin durumu, her gün biraz daha ağırlaştırılmış ve bugünkü felâketli manzara ihdâs edilmiştir. Bunun en büyük

delili, bir başka eserimizde[67] tahlilini yaptığımız 1930 tarihli Türk-Yunan Anlaşması'dır.

Bununla Türkiye'den mübadele edilmiş bulunan Rumlar'ın altı sene sonra yeniden ve bir Türk vatandaşı gibi avdet edip eski iş ve güçlerine devamları temin edilmiş ve Türkiye'deki kazançlarını Yunanistan'a götürmeleri sağlanmıştır. Güyâ karşılıklı olarak Türkler'in de Yunanistan'a gidip aynı şekilde çalışmaları mezkûr muâhedeye dercedilmiş bulunduğu hâlde, biraz da Kıbrıs'taki Rum tedhiş ve cinâyetlerinin ihdâs eylediği tesirle 1965 yılında bu muâhede feshedildiği zaman görülmüştür ki, Türkiye'de bundan istifâde sûretiyle ticârî faaliyetlerine devam eden kırk binin üstünde Yunan teb'alı Rum mevcud olduğu hâlde Yunanistan'da aynı anlaşmadan istifade sûretiyle ticâret yapan bir tek Türk yoktur!..

Yunanistan'a karşı takip ettiğimiz siyâsetin binbir zaaf ifâde eden hataları saymakla bitmez. Şu kadarını söyleyelim ki, Millî Mücâdele esnasında Bursa'ya giren Yunan kuvvetlerinin kumandanı **Venizelos**'un oğlu **Sofokles**'ti. Bu zât, **Osman Gâzi**'nin Bursa'daki sandukasını tekmeleyip küfrederek:

"-Kalk da milletini kurtar!.." diye hakaret savurmuş ve bu hâdise, Türk matbuâtında çıkan resim ve haberlerle dahî tevsik edilmiş bulunduğu hâlde, 1930 anlaşmasından sonra hiçbir resmî sıfatı hâiz olmamasına rağmen Ankara'da husûsî bir merâsimle istikbal edilmişti.

Türkiye'nin Yunanistan'a karşı binbir zaaf ifâde eden tutumunun sayısız misâllerini sayıp dökmekten sarf-ı nazar ile bu zaafı terennüm eden rahmetli **Peyami Safâ**'nin şu satırlarını dikkatlerinize takdim ediyoruz:

"-Üç yüz seneden beri veriyoruz. Kara, deniz, gök, ada veriyoruz! Yetişmiş evlât veriyoruz! Gâlip gelsek de, mağlûp olsak da veriyoruz. Vatan veriyoruz!

---

67 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Yunan Mezâlimi, İstanbul, 1968, sh: 390 vd.

Bütün ömrüm, ciğerim parça parça koparılıyormuş gibi hâlis Türk ülkelerinin Anavatan'dan ayrılışını görmekle geçti. Öyle ki, gittikçe daralan Anavatan sınırlarının nerede karar kılacağını bilmemenin huzursuzluğu içinde, günün birinde vatansız kalmağa mahkûmmuşum gibi göz karartıcı bir endişenin pençesinden kurtulmak için hâlâ çırpınıyorum.

Dokuz yaşında idim. Bosna-Hersek gitti, peşinden Trablusgarp gitti. İki sene geçti geçmedi içinde dört Balkan Devleti'ni barındıran koskoca Rumelimiz gitti, Girid'imiz gitti, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) gitti. Birkaç sene sonra Irak gitti, Batı Trakya gitti. Yarım asır içinde Türk topraklarının yarıdan fazlası gitti. Kayıplarımızın çoğu, millî aczimizin değil, resmî ihmallerimizin neticesidir. Balkan Harbi'nden pek az evvel Osmanlı Hâriciye Nâzırı Âsım Bey, Meb'usan Meclisi'mizde:

"-Balkanlardan namusum kadar eminim!.." demişti.

Birkaç sene evvel Kıbrıs mes'elesi patlak verdiği sırada, o zamanki Hâriciye Vekilimiz de:

"-Bir Kıbrıs mes'elesi yoktur." dedi."[68]

Biz yukarıda anlatıldığı şekilde, Kıbrıs üzerindeki hâkimiyetimize esas teşkil edecek olan nüfus unsurunu kendi aleyhimize olarak azaltırken, Yunanlılar müstakbel hesaplar peşinde koşuyor ve Kıbrıs'taki Rum nüfusunu çoğaltmak için hududsuz bir gayret sarf ediyorlardı.

Şurası son derece acı bir gaflet olarak ifâde edilmelidir ki, Türkiye, Yunanistan'ın bu gayretine mâni olacak yerde, ona yardımcı olmuştur! Şöyle ki: Yunanlılar'ın Kıbrıs'taki, Rum nüfusunu çoğaltmak gayretleri, İkinci Cihan Harbi'nde -biraz da hâdiselerin sevkiyle- had bir safhaya varmıştır. Zira açlıktan, harpten kaçanlar soluğu sâkin bir bölge olan Kıbrıs'ta

68 Bkz: Türk Düşüncesi Dergisi, c: 8-9, s: 15-16, Şubat-Mart 1958, sh: 6.

alıyorlardı. Gerçekten Kıbrıs'taki Rum nüfusunun miktarı, 1938-1946 yılları arasında elli binden ziyâde artmıştır.[69] Fakat bu artış nasıl olmuştur, biliyor musunuz?! Yunanistan'dan ve hâssaten Yunan Adaları'ndan harbin binbir musîbetinden kaçarak Ege sâhillerimize sığınan Rumlar'ı uzun müddet i'zaz ve ikram eyledikten sonra, Türk deniz vâsıtalarıyla Kıbrıs'a bizzat nakletmemiz sûretiyle!..

İş, bununla da kalmadı.

a- Kıbrıs Rumları'nın adadaki Türkleri yok etme gayretleri önce misyoner faaliyetleri ile onları Hıristiyan yapmakla başlamıştır. Bu faaliyetin tarihi çok eskilere gider.[70] Bu

69 Kıbrıs'ın 1938 yılında 310.070 olan Rum nüfûsu, 1946 yılında 361.199'a yükselmiş, **"Enosis"** dâvasının alevlendiği devrede bu artış daha da sür'atlenerek 1960 yılında 448.861'e çıkmıştır. (Bkz: **Halil Fikret Alaysa**- a.g.e., sh: 129)

70 Bu hıristiyanlaşmanın, Ada'nın İngiltere'ye terkinden önce başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra **"Kıbrıs Müftüsü"** olacak **Hâfız Ziyâî Efendi**'nin Şeyhülislâm katına yazdığı (sâdeleştirilmiş) mektup şudur:

"Huzur-i âlîlerine,

İslâm ahâlisi bütünüyle tenassur eden köyler: Korfi, Lanya, Ayandihona, Monagrul, Doro, Monagri, Trimiklini, Limnad, Vavala, Laya, Ayos. Anglisiya, Vavacciniya.

İslâm ahâlisi kısmen tenassur eden (hıristiyanlaşan) köyler: Milya, Hriniya, Pşahi, Yukarı Civiyya, Ayatototro, Girit, Marot, Aya Merkür, Fasula.

Mâruz-i dâîleridir ki, yukarıda gösterilen köyler ile isimlerini bilmediğim daha birçok köyler maatteessüf tenassur belâsı musîbetine uğradılar. Ada'nın Müslüman ahâlisinin ekserîsi maârif nîmetinden mahrumdur ve özellikle merkezden uzak olanlar, lisân-ı Osmânî'yi de konuşamamaktadır. Bu acz ve mahrûmiyetlerinden istifâde ile gayretli rahipler, birçok Müslümanlar'ın kandırılarak mezhep değiştirmelerine muvaffak olmuşlardır. Bugünkü günde bile ada üzerinde İslâmiyet ve Osmanlılığı az bilen ve zararlı telkinât altında bulunan Müslümanlarımız az değildir. Bu kandırılmanın önünü almak için en serî çâre, daima Kur'ân okuyabilecek, dinin evsâfını iyi bilen ve aynı zamanda câhil kalmış Müslümanlar'a laf anlatabilmeleri için Yunan lisânı ile âşinâ iki seyyar vâiz bulunmaktadır.

Adada bu hizmete ehil; yani dînî ilimlerde iyi bilgisi olmak yanında fen bilgisine de sahip ve îcâbında aklî ve naklî delilleri de kullanarak iknâya kabiliyetli ve Yunan lisânına da vâkıf, ancak Baflı ***Hoca Said Efendi'****yi gösterebiliriz. Hiç olmazsa en ziyâde muhtaç olan Baf ve Leymosun kazalarına şimdilik bahsedilen veyahut O'nun gibi bir zât tayin buyrulur ise,*

süretle otuz üç Türk Köyü'nün tamamın Hıristiyanlaştırılmış olduğu, bu işle ilgili herkes tarafından bilinmektedir.

Böylece Rumlaşan kimseler, **"linobambaki"** (ketenli pamuk) gibi aşağılayıcı bir tabirle anılmışlardır. Batılı araştırıcılar, bunları **"gizli Hıristiyanlar"** olarak zikretmektedirler. Gerçekte ise, bunlar -tıpkı Türkiye'deki Süryanîler gibi- hem Türkçe ve hem de Rumca olmak üzere iki isim ve iki hüviyetle yaşamışlar, daha sonra da tamamen Rumlaşmışlardır. Bugün Kıbrıs mezarlıklarında **"Osman veledi Dimitri"** gibi utandırıcı mezar taşlarının bulunduğu bazı Kıbrıslı müelliflerin eserlerinde bile görülmektedir. Önce dil, sonra da din kaybolarak böyle kimseler, Türk nüfûsun azalmasında buna mukabil Rum nüfusun arttırılmasında mevcûdiyetleri nisbetinde rol oynamışlardır.

Bu vahim tarihî hâdise, birçok yerli ve yabancı müellifin eser ve makalesinde[71] yer aldığı gibi Kıbrıs Türkleri'nin bugünkü lideri **Rauf Denktaş** tarafından da açıkça ifade edilmiştir:

Rauf Denktaş, kendisiyle yapılan bir röportajda:

"-1933-34 senelerine kadar bizde 33 (otuz üç) köy Hıristiyanlaştırılmıştı." beyânında bulunmuştur.[72]

---

mekân ve zamana göre İslâmiyet ve Osmanlılığa büyük bir hizmet edilmiş olacağını arz eder ve yüce delâletinize iltica ederim. Bu hususta irâde efendim hazretlerinindir. 22 Şubat 1326 (M. 1910-11) Duâcınız ***Mehmed Zihnî.***" (Metnin aslı için bakınız: **Mustafa Haşim Akan**, Kıbrıs Sorununun Bir Başka Yönü, Kıbrıs Gazetesi, 6-8 Aralık 1992) (Daha fazla bilgi için bakınız: Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvası, **Hüseyin Mehmed Ateşin**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s: 121, 122

71 **Hüseyin Mehmed Ateşin-** a.g.e., sh: 116 vd.

72 Bkz: Köprü Dergisi, Aralık 1955, s: 16.

Bir başka röportajda ise Luricina hâdisesine şu şekilde temas eder:

"Rum kilisesi ... Türk köylerinde Hıristiyanlığı kabul ettirmek eylemini açıkça sürdürürdü. Bu eylem, Akıncılar'da ***Râci Hoca****, köye gelip giden açıkgöz papazı gençlerle birleşerek yok ettikten sonra noktalandı."* (Bak; Köprü, Ağustos, 1990, s: 25 veya tafsilâtlı bilgi için bakınız: Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı, **Hüseyin Mehmed Ateşin**, Marifet Yayınları, İstanbul,

b- *"Kıbrıs'ta yüksek tahsil müessesesi ve üniversite mevcud olmadığı için liseyi bitiren Türk gençlerinin % 90'ı yüksek tahsillerini Türkiye'de yapmak için Anavatan'a gelmişlerdir. Meccânî tahsil yapabilmek için Türk vatandaşı olmaları şart olduğundan, Kıbrıslı gençler Türk vatandaşı olmuşlar ve bu sûretle Kıbrıslı Türk gençleri, Türkiye'de kalarak çeşitli sahalarda çalışma hayatına girmişlerdir. Böylece Kıbrıslı gençlerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'de yerleşmek ve yuva kurmak yoluyla Ada'dan ayrılmak zorunda kalmışlardır."*[73]

c- Yunan iç harbi, Rum nüfûsunun Kıbrıs Adası'nda bugünkü duruma gelmesini neticelendiren en esâslı sebeplerden biridir. Gerçekten Alman Harbi nihayetinde Yunanistan'da bir iç isyan çıkmıştı. Bu, marksist bir kıyamdı. Amerika, Yunanistan'ın Marksizme râm olmasına râzı olamadığından isyancıların tenkîline kifâyet edecek miktarda anormal yardımlarla onların başarısızlığına sebep olmuştur. Bu başarısızlık sonunda ceza görmekten korkan ve her ne sûretle olursa olsun bu isyan hareketine bulaşmış bulunan tahmînen yüz-iki yüz bin civarında Yunanlı kaçarak soluğu İngiliz idâresindeki Kıbrıs'ta almıştır.

Rumca konuşulan bir yer olduğundan orayı tercih eden bu eski marksistlerin müessiriyeti sebebiyledir ki, bir din adamı olan **Makarios** bile Rusya'yla teşrik-i mesaîye mecbur kalmıştır. Fakat Kıbrıs Rumları arasında marksistlerin gücü o derecede idi ki, **Makarios**'un Rusya ile teşrîk-i mesâîsi onları tatmin etmemiş ve **Nicos Samson** riyâsetinde bir marksist ihtilâle teşebbüs etmişlerdir. Türkiye'nin 1974'teki askerî harekâtının Amerika nezdindeki müsbet karşılanışı, bu ihtilâlin önlenmesi gâyesine mâtuftu. Amerika, Kıbrıs'ın Küba gibi marksizme râm olmuş bir çıban başı olmasını istemiyordu.

1996, s: 123 vd.)

73 **H. Fikret Alaysa**- a.g.m. sh: 55

Komünistlerin beynelmilel karakteri malûmdur. Bizim eski Marksistlerden **Mihri Belli**'nin hâtıralarını[74] okuyanlar, bizimkilerin Yunan marksist kıyâmı esnasında oraya gidip nasıl yardımlaştıklarını görebilirler. Bugün de Türkler arasında az da olsa mevcud bulunan marksist Türkler'in Rum tarafındaki komünist AKEL Partisi mensuplarının ağzıyla konuşmalarının sebebini anlayabilirler.[75]

ç- Bütün bunlara ilâveten bir de şunu söyleyelim ki, Kıbrıs, henüz İngiliz idâresi altında iken başlamış bulunan Rum tedhîş (terör) hareketi de buradaki Türk nüfusunun azaltılmasında en son bir müessir olmuştur. Ele geçen **"Akritos Plânı"**nın[76] kısaca incelenmesi, Rumlar'ın nasıl vahşice bir jenosit (soykırım) plânladıklarını, inkârı kaabil olmayacak bir sûrette ortaya koşmuştur.

Gerçekten bir görgü şahidi:

"1955 senesinde Rumlar'ın Kıbrıs'ta başlattıkları tedhiş EOKA hareketleri de Kıbrıs'ta Türkler'in huzurunu kaçırmış ve göçlere sebep olmuştur. Özellikle 1960 senesinde Kıbrıs'ın Cumhuriyet olmasından sonra Ada'da ortaya çıkan iktisâdî kriz ve işsizliğin devam ettirilmesi, Türkler'in Kıbrıs'tan göç etmelerini teşvik edecek mâhiyettedir. Bir aralık (Mart 1962'de) ayda 800-1.000 Türk'ün, başta İngiltere olmak üzere Avustralya, Almanya, Güney Afrika ve Türkiye'ye göç ettikleri görülmüştür.

Rumların da göç ettikleri bir vâkıa ise de Türkler'e

74 **Mihri Belli**'nin Anıları- **"İnsanları Tanıdım"**, İstanbul, 1990.

75 İhtimal, bu sebepledir ki bir Kıbrıslı olan **Özker Yaşın** isimli gazetecinin **"Nevzat ve Ben"** adlı eserinde (İstanbul 2004) komünist şâir **Nâzım Hikmet** tesirinin altında şu satırlara rastlanmaktadır:

*"6-7 Eylül davasında, **Nâzım Hikmet**'in Moskova'dan Kıbrıslı Türk sendikacı **Derviş Kavazoğlu**'na gönderdiği ve Kıbrıslı Türkler'in **"Enosis'i desteklemelerini"** isteyen iki mektup belge olarak kullanılmıştı."* (a.g.e., c. I, sh. 576)

76 Bu plân ele geçip tab' edilmiştir. (Lefkoşa, 1972) Bunun için ayrıca şu esere de bakılabilir: **Kemal Akmoral- Akritos** Plânı ve Kıbrıs, İstanbul, 2004.

nispetle onların miktarı azdır. Böylece nüfus dengesi, devamlı olarak Türklerin aleyhine bozulmaktadır." demektedir.[77]

d- Bütün bunlara bir de şu vâhim hatayı eklemek gerektir. Alman Harbi'nde açlık ve sefâletten kaçan onbinlerce Rum, bizim Ege Sahillerimize sığınmıştı. Kızılay tarafından aylarca, barındırılan bu Rumlar - harbin uzaması Sebebiyle - daha sonra talepleri vechile, bizim deniznakil vasıtalarımızla Kıbrıs Adası'na naklolan insanlardır. Zehi gaflet!..

Yukarıdan beri mâruz sebepler göstermektedir ki, Kıbrıs'ta bugün zorâki bir sûrette kıyılmaya çalışılan Türk-Rum nikâhının sebebi, bu nüfus dengesizliği ve onun da sebebi yukarıda zikrettiğimiz âmillerdir. Hiç böyle olmasa, dünün küçücük Çekoslovakya'sını **"Çek"** ve **"Slovenya"** Cumhuriyetleri olarak ikiye ayırmış olanlar, Kıbrıs'ta:

"-Birleşin, tek devlet olun!.." diye dayatırlar mıydı?

Bunlar arasında Türk idârecilerinin zaaf ve kusurlarının nasıl kahredici bir rol oynadığını anlamak için, bugüne kadar tevâlî eden Rum iddiâlarının hep bu nüfus dengesizliğine istinâd ettirildiğini hatırlamak kâfidir?

Şimdi bu iddialara bir de **"Annan Planı"** denilen ve BM arkalanarak Türkiye ve Kıbrıs Türklüğü'ne dayatılan yeni teklifler ortaya çıkmıştır. Bundaki toprak vs. ile ilgili hükümler de Türk-Rum nüfus dengesizliğine istinâd ettirilmektedir. Arada Karpaslar'daki bir kilisenin güyâ tarihî olan bir kudsiyeti bahâne edilerek oranın Kıbrıs Türkleri'nin üzerinden sıçrayarak bir Rum üssü hâline getirilmesi isteğine mukabil, Yüce Peygamberimize nispet edilerek " **Hala Sultan** " denilen Türbe için de Türkler'e benzer bir hak tanımamak gibi ideolojik, çifte standartlar sergilenmesine rağmen bu plânın nüfus ve ekonomik farklılık sebebiyle mutlak bir tuzak ihtivâ

77 **H. Fikret Alaysa**- a.g.m., sh: 55.

ettiğini ve bununla uzun vâdeli bir zehirlenme gibi Kıbrıs Türkleri'nin yok olmasının plânlandığını söyleyebiliriz.

O hâlde ne yapılmalıdır? Kıbrıs'ta bu zoraki nikâha **"Hayır!"** demeli ve **"Kıbrıs'ın taksimi"** yoluna gidilmelidir.

Esâsen Rumlar, bu plâna **"Hayır!"** diyerek Türkiye'ye bu hususta kâfi bir mâzeret de sunmuş bulunmaktadırlar. Bu hususta Antakya meselesindeki taktik tatbik olunabilir. Yani mahallî halkın irâdesi ile bir ilhâkın gerçekleşmesi sağlanabilir. Böylece doğru olan 1950'li yıllardaki tezimize dönmüş olacağız. Aksi hâlde bugün hâlâ masada olan **"Annan Plânı"**nın îcâbı olarak, yüzde şu kadar nisbetinde Rumlar'ın kuzeye göç edip yerleşmeleri ve Türk ordusunun oradan çekilmesinin vahîm tehlikeleri saymakla bitmez.

Tarih boyunca hîleleriyle meşhur olmuş bulunan Rumlar, bu nisbetle iktifâ etmeyerek nüfuslarını daha da artırdıkları takdirde, buna karşı bir müeyyide mevcud değildir. Ne yapacaksınız? Yeni bir Kıbrıs harekâtı mı? Kolay değil!.. Zira orası, artık bir AB ülkesi olmuştur. Karşınızda Yunanistan'la birlikte bütün AB mevcud olacaktır. Millî gelirleri yüksek olan Rumlar'ın, arâzi satın alma yoluyla Ada'yı Türksüz bir hale getirirlerse ne olacak?!

Kıbrıs Türkleri'ne daha şimdiden başlamış olan Kıbrıs pasaportu vermenin müstakbel vahim neticesi, onların doğup büyüdükleri bu topraklardan uğurlanmalarıdır!.. Zira bu sûretle AB ülkelerine yerleşme imkânı hâsıl olacak olan Kıbrıs Türkleri, ekonomik faktörlerin câzibesiyle kaahir ekseriyetle yer değiştirecekler, kısmen Kıbrıs'taki kesîf Rum nüfusunun olduğu bölgelere ve kısmen AB mensubu ülkelere hicret edeceklerdir. Millî gelir ortalaması iki bin dolar civarında olan Kıbrıs Türkü'nün AB nezdinde geçerli bir pasaporta sahip olduktan sonra yirmi bin dolar seviyesindeki ülkelere yerleşmelerine, oraları vatan edinmelerine nasıl mânî olunabilecektir?!

Bunun sonu, Rumlar'ın Türksüz bir Kıbrıs Adası hâkimiyeti, yani **"Enosis"**tir. Dün bunu **"Akritas Plânı"**yla, silâhla gerçekleştiremeyenler, bugün ekonomik üstünlüğün câzibesiyle başaracaklardır.

Bu fecî neticeye mâni olabilecek tek faktör, Kıbrıs'ın Rumlarla kıyılmak istenen zoraki nikâhına "Hayır!" demek ve Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin oradaki mevcûdiyetini muhâfaza etmektir. Bu takdirde AB'de geçerli pasaporta nâil olanlar, diledikleri Batı ülkelerine gidip yerleşseler de stratejik ehemmiyeti olan bu toprak elde kalacak ve gerekirse buranın nüfus itibariyle Anadolu'dan takviyesi mümkün olabilecektir. Bu da **"taksim"** veya Antakya misâlinde görülmüş olduğu gibi, dâhilî bir irâdenin tezâhürüyle **"ilhâk"**a müncer olacaktır.

Bugün Yunanistan'ın, Türkiye'nin AB'ye girmesini desteklemesi de Kıbrıs üzerinde plânlanmış olan hîlenin bir başka Tezahürüdür. Yunanistan, Türkiye ile olan ihtilâflarını AB'ye taşımak ve bu sûretle Türkiye'ye rağmen ve daha kolay bir sûrette bu ihtilâfları halledebilmek gâyesini takip etmektedir. Biz, bu tarihî düşmanımızın böyle kurnazlıklarını lâyıkıyla anlayıp takdir edememek yüzünden 1920'lerde Anadolu'da, 1963'te ise Kıbrıs'ta ne kurbanlar verdiğimizi hatırımızdan çıkarmamalı ve oyuna gelmemeliyiz. AB pasaportu, bir balıkçının kancasındaki yem gibidir. Kıbrıs Türkleri'nin de, Türk idârecilerinin de bu yeme aldanmayıp içinde saklı olan kancayı teşhiste kifâyetsiz kalmayacaklarını ümid etmekteyiz.

Türk-Yunan münâsebetlerinde mütevâlî vahim hatalar[78] dikkate alındığında ümidli olmak zorsa da, Kıbrıs meselе-

78 1920'lerde Anadolu'da Yunan orduları bizim akıl almaz bir şekilde mahallî mukavemet hareketlerini tasfiye etmemiz sonunda ilerlerken, öncü kuvvetlerden birisi, o günkü Yunan başvekili **Elefteryos Venizelos**'un oğlu **Sofokles Venizelos**'tu. Onun emrindeki öncü kuvvetler, Bursa'ya girdiğinde bu hâinin, Devletimizin veliy-yi bânisi **Osman Gâzi** hazretlerinin san-

sinin halka intikal etmiş bir dâvâ hâline gelmiş bulunmasının siyâsîlerimiz üzerindeki müessiriyetinden dolayı ümidvârız. İnşâallâh iktidarlar, iddiâ edegeldiği gibi, yapmayı plânladığı pek çok değişiklik meyânında Türk hâriciyesindeki zaafiyetleri bertaraf edecek bir şuur berraklığını gerçekleştirerek bizi hüsrana uğratmayacaktır.

1930 Türk-Yunan Andlaşması'nın akabinde **"dostluğu ihlâl ettiği"** esbâb-ı mûcibesiyle **"Yunan Mezâlimi"**nin resmî raporlarını ihtivâ eden eserler, millî kütüphânelerimizden çıkarılırken, Yunanistan daha önce **"Girit Mes'elesi"**nde tâkip ettiği taktiklere devamla, Kıbrıs'ın ilhâkını temin zımnında, Türk düşmanlığını en körpe dimağlara bile zerk etmekten geri kalmıyordu. Bunun sayısız misâlinden bir-ikisini dercedelim:

"...Bizans İmparatorluğu zamanında din düşmanı barbar akıncılar, Küçük Asya'dan gelip buralara akın ettikleri zaman biz, Panayiamıza (Atina İlâhesi) **sığınmıştık. Kostantinapolis'teki Ayasofya Kilisesi'nde âyini bırakıp çanlarımızı susturdukları zaman da yine Panayiamıza sığınmıştık. Yunan Milleti, Türk esâreti altında geçirdiği yıllar boyunca da Panayiadan imdat bekledi. Bu duâlar boşa gitmedi. Bir gün elbette Panayiamızın yardımıyla Ayasofya'da çanlarımız çalacaktır!"** *(Makarius'un, 8 Eylül 1954 tarihli konuşmasından)*

"...Yunan İstiklâl Bayramı olan 25 Mart tarihin-

---

dukasını tekmeleyip, ağza alınmaz hakaretlerle:

"-Kalk da milletini kurtar!" diyerek poz poz resimler çektirdiğini, evvelce ifade etmiştik. Buna dâir resim ve bilgiler, gazeteler ve arşivlerimizde hâlâ mevcuddur.

Hâl böyleyken ve bu hâdise, o zaman -hafızalarda çok daha tazeyken, 1950'li yıllarda bu mâhud **Sofokles**, hem de hiçbir resmî sıfatı olmadığı hâlde, nasıl devlet merâsimiyle karşılanmıştı?! Buna dâir Yunan Mezâlimi, isimli eserimize dercettiğimiz fotoğrafa dikkat edilirse, bu zaafın ne raddelere kadar varmış olduğunu anlayabilmek kaabil olacaktır!

de Yunan okullarında, bu arada meselâ Gümülcine Rum Lisesi'nde oynanan bir piyese göz atalım:

Sahnede bir kraliçe ve O'nun karşısında da birkaç genç kız vardı. Elleri ve kolları kalın zincirlerle bağlı olan bu kızların her biri bir Yunan eyâletini temsil etmekte, her bir kızın üzerinde "Rodos", "Girit", "Oniki Ada", "Trakya", "Makedonya", "Espir" gibi bölgelerin isimleri yazılı bulunmaktadır. Bu esir eyâletler, hep bir ağızdan:

"–Kraliçemiz bizi kurtar!.." diye bağırmaktadırlar.

Bu sırada sahneye yakışıklı bir Yunan askeri girer ve bütün kızların zincirlerini çözer. Genç kızlar sevinç içindedirler. Fakat ikinci plândan yürekler paralayıcı iki feryat yükselir:

"–Kraliçemiz bizleri kurtarmayacak mısın?.." Bu şekilde bağıran ve elleri, diğer kızlar gibi zincirli olan dilberlerden birisinin üstünde "Kıbrıs", diğerinin üzerinde ise "İstanbul" kelimeleri yazılı bulunmaktadır." *(Aşırı sağcı ve aşırı milliyetçi **Ethnikos Kirikis** isimli Yunan Gazetesi'nin 9 Ağustos 1953 tarihli nüshasından)*[79]

Bütün bu iddialar muvâcehesinde, Kıbrıs'ın Lozan'da kaybedilmekle kalınmayıp istikbâlde kurtarılmasını da bugün karşı karşıya bulunduğumuz güçlükleri ihdâs sûretiyle âdetâ imkânsızlaştıran **İnönü**'nün, koalisyon devrinde Kıbrıs'taki Rum tedhiş ve katliâmlarına karşı niçin müterediddit davrandığı ve Kıbrıs'ın Lozan'da kaybedildiği hususundaki iddiaları cevaplandırmak mâhiyetinde hiçbir beyânda bulunamadığı kolayca anlaşılsa gerektir. Kendisi, Kıbrıs'ı **"Mîsâk-ı Millî"**ye dâhil olmadığı için talep etmediği iddiasında dahî bulunmadığı hâlde, kraldan kralcı bazı müelliflerin bu iddiayı ileri attıklarına evvelce temas etmiştik.

Hâlbuki Mîsâk-ı Millî tanzim edildiği zaman

79 Cumhuriyet Gazatesi - 19 Ocak 1954 tarihli nüsha.

İngilizler'le muharip olmamamıza rağmen onların Yunanistan'ı desteklediklerini ve bu sebeple büyük bir devleti aleyhimize tahrik etmemek endişesinden dolayı bu tasrîhâtın yapılmamış bulunduğunu evvelce zikretmiş ve Adakale gibi Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olmadığı hâlde, bazı arâzilerin talep edildiğinden bahsetmiştik. Buna, şunu da ilâve edelim ki, **İnönü** ve Lozan meddahlarının her vesîleyle hücum ettikleri ve Lozan'ı üstün göstermek için mukayesesine başvurdukları **"Sevr Sulh Projesi"**nde yer alan 115. madde, Kıbrıs'ın kaderini tayin eden Lozan Sulh Muâhedesi'nin 20. maddesinin kelime kelime tıpkısıdır.[80]

Lozan için alınacak tedbirlerden biri de **"Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye"**nin Türkiye'den ayrılan arâzilere taksimi mes'elesinde Kıbrıs'a da bir hisse tahmil etmek ve bu sûretle Türkiye'nin yükünü nisbeten hafifletmekti. Lozan'da, bu da yapılamamıştır. Ancak Kıbrıs'tan tahsil edilip Türkiye'nin 1885 tarihli istikrâzına mahsup edilmekte bulunan meblâğ, adanın İngiltere'ye ilhâkından sonra da alınmış, fakat bu meblâğ, Türkiye'ye verilecek veya onun borçlarına mahsup edilecek yerde İngilizler'in cebine girmiştir!..

Bütün bu gaflara rağmen Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki hak ve taleplerinin fiilî ve hukûkî müstenidâtı -gelecek nesillerinin çıkacak fırsatları değerlendirmelerinde işe yarayacağı ümidiyle- şöyle hülâsa edilebilir:

aa) Rumların öteden beri iddiâ edegeldikleri nüfus ekseriyeti, onların lehine addedilemez. Zira Kıbrıs Adası'nda mütemekkin Rumca konuşan ahâlinin Grek asıllı Yunan halkından olduğu iddiası, tarihî gerçeklere uygun değildir. Bu husus, meşhur İngiliz Başvekili **Churchill** tarafından bile ilk **"Enosis"** iddiâlarıyla karşılaşıldığında sarâhatle ifâde edilmiştir.

Üstelik Kıbrıs'taki Türk nüfûsunu hesab ederken

80 **Dr. Şükrü Torun**- a.g.e. sh: 51 veya **Ahmed Gâzioğlu**- a.g.e, sh: 20.

1914 yılında Kıbrıs'ın ilhâkı sırasındaki Türk hicretiyle, Lozan Muâhedenâmesi'nin imzâsını takip eden yıllardaki yirmi bin muhâciri ve zamanla peyderpey hicret edip Anadolu'ya ve Dünya'nın muhtelif bölgelerine yerleşen Kıbrıslılar'ı da hesaba katmak lâzımdır. Kaldı ki; Kıbrıs tarihinin uzun ve teferruâtlı geçmişi hakkında evvelce naklettiklerimiz nazar-ı itibara alındığı takdirde orada çeşitli kavimlerin tavattun ettiğini, bunların Rumluk'la alâkalarının sadece bir lisân ve mezhebe münhasır olduğunu hatırlamak yerinde olsa gerektir. Bu hususta evvelce kâfî derecede bilgi sunulmuş olmakla beraber bir-iki delil daha zikredelim:

Şemseddin Sâmî'nin **"Kâmûsü'l-Alâm"**ının **"Kıbrıs"** maddesinde, oradaki Müslüman Türk nüfûsunun üçte bir olduğu kayıtlıdır. Bu eserin intişarı, aşağı-yukarı 1878 Andlaşması'yla Kıbrıs'ın İngiltere'ye bir üs olarak verildiği tarihlere rastlar. 1323 (1907)'te neşredilen **"Memâlik-i Osmâniye Cep Atlası"**nda da **"Devlet-i Osmaniye'nin ahvâl-i coğrâfiye ve istatikiyesi"**nden bahsedilirken 205. sahifeye tesâdüf eden Kıbrıs maddesinde, 1903 nüfus sayımında 216.518 olarak görülen ada halkının gene üçte biri Müslüman Türk olarak kayıtlıdır.

1903'ten Lozan Muâhedenâmesi'nin akdine kadar da bu nispet muhâfaza edilmiştir. Bugün adadaki Türk nüfusunun beşte bire inmiş olmasının Lozan'da kabul edilen esâslarla ilgisi bu sûretle de ortaya çıkmaktadır.

bb) Kıbrıs'ın Türkiye'nin müdâfaasıyla alâkalı stratejik ehemmiyeti göz önüne alındığı takdirde, Yunanistan'ın -gerçekten, büyük bir cür'et teşkil etmek üzere- İskenderun Körfezi'ne sokulmasını, Türklüğün mukadderâtıyla alâkalı hiçbir vicdan sahibinin tasvib etmesine imkân yoktur. Esâsen bu stratejik alâka, Dünya'da **"Danzing Mes'elesi"**nde görüldüğü gibi, nüfûs mes'elesinden daha da ehemmiyetlidir.

THE NEW YORK TIMES / February 16, 1964

«But gentlemen, the problem is settling itself...»

-ECNEBİ KALEMLERE BİLE AKSEDEN GERÇEK-
Masum Türk cesedleri üzerine kurulan taht!. **Makarios**, eserini seyrediyor

Üstelik nüfus ekseriyeti mes'elesi hakkındaki itirazlar nazar-ı itibare alınmayarak buna samimiyetle istinad edildiği takdirde, aynı mantıkla, Yunanistan'ın Batı Trakya'yı Türkiye'ye iâde etmesine lüzûm ve zarûretini de kabul etmesi îcap etmez mi? Kendilerinin Kıbrıs üzerindeki iddiâlarını, aynı mâhiyette olmak üzere, Batı Trakya'yı bize iâde etmedikçe nüfus mes'elesinde samimî olduğunu nasıl iddia edebilir!..

cc) Kıbrıs, artık **"Akdeniz Hâkimiyeti"**ni -bir dereceye kadar ele geçirmiş bulunan- Rusya'nın Türkiye'ye karşı müstakbel emelleri bakımından da bizim için hayatî bir ehemmiyeti hâizdir. Bu sebeple, orada, bir Rus peyki olmaktan ancak Amerikan yardımlarıyla kurtulabilmiş bir Yunanistan'ın veya buna âmâde bir müstakil (!) **"Kıbrıs Cumhuriyeti"**nin mevcudiyetinin Türkiye'nin istikbâlini tehdid etmekte olduğu aşikârdır. (Bugün Sovyet Rusya İmparatorluğu dağılmış gözüküyorsa da yeni durum, henüz istikrar kesbetmiş olmadığından bu durum, yine de ehemmiyetini muhâfaza etmektedir.)

dd) Öteden beri ileri sürülen Mîsâk-ı Millî'nin ne şartlar altında tanzim edildiği hatırlanırsa, böyle bir Mîsâk'ın Türkiye için ebediyyen bağlayıcı olabileceğini kabul etmekteki mantıksızlık ortaya çıkar. Nitekim Rusya, **Brest-Litovsk** Muâhedenâmesi'yle bize terk ettiği **Batum**'u, bundan iki yıl sonra akdedilen Moskova Muâhedenâmesi'yle **"artık şartların değiştiği"** esbâb-ı mûcibesiyle talep etmiş ve almıştır. Bu ve buna benzer birçok misal hatırlandığı takdirde Mîsâk-ı Millî'nin ilânihâye devamı düşünülemeyeceğine nazaran, Türkiye için de şartların değiştiğini veya hiç olmazsa değişebileceğini hesaba katmak gerekmez mi?! Nitekim Türkiye Lozan Muâhedenâmesi'yle terk ettiği **Hatay**'ı, bilâhare talep edip alabildiğine göre, değil Mîsâk-ı Millî, Lozan Muâhedenâmesi'nin dahî imkânlar elverdiği takdirde tâdiline mâni hiçbir fiilî ve hukûkî esas mevcud değildir. Elverir ki, vatan istikbâlini sevk ve idâre edecek olan milliyetçi idâreciler, her türlü anlaşmayı, Türkiye lehine tâdile muktedir olacak bir terakkî temin edebilsinler!..

Hiçbir muâhedenin ömrü, ilânihaye teminat altına alınamamıştır ve alınamaz!.. Türkiye gibi cihan çapında bir büyük imparatorluğu çok kısa bir müddet içinde kaybetmiş, ırkdaş ve dindaşlarının ekseriyeti hudûdlar hâricinde kalmış bir milletin evlâtları, Türkiye'nin iki ayağını bir pabuca sığdıran Lozan Muâhedenâmesi'ni reddetmekte geç kalmamalıdırlar. Buna muktedir oldukları gün, cihan haritasında bugünkü hududlarımız hâricinde yer alan Türkçe coğrafî isimler bile bu tarz bir hareket için kâfî bir esbâb-ı mûcibe teşkil ederler!..

İKİNCİ BÖLÜM
MUSUL

1- MUSUL'UN STRATEJİK (SEVKÜ'L-CEYŞÎ) BEŞERÎ EHEMMİYETİ VE TARİHÇESİ

A- MUSUL'UN STRATEJİK, İKTİSÂDÎ VE BEŞERÎ EHEMMİYETİ

a) Stratejik Ehemmiyeti:

Siyâsî edebiyatta geniş ve kıymetli **"Osmanlı topraklarının taksimi"** mânâsında kullanılagelmiş bir tâbir olan **"Şark Meselesi"**[81] Dünya'da yeni bir devir açan **"Avrupa Sanâyi**

---

81 Şark Mes'elesi hakkında tafsilât için bkz:

-Edouard Diriault- Şark Mes'elesi, İstanbul, 1329 **(Mehmed Nâfiz Bey** tercemesi)

-Hans Rohde- Asya için Mücâdele, I. kitap, Şark Mes'elesi, İstanbul, 1923 (Bnb. **Nihad** tercemesi)

-Max Silberschmidt- Venedik Menbâlarına Nazaran Şark Mes'elesi, İstanbul, 1930 (**Köprülüzâde Ahmed Cemal** tercemesi)

-René Pithon- Karadeniz ve Boğazlar Mes'elesi, İstanbul, 1325 **(Hüseyin Nûrî** tercemesi).

-Albert Sorel- On Sekizinci Asırda Mes'ele-i Şarkiye, İstanbul, 1911.

-Habil Adem- Rusya'nın Şark Siyâseti ve Vilâyât-i Şarkiyye Mes'elesi, İstanbul, 1332.

Romanyalı siyâset adamı **T. G. Djuvara** tarafından yazılmış olan **"Cent, Projest dc Partage La Turquie"** adlı eser veya bunun Donanma Mecmuâsı'nın 49'uncu ve müteâkip sayılarında yayınlanmış bulunan terceme ve tahlili veya bunun **Yakup Üstün** tarafından yapılmış olan **"Türkiye'nin Parçalanma Tasarıları"** isimli tercümesi (Ankara, 1979).

İnkılâbı"nın[82] gerçekleşmesinden sonra gâyet girift bir mâhiyet

82 Avrupa'da, İslâm Âlemi'nin müsbet ilimler sahasında bütün Ortaçağ boyunca kaydettiği terâkkinin mut'alarıyla **"yeni keşifler"** ve **"yeni ticâret yolları"**nın sağladığı maddî imkânların mezcedilmesiyle doğmuş bulunan **"sanâyi inkılâbı"** memleketimizde maalesef zamanında ve lâyıkı veçhile gerçekleştirilememiştir. Bu durum; Türk yarı-münevverinin dehşetli bir aşağılık duygusuna kapılarak kendisinden kaçmasına âmil olmuştur. O derecede ki; dînî, hattâ ırkî hasletleri, her gelen gideni aratacak tarzda millî kıymetlerimizi daha şedîd bir sûrette yıkmayı **"sanayileşmek"** için zarurî addetmişlerdir. Hâlbuki Avrupa karşısında geri kalışımızın sebeplerini **"din"** ve **"millî kültür"**ümüzün husûsiyetlerinde değil, dâhilî ve hâricî düşman faaliyetlerinde ve değişen Dünya şartlarında aramak lâzımdı.

Bu görüşü te'yid eden çok kıymetli bir târihî, vak'a, İstanbul'da misyoner faaliyetlerinin ilk köprübaşını teşkil eden **"Robert Kolej"**in kuruculârından misyoner **Cyrus Hamlin**'in **"Amoung Turks"** (Türkler Arasında) isimli hâtıratında yer almış bulunmaktadır.

Cyrus Hamlin, telgrafı icad eden **Samuel Morse**'un, bir **"İhtirâ Beratı"** almak için muhtelif Avrupa devletlerine vâkî müracaatlarından hiçbir netice alamayınca, bir kere de Osmanlı Devleti'ne başvurmayı düşündüğünü ve bu maksadla bir arkadaşı ile birlikte kendisine keşfettiği âletin Osmanlı Sultanı **Abdülmecid**'e takdim edilmesi vazifesini verdiğini, bu vesileyle Beylerbeyi Sarayı'nda yapılan tecrübeleri anlattıktan sonra Sultan'ın memnuniyet ve arzusuna rağmen telsizin Türkiye'de te'sisine âid projenin dâhilî baltalamalarla akîm kaldığını anlatmakta ve:

"-İkinci bir telgraf verilmedi. Biz, sonradan buna çok sevindik. Çünkü âletlerden birinin teli kopmuştu, ikinci telgraf denemesi başarılı olmayacaktı. Telin kopma şeklinden bunun, telgrafın Türkiye'de kurulmasını istemeyen biri tarafından koparıldığı anlaşılıyordu." demektedir.

Müteâkiben Sultan'ın kendileri ve **Samuel Morse**'u çeşitli hediyeler ve **"İhtira Beratı"** ile taltiflerini naklettikten sonra:

"Sultanın ilgisine rağmen İstanbul ile Edirne arasında telgraf hattı kurulması işi tahakkuk etmedi. Paşalar, Sultan'ın aleyhine birleşmişlerdi. Memleketin uzak vilâyetlerinden, böyle sür'atle haber verecek bir makine onların rahatlarını kaçırabilirdi." demektedir. (Bkz. a.g.e.'den nakleden **Hilâl Mecmuâsı**, sayı: 101, sh: 10-12, İstanbul, Mart 1970 veya "Hayat Dergisi" s.17 (341) 1963 sh.6 vd.)

Bu mevzûda, sînesinde en yüce sa'y ve amel kanunlarını toplamış bulunan İslâm Dini'nin ittihamı ise, ya çok kötü bir maksadın, veyahud da korkunç bir cehâletin eseridir. Ne yazık ki, bu istikamette yıllardır süregelmiş olan bir propaganda, hâlâ Türk yarı münevverini, ifsâd edebilecek bir te'siri hâiz bulunmaktadır. Bu ittihamın yersizliğini inkılâpçı bir partinin

iktisap etmiştir. O zamana kadar bilhassa **"Kudüs"**, **"İstanbul"** ve **"Boğazlar"**a müteallik bulunan ve ekseriyâ birbirleriyle çatışan Rus; İngiliz ve Fransız emelleri, **"sanayi inkılâbı"**ndan sonra **"Şimalî Afrika Ülkeleri"**nden **"Mısır"** ve **"Bahreyn"**e kadar yayılmış ve genişlemiştir. Ayrıca bu devletlerin öteden beri bir **"Cihan hâkimiyeti"** te'sis etmek husûsundaki maksadlarını setretmek için kullanageldikleri **"dînî hisler"**in yerini **"iktisâdî menfaatler"** almaya başlamıştır. Geniş Osmanlı topraklarını parçalayıp ele geçirmek maksadı üzerinde bazen anlaşmak ve bazen de birbirlerini baltalamak sûretiyle sürüp giden bu emperyalist faaliyetler, bu devrede artık daha ziyâde **"hammadde"** ve **"pazar"** temin ihtiyacından doğuyordu.

1869 yılında **"Süveyş Kanalı"**nın açılması, büyük bir iktisâdî menfaat kapısı olarak **"Hindistan"**ı daha önce ele geçirmiş bulunan İngiltere'nin **"Şark Mes'elesi"**ndeki tutumunda geniş ölçüde bir değişikliğin vücûda gelmesine sebep olmuştur. **"Kırım Harbi"** misâlinde açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı toprakları üzerindeki aşırı Rus isteklerinden devletlerarası muvâzene bakımından dâima endişeye kapılan İngiltere, bu tarihten itibaren Ruslar'ı bile gölgede bırakan bir Türk İslâm düşmanlığı siyâseti takibine koyularak **"Hindistan Yolu"** üzerindeki yerleri ele geçirmek maksadına yönelmiştir. O'nun sırasıyla ve merhale merhale **"Kıbrıs"**, **"Mısır"**

başvekilliğine kadar yükselmiş bulunan **Günaltay**'ın **"Molla Şemseddin"** olduğu zamana âid bir beyânı ile cevaplandıralım:

*"Filhakika İslâmiyet, mâni-i terakkî ve medeniyet bulunsaydı, Bağdat'ta, Semerkand'da, Şam'da, Endülüs'te, Kudüs'te, Mısır'da, Herat'ta ve İstanbul'da o kadar âbidât-ı muhallede (klasik eserler), o kadar mebânî (binalar) ve müessesât-ı medeniyye, o derece eser-i terakkî görülmez. Bugün bizi menâzır-ı bedîanümâları (görünen güzel manzaraları) karşısında vakfegîr-i hayret eden (hayretten donduran) âsâr-ı medeniyye ve sınâiyyeden hiçbir şey müşâhede olunamazdı. Müslümanlar arasında bir **Farabî**, bir **el-Kindî**, bir **İbn-i Sînâ**, bir **İbn-i Musa**, bir **Gazâlî**, bir **Râzi**, bir **İbn-i Rüşd**, bir **İbn-i Kemal**, bir **Uluğ Bey** yetişmez, yetişemezdi..."* (**Şemseddin Günaltay**- Zulmetten Nur'a, İstanbul, 1341, sh: 80)

ve **"Irak"**ta hâkimiyetini te'sis için İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden canhıraş siyâsî faaliyetinin birinci sebebi budur.

Musul'un bu stratejik ehemmiyeti, Türkiye için hâlâ devam etmektedir. Bizim eski **"Musul"**, **"Bağdat"** ve **"Basra"** vilâyetlerimiz birleştirilerek vücud verilmiş olan **"Irak Devleti"**, yıllardır devam eden **"Kürt İsyanları"** sebebiyle ciddî bir bölünme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Esâsen sırf İngiliz istismarına zemin hazırlamak ve **Şerif Hüseyin Paşa**'nın bize karşı vâki şahsî ihânetine bir mükâfat vermiş olmak maksadlarıyla sun'î bir sûrette te'sis edilen Irak Devleti'nin ömürlü olmayacağı da başlangıçta belliydi. Ancak mes'elenin dikkate şâyân olan cihetî şudur ki, böyle bir bölünmeden husûle getireceği siyâsî dalgalanma ve krizlerin Doğu Anadolu halkı üzerindeki tesirlerini daha şimdiden hesap etmeye mecbûruz. Bu noktayı, Musul'un **"beşerî ehemmiyeti"** serlevhasıyla biraz aşağıda tafsil edeceğimiz için burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

b) İktisâdî Ehemmiyeti

Musul'u, İngiliz işgâl ve istilâ emellerine hedef kılan âmillerden biri, bu belgenin **"Hindistan yolunun emniyeti"** bakımından taşıdığı büyük stratejik ehemmiyet ise, diğeri de sahip olduğu zengin **"petrol yatakları"**dır. Petrolün, bilhassa on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren büyük askerî ve iktisâdî ehemmiyeti sebebiyle, cihan siyâsetinde oynadığı rolün korkunçluğu âşikârdır.[83] İngiliz siyâsetinin son bir asır

83 Petrolün cihan siyâsetinde oynadığı müthiş rolü ve bununla alâkalı olan Türk - İngiliz çatışmasının sebeplerini kavramak için bkz:
Halil Halid- Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği, İstanbul, 1341.
Mir Yakub- Beynelmilel Siyâsette Petrol, İstanbul, 1928.
Raif Karadağ- Petrol Fırtınası, İstanbul, 1969.
M. Lütfi Ballısoy- Türkiye'de Petrol Dâvası, İstanbul, 1965.
Tarık Dursun K.- Bir Damla Kan, Bir Damla Petrol, (Derleme), İstan-

içindeki çeşitli tezâhürlerinin **"petrol"**le yakın alâkasını kavramak için İngiliz İşçi Partisi'nin resmî bir neşriyâtından alınan şu bir-iki cümlenin bile kâfi gelebileceği kanaatindeyiz:

"1914'ten 1918 senesine kadar olan ticâret ispat eylemiştir ki; levâzım-ı harbiyye içinde en mühimminin petrol olduğu bedihîdir. Şu petrol olmaksızın tayyâreler uçamaz, tahte'l-bahirler (denizaltılar) yüzemez. Diğer birçok askerî ve bahrî iştigâlâtta, donanmalarda, ticâret-i bahriyye merâkibinde (ticâret gemilerinde), karadaki nakliyâtta olan istimali de başka... Muhâberâtta (haberleşmede) mevadd-ı iptidâiyyeden bulunmak sûretiyle olan ehemmiyetinden dolayıdır ki; Düvel-i Muazzama, onun mükemmelen ve muntazaman kendileri için tedârikini taht-i temine almışlardı. İşte bunu, taht-ı temine almak maksadıyla kıymetli petrol havâlisinin temellükü için -hattâ muhârebeyi de mûcip olsa- münâzattan geri durmazlar."[84]

Musul'da petrolün mevcud olduğuna dâir emâreler çok eskidir. Gerçekten bu bölgenin Sümerler, Asurîler gibi eski sâkinleri zamanında burada yer yer kendiliğinden yanan ateşler mevcuddu ki, halk, bunlara bir kudsiyet izâfe etmekteydi. Meşhur Asurî hükümdarı **Buhtunnasır** devrine âid kaynaklarda da bu devamlı yanan mukaddes (!) ateşlerden bahsedilmektedir.

Musul petrolleri, ilk defa Osmanlı hâkimiyeti zamanında çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu devletin sukûtunu intaç eden sebepler arasında petrolün en başta zikredilmesi lâzım gelir. Şark Mes'elesi ile alâkadar milletler arasında bu müessiri en yıkıcı bir sûrette kullanan da İngilizler olmuştur. Ancak

---

bul, 1965.

Daniel Durand- Milletlerarası Petrol Politikası, İstanbul, 1966.

Pierre Fontaine- Türkiye'nin Petrol Mes'eleleri, (Özetleyerek tercüme eden **Erdoğan Alkan**).

84 **Halil Halid**'in a.g.e. den naklen Servet-i Fünûn Mecmuâsı, Nu: 1551, İstanbul, 1341, sh: 15.

emperyalist ve çıkarcı İngiliz siyâsetini, **"Cezîretü'l-Arab"** ve bilhassa **"Musul"**un zengin petrollerini ele geçirmeye imâle eden, her karanlık işin nâzımı **"Cihan Siyonizmi"** olmuştur. Zira bu mes'ele, **"Filistin"**in Yahudilerce ele geçirilmesi yolunda pek ciddî mânia teşkil eden kudretli Osmanlı Devleti'nin bertarafı için müessir olabilecek bir mâhiyet arz etmekteydi.

Gerçekten bu maksadla, önce **"Bağdat Demiryolu imtiyazı"** ile bu bölgedeki İngiliz emelleri karşısına bir **"Almanya"** çıkaran Osmanlı Devleti'nin Siyonizm aleyhtarı dâhî padişahı **Sultan İkinci Abdülhamid Han,** tahtından indirilmiş ve devletin **"Cihan Siyonizmi"** ile haşır neşir olan **"İttihad ve Terakkî"** mensupları eline geçmesi te'min edilmiştir. Onların gâyet kısa ve fakat binbir gaflet ve ihânetle dolu olan iktidarları esnâsında bu gâyenin gerçekleşmesiyle bugünkü **"İsrail Devleti"**nin kuruluşunun sağlandığı mâlûmdur.

Biz, burada şu kadarını söyleyelim ki; petrolün Cihan siyâsetindeki ehemmiyetini herkesten iyi kavramış bulunan **Sultan II. Abdülhamid**, Musul havâlisinde petrol zuhûr ettiğine dâir haberleri ört-bas etmekle kalmamış, 1890 yılında isdâr eylediği bir **"İrâde-yi Seniyye"** ile petrolü hâiz toprakların ecnebîler tarafından temellükünü önlemek maksadıyla buraları **"Emlâk-i Şâhâne"** yani şahsî mülkü hâline getirmişti. İttihad ve Terakki'nin müstakbel Yahudi âmâlini gerçekleştirmek maksadiyle bu **"İrâde"**yi iptal etmesiyle Musul'daki petrol sahalarının, kısa zamanda ecnebî şahıs ve şirketlere intikali sağlanmıştır.[85]

İleride tafsil edilmiş olduğu üzere, bu kıymetli gelir kaynaklarının elimizden çıkışında İttihadçıların gaflet ve ihânetlerine ilâveten Lozan Konferansı ve müteâkip Musul müzâkerelerine iştirâk eden Türk murahhaslarının çeşitli hatâları da çok büyük bir rol oynamıştır. Ancak Musul'u arâzi olarak kay-

85 Tafsilât için bkz: **Raif Karadağ**- a.g.e., sh: 85 vd.

betmemize rağmen **"Hânedân-ı Âl-i Osman"**ın bu bölgenin petrolleri üzerindeki şahsî mülkiyet haklarından[86] istifâde yine de mümkündü. Ne yazık ki, önce **Sultan II. Abdülhamid**'in şahsî mallarının millîleştirilmesi, sonra saltanatın ilgâsını müteâkip de Hânedân mensuplarının, Türk vatandaşlığından çıkarılarak doğup büyüdükleri aziz vatanlarından sürgün edilmeleri, Türk Milleti için bu haktan istifade imkânlarını büsbütün ortadan kaldırmıştır. Zira bu kararla artık tabiiyetsiz duruma gelen Hânedân mensuplarının, Musul petrolleri üzerindeki şahsî mülkiyet haklarını müdâfaa edecek bir devletin mevcud olmaması gibi bir durum ihdâs edilmiş ve bu sebeple Türkiye için hayâtî bir ehemmiyeti hâiz bulunan Musul petrollerine müteallik bu son fırsat ve imkân da kaçırılmıştı.[87]

Musul'un yıllık petrol istihsâli, 1970 yılındaki istatistiklere göre, 67.000.000 tondur. Asırlarca Türk idâresinde kalmış, Türkler tarafından muhâfaza ve müdâfaa edilmiş ve sekenesi de sütbesüt Türk olan bu bölgenin hâiz bulunduğu bu servet, Türkiye'ye intikal etmiş olsaydı, muhakkak ki, bugün -en azından- Batı'ya el açıp bu derecede borçlanmak gibi bir hacâletle karşılaşılmazdı.

Üstelik de öteden beri bu bölgedeki petroller, **"Musul petrolleri"** adıyla tanınmış olmasına rağmen, asıl kaynaklar, sekenesi kesîf bir sûrette Türkler'den ibaret bulunan Kerkük kesimindedir. **Sultan Abdülhamid** devri, Musul vâlilerinden olup hâtıratında bu petrollerin mâhiyet ve yerleri hakkında ol-

86 Gerçekten Musul petrolleri üzerindeki imtiyaz haklarının **Sultan II. Abdülhamid** veresesi ile diğer bazı Hânedân mensuplarına âid bulunduğunu ve bilhassa **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın şahsî mallarının kendisini tahttan indiren İttihad ve Terakkî erkânınca hatır ve havsalaya gelmez baskılarla nasıl elinden alınmak istendiğini gösteren ve Akşam Gazetesi'nde **"Eski Bir Politikacının Sandığından Çıkanlar"** serlevhası ile neşredilen tefrika, cidden câlib-i dikkattir.

87 **Raif Karadağ**- a.g.e., sh. 103.

dukça tafsilât veren **Ebubekir Hâzım Tepeyrân**, bu gerçeği şöyle ifâde etmektedir:

"Musul petrolü denilince, petrol kaynakları yalnız Musul civarındadır sanılır. Musul'da en yakın kaynaklar hatırımda kaldığına göre, şehrin cenûbunda ve yedi-sekiz saat mesafede ***"Şerkat"*** *mevkiinde ve Musul'a tâbi* ***"Kerkük"*** *Livâsı dâhilindedir."*[88]

Musul'un iktisâdî ehemmiyeti, sadece petrol bakımından değildir. Haritaya bir göz atanlar, dağlık Hakkâri Bölgesi'nde nihayete eren Türkiye topraklarından itibaren geniş ve münbit bir arâzinin Basra Körfezi'ne kadar imtidad ettiğini görürler. Gerçekten Araplar'ın **"Beyne'n-Nehreyn"** dedikleri Dicle ve Fırat Nehirleri arasında, yılda iki kere mahsul alınan geniş alüvyon ovaları tarih boyunca **"Mezopotamya"** adıyla Ortadoğu'nun en mahsuldâr arâzisini teşkil etmiş ve bu vasfıyla beşer târihinde ilk zirâî ve medenî gelişmelerine sahne olmuştur. İngilizler, Musul havalisinin **"Nil Vâdisi"** kadar ehemmiyetli olan zirâî değerini çok evvel fark etmişler ve buna dâir çeşitli tedkikat ve seyahatnâmeler neşretmişlerdir.

Hindistan ve Mısır'da nehirlerin kanallar açılarak ıslâhı sûretiyle geniş alüvyon ovalarının sulanması işini deruhte etmiş bulunan İngiliz mühendisi **Willyam Vilkoks**'un, Mısır'da îrâd ettiği bir nutukta **"Irak"**tan, ikinci bir **"Mısır"** veya **"Pencap"** imiş gibi bahsederek:

"Hindistan ve Mısır'dan gelecek işçilerin Irak'ta yapılması lâzım gelen sed ve kanalları, bendleri meydana getireceklerini ve bundan sonra milyonlarca Hindu ve Mısırlı'nın Irak'a hicret ederek istikbâlde servet ve kudret menbaı olacak bu toprakları işgâl edeceklerini"[89] söylemiştir.

---

88 **Ebubekir Hâzım Tepeyrân**'ın **"Canlı Tarihler"** serisinden çıkan hâtıraları, İstanbul, 1944, sh: 264.

89 **Hans Rohde**- a.g.e., sh: 69.

Ebûbekir Hâzım Tepeyran'ın hâtıratında Musul arâzisinin inbat kabiliyeti hakkında son derece câlib-i dikkat ve teferruâtlı müşâhedeler mevcuddur. Bunlardan çok az bir kısmını nakledelim:

"Bu vilâyetteki tabiî servet menbâlarının çokluğu ve çeşitliliği, yeryüzünde pek az memlekete nasib olan bir derecededir. Vilâyetin hemen her tarafında, her nevî değerli madenler bol ve petrol kaynakları meşhur olmakla beraber Dicle Nehri'ne yakın mâden kömürleri bulunduğu gibi, civardaki bazı kaynaklardan biraz kırılınca arasıra parlak, fakat kaçıcı birer fikir gibi taş içinden fırlayarak otlar arasına kayan saf civa mâdeni de görmüştüm.

*Kerkük kasabasında yağmurlardan sonra bazı kaynaklardan civalar aktığını ve bunlardan en ziyâde Musevî ahâlinin istifâde ettiklerini mevsuk olarak işitmiştim. Hâtıra notlarıma mahsus karneye kaydı nasılsa ihmal edilmiş olduğu için, yerini kat'î sûretle hatırlamıyorsam da, galiba **Kerkük** Livası dâhilinde, bir dağdan getirilen kükürt renginde sarı ve ince bir kum tahlil ile tedkike değer bir şeydir. Tadı asit tartariki andıran bu kumu, ora ahâlisi limon tuzu gibi kullanarak hiçbir zararı görülmemiştir. Musul civarındaki, çıkarılan âsâr-i atîkadan dolayı meşhur Koyuncuk Tepesi etrafında yağmurlardan sonra Ninua çocuklarının küçük elmas kırıntıları buldukları da vâki imiş. Vilâyetin muhtelif mevkîlerinde erimiş altın ve yakut gibi, çukurlarda dalgalanıp boş yere akıp giden birçok petrol veya neft menbâları bütün Dünya'ca mâruf ve Musul'un Mütâreke Anlaşması'ndan sonra uğradığı fecî istilânın en ziyâde bu mübârek ve mühmel mâyîlerden ileri geldiği de mâlûmdur.*

*Bu vilâyet dâhilinde bulanık akan Dicle ve sayısız çaylardan başka **"Büyük Zap"**, **"Küçük Zap"** denilen ve dâima berrak akan hayli büyük ırmaklar da vardır. Musul Vilâyeti*

topraklarının yetiştirme kuvveti hakikaten fevkalâdedir. Ben orada iken ziraat usûlü pek iptidâî idi. Bazı mahallerde arâzinin, ucunda demir bulunmayan ağaç sapanlarla sürüldüğünü bizzat görmüştüm. Toprak, bu sûretle sürülüp ekilen tohumların çoğunluğunu kata denilen bıldırcın veya çil keklik renginde ve güvercin büyüklüğünde olup binlercesi birden kara bulutlar hâlinde gelerek ekilmiş tarlalara konan kuşların zararları ve diğer türlü kayıplarla beraber bire onbeşten yukarı mahsûl verir. Hele pirinç ve kuşyemi ekiminin bire beşyüz ve daha ziyâde nisbette verdiğini Kerkük'te öğrenmiştim.

Resmî vilâyet gazetesinin 551 No'lu, 16 Mart 1316 (1900) tarihli sayısında yazılı olduğu veçhile, bir çavdar tanesinden yüz otuz başak hâsıl olması gibi bereket mûcizesi nâdir değildir. Bir buğday tanesinden yirmi beş başak çıkmış olduğunu ben de gördüm.

Her ne kadar Diyarbakır'ın bir deveye, ancak dört tanesi yükletildiği rivâyet olunan dev karpuzları kadar değilse de, Musul'da Dicle kenarında ve taşmalardan sonra meydana çıkan adacıklarda, Diyarbakır'dan başka bir yerde görülmeyen bir büyüklükte kavun, karpuz yetişir. Anadolu'da dahî yetiştirilen ve nihayet yirmi, yirmibeş santimetre uzunluğu geçmeyen hıyar nev'inden acurların, Musul'da birbuçuk metre kadar uzun, on onbeş santimetre kadar kuturda ve iki kişinin omuzları üstünde ***"dam direği"*** *diye satıldıklarını hayretle gördüm.*

Musul kenarında bir tarlada, uzaktan tâlim esnasında yere yatmış askerlerin kırmızı fesleri gibi görünen şeylerin toprak üstüne çıkmış şalgam olduğunu, yanlarına gelince şaşarak anladım. Bunların her biri, insan başından daha büyüktü.

Temmuz ve Ağustos aylarında bile, tepelerdeki karlarla uzaktan uzağa gözleri ferahlandıran dağları da bulunan bu sıcak vilâyetin yüksek mıntıkalarında soğuk ve mûtedil iklimlere mahsus meyveli, meyvesiz ağaçlar yetiştiği gibi, bu

dağların eteğinden başlayarak uzayıp giden geniş ovalarda hurma, limon, portakal, incir, zeytin, fıstık, beyaz ve devetüyü renginde iki nevî pamuk da yetişmektedir.

Vilâyet dâhilinde bazı yerlerde ve bilhassa Köysancak Kazası'nda ***Savur*** *denilen nikotini az bir nevî tütün de yetişir. Yatağının iki tarafını saatlerce değil, günlerce sulamağa kâfi olan Dicle Nehri'nin kenarında yağmur suları sûretiyle, göklerin pinti bulutlarından su damlaları dilenilmesi, tabiatın bunca lütfundan istifâde hususundaki kabiliyetsizliğin en hüzün verici delillerinden idi.*

Ben görmedimse de (Diyarbakır'la Musul arasında bazı mevkilerdeki pek hızlı akışlarından dolayı olsa gerek) İbranî, Lâtin ve Yunan lisânlarında ve bunlardan alınarak Fransız dilinde Kaplan adı verilen bu nehre, Araplar'ın altın suyu mânâsını da ifâde eden ve Diclan kelimesinin kısaltılmışı gibi duran Dicle adını vermiş olmaları, kıymetbilirlik eseri sayılabilir. Allâh'ın bu vilâyete mahsus fevkalâde lütuflarına bir ilâve olmak üzere, avamın ***Hamam Ali*** *dedikleri* ***Hamamı Alil****, Musul'un cenûbunda ve üç saat mesafede, Dicle kenarında olup 60 santigrad derecede sıcak kükürtlü su kaynaklarından karayılanlar gibi muttasıl çıkarak, havuzlar içinde yüzmeğe başlayan ziftlerden Musul'da birçok sûretle istifâde edildiği gibi, keleklerle Bağdad'a dahî gönderilir. Babil harâbelerinde Bağdad Vilâyeti dâhilindeki Hind Kasabası'nda bulunan aynı sularla zuhûr eden ve ocaklardan çıkarılan ziftlerin vaktiyle kireç ve çimento gibi, yapı işlerinde kullanılmış olduğunu görmüştüm.*

Musul'da patates ziraatını ben ihdâs ve tohumdan yetiştirdiğim fidanlarla Musul ve mülhakâtının en ziyâde muhtaç olduğu okaliptüs ağaçlarını ben temin ettim.

Musul'dan infisâlimden (ayrılışımdan) sonra patates yetiştirenlerden ***Ömerizâde Hasan Efendi*** *tarafından posta ile*

bana gönderilen bir patates, kutu içinde hayli buruşmuş, küçülmüş olmakla beraber, kutru 14 santimetre idi. ***Kerkük****'te gördüğüm bamyaların sapları üç metreden ziyâde yüksekti... "*[90]

İleride tafsil edildiği üzere, Lozan'da Türkiye'nin güney hududları tesbit olunurken sadece **"Musul"**u talep etmiş bulunan İngilizler, bilâhare yine bu mes'eleyi halletmek üzere İstanbul'da toplanan **"Haliç Konferansı"**nda daha da ileriye giderek **"Hakkâri Vilâyeti"**nin bir kısmının da Irak'a bırakılması lâzım geldiği görüşünü müdafaa etmişlerdir. Hiçbir coğrafî, iktisâdî ve târihî esâsa istinâd etmeyen bu talep, aslında Musul'u garantiye almak için mahsus ortaya konulmuş bir talepten ibâretti.

Bu gibi muâhedenâmelerle bir memleketin hududları tesbit edilirken, o memleketin hayâtiyet ve temâdîsini sağlayacak iktisâdî bir gücün mevcud olup olmadığını dikkate almak teâmül icâbıdır. Bu gerçek, Türkiye bakımından göz önüne getirilirse, Musul'un bizim için hayâtî ehemmiyeti de daha ziyâde ortaya çıkar. Muhtemeldir ki, İngilizler'in Türkiye'yi geçit vermez sarp dağların bittiği noktada hududlandırarak münbit arâziyi ve bilhassa petrolü dışarıda bırakmaları, onu garba ve hâssaten kendilerine muhtaç bir istikbâle sevk ederek bu ihtiyaçların tatmini mukabilinde arzu ettikleri birtakım içtimâî değişiklikleri gerçekleştirmeğe icbâr içindir.[91]

---

90 **Ebûbekir Hâzım Tepeyrân**- a.g.e., sh: 260 vd.

91 Gerçekten **İnönü** Lozan Konferansı'ndan her bahsedişinde, **Lord Gürzon**'un kendisine Lozan'dan memnun ayrılmadığını, birçok teklifinin reddedilmiş olduğunu, fakat bunları cebine koyduğunu, harap bir memleket devralan yeni Türkiye idârecilerinin vatanlarını îmâr için kendisinden yakın bir gelecekte mutlaka istikraz talebinde bulunacaklarını, işte o zaman bu reddedilmiş teklifleri cebinden çıkarıp birer birer onların önüne koyacağını ifâde etmiş olduğundan bahsetmektedir. **İnönü**'nün güyâ **Lord Gürzon**'a istediklerini vermemiş olduğu tarzda övünerek naklettiği bu sözlerin mânâsı açıktır: Türkiye **"geri kalmışlık"**tan kurtulmak için gerekli iktisâdî imkânlardan mahrumdur. Bugünkü iktisâdî sıkıntılar önünde,

Burada Musul havâlîsinin zirâî gelirlerinden ve petrolün zenginliğinden bahsederek uzun uzun istatistik bilgileri nakletmeye lüzum görmüyoruz. Herhangi bir fizikî haritaya şöyle bir göz atanlar, yeşile boyanmış geniş ve münbit Irak arâzisi ile Türkiye'de kalan kısmın korkunç ve verimsiz dağlarla kaplı bulunduğunu, derhal fark ederek gerekli mukayeseyi yapabilirler.

c) Beşerî Ehemmiyeti:

Musul'un bulunduğu **"Mezopotamya Bölgesi"** yukarıda da ifâde edildiği üzere geniş alüvyon ovalarına sahiptir. Bu yüzden ilk çağlardan beri çeşitli kavimlerin işgâl ve istilâsına mâruz kalmıştır. Fakat bu bölgede çok önceleri sık sık taşan **"Fırat"** ve **"Dicle"** nehirlerinin husûle getirdiği geniş bataklıklar sebebiyle kimsecikler oturmuyordu. Mezopotamya, tarihte ilk defa milâttan 4.000 yıl kadar önce, Asya içlerinden kalkarak doğuya doğru göç eden **"Sümerler"** tarafından iskân edilmiştir. Çünkü bunlar, bataklıkları kurutarak zirâî istihsâle elverişli hâle getirmeyi ve kanallar açarak bu arâziyi sulamayı çok önceden biliyorlardı.

Tarihçe kısmında hulâsaten anlatılacağı üzere, son devirlerde yapılan çeşitli hafriyatla medeniyetin beşiklerinden biri olduğu tebeyyün etmiş bulunan bu bölgeye, Sümerleri takiben Samî ırka mensup **"Akadlar"**, **"Bâbilliler"** ve en son olarak da **"Araplar"** gelip yerleşmişlerdir. Böylece burada toplanan muhtelif ırk ve kavimler, asırlar süren çeşitli ihtilâflara rağmen hâlâ millî hisler ve lisân husûsiyetleriyle bâriz bir sûrette ayrılıklarını muhâfaza etmektedirler.

Bu çeşitli ırk ve kavimler arasında **"Türkler"** tarih boyunca hem kemiyyet ve hem de keyfiyet bakımından **"hâkim**

"Musul Mes'elesi" kadar bu sözlerin ihtivâ ettiği acı gerçekler de daha bâriz bir sûrette ortaya çıkmıyor mu?..

unsur" olarak gözükmüşlerdir. Zira bu havaliye vâki Türk göçleri, son asırlara kadar devam etmiştir. Bilhassa milâdî dokuzuncu asırda islâmlaşmış çeşitli **"Oğuz Boyları"**nın bu bölgeye gelip yerleştikleri târihî bir gerçektir. **Yavuz Sultan Selim**'in Şark fütuhâtından sonra da İran tehlikesine karşı Anadolu'dan getirilip yerleştirilen Türkmenler hesaba katılırsa, Türkler'in bu bölgede ekseriyet teşkil etmelerinin tarihî sebepleri anlaşılmış olur.

Ne yazık ki, aslında hâlis Türk Boyları'ndan oldukları hâlde zamanla kürtleşmiş bir kısım **"Irak Kürtleri"**[92] umûmî Türk nüfusundan hâriç telâkkî edilmektedirler.

Yalnız Irak'ta değil, Doğu Anadolu'da bile sütbesüt Türk oldukları hâlde zamanla kürtleşmiş Türk aşîretleri hâlâ mevcuttur.[93] Bir de bazı **"Türkmenler'in Kürtleşmiş"**[94] ol-

---

92 Yeryüzünde **"Kürt Irkı"** diye bir ırk mevcud olmayıp, bunların zamanla Arapça, Acemce ve Türkçe'nin karışımıyla husûle gelmiş bir dil konuşmalarından ibâret bir ayrılıkla ayrı bir ırk şuuruna yöneldiklerini iddia eden eserler çoktur. Bunların doğru olup olmadığı hususunda bir fikir sahibi olmak isteyenler, şu kaynaklara başvurabilirler:

Edip Yavuz- Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara, 1968.

M. Fahreddin Kırzıoğlu- Kürtlerin Kökü, Ankara, 1963.

M. Fahreddin Kırzıoğlu- Kürtlerin Türklüğü, Ankara, 1964.

93 Buna dâir eski Van Meb'usu **İbrahim Arvas**'ın hâtıratından alınan şu satırlar, ne kadar acı bir gerçeği aksettirmektedir:

*"Aslında Türk olup da lisânını değiştiren bu muazzam kitleye kötü bir şey atfetmek günah ve vebâldir. Bendeniz Şemdinan Kaymakamı iken, Gerdi Aşîreti Reisi **"Oğuz" Bey**'e sordum:*

"-Bu ad, Türk adıdır. Sana nereden gelmiş?"

Cevâben:

*"-Bendeniz yirmibirinci **Oğuz**'um. Bizdeki an'ane, baba kendi evlâdına kendi babasının ismini verir ve böylece müteselsilen devam eder."*

*"Maalesef Oğuz Kabîlesi'nden olan **Oğuz Bey** ise, bir kelime Türkçe bilmiyordu. Amcası **Kılıç Bey** de öyle. Ve Koç Beyi Kabilesi'nin Reisi **Mehmet Emin Bey** de böyle idi..."* (Bkz: **İbrahim Arvas** - Tarihî Hakikatler - Ankara 1969, sh: 25-26.)

94 Tafsilât için bkz: **Mehmet Eröz**- Kürtlerin Türklüğü ve Türkmen-

dukları iddia edilmektedir. Şüphesiz aksine bazı Kürtlerin de Türkleşmiş olduğu da tarihî bir gerçektir. Her ne ise, memleketimizde tarihî **"Ermeni Mes'elesi"**nin yerine bir **"Kürtçülük Cereyanı"**nın ikâme[95] edilmesi gibi bir felâkete doğru gitmekte olduğumuz meydandadır.

Bu durumun Anadolu'nun geleceği üzerindeki tesirleri müdhiştir. Sun'î bir devlet olan Irak, er-geç parçalanacaktır. Zira Yahudilerin **"Kürtçülük Hareketi"**ne nasıl yardım ettikleri meydandadır.[96] Irak'ın parçalanması için bu parça-

---

lerin Kürtleşmesi, İstanbul, 1966.

95 Rusya'nın sıcak denizlere çıkmak istikametindeki tarihî emelleri, devletler muvâzenesi bakımından sâir Avrupa Devletlerinin rekabetini îcâb ettiriyor ve bu emellerin tahakkuku, Boğazlar'a müteallik bulunduğu müddetçe, mes'ele daha da nezâket kesbediyordu. Boğazlar'ın stratejik ehemmiyeti, onları ele geçirecek bir Rusya'nın İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük devletler aleyhine bir muvâzenesizlik ihdâsına sebep olacağı cihetle Rusya, hedefine doğru attığı her adımda, çok kere bu devletleri karşısında buluyordu. Tarihen sabittir ki, **"Kırım Harbi"**nde Batılılarca nâil olduğumuz yardımın âmili bu rekabettir.

Bu sebeple sıcak denizlere çıkmak için Boğazlar'dan gayri bir yol arayan Rusya, Kafkaslar'dan İskenderun'a kadar olan sahalarda kurulacak bir Ermenistan'ı himâyesi altına alarak Akdeniz'e İskenderun'dan çıkma siyâsetini takibe koyulmuştu. Tarihteki meşhur **"Ermeni Harekâtı"**nın ilk sebep ve âmili, bu maksada bağlı Rus tahrikleridir. Türk Milleti'nin azim ve celâdeti sâyesinde suya düşen bu müşterek Rus-Ermeni plânı yerine, yine aynı devletin tahrikiyle bugün bir **"Kürdistan"** aynen Ermeni Devleti için vârid olduğu gibi Rus emellerine bağlı olarak plânlanmakta ve bu maksadla mâsum Doğu Anadolu halkı, çeşitli şekillerde tahrik edilmektedir.

Türkiye'de son koalisyon devrinde (1964) Rusya'ya üçüncü bir ağır sanâyi merkezi kurma hakkı bahşedilince, bu iş için İskenderun'un tercih edilmesi de aynı Rus plânına bağlı bir hareket olarak dikkati çekmektedir.

Bu Rusya, şimdi kendi başının derdine düşmüş olsa da, O'nun ektiği tohumlar, artık filiz vermiş bulunmaktadır.

96 Bkz: **Hulusi Turgut- Barzanî** Dosyası, İstanbul, 1969.

"Paris'teki ***"Kürt İhtilâline Yardım Komitesi"*** *üyeleri arasında pek çok Yahudi bulunuşu dikkati çekmektedir.*

Hollanda'nın Amsterdam şehrinde kurulmuş olan ***"Kürt Cemiyeti"****nin*

lanmada menfaati olan Rus ve Yahudi entrikaları kâfidir.[97] Bu takdirde Türkiye oradaki ırkdaşları ve kadîm haklarından ferâgat mı edecektir?!.. Böyle bir parçalanmadan sonra kurulması düşünülen bir **"Kürt Devleti"** Doğu Anadolu halkı için ciddî bir tahrik vâsıtası olmayacak mıdır? Bütün bu hakikatler muvâcehesinde Musul havâlîsinin Türkiye'ye intikalinin Doğu Anadolu'da oynanmak istenen **"Kürtçülük"** oyunu üzerindeki tesiri müthiştir.

Haleb'in 40 kilometre güney ve kuzeyinden Bahreyn'e çekilen iki hat arasında kalan 80-100 kilometrelik bir şe-

---

*başkanı **Silvio Van Rooy** başta olmak üzere, üyelerinin büyük bir kısmı da Yahudidir. Acaba bu Avrupalı Yahudiler babalarının hayrına mı Kürt Cemiyetleri kuruyorlar dersiniz? Yahudi elini attığı işte menfaat görmese, yanından bile geçmez. Yahudinin amacı, Araplarla Kürtleri birbirine düşürmek ve Ortadoğu'da at oynatmaktır."* (Bkz: **Hulûsî Turgut**; a.g.e., sh. 41-42)

*"**Barzani**'nin **De Gaulle**'e mektup yazdığı günlerde Yahudiler Kürtlerle ilişki kurmak için temâsa geçtiler. Yahudi temsilcisi, Kürt temsilcisine şunları söylüyordu:*

"-Fransa'daki harb sanâyii bizim elimizdedir. Şimdi biz Irak'ın istediği uçakları vermeyeceğiz. Araplar Mirage'lerimizi İsrail'e karşı kullanacaklardır." diyordu." (a.g.e. sh. 45)

97 Kürtçülük mes'elesinde Rusya'nın tahriki, yalnız Doğu Anadolu Kürtleri'ne karşı değil, Irak Kürtleri'ne karşı da aynı istikamette cereyan etmektedir:

"Kürtçü geçinen bir grup öğrenci, direktifi Doğu Almanya kanalıyla Sovyetler Birliği'nden alırken, başka bir grup da Hollanda ve İngiltere tarafından besleniyor. İşin garip tarafı, Avrupa'da Kürt alevini yakanların içinde öğrenci olmayanlar, Araplar, Ermeniler'in dahî bulunuşudur.

Akılları sıra Irak'taki Kürt Cemaati'ne manevî destek olduklarını ileri sürenler arasında Rusya'dan:

*"-Ben Kürd'üm!" diye gelip, Avrupa'daki öğrenci grupları arasına sızanlar da var. Ruslar sızar da ötekiler durur mu? Amerika ve İngiliz entellijansı tarafından özel üniversitelerde bedâvâ okutulan Ortadoğulu **"casuslar"** yine bu grupların arasına girip, onları kışkırtıyorlar."* (a.g.e., sh. 51)

*"**Arif**'e göre, Kürt meselesini Ruslar, İngilizler ve Amerikalılar yaratmaktadır. Ruslar, bu dâvâyı yaratmakla Ortadoğu'ya inip yerleşmek sevdâsındadırlar."* (a.g.e. sh. 71)

rit üzerinde kesîf bir Türk kitlesi mevcuddur.[98] Bunlar lisân, örf ve millî şuur bakımından, en az Anadolu Türklüğü kadar Türk'türler. Miktarları, iki milyonun mutlaka üstündedir.[99] Arap ve Acemler'le tarih boyunca daha yakın münâsebetler içinde bulundukları hâlde **"Türklük"**e mahsus husûsiyetleri, Anadolu halkından daha ziyâde muhâfaza etmişlerdir.[100] Bunun rûhî ve içtimâî sebepleri, mevzuumuz hâricindedir. Ehemmiyetli olan, bu vâkıanın Musul ve havâlisindeki millî ve tarihî haklarımızı isbâta yeten bir keyfiyet oluşudur. Ayrıca Güney ve Doğu Anadolu, Musul'un Türkiye'ye intika-

98 Bkz: **Mükrimin Halil**- Musul ve Elcizre'de Oğuz Türkleri; **Köprülüzâde Fuad**- Oğuz Etnolojisine Dâir Tarihî Notlar- (Türkiyât Mecmuâsı'nın birinci sayısından ayrı basım), İstanbul, 1925, sh. 13; **Dr. Rauling Frellltz**- Türkmen Aşîretleri, İstanbul, 1334, sh: 13 vd.

99 Bugün Irak'da yaşayan Türkler'in hakiki mikdarlarını gösteren güvenilir bir kaynak mevcud değildir. Osmanlı Salnâmeleri'ndeki rakamlar da hem eski ve hem de sırf askerlik ve vergi mükellefiyetleri bakımından tesbit edilmiş olduğu için yanıltıcıdır.

Gelip geçen bütün hükümetleri ile Türkler'e üvey evlâd muâmelesi yapan ve yanıbaşındaki kudretli Türkiye'den çekindiği için Türk sekenesini miktar itibariyle daima eksik göstermeyi îtiyat hâline getirmiş olan Irak resmî neşriyâtı, yarım milyon civarında göstermektedir. Hâlbuki Irak'da yaşayan Türkmenler'in gerçek miktarı, muhakkak ki, iki milyonun çok üstündedir. (Tafsilât için Bkz: **Necmettin Esin**- Irak Türkleri, Türk Kültürü, s: 1, sh: 48, Ankara, 1962; Türk Kültürü- s: 5, sh: 42)

Musul Vilâyeti dâhilinde Türklerin nüfus itibariyle iki milyonun çok üstünde, yâni ekseriyet teşkil ettiklerinin fiilî delillerinden biri de Lozan Konferansı müzâkereleri esnâsında murahhaslarımızca ileri sürülen re'y-i âm (plebisit) teklifimizin kabul edilmeyişidir. Bu teklif karşısında buradaki halkın rey vermek hususundaki cehâletleri gibi sudan sebepler ileri süren İngilizler, hiç şüphesiz Türk nüfûsunun ekseriyet olduğunu, bu cihetle de plebisit neticesinin Türkiye lehine çıkacağını gâyet iyi biliyorlardı. Aksi hâlde, meşhur **"Wilson Prensipleri"** de göz önüne alındığı takdirde, bu kadar mâkul bir talebe:

"-Hayır!" demelerine mantîken imkân yoktu!..

100 Tafsilât için bkz: **İbrahim Dakuki**- Irak Türkmenleri, İstanbul, 1970.

li hâlinde Haleb'den Bahreyn'e kadar sırf bir Türk çemberi içine alınmış ve bu sûretle **"Barzanî Hareketi"**nin, Türkiye Kürtleri üzerindeki tahrikâtına karşı ciddî bir mânia te'sis etmek imkânı sağlanmış olacaktır. Bu noktadan Musul'un Türkiye'ye intikalinin zarûret ve ehemmiyeti üzerinde ne söylense azdır!...

B - MUSUL'UN TARİHÇESİ

a) İlk Devirler:

Dünyada ilk medenî eserlerin vücûda geldiği yerlerden biri olan bu bölgenin, çok eskilere giden bir tarihi vardır. Gerçekten beşerî tarihin en eski devirlerini anlatan efsâneler buraya aiddir.

Geçen yüzyıldan beri -bilhassa petrol araştırmalarını setretmek için yapılan kazılarda- **"çivi yazısı"**[101] ile yazılmış birçok kerpiç levhaların ele geçmesi ve okunması, **"iki nehir arası"** mânâsına **"Mezopotamya"** denilen bu bölgenin tarihinin geniş ölçüde aydınlanmasını temin etmiştir. Çivi yazısını îcâd eden Sümerler, milâddan 4.000 sene evvel bu bölgeye yerleşmişler ve yüksek bir medeniyet vücûda getirmişlerdir. Bataklıkları kurutarak ziraate elverişli, geniş alüvyon ovaları ortaya çıkarmışlar, takvimi îcâd edip seneyi oniki aya taksim etmişler, madenleri işleyerek çeşitli eşyalar ve mâdenî eserler ortaya koymuşlardır.

Kurdukları şehirler, zamanla nüfus ve medeniyetçe gelişip kuvvetlenmiştir. Her şehir, dâhilde müstakil bir görünüşe mâlikti. Fakat bunlar, dış tehlikelere karşı bir nevî federasyon teşkil ediyorlardı. Her şehrin başında **"yarı ilâh"** kabul edilen bir kral bulunurdu. Bunlardan biri, federasyona

101 Sümerlerin icadı olan **"çivi yazısı"** ve ele geçen bununla yazılmış târihî vesikalar hakkında malûmat için bkz: **Ahmed Cevad**- Alfabe'nin Menşei, İstanbul, 1933; **Ferik Cemal**- Yazı Tarihinden, Servet-i Fûnun Mecmuâsı, sh.: 1497, sh: 370; s: 1438, sh: 386.

baş seçilirdi.

Uzun zaman gayet iyi idâre edilen bu federatif devletler arasında zamanla ihtilâflar çıktı. Federasyona baş olmak isteyen şehirler arasında muhârebeler zuhûr etti. Bu karışıklıklardan istifâde eden **"Akatlar"**, M.Ö. 2750 yılında zengin Sümer şehirlerini ele geçirerek idâreleri altına aldılar. Bunlar Mezopotamya'ya Sümerler'den sonra gelmiş ve dağlık kuzey bölgeye yerleşmiş **"Sâmî ırk"**a mensup kimselerdi. Medeniyetçe Sümerler'den çok geri olmakla beraber zamanla yakın komşuluk münâsebetleri içinde onlardan yazıyı ve muhtelif san'atları öğrenmiş ve kuvvetlenmişlerdi.

Aralarından **Sargon** adında bir reis çıkarak ayrı ayrı kabileler hâlinde yaşayan Akatları birleştirerek onları Sümerlere hâkim vaziyete getirdi ise de, O'nun ölümünden sonra Sümer-Akat mücâdelesi yeniden başlamıştır. İki yüz sene süren bu mücâdelenin sonunda Sümerler, istiklâllerini tekrar kazanmışlardır. Fakat bu sıralarda yine Sâmî ırka mensup olan **"Amuru"**ların kurdukları **"Bâbil Devleti"** tarafından esâret altına alındılar.

Amurular, M.Ö. 3000 yıllarında, bu bölgede gözükmeye başlamışlardı. Bir kısmı Filistin ve Suriye'ye, diğer bir kısmı ise Sümer ve Akatlara komşu topraklara yerleşerek zamanla kuvvetlenmişlerdi. Daha ziyâde Akatlar'ın kurdukları devlet, **"Bâbil"** adıyla anılagelmiştir.

Bunların en kuvvetli kralları, tarihen meşhur birkaç kanun vâzıından biri olan **Hamurabi**'dir. Etrafındaki kavimleri mağlûp edip Mezopotamya havâlisini tek bir devlet hâline getirdikten sonra, kendisini imâr işlerine vermiş, birçok tapınaklar, kaleler vücûda getirmiştir. Ayrıca o güne kadar câri olan hukûk kaidelerini toplayıp tabletler üzerine yazdırtmıştır ki, bunlar tarihte ilk yazılı kanunlardır.[102]

102 Tafsîlât için bkz: **Avram Galanti**- Üç Sâmî Vâzı-ı Kanun, İstan-

Bâbilliler, **Hamurabi**'nin ölümünden sonra üstünlük ve hattâ istiklâllerini uzun müddet koruyamamışlardır. Kuzeyden gelen devamlı taarruzlara mâruz kalarak, önce **"Hititler"**in, daha sonra da, **"Asurlular"**ın esâreti altına düştüler. (M.Ö. 1710).

Mezopotamya'nın kuzey kısımlarına yerleşmiş olan Asurlular, M.Ö. 2000 yıllarına kadar müstakil bir devlet hâline gelememişlerdi. Onları bu tarihte birleştirip müstakil hâle getiren reisleri **Sar**gon olmuştur. Bunun zamanında başşehir **"Asur"** şehri idi. Sonradan **"Ninova"**ya taşınmıştır.

Ziraatte gayr-ı müsâit dağlık arâziye yerleşmiş bulunan Asurlular, daha ziyâde avcılık ve hayvancılıkla iştigâl ettiklerinden komşularından daha muhâriptiler. Buna rağmen önceleri dağınık kabileler hâlinde yaşıyor ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan **"Mitanniler"** Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyorlardı.

Bu devletin, Hititler tarafından yıkılmasından sonra oldukça kuvvetlenip civar sahalara yayıldılar. Anadolu'da Kayseri dolaylarına kadar uzanan geniş bir sahada birçok koloniler meydana getirdiler. Irak, Suriye, Filistin ve hattâ İran ve Mısır'ı ele geçirerek büyük bir imparatorluk te'sisine muvaffak oldular.

Bu geniş devlet, komşularının devamlı sûrette taarruzlarına mâruz kalarak yavaş yavaş yıpranmaya başladı. Önce Mısır, Asurlular'ın boyunduruğundan kurtuldu. Arkasından Kafkasya üzerinden güneye sarkan **"İskitler"**in bir kolu olan **"Kimerler"**, Asur topraklarına hücum ederek onları zayıf düşürdüler. Bu durumdan faydalanan Bâbilliler, Medler'le birleşerek Asurlular'a karşı harekete geçtiler. Uzun süren muhârebeler sonunda onları mağlûp ederek M.Ö. 612 yılında bu devlete son verdiler.

---

bul, 1927.

Bu devletin yıkılışından sonra eski **"Babil Krallığı"**, ikinci defa olarak ihyâ edildi. Bu devletin en ünlü hükümdârı olan **Buhtünnâsır** (Frenklerin ifadesiyle **Nabukadnezar**), M.Ö. 586 yılında Suriye ve Filistin'i fethederek buradaki **"Yahudi Devleti"**ne son verdi. Kudüs'ü yakıp yıkarak Yahudileri esir edip Babil'e götürdü.[103]

---

103 Ne zaman yaşadığı kat'î bir sûrette tesbit edilemeyen **Hazret-i Mûsâ**, İsrailoğullarını **Firavun**'un esâretinden kurtararak Mısır'dan çıkarmış, fakat **"Arz-ı mev'ud"**a giremeden yolda ölmüştür. Fakat yerine geçen **"Yeşu"**, **"Kenan İlleri"** denilen toprakları ele geçirerek, İsrailoğulları'nı iskâna muvaffak olmuştu. Bilâhare komşularına kıyâsen bir krallık hâline gelen İsrailoğulları, en muhteşem devirlerini **Hazret-i Süleyman** zamanında idrâk ettiler. O'nun M.Ö. 877 yılında vefâtı üzerine, bu devlet ikiye ayrılarak güneyde **"Yahuda"**, kuzeyde ise **"İsrail"** krallıkları teşekkül etmişti.

İsrail Devleti, M.Ö. 719 yılında Asurlular, Yahuda devleti ise, M.Ö. 586 yılında Bâbilliler tarafından işgâl ve istilâ edilerek ortadan kaldırıldılar.

Yahudileri, bütün beşeriyete karşı kinlendiren birçok ehemmiyetli târihî âmilden biri olan ve Yahudi tarihinde **"Bâbil Esâreti"** diye adlandırılan esâret, işte bu Yahuda Devleti'nin M.Ö. 586 yılında Bâbilliler tarafından işgal ve istilâsıyla ortaya çıkmıştır. Bu devletin meşhur hükümdarı **Buhtunnasır**, Yahudi esirlerini gâyet ağır imâr ve inşâ işlerinde esir olarak çalıştırmıştı. Fakat elli yıl süren Bâbil esâretinin sonunda İran hükümdarlarının lütuf ve yardımlarıyla kurtulan Yahudiler (M.Ö. 538), yeniden Filistin'e dönüp dönmemekte bir tereddüd geçirmişlerdir. Zira esir olarak girdikleri Bâbil şehrinde, zamanla ticâreti ve birçok ehemmiyetli mevkii ele geçirerek hâkim bir vaziyete gelmiş bulunuyorlardı. Buna rağmen Yahudiler'in bugüne kadar muhâfaza edebildikleri fanatik ırkî asabiyet rolünü oynayarak Filistin'e avdetleri tahakkuk etmiştir.

Bâbil esâreti, Yahudi tarihi boyunca, hemen her devir ve yerde tekrarlanan esâret ve mağlûbiyetle başlayıp görünmez bir hâkimiyet tesisine yükselmeleri istikametinde, sinsi faâliyetlerinin tipik bir misâlidir. Bugün de bu hâdisenin benzerleri, memleketimiz de dâhil olmak üzere, Dünya'nın birçok yerlerinde, aynı rûhu muhafaza etmiş bulunan bugünkü Yahudiler tarafından gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

Bilhassa Türkiye'ye, İspanya'deki büyük **"Yahudi Katliâmı"**ndan sonra, Osmanlı Sultanları'nın lütufkâr ve insânî kabulleri sayesinde gelip yerleşen Yahudiler'in milletimizi ifsadla kudret ve şevketimizi zaafa uğratıp büyük imparatorluğumuzun elden çıkmasına sebep teşkil eden sinsi

Buhtünnâsır, memleketi, bu esirlerden de istifâde etmek sûretiyle baştanbaşa imâr etti. Bilhassa Bâbil'de mâbedler, saraylar ve asma bahçeleri gibi efsânevi eserler vücûda getirdi. Dünya'nın **"yedi hârikası"**ndan biri sayılan meşhur **"Bâbil Kulesi"** de O'nun eseridir.

Ancak bu devletin şan ve şöhreti, **Buhtunnasır**'dan sonra fazla devam etmedi. M.Ö. 532 yılında Persler'in hücûmuyla ikinci Bâbil Krallığı da son buldu. Bundan sonra burası, İran'ın bir vilâyeti hâline geldi.

İran Hükümdarı **Üçüncü Dârâ**'nın M.Ö. 331 yılında Erbil civarında **Büyük İskender**'e yenilmesiyle Mezopotamya'nın idâresi, Makedonyalılara geçti.

İskender'in Hindistan Seferi'nden sonra M.Ö. 321 yılında Bâbil'de ölmesi üzerine istilâ ettiği geniş topraklar, O'nun generalleri arasında taksime uğradı. Bu taksimde, Mezopotamya **İskender**'in generallerinden **Selefkus**'un hissesine düştü.

Mâlûm olduğu üzere, **İskender**'in generalleri tarafından O'nun işgâl ettiği ülkelerin taksimi ile kurulan devletler uzun ömürlü olamamışlardır. Bu sebeple Mezopotamya sırasıyla Partlar, Romalılar ve Sâsânîler'in idâresi altına geçti. Sâsânîler'in birçok iç ve dış gâilelerle zayıfladıkları milâdî yedinci asırda, Arabistan'da yeni ve zinde, ebedî bir îmân meş'alesi parlamış bulunuyordu: **İslâmiyet!..**

b) Müslüman Araplar'ın Hâkimiyetinden Osmanlılar'a İntikaline Kadar Musul

Rabbin insanlığa bir hidâyet meş'alesi olan son Peygamberinin, ebedî bir te'yid-i ilâhîye mazhar olarak getirdiği **"vahdâniyet"**, o âna kadar vahşet, dalâlet ve çeşitli ihtilâflar içinde bulunan dağınık Arap kabilelerini birleştirerek karşı

---

faâliyetleri, ayrı bir cild teşkil edecek kadar geniş bir mevzûdur.

konulamaz bir kuvvet hâline getirmişti.

Daha Birinci Halife **Hazret-i Ebûbekir** zamanında hâlen Suriye'nin **"Humus"** şehrinde medfun büyük mücâhid **Hâlid b. Velid** kumandasındaki bir Arap ordusu, Irak'ın bir kısım şehir ve kasabalarını fethetmişti. Böylece başlayan Irak'ın fethi, **Hazret-i Ömer** zamanında buraya gönderilen **Sa'd b. Ebî Vakkas** kumandasındaki İslâm Ordusu'nun sağladığı müthiş galebe ile bu havaliyi, Hilâl'e râm eylemişti.

Fethi müteakip burada kurulan **"Kûfe"** ve **"Basra"** şehirleri, bilâhare Dördüncü Halife **Hazret-i Ali** ve O'nun Şam Vâlisi **Hazret-i Muâviye** arasında zuhûr eden ihtilâflarda son derece ehemmiyetli bir rol oynamamıştır. Bu ihtilâfta mühim bir mevkii olan ve İslâm tarihine, **"Cemel Vak'ası"** adıyla geçen muharebe, Basra civarında cereyân etmiştir. Bu vak'adan sonra Medine'ye dönmeyerek Kûfe (bugünkü Necef) şehrini merkez ittihaz edip siyâsî faaliyetini bu havâliye teksîf eden **Hazret-i Ali**, 661 yılında bu şehirde **"Hâricîler"** tarafından şehid edilmiştir. İslâm tarihinin en acı ve üzücü bir vak'ası olan **Hazret-i Ali-Hazret-i Muâviye** ihtilâfında, **Hazret-i Ali** taraftarlığı ile temâyüz eden Iraklılar, O'nun şehâdetinden sonra büyük oğlu **Hazret-i Hasan**'ı **"Halife"** ilân edip kendisini Kûfe'ye dâvet eylediler. Harb, darb ve kan dökmek gibi işlerden hazzetmeyen, âlim ve halûk bir şahsiyet olan **Hazret-i Hasan**, kısa bir mücâdeleden sonra Hilâfet'i bazı şartlarla **Hazret-i Muâviye**'ye devretti.

Bu hâdise, efkârı biraz yatıştırmış gibi göründüyse de **Hazret-i Muâviye**'nin **"verâset usûlü"**[104]nü ihdâs ederek ye-

104 Öteden beri bazı kimseler **Hazret-i Muaviye**'yi, İslâm tarihinde **"verâset usûlü"**nü ilk defa olarak ihdas ettiğinden dolayı tenkid edegelmişlerdir. Hâlbuki İslâm'da idâre için muayyen bir şekil emredilmiş değildir. Bu şekil, ister saltanat, ister cumhuriyet olsun, İslâmî sayılmak için muayyen vasıfları hâiz olmak mecbûriyetindedir. Bu vasıflar şunlardır:

1- Ahkâm-ı şer'iyye'nin tenfîzi,

rine oğlu **Yezîd**'i bırakması (680) Iraklılar'ın yeniden galeyâ-

2- Emânetin ehline tevdîi,

3 - Biat.

Bu şartlar, ne sûretle tahakkuk ederse etsin, mevcudsalar, o idâre İslâmî'dir.

Bunun dışındaki hususlar, zamana, zemine göre tâyin ve tesbit edilmek üzere bir **"maslahat mes'elesi"** telâkki edilmiştir. Tabiatıyla şu veya bu idâre tarzının İslâm'a bir başkasından daha yakın veya daha uzak olduğunu söylemek de her zaman mümkündür.

İslâm'da devlet reisi, yâni Halife'nin hâiz olacağı şartlar bakımından İslâm Hukûku nazariyatında yer alan hususların îzahı ayrı bir mes'ele ise de, burada mühim bir noktaya temas etmek istiyoruz:

Hilâfet'in otuz sene devam edeceğini, ondan sonrasının ise **"acı bir melikiyyet"** yâni saltanat olduğu yolundaki hadis-i şerife istinâden **"Hulefâ-yı Râşidîn"**den sonraki halifeleri kabul etmek istemeyen kimseler görülmüştür. (Bkz: **"Hilâfet'in Mâhiyet-i Şer'iyyesi Hakkında Bir Nutuk"** ünvaniyle **Seyyid Bey**'in T.B.M.M.'nde irâd eylediği nutku ihtiva eden, İstanbul, 1341 tab' tarihli eser.)

Hakîkatte bu hadis-i şerîfin bu tarzda telâkkisi yanlıştır. Zira:

Peygamberin dört esaslı vazifesi vardır:

1) Kâinat'ın Halıkından ahkâm telâkkî etmek, yâni vahye muhâtab olmak.

2) Bu ahkâmı şerh ve îzah etmek, yâni hadis-i şeriflerle vârid olduğu üzere içtihadlarda bulunmak.

3) Allah'tan telâkkî edilen, hadîs-i şeriflerle şerh ve îzah olunan ahkâmı tatbik ve icrâ eylemek,

4) Ruhlarda tasarruf etmek, yâni mânevî bir iktidar ile mücehhez olarak İslâmî emirleri kuvveden fiile çıkarmak.

"Peygamber vekilliği" mânâsına gelen **"Hilâfet"**i deruhte eden şahısta nübüvvet sıfatı ile kâim olan birinci madde hâriç; diğerlerinin bihakkın mevcud olması hâlindedir ki; bütün şümûlüyle Hilâfet'i temsil ve icrâya kaadir tam bir halifenin ortaya çıkması mümkün olur.

İslâm tarihi, bidâyetinden nihâyetine kadar tetkik edildiği zaman görülür ki; bu üç şartı da nefsinde cem edebilmiş olanlar, Peygamber -aleyhisselâtu vesselâm-'ın vefatını takip eden **"ilk otuz yıl"** içinde gelmiş olanlardır. Ondan sonrakiler ise, bu üç sıfatın bir veya ikisinde eksik kalmak sûretiyle bu kemâli ihraz edememişlerdir. Aralarında **Ömer b. Abdülâziz** ve birçok Osmanlı Halîfesi gibi büyük şahsiyetler olduğu hâlde, bunlar, daima bu üç sıfatı da nefislerinde cem' edememiş olmaları noktasında birleşmektedirler. Osmanlılar, bu eksiklikleri **"Şeyhülislâmlık"** ve sâir müesseselerle telâfiye gayret etmişlerdir.

nını mûcib oldu. Bu defa **Hazret-i Ali**'nin küçük oğlu **Hazret-i Hüseyin**'i **"Halîfe"** ilân edip Kûfe'ye çağırdılar. **Hazret-i Hüseyin**, Kûfe'ye gelirken yolda âile efrâdı ile birlikte, 10 Muharrem 680 tarihinde fecî bir sûrette şehîd edildi.[105]

Binâenaleyh, yukarıda zikri geçen hadîs-i şerîfin Peygamber'in vefâtından otuz yıl geçtikten sonraki halifelerin **"halife olmadıkları"** mânâsına değil, halifeye âid her üç şartı da nefislerinde cem' edememiş bulunacakları ve bu yüzden de tam ve kâmil bir hilâfeti gerçekleştiremeyecekleri hususunda bir **"ihbâr-ı peygamberî"** olarak kabul etmek lâzım gelir. Yani bu hadis-i şerifle Hazret-i Peygamber, otuz seneden sonra gelecek halîfeleri, halîfe saymamaya kifâyet edecek bir kıstas beyân etmek yerine, onların vasıfları itibariyle vâkî olacak fiilî eksikliğini bildirmiş olmaktadır.

Ayrıca mezkûr hadîs-i şerîfte geçen **"meliken adûdâ"** tâbiri de iddiâ edildiği gibi **"ısırıcı melikiyet"** değil, **"meşakkatli melikiyet"** demektir. (Fazla bilgi için **"Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet"** isimli eserimize bakılabilir.)

105 Öteden beri üzerinde çok şey yazılmış, söylenmiş bulunan **Hazret-i Ali-Hazret-i Muâviye** ihtilâfını tazelemenin Müslümanlara hiçbir faydası yoktur. **Hazret-i Ali**, nefsinde **"Aşere-i mübeşşere"**, **"çihâr-ı yâr-ı güzîn"**, **"vahiy kâtipliği"** gibi en şerefli zümrelere dâhil olmak, Sevgili Peygamberimizin amcazâdesi ve damadı bulunmak kabîlinden emsâlsiz şerefleri cem' etmiştir.

Bu yüzdendir ki, O'nunla **Hazret-i Muâviye** arasındaki ihtilâfı, edebe mugâyir olarak bir **"şahsiyetler mukayesesi"** şekline dökmeyip bir **"ictihad meselesi"** telâkki etmek ve Allâh'a havale eylemek, en doğru yoldur. Hikmeti tam olarak ancak Cenâb-ı Hak tarafından bilinen bu ihtilâfların **"tasavvufî cereyanlar"**la **"ilmî çalışmalar"**ın başlamasına âmil olmak gibi umulmadık neticeler tevlid etmiş olduğu da târihî bir vâkıadır.

Gerçekten bu ihtilâflara karışarak günâha girmekten korkan birtakım zühd ve takvâ ehli, tasavvufî bir yaşayışa yönelmiş, bir kısım kimseler de tahaddüs eden kargaşalıklar yüzünden -kaybolacağından korktukları- islâmî esâsları tesbite koyulmuş ve bu sûretle islâmî ilimlerin temellerini atmışlardır.

Bu hususta serdedilecek dînî deliller pek çoktur. Biz bunlardan sadece bir tanesini nazar-ı dikkatlerinize arz ile iktifâ ediyoruz. Büyük İslâm âlimlerinden **Kadı İyaz**'ın **"Şifa-yı Şerif"** adiyle te'lif eylediği eserde denilmektedir ki:

*"Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri, **Muâviye**'ye memleketlere hâkim olması için duâ buyurmuşlardır. Bu sebeple, **Hazret-i Muâviye** de Hilâfet Makamı'na nâil olmuştur. **İbn-i Mes'ud** (r.a.) Rasûlullah'ın bu hususta ki*

Alevîlerce **"matem günü"**[106] ilân edilmiş bulunan bu hâdise, Irak halkının rûhunda derin tesirler husûle getirdi. Bu sûretle kurulan Emevî Hilâfeti aleyhine gizli gizli çalışmalara

---

duâsını şöyle rivâyet etmiştir:

"Allahım!.. Muâviye'ye Kitab'ın ilmini, fıkhını öğret, beldelere hâkim kıl ve O'nu azaptan muhâfaza eyle!..."

Diğer bir rivâyette ise:

"Muâviye kat'iyyen mağlûb olmaz!" *buyurulduğu rivâyet edilmiştir.*

Hazret-i Ali*, bunu duyunca:*

"Eğer bu hadîs-i şerîfi bilseydim, Hazret-i Muâviye ile harb etmezdim!.." *demişti."* (c: I, sh: 660)

Ancak şunu ifâde etmek lâzım gelir ki, her müslüman için tabiî ve zarurî olan **Hazret-i Ali** ve **"Ehl-i Beyt"** muhabbetini bir paravan olarak kullanmak sûretiyle bu ihtilâfı körüklemeyi, millî siyâset hâline getiren İran, İslâm tarihinde çok meş'um bir rol oynamıştır. Hakikatte dînî olmaktan ziyâde, siyâsî maksadlara bağlı olarak ortaya çıkan bu **"Şia Siyâseti"**, her şeyden evvel, Ön Asya Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasına bir karakedi gibi girmiş ve Büyük Türk Âlemi'nin parçalanmasına veya en azından birleşememesine sebep olmuştur.

İran, Önasya'da kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları'ndan, kendi ırkî ve millî varlığı için duyduğu endişeyi bertaraf etmek maksadıyla Şia'yı mutaassıbâne bir sûrette benimsemiştir. O kadar ki, Anadolu'nun gizli gizli Şiîleştirilmesi husûsundaki gayretlerle iktifâ etmeyerek, Rumeli'ye sıçrayıp Osmanlılar'ı hem önden ve hem de arkadan hançerlemeye çalışarak onların, küfür ve ilhad âlemi olan Garb'a karşı cansiperâne mücâdelesini zaafa uğratmak için asırlarca çalışmıştır.

İranlılar'ın Şia, yâni **Hazret-i Ali** taraftarlığı dâvâsındaki samimiyetsizlikleri şununla da sâbittir ki, insanlığın en büyük nasibi olan İslâm, kendilerine **Hazret-i Ömer**'in cihad gayreti sâyesinde ulaştığı hâlde, O'nun adını hâlâ küfür makamında kullanmaya devam etmektedirler. Yoksa normal bir dînî hisle hareket etmiş olsalardı, **Hazret-i Ali** ile hiçbir ihtilâfı olmayan **Hazret-i Ömer**'i İslâm'ın kendilerine ulaşmasına vesîle olmuş bulunması bakımından baş tacı etmeleri gerekmez miydi?

Üstelik bu büyük sahabîyi (**Hz. Ömer**'i) şehid eden mecûsî **Ebû Lü'lü**'ye Tahran'da türbe yapmış olmaları da cabası!..

106 Eğer İslâm'da mâtem tutmaya cevâz verilmiş olsaydı, Sünnîlerin, mübârek Peygamberimizin sevgili **"Ehl-i Beyt"**ine karşı revâ görülen bu korkunç zulümden dolayı, Alevîler'den daha ziyâde matem tutmaları gerekirdi.

devam ettiler. Buna karşı Emevî Halifeleri ve hâssaten **Yezid** de dehşetli bir baskı ve tâkip ile aleyhtarlarını bertaraf için elinden geleni yapmaktan geri kalmadılar. Nihayet Horasanlı bir Türk olan **Ebû Müslim**'in sevk ve idâre ettiği bir ihtilâl sonunda **"Emevî Devleti"** yıkılarak yerine **"Abbâsî Devleti"** kuruldu.

Emevîler zamanında (661-750), Hilâfet merkezi Şam'dı. Bu defa Bağdat, hükümet merkezi yapıldı. Bu sûretle Irak, İslâm Âlemi'nin merkezi durumuna yükseldi.

Hazret-i Peygamber'in amcası **Hazret-i Abbas**'ın ahfâdı olan Abbâsîler, Hilâfet'i, Türkler sâyesinde elde etmişlerdi. Bu yüzden 1258 yılına kadar devam eden Abbasî Devleti'nde Türkler çok hâkim bir rol oynamışlardır. Zira Türkler, İslâmiyet'ten evvel kuzeydoğuya, Kıpçak havâlisine doğru göç etmektelerdi. Fakat İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bu istikamet, güneydoğuya doğru değişerek, Irak, Suriye ve Anadolu'nun büyük ölçüde türkleşmesi hâdisesi gerçekleşmiştir.[107]

Bu kesif Türk kitlesinin askerî gücünden istifâde etmek isteyen Abbasîler, Hilâfeti onlar sâyesinde ele geçirdikleri gibi ordularını da tamamen Türkler'den teşkil ettiler. Bu durum, Türkler'in İslâmiyet'i muhâfaza ve müdâfaalarının bin yıllık azametli tarihini, daha da geriye götürerek hicrî ikinci asırdan başlatmaya haklı bir esbâb-ı mûcibe teşkil etmektedir.

Bizans'tan aldıkları arâziyi malikâne olarak Türkler'e bırakmaları, bu havaliye daha fazla Türk muhâcirinin gelmesini intâc etmiş ve binnetice Türkler, bu devlette gâyet itibarlı ve imtiyazlı bir mevkie yükselmişlerdi. Bilhassa milâdî dokuzuncu asır başlarından îtibaren Irak havâlisine akın akın gelen Türk göçleri, had safhaya ulaşmıştır. O derecede ki, Ab-

107 **Ahmet Refik**- Tarih-i Umûmî, İstanbul, 1327, c: 4, sh: 282.

basîler, münhasıran Türkler'den kurulu ordunun ikâmeti için **"Samarra"** adında husûsî bir şehir bile te'sis etmişlerdir.

Bu devlette birçok kıymetli ilim adamları, vezirler ve hükümdarlar yetişmiştir. Bunların en ünlüsü olan **Hârunü'r-Reşid**[108] (767-809)'in zamanında Bağdad'ın nüfûzu, Hindistan'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Fakat O'ndan sonra gelen halîfeler, bu durumu devam ettiremediler. Siyasî iktidar, önce **"Büveyhoğulları"**na sonra da **"Büyük Selçuklular"**a geçti. Halifeler, artık sırf bir mânevî kudret remzi olarak kaldılar.

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Musul'da **Nureddin Zengi**, bir **"Atabeylik"** kurdu.

Hülâgû'nun Irak üzerine yürüyerek Abbasî Devleti'ne son verdiği, 1258 yılında Halife'nin nüfûzu, Bağdat şehrinin hududları dâhiline münhasır bulunuyordu.

Moğol istilâsı, yakıp yıkan bir sel hâlinde gelip geçtikten sonra, Musul, İran'da kurulan **"İlhanlılar Devleti"**nin hâkimiyeti altına girdi. İlhanlılar, burasını bir vâli mârifetiyle idâre ediyorlardı. 1340 yılında Bağdat Vâlisi, müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayarak mensup olduğu **"Celâyir"** âilesinin hânedânını kurdu. Bunların idâresi zamanında bu havâlî, biri, 1393, diğeri de 1401 yılında olmak üzere iki kere **Timurleng**'in hücumuna mâruz kaldı. Şehir, baştanbaşa yağmalanarak ahâlisinin bir kısmı kılıçtan geçirildi. Bu hareket esnasında buradan kaçan **Ahmed Celâyir**,

108 Abbâsî Halifeleri'nin beşincisi olan **Hârunü'r-Reşid**, 786 yılında 22 yaşında Halife olmuştur. İdâreyi daha ziyâde Türk asıllı **"Bermekî Âilesi"**ne bırakmıştır. Fakat sonraları çeşitli endişelerle bu âileyi tamamen imhâ etmesi, büyük bir haksızlık olmuştur. Tertip ettiği sefahat âlemlerinde okunan binbir gece masallarıyla, Şark'ta ve Garp'ta şöhret kazanmıştır. Alman imparatoru **Şarlman**'la dostluk kurmuş, O'na hediye ettiği bir fil ile çalar saat, Garplılar'ın pek fazla hayret ve korkularını mûcip olmuştur. Bu hâdise de, O'nun devrinde İslâm Dünyası'nın Garb'a üstünlüğünü gösteren câlib-i dikkat bir misâldir.

Timur'un ölümü üzerine 1410 yılında tekrar Bağdat'a geldi. Fakat Karakoyunlu Hükümdarı **Yusuf** tarafından öldürülerek **"Celâyir Hânedânı"** söndürüldü.

1468 yılına kadar Karakoyunlular, bu tarihten 1508 yılına kadar da Akkoyunlular idâresinde kalan bu bölge, bu tarihten Osmanlılar'a intikaline kadar da Safevî Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı.

c) Musul'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Burada Osmanlı İdâresi

Türk-İslâm tarihinin dev şahsiyetlerinden biri olan **Yavuz Sultan Selim Han**, azametli Osmanlı tahtına çıktığı zaman (1512), **"Şia"**yı millî bir siyâset olarak benimsemiş bulunan İran, Anadolu içlerine kadar yayılan bir casus-Şiî kadrosuyla, Devlet'in dâhilî sükûn ve huzûrunu ihlâl etmek ve O'nu parçalayıp ele geçirmek istikametindeki faaliyetlerini had safhaya vardırmış bulunuyordu.[109] Bu yüzden tertip edilen **"Çaldıran Seferi"**nin **Şah İsmail**'in hezimeti ile neticelenmesi, (1514) Doğu Anadolu'nun tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmesini sağlamıştır.

Bu neticenin istihsalinde burada sâkin **"Kürt Beyleri"**nin Osmanlılar'ı iltizam etmeleri, gayet ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Gerçekten Çaldıran Seferi'nden önce Doğu Anadolu'yu nüfûzu altında bulunduran **Şah İsmail**, buradaki Kürtlere karşı çok sıkı bir siyâset takip etmiş ve birçok Kürt Beyi'ni tevkif ve hapsetmiş, mallarını ellerinden almıştır. Hutbelerde mecbûren **Şah İsmail**'in adını okuyan ve çoğu Sünnî olan bu Kürtler'in, Safevîler'e bağlılığı sırf korkuya dayanmaktaydı. Bu yüzden takdire şâyân bir tehâlükle **Yavuz Sultan Selim Han**'ı iltizam ettiler. Bunda Şark'ın nüfûzlu şah-

109 **Dr. Selâhaddin Tansel- Sultan İkinci Bâyezid**'in Siyasî Hayatı, İstanbul, 1969; **Yavuz Sultan Selim**- İstanbul, 1969.

siyetlerinden **Şeyh Hüsâmeddin Ali**'nin oğlu **İdris-i Bitlisî** adındaki bir Kürt ileri gelen âliminin çok müessir ve makbul hizmetler îfâ ettiği hususunda bütün kaynaklar müttefiktirler.[110] **Yavuz Sultan Selim Han** da Kürt beylerine, bu itaatlerine karşılık olarak, eskiden sahip oldukları topraklar üzerindeki beylik haklarını tanıyan beratler vermiştir.

Bu durumun tabiî bir neticesi olarak **"Musul"** ve **"Kerkük"** de dâhil olmak üzere, bütün bu havâlîde hutbelerde **Yavuz Sultan Selim Han**'ın adı okunmaya başlamıştır.[111] Bu sûretle Musul, tarihte ilk defa olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oluyordu.

Doğu Anadolu'daki bu Osmanlı Hâkimiyeti, güneye doğru inildikçe sırf lâfzî bir mâhiyet arz etmekteydi. Bu yüzden Çaldıran Seferi'ni müteakip **"Dülkadiroğulları"** arâzisiyle **"Diyarbekir"** ve **"Mardin"** gibi şehirlerin fethi mecbûriyetiyle karşılaşıldı.

Mardin yakınındaki **"Eski Koçhisar"**da gerçekleşen Osmanlı Zaferi üzerine (1516), Mayıs başlarında fiilî fetih, Musul ve Kerkük'e ulaşmış oldu. Nihayet 7 Nisan 1517'de Mardin Kalesi'nde devam eden son Safevî mukavemeti de kırılınca, Musul ve Kerkük tamamen fethedilmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim Han'dan sonra bazı Türk ve Kürt Beyleri Osmanlı nüfûzundan çıkıp İran nüfûzuna geçmişlerdi. Üstelik Osmanlı-İran münâsebetleri de bir türlü istikrara kavuşmuyordu. Bu yüzden devrin Osmanlı Sultanı **Kanunî**,

---

110 **İdris-i Bitlisî**'nin bu hizmetleri sâyesinde bütün Doğu Anadolu'yu kolayca idâresi altına alan **Yavuz Sultan Selim,** bu zâta o kadar lütuf ve ihsanlarda bulundu, îtimad ve teveccühte o derece ileri gitti ki, kendisine tuğrasını hâiz ve fakat isim yerleri boş bırakılmış fermanlar göndererek istediği isimleri yazıp lüzum gördüğü **"Kürt Beylerine Pâdişah adına beylik"** vermek salâhiyetini tanıdı. (Bkz: **Hoca Sâdeddin Efendi**- Tâcü't-Terâvih, c: II, İstanbul, 1280, sh: 322)

111 **Dr. Selâhaddin Tansel - Yavuz Sultan Selim** – İstanbul, 1969, sh: 73.

"Irakeyn Seferi"[112] tertib ederek ordusunu önceden Veziriâzâm **İbrahim Paşa** kumandasında bu bölgeye göndermişti.

Bu ordu, 1534 yılı Mayıs Ayı ortalarında, Halep'ten Diyarbekir'e hareket etmiştir. Maksadı, Musul ve Bağdat'a sarkıp oraları yeniden fethederek Safevî nüfuzuna geçen beyleri yola getirmekti. Fakat **İbrahim Paşa** ile Başdefterdar **İskender Çelebi** arasında vukua gelen ihtilâflar yüzünden bu ordu, önce Tebriz'e yönelmiş ve ikinci defa olarak bu şehri zaptetmiştir.

Tebriz'in fethini müteâkiben güneye inen Osmanlı Ordusu, arkadan bizzat **Kanunî**'nin kumandasındaki diğer kuvvetlerle birleşerek ileri harekâta devam etmiştir. 23 Kasım 1534'te Veziriazam kumandasındaki öncü kuvvetler, Bağdat'a girmeye muvaffak olmuşlardır.

Bağdat şehri, Abbasîler devrinden beri ehemmiyetli bir mevkii hâizdi. Üstelik sünnî mezhep imamlarının en büyüklerinden biri olan **İmam-ı Âzam Ebû Hanife** Hazretleri'nin türbesi de buradaydı. Böyle bir yerin, Şiî tahakkümünden kurtarılması büyük bir sevinç tevlîd etti. **Kanunî,** 30 Kasım'da büyük bir merâsimle şehre girdi. İlk önce **İmam-ı Âzam** Hazretleri'nin kabrini ziyaret ederek burada büyük bir türbe yapılmasını emretti.

Kanunî, yeni fethedilen yerlerin dâhilî mes'elelerini hal için dört ay kadar burada kalarak kışı Bağdat'ta geçirdi. Bu müddet zarfında Musul da dâhil olmak üzere, bu havâli, yeni baştan fetholunarak Osmanlı idâresi buralarda metin bir sûrette tesis olundu. Irak, **"Basra"**, **"Musul"** ve **"Bağdat"** eyâletleri ile müstakil **"Şehr-i Zor"** livasına ayrıldı.

---

112 Arapça'da **"İki Irak"** mânâsına gelen **"Irakeyn"** tâbirinden maksad, **"Irak-ı Arab"** denilen Bağdad havâlisiyle **"Irak-ı Acem"** denilen bunun kuzey doğu kısımlarıdır.

Uzun süren siyâsî istikrarsızlık yüzünden sarsılmış bulunan Musul ve havâlisi, Osmanlı idâresinin yeniden ve sağlam bir sûrette te'sisinden sonra ticârî ve zirâî bakımlardan gelişip serpilmeye başladı. Bununla beraber bu devrede de İranlılar'ın bu havâliye taarruzları eksik olmadığı gibi zaman zaman mahallî vâlilerin başkaldırmaları, aşîretlerin ayaklanmaları ve tabiî âfetler gibi huzur bozucu vak'alar sık sık ortaya çıkmıştır. Fakat Musul, yine de az çok rahat bir nefes alarak gelişme imkânı bulabilmiştir.

Genç Osman'ın hâilevî bir sûrette öldürülmesi[113]

113 Muazzam Osmanlı tahtına, 18 yaşında bir çocuk olarak geçen **Genç Osman**'ın cidden vicdanları sızlatan fecî bir sûrette şehid edilmesini din, tarih ve insanlık ölçüleri muvâcehesinde tasvibe imkân olmamakla beraber, bu neticenin husûlünde kendisinin, hasımlarından daha ziyâde dahli bulunduğunu ifade etmek isteriz.

Osmanlı Devleti'nin dâhilî bünyesinde bir sıkıntının mevcud olduğu bu devirde, hastalığı hakkıyle teşhis ve tedâvî çârelerini de millî bünyenin yerleşmiş örf, âdet ve hissiyâtına muvâfık bir sûrette ortaya koymak gerekirken **Genç Osman**, çeşitli te'sirlerle millî vicdanın aksülamel duyacağı hatalı davranışlara yönelmiştir. Bu bakımdan fecî âkıbetini gençlik ve tecrübesizliği kadar fikir ve davranışlarının yanlışlığı ile de bizzat hazırlamış bulunduğunu söylemek mümkündür. Haremi tasfiye ederek, Hânedân mensuplarının yerli âilelerle evlenmelerini te'min, kıyafet değişikliğinden yeni kanun ve nizamlar isdâr etmeğe kadar çeşitli sahalara müteallik bulunan görüş ve tasavvurlarının en hatalı tezâhürü, Yeniçeriliği ilgâ maksadıyla Anadolu'ya geçip buradan toplayacağı askerlerle İstanbul üzerine yürümeyi düşünmüş olmasıdır. Devleti, mutlaka ikiye ayıracak ve ciddî bir kardeş kavgasına Yeniçeriler'in -ekserî ahvâlde millî vicdânın aksülâmellerini aksettiren- karşı koymaları mânî olmuştur.

"Fâtih Kanunnâmesi"nin artık ihtiyâca kifâyet etmeyecek derecede eskidiği mülâhazasıyla yeni kanunlar çıkarmak -derecesi malûm olmamakla beraber- kıyâfet değişikliği yapmak, merkezî hükümeti İstanbul'dan Anadolu'ya nakletmek, üstelik millî ve an'anevî temeller üzerine müesses olan Yeniçeriliği ilgâ etmek gibi tasavvurları yüzünden Türk tarihinde **"İnkılâpçılık zihniyeti"**nin mübeşşiri sayılan **Genç Osman**'ın fikirlerinde -devrin îcâpları yüzünden, ancak zımnen ifâde edilebilmiş- lâiklik zihniyetinin mevcud bulunduğunu iddiâ eden müellifler bile vardır. Bunlar,

(1622) ve O'nu takiben **I. Mustafa**'nın kısa ve gâileli saltanatıyla hal'i (1623) ve yerine 12 yaşında bir çocuk olan **Sultan Dördüncü Murad**'ın geçmesi gibi buhranlar, birçok eyâletlerde olduğu gibi Musul'da da fırsat kollayan dost kılıklı düşmanlara imkân kazandırmıştır.

Bu sırada Bağdat'taki mevcudu on iki bini bulan mahallî askerlerin başında **Bekir Subaşı** adında nüfûzlu bir kumandan vardı. **Bekir Subaşı**, Bağdat Vâlisi **Yusuf Paşa** ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonunda şehre rakipsiz bir sûrette hâkim olarak merkezi dinlememeye başlamıştı. Bu ihtilâfta kabahati vâliliğe yükleyerek Bağdat Vâliliği'nin kendisine tevcihini talep eden bir arîza (dilekçe) ile yaptığı müracaat is'af edilmeyince, sahte bir fermanla kendini **"Bağdat Vâlisi"** ilân etmiştir.

Üzerine kuvvet gönderilince, Bağdat'ta mahsur kalan âsî kumandan **Bekir Subaşı**, İran'dan yardım isteyerek bu yardım mukabilinde şehri, **Şah Abbas**'a teslim etmek vaadinde bulunmuş, bunu müteâkiben de Safevî tabiiyetine geçtiğini ilân etmiştir. **Şah Abbas**, Şîîlerce **"Makâmât-ı Mübâreke"** addedilen **"Necef"** ve **"Kerbelâ"**yı, Sünnî hâkimiyetinden kurtarmak fırsatının çıktığına sevinerek **Bekir Subaşı**'nın elçisini ihsânlara gark edip 300 kişilik bir İran hey'eti ile geri gönderdi. Arkasından kendisi de Kerbelâ'da hacı olmak gibi bir bahâne ihdas

---

ekserî müellifler gibi kendisini büyük bir şahsiyet olarak takdim etmekte bulunduklarından, bu tavsifte bir sû-i niyet tevehhümüne de imkân yoktur. (Bir misal olmak üzere bkz: **İsmail Hâmi Dânişmend**- Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: III, sh: 292)

Gerçekten hangi inkılâpçı kalemşörün eserine bakarsanız bakınız, **Genç Osman**'ı dâhî bir şahsiyet olarak takdim edilmiş görürsünüz. Hâlbuki millî an'aneleri, Hânedân ve Ordu ile alâkalı ana müesseselerde bile çiğnemeye varan tasavvurların sahibi olan **Genç Osman**'ın **"inkılâpçılık zihniyeti"** yerine **"tekâmül metodu"**nu benimsemiş bulunan dindar ve binnetice muhafazakâr kimselerin hiçbir sûretle tasvip etmelerinin imkânı olmadığı meydandadır.

edip 30.000 kişilik bir kuvvetle Bağdat yolunu tuttu.

Osmanlılar, İran'ın bu sûretle ihtilâfa dâhil olmasından husûle gelen nezâketi takdir ederek **Bekir Subaşı**'na Bağdat Valiliği'ni tevcih edip tehlikeyi bertaraf etmek istediler. **Bekir Subaşı**, bu tevcih üzerine **Şah Abbas**'a yaptığı vaadden dönerek şehri, İran Kuvvetleri'ne karşı müdâfaaya koyuldu ise de uzun süren muhasara sonunda açlık ve çeşitli müzâyakanın te'siriyle bizzat oğlu tarafından tertiplenen bir ihânet sonunda kale sukût etmiştir. (1623)

Bağdat'ı ele geçiren **Şah Abbas**, burada Sünnîlere karşı müthiş bir mezâlim icra ettiği gibi, **İmam-ı Âzam Ebû Hanife** ile **Abdülkadir-i Geylânî** gibi Sünnî ileri gelenlerinin mezarlarını da tahrip ettirmişti.[114] Sonra da kumandanlarından **Kara Çakay Han**'ı, bir kısım kuvvetle Musul ve Kerkük üzerine gönderdi. Musul Vâlisi elindeki mahdud kuvvetlerle birkaç gün mukavemet ettiyse de Kerkük Vâlisi şehri tahliye edip savuşmuş bulunduğundan bu mukayese kabul etmez kuvvetler arasındaki mücâdele kısa sürmüş ve Musul, İran hâkimiyeti altına geçmiştir.

Şah Abbas tarafından Musul Vâlisi tâyin edilen **Kasım Han**, bir ara 500 kişilik mahallî bir Osmanlı kuvvetine kumanda eden **Küçük Ahmed** adındaki bir sipâhinin mukavemeti karşısında Bağdat'a kaçmaya mecbur kalmışsa da bilâhare daha büyük bir kuvvetle gelerek burasını yeniden ele geçirmiştir. (1624) Üstelik bu sûretle başlayan Safevî ileri harekâtı, daha kuzeye doğru şumüllendirilerek İran'ın hududları **"Mardin"** vilâyeti yakınlarına ulaşmıştı. Bununla beraber Safevîler, Musul'u ellerinde ancak üç yıl tutabilmişlerdir.

Musul'da bu hâdiseler olup biterken Osmanlı tahtına 12 yaşında geçmiş bulunan **IV. Murad**,[115] yavaş yavaş beden

114 Musul Salnâmesi- Musul, 1325, sh: 96.

115 Osmanlı tarihinde gâyet sert ve kanlı bir idâreyi gerçekleştiren

ve ruhça gelişiyor ve Devlet dizginlerini kudretli eline almaya başlıyordu. Önce 1625 yılında Veziriâzam ve Serdâr-ı Ekrem **Hafız Ahmed Paşa** kumandasında bir kısım Osmanlı kuvveti Musul üzerine sevkedildi. Bu ordu, Diyarbekir civarındayken, Altınköprü denilen mevkide 10.000 kadar Şiî'nin toplandığı haberi geldi. Karaman Beylerbeyi **Çerkeş Hasan** kumandasında 4.000 kişilik öncü kuvvet, bunları Kerkük'e kadar kovalayarak Kerkük dâhil bu bölgeyi, Safevîler'den istirdad etti. Aynı ordu, Kerkük'ün istirdâdını müteâkiben Bağdat'ı da muhasara etmişse de yedi aylık bir beklemeden sonra erzak kifâyetsizliği sebebiyle muhâsara kaldırılmıştır.

Civârı tamamen taht-ı itaate alındığı hâlde, 1638 yılına kadar Bağdat için Osmanlı-Safevî mücâdelesi devam etti. Bu mücâdelede birçok vezirler, babayiğit delikanlılar şehid oldular. Bu mücâhidlerden birisi de türküsü günümüze kadar gelen **"Genç Osman"**dır.

Bağdat etrafındaki Osmanlı-Safevî mücâdelesi, artık yiğitlik çağına gelmiş bulunan **IV. Murad**'ın 1638'de tertip ettiği **"Bağdat Seferi"**ni zaferle neticelendirmesi üzerine nihâyet bulmuştur. Pâdişah, İstanbul'a dönüşünde bu seferin hâtırasına Topkapı Sarayı mülhakâtından olan **"Bağdat Kasrı"**nı yaptırmıştır.

Bağdat Seferi'nden sonra bu havâlide umûmî bir istikrar sağlanmış olmakla beraber zaman zaman bazı vâlilerin isyanları ile karşılaşılmış ve bu hâl, Birinci Cihan Harbi'nde buraların elimizden çıkışına kadar devam etmiştir. Esâsen bu-

---

Sultan IV. Murad, bilhassa **"hunharlık"**la itham edilmiştir. Fakat daha ziyâde ikbal peşindeki paşaların rekabetlerine âlet olan Yeniçeriler'in padişâhın gözü önünde Devlet ricâlini parçalamaya kadar varan taşkınlıklarını bertaraf etmek için **IV. Murad**'ın sert tutumundan daha müessir bir çare bulmak mümkün değildi. Bu itibarla, devrinin dâhilî gâileleri nazar-ı itibara alındığı takdirde, O'nun icraâtının sertliğini mâzur görmek, tarihî bir zarurettir.

radaki siyâsî istikrarsızlığın tarihi çok eskilere gitmekteydi. Meselâ: **Sultan I. Ahmed** zamanında Basra Vâlisi bulunan **Efrâsiyab**, merkezin emirlerini dinlememeye başlamış, yerine geçenler de aynı yolda yürümüşlerdi. **Köprülüler** devrine kadar bu minval üzerine devam eden Basra Vilâyeti, ancak bunlar tarafından itaat altına alınarak Basra kat'î bir şekilde merkeze bağlanabilmiştir.

Bilâhare Bağdat'ta da buna benzer bir durum ortaya çıkmıştır. 1704 yılında Bağdat Vâlisi tâyin edilen ve Enderun'dan yetişme bir köle olan **Eyyubî Hasan Paşa**, burada **"Kölemen Ocağı"**nı kurmuştur. Şehir, 1831 yılına kadar bu kölenin yetiştirmelerinin elinde kalmıştır. **Hasan Paşa,** birçok Çerkes ve Abaza çocuklarını alıp yetiştirerek bunların muhtelif civar vilâyetlere vâli olarak tâyinini temin sûretiyle mevkiini kuvvetlendirmek siyâsetini takip etmiştir. Bunlar, 1831 yılına kadar merkezin hiçbir memurunu Bağdat vilâyeti dâhiline sokmamışlardır. Bu durum, mezkûr tarihte **Sultan II. Mahmud**'un diğer vilâyetler meyânında, Bağdat'ı da merkeze bağlaması ile nihayet bulmuştur.

Bu tarihten itibaren Irak havâlisinde gayet istikrarlı bir Osmanlı idâresi teessür etmiştir. Ancak ondokuzuncu asrın nihayetleri ile yirminci asrın başlarında zuhûr eden **"Petrol"** dolayısıyla çeşitli arkeolojik araştırmalar bahânesiyle buraya hulûl etmeye başlayan İngilizler'in çıkardıkları bazı gâileler görülmüşse de, bu durum, Harb-i Umumî'ye kadar büyük bir nezâket kesbedememiştir.

Ancak **"sanâyi inkılâbı"**nı çoktan yapmış bulunan Avrupa Büyük Devletleri, için hammadde ve pazar ihtiyacı bakımından **"Musul Petrolleri"**nin hâiz olduğu ehemmiyet, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın bu bölge üzerindeki emellerini ciddî bir çatışma safhasına intikal ettirmiş ve bu durum, bilâhare İngilizler'in rakiplerine karşı sağladıkları üstünlükle

onların lehine dönmüştür. Bu itibarla Musul'un kaderine birinci derecede müessir olan **"Büyük Irak Projesi"** etrafındaki İngiliz, Fransız ve Alman rekabetiyle Harb-i Umumî'deki Türk-İngiliz mücâdelesinin Irak Cephesi'nde cereyan eden ehemmiyetli vak'alarını bir nebze tafsîl etmeye ihtiyaç hissediyoruz.

II - MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİ

A) ASKERÎ SAFHA VE ONU HAZIRLAYAN ÂMİLLER

a) Birinci Cihan Harbi ve Ona Tekaddüm Eden Günlerde "Şark Mes'elesi"nin Aldığı Girift Şekil:

Bosna-Hersek'i ilhâk etmiş olan Avusturya'nın genç veliahdı **Fransuva Ferdinand**'a -bu ilhâkı hazmetmek istemeyen Sırplar'ın müşterek hissiyâtına tercüman olmak üzere- 28 Haziran 1914 tarihinde Bosna-Saray'da milliyetçi bir Sırp talebesi tarafından sıkılan kurşunlar, hakikatte birbirini yok etmeye çoktan azmetmiş ve bu sebeple gruplaşmış bulunan büyük **"Sanayi devletleri"**ne aralarındaki rekabetin had safhaya ulaştığı bir anda verilmiş bir kapışma işareti gibiydi.

Şâyân-ı teessüftür ki; bu canhıraş rekabet, birinci derecede, geniş ve bâkir iktisâdî menbâlara sahip olan Türk ve İslâm topraklarının ele geçirilmesi emelinden doğmuş bulunuyordu. Gerçekten Birinci Cihan Harbi'nin askerî sebeplerini müstemleke peşinde koşan sanâyide ileri gitmiş devletlerin Şark siyâsetinde aramak lâzımdır.

Bu mücâdelede Hindistan'ı ele geçirerek **"Mâverâ-yı Ebhâr Britanya İmparatorluğu"** (Okyanuslar Ötesi) ünvânını alan İngiltere, bütün rakiplerine tekaddüm ve tefevvuk eylemişti. Ancak Hindistan'ı elde tutabilmek -bilhassa Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra- **"Akdeniz Hâkimiyeti"**nin teminine bağlıydı. İngiltere'nin Malta, Kıbrıs ve Mısır'ı ele

geçirerek buralara yerleşmesi, böyle bir stratejik zarûretten doğmuştu. Ancak bu istikamette tam bir muvaffakiyet temini, Suriye ve Irak da dâhil bulunduğu hâlde Arap Yarımadası'na hâkim olmayı gerektirmekteydi. Bu bölge, üstelik, artık beynelmilel siyâsette ana müessir hâline gelen petrol bakımından da oldukça iştah kabartıcı idi. Filhakika İran petrollerinin işletme imtiyâzını bile elde etmiş olan İngiltere, bilhassa Musul'a birtakım arkeolojik araştırmalar bahanesiyle hulûl edip buradaki zengin petrol menbalarını öğrenmişti.

Bu sırada asırlardan beri Filistin'i ele geçirmek emeli peşinde koşan Yahudiler, siyâsî ve iktisâdî hâdiselerde gayet müessir bir rol oynayabilecek gizli bir kuvvet hâline gelmiş bulunuyorlardı. En fazla tesir altına alabildikleri devlet de İngiltere idi. Bu sebeple İngilizler'in petrole müteallik iştihâlarını kolayca tahrik ederek, onları bu bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılması için gayret sarfetmeye imâle eylediler. Zira bu tahakkuk ettiği takdirde kurulacak küçük küçük devletlerle yakın bir istikbalde hesaplaşmak, binnetice **"Filistin"**i ele geçirmek kolaylaşacaktı. Esâsen kralları bile **"Siyonizm"** teşkilâtına mensup olan İngilizler'in idâresi, böyle bir neticenin husûlü için çok müsâid bir intikal devresi olarak telâkki edilmekteydi.

"Filistin" ve onlara bağlı olarak **"Petrol meselesi"** dolayısıyla **"Cihan Siyonizmi"**nin Türk-İslâm Âlemi'ne hâilevî bir son hazırlamakta olduğunu teşhis etmekte gecikmeyen **Sultan II. Abdülhamid**, 1890 yılında ısdâr eylediği bir idâre-i seniyye ile Musul petrol sahalarını **"Emlâk-i Şâhâne"** hâline sokarak ecnebîlere intikalini önlemiştir. Aynı şekilde Filistin'de arâzi satın almaya başlayan Yahudiler'in plânlarını alt-üst ederek buraya gönderdiği emîn kimseler vasıtasıyla mülkünü satmak isteyen Araplar'dan değerini fazla fazla vererek aşağı yukarı bütün Filistin'i satın almış ve şahsî mülkü

hâline getirmişti. **"Filistin Çiftlikât-ı Şâhânesi"**, böylece vücûd bulmuş ve bu arâzinin Yahudiler'e intikâli önlenmişti.

24 Temmuz 1909'da **"emlâk-i şâhâne"** olan petrol sahalarını, Ziraat ve Ticâret Vekâleti'ne intikâl ettiren İttihad ve Terakki idâresi **Sultan II. Abdülhamid**'in, bu yerinde tedbirlerle düşman emelleri önüne çektiği setleri birer birer yıkıp Cezîretü'l-Arab'ın Türkler ve hattâ Müslümanlar elinden çıkmasına en büyük imkânı sağlamışlardır.

Sultan II. Abdülhamid Han, bu tedbirlerle de iktifâ etmeyerek İngiliz emelleri karşısına Almanya'yı çıkararak devletler muvâzenesinden mâhirâne bir sûrette istifâde imkânlarını aramıştır. Bu maksatla Almanlar'a bahşettiği, **"Bağdat Demiryolu İmtiyazı"** İngilizler ve onlarla işbirliği hâlindeki Rus ve Fransızlar'ı ciddî bir endişeye sevkettiyse de -ileride tafsil edildiği üzere- Almanlar bu imkânı hakkıyla kullanamamışlardır.

Gerçekten Almanya'nın bilhassa **Bismark**'tan sonra sanâyi sahasında, İngiltere'ye karşı âşikâr ve ciddî bir rekabete girişmeye başladığı görülüyordu. **"Yedi B"** (Berlin, Budapeşte, Belgrad, Bosfor, Bağdat, Basra ve Bombay) ile ifâde edilen **"Şark'a Doğru"** (Nach Osten) siyâsetini takibe koyulmuştu. **Sultan II. Abdülhamid Han**, Almanlar'ın bu yeni siyâsî meyilleri ile devletinin menfaatlerini mükemmel bir sûrette te'lif ederek onları İngilizler'le karşı karşıya getirmiştir. Almanlar'ın bu vesîleyle elde ettikleri menfaatler, daha ziyâde demiryolu imtiyazlarına münhasır kalıyordu. Hattâ bu bile çok kere **Sultan II. Abdülhamid**'in muayyen bir gâileyi atlatmak için verdiği geçici bir tâviz olmaktan ileri gitmiyordu. Meselâ 1906 yılında İngilizler'le aramızda bir **"Akabe Mes'elesi"**[116]

116 Tahta çıktığı ândan itibâren gâyet müessir bir **"Hilâfet Siyâseti"** takibine koyulan **Sultan II. Abdülhamid Han**, Mısır ve Hindistan'da emperyalist İngiliz idâresi için ciddî bir müşkilât ifâde eden mânevî bir mukavemete âmil olmuştu.

çıkınca, Hicaz Demiryolu İmtiyâzı'nı verdiği Almanları, fii-

1897 yılında Yunanistan'a karşı kazandığı zafer ve nihayet Hicaz Demiryolu inşaatı, O'nun İslâm Âlemi üzerindeki nüfûz ve itibarını bir kat daha artırmış bulunuyordu. O derece ki, Çin'den Afrika sahralarına kadar bütün câmiler, Halife'ye yardım dileyen duâlarla çınlıyordu.

Bu nüfuzu kırmak isteyen İngilizler, **"Ceziretü'l-Arab"**ı Halife'den koparârak ele geçirmek için korkunç bir siyâsî mücâdeleye giriştiler. Ceziretü'l-Arab'ın iki stratejik noktası vardı. Biri Haydarpaşa-Bağdat hattının müntehâsındaki **Kuveyt**, diğeri de Kızıldeniz'in kuzey-doğusundaki **Akabe**'ydi.

Kuveyt, Osmanlı hâkimiyeti altında **Mübârekü's-Sabâ** adında bir Arap Şeyhi'nin idâresine terk edilmiş bir emirlikti. Burası, Emîrler'le Osmanlılığa bağlı Şammar Emîri **İbnü'r-Reşid**'in devamlı sûrette mücâdele ettikleri bir sahaydı. (Bu iki aşîretin mücâdeleleri hakkında tafsilât için bkz: **Naci Kâşif Kıcıman** - Medine Müdâfaası, İstanbul 1971, sh. 153 vd.)

Bu mücâdele esnasında Osmanlılar için eskiden beri gâile olan Vehhâbiler ve onların İngiliz nüfuzunu benimsemiş bulunan liderleri Suudiler, **İbn-ür Reşid**'e mağlûb olup hâkimiyetlerindeki arâziyi kaybedince, Kuveyt Emirliği'ni sığındılar. **Mübârekü's-Sâbâ**'ın Vehhâbiler'e yataklık etmesi yüzünden tenkilini emreden **Sultan II. Abdülhamid Han**, İngiliz muhâlefet ve mukavemeti ile karşılaştı. Çünkü hâin Emîr, derhal İngiliz himâyesini istemişti. Cereyân eden uzun müzâkereler sonunda eski durumun muhafazası şartıyla bir anlaşma olmuş, fakat bu sûretle İngilizler, Ceziretü'l-Arab'ın iki stratejik noktasından birinde kendilerine tutunacak bir siyâsî ve fiilî nüfuz noktası ele geçirmiş oldular.

Sultan II. Abdülhamid, bu İngiliz muvaffakiyetine bir mukabele teşkil etmek üzere Ceziretü'l-Arab'ın diğer stratejik noktası olan Akabe'nin işgâline teşebbüs etmiştir. Hicaz Demiryolu'nun Kızıldeniz'e bağlanan en kritik noktasındaki Akabe, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** gâilesini halleden anlaşma sırasında Mısırlı muhâfızların idâresine terk olunmuştu. Bunun sebebi, Süveyş Kanalı'nın kapalı olması dolayısıyla, Mısır hacılarının buradan Hicaz'a gitmeleriydi. Kanalın açılışından sonra, tabiatıyla bu sebep bertaraf olmuş ise de Mısır'ın bir Osmanlı Vilâyeti olmasından dolayı eski tatbikâtın devamında bir mahzur görülmemişti.

Fakat Mısır 1882 yılında İngiliz nüfûzuna girince, tabiatıyla Akabe'nin Mısır'a tâbî olması ciddî mahzurlar tevlid edebilirdi. Gerçekten İngilizler burasını, Mısırlı muhâfızlar idâresinde bulunmasından bilistifade bir İngiliz kıt'asıyla takviye ve tahkîm etmeye niyetlenmişlerdi. Fakat **Sultan II. Abdülhamid Han**, Hicaz Demiryolu'nu buraya ulaştığı bir sırada, anî bir harekât plânlayarak Akabe'yi ele geçirdi, İngilizler'in protestolarına ve donanmalarıyla yaptıkları nümâyişlere aldırış etmeyerek harekâtı intaç etti.

len kendi yanındaymış gibi göstererek İngilizler'e karşı takip ettiği **"Hilâfet Siyâseti"**nin yeni ve parlak bir zaferini temin ederek tehlikeyi atlatınca, taahhüdlerin zamanında îfâ edilmediği bahanesiyle bu imtiyâz mukavelesini feshetmişti.

İngilizler, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın takip ettiği **"Hilâfet Siyâseti"**ne karşı bilhassa Araplar'ı kullanmak için sistemli bir sûrette **"Arap Milliyetçiliği"**ni tahrik yoluna başvurmuşlardı. Bu iş için Mısır bir üs olarak seçilmişti. Mısır'ın Arap Âlemi'ndeki kuvvetli mevkiinden istifâde edilerek bir **"Arapçılık"** cereyânının Kahire'de İngiliz Entellijansı mârifetiyle müessir bir karargâhı kuruldu. Önce Mısır halkı, **"Büyük Mısır"** (Great Egyption) hayâline imâle edilecek bunun, Arap kavmiyetçiliğinden hız alınarak sâir Arap ülkelerine de sirâyeti temin edilecekti. Gerçekten Mısır'ın siyâsetinde, bugün bile bu İngiliz propagandasının izlerini görmek mümkündür. Bu sûretle **Sultan II. Abdülhamid**'in **"Panislâmizm"** adını alan mukavemet hareketine karşılık, bir İngiliz îcâdı olarak **"Pan-egyption"** siyâseti ortaya çıktı. Bu hareket, Arap Âlemi'yle Osmanlı Hilâfeti'nin arasını açmak için Mısır'ı bir üssü'l-hareke olarak seçmiş bulunuyordu.

İngilizler'in sevk ettikleri bir bedevî kuvveti de kolayca bertaraf edildi.

İngilizler, **Sultan II. Abdülhamid**'in kararlı ve enerjik davranışı karşısında hudûdun yeniden tesbitine râzı oldular. Fakat **Sultan II. Abdülhamid**, Mısır üzerindeki İngiliz işgâlini meşrû addetmediğini bildirerek hudûdun, yalnızca Mısırlı ve Türk zâbitlerden müteşekkil bir komisyonca tesbitinde ısrar etti. İngilizler, bunu da kabule râzı olarak açıkça mağlûp bir vaziyete düştüler. Bu yüzden Kahire'de Halife lehine nümâyişler yapıldı. Ortadoğu üzerindeki Türk-İngiliz çatışmasının ilk fiilî tezâhürünü teşkil eden **"Akabe Mes'elesi"**, **Sultan II. Abdülhamid**'in dirâyet ve cesâreti sâyesinde Türkiye lehine halledilmiş oldu. **Sultan II. Abdülhamid**, bu sûretle Arap Yarımadası'nı **"Kuveyt"**, **"Akabe"** ve **"Sina"** cihetlerinden bir kıskaç altına almak isteyen İngiliz emperyalizmine ciddî bir darbe vurarak Hilâfet siyâsetinin yeni bir zaferini temin etmiştir. (Tafsilât için bkz: **Piyade Mirlivası Rüştü**- Akabe Meselesi, İstanbul, 1326; **İ. H. Danişmend**- a.g.e., sh. 351-355)

Bu İngiliz siyâsî faaliyetine karşı, Almanlar, Akdeniz'e bir donanma göndererek Musul petrollerine Kahire'den çok daha yakın olan İskenderun Limanı'na yerleşmeğe kalkıştılarsa da hiçbir sûrette bu mücâdelede İngilizler'e karşı üstünlük elde edememişlerdir. Esâsen İskenderun'da öteden beri Ruslar'ın gözü vardı. Ancak 1904-1905 yılında, Japonya'ya karşı büyük bir mağlûbiyete uğrayarak donanmasının büyük bir kısmını kaybetmiş bulunan Rusya, henüz Ortadoğu mes'elelerinde ciddî bir rol derûhte etmek imkânına mâlik değildi. Tahminlere nazaran, bu imkâna 1916 yılına kadar da sahip olamayacaktı. Bu yüzdendir ki, İngilizler, Ruslar'ın fiilen harbe hazır hâle gelebileceklerini ümid ettikleri 1916 yılına kadar Almanlar'ı oyalamayı mahâretle başaracaklardı. Ancak Rusya'nın harbe hazır hâle gelmesinden sonradır ki, maskeler atılacak ve Almanya'ya bu rekabette **"harb mi, inkıyad mı"**[117] suâli sorulacaktı.

Bu suâlin sorulacağı âna kadar, bir taraftan Almanlar'ı oyalayan İngilizler, diğer taraftan da **"Büyük Irak"** plânından vazgeçerek petrolsüz Suriye ve Musûl petrollerinden cüz'î bir hisse ile Fransa'yı da tatmin edip onunla müttefik ve müşterek hareket eder hâle geldiler. Hâlbuki Almanlar, İngiliz emellerine karşı cidden müessir bir mücâdeleye girişebilirlerdi. Zira tamamen petrol sahası içinden geçen Bağdat Demiryolu imtiyâzını hâizdiler. Fakat bu rekabetin müessisi olan **Sultan II. Abdülhamid**'in, bir avuç Makedonya sergerdesi tarafından meş'ûm bir ihtilâl sonunda tahtından indirilmesiyle, Almanlar, İngiliz taktiklerine kurban giderek bu imkâna rağmen Irak petrollerini işleten şirketten yüzde yirmibeş nisbetinde bir hisse ile iktifâ etmeye râzı olmak[118] gibi bir hataya düştüler. Hâlbuki aynı şirkette İngiliz hissesi yüzde elliydi. Ayrıca Musul petrollerini nakletmek bakımından ciddî bir gelir menbaı olan

117 **Hans Rohde** - a.g.e. sh: 70.

118 **H. Rohde** -a.y.

Bağdat Demiryolu'ndan istifadelerini sıfıra indiren bir anlaşma ile de İngilizler'e resmen boyun eğdiler. Bu anlaşmayla Bağdat Demiryolu'nun Basra'da denize kadar ulaştırılması hakkından vazgeçtikleri gibi, İttihadçılar'ın büyük bir basîretsizlikle tasdik etmiş oldukları **"Kuveyt Emirliği"** üzerindeki İngiliz himâyesini de kabul ettiler. Almanlar'ın hataları bu kadarla da kalmadı. Bağdat-Basra arasındaki hattın işletilmesine İngilizler'i muayyen nisbetle ortak aldıkları gibi Dicle ve Fırat Nehirleri Seyrüsefer Şirketi'nin İngiliz idâresinde faaliyetini kabul ve yüzde yirmi hisse ile bu Şirket'e, ortak oldular.[119] Hâlbuki bu şirket, Bağdat Demiryolu'nun ehemmiyetini sıfıra indirmekteydi.

Bütün bu Alman gafları, Irak'ta İngilizleri rakip kabul etmez bir hâle getirmişti. Fakat bu hataların fiilî neticelerini görmeye vakit kalmadı. Zira az sonra bu anlaşmaları hükümsüz kılan Bbirinci Cihan Harbi bütün dehşetiyle ortaya çıktı.

b) Harb-i Umûmî'ye Bir Nazar:

"Sanayi İnkılâbı", bunu gerçekleştirmiş bulunan devletler arasında çoktan beri ciddî bir rekabet husûle getirmiş bulunuyordu. Bu rekabetin göze çarpan iki öncü devleti, **"Almanya"** ve **"İngiltere"** idi. Gerçekten Alman tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan **Bismark,** Alman Birliği'ni te'sis ettikten sonra İngiltere'ye karşı âdetâ meydan okuyan bir tavır takınmıştı.

İngilizler'in **"Petrol"** ve **"Hindistan Yolunun Emniyeti"** siyâsetlerine bağlı olarak giriştikleri ve devletimiz için cidden müz'iç olan çeşitli faaliyetler, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ı bu rekabetten istifâde yoluna sevk etmişti. Sanâyide geri bırakılmış olan Osmanlı Devleti'nin hayâtiyetini, ancak **"muvâzene-yi düvel"**den istifade sûretiyle idâme ettirebi-

119 **Hans Rohde**- a.g.e., sh: 67.

leceğini pek iyi müdrik bulunan bu siyâset pîri hükümdar, Almanlar'a bu maksadla **"Bağdat Demiryolu İmtiyazı"**nı bahşetmişti. Bu sûretle bilhassa Irak havâlisinde, bu iki devleti birbirinin emellerini baltalamaya o ölçüde azmettirdi ki, her ikisinin de ciddî bir menfaat ve hâkimiyet temini, O tahtta bulunduğu müddetçe mümkün olmadı.

Diğer taraftan Fransa da, kaybettiği **"Alsas-Loren"**i Almanlar'dan geri almak için hummâlı bir faaliyete girişmiş bulunuyordu. Bu yüzden Almanya'nın kuvvetlenip genişlemesinden endişe duymaktaydı.

Bu sûretle sanâyi hamlelerinden doğan Alman-İngiliz rekâbeti ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak olan müstakbel **"Cihan Harbi"**nin grupları yavaş yavaş belli olmaya başlamıştı. İlk olarak 1872 yılında Berlin'de Almanya, Avusturya ve Rusya arasında **"Üç İmparator İttifakı"** teşekkül ettiyse de, Rusya, az bir müddet sonra bu ittifaktan çekildi. Fakat O'nun yeri, İtalya tarafından doldurularak bu ittifak dağılmadan devam ettirilebildi.

Bu ittifakı Almanya'dan duyduğu endişeler bakımından kendisi için tehlikeli addeden Fransa da 1894 yılında Rusya ile anlaştı. İngiltere, her zamanki iki yüzlü siyâseti ile bîtaraf kalmaya çalıştı. Fakat gelişen hâdiselerin, onu da Almanya'nın karşısında yer almaya zorlayacağı muhakkaktı. Nitekim 1904 yılında o da Fransa ile bir anlaşma imzâlamaya mecbur kaldı. Böylece müstakbel Cihan Harbi'nin **"İtilâf"** (Uzlaşma) zümresi de teşekkül etmiş oldu.

Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhâk etmiş olduğundan milliyetçi Sırplar'ın husûmetine mâruz bulunuyordu. Bu husûmet sebebiyledir ki, 28 Haziran 1914'de Avusturya Veliahdı, Saraybosna'da milliyetçi bir Sırp talebesi tarafından fecî bir sûikaste mâruz kaldı. Bu hâdise üzerine Avusturya, Sırbistan'a harb ilân etti. Müteâkiben her iki tarafın mütte-

fikleri de daha önce gerçekleştirilmiş bulunan ittifaklar gereğince, birer birer yerlerini aldılar ve harb bütün dehşetiyle başlamış oldu.

Osmanlı Devleti, İttihadçılar'ın yüz kızartıcı gaflet ve hattâ ihânetleri yüzünden 1911 Trablusgarp, 1912 Balkan Harbleri'nden mağlûp ve perişan bir hâlde çıkmış bulunuyordu. Yeni bir harbe dâhil olmak için hiçbir hazırlığı yoktu. Bu sebeple önce bîtaraf bir siyâset takip etmek istenildi ise de, zamanla bunun imkânsızlığı görülerek müttefik aranmaya başlandı. Fakat artık iş işten geçmiş, çok geç kalınmıştı. Gerçekten bu maksadla İtilâf zümresi mensuplarına vâkî müracaatlar is'af edilmediğinden kabînede hâkim olan Alman taraftarlığı; daha da kuvvetlenerek hâdiseler yavaş yavaş Almanya'nın yanında yer almaya doğru inkişâf etti.

Diğer taraftan **Enver Paşa**, Balkanlar'daki kayıplarımızı telâfî edecek bir harekete girişmek için Ruslar'ı garantiye alacak bir anlaşma zemini teminine çalışıyordu. Ruslar, samimiyetsizlik göstererek müzâkereleri kasden uzattılar. Esâsen bu müzâkerelerden az bir müddet önce, 2 Ağustos 1914'te Türkiye ve Almanya arasında bir ittifak imzâlanmış bulunuyordu. Hükümetin yaklaşan harb tehlikesi karşısında hazırlığa girişmesi gerekirken dâhilî siyâset dalaveralarına ne ölçüde kendini kaptırdığına bakınız ki, bu derece ehemmiyetli bir anlaşma İtilâf Devletleri'ne meyyal olan Mâliye Nâzırı **Câvid Bey** ile Bahriye Nâzırı **Cemal Paşa**'dan habersiz imzâlanmış ve **Talât**, **Enver**, **Said Halim Paşa'**larla Meclis-i Meb'ûsân Reisi **Halil Bey**'in teşkil ettikleri kabine içi bir grupun eseri olarak ortaya çıkmış bulunuyordu.

İttihad ve Terakki erkânı, Türk-Alman Anlaşması'nın tabiî ve zarûrî olarak doğuracağı harbe girme keyfiyetini göz önüne alarak, askerî hazırlıklara girişmek ve fiilî imkânları nazar-ı itibâre almak mevkiindeyken gerçeklerden uzak birtakım

hayaller peşinde koşuyorlardı. O derecede ki, yeniden fetihler yapmak için Cihan Harbi'ni âdetâ bir fırsat telâkkî ediyorlardı. Düşünmüyorlardı ki, eskiden fetih yapan Osmanlılar'ın, hareketten çok evvel yapılmış ciddî hesapları ve mükemmel hazırlıkları vardı.

Dünya tarihinde umûmiyetle iç siyâset mes'elelerinde muvaffakiyetsizliğe uğrayanlar, milletlerini avundurmak ve bu sûretle onların dikkatlerini başka cihetlere tevcih etmek için birtakım dış gâileler veya fetih hedefleri ihdâs edegelmişlerdir, İttihadçılar da bu durumdaydılar.

Gerçi İtilâf zümresine karşı vâkî olan sulh tekliflerimiz reddolunmuştu. Bu bakımdan İttihadçılar'ın Almanya safında yer almış olmalarını kınamamak lâzım gelir tarzında düşünmek mantıkî görünmekle beraber, unutmamak gerekir ki, bu durum da İttihadçılar'ın ileriyi göremeyerek müttefik temini hususunda gâyet geç kalmış olmalarından doğmuş bulunuyordu. Bu yüzdendir ki, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman ittifakı, biraz da İttihad ve Terakkî erkânının mütevâlî hatâları neticesinde **"mecburî"** hâle gelmişti.

Bu ittifaka rağmen, önce yine de bir bîtaraflık siyâseti takip edileceği ilân edilmiş, fakat bu ittifakın imzâsından dokuz gün sonra da umulmadık bir hâdise, Türkiye'nin fiilî bir sûrette harbe girmesini mecburî kılmıştır.

Bu beklenmedik hâdise, **"Goben"** ve **"Breslav"** adındaki iki Alman zırhlısının Fransız sâhillerini bombaladıktan sonra takipten kurtulmak için Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiş olmalarıydı. Bu ise, devletler hukûkuna, Boğazlar rejimine ve Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği bîtaraflık siyâsetine fâhiş sûrette aykırıydı. İtilâf Devletleri'nin protestoları ve bu gemilerin kendilerine teslimi hususundaki ültimatomlarına, İttihadçılar, sümmettedârik bir çâre ihdas ederek cevap vermeye kalkıştılar. Buna göre, bu iki gemi tarafımızdan

kiralanmış veyahud da satın alınmıştır. Hakikatte bu, Alman Entellijansı'nın Osmanlı Devleti'ni harbe itmek için giriştiği bir emr-i vâkiden başka bir şey değildi. Fakat bu tertipte bizim İttihadçı kodamanlar da Alman Entellijansı ile beraber hareket etmişlerdir.[120]

Derhal gemi mürettebâtının üniformaları Osmanlı üniformalarıyla değiştirilmiş, gemilere Türk Bayrağı çekilmiş, fakat gemi kumandanı **Amiral Souchon** (Suşon) yerinde bırakılmıştı.

Değiştirilmeyen **Amiral Suşon**, askerlerinin âtıl kalmasındaki mahzurları bahâne ederek **Enver Paşa**'nın Rus Donanması'na karşı Osmanlı üstünlüğünü hissettirmek istikametindeki arzularından da istifadeyle Karadeniz'e çıkmış ve bir emr-i vâki ile Osmanlı Devleti'ni harbe sokmak için 29-30 Ekim 1914'te Odessa ve Sivastopol'ü bombardıman etmiş ve Rus Donanması ile harbe tutuşmuştu.

Amiral Suşon, Almanya'nın yükünü hafifletmek için

120 **Cemal Paşa**'nın Hâtırat'ında yer alan şu satırlar, **Amiral Suşon**'un Türk Milleti'ni, Cihan Harbi yangınına atan bu emr-i vâkiî gerçekleştirmekte yalnız olmayıp İttihatçı kodamanlarıyla birlikte hareket eylediğini ifşâ eder mâhiyettedir:

"Karadeniz'deki hareketler, bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amirali'nin Hükümet-i Osmâniye'yi bir emr-i vâkî karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket, emr-i mahsûs ile yaptırılmıştır. Esâsen Almanlar'ın harpten sonra neşrettikleri kitaplarda da ifşâ edildiği veçhile, ***Enver Paşa****'nın Amiral'e verdiği emir dahî şu mâhiyetteymiş:*

"Türk filosu, Karadeniz'de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız harp ilân etmeksizin hücum ediniz!...

İmzâ
Başkumandan Vekili
Enver"

Sonradan neşredilen bu devre âid hâtıralarda bu emrin, Amiral'in emr-i vâkîsine esas teşkil edecek bir sarahat taşıyıp taşımadığı -lehte veya aleyhte- mütalâalar serdiyle çok münâkaşa edilmiştir." (General **Ali İhsan Sabis**- Harb Hâtıralarım, Ankara, 1951, c: II, sh: 39 vd.)

vatanî bir vazife îfâ ediyordu. Ya bizimkiler?!. Birinci Cihan Harbi'ne niçin girdiklerini, kazansalar bile ne elde etmeyi umduklarını anlamaya imkân yoktu. Zaten pek çoğu yaptıklarının hesâbını vermeden, ithamlara cevap teşkil eden müdafaalarına mâkes olacak hâtıratlar bile bırakmadan kaçmış ve her biri bir ecnebî memlekette ya katledilmiş, yahud da kaybolup gitmişlerdir. Bu sebeple onların ne ümid ederek bu harbe girdiklerini anlamaya cidden imkân yoktur!..

Osmanlı Devleti'ni bir mâcerâ mantığı içerisinde harbe sokan bu hâdise, öylesine bir dehşet husûle getirmişti ki, Kabine'nin İtilâf Devletleri'ne meyyal olan mensupları, bu durumu öğrenince çılgına dönmüşlerdi. Fakat iş işten geçmiş görünüyordu!..

Harbin başında sür'atle Belçika'yı işgâl eden Almanlar, Fransa'ya yöneldiler. Fakat bu sırada harbe dâhil olan İngilizler'in yardımıyla Fransızlar, Almanları şöhretli **"Marn Müdafaası"** ile durdurmaya muvaffak oldular. Bundan sonra bu cephedeki Alman-Fransız çarpışmaları aşağı yukarı harb nihayetine kadar ehemmiyetsiz siper muharebelerine dönüştü.

Diğer taraftan Sırbistan ve Lehistan'a taarruz eden Avusturyalılar, Romanyalılar ve Ruslar'ın müşterek taarruzlarıyla karşılaştılar. Fakat Alman ve Türk askerlerinin yardımıyla onları **"Galiçya Cephesi"** denilen bu cephede mağlûp ederek geri püskürttüler. Almanlar, Baltık şehirlerini birer birer ele geçirmeye başlayınca, Ruslar çok kötü bir duruma düştüler. Fakat hiçbir taraf kat'î bir netice alamıyor ve harb uzayıp gidiyordu.

Bu harbin doğurduğu iktisâdî ve siyâsî buhranlar içinde kıvranan Rusya'ya yardım için açılan **"Çanakkale Cephesi"**, Müttefiklere bir türlü geçit vermiyordu. Bu yüzden Rusya'da **"Bolşevik İhtilâli"** ortaya çıktı ve Ruslar'ın harpten

çekilmelerine sebep oldu. Esâsen daha 1915 Mayıs'ında İtalya, gruplar arasındaki yerini değiştirerek **"İtilâf Zümresi"**ne geçmişti. Bu defa Rusya'nın çekilmesiyle hâsıl olan boşluk da Amerika tarafından doldurulduğu. Amerika'nın harbe girmesi ağırlığın iyice İtilâf Zümresi tarafına kaymasını neticelendirdi. Bu sebeple bir mütarekenâme hazırlanarak harbe nihayet verildi.

Bu harbte Türk Ordusu, yedi ayrı cephede dövüşmüştür: Kafkas Cephesi'nde tek başına Ruslarla, Galiçya'da Almanya, Avusturya-Macaristan'la birlikte yine Ruslar'la, Romanya Cephesi'nde Bulgar ve Alman askerleriyle birlikte Ruslar ve Romanyalılarla, Suriye Cephesi'nde tek başına İngilizlerle, Çanakkale'de pek az Alman askeriyle birlikte İngiliz ve Fransızlar'la, Irak ve Hicaz Cepheleri'nde ise yine tek başına İngilizlerle yıllarca ve kahramanca harp etmiştir. Biz bu cephelerden Musul'un elimizden çıkmasında ilk ve ehemmiyetli müessir olarak Irak Cephesi'nde cereyân eden vak'alar üzerinde bir nebze durmak istiyoruz.

c) Harb-i Umûmî'de Irak Cephesi:

İngilizler, Alman Amirali **Suşon**'un 29-30 Ekim 1914'te Karadeniz'de icrâ ettiği emr-i vâkîlerle Osmanlı Devleti'ni fiilen harbe sokmasından çok önce bu durumu tahmin ederek açılabilecek olan **"Irak Cephesi"** için hazırlıklara girişmişlerdi. Daha Ekim başlarında bir kısım İngiliz ve Hind kıt'alarından mürekkep bir kuvveti gizli olarak Bahreyn'e göndermişler ve böylece Abadan Adası ve Basra Limanı'nı zaptetmek kararında bulunduklarını belli etmişlerdi.[121]

Bu durum İngilizler'in, üzerinde ehemmiyetli pet-

121 **Ali İhsan Sabis**- a.g.e. sh: 43; **Larchere** (**Mehmet Nihad** Tercümesi), Büyük Harpte Türk Harbi, c: II, İstanbul, 1928, sh: 209; Irak Seferi, sh: 10.

rol tesisleri bulunan Abadan Limanı'nı korumak için tedbir almak lüzûmunu hissettiklerini gösteriyordu. O derecede ki, daha Eylül sonlarında buradaki İngiliz filosunun karasularımıza girmek ve bu husûstaki beynelmilel kaidelere riâyet etmemek gibi hareketleri görülmeye başlamıştı.

İngilizler, 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne îlân-ı harb edince, buradaki kuvvetlerini 15.000 kişiye iblâğ ederek **General Barrett** kumandasına verdiler.

Bu kuvvetler, birkaç ehemmiyetsiz çarpışmadan sonra, 22 Kasım'da Basra'yı kolayca işgâl edebildiler. Zira buradaki Türk Kuvvetleri, hem sayı ve hem de silâh bakımından düşmanla kıyaslanamayacak derecede zayıftılar. Çünkü İngilizler'in hazırlıkları, daha Ekim ayı içerisinde İstanbul'ca haber alındığı hâlde herhangi bir tedbire tevessül edilmediği gibi, bu bölgeyi korumakta işe yarayacak yegâne kuvvet olan Onüçüncü Kolordu Kafkas Cephesi'ne, Musul'daki Onikinci Kolordu da Halep civarına gönderilerek asıl muharebe mıntıkasından uzaklaştırılmışlardı. Burada sadece gâyet dağınık bir hâlde mevzîlenmiş bulunan 109 subay ve 6.747 nefer mevcuddu ve silâh bakımından da gâyet zayıf olan Otuzsekizinci Fırka (tümen) bırakılmıştı. **Câvid Paşa** emrindeki bu kuvvete ilâveten bir kısım perakende Jandarma Birlikleri ile hudud karakollarında mevcud olan efrâd, zikre değer bir varlık ifâde etmemekteydi.

Bir taraftan da mahallî gönüllüler toplamaya çalışılıyordu. Esâsen Irak'ın müdafaası için başlangıçtan beri mahallî gönüllü birlikler teşkili ile bunların gösterecekleri mukavemete güvenilmişti. Trablusgarp Harbi'nde bu usûlden oldukça istifâde etmiş olan **Enver Paşa**, burada da aynı taktiğe bel bağlayarak koca Irak Bölgesi'ni müdâfaasız bırakmıştı. Hâlbuki Irak'ta Trablusgarp'taki **Şeyh Sünûsî** gibi nüfûzlu mahallî bir lider mevcud değildi. Nitekim bilâhare aralarında

öteden beri kavga eksik olmayan Reşidîler'in reisi **İbnü'r-Reşid** ile Suudîlerin reisi **İbnü's-Suud**'un barıştırılması ve ilân edilen **"Cihad-ı Mukaddes"**ten de istifade sûretiyle bu maksadla kullanılmaları için girişilen teşebbüslerden hiçbir netice elde edilemeyerek hüsrâna uğranılmıştı.

Basra'yı kolayca işgâl etmiş olan İngilizler, ileri harekâta devamla 9 Aralık'ta Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştikleri yerde ve Basra'dan 70 kilometre kadar kuzeydeki Korne Kasabası'na kadar bu işgâl ve istilâlarını ilerletmişlerdi. Burada cereyân eden muhârebeler sonunda Otuzsekizinci Fırka'nın Kumandanı **Albay Suphi Bey** ile kırkbeş subay ve 989 erin İngilizler'e esir düşmesi, Irak Cephesi'nde aleyhimize gelişmekte olan harekâtı bir fâcia hâline getirmişti.

Bunun üzerine buradaki kuvvetleri sağa-sola göndererek böylesine ehemmiyetli bir bölgeyi müdâfaasız bırakmanın vehâmetini idrâk eden **Enver Paşa**, **Câvid Paşa**'yı kumandanlıktan alarak O'nun yerine Balkan ve Trablusgarp Harbleri'ndeki cesâret ve fedakârlıklarıyla tanıdığı **Süleyman Askerî Bey**'i yarbaylığa terfî ettirerek Ocak (1915) ayı başında **"Basra Vâlisi"** ve **"Irak ve Havâlîsi Umûm Kumandanı"** sıfatıyla göndermişti.

Diğer taraftan da Onikinci ve Onüçüncü Kolordular'ın yollardan geri çevrilerek Irak Cephesi'ne avdetlerini emretmişti. Fakat bu kuvvetlerin avdetlerini bile beklemeden harekete geçmesi emredilen **Süleyman Askerî Bey** de **Enver Paşa** gibi, sırf mahallî gönüllülerle iş görülebileceğine kanî bulunmaktaydı. O kadar ki, İstanbul'dan ayrılmadan **"muntazam ve ehemmiyetli bir askerî kuvvete ihtiyaç olmadığını, İngilizler'i îcâbında önüne katıp süpürge sopalarıyla bile kovabileceğini"** gâyet sâfiyâne ve mağrurâne bir şekilde ifade etmişti.

Gerçekten Trablusgarp Harbi'ndeki çöl çarpışmaların-

da fedakârâne hizmetleri görülmüş, Balkan Harbi nihayetlerinde ise, Batı Trakya'da kurulan **"Hükümet-i Muvakkate"** Reisliği'nde bulunmuş olan **Süleyman Askerî Bey**, bütün cesâret ve iyi niyetine rağmen, Cephe'ye muvâsalatından az bir müddet sonra acı gerçekle karşılaşacak ve uğradığı hezimeti, izzet-i nefsine yediremeyerek intihar edecektir. Çünkü **Süleyman Askerî Bey**, Basra'yı geri almak için hazırlıklar yapar ve gönüllüler toplamaya çalışırken, İngilizler de buradaki kuvvetlerini Irak'ın işgâli için kâfi addetmediklerinden Şubat 1915'te Mısır'dan yeni birlikler getirerek, kuvvetlerini bir kolorduya yükseltmişlerdi.

Şubat başında **Cemal Paşa**'nın tertiplediği ve bir ham hayal mahsûlü olan **"Kanal Harekâtı"**nın muvaffak olamaması, İngilizler'e bu imkânı vermiş bulunuyordu. **Süleyman Askerî Bey,** ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin elinden Basra'nın 130 kilometre kuzeyindeki Ebvâzi'yi -emrindeki kuvvetlerin kifâyetsizliğine rağmen- geri almış, Korun Nehri boyunca Abadan petrol borularını tahrip ede ede Nuhayle'ye gelmişti. Burasını karargâh ittihaz ederek çarpışmalarına devam etmiş, fakat az sonra bu derme-çatma kuvvetle, en son sistem silâhlarla mücehhez bir İngiliz Kolordusu'na karşı ciddî bir muvaffakiyet elde etmenin imkânsızlığını acı bir sûretle görmüştü.

Gerçekten 14 Nisan'da Şuaybe civarındaki ormanlarda İngilizler'le çetin ve muvaffakiyetsiz bir gerilla harbine mecbur kalmış, emrindeki kuvvetlerin mağlûp ve perişan olması üzerine, mağlûbiyeti izzet-i nefsine yediremeyerek intihar etmiştir.

Bu muhârebelerle dokuz taburluk türk kuvvetleri, 3.800 kişi zâyiât vererek takrîben yüzde elli nisbetinde erimişti. Bu durum, düşmanın daha serbest bir sûrette ilerlemesine imkân vermiş, Ammâre, Nâsıriye ve nihayet 29 Eylül'de

Kûtü'l-Ammâre'yi alarak Bağdat'ı tehdid edebilmeyi imkân dahiline sokmuştu.

Gerçi **Süleyman Askerî Bey**'in fecî bir sûrette hayatına kıyması üzerine Irak ve Havâlisi Kumandanlığı'na Kolordu Kumandanı sıfatıyla **Albay Nureddin Bey** (Paşa) tâyin edilmiş ve vaziyet kurtarılmaya çalışılmıştı. Fakat Kafkasya'dan geri çevrilen tecrübeli tümenler, henüz yolda bulunduklarından, buradaki zayıf kuvvetlerimizin kifâyetsizliği yüzünden ric'atimiz Selmân-ı Pâk'e kadar devam etmiş, gâyet kıymetli stratejik mevkiler İngilizler'e kaptırılmıştı. Fakat bu noktalar, yeni gelen birliklerin müdafilerle çetin bir boğazlaşma hâlini almış ve takviye alan ordumuz, mevcudiyet ve kudretini isbat etmeye başlamıştı. Kumanda kadrosundaki eksiklikler sür'atle tamamlanmış, Ordu Kumandanlığı'na da Alman **Golç Paşa** tâyin edilmişti.

İngilizler, Türk Ordusu'ndan ilk darbeyi, 22 Kasım 1915'te Selmân-ı Pâk'te yiyerek Kûtü'l-Ammâre'ye kadar çekilmeye mecbur kalmışlardı. Bu ric'atte, İngiliz ordusuna kumanda eden **General Townshend** esir edilmiştir. İngilizler'i, Kûtü'l-Ammare'de muhâsara eden **Golç Paşa,** burada tifüsten vefat etmiş, kumandayı **Halil Bey** (**Enver Paşa**'nın amcası) almıştı.

İngilizler'in **General Townshend**'in kurtarılması için giriştikleri taarruzlar muvaffakiyetle püskürtülmüş, bu taarruzlar esnasında 13.000 kişilik bir İngiliz kuvveti bütün mühimmat ve mevcûdiyle esir alınmıştı. Buna tarihimizde **"Kût Zaferi"** denir. Ne yazık ki, bu zaferin müsbet neticelerinin alınmasına mâni olan yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Şöyle ki:

İngilizler, **General Townshend**'i kurtarmak için başarısız intikam taarruzları yaparken, henüz harb sahnesinden çekilmemiş olan Ruslar, İran üzerinden Bağdat istikametinde

harekete geçmişlerdir. **Ali İhsan Bey** (Paşa) kumandasında mühim bir kuvvet, bir Rus taarruzunu karşılamak üzere İran'ın Kermenşah bölgesine yürümüş ve parlak muvaffakiyetler elde etmiştir. Fakat bu durum, Dicle boyunca İngiliz taarruzlarını karşılayan Türk birliklerini dört tümene indirmişti.

İngilizler, bu tarihten itibaren altı ay müddetle bir taraftan Türk kuvvetlerini oyalamış, diğer taraftan da yeni birliklerle ikmal yaparak 1916 yılı Aralık başlarında kuvvetlerini karşılarındaki dört tümenlik Türk birlikleriyle kıyas kabul etmez bir duruma yükseltmeye muvaffak olmuş ve taarruza geçmişlerdi.

Türk Ordusu, Felâhiye ve Kûtü'l-Ammâre'de cereyan eden korkunç muhârebelerde insanüstü bir cesaret göstermiş olmasına rağmen, düşman birliklerinin ezici üstünlüğü karşısında 10 Şubat 1917'de Kûtu'l-Ammâre'yi İngilizler'e kaptırmaya mecbur kalmıştı. Bu sûretle **General Townshend**'in intikamını neden sonra almaya muvaffak olan İngilizler, Dicle'nin güneyinde tamamen hâkim vaziyete geldiler. Ric'ate mecbur kalan Türk kuvvetleri, Bağdat'a doğru çekilmeye başladılar. Burada bir müdafaa hattı tesis etmek isteniliyordu. Fakat bunun için Bağdat Şehri daha önce tahkim edilmiş olmak gerekirdi. Hâlbuki bu yapılmamıştı. Bu yüzden ileri harekâta devam eden İngilizler, 11 Mart 1917'de mukavemet görmeden Bağdat'a girdiler. Ordumuz, kuzeye doğru çekilmeğe devam ediyordu.

Gerek İngiliz birlikleri önünde ric'at eden bu kuvvetlerin ve gerekse Rus taarruzunu karşılamak üzere İran'a sevkedilmiş bulunan **Ali İhsan Paşa** kuvvetlerinin muvaffakiyetli ric'atları esnasında pek çok acı hâdise ve birçok da muhârebe cereyan etmiştir ki, maksadımız harb tarihi yazmak olmadığından bunların tafsilâtına yer vermiyoruz.[122]

122 Dileyenler bu tafsilât için şu kaynaklara bakabilirler: **Dr. Ziya**

Muvaffakiyetle Tekrid mevzilerine çekilen birliklerimiz, burada daha altı-yedi ay kadar tutunabilmişlerdir. 5 Kasım 1917'de buradan da ric'ate mecbur kalınarak, daha kuzeydeki Cebel-i Hamrin'de tutunulabilmiştir. Burada cereyân eden ehemmiyetsiz muharebeler İngilizler'in bu kuvvetleri daha kuzeye itmek niyetinde olmayıp, asıl hedefleri olan **"Musul"**a yönelmek kararında olduklarını göstermeye başlamıştı.

Musul, coğrafî mevkii sebebiyle bu âna kadar İngiliz taarruzlarından masun kalmıştı. Fakat Irak'ta Şattü'l-Arab deltasından hulûl ederek, buradaki müdâfî Türk kuvvetlerini Cebel-i Hamrin'e kadar ric'at ettiren İngilizler, artık daha kuzeye ilerlemeyerek, asıl hedefleri olan Musul'a yönelmek imkânını elde etmiş bulunuyorlardı.

Onüçüncü Kolordu ile İran üzerinden Ruslar'a karşı başarılı muhârebeler yapan **Ali İhsan Paşa**, **"Mondros Mütarekenâmesi"**nin akdinden birkaç gün önce Irak'tan ayrılmış olan **Halil Paşa**'nın yerine Altıncı Ordu Kumandanı tâyin edilmiş ve 1918 Ağustos ayı içinde vazifesine başlamıştı. Altıncı Ordu'nun merkezi Musul'daydı. Buradaki birliklere **"Ordu"** adı verilmesi, cephenin ehemmiyetinden doğmuş bulunuyordu. Yoksa bünyesindeki birlikler, ancak birkaç tümenden ibaretti. Bu sırada Suriye Cephesi'ndeki kuvvetlerimiz de Halep istikametinden çekilmekteydiler.

Müttefiklerimiz ya münferid sulh akdederek veya mağlûbiyeti kabul ile birer birer harb sahnesinden çekilmiş, Türkiye ortada yapayalnız kalmıştı.

Dünya efkâr-ı umûmiyesi, uzayan harbin sıkıntıların-

Göğem- Kurmay Albay Dadaylı **Halid Bey**- c: 1, İstanbul, 1954, sh: 35 vd.; General **Sir Charles V. F. Townshend**- Irak Seferim, İstanbul, 1337, sh: 431 vd.; **M. Lahchere**- Büyük Harp'de Türk Harbi, (**Mehmed Nihad** Tercümesi) c: II, İstanbul, 1928, sh: 284 vd.; **A. Faik-Hurşid Günday**- Hayat ve Hâtıralarım, İstanbul, 1960, sh: 102 vd.

dan muzdaripti. Bu sûretle Avrupa'da sulh taraftarı liderlerin seçim şansını artıran bir hava esmeye başlamış bulunuyordu. Bu durum, Türkiye'yle de -en azından bir mütâreke akdiyle- harb hâline nihayet vermenin uzak olmadığını göstermekteydi. Nitekim İstanbul Hükümeti, bütün birliklere Ekim ayı sonlarına doğru bir mütâreke akdinin melhuz bulunduğunu bildirmişti.

İngilizler, mütâreke masasına oturmadan el çabukluğuna getirerek Musul'u işgâl etmek istiyorlardı. Esâsen devletler hukûku kaidelerine göre harb hâline nihayet verilmeden işgâl edilmemiş bulunan bir arâzinin, sulh masasında talep edilmesi imkânsızdı. Bu yüzdendir ki, Ekim ayı ortalarında İngilizler'in birkaç gün içinde taarruza geçecekleri anlaşılıyordu. Nitekim 18 Ekim'de ilk harekât olarak iki İngiliz süvari bölüğü, Kerkük'ün güneyindeki birliklerimize taarruza teşebbüs etmişlerdi. Ordu Kumandanı **Ali İhsan Paşa**, Kerkük'e kadar giderek 22 Ekim'de Musul'a dönmüştü. Tam O'nun karargâhına döndüğü gün, İngilizler'in Dicle boyundan esaslı bir taarruza geçtikleri görülmüştü.

Ordu Kumandanı, Dicle boyundaki Türk Kuvvetleri'nin teşkil ettikleri grupun kumandanı **İsmail Hakkı Bey**'e, her ne pahasına olursa olsun mukavemet etmesini kat'î bir lisânla emretmişti. Maksadı, mütâreke akdine, yâni en geç ay başına kadar Musul'u düşmana kaptırmamaktı.

Üstün kuvvetlerle taarruz eden düşmana karşı ric'ate mecbur olan birliklerimiz, 23 Ekim'de Cebel-i Hamrin'i boşalttılar. Düşman, 24 Ekim'de daha kuzeydeki Fetha'ya taarruz etti ve 25 Ekim'de Küçük Zap'ı geçerek Şâhid Köyü'nü işgâl etti. Dicle grupumuz, birliklerini Dicle'nin sağ sâhilinde toplamaya çalışıyordu. Burada cereyân eden çetin muharebeler kesilmişti. Bu yüzden 28 Ekim'de bir Alman havacısına mükâfat vaad edilerek bu keşif yaptırılmış ve grupun Gayyâre

mevziine çekilmesi için şifreli bir emir gönderilmiştir. Fakat sonradan anlaşılmıştır ki, Alman havacısı verilen emri grup üzerine attığını söylemesine rağmen, aldığı vazifeyi yapmamıştır.[123]

29 Ekim'de **Ali İhsan Paşa,** bu grupa cesur süvârilerle Gayyâre'ye çekilmelerine dâir yeni bir emir göndermiş, fakat bu emir de **Ali İhsan Paşa**'nın emri götüren subaya atfen verildiğini ifade etmesine rağmen, sonradan anlaşıldığına nazaran bu da yerine ulaştırılamamıştır.[124]

29 Ekim'de cereyan eden muharebelerde bir kısım Türk kuvvetleri, İngilizler'e esir düşmüş, Cirnaf ve Şirket mevzilerinde korkunç çarpışmalar cereyân etmiştir. 30 Ekim 1918'de Dicle grupumuz Cirnaf'ın güneybatısında üç kilometrelik bir çember içine sıkıştırılmış ve çetin bir boğazlaşmadan sonra esir edilmiştir. Bu büyük kaybın bilançosu; sekiz piyade alayı, elli top ve yetmiş makinalı tüfektir. Fakat asıl felâket, bu kuvvetlerin esâreti değil, artık önlerinde hiçbir mânia bulunmayan İngilizler'in Musul üzerine harekâta devam etmeleriydi.

30 Ekim 1918'de resmen mütâreke akdedilmiş olmasına rağmen İngilizler, 31 Ekim günü ileri harekâta devam etmişlerdir. Kendilerine mütâreke akdedildiği ve buna göre birliklerin oldukları yerde kalmaları lâzım geldiği bildirildiği hâlde bunu kaale almayarak ileri harekâta devam ettiler. Beşinci Tümen Kumandanı'nın bu hususta resmî tebliğine hiçbir ehemmiyet atfetmeyerek, 1 Kasım 1918'de Hamam-ı Âli'ye girdiler. Burada Musul'u işgâl edeceklerini ve Türkler'in beş mil daha kuzeye çekilmelerini ihtar ederek ileri yürüyüşe devam ettiler.

Bu durumun, milletlerarası harb kaidelerine aykırı

123 **Dr. Ziya Göğem**- a.g.e., sh: 44.

124 **Dr. Ziya Göğem**- a.g.e., sh: 45.

olduğu meydandadır. Fakat bizim için asıl ehemmiyetli olan nokta, bunun, Musul'un **"Mîsâk-ı Millî"**ye dâhil addedilmesini temin eden bir keyfiyet olmasıdır. Zira hatırlanacağı üzere, Mîsâk-ı Millî, 30 Ekim 1918 tarihinde imzâlanan **"Mondros Mütarekenâmesi"**nin akdi esnasında, ordumuzun fiilen bulunduğu yerleri hudud kabul etmekteydi. Buna göre, mütâreke ânında kuvvetlerimizin Gayyâre'de bulundukları yerli ve yabancı kaynaklarla sâbit olduğundan Musul, Mîsâk-ı Millî'ye dâhildir.

Esâsen İngilizler de mütârekenin akdini müteakip devam ettikleri işgâl ve istilâ hareketlerine karşı, Ordu Kumandanı **Ali İhsan Paşa**'nın itiraz ve protestolarını **"bu işgâllere, mütârekenin yedinci maddesine istinâden giriştikleri"** tarzında cevaplandırmışlardır. Yine hatırlanacağı üzere, mezkûr mütarekenâmenin yedinci maddesi, İtilâf Devletleri'ne kendi emniyetleri mülâhazasıyla herhangi bir stratejik mevkii işgâl edebilmeleri hakkını vermekteydi. Binâenaleyh İngilizler'in bu cevapları dahî, Musul'un Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olduğunu kabul mâhiyetindedir. Buna göre Musul'un 3 Kasım 1918'de gerçekleşen işgâl ve istilâsıyla, Yunan ordularının bilâhare Anadolu'da teşebbüs ettikleri işgâl ve istilâlar arasında hiçbir fark mevcud değildir. Hukûkî bakımdan mutlak olan bu keyfiyeti, aralarındaki zaman farkı bertaraf edemez. Zira her ikisi de mütârekenin akdinden sonra cereyân etmiştir. Bu hususta, iki-üç gün ile iki-üç senenin hukûken hiçbir farkı yoktur.[125]

125 Harb-i Umûmî'de Irak Cephesi'nde cereyân eden askerî harekât hakkında okuyucuyu sıkacak tafsilâttan ve dipnotlar göstermekten ictinâb ettik. Bu hususta tafsilât almak ve Musul'un **"ne sûrette işgal ve istilâya mâruz kaldığını"** tesbit etmek isteyenlere şu kaynakları tavsiye ederiz:

M. Larchere- Büyük Harpte Türk Harbi, (Terc. **Mehmed Nihad**), İstanbul, 1928, c: II;

General Sir Charles V. F. Townshend- Irak Seferim, İstanbul, 1337;

Dr. Ziya Göğem- Kurmay Albay **Dadaylı Halid**, c: I, İstanbul, 1954; c: II, İstanbul 1956;

Irak Raporu (Irak Harekât-ı Askeriyesi'ndeki Hat'iyyat ve Mes'ûliyetin

Bu sûretle mtâreke ahkâmına ve devletler hukûku kâidelerine mugâyir bir sûrette, 3 Kasım'da muhârebesiz olarak Musul'a giren ve 15 Kasım'da burasının Türk kuvvetleri tarafından tahliyesini binbir tehdid altında gerçekleştirmiş bulunan İngilizler, sadece fiilî bir durum ihdas etmiş bulunuyorlardı. Bu itibarla, mes'elenin artık sulh masasında hallinden başka çâre kalmamış oluyordu. Ne yazık ki, Musul, sulh masasında da kurtarılamayarak bu azîz vatan parçasının hâlâ devam eden esâret ve felâketlere sürüklenmesine sebep olunmuştur.

Musul'un Lozan Sulh Konferansı'nda kurtarılmayışındaki hatayı setretmek maksadıyla sonradan menkûb vaziyete gelen Altıncı Ordu Kumandanı **Ali İhsan Paşa**'ya karşı çeşitli hücumlar cereyân etmiştir. Hâlbuki takib ettiğimiz askerî harekât göstermiştir ki, **Ali İhsan Paşa**, Dicle Grupu'nun esâretine rağmen, mütâreke akdinden en az üç gün kadar sonrasına değin Musul'u Türk hâkimiyetinde tutabilmiştir.

Bununla beraber **"Dicle Grupu"**nun esâretinden doğan mes'uliyet vesilesiyle **Ali İhsan Paşa** ve O'nun Erkân-ı Harp Reisi **Dadaylı Hâlid Bey** arasında münâkaşalar cereyan etmiştir. Fakat bu münâkaşalardan önce de **M. Kemal Paşa**'nın Nutku'nda[126] **Halid Bey**'in tanzim eylediği bir rapora istinâden **Ali İhsan Paşa**'ya hücumlar yer almış

Tesbit ve Tâyini maksadiyle teşekkül etmiş olan Hey'et-i Tahkikiye'nin Hülâsa-i Tetkikâtını Muhtevî Olup 27 Haziran 1917 tarihli Times Gazetesi'nden tercüme edilmiştir.) İstanbul 1333;

Câvid Paşa- Irak Seferi ve İttihat Hükûmeti'nin Hayâlât ve Cehâlât-ı Siyâsiyesi, İstanbul, 1334/1941 yılında **Cevad Abbas** ile General **Ali İhsan Sabis** arasında Türk Matbuâtında cereyân eden ve birçok muharririn de katıldığı münâkaşalar;

General **Ali ihsan Sabis**- Harp Hâtıralarım, c: II;

Nâzım Ören'in **Ali İhsan Paşa**'ya dâir Dünya Gazetesi'nde yayınladığı Eski Hâtıralar Serisi'nin Musul'a temâs eden kısımları;

Ziya Arif Sirel- Bir Emr-i vâki ile İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar - Yakın Tarihimiz Mecmuâsı – c: I, sh: 9 vd. ilh...

126 Bkz: **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh. 407 vd.

bulunmaktaydı.

Hakikatte asıl ehemmiyetli olan nokta, **"Dicle Grupu"**nun esâretinde **İsmail Hakkı Bey**'in mi, yoksa **Ali İhsan Paşa**'nın mı mes'ul olduğu keyfiyetinden ziyâde, Mondros Mütârekenâmesi'nin akdi ânında elimizde bulunan Musul'un, Misâk-ı Millîmize dâhil olduğu kat'î bir askerî ve tarihî hakikat olarak ortada dururken, Lozan'da neden kurtarılamadığı mes'elesi idi.

Şimdi biraz da Musul'un Lozan'da hangi şartlar altında ve ne sûretle müdâfaa edildiği ve ne gibi taktik hatalarına kurban giderek kaybedildiğini tafsil edelim.

B – MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİNDE SİYASÎ SAFHA

a) Lozan Konferansı'nda:

Türkiye'nin güney hududlarının çizilmesi dolayısıyla ortaya çıkmış bulunan **"Musul Meselesi"** Lozan Konferansı'nın, üzerinde en çetin münakaşa ve mücâdeleler cereyân eden mes'elesi olmuştur. Zira bu Konferans'ın tek başına bir tarafını teşkil eden Türkiye için hayatî bir ehemmiyeti hâiz olan Musul, müzâkerelere ve hattâ bütün müttefiklerine nâzım ve hâkim olan İngiltere için de gerek zengin **"Petrol kaynakları"** ve gerekse **"Hindistan Yolu'nun emniyeti"** bakımından ele geçirilmesi çoktan zarurî addedilmiş olan stratejik ve iktisâdî ehemmiyeti hâiz bir bölge idi. Hattâ denilebilir ki, İngiltere'nin Birinci Cihan Harbi'ne katılmasının belli başlı âmillerinden biri de Musul dâhil olmak üzere, bütün Irak havâlisine sahip olmak hususundaki canhıraş arzusuydu.

Bu yüzdendir ki, 30 Ekim 1918'de imzâlanan **"Mondros Mütârekenâmesi"**, tarafları askerî harekâtı durdurarak bulundukları yerde durmağa mecbur kıldığı hâlde, İngilizler,

o anda henüz ele geçirememiş oldukları Musul'a karşı ileri harekâta devam ederek, burasının 3 Kasım 1918'de işgâlini gerçekleştirmişler ve bu sûretle devletler hukûkunun alâkalı kaidelerini çiğnemekten çekinmemişlerdir.[127]

127 Musul Vilâyetimiz'in İngilizler tarafından Mütârekenâme'nin akdinden sonra işgâle mâruz kaldığı bütün kaynakların ittifakı ile sabittir. (Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Lozan Kısmı, Ulus Gazetesi 21 Eylül 1968 tarihli nüsha; General **Ali İhsan Sabis** - a.g.e., c: V, Ankara, 1951, sh: 7; **Dr. Ziya Göğem**- Dadaylı **Halid Akmansü**'nün Hâtıraları, a.g.e., sh. 45 vd.; Kırmızı Kitap, sh: 123; **Gotthard Jaeschke**- Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, c: I, İstanbul, 1939, sh: 22; **M. Larchere**- Büyük Harbte Türk Harbi (**Mehmet Nihad** Tercümesi), c: II, İstanbul, 1928, sh: 309; ilh...)

Bilhassa en son olarak kaydettiğimiz **M. Larchere**'nin eseri bir ecnebî kaleminden çıkmış bîtaraf bir eser olduğu hâlde:

"Bu kol, 1 Teşrinisânî 1918'de Hamâm-ı Âli'ye varınca hâl-i harbe nihâyet veren Mondros Mütârekenâmesi'nin imzâ edilip dünden beri mer'î olduğunu öğrenmiş ve maahaza ***"Müttefikler, kendi emniyetleri için nukât-ı sevkülceyşîyi*** *(stratejik noktaları)* ***işgâl ederler."*** *cümlesine istinâden yürüyüşe devam eylemişti. Binâenaleyh, İngilizler 4 Teşrinisânî 1918'de Musul'u işgâl eylemişlerdi."* (sh: 309) demektedir.

Bu durum, Lozan'daki İngiliz başmurahhası **Lord Gürzon** tarafından bile inkâr edilmemiş, ancak bu gayr-i meşrû hareket, şu tarzda bir mugalâta ile müdâfaa edilmiştir:

"-Musul'un Mütâreke'den sonra işgâl edilmiş olması mes'elesine gelince:

İsmet Paşa*'nın daima Mondros Mütârekenâmesi'nin hükümsüzlüğünü ve her şeyin Mudanya Mütârekenâmesi'nden başlaması lâzım geldiğini ileri sürerken, bugün o mütârekeye dayanarak, İngiltere'nin Musul'u işgal etmesinden bahsetmesi gariptir. Mütâreke haberi gelmeden 1.11.1918'de Britanya Orduları, Musul'a 13 kilometre mesâfede idi. Ayın üçünde şehre girdiler. Türk kumandanı, mütâreke hükümlerini 4 Teşrinisânî'den evvel öğrenemedi ve Dokuz'da boşaltma emrini aldı. Hem mütâreke şartlarının, sulh hükümleri ile ne münâsebeti var? Mütâreke'den sonra askerî harekâtta bulunulmayan harb yoktur.."* (Bkz: Lozan Zabıtları- 1. Takım, c: 1, 1. Kitap'ta yer alan 23 Ocak 1923 tarihli Birinci Komisyonun'un Müzâkere Zaptı.)

Bu sözlerle gerçeğin nasıl tahrif edildiğini anlatmak için yukarıda zikredilen kaynaklara sathî bir nazar atfetmek bile kâfidir. Mütâreke akdine rağmen askerî harekâta devam olunduğuna dâir başka misâllerin de mev-

Türkiye ise, **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzâsı ânında elinde olan toprakları vazgeçilmez **"asgarî vatan"** sayan **"Misâk-ı Millî"** muvâcehesinde, Musul'u tabiî hakkı telâkkî ediyordu. Gerçekten Millî Mücâdele'nin başlıca hedefini teşkil eden **"Misâk-ı Millî"**, ancak en asgarî haklarımızı ifâde etmekteydi. Zafer müyesser olduğuna göre, bu asgarî haklardan dahî fedâkârlıkta bulunmayı, Türk millî vicdanının aslâ tecviz etmemesinden daha tabiî ne olabilirdi? Fakat Türkiye siyâsî ricâli için, bilhassa Musul Meselesi'nde çetin bir mukavemet ve muhalefetle karşılanacağını tahmin etmek güç değildi. İhtimal, bunun için olacak ki, **Dr. Rıza Nur**'un doğrusu inanılması imkânsız beyânına göre, daha Lozan'a gitmeden kendilerine:

"-Musul için hiç uğraşmayın!.."[128] denilmiştir.

Eğer doğruysa, Lozan'a bu telkin ve -daha doğru tâbiri ile söylemek gerekirse- emrin tesiriyle giden **İnönü**, Musul'u gerektiği şekilde müdâfaa etmemiş olmasının sebebi bu olmalıdır.

Gerçekten bu mes'eleyi, önce İngilizler'le husûsî mâhiyette birtakım görüşme ve pazarlıklarla halletmeye kalkışmıştır.[129] Hâlbuki bütün Dünya efkâr-ı umûmiyesi, İngilizler'in Musul'u sırf petrolün hatırı için terk etmek istemediklerini çok iyi bir sûrette biliyordu. Musul sekenesi arasında İngiliz kanı taşıyan tek bir fert bile mevcud olmadığına ve burasının tarihte bir gün bile İngiliz hâkimiyetinde bulunmadığına göre, iktisadî istismardan başka bir mânâ ve maksad taşımayan İngiliz talebinin tasvip görmemesi çok normaldi. Zira artık harpten

---

cud bulunduğu yolundaki itirazın cevabı da şu olmalıydı:

"-Sûimisâl, misâl olmaz!.." Ama bunu **İnönü** mü söyleyecekti?!..

128 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 861.

129 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Lozan Kısmı, 12 Eylül 1968 tarihli Ulus Gazetesi; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 893; **Lord Gürzon**'un yukarıda bahsi geçen 23 Ocak 1923 tarihli celsedeki beyânâtı.

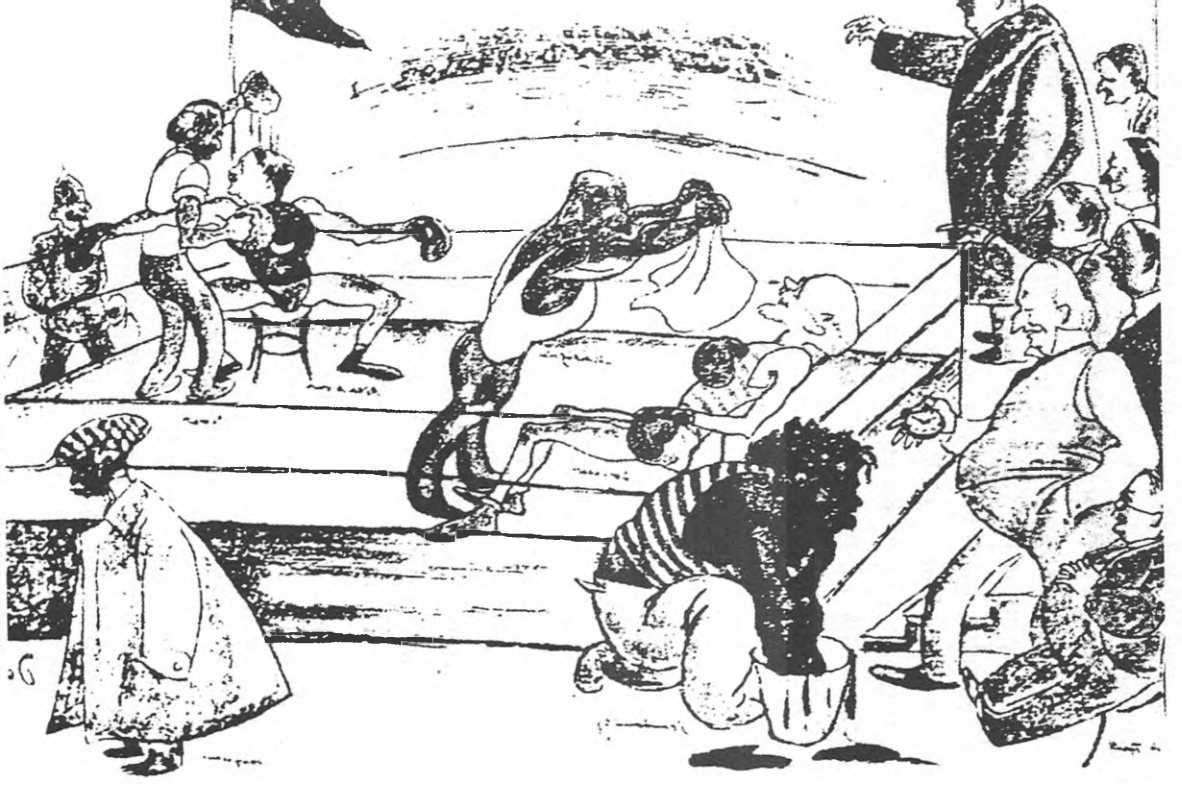

Dr. Rıza Nur'un Venizelos'u bayıltışını canlandıran **Derso**'nun bir karikatürü

bıkmış olan Dünya efkâr-ı umûmiyesinin, sırf İngiliz menfaati için sulhun gecikmesine infial duymaması da imkânsızdı.

Mes'eleyi **İnönü**'nün halletmek istediği tarzda husûsî görüşmelere dökmek, Dünya efkâr-ı umûmiyesinin İngiltere aleyhine ve binnetice Türkiye lehine tezâhürü melhuz olan aksülâmelinden mahrum kalmak demekti. Gerçekten bu mes'elenin alenen müzâkereye konulmasından sonra, Dünya efkâr-ı umûmiyesinin bu alâka ve aksülâmeli derhal ortaya çıkmışsa da lehteki diğer birçok unsur gibi bu da değerlendirilememiştir. **Lord Gürzon**'un hayat ve mücâdelelerini, O'nun husûsî evrakını da tetkik ederek gayet mufassal bir sûrette yazmış bulunan **Earl of Ronaldshay**, bu kanaatimizi teyiden şu bilgiyi vermektedir:

*"İngiltere Başvekili, ümitsizliğe yaklaştığı bir anda **Gürzon**'a yazdığı bir mektupta şöyle diyor:*

Şimdiye kadar aşmağa muvaffak olduğun güçlükler çoğalmakta. Gazetelere bakılacak olursa, Türkler'in Musul'u bir münâkaşa mevzuu yapıp anlaşmamaları muhtemeldir. Her halükârda bundan daha kötü bir şey olamaz. Zira bu takdirde halkımızın en az yarısı ve bütün Dünya, petrolün hatırı için sulhu reddettiğimizi söyler."[130]

Bunun akabinde şahsî görüş teâtisi için **Bonar, Gürzon**'u Paris'e dâvet eder. Buna işâretle yazdığı bir mektupta **Gürzon** şöyle der:

*"**Bonar**'ı bir kavga gürültü koparmaktansa, Musul, Boğazlar ve İstanbul'u terk edip herhangi bir şeyden ve hattâ her şeyden vazgeçmeye çok hevesli buldum..."*[131]

Musul gibi Türkiye için stratejik, beşerî ve iktisadî ehemmiyeti son derece büyük olan bir vatan parçasının, gerek

130 **Earl of Ronaldshay** - The life of **Lord Gürzon**, T: III, London, 1928, p: 332.

131 a.y.

Lozan'da[132] ve gerekse Lozan'dan sonraki safhalarda ciddiyet, azim ve dirâyetle müdâfaa edilemediği inkârı gayr-ı kaabil bir keyfiyettir. Hâlbuki Musul, üstüste on yıl devam eden harblerin sonunda madden harap bir hâle gelen Türkiye'nin yaralarını sarmağa medâr olabilecek yegâne imkândı.

Fakat hemen ilâve etmek gerekir ki, böyle bir imkânın ziyaında **İnönü** kadar Türk Murahhas Hey'eti'ne dâhil sözümona müşâvir sıfatını hâiz kimselerin de dahli çoktur. Bunların pek çoğu, kendilerine verilmiş olan vazifeleri îfâ ederek murahhaslara yardımcı olacakları yerde[133] Lozan'a dolmuş bulunan **"İngiliz Entelijans Servisi"** mensupları ile Musul petrolleri üzerinde imtiyaz dalaverelarına girişmişlerdi. Şüphesiz petrol şirketlerinin adamlarıymış gibi görünerek bizimkilerle imtiyaz pazarlığına kalkışan bu İngiliz casusları, heyetimizin mes'eleye bakış tarzını ve niyetlerini keşfe memurdular.[134] Ancak bu gibi hareketlere tevessül etmeleri aynı

132 *"...Fakat **İsmet** Lozan'da Musul için dâima bana:*

"-Canım, gel şunu bırakalım da, sulh yapalım." der, beni zorlardı. Ben:

"-Olmaz, bütün mukavemetleri yapalım." derdim.

"-Canım sonra boca ederiz, sûlhü kaçırırız. Verelim!.." derdi. Boca, O'nun tâbiridir." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 861).

İnönü'nün hâtıralarının Ulus Gazetesi'nde 24 Temmuz 1968-26 Ekim 1963 tarihleri arasında yayınlanan Lozan Kısmı'nı inceleyenler, Musul Meselesi'ne tahsis edilen hâtıraların kemiyyet ve keyfiyetçe kifâyetsizliğini takdirde güçlük çekmezler.

133 *"...Hâsılı bizim istihbârat ve neşriyât teşkilâtından habbe-i vahide istifâde edemedim. İngilizler'in istihbârat büroları ise mükemmel çalışıyorlardı."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 880)

134 Bu hususta **İnönü**'nün yukarıda zikri geçen hâtıraları meskût ise de İkinci Murahhas sıfatını hâiz bulunan **Dr. Rıza**'nın verdiği sayfalar dolusu misâl ve mâlûmattan aşağıya aldığımız birkaç satır, Türk Murahhas Heyeti'nde müşâvir sıfatıyla vazife almış bulunanlardan bazılarının ne kadar şahsî menfaat temini peşinde koştuklarını anlamaya kifâyet eder sanırız:

*"...**Nihad**'ın getirdiği erkekler de çok. Erkekler imtiyaz istiyorlar. Ez-*

zamanda kendi zaaflarını gösteriyordu. Fakat heyetimizde bu gibi kimselerin İngiliz Heyeti'nin muhtaç olduğu istihbaratı sağlamağa memur casuslar olduğunu farkedecek dirâyette bir fert yoktu ki, işlerin iç yüzü anlaşılabilsin!.. Yoksa **Tiryâki Hasan Paşa** mantığıyla, yâni tecâhül-i ârifâne sûretiyle bu casuslara İngiliz Murahhasları'nın mâneviyâtını sarsacak yanlış bilgi vermek de mümkündü.

Esâsen Musul Meselesi'nde İngilizler'in kendilerinden emin olmadıklarını gösteren bir husus da onların daha husûsî görüşmeler esnâsında bazı tâvizlere yanaşmalarıdır. Bunlar da yine heyetimizde müşâvir sıfatını hâiz bir kimsenin

---

*cümle Musul petrollerini... Meğerse bu adamlar, hep İngiliz istihbârâtının memurları imiş. Sonradan anlıyoruz. Bir tanesi de dedektif imiş. İlk görüşte anladım. Herif bana rüşvet teklif etti. Kovdum. Bunun hikâyesinin nihâyetini sonra anlatacağım. **Nihad**'ın bize getirip takdim ettiği adamların diğer bir tanesi, **Seliye** adında bir Geldanî. En mühim petrol ticârethânesi tarafından geliyormuş. Bir dalaveracı serseri. Odama bir kutu sigara yolluyor. Bıraktırmış. Bir de gravat. Geri yolladım. Baktım hâli şüpheli, bunu da kovdum. Şimdi bu adam, Paris'te... Türk Ticâret Odası'na reis yapmışlar. Bir sefer, hattâ Paris'te benim tütünlerimi satmak istedi. Ben de istedim. Fakat cesâret edemedim.*

*İşte **Nihad**'ın getirdiği şeyler, kadından, erkekten hep böyle şeyler. Kendisi de imtiyaz almak, zengin olmak peşinde... Hülâsa karı getiriyor, imtiyâz avcısı getiriyor..."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 877).

Bu **Nihad,** kendisi gibi düşman emellerinin kör bir âleti olan **Prens Sabahaddin**'in uzun zaman husûsî kâtipliğinde bulunmuş olan **Nihad Reşad Belger**'dir.

*"Bu esnâda Lozan'a birtakım insanlar da geldiler. Bunlar, muhtelif İngiliz petrol grupları ajanı olarak da geldiler. Bu ticâret evleri pek zengin ve mühim imiş. Her biri milyonlarının sitedeki nüfuzlarından, kabinedeki İngiliz nâzırlarından, bunların üçünün, beşinin kendilerinden olduğundan dem vuruyorlar. Hattâ bu petrol işi için Kûtü'l-emmâre'de elimize esir düşmüş olan **General Townshend** de geldi. Bunları bize hep **Nihad Reşad** getiriyor. Bunlar diyorlar ki, Musul petrollerinin imtiyâzını bize verin, biz Musul'u size verdirtiriz. Âlâ şey! İstediğimiz zaman bu. **Rüstem** adlı bir Geldanî de bu ajanlardan biri..."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 908)

anlayışsızlığına kurban gitmiştir.[135]

Ne tuhaftır ki, bu tâvizlerin dahî koparılamadığına hayıflanan **Dr. Rıza Nur, Lord Gürzon**'un husûsî bir görüşmede kendisine Musul'dan vazgeçmek şartıyla Fransızlar'ın elindeki **"Suriye"**yi alıp vermeyi teklif ettiği hâlde, anlaşılmaz bir mantıkla bu tâvizi reddettiğini tafsilâtıyla nakletmekten[136] hicab duymamaktadır.

---

135 *"...İngilizler ile husûsî görüşmelerde epey terakkî oldu. Bir gün İngilizler bize geldiler. Yeni teklifte bulundular. Ellerinde haritaları vardı. Hududu çizmişlerdi:*

"-İşte..." dediler. Musul'un hemencik şimalinden, hududundan geçiyor ve Süleymaniye Sancağı'nı tamamiyle bize bırakıyorlardı. Bu, büyük bir şeydi. Demek Musul'u almak için ümid artıyordu. Bizim müşâvir ***Tevfik****:*

"-Süleymaniye'den ne çıkar: Buraları dağlıktır. Musul olmayınca oralara gidilemez bile. Başa belâ olur!.." dedi.

Ben oraları bilmem, asker de değilim. Görüyorum, ***İsmet*** *de bunları O'ndan soruyor..."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 903)

"... ***Tevfik:***

"-Süleymaniye'den ne çıkar?" sözü ile beni kandırdı. Böyle olsaydı da bâri Süleymaniye'yi alsaydık. İki yıl sonra bunu da alamayarak ***İsmet*** *bütün Musul'u terk etti."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 903)

Dr. Rıza Nur'un bu **"Tevfik"** dediği adam Limni Adası'nı zabta geçmeyi unuttuğu için burasını kaybetmemize sebep olmuş bulunan askerî müşâvir, **Tevfik Bıyıklıoğlu**'dur.

136 *"****Gürzon****'la konuşuyorduk, dedim; başka şeye geçtim. Yine oraya gelelim. Ben yine O'na bir düziye:*

"-Musul!" diyordum.

O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyor. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle:

"-Musul, Musul... Ne yapacaksınız? Burnunuzun dibinde Suriye var. Onu alın! Bir darbe kâfidir." dedi.

Bu da beni çok keyiflendirdi. Demek, bana çok emniyet hâsıl etmiş. Böyle mühim bir şeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ aziz ve samimi dostuz dedikleri Fransızlar'ın Suriyesi'ni almamızı teklif ediyor. Buna hayret etmedim. Zaten mütâreke iptidasında Mısır'da iken bilirdim; İngilizler, Suriyeliler'den komiteler yapmışlar; müsellâh teşkilât vücûda getirmişler. Fransızlar'ı Suriye'den defetmek istiyorlardı. Bütün son Dürzî isyanları hep İngilizler'in tertibidir. Çünkü bu mes'ele,

Musul Meselesinin Türkiye lehine halline hiçbir sûrette faydası dokunmak ihtimâli olmayan **"husûsî görüşmeler"**den bir netice çıkmayınca, **Lord Gürzon**, ilk defa olarak 23 Ocak 1923 târihinde akdedilen birinci komisyonun ictimâında mes'eleye aleniyet verdi. Zira artık Türk heyetinin zaaflarını ve bu mes'eleye bakış tarzını tamamiyle öğrenmiş, Konferans'a hâkim olmuş ve nefsine tam bir itimat gelmiş bulunuyordu.

Gerçekten **Lord Gürzon** da bu mes'eleyi alenî görüşmelerle halletmeyi, kerhen ve mecbûren kabul ettiğini, sonradan İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı uzun ve teferruatlı konuşmada ifade etmiştir:

*"...Asil **Vikont** mes'elesinin şu ciheti hakkında konuşurken bana bir-iki suâl sordu. Musul Meselesi'nin Lozan'da*

---

*Hindistan mes'elesidir. Tarih, bu babda fasîhtir. Birbuçuk asırdır süren İngiliz-Fransız Akdeniz rekabeti, koloni vekâleti var. Nitekim **Napolyon**'un Mısır'a ve Suriye'ye girmesi İngilizler'in bizimle beraber Fransızlar aleyhine harb etmesini mûcip olmuş ve nihâyet Fransızlar buralardan tardedilmişlerdir. **Napolyon** Suriye'den sonra Hindistan'a gitmek istiyordu. Suriye'de Fransız bulunması, İngilizlerce Hindistan'ın tehlikede olması demektir. Ben işte söylüyorum, imkânı yoktur ki, İngilizler, Fransızlar'ı Suriye'de bıraksınlar. Bir gün nasıl olsa terk edeceklerdir.*

*Bunları biliyorum. **Gürzon**'un teklifi ciddidir. Ve biz istersek Suriye hakkında gâyet gizli bir müzâkere ve bize yardım da yaparlar. Bununla da bizim gâyelerimize ermek mümkündür. Bununla beraber:*

"-Şu adam, pek zekî ve tecrübeli bir diplomattır. Belki bizim arâzi işgali peşinde olup olmadığımızı anlamak istiyor." diye aklıma geldi.

Bu düşünce ile şu diplomatça cevabı verdim ki, hem öyle bir sondalamaya karşı menfî cevap, hem de İngiltere'ye iki katlı hulûs çakmaktır:

"-Bizim yer almaya, bunun için kan ve para dökmeye hiçbir arzumuz yoktur. Ancak sizinle dost olmak ve samimiyetimizi maddeten isbat etmek için Suriye'yi Fransızlardan alırız, size veririz."

Keyfinden öyle güldü ki, görülmeliydi. O'nun bu sırrını bugüne kadar sakladım. Şimdi bu hâtıratım olan kâğıda zarurî tevdî ediyorum.

Bir müddet sonra izin istedim. Yine görüşmek arzusu gösterdi. Ayrıldık." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 907 vd.)

öne sürülmesinden ve buna çok fazla ehemmiyet verilmesinden dolayı bana esef etti. Bu noktayı yanlış anlamış. Musul Meselesi şöyle çıktı. Kendisinin de anlayacağı gibi, Sevr Muâhedesi'nin bir tekrarı ve onun yerine konulan bu muâhedede, Türkiye'nin Asya ve Avrupa hududlarını tesbit etmemiz lâzımdı. Türkiye'nin Avrupa'da, Trakya hududunu çizmemiz îcâp ettiği gibi, Asya'da da Suriye ve Mezopotamya hududlarını tesbit etmemiz de lâzımdı. Bu sebepten Asya'da Irak'ın kuzey ve Türkiye'nin güney hududu tâyin mes'elesinin de muâhededе yer alması îcâb etmekteydi.

Biz müzâkereye başlamak üzereyken, Türkiye Birinci Murahhası, benden mes'elenin zapta geçirilmemesini ve kendisiyle husûsî pazarlık etmemi istedi. Ben, buna çok memnun oldum. Zira mes'eleye ve bilhassa petrol işine verilen ehemmiyetten nefret ediyordum ve ***"Musul Meselesi"****ni Lozan'a getirmek, Dünya nazarında bu mes'eleye dâir alâkayı artıracaktı. Türk Başmurahhası ile yapılan pazarlıkların bir netice vermemesi ve O'nun, kanaatlerimin zapta geçmesini istemesi üzerine, son çâre olarak muâhedeye dâhil edeceğimiz şeyi halletmek için bu mevzuu açık olarak müzâkereye koyduk. Müzâkere başladıktan sonra da Kraliyet Hükümeti'nin bana verdiği salâhiyeti kullanarak mese'leyi Cemiyet-i Akvâm'a götürdüm..."*[137]

Bu mes'eleyi, **Earl of Ronaldshay** de zikri geçen eserinde şöyle anlatmaktadır:

"...Binâenaleyh ***Gürzon,*** *kendi dâvasını Avrupa'nın mütalâasına arz etmek için doğacak bir fırsatı sabırla bekle-*

137 **Lord Gürzon**'un, İngiliz Parlâmentosu'nda Lozan Müzâkereleri hakkında iki konuşması vardır. Bunların birincisi, müzâkerelerin inkıtaa uğramasından sonra; ikincisi ise muâhede metnini tasdiki esnâsındadır. İngiliz Parlamentosu'nun Lordlar Kamarası'ndaki müzâkerelere âid zabıtlardan aynen nakledilmiş olan bu satırlar, inkıtadan sonraki konuşmasından alınmıştır.

di. Ocak ayı sonlarına doğru Türk Murahhası ***İsmet Paşa,*** *ihtiyattan ziyâde cesâretle* ***Gürzon****'un arayıp da bulamadığı bu fırsatı verince,* ***Gürzon*** *bunu canlılık ve dramatik bir tesirle kavradı.* ***İsmet Paşa,*** *bu fırsatı verdiğinden dolayı celse hitâmından evvel çok pişman olmuş olmalıdır..."*[138] demektedir.

Aslında sırf Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eden bu mes'ele için müttefiklerinin de desteğini sağlayan[139] **Lord**

138 **Earl of Ronahldshay**- a.g.e., sh: 333.

139 İngilizler'in öteden beri müttefikleri Fransızlar'la aralarında büyük bir ihtilâf mevcud olduğuna ve bu ihtilâfın Suriye ve Irak havâlisindeki taleplerinin çatışmasından doğduğuna evvelce temâs etmiştik. Hatırlanacağı üzere, bu ihtilâf sebebiyledir ki, Fransızlar, bidayetten beri İngiltere'ye karşı Türkiye'yi tutan bir siyâset takib etmekteydiler. Gerek Fransız matbuâtı ve gerekse Fransız siyâsî mahfillerindeki hava buydu. Hattâ Millî Mücâdele'yi gerçekleştiren kuvvetlere, **"Kuva-yı Milliye"** adını takan da Fransız matbuâtıdır.

Bu Fransız-İngiliz rekabeti yüzündendir ki, **Franklin Boullion**'un Ankara'ya kadar gelerek Ankara İtilâfnâmesi'ni imzalaması ve cenup hudutlarının Suriye havâlisinde bugünkü şekliyle tesbiti mümkün olabilmiştir. Lozan'da Misâk-ı Millî'ye dâhil olduğu cihetle talep edilmesi gereken **"Halep"** ve **"Antakya"** istenmediğine göre, aramızda ciddî bir ihtilâf mevcud olmaması ve bu yüzden Fransızlar'ın İngiliz taleplerine karşı kullanılabilmeleri kolaylıkla mümkündü. Lozan Konferansı'nda müzâkere edilen ihtilâflı diğer bir mes'ele de **"kapitülâsyonlar"**dı. Hâlbuki kapitülâsyonların ilgâsı yerine, ıslâhı kabul edilseydi, Fransızlar'ı tatmin etmek ve bu sûretle Konferans'ın açılmasından kısa bir müddet sonra İngiliz emellerini destekler vaziyete gelmelerini önlemek mümkündü. Zira bu takdirde, Fransızlar'a, **"kapitülâsyon"** adı ister muhafaza edilsin, ister edilmesin, verilecek birtakım imtiyâzların bilâhare kaldırılması şüphesiz hudud tashihinden çok daha kolay olacaktı.

Şurası muhakkaktır ki, Fransızlar, Ortadoğu'da rakipleri olan İngilizler'in Irak gibi münbit ve petrolü hâiz bir mıntıkayı alarak kendilerinin çorak Suriye topraklarında kalmasıyla aralarında hâsıl olacak muvâzenesizlikten, onların Irak'a hulûl etmeğe başladıkları ândan itibaren endişe duymaktaydılar. Bu yüzdendir ki, Musul petrollerinin İngiltere'nin eline geçmektense, Türkiye'ye bırakılmasını tercih edecekleri şüphesizdi. Üstelik tâdil edilmiş olarak muhâfaza edilecek olan kapitülâsyonlar dolayısıyla Türkiye üzerinde iktisâdî menfaatleri de mevzubahis olacağından bunu

Gürzon, yukarıda arz edilmiş olduğu üzere, 23 Ocak 1923 tarihli Birinci Komisyon'un celsesinde ilk defa olarak bu mes'eleyi alenîleştirmek üzere dedi ki:

"Toplantı açılmıştır. İmzâsını dilediğimiz sulh ile tanzimini arzu ettiğimiz mes'eleler arasında en mühimlerinden biri de Türkiye'nin Asya'daki cenûp hududlarıdır. Yâni Irak ve Suriye hududları!.. Bu mes'elenin Konferans'ın açılışından bir hafta sonra, yâni 27.11.1922'de müzâkereye konması kararlaştırılmıştır.

***İsmet Paşa,** 26.11.1922 akşamı, bana bu mes'elenin alenî müzâkerelerinden vaz geçilmesini ve husûsî görüşmelerle hallini teklif etti. Kabul ettim. Ancak husûsî görüşmelerde bir anlaşmaya varılamadı. Türkler taleplerinde ısrar ettiler. Ben de reddimi te'yide mecbur kaldım.*

*Mes'elenin umûmî toplantıda tekrar münakaşa edilmesi fikrini **İsmet Paşa** hazretlerine teklif ettim. Bundan Fransa ve İtalya hey'etlerini de haberdâr ettim. Bu sûretle mes'elenin umûmî toplantıda bütün devletler nazarında, Dünya karşısında ortaya konmasını istedim. Onun için bu sabah toplandık. Türklerin nokta-i nazarını dinledikten sonra cevap vermek hakkını muhafaza ediyorum. Söz, **İsmet Paşa**'nındır!..."*[140]

Bu sûretle kürsüye dâvet edilen **İnönü**, Musul Meselesi'nin İngilizler'le aramızdaki husûsî görüşmelerde aldığı şekli tafsil ettikten sonra Musul'un Türkiye'ye bıra-

seve seve yaparlardı. Fakat **İnönü**, sırf bir psikolojik değeri hâiz olmasından dolayı kapitülâsyonlar için **"ilgâ"** keyfiyetini, o derece inad ve ısrarla müdâfaa etmiştir ki, Fransızlar, bu meselede yardım gördükleri İngilizleri, Musul meselesinde desteklemeye mecbûr kalmışlardır. Kapitülâsyonların ilgâsını, Lozan'ın kazanç-kayıp tablosunda müsbet bir unsur olarak kabul etmekle beraber, Musul'u almak bahasına bu mevzuda tâvizler verilebileceğinin ve bu tâvizlerin Musul'la kaabil-i kıyas olmadığının îzahtan vâreste olduğunu sanırız.

140 Lozan Zabıtları- I. Takım, c: I, I. Kitap'da yer alan Birinci Komisyonu'n 23 Ocak 1923 tarihli celsesinde îrâd edilen nutuk.

kılması lâzım geldiğini anlatan bu lüzumun ırkî, siyâsî, coğrafî, askerî, tarihî ve iktisâdî sebeplerini dile getiren yirmi iki sahifelik bir muhtıra okudu. Mütehassıs elemanlara evvelce hazırlattırılmış bulunan ve muhtevâsı itibariyle de haklarımızı oldukça güzel aksettiren bu muhtıranın okunuşu esnasında **Lord Gürzon**, birkaç defa **İnönü**'nün sözünü keserek bazı itirazlar serdetmiş, O da bu itirazlara, mezkûr muhtırada yer alan muknî delilleri serdetmek sûretiyle cevaplar vermiştir.

Bu itirazlar sırasında, **İnönü**'nün ileri sürdüğü istitastiklere itiraz eden **Lord Gürzon**, Türk istatistiklerinin, Musul'u asırlardan beri idâre etmiş bulunan Türkiye'nin asker alma vesâir hizmetleri dolayısıyla ortaya çıktığını ve bunların Umûmî Harp'ten evvel gerçekleşmiş olmasından dolayı hiçbir menfaat mülâhazası taşımadan tanzim edildiğini, İngiliz zâbit ve memurlarının ise ancak şehirlerin civarında dolaşarak içerlere giremediklerinden iyi malûmat toplamadıklarını ifâde etti.

Kürtlerin asıllarının **"irânî"** olduğunu iddia eden **Gürzon**'a karşı da **"Ansiklopedia Britannica"**yı me'haz göstererek bunların **"turanî"** bir kavim olduklarını, burada konuşulan Türkçe'nin, Anadolu Türkçesi'nden hiçbir farkı bulunmadığını, **Lord Gürzon**'un **"Türk"** ve **"Türkmen"** tefriki yapmasının ilmî bir kıymeti hâiz olmadığını anlattı. Bundan sonra tarihî deliller zikrederek Musul'un Abbasîler ve Selçuklulardan beri Türklerle meskûn ve Türkiye'ye âid olduğunu delilleriyle tafsil ettikten sonra:

"-Türkiye, bugüne kadar Musul Vilâyeti'nin başka bir devlete verilebileceğini hiçbir zaman göz önüne getirmemiştir. İngiltere için vaziyet böyle değildir!.. İngiltere'nin şimdi Musul'un Irak'tan ayrılmaz olduğunu iddia etmesi için getirdiği deliller, 1915 senesinde Mekke Şerîfi **Hüseyin** ile müzâkere ederken, 1915'te bu havâlinin Fransız mandasına

verilmesine râzı olurken, nihayet 1919'da **Şerif Paşa**'yı[141] teşvik ederek müstakil bir Kürdistan yapıp Musul'u Irak'tan ayırmak isterken getirdiği delillerle aynı cins ve ehemmiyette değildir."[142] demiştir.

İnönü'den sonra söz alan **Lord Gürzon**, Harb-i Umûmî bidâyetinden itibaren Araplar'a verdikleri sözlerden bahsederek mandayı, 1919 **"Paris Suih Konferansı"**nın kabul etmiş olduğunu, binâenaleyh **"Sevr Sulh Projesi"** ile de te'yid edilen manda usulünün neticesi olarak bu bölgenin mandater sıfatıyla kendilerine bırakıldığını söyledi.

Müteakiben Musul'un mütârekeden sonra işgâl edilmiş olduğu hususundaki itiraza geçerek bunun normal olduğunu, başka muharebelerde de mütârekeye rağmen askerî harekâta devam edildiğine dâir misâller mevcud olduğunu zikretti ve dedi ki:

"-Zannediyorlar ki, Britanya'nın Musul'u alıkoymak istemesi, petrol tesiriyledir. Böyle değildir. Memleketimin dış politikasıyla uğraşırken hiçbir petrol kralıyla görüşmedim. Bu meyânda Türk heyetinden üç kişinin Londra'ya gidip haberim olmaksızın bazı teklifler yaptıklarını işittim..."[143]

141 Bu **Şerif Paşa** (1865-1944), Osmanlı eski sefirlerinden olup Sevr'de kürt delagasyonunda bulunmuştur. **Mahmud Şevket Paşa** cinâyeti dolayısıyla îdama mahkûm edilmesinden münfail olarak Kürtçülük dâvâsına meyletmiştir.

Halil Edhem Bey'in, O'na **"Beau Şerif"** adını vermesinden dolayı **"Boş Herif"** diye anılmıştır. **Süleyman Nazif**, **"Boş Herif"** adındaki bir risâle ile O'nu hicvetmiştir.

142 a.y.

143 *"**İnönü**, petrol imtiyâi için tavassutta bulunmak üzere gelen ajanlara kanarak bu mevzûda görüşmeler yapmak üzere Londra'ya üç kişilik bir hey'et göndermişti. Tabiatıyla hiçbir netice elde edemeyen bu heyetin faaliyetine temas eden **Lord Gürzon**:*

"-Türkler bana haber vermeden Londra'ya petrol imtiyazı vermek için adam gönderdiler. Bu efendiler çabuk döndüler. Çünkü benden habersiz bir iş yapılamayacağını çabuk öğrendiler. Ve Londra'da müzeleri onlara

Bundan sonra Misâk-ı Millî'ye hücum eden ve bunun müzâkereler için hukûkî bir mesned teşkil edemeyeceğini söyleyen **Lord Gürzon,** anlaşma olmadığına göre, Cemiyet -i Akvâm'a havale edilmesi gerektiğini, bu yapıldığı takdirde Cemiyet-i Akvâm'ın vereceği kararı kabul edeceğini söyleyerek bu teklife cevap beklediğini bildirdi.

İnönü, öğleden sonra cevap vereceğini bildirmekle celse nihayete erdi. Öğleden sonra saat altıda başlayan ikinci celsede yeniden münâkaşalar cereyan etti. Bu münakaşalarda **İnönü** tarafından teklif edilen re'y-i âm (plebisit) teklifi, **Lord Gürzon** tarafından kabule şâyân görülmedi.[144] Halkın rey ver-

---

inşallah ben gezdiririm." diye alay etti.

*Notasına cevapta **İsmet**, onların Londra'ya, müzeleri gezmek için gittiklerini yazmıştı. Çocukça bir şeydi. Bütün bu işlerden hâsılı **Gürzon**'a bir alay vesîlesi vermekten ibâret olmuştu..."* (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 910)

144 **Lord Gürzon,** Musul'un istikbâlini tâyin için halkın re'yine müracaat edilmesini pek tabiî olarak kabul edemezdi. Çünkü mahallin Türk sekenesinden maâda Kürtler ve hattâ Araplar'ın bile kaahir bir ekseriyetle Türkiye lehinde rey kullanacakları birçok defâlar tezâhür etmiş bulunuyordu.

Esâsen ileride anlatılacağı üzere, Irak dâhilinde İngiliz idâresine karşı isyanlar başgöstermişti. O kadar ki, meselâ Süleymaniye havâlisi, Lozan Konferansı esnâsında bile **Şeyh Mahmud** adında mahallî bir reisin idâresinde müstakil bir vaziyette bulunuyordu.

Mahallî halkın her vesîle ile Türkiye lehinde olduğunu gösteren birçok tezâhürattan sadece birini, Tanin Gazetesi'nin 21 Muharrem 1335 (18 Teşrinisânî 1916) tarihli nüshasından nakleden **Süleyman Nazif**'in **"Fırak-ı Irak"** adlı eserinden alarak dikkatlerinize arz edelim. Bu parça, Irak Cephesi'nden dönen esîrlerimizden bir çavuşla yapılmış mülâkattan alınmıştır:

"BASRA'DA İSLÂM TEZÂHÜRÂTI

*Sabah yine kelepçeler bileklerimizde olduğu hâlde ikişer olduk. Ve yürümeye iktidarı olan olmayan hepimiz, Basra'ya doğru ilerlemeye başladık. İngilizler, bugün diğer günlerden fazla bir tekayyüd gösteriyorlardı. Eski muhâfızlara refâkat eden Hindli Müslümanları **Gorgo** ve İngiliz neferâtıyla tebdil etmişlerdi.*

Şehre dâhil olurken me'yûs feryâdlar aksetmeye başladı. Şehrin sokakla-

me alışkanlığı olmadığını, büyük bir kısmının göçebe bulunduğunu, bu hususta hiçbir tecrübeleri olmadığından maksadın anlaşılmayacağını ve muhtemelen ve mümânaatla karşılaşılacağını iddia etti. Müteâkiben de tehdide kalkışarak:

"-Daha bir şey ilâve etmek isterim: İş bu raddede kalamaz. İmdi, Türk Hey'eti'nin hakikaten reddettiğini ve reddinde ısrar eylediğini farzedelim. Yapılacak ne kalıyor? Mes'eleyi bu hâlde bırakamam. Bu, Dünya sulhunu fazlaca tehlikeye koyar. Matbuâtta gördüğüm ve aldığım malûmatla biliyorum ki; mes'ele, Türk Hey'eti'nin dileği gibi tasfiye edilmezse, Musul istikâmetinde Türk askeri tarafından hareketler yapılabilir, tecâvüz vâki olabilir; askerî vâsıtalarla işi düzene bağlamak teşebbüsü yapılabilir, harb zuhûr edebilir. Ben burada sulh akdetmek için bulunuyorum. Harp yapmak için değil. Harbe müncer olacak bir vaziyetin devamına müsaade etmek için değil! Bu sebeple eğer hakikaten Türk Hey'eti reddediyor ve reddinde ısrar ediyor ise, müstakil sûrette hareket etmeye, kendi Hükümetim nâmına mecbur olacağım."[145]

Lord Gürzon, bu tehdidin arkasından Cemiyet-i Akvâm Misâkı'nın onbirinci maddesini okuyarak tehdidini daha vâzıh hâle getirdi. Bu madde, harb tehlikesi vukuunda **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**nin toplanmasını ve **"Mîsâk"**ta ya-

---

*rından geçerken bir Müslüman mahşeri arasında bulunduğumuzu samimi bir memnûniyetle gördük. Ve her ağlayarak bağıran, Cenâb-ı Hak'tan din kardeşleri için niyâz-ı merhamet ediyordu. Evlerin damları üzerine ekmek, şeker, sigara yağdırıyorlardı. Kadınlar, bu havaliye mahsus olan mâtem hıçkırıklarıyla feryâd ediyor ve ellerindeki yiyecekleri bize, elimize vermek için muhâfızların üzerlerine atılıyorlardı. Bu silâhsız tehâcüm, gittikçe tezâyüd ediyordu. **Gorgolar**, kalabalığı dağıtmak için ahâliyi dipçiklemeye, itmeye uğraştılar. İslâmlar, buna büsbütün münfail olarak eskisinden daha şiddetle, ellerindekilerini esir dindaşlarına vermek için atılmışlardı."* (**Süleyman Nazif**- Firâk-ı Irak, Dersaâdet, 1918, sh: 58-59)

145 Lozan Zabıtları, I. Takım, c: I, I. Kitap'ta yer alan mezkûr celseye âid zabıtnâme.

zılı birtakım tedbirlerin alınması için teşebbüse geçilmesini âmirdi. Maddeyi okuduktan sonra Türk Heyetinin kendisini buna icbâr etmeyeceği temennisini izhâr eyledi.

Müteâkiben söz alan müttefik murahhasları da **Lord Gürzon**'u te'yid eden konuşmalar yaptılar. **İnönü** bir kere daha cevap vererek Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmeyeceğini kat'î bir lisânla ifâde etti. Bunun üzerine hiçbir anlaşma olmadan celse tâtil edildi.

Lozan Konferansı müzâkerelerini inkıtaa uğratan Şubat tarihli celseye kadar çekişme gitgide daha hararetlenerek devam etti.

Hakikatte Musul meselesinde asıl yapılacak iş, petrolü İngilizler'e terk ederek, arâziyi kurtarmaktı. Gerçi İngilizler, Musul Meselesiyle petrol yüzünden alâkadar olmadıklarını sûret-i hakdan görünerek birkaç defa alenen beyân etmişlerdi. Fakat bunun doğru olmadığı, İngiliz kaynakları kadar, vukuâtın seyir tarzıyla da sabitti. Gerçekten İngilizler, Musul Meselesiyle petrol yüzünden meşgul olmadıkları kanaatini izhar sadedinde o derece mâhirâne bir rol oynamışlardı ki, buna Türk murahhas heyetinin ikinci mes'ul şahsı **Dr. Rıza Nur** bile inanmak temâyülü göstermişti.[146]

Gerçi petrolü peşkeş çekerek arâziyi kurtarmak hususunda bazı teşebbüsler yapılmış ve bu arada evvelce zikredildiği üzere, Londra'ya üç kişilik bir hey'et dahî gönderilmişti. Fakat böyle bir teşebbüs için o derece geç kalınmıştı ki, bundan hâsıl olan netice, **Lord Gürzon**'un istihzâlarına mâruz kalmaktan ileriye gidememişti.

Lord Gürzon'un Musul Meselesi'nde Türk heyetine pes dedirtmek için defaatle tehdidler savurmasına rağmen kendisinin de bu hususta ciddî ve kararlı hareket edecek şartlar içinde bulunmadığı muhakkaktı. Gerçekten bütün

146 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 907.

Avrupa efkâr-ı umûmiyesiyle birlikte İngilizler'in de harbden bıkmış bulunduklarını ve İngiliz siyâsî ricâlinin böyle bir efkâr-ı umûmiyenin tesiri altında vazife görmekte olduğu **Gürzon**'un yer yer takip ettiği sert tutumu, zaman zaman yumuşatmak ihtiyâcını hissetmesinden de anlaşılabilirdi. **Earl of Ronaldshay, Lord Gürzon**'un bu kuru sıkı tehdidlere rağmen içinde bulunduğu şartların hiç de göstermeğe çalıştığı gibi olmadığını ifşâ eden ve İngiliz Başvekili tarafından İngiliz Başmurahhasına çekilmiş şu telgrafla ortaya koymuş bulunmaktadır:

"Kanaatlerimi tam olarak bilmene rağmen muhtemel bir ihtilâfı önlemek için kanaatimce hayâtî ehemmiyeti hâiz iki şeyin mevcud olduğunu tekrarlamam belki iyi olur.

Birincisi şudur ki; Musul için harbe gitmemeliyiz. Sevr Muâhedenâmesi'nden arta kalanı mer'iyete sokmak için Türkler'le yalnız başımıza savaşmayacağız. Bu noktalar hakkındaki fikrim o kadar kat'idir ki, önceden kestirilemeyecek bir sebep hâriç, hiçbir şeyin fikrimi değiştirebileceğini zannetmiyorum. Binâenaleyh, bundan başka hiçbir siyâset hakkında mes'uliyet kabul edemem..."[147]

Bu vesikayı derceden yazar, müteâkiben ilâve ediyor:

***"Lord Gürzon**'un harbe girme niyeti de Başvekilininkinden fazla değildi."*[148]

Bizde, hasmımızın burada açıklanan iç durumunu öğrenmek için en küçük bir istihbarat olmadığı gibi, kendi sırlarımızı dahî saklayamıyorduk. Gerçekten Türk murahhas heyeti ile Ankara arasındaki istihbarat Köstence üzerinden yapılıyordu. Burası ise, tamamen İngiliz kontrolü altındaydı. **Churchill**'in, hâtıratında âdetâ alay ederek **"bu muhâberenin Londra'da her sabah kahvaltısında müzâkere müna-**

147 **Earl of Ronaldshay**- a.g.e., sh: 333.

148 a.y.

kaşası yapıldıktan sonra serbest bırakıldığını"[149] yazmakta olduğu düşünülürse, Heyetimizin ne ölçüde sır saklayabildiği kendiliğinden anlaşılır.

Kendi sırlarını düşmana kaptırdığı ve üstelik de, düşmanın ahvâli hakkında en küçük bir malûmat elde edemediği içindir ki, **Gürzon**'un blöflerine boyun eğen **İsmet Paşa,** Musul Meselesini muâhedenin imzâlanmasından itibâren bir yıl içinde[150] iki tarafın sulh yoluyla halletmesini, bu olmazsa Cemiyet-i Akvâm'a havâlesi teklifini ileri sürdü.

Kanaatimizce, Musul'un işte bu anda kaybedilmiş olduğu kabul edilmelidir. Çünkü "Musul Meselesi"nin kaderini, umûmî sulhun kaderinden tefrik ederek onu yalnız Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eder bir mes'ele hâline getirmek, bu mes'eledeki hatâların en büyüğü olmuştur. Çünkü bütün Dünya efkâr-ı umûmiyesinin sulha iştiyak ve ihtiyacı, Türkiye'den daha az değildi. Bu itibarla Musul Meselesi, umumî sulha mânî olacak bir mes'ele olarak sulhun kaderine bağlı kalsaydı, tâviz vermek ihtimalleri daha büyük bir kuvvetle melhuzdu. Bir kere sulh tahakkuk ve takarrür ettikten sonra, sırf Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eder bir mes'ele için Dünya milletlerinin fazla bir gayret sarfetmeyecekleri ve hele İngiltere gibi Birinci Cihan Harbi gâlipleri arasında bir numaralı yeri işgâl eden bir devlete karşı Türkiye'yi tutmayacakları muhakkaktı. Hem de **"Cemiyet-i Akvâm"** gibi İngilizler'in son derece müessir oldukları bir teşkilâttan, Türkiye lehine bir karar çıkarmanın imkânsızlığı aşikârdı. Çünkü İngiltere, Cemiyet-i Akvâm'da belli başlı söz sahiplerinden biriyken, Türkiye bu teşkilâta âzâ bile değildi.

Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvâm'a havalesini

149 Bkz: **Churchill**'in Hâtıralarına atfen **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 103.

150 Bu müddet, sonradan dokuz aya indirilmiştir.

kabul ve hattâ tekliften başlayan hatâlar birbirini kovaladı. Türk murahhas heyeti'nin devam eden zaafları ve tehdidler karşısında yılgınlığını gören İngilizler ve onlarla ağız birliği etmiş olan müttefikler, hep birlikte taarruza geçtiler.

Çekişmeli geçen Ocak ayı nihâyetine gelindiği zaman **"yeni bir sulh projesi"** hazırlayarak Türk murahhas heyetine imzâlatmak teşebbüsünde bulundular. Bu projede Musul Meselesi'nin de Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce bir karara bağlanacağı kaydedilmekteydi.

4 Şubat'ta güzel hazırlanmış bir mizansen ile Türk heyetini bu yeni muâhede projesini imzâ etmesi için hep birlikte icbâr ettiler.[151] **İsmet Paşa,** bir aralık bu projeyi imzâlayarak işin içinden çıkmak istedi.[152] Fransız murahhası **Bompar**'ın alenen ifâde ettiğine göre[153] bu hususta kendilerine **İnönü** tarafından söz verilmişmiş. **Rıza Nur**'un şedîd muhalefeti ile bu projenin **İnönü** tarafından imzâlanması önlenmiştir. Bu yüzdendir ki, **Lord Gürzon** sonradan İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, bunu ifşâ ederek şöyle demiştir:

"-Baş murahhas, bana imzâ selâhiyeti olduğunu söyledi. Ayrılma günümüz belli oldu. Fakat son anda araya **"kötü bir ruh"** girdi..."[154]

Bu kötü ruh, hiç şüphesiz **Dr. Rıza Nur**'du. Nitekim O da bu tavsiften kendisinin kastedildiğini kabul etmektedir.[155]

Bu sûretle teklif edilen projenin binbir tazyik, cebir ve ricâya rağmen imzâ edilmeyerek reddiyle Konferans in-

151 Bu heyecanlı celsenin tafsilâtı için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1002 vd; **Kadir Mısıroğlu** - Lozan Zafer mi, Hezimet mi? İstanbul, 1971, c: I, sh: 245 vd.

152 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1012 vd.

153 a.y. - Lozan Zabıtları (İnkıtâ Celsesi)

154 **Lord Gürzon**'un Lordlar Kamarası'nda geçen, evvelce zikredilmiş konuşması.

155 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1015.

kıtaa uğradı. En evvel **Lord Gürzon**, saatlerdir hareketini te'hir eylediği trene atlayarak Lozan'ı terketti. Hey'etimiz de Ankara'ya dönüş için hazırlıklara başladı.

Müzâkereler kesilip hiçbir neticeye varılmadan Konferans dağılınca, Türk murahhas heyeti de diğerleri gibi Lozan'ı terk etti. Romanya üzerinden yurda dönen **İnönü**, Bükreş'te mahallî İngiliz Sefâreti vasıtasıyla **Lord Gürzon**'dan bir mesaj aldı. Bunda, sulhun behemehal gerçekleşeceğinden bahsedilmekte ve **İnönü**'den sulh için müzâkereler esnasında olduğu gibi Ankara'da da ferâgat ve fedâkârlıkla çalışması istenmekte ve sulh hakkındaki ümid ve temennilerini tekrarlamaktaydı.[156]

İlk defa **İnönü** tarafından ifşâ edilen bu mesaj, **Lord Gürzon**'un Konferans'taki tehditkâr tavırlarına rağmen neticeye sulh yoluyla varmak hususundaki arzularını bir kere daha ifade etmek ihtiyacını hisseylediğini gösterdiği gibi, başta **"Musul Meselesi"** olmak üzere halledilememiş mes'eleler için herhangi bir sûrette harbe cesaret edemeyeceğini de aksettirmekteydi.

İngilizler'in Musul Meselesi'nde Türkiye ile anlaşma gerçekleşmediği takdirde, harbe tutuşamayacakları hususunda **Earl of Ronaldshay**'ın evvelce dercedilmiş bulunan, İngiliz Başvekili'nin karar ve niyetini aksettiren ifâdesi bilinmediğine nazaran **İnönü**'nün harbten korkmasını mâkul addetmek mümkün olabilirdi. Fakat kendisinin temas ve ifâde ettiği bu mesaj bile tek başına O'nu ikaz ve irşada kifâyet edecek bir kuvveti hâizdi. Bu itibarla, temas ettiği bu vesîka, korku ve endişelerinin yersizliğini gösteren ve kendinden menkul olması itibariyle de mânidâr olan bir vesîkadır.

Müteâkiben İstanbul'a gelen **İnönü**, burada da İngiliz

156 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Lozan Kısmı, Ulus Gazetesi, 22 Eylül 1968 tarihli nüsha.

siyâsî mümessili **Amiral Bristol**'ün **Lord Gürzon**'u te'yid eden temennî ve tavsiyelerine muhâtap olmuştu.

İstanbul'da fazla kalmayarak Ankara'ya doğru yola çıkan **İnönü**, Eskişehir'de **M. Kemal** ve **Fevzi Paşa**'lara mülâki olmuş ve kendilerine müzâkereler hakkında lüzumlu izahatı vermiştir. Bu sırada İzmir'de **"İktisad Kongresi"**ni açarak orada o güne kadar devam eden beyân ve ifâdelerin üslûbunu değiştirerek uzun ve teferruâtlı bir konuşma[157] yapmış olan **M. Kemal** ile **Hayim Naum Efendi** arasında cereyân eden görüşmeler ve tebellür etmeye başlayan **"yeni siyâset"**le alâkalı hareket ve faaliyetler, bu eserin birinci ve üçüncü ciltlerinde gereği kadar tafsil edilmiştir.

Eskişehir'de, Lozan'dan dönmekte bulunan **İnönü** ile Ankara'da karşılaşılması melhuz sert muhâlefet ve tenkidleri karşılamak hususunda taktik bakımından görüş birliğine varılmıştı.

Gerçekten murahhas heyetinin Ankara'ya varışından itibaren sert bir muhalefet ile karşılaşılacağı anlaşılmıştı. O zaman Meclis'de **"İkinci Grup"** adıyla mevcud olan bir nevî muhalefet partisi, Lozan'da haklarımızın lâyıkı veçhile müdâfaa edilemediği kanaatinde bulunuyor ve bilhassa Musul Meselesi'nde tâvizkâr davranılmasını hazmetmeyerek müthiş bir asabiyet izhar ediyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 21 Şubat 1923'te **Ali Fuad Cebesoy**'un riyâsetinde akdettiği gizli celse ile Konferans'ta cereyân eden hâdiselerin müzâkeresine başladı. İlk olarak söz alan **İnönü**, Konferans'ın seyri hakkında saatler süren uzun bir konuşma yaptı. Müzâkerelerin cereyân tarzından, neden müsbet bir neticeye vâsıl olunamayarak inkıtaa mâruz kalındığından uzun uzun bahsettikten sonra, sözü, Musul Meselesi'ne getirerek dedi ki:

157 Bkz: **Gâzi Paşa** İzmir Yollarında- Ankara, 1339, sh: 102 vd.

"-Biz Musul üzerinde kendileri ile bir sûret-i hall bulalım, dedik. Musul Vilâyeti'ni derhal işgâl edelim. Fakat onların iktisâdî inkişâfı ve petrollerden istifâde etmek gibi menfaatleri varsa veyahud birtakım unsurları kendi aleyhlerine tahrik edeceklerinden endişeleri varsa, onu tatmin edelim, bir sûret-i hall bulalım dedim. Onlar da bir sûret-i hall aramışlardı. Diyorlardı ki, Musul şehrini muhafaza edelim. Eğer biz menâfi-i iktisâdîsinden ve petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi bize de bir hisse ayıracaklardı. Umûmî celsede mes'ele bu safhaya girmişti. En sonunda müttefikler, müttehid bir cephe olarak inkıta tehdidi ile bizi tehdid ettiler..."[158]

Büyük Millet Meclisi ve bilhassa O'nun bünyesinde bir nevî muhalefet partisi rolünü oynayan **"İkinci Grup"**a mensup meb'uslar, **İnönü**'nün verdiği teferruâtlı izahatı tatmin edici bulmadılar. Kendisine muhtelif sualler sorarak derhal ve tatminkâr cevaplar almak istediler.

Karşılıklı atışmalar ve çetin münâkaşalar cereyan etti. Bu münâkaşalar esnasında Birinci Büyük Millet Meclisi'nin âteşîn hatibi Trabzon Meb'usu, büyük vatansever, merhum **Ali Şükrü Bey** ile **Hüseyin Avni** (Ulaş) **Bey,** grup sözcüleri tavrıyla tekrar tekrar söz alarak **İnönü**'yü suâl yağmuruna tuttular. Bunlar müttefiklerce teklif edilmiş bulunan yeni muâhede projesiyle Musul Meselesi'ndeki tâvizkâr tutumu bir türlü hazmetmek istemiyorlardı. Gerçekten Meclis:

"-Musul'u vermeyiz, gerekirse bu uğurda tekrar harbe gireriz!.." diye heyecan içindeydi."[159]

Kızışan bu münakaşa esnasında Hey'et-i Vekile Reisi **Rauf Bey** de söz almış ve iki tarafı yatıştırmak için çok büyük

158 Bkz: Zabıtlardan naklen, **Ali Fuad Cebesoy**'un Siyâsî Hâtıraları, İstanbul, 1957, sh: 235.

159 Bkz: **Feridun Kandemir**- Hâtıraları ve Soylemedikleriyle **Rauf Orbay**- İstanbul, 1965, sh: 115.

bir gayret sarf etmeye ve ter dökmeye mecbur kalmıştı. O'nun bu konuşmasının rûhu kendi ifadesiyle şu idi:

"-Biz, **M. Kemal Paşa** ile **İsmet Paşa**'dan gereken izahatı alıp durumu tahlil ile tedkik ettikten sonra, esas itibariyle **"işi harbe gitmeden halletmenin bir çâresini bulmak"** noktasında mutabık kaldık."[160]

Kanaatimizce Musul gibi birkaç bin yıllık Türk toprağı bir vatan parçasının ziyâında asıl âmil, **Rauf Bey**'in yukarıya alınan cümlesinde ifâdesini bulan **"harbi göze alamamak"** (Harb etmemek değil, sadece göze alamamak) olmuştur.

Filhakika bu mes'ele için harb göze alınabilseydi, muhakkak ki, böyle bir şey vâkî olmadan Musul'un kurtarılması mümkün olacaktı. Zira yukarıdan beri yeri geldikçe, çeşitli delilleri serdedilmiş olduğu üzere Musul için İngilizler'in de harbi göze alamayacak bir durumda bulundukları, **Lord Gürzon**'un tehdidlerinin ise sırf bir blöf olduğu anlaşılmış olsa gerektir. Bu mevzudaki tereddüdün ileride başka tezâhür şekillerinden de bahsedeceğiz. Şurasını hemen ifâde etmeliyiz ki, İngiliz Entellijansı gibi her yerde gözü ve kulağı olan bir teşkilâtın, Türkiye'nin Musul için harbi göze alamamak sûretinde tezâhür eden bir kararsızlık içinde bulunduğundan habersiz olmasına imkân yoktu.

Gerçi Lozan Konferansı'nın başarısızlığa uğraması hâlinde karşılaşılacak güçlükler için **"Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti"**nce **"çok gizli"** kaydıyla bir hareket plânı[161] hazırlanmıştı. Fakat bu plân, Musul'un kaybını önleyecek bir taarruzî mâhiyet taşımasına rağmen hiçbir zaman kullanılmayan âtıl bir ihtiyaç metâı gibi bir kenara atılmıştır. Üstelik –ileride anlatılacağı üzere- meselenin Cemiyet-i Akvâm'daki

160 a.y.

161 Bkz: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Eylül 1970 tarihli, 36 numaralı sayı.

müzâkeresi sırasında **"Nastûrî İsyânı"** gibi müstesnâ bir fırsat zuhûr etmiş olduğu hâlde...

İkinci Grup meb'uslarıyla **M. Kemal, İsmet Paşa** ve taraftarları arasındaki bu çetin münâkaşa **Rauf Bey**'in mutavassıt ve mûtedil görünmekle beraber hadd-i zâtında **İsmet Paşa** ve taraftarlarını tutan konuşmalarıyla girift bir mâhiyet alınca, Meclis reisliği kürsüsünü işgâl eden **Ali Fuad Cebesoy**, elinde tuttuğu ve müzâkereleri idâre etmek için kullandığı çanı öfkeyle münâkaşacıların arasına atmış[162] ve Meclis tarihinde ilk defa cereyân eden böyle bir hareketle münâkaşalar kısmen yatışmıştır.[163]

Bu sırada muhâliflerin sözcüsü mevkiindeki **Ali Şükrü Bey**'in fecî bir sûikasde kurban gitmesi[164] İkinci Grup'u bambaşka mes'elelerle uğraşmağa sevketmiş ve bu sûretle aynı Hey'et, altından kalkamadıkları tenkidlere rağmen vâkî dâvete uyarak ikinci defa Lozan'a gitmiş ve tâviz üstüne tâviz vererek müzâkereleri neticelendirip **"Lozan Sulh Muâhedenâmesi"**ni imzâ etmiştir.

(Hakikatte kıyamet Hilâfet mes'elesinden kopuyor, fakat İkinci Grup, ön plândaki Musul Meselesini görüyor ve bundan habersiz bulunuyordu. Konferans'ın yeniden toplanması **M. Kemal**'in halife olmaktan vazgeçerek bu müesseseyi yıkma taahhüdünde bulunması sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak bunun için Meclis'in yenilenmesi, Meclis'in yenilenmesi için de **Ali Şükrü Bey**'in yok edilmesi gerekiyordu. (Bunun

---

162 **Ali Fuat Cebesoy**- a.g.e., sh: 288.

163 Bu heyecanlı celse hakkında tafsilât için bkz: **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 115 vd.; **Ali Fuad Cebesoy**, a.g.e, sh: 233 vd.; **İnönü**'nün Hâtıraları, (Lozan Kısmı), a.g.t.

164 Türk milliyetçi ve mukaddesâtçılarının mücâdelelerinde bir dönüm noktası teşkil eden bu fecî sûikasd hakkında tafsilât için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1026 vd.; **Kadir Mısıroğlu- Ali Şükrü Bey**, İstanbul, 1978.

tafsilâtı üçüncü cildde **"Hilâfet"** bahsindedir).

Bu muâhedenâme'nin üçüncü maddesi, Irak ile Türkiye arasındaki hududun tesbiti mes'elesinde şu hükmü vaz etmiştir:

"Türkiye ile Irak arasındaki hudud, işbu muâhedenâme'nin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibaren dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sûret-i muslihânede tâyin edilecektir. Tâyin olunan müddet zarfında iki Hükümet arasında itilâf (uzlaşma) husûle gelmediği takdirde ihtilâf, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne arzolunacaktır.

Hatt-ı hudud ittihaz olunacak karara intizâren Türkiye ve Britanya Hükümetleri mukadderât-ı kat'iyyesi bu karara muallâk olan arâzinin hâl-i hazırında herhangi bir tebdil îkaına bâis olacak mâhiyette hiçbir harekât-ı askeriye veya sâirede bulunmamağı mütekabilen teahhüd ederler."

Bu maddenin birinci fıkrasına istinâden Türkiye ve İngiltere arasında Musul Meselesi'nin sûret-i muslihânede tâyinini temin zımnında, İstanbul'da 15 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında bir konferans daha toplanmıştır.

İngilizler'in mes'eleyi, Cemiyet-i Akvâm'a havâle hususunda mevcud menfaatleri dolayısıyla sırf maddenin hükmünü yerine getirmiş olmak için dâhil oldukları bu Konferans'ta Musul'la birlikte Hakkârî Vilâyeti'mizin bazı kazalarını dahî istemeğe kadar varan yersiz ve mesnedsiz beyânları yüzünden hiçbir netice elde edilememiş ve bu yüzden mes'elenin, Cemiyet-i Akvâm'a arzını zarurî kılan bir durum hâsıl olmuştu. Bugüne kadar sırf Lâtin asıllı yeni harflerle okur-yazar olanlar için hiçbir kaynakta malûmat verilmemiş olan ve zamanında **"Haliç Konferansı"** adiyle yâd edilmiş bulunan bu konferanstan da bir nebze bahsetmek istiyoruz:

Kasımpaşa'da eski **"Bahriye Nezâreti"**ne âid binâda toplanıldığı için **"Haliç Konferansı"** nâmıyla yâd edilen bu konferansa, İngilizler'in anlaşmak niyetiyle gelmedikleri daha ilk görüşmelerde derhal ortaya çıkmıştır. Gerçekten bu mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce hall ü faslında, onların sayısız menfaatleri bulunduğu muhakkaktı. Bu yüzdendir ki, bir taraftan **"Haliç Konferansı"**nda netice alınmasını imkânsızlaştıran anormal teklifler ortaya atarken, diğer taraftan da Türkiye dâhilinde Mardin Dağları'ndaki Marunîleri silâhlandırmak gibi -birtakım- karışıklıklar çıkarmak yoluna gitmişlerdir. Şimdi biraz da iki yüzlü ve samimiyetsiz İngiliz siyâsetinin tipik bir tezâhürüne sahne olan **"Haliç Konferansı"**ndan bahsedelim:

b - Haliç Konferansı'nda:

Haliç Konferansı, bu konferansta müzâkereleri İngiltere Hükümeti nâmına yürütmeye memur **Sir Persi Koks** riyâsetindeki bir hey'etle Türkiye nâmına **Fethi (Okyar) Bey** riyâsetindeki Türk Hey'eti arasında 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında Kasımpaşa'daki şimdi **"Kuzey Saha Deniz Kumandanlığı"** olarak kullanılan eski **"Bahriye Nezâreti Binası"**nda cereyan etmiştir.

16 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'a gelen İngiliz Hey'eti, İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin siyâsî mümessili sıfatını hâiz olarak bulunan **Adnan (Adıvar) Bey** nâmına **Mâcid Bey** tarafından istikbâl edilmişlerdir.

İngiliz Hey'eti, aynı gün öğleden sonra eski Bahriye Nezâreti binasına giderek Türk Başmurahhası **Fethi Bey**'i ziyaret etmiş ve bu ziyârette müzâkere gününün tesbiti mes'elesi görüşülmüştür. Aynı günün akşamı, Türk Hey'eti Pera Palas otelinde ikâmet etmekte olan İngiliz Heyetine iâde-i ziyârette bulunmuş ve müzâkerelerin 19 Mayıs 1924 Pazartesi günü

başlaması kararlaştırılmıştır.

Birinci İctimâ:

Musul Meselesi'ni halle memur iki taraf murahhasları hâzır olduğu hâlde kararlaştırılan gün ve yerde müzâkerelere başlanılmıştır. Celseyi açan Türk Başmurahhası **Fethi Bey:**

"-Sûret-i muslihânede tesbiti, Lozan Ahidnâmesi ile te'hir ve ta'lik edilen Türkiye-Irak hududunun tahdidi mes'elesini müzâkereye memur hey'et-i murahhasa âzâsıyla müşâvirlerini Hükûmet-i metbuâm nâmına kemâl-ı hürmetle selâmlamakla kesb-i şeref eylerim. Evvelce Lozan'da İngiliz ve Türk Hey'et-i Murahhasası arasında uzun müzâkerâta zemin teşkil etmiş olan ve müzâkeresi daha sâkin bir devreye te'hir edilmek mecbûriyeti tahassül eden bu mes'elenin memnuniyet-bahş bir tarzda tasfiyesine muvaffak olmaklığımız ziyâdesiyle şâyân-ı temennîdir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Britanya İmparatorluğu arasında teessüs edecek olan münâsebât-ı müstakbele, bu mes'elenin raptedileceği dostâne sûret-i tesviyeye tâbî bulunuyor.

Bu konferansda mevzubahs edilecek olan mes'elenin müzâkeresi ve halli esnâsında hak ve adâlet hislerinin hâkim olacağı ümid-i kavîsiyle haşmetlû İngiltere Kralı Hazretleri tarafından i'zâm buyrulan hey'et-i murahhasaya beyân-ı hoşâmedî eder ve konferansın küşâd edilmiş olduğunu kemâl-i memnûniyetle beyân ederim."[165] demiştir.

Fethi Bey'den sonra söz alan İngiliz Başmurahhası, kendilerine gösterilen samimi misafirperverliğe teşekkür ettikten sonra, bu mes'ele hakkında bir anlaşma hâsıl olabileceği husûsundaki temennîlerini izhâr etti. Anlaşma olmadığı takdirde mes'elenin **"Cemiyet-i Akvâm"**a gideceğini, fakat

165 Ayın Tarihi- Ankara, 1340, c: III, sh: 171-172.

bu sûretle hallinin İngiltere için tabiatıyla şâyân-ı tercih olmadığını söyledi.

Hâlbuki biraz sonra ortaya atacağı aşırı tekliflerle, bilâkis anlaşmak niyetinde olmadığını ve bu işin Cemiyet-i Akvâm'a havâlesini temin için peşin bir karar sahibi bulunduğunu gösterecektir.

Bundan sonra murahhaslar, mütekâbil bir sûrette selâhiyetnâmelerini teâti ederek öğleden sonra toplanmak üzere celseyi tâtil etmişlerdir.

Öğleden sonra yeniden çalışmalarına başlayan konferansta, Türk Hey'et-i Murahhasası, hududun Musul'u Türkiye'ye bırakacak tarzda çizilmesi lâzım geldiğini beyânla, bunun ırkî, coğrafî, târihî... ilh. delillerini serdetmiştir. Bilâhare söz alan İngiliz Murahhası, bu mütalâalara cevap veren bir konuşma yapmış, iki tarafın iddiâ ve talepleri arasında büyük bir mutâbakatsızlık olduğu görülmüştür.

Çarşamba günü öğleden sonra tekrar toplanılmak üzere celseye nihâyet yerilmiş ve müteâkiben Türk Başmurahhası **Fethi Bey** tarafından İngiliz Hey'eti şerefine bir çay ziyâfeti verilmiştir.

İkinci İctima:

21 Mayıs 1924 Çarşamba günü Haliç Konferansı'nın ikinci ictimâına başlayan hey'etler, nokta-i nazarlarını daha ziyâde muhtıra teâtileri sûretiyle îzah etmişlerdir.

Öğleden evvel **Fethi Bey**, Musul'un, eski Osmanlı idâresi zamanındaki vilâyet hududları nazar-ı itibare alınmak sûretiyle Türkiye'ye devri gerektiğine dâir iddiâ ve talebini ileri sürmüş, buna mukabil **Persi Koks**, İngiliz nokta-i nazarını aksettiren bir muhtırayla Musul şehri de dâhil olmak üzere Fırat Nehri'nin iki sâhilini de talep etmiştir.

Buna yine bir muhtıra ile cevap veren **Fethi Bey**, Türk

SİR **PERSİ KOKS** (COCKS)
-Haliç Konferansı'nda İngiliz Başmurahhası-

Hey'eti'nin nokta-i nazarının çeşitli sebepler muvâcehesinde kabul edilmesi lâzım geldiğini, şifahî olarak izah etmiş, buna karşı İngiliz Başmurahhası'nın hazırlanmak sûretiyle ancak Cumartesi günü cevap verebileceğini söylemesi üzerine müzâkere o güne bırakılmıştır.

Üçüncü İctimâ:

Haliç Konferansı'nın üçüncü içtimâı, 24 Mayıs 1924 tarihinde öğleden sonra akdedilmiştir. Bu ictimâda **Fethi Bey**'in evvelce Musul Vilâyeti'nin bize bırakılması lâzım geldiğine dâir serdettiği muknî delillere cevap vermesi gereken İngiliz Başmurahhası, Musul şöyle dursun, Hakkâri Vilâyetimiz'e bağlı olup da o anda tamamen idâremiz altında bulunan **"Beytüşşebâb"**, **"Çölemerik"** ve **"Revandiz"** kasabalarını dahî talep edecek kadar ileri gitmişti.

Hâlbuki konferans, yalnız Musul Vilâyeti'nin kime âid olacağını tâyin için toplanmış bulunuyordu. Bu durum, İngilizler'in İstanbul'a anlaşmak için gelmediklerinin âşikâr bir delili idi. **Fethi Bey**, İngiliz Başmurahhası'nın nokta-i nazarını te'yid için ibrâz eylediği haritada gösterilen yeni hududu kabul etmemize imkân olmadığını, mütekâbil olarak Türk Hükümeti'nin de kendilerine Türkiye'nin nokta-i nazarına göre çizilmiş bir haritayı tevdî edeceğini bildirmiştir.

Bunun üzerine **Persi Koks**, yeniden müzâkereye başlayabilmek için vaad edilen haritayı beklediğini söylediğinden celseye nihayet verilmiştir. Fakat İngilizler'in sırf anlaşmayı imkânsız kılmak için ortaya attıkları bu yeni ve aşırı teklif üzerine, Konferans, yeni bir müzâkere günü tâyin etmeksizin nihayete ermiştir.

Bu sûretle birkaç gün ne olacağı belli olmadan geçtikten sonra, İngiliz Hey'et-i Murahhasası ile 28 Mayıs 1924 Çarşamba günü İngiliz Sefarethânesi'nde bir içtimâ daha yapılmıştır.

Yeni bir anlaşma ümidi belirmesi üzerine Türk Başmurahhası **Fethi Bey**, 29 Mayıs'ta, eski Bahriye Nezâreti binasında, İngiliz Hey'et-i Murahhasası'na bir ziyafet vermiştir. Bununla beraber bu ziyâfette de hiçbir fikir teâtisinde bulunulmamıştır. Şurası muhakkaktır ki, İngilizler bu taktiklerle Türk Hükümeti ve O'nun murahhaslarının nabzını yoklamak ve zaman kazanmak maksadlarını tâkib ediyorlardı. Bu yüzdendir ki, Musul'u garantiye almak için Hakkâri Vilâyeti'mizin bazı kısımlarını da taleb ediyor ve bu talebin karşılaşacağı aksülâmeli dikkatle takip ediyorlardı.

Bu siyâset karşısında mukabele bilmisil olmak üzere Musul'u garantiye almak için Bağdat Vilâyeti'ni taleb etmek, hiç kimsenin aklına gelmemiştir. Üstelik böyle müzâkerelerle geçen zaman esnâsında İngilizler'e karşı kullanılabilecek

bazı kozların da mevcud olduğu muhakkaktı. İngilizler'in Irak Hükümeti'ne karşı teklif ettikleri anlaşma metni, henüz Irak Parlâmentosu'nca tasdik edilmemiş bulunduğu gibi bu tasdikten imtinâ mânâsına gelen bazı alâmetler de zuhûr etmeye başlamıştı.[166]

Ayrıca Irak dâhilinde İngilizlere karşı bâzı isyanlarda vâkî olmaktaydı. Irak'ı ellerine geçirdikleri günden beri her yerde tatbik edegeldikleri istismarcı hareketlerine karşı ma-

166 Irak Parlâmentosu'nun bu muâhedeyi tasdîke taraftar gözükmemesi karşısında ateş püsküren İngiliz matbuâtında çıkan yazılara bir misâl olmak üzere bkz: 1 Mayıs 1924 tarihli Near East Mecmuâsı'ndan naklen Ayın Tarihi, c: III, Ankara, 1340, sh: 53 vd.

"Irak ahâlisi tarafından memleketin yeni baştan îmâr ve inşâsında İngiltere'nin muâvenet ve müzâhereti arzu olunmadığına dâir böyle açıkça ibrâz olunacak bir vaz'-ı tavra karşı lâkayt kalamaz. Irak Meclisi'nin Muâhede hakkında hâsımâne itâ-yı rey etmesinin ilk ve en serî bir tesiri, Musul Meselesi'ne âid İngiltere ile Türkiye arasında vukûa gelmek üzere olan müzâkerâtın gevşemesinde görülecektir." (a.g.e. sh: 54).

Diğer taraftan Arap-İngiliz anlaşmasının Irak Parlâmentosu'nda müzâkeresi esnasında, Musul Meselesi'ne temâs eden ve bu muâhedeyi kifâyetsiz gören Bağdat Meb'usu **Nâci Bey**'in sözlerine Hükümet Erkânı'ndan Diyâle Meb'usu **Cafer Paşa**'nın, askerî hükümet adına verdiği cevapta yer alan şu satırlar, son derece câlib-i dikkat olup, bizim için ne derece ehemmiyetli bir fırsatın kaçırılmış bulunduğunu göstermektedir:

"... Evet, Musul hepimiz için hayâtî bir mes'eledir. Fakat büyük bir esefle size beyân ederim ki: Musul Meselesi'ni lehimize halledecek elimizde ne bir hüccet ve ne bir vesîka vardır; îtimâd-ı düvelîyi hâiz değiliz. Musul'u Irak'a raptedecek tarîk olsa olsa siyâsettir. Maalesef size diyorum ki, genç hükümetimiz, hadâset-i ömrüne binâen Irak'ın bütün hududlarında tedâvir-i muktaziye ittihazına muktedir değildir. Bu bir hakikattir ki, ilk defa meydana koymak ızdırabını hissettim ve bunu itiraf etmek lâzımdır. Dinime, şerefime ve bütün mukaddesâtıma yemin ederim ve sizi temin ederim ki, evvel ve âhir milletin hürriyet ve istiklâli uğrunda sabitkadem bulunuyorum. Bu sıfatla ve aynı yemin ile sizi temin ederim ki, Hükümet hâlihazırıyla memleketi, hâricî tecâvüze karşı muhâfazaya ve milel-i müstakille meyânında ahz-ı mevkia muktedir değildir. Bu cihetlerin temini olsa olsa bugün tedkikinize vaz'olunan muâhede ile kaabil olabilecektir." (Bkz: İkdam Gazetesi, 23.4.1340 tarihli nüsha).

hallî şeyhlerden mukavemet gösterenler mevcuddu. Gerçekten daha 1920 yılında, Irak'ta büyük bir isyan çıkmış, İngilizler, bu isyanı ancak 100.000 kişilik bir kuvvetle ve güçlükle bastırabilmişlerdir. Hattâ Lozan Konferansı başlarken İngilizleri tard ve teb'îd ederek Süleymaniye'ye hâkim olan **Şeyh Mahmud**, bu havâlîde müstakil bir vaziyette bulunmakta ve İngilizler'e meydan okumaktaydı.

Bilâhare görüleceği gibi, Musul'u bize kaybettirmek maksadıyla Türkiye dâhilinde isyanlar çıkaran İngilizler'e karşı mütekabil olarak Irak dâhilinde bu gibi kıpırdanmaları değerlendirmek ve onları yıpratmak mümkündü. Bu imkânın mevcud olduğu şununla da sâbitti ki; Lozan Muâhedenâmesi'nin üçüncü maddesinin üçüncü fıkrası, bu gibi hareketlerde bulunmamayı mütekabil olarak yasaklayan bir ifâde ile tanzim olunmuştur. İngilizler, maddenin bu sûretle sarahat taşımasına rağmen, aradan bir ay bile geçmeden Süleymaniye'yi havadan bombardıman ederek bir yıl devam eden muhârebe sonunda buradaki mukavemeti kırmış ve bölgeye mutlak sûrette hâkim olabilmişlerdi.

Türkiye, Lozan Muâhedenâmesi'nin âşikâr bir sûrette ihlâli demek olan bu hareket karşısında sadece kurusıkı bir protesto ile iktifâ etmiş, mukabil olarak aynı taktiklere başvuramamıştır. Hâlbuki İngiltere, bu gibi hareketlere sadece Irak'ta değil, Türkiye dâhilinde de teşebbüs etmiştir. Gerçekten Mardin Dağları'ndaki **"Nestûriler"**i[167] silâhlandırarak

167 **"Nestûrîlik"** rahip **Nestorius**'un fikirlerinden doğmuş Hıristiyanî bir mezhebin adıdır. Aslen Maraşlı olan **Nestorius**, 428 yılında İstanbul'da patrik seçilmişti. Bu vazifedeyken yaymağa başladığı fikirleri büyük bir aksülâmele sebep olmuştur. **Nestorius "teslis"**i reddederek **Hazret-i İsa** hakkında islâmî görüşlere çok yakın fikirler ileri sürüyordu.

Bu yüzden 431 yılında **"Efes"**te toplanan bir konsül, O'nu küfürle itham etti. Azledilip Antalya'ya sürgün edildi. Buradan dört yıl sonra Libya'ya gönderilerek çeşitli işkenceler altında öldürüldü. Taraftarları şiddetle takip edildi. Malları müsâdere olundu. Bunlardan kaçabilenler, çeşitli ülkelere

isyan ettiren İngiltere, Türkiye'yi bununla meşgul etmek ve Musul Meselesi'nden alıkoymak maksadını tâkib ediyordu. Hâlbuki Musul Meselesi'nin kısmen Haliç Konferansı ve kısmen de Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde müzâkeresi zamanına rastlayan bu isyan, Musul'a sarkmak için mükemmel bir vesile olduğu hâlde, ne yazık ki, bu fırsat da kaçırılmıştır. Bu hususta mes'eleye yakînen vâkıf olan **Rauf Orbay** şu izahatı vermektedir:

*"İkinci Devrede Edirne Meb'usu olan **Câfer Tayyar Paşa**, Meclis'e gelip de teşriî vazifesine henüz başladığı günlerde, cephelerin lağvı ile kolordu teşkilâtı yapılmasına karar verildiği için O'nu da Diyarbekir'e Kolordu Kumandanı olarak göndermek isteyen **M. Kemal Paşa**, yanına dâvetle, pek ehemmiyetli olan Musul Meselesi'nin hâlâ muallâkta olduğunu, ne sûretle halledileceği de henüz mâlûm olmadığı için Diyarbekir'e fazla kuvvet toplamak mecbûriyeti olduğunu anlatarak:*

*"-Bu kuvvetin başına îtimât ettiğimiz kıymetli bir arkadaşın gitmesini istiyoruz. Bu sebeple **Fevzi Paşa** (Mareşal) ile de mutâbık kalarak, zât-ı âlinizi intihâb ettim. Kabul ederseniz mennun olurum." diyor.*

***Cafer Tayyar Paşa**, milletvekilliğinin bâkî kalıp kalmayacağı sorusu üzerine **M. Kemal Paşa**'dan:*

"-Evet, zaten kanunu kaldırmayacağız. Diğer kumandanlar gibi milletvekilliğiniz bâkî kalacaktır..." cevâbını alın-

---

dağılarak fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Bir ara ilim va fende son derece ileri gitmişler ve Urfa'da, bir üniversite açmışlardı. Bu üniversitenin 489 yılında kapatılmasiyle Çin, Hind ve İran'a dağılmışlardır. Bugün bile Hind ve Çin'de üç milyon kadar **"Nestûrî"** vardır.

Türkiye'de bunlar bile misyonerlerin tahrîki ile bir devlet (!) kurmak üzere ayaklanmışlardı. Hâlbuki o zaman topraklarımızda yaşayan Nasturî'lerin miktarı yüz bini bile bulmuyordu. Son derece geri bir topluluktular. Bugün yurdumuzda bunlardan tek bir kişi bile mevcud değildir.

ca:

"-O hâlde muvakkat bir zaman için Diyarbekir'e gitmeyi kabul ederim." diye şu teklifte bulunuyor:

"-Ancak bilirsiniz ki; İngilizler, Musul Vilâyeti'ni mütârekeden sonra bir olup bitti ile işgâl ettiler. Aynı hareketi ben de yapabilirim. Eğer bu hareketim, Hükümetin politikasına uygun çıkarsa, Musul Vilâyeti kazanılmış ve dâvâ halledilmiş olur. Aksi hâlde, tarihî mes'uliyet benim üzerime yüklenir. Siz de: "Kumandan, Hükümetin isteğine aykırı olarak bu hareketi yapmıştır. Kendisini Dîvân-ı Harb'e verdik, mes'ul edeceğiz." dersiniz ve işi, yine politika yolu ile halledersiniz."

***M. Kemal Paşa**, bu teklif karşısında hiç tereddüd etmeden şu cevabı veriyor:*

"-Zaten sizi, bu işi bu tarzda yapabileceğinizi düşünerek intihâb ettim. Rastgele bir kumandanın başarabileceği bir iş değildir. Bu hususta sizden emînim."

***Cafer Tayyar Paşa**, bu cevap üzerine:*

*"-İtimadınıza teşekkür ederim. İnşâallâh muvaffak olacağız. Yalnız herhangi bir sakatlığa meydan vermemek için, siyâsî duruma göre bana hareket zamanını tâyin edecek bir işaret verin, kâfi Paşam!..." diyor ve bu sûretle tam bir mutâbakatla **M. Kemal Paşa**'dan ayrılarak birkaç gün sonra Diyarbekir'e geliyor.*

***Cafer Tayyar Paşa**, bunları anlattıktan sonra derdi ki:*

"-Diyarbekir'e gidişimden bir müddet sonra, hiç hesapta olmayan bir Nestûrî meselesi patlak verdi. Van'ın güneyinde, Siirt Vilâyeti'nin doğusuna ve Mardin Vilâyeti'nin kuzeyinden ve doğusundan Irak hududuna kadarki geniş sahada bulunan Nesturîler, Irak ve Musul'daki İngilizler'in tahrîkiyle aralarına devlet memuru sokmak istemeyerek sa-

Câfer Tayyar Paşa
(1877-1958)

dece başlarına buyruk hareket ederlerken, günün birinde iki jandarmamızın vurulması ile iş büyümüş ve bütün o bölge İngilizler'in gizlice verdikleri silâhlarla ayaklanmıştı.

Bunun üzerine temizlik harekâtına başlayıp, kısa bir zamanda Nestûrîler'in kâmilen hakkından gelmeye ve o bölgeyi, İngilizler'in tesirinden kurtarıp nüfûzumuz altına almaya muvaffak olmuştum. İşte bu hareket esnasında, bana Ankara'dan en ufak bir işaret verilmiş olsaydı, Musul Vilâyetini bir hafta, nihayet on gün içinde kâmilen işgâl edebilirdim."[168]

İleride görüleceği üzere, Türkiye'nin bu atâletine mukabil, İngiltere bu hususta gitgide o derecede müteaddî bir tavır takınmıştır ki, **"Haliç Konferansı"**ndan nihayet beş-altı ay sonra **"Hakkâri Vilâyeti"**mize havadan tecâvüz etmeye kadar ileri gitmişlerdir.

İngiliz Murahhasları, bu sûretle Türk Hey'eti'ni bir hafta kadar oyaladıktan ve nabız yoklamasına devam ettikten sonra İngiltere'den beklemekte oldukları tâlimâtın geldiğini, 3 Haziran 1924 tarihinde Türk Başmurahhası **Fethi Bey**'e yazılı olarak bildirmişti.

Bunda evvelce serdettikleri ve Türkiye için dinlenilmesi bile câiz olmayan haksız taleplerini tekrarlamakta ve bu hususta ısrar etmek için kararlı olduklarını bildirmekteydiler. Türk Hey'eti de, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin hakemliğine tevdîinden başka çâre kalmadığını söyleyen bu İngiliz mütalâasına karşı eski nokta-i nazarını bir kere daha te'yid ve tekrar ederek cevap vermiştir.

Bu Konferans sırasında İngiltere'de **"Muhafazakâr Parti"** iş başından ayrılmış, yerine **"İşçi Partisi"** gelmiş bulunuyordu. Lozan'da emperyalist Muhafazakâr Partisi'nin Hâriciye Nazırı **Lord Gürzon**'un, sadece Musul'u talep etmesine mukabil bu defa O'ndan daha az emperyalist meyil

168 **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 121-122.

göstermesi gereken **"İşçi Partisi"** Murahhası **Persi Koks**, Musul'dan maâdâ Hakkâri Vilâyeti'mizin de yarısını taleb etmekteydi. Üstelik bu Parti tarafından kurulan Hükümet'in hem Reisi, hem de Hâriciye Vekili olan **Mac Donald,** daha muhâlefette iken alenen **"Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiğini"** ifâde etmiş bir kimseydi.

Bu tezadı dikkate alan **Yusuf Kemal Tengirşenk**, bu sırada Londra'da bulunmasından bilistifade, **Mac Donald'**ı ziyaret ederek vaadini hatırlatmasını şöyle anlatmaktadır:

*"O sırada İşçi Partisi iktidara gelmişti. **Mac Donald** Başvekil ve Hâriciye Nâzırı idi. Bu zât, iki sene evvel İstanbul'a gelmiş ve Tanin Gazetesi yazıcısına:*

"-Biz iktidara gelirsek, Musul Meselesi'ni sizin lehinize halledeceğiz!.." demişti.

O gazete yanımda olduğu hâlde kendisine gittim.

"-Türk Milleti, bu vaadinizin tahakkukunu bekliyor." dedim.

"-Evet, vaktiyle böyle bir, söz söylemiştim. Fakat kendimi Hâriciye makinesine kaptırdım. Onun birtakım an'aneleri var. Ben, o sözü yapamıyorum." dedi."[169]

Rauf Orbay da herhâlde **Yusuf Kemal Bey**'den dinlemiş olduğu bu mes'eleyi, aşağı yukarı aynı mâhiyette olarak îzah ettikten sonra petrolle alâkalı başka câlib-i dikkat vak'a ve teşebbüsler de zikretmektedir:

*"...Bir müddet sonra mevsuk bir kaynaktan aldığım bir habere göre, İngiltere'nin meşhur petrolcülerinden **Lord İnvenford,** Büyükelçiliğimize gelerek **Yusuf Kemal Bey**'e şu teklifte bulunmuş:*

"Musul Meselesi, biz İngilizler için petrol meselesidir. Petrol işini aramızda halledersek Musul Vilâyeti'ni size

169 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- Vatan Hizmetinde – İstanbul, 1967, sh: 289.

bırakmanın çâresini buluruz."

*İngiliz petrol kralının bu teklifini **Yusuf Kemal Bey**, Hâriciye Vekâleti'ne bildirmişti. Fakat o sırada Hâriciye Vekili olan **İsmet Paşa**'dan cevap alamamıştı. Bundan sonra gâliba İngiliz petrolcüleri, İstanbul'a gelerek bu sefer doğrudan doğruya **İsmet Paşa** ile görüşmüşler, bir netice alamamışlardı. Sonra bir teşebbüs daha olmuş, bu defa da araya birtakımlarının girişiyle iş büsbütün neticesiz kalmış..."*[170]

"Haliç Konferansı", İngilizler'in yukarıda îzah edilen kabulü imkânsız teklifleri yüzünden bir çıkmaza girdi. Müzâkereler, on gün kadar inkıtaa uğradı. Bu sırada **Fethi Bey,** yeni İngiliz tekliflerini Ankara'ya bildirmişti. Oradan gelecek cevap beklenmekteydi. İngilizler tarafından **Fethi Bey**'e son bir mektup daha gönderilerek bunda:

"Tarafeynin teklifâtı, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm'a havâlesini zarurî kılmakta olduğunu, İngiliz Hey'et-i Murahhasası beyân eder ve tarafınızdan aynı sûrette telâkkî edilirse (bunun) îtâsıyla zabıtnâmelerin imzâsı için son bir celse akdini ricâ ederim."[171] denilmekteydi.

Bunun üzerine Ankara'da Hey'et-i Vekîle, **M. Kemal Paşa'**nın riyâseti altında durumu uzun uzadıya müzâkere ederek Murahhas Hey'etimize yeni bir tâlimat gönderdi. Bu tâlimat, **"Haliç Konferansı"**nın **"son içtimâ"**ı olarak cereyân eden 5 Haziran 1924 Perşembe günü celsesinde İngilizler'e tebliğ edildi. Fakat cereyan eden çetin münakaşalar[172] sonunda her iki tarafın da kendi nokta-i nazarlarında ısrar etmeleri üzerine anlaşma te'min edilemeyerek müzâkerelere son verildi.

---

170 **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 122-123.

171 Ayın Tarihi, c: III, Ankara, 1340, sh: 76.

172 Bu karşılıklı münâkaşaların tafsilâtı için bkz: Ayın Tarihi- c: III, sh: 176-181.

Musul Meselesi için 1925 yılında çıkarılmış **"Türk Kırmızı Kitabı"**nda yer alan haritaya bir göz atanlar, İngilizler'in, Irak'ın kuzey hududlarını bu mes'eleye âid müzâkerelerin her safhasında biraz daha yukarıya çıkarmak sûretiyle genişlettiklerini kolayca görürler. Gerçekten Ansiklopedia Britannica'nın 1910 yılında basılan onbirinci tab'ında, Irak'ın kuzey hududları nihayet Bağdat'tan 60-70 kilometre kuzeyden geçirilmişken, **"Mondros Mütârekenâmesi"**nden sonra bunu 300 kilometreye çıkarmışlardır.

Garibi şu ki, **Lord Gürzon**, Lozan Konferansı'nda 100 kilometre daha ilâve ederek Irak hududlarını Bağdat'tan 400 kilometre daha kuzeyden geçirmiş ve teklifini bu sûretle yapmıştı. Haliç Konferansı'nda ise, **Persi Koks**, O'ndan da baskın çıkarak bu 400 kilometre ile de iktifâ etmeyip 100 kilometre daha ilâvesiyle Irak'ın kuzey hududlarını Bağdat'dan 500 kilometre daha yukarı vardırmıştı. Bu da, İngilizler'in anlaşmak niyetinde olmadıklarını ve aldıkları her tâvizle şımararak taleplerini daha da aşırılaştırdıklarını gösteren tipik bir misâldir. Gerçekten İngilizler, bu mes'eleye âid müzâkerelerin her safhasında ummadıkları tâvizlere nâil olunca, mes'eleyi gitgide daha da çıkmaza sokmuşlardır. Çünkü onlar için en iyi olanı mes'elenin Cemiyet-i Ak'vam'a havalesiydi.

c- Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde:

"Musul Meselesi"nin, Lozan Muâhedenâmesi'nde **"Türkiye-Irak Hududunun Tahdidi"** şeklinde ifâde olunarak iki tarafça (Türkiye-İngiltere) dokuz aylık bir müddet zarfında **"sûret-i muslihânede halli"**; bu mümkün olmadığı takdirde ise, **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**nin hakemliğine tevdîi kararlaştırılmış ve bu husus, mezkûr muâhedenâmenin üçüncü maddesinde yer almıştı.

Bu maddenin mes'eleye tercîhen ve evveliyetle **"sû-**

ret-i muslihânede" bir çâre bulmak esâsını vaz'etmiş olmasından dolayıdır ki, İstanbul'da **"Haliç Konferansı"** adıyla anılan konferans tertip edilmişti. Fakat İngilizler'in, bu konferansa, sırf mezkûr maddenin emir ve icâbını yerine getirmiş sayılmak için katıldıkları tebeyyün edince -izah edilmiş olduğu üzere- hiçbir netice elde edilememiş ve bu yüzden mes'elenin **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**nin hakemliğine tevdîi mecbûriyeti hâsıl olmuştu.

Önce İngiltere Hükümeti, Cemiyet-i Akvâm Kâtib-i Umumîliği'ne müracaatla, Musul Meselesi'nin müstakbel ilk toplantının ruznâmesine alınmasını istemiştir. Bü müracaat, **"Cemiyet-i Akvâm Misâkı"**nın on birinci maddesiyle birlikte 19 Ağustos 1924 tarihinde Türk Hükümeti'ne tebliğ edilmiş ve cevap istenmiştir. Mezkûr onbirinci madde, cemiyete âzâ olmayan devletlerin kendilerini alâkadar eden bir mes'ele için cereyân edecek müzâkerelere murahhas göndererek iştirâk edebileceklerine dâirdi.

Bu isteğe, Başvekil sıfatı ile cevap veren **İnönü**, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce müzâkeresini, esas itibariyle kabul etmiş bulunduğumuzu, ancak bunun için Lozan Muâhedenâmesi'nin mer'iyete girişinden itibaren dokuz aylık bir müddet geçmiş ve bu müddet zarfında da **"sûret-i muslihânede"** tahakkuku derpîş edilmiş olan bir çârenin bulunamamış olması gerektiğini, halbuki henüz Lozan Muâhedenâmesi'nin tasdik edilerek mer'iyete vaz edildiğine dâir herhangi bir resmî yazı alınmış olmadığını, bir kayd-i ihtirâzî olarak ileri sürmüştür.

Hey'et-i Vekile, 3 Eylül 1924 tarihinde toplanarak Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ndeki müzâkeresine katılarak Türkiye'yi temsil edecek hey'eti seçti. Bu hey'et şöyle teşekkül etmişti:

Başmurahhas: **Fethi Bey (Okyar)** (TBMM Reisi)

Askerî Murahhas: **İshak Avni Bey** (Kurmay Yarbay)
Müşâvir: **Münir Bey** (Hâriciye Vekâleti Hukuk Müşâviri)
Müşâvir: **Sâlih Bey** (Umûr-ı Siyâsiye Umûm Müdürü)
Kâtip: **Hüseyin Avni Bey**
Kâtip: **Suad Tevfik Bey**

Fethi Bey, Başmurahhas seçilişini müteakip önce Bursa'da istirahatte bulunan **M. Kemal Paşa**'nın yanına giderek O'nunla fikir teâtisinde bulunmuş, bilâhare de Ankara'ya giderek **İsmet Paşa** ile görüşüp gerekli izahat, vesâik ve talimâtları almıştır.

6 Eylül 1924'te Ankara'dan ayrılan **Fethi Bey**, 7 Eylül'de İstanbul'a gelmiş, burada Cemiyet-i Akvâm'ın mümessili **Mr. Çaylds** (**Childs**) ile müteaddid görüşmelerde bulunduktan sonra Cemiyet-i Akvâm'a takdim edeceği muhtırayı hazırlayıp, gerekli vesâiki te'min ve tasnif ederek 10 Eylül'de Cenevre'ye hareket etmiştir.

Fethi Bey, hareketinden evvel **"Tan Gazetesi"** muhâbirine verdiği beyânâtta Türkiye'nin **"Musul Meselesi"** etrafındaki nokta-i nazarını şu sûretle hülâsa etmiştir:

"Türkiye Cumhuriyeti, Cenevre'de bütün eski Musul Vilâyeti'nin millî hududumuz dâhiline avdetini talep edecektir. İngiltere de bu arâziyi talep etmektedir. İngiltere, nokta-i nazarını müdâfaa için Lozan'da ve Kasımpaşa Konferansı'nda hakk-ı fetihten bahsetmiştir. Bu iddia, hiçbir veçhile şâyân-ı kabul değildir. Çünkü mütâreke esnâsında İngiliz kuvvetleri, Musul Vilâyetini işgâl etmemişti. Bilâhare harekât-ı harbiyenin tâtil edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'un işgâli esnasında Bâb-ı Âli üzerinde yapılan siyâsî tazyikler neticesinde İngilizler, bu havaliyi işgâl etti. Binâenaleyh, bu iddiâ vârid değildir. İngiltere Hükümeti de bunu anladığı içindir ki, Cemiyet-i Akvâm'a verdiği muhtırada bu ciheti meskût geçmiştir.

İngiltere, Musul Vilâyeti'nde, Türkler'in zayıf bir

ekalliyet teşkil ettiklerini göstermeye çalışmaktadır. İngiliz zâbitânı tarafından tanzim edilen istatistikler, Türkler'in mikdarını birkaç bin kişi olarak göstermektedir. Hâlbuki bu mes'elede mevzubahs olan yalnız Türkler değildir. Ahâlinin ekseriyet-i azîmesini teşkil eden Kürtleri de unutmamalıdır. Bu sûretle Musul Vilâyeti'nin ırkî nokta-i nazardan, Türkiye'nin, aynı manzarayı irâe ettiği (gösterdiği) anlaşılır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yan yana yaşamaktadır ve iki unsur da aynı hukûka mâliktir. Irak ise, lisânı ve medeniyeti bizimkine aslâ benzemeyen Araplar'la sâkindir. Binâenaleyh, Musul ahâlisinin ekseriyetini ecnebî bir ırkın hükmü altında bırakmamak pek tabiîdir. Bu ahâliye, Türkiye Cumhuriyeti'ne iltihâk ile yaşamak imkânı verilmelidir.

Bütün İngiliz istatistikleri, Arap unsurunun Musul Vilâyeti'nde ekalliyet hâlinde bulunduğunu göstermektedir. Bunun içindir ki, Musul Arapları, ***Faysal****'ın idâresi altında yaşamağı arzu etseler bile -vaziyet bunun aksinedir- ekseriyet halkı, bunları tâkiben ne lisân, ne ırk itibariyle merbut olmadıkları bir idâreye tâbî olmağa sevketmek, adâlete mugâyirdir. İngiliz istatistikleri, bu sûretle Türk nokta-i nazarını takviye etmektedir.*

İngiltere Hükümeti, Musul Vilâyeti ahâlisinin Irak Krallığı'na iltihâk etmeyi arzu ettiğini iddiâ etmektedir. Güyâ münâzaün-fih (ihtilâflı) arâzi ahâlisi ***Emir Faysal****'ı kral intihâb etmek sûretiyle bu arzusunu izhâr etmiş, hâlbuki Süleymaniye Sancağı, bu münâsebetle toplanan reylere iştirâk etmediği gibi, Kerkük Sancağı ahâlisi de* ***Faysal****'ı hükümdar tanımağı sûret-i kat'iyede reddetmiştir..*

Lord Gürzon*, Lozan'da,* ***Persi Koks (Cocks)*** *İstanbul'da Musul Vilâyeti ahâlisinin Irak ile ittihadı arzu ettiklerini iddiâ eyledikleri hâlde, her ikisi de ârâya (reylere) müracaat mes'elesine muvâfakat etmemişlerdir. Şu hâlde*

ahâlinin Irak'a iltihâkı arzu ettikleri iddiâsı nasıl kabul edilebilir?..

*Fikrimizce en münâsip çâre-i hâl, ârâya (plebisite) müracaattır. Esâsen Cemiyet-i Akvâm, bu tarz-ı halli, bu kabil ihtilâfların hallinde isti'mal etmiştir. İngilizler'in delâili arasında İngiliz Hâriciye Nezâreti tarafından tasvip edilen iki proje görülmektedir. Bunlardan birincisi, Hıristiyan Nestûrîler vâsıtasıyla Türk-İran hududu boyunca yeni bir hükümet, bir **"etatampon"** teşkil etmek, ikincisi dağlık havâliyi işgâl etmek için kaabil olduğu kadar şimâle giderek askerî te'minat elde etmek.*

Şunu söyleyebilirim ki, milletler arasında sulh, iyi bir askerî hududla temin edilemez. Etatampon mes'elesine gelince, bu tahakkuk ettiği takdirde Nestûrîler için pek vahim olacaktır. Nestûriler'in menfaati ve devamlı bir sulh için bu kabîl sun'î vâsıtalara müracaattan istinkâf edilmelidir.

Cenevre'ye büyük bir emniyetle gidiyoruz. Dâvâmız açıktır. Biz, halkın re'yine müracaat edilmesini istiyoruz. Bir bîtarafî ile tedkik edileceğine ve Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin kararının, Meclis'in yalnız adâlet fikrinden mülhem olduğunu cihâna göstereceğine kâniyiz.

Türkiye'nin Cemiyet-i Akvâm'a duhûlü (girmesi) mes'elesi, şimdilik mevzubahis olmayacaktır. Biz şimdilik münhasıran Musul Meselesiyle meşgul olacağız. Maamafih Türkiye, Cemiyet-i Akvâm'a dâhil olmayı, Lozan'da esas itibariyle kabul etmiştir. Binâenaleyh, er-geç Cemiyet-i Akvâm'a girmeyi talep edecektir."[173]

Cenevre'ye vâsıl olan **Fethi Bey**, muhtelif murahhasları ziyaret ve iâde-i ziyaretlerini kabul gibi faaliyetlerde bulunduktan sonra, ilk defa olarak 24 Eylül 1924 tarihinde Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin umûmî toplantısına katılmıştır.

173 Ayın Tarihi- c: IV, sh: 135-137.

Bu celsede ilk olarak söz alan İngiliz Murahhası **Lord Parmor**; (İngiliz Adliye Vekîli) halledilecek ihtilâfın **"Musul'un mukadderâtı"** değil, **"Türkiye-Irak hududunun tesbiti mes'elesi"** olduğunu beyân ettikten sonra:

"-Musul, çoktan beri Irak'ın bir parçasıdır. Bu mukadderât, burada mevzubahis olamaz. Bu halledilmiştir. Şimdi bunun hudûdunu çizmek lâzımdır. İşte anlaşılıyor ki, Türkiye ile aramızda bir ihtilâf vardır. Hem de hüsn-i niyet üzerine müstenid bir ihtilâf. Ben Türk arkadaşlarıma sû-i niyet isnad etmiyorum. Evvelâ bu ihtilâf halledilmelidir. Türk muhtırası, Lozan'da ***Lord Gürzon****'un beyânâtını mevzubahs ediyor. (****Parmor****, burada ondan parçalar okuyarak) bu da bizim nokta-i nazarımızı te'yid ediyor. Şimdi evvelâ bunu halletmeli. Ondan sonra da hudud mes'elesinin nasıl halledileceği hakkında, yâni usûl hakkında bir karar ittihaz edilmeli.*

Re'y-i âm'a (plebisite) gelince, Türk Hey'et-i Murahhası, bu hudud mes'elesini rey-i âm ile halledebileceğinden bahsediyorlar. Hudud mes'elesi, hiçbir zaman re'y-i âm ile halledilemez. Bu, askerî bir mes'eledir. Fakat evvelce söylediğim gibi evvelâ ihtilâfın mâhiyeti hakkında bir karar ittihaz etmelidir. Bunun için de şunu teklif ederim: Bîtaraflardan müteşekkil bir komisyon teşkil edilsin ve mes'eleyi müzâkere ederek bu hususta bir karar ittihaz etsin."[174]

Lord Parmor'dan sonra söz alan Türk Murahhası **Fethi Bey**, **Lord Parmor**'un konuşmasında temas ettiği esâslı noktalara cevap vermek hakkını muhâfaza ettiğini beyândan sonra Türk nokta-i nazarını aksettiren bir muhtırayı okumaya başladı. Bu mes'ele etrafında Türkiye ile İngiltere arasında mevcud olan görüş ayrılıklarını tebârüz ettirdikten sonra:

"-Eğer ortada Musul Vilâyeti'nin mukadderâtı mevzubahis değilse, bizi, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne sevk eden

174 a.g.e., sh: 138-139.

Lozan Konferansı'ndan beri devam eden ihtilâf nedir?" dedi.

Lozan müzâkerelerine temas ederek mes'elenin öteden beri Musul Vilâyeti'nin mukadderatını tâyin sûretinde ele alınmış bulunduğunu anlattı. Bu ihtilâfı hall için Musul'a gönderilecek bir komisyonun, ahâlînin hissiyâtını hakkıyla tesbit imkânını bulamayacağını, en iyi çârenin plebisit olduğunu îzah etti. Benzer birçok ihtilâflarda da böyle hareket edilmiş bulunduğunu hatırlattı. Musul'un Türkiye'ye âidiyetini ispatlayan ırkî, târihî, siyâsî ve stratejik sebepleri sayıp döktükten ve bunları ecnebî eserlere atıflarla te'yid ettikten sonra konuşmasına nihâyet verdi.

Müteakiben söz alan **Lord Parmor**, ilk konuşmasındaki iddiaları bir kere daha tekrarladıktan sonra yerine oturdu.

Tekrar söz alan **Fethi Bey**, ihtilâfın hudud mes'elesi olarak ifâde edilmekle esastan ayrılmağa imkân olmadığını, zira:

"-Musul Meselesi, hudud mes'elesidir; hudud mes'elesi de Musul Meselesi'dir. Mes'ele şudur: Hudud Musul'un şimâlinden mi, cenûbundan mı çekilecektir?"[175] dedi.

Bu konuşmadan sonra celseye nihayet verildi.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi, 27 Eylül 1924 tarihinde Musul Meselesi'ni görüşmek için tekrar toplandı. İlk olarak Kâtib-i Umûmî'nin bu mes'ele hakkında hazırlamış olduğu rapor ele alındı. Bunda alâkadarlarca tavzîhi gerekli noktalar bulunduğu, Lozan müzâkerelerinde tasrih olunduğu üzere İngiltere'nin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin kararını peşînen kabul etmiş olmasına mukabil, Türkiye'nin bu hususta ki karar ve niyetini beyân etmemiş bulunduğu ifâde olunuyordu. Ayrıca Cemiyet-i Akvâm'ın iki tarafın teklifleriyle bağlı olmayarak âdilâne göreceği herhangi bir başka hal tarzını tercih

175 a.g.e., sh: 140.

edebilmek husûsunda da serbest olması isteniyordu.

Fethi Bey, mes'eleyi İngiliz Murahhasının anladığı tarzda anlamadığını, Türkiye için Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğine mürâcaatın, Musul üzerindeki hâkimiyet-i hakkından feragat mânâsına telâkki edilemeyeceğini, ancak başvurulacak plebisitin neticelerini kabule hazır olduğunu söyledi. Müteâkiben söz alan İtalyan murahhası; iki teklif ileri sürdü.

Bunlar, üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti tanınmış olan yerlerden göç etmiş olan Ermeniler'in eski yerlerine avdet etmeleri için Cemiyet-i Akvâm'ın müzâherette bulunması gibi bir mes'ele etrafında olup esâsen saded dışıydı.

Fakat unutmamak gerekir ki, Türkiye'nin güney hududlarında yaşayan Hıristiyanları müstakil bir devlet olarak ortaya çıkarmak ve bunu Türkiye-Irak arasında bir tampon devlet olarak te'sis etmenin lüzum ve fâidelerinden (!) ilk bahseden, İngilizler'di. Buna nazaran İtalyan Murahhası'nın da bu istikamette bir teklif ileri sürmesi, hiç şüphesiz İngiliz telkin ve teşviklerinin eseriydi. Bundan maksad, müzâkereyi saded dışı mes'elelere sevk ederek esâsı gözden kaçırmaktı. Ayrıca, sanki böyle ihtilâflı bir mes'ele de mevcudmuş gibi gösterip sonunda bunlardan ferâgat edilmiş ve bu sûretle bir fedakârlıkta bulunulmuş gibi bir tavır alınarak bunu Musul Meselesi üzerinde mukâbil ferâgat ve tâvizlere mesned ittihaz etmekti.

29-30 Eylül 1924'te toplantı ve müzâkerelerine devam eden Cemiyet-i Akvâm Meclisi, Kâtib-i Umumîliğin takdim ettiği rapor mûcebince Musul Meselesi'ni tedkik edecek bir komisyonun teşkilini karara bağladı. Varılan bu karar gereğince, komisyon bîtaraf devletler teb'asından üç kişiden teşekkül etmek üzere Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce seçilecekti. Bu komisyon, alâkadar devletlerle muhâbere ederek lüzumlu vesâiki tedârik edecek ve lüzum gördüğü takdirde mahallen

de tahkîkât icrâ edecekti. Gerek İngiltere ve gerek Türkiye, bu komisyona yardımcı olarak müşâvirler tâyin edebileceklerdi. Komisyonun masrafları iki tarafça ödenecekti.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin bu kararı "**mecbûrî hakem usûlü**"nün kabulü mâhiyetinde olmak üzere atılmış ilk adımdı.

Komisyon'un teşkili ile Cenevre'yi terk eden hey'etimiz, 10 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin Musul Meselesi'ni tedkik için teşkil ettiği üç kişilik hey'et şu kimselerden müteşekkildi:

Kont Teleki (Eski Macar Başvekili)

Af Wirsen (Belçikalı, Sefir)

A. Poulis (İsveçli, Albay)

Hey'et, 13 Kasım 1924 tarihinde Cenevre'de toplanarak mesâî tarzını tâyin ve taraflara takdim edilecek bir suâl listesi tanzim etmiştir. Önce Londra'yı ziyâret eden hey'et mensupları, İngiliz resmî makamlarının görüşlerini tesbit ve ibraz ettikleri vesâiki tedkik ettiler.

Müteâkiben Türkiye'ye gelerek 4 Ocak 1925 tarihinde Ankara'ya vâsıl oldular. Ankara'dan da gerekli temasları yaptıktan sonra Musul'a hareket ettiler. Hey'et mensupları, **M. Kemal Paşa** ile de bu sırada bulunmakta olduğu Konya'da görüşerek gerekli izahatı aldılar. Kendilerine Türkiye tarafından eski Ordu Müfettişi **Cevad Paşa** murahhas sıfatıyla refakat ediyordu.

Hey'et, 16 Ocak'ta Bağdat'a vardı. Bağdat ve Musul'da tedkiklerine başladı. Ancak, İngilizler, bu komisyonun tedkikâtını kolayca yapması için yardımcı olmaları gerekirken, akıl ve hayâle gelmedik güçlükler çıkardılar. Bu sûretle **Fethi Bey**'in vaktiyle Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde:

"-İngiliz işgâli altındayken Musul'da sâlim bir tedkîkât

yapılamaz!..” yolundaki îtirazı bir kehânet gibi tebeyyün etmiş oluyordu.

Gerçekten, mahallî İngiliz idârecileri, Komisyon'da memur ve yardımcı olarak vazife gören **Nâzım** ve **Fettâh Bey**'leri tevkif etmeye kadar ileri gitmişler ve bunlar, ancak Cemiyet-i Akvâm mümessillerinin müdâhaleleri sonunda serbest bırakılmışlardır.

Ayrıca İngiliz tahrik ve teşvikleri ile hareket eden bir kısım parayla tutulmuş kimseler, tedkik heyetinin beraberindeki Türk Murahhas ve memurlarına karşı aleyhte tezahürât yapmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat birkaç kişiyi geçmeyen bu menfî tezâhüratçılarına karşılık, yer yer geniş halk kitleleri de Türkiye ve mümessilleri lehinde İngilizler'in mânî olmaya çalışmalarına rağmen, coşkun tezâhürâtta bulunmuşlardır. Tedkik Heyeti'nden **Kont Teleki**'nin anlattığı şu hâdise, bunun en iyi misâlidir:

*“**Kont,** üniformasını giymiş olan **Cevad Paşa** ile birlikte bir gün Musul'da sokağa çıkmış. Halk, Türk kumandanını görünce büyük tezâhürlerde bulunmuş. **Cevad Paşa**'nın elini öpmeye çalışmış, İngilizler halkı dövmeye çalışınca **Kont** işe müdâhale etmiş:*

“-Cemiyet-i Akvâm âzâsının önünde adam dövülmez!..” demeye mecbur kalmış. Bu kabîl hâdiseler pek çoktur.”[176]

Komisyon, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne takdim ettiği raporda karşılaştığı güçlükleri uzun uzadıya tafsil ettikten sonra:

“Musul'da Komisyon'un vaziyeti gittikçe nezâket kesbediyordu. Türkiye lehinde tezâhürâtta bulunmuş olan kimselerin taht-ı tevkife alındıklarına muttalî olduk. Bizzat

176 **Ali Fuad Cebesoy**- Siyâsî Hâtıralar, II. Kısım, İstanbul, 1960, sh: 184.

Komisyon Hey'eti dahi mütemâdi bir nezâret ve tarassut altındaydı. Komisyon'un bulunduğu binanın her iki medhalinde de vücuda getirilen polis karakolları âzâ ve kâtiplerin gidip gelmelerini kaydediyor ve derhal merkeze telefonla haber veriyordu. Bu şerâit, âzâ-yı muâvenesini bu vaziyet temâdî ettikçe mesâisi dâhilinde Komisyon âzâsı bîtaraf sûrette tahkikat yapılmasının adem-i imkânına hükmetti. Türk ve İngiliz âzâyı muâvenesini bu vaziyet temâdî ettikçe mesâisine başlayamayacağından haberdâr etti... "[177] demektedir.

Müteâkiben sâlim bir tedkîkâtta bulunmak için İngiliz mahallî idârecileriyle yapılan çetin münâkaşa ve mücâdeleleri anlatan ve İngilizler'in akıl ve hayâle gelmez engellemelerini tafsil eden Komisyon raporunda:

"Fevkalâde Komiser, İngiltere Hükümet ve efkâr-ı umûmiyesinin komisyon âzalarının milliyetleri ve hissiyât-ı muhtemellerinin her birinin kararları üzerine îka-ı te'sirden hâli kalamamış olduğunu farz ve tahmine imâle edilmesinden endişenâktır (endişelidir).

Reis, gerek kendi, gerek meslekdaşları nâmına, bu ihtarın nâ-becâ (yakışıksız) olduğunu derhal bildirmeyi zarurî telâkkî ettiğinden ve burada bir îtimad mes'elesinin mevzuubahs olduğundan ve Meclis'in Komisyon âzâlarını tâkib edecekleri usûl-i mesâîyi tâyindeki vâsî (geniş) serbestîlerini tasdik ederek, tâyin eylediğinden bahisle, tenkidâtın ancak huzur-ı Meclis'te, ve esnâ-yı kararda alâkadar memleketler mümessilleri tarafından serdedileceğini ve komisyon mesâîsinin safha-yı hâzırasında işbu mes'elenin tekrar mevzuubahs olmasının netâyic-i vahîme tevlid edebileceğini ilâve eylemiştir... "[178] demektedir.

İngiliz mahallî memurları ile sâlim bir tedkikatı temin

177 Ayın Tarihi- c: V., sh: 322.

178 a.g.e., sh: 326.

için yaptıkları uzun mücâdeleyle geçen günler zarfında hiçbir iş göremeyen heyet, nihâyet binbir müşkilât ile mahallî memurları yola getirerek 5 Şubat 1925'te fiîlen işe başlayabildiler. 25 Şubat'ta Kerkük'te birleşmeye karar verdikten sonra birbirlerinden ayrılarak ayrı ayrı mıntıkaları yardımcılarıyla birlikte tarayıp mahallî ileri gelenlerin rey, mütalâa ve arzularını tesbit için dağıldılar. Böylece, herbiri yardımcıları ile birlikte ayrı birer ekip teşkil ettiler.

Wirsen, şehrin civarındaki tedkikâtı sevk ve idâre etmek üzere **Cevad Paşa** ve **M. Jardin** ile Musul'da ikâmet etti.

Hey'et âzâları, mümkün olduğu kadar çok kimseyi dinledikten, köy, kasaba ve şehir sâkinleri ve hattâ göçmen aşîretlerini dahî ziyaret ettikten sonra, halkın gerçek arzu ve hissiyâtını tesbite çalıştılar. Bu tesbitlerden sonra hacimli bir kitap teşkil edecek kadar tafsilâtlı bir rapor tanzim ettiler.[179] Bunda Türkiye ve İngiltere'nin iddiâ ve taleplerinin bir hülâsası ile bu iddiaların isbâtında kullandıkları delillerin kuvvet ve kıymetini şahsî müşâhedeleri ve elde ettikleri vesâik ile münâkaşa ederek nihâyet **"netâyic"** kısmında vâsıl oldukları kanaati, coğrafî, ırkî, tarihî, iktisadî, stratejik, siyâsî ilh... neticeler serlevhalı tâlî kısımlarda bir kere daha tekrar ve hülâsa ederek demişlerdir ki:

"……

Hukûkî nokta-i nazardan, Türkiye, kendi hukûkundan ferâgat etmedikçe komisyon münâzeünfih arâzinin Türk ülkesinden ma'dud telâkkî edilmesi îcab ettiği fikrindedir.

Münâzaünfih arâziyi ilhak etmek için, Irak, ne hakk-ı gâlibiyet, ne de hukûkî mâhiyette sâir hiçbir hakka istinâd edemez. Irak, ancak mânevî mâhiyette olan mütâleâta istinad

179 Bu uzun vs tafsilâtlı raporun tamamı için bkz: Ayın Tarihi, c: V. Nu: 17, Ankara, 1341, sh: 315 vd.

Musul'un Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde müzâkeresi sırasında Türk matbûâtında çıkan karikatürlerden biri

edebilir. Bu da şöyle ki: Madem bir ***"Irak Devleti"*** *vücûda getirilmiştir; onun ülkesi, mâhiyet itibariyle tabiî bir tarzda inkişâfa müsâid olmalıdır.*

Komisyon, şu mütalâat-ı hukûkıyeye bir sıklet (ağırlık) vermek için kendisinin kâfî derecede bir salâhiyeti hâiz olmadığı fikrindedir. Bunların kıymetini ölçmek, Meclis'e aiddir. Binâenaleyh Komisyon, bunları mütalâat-ı nihâiyyesinde nazar-ı itibâre almayacaktır."[180]

"İttihaz edilecek tarz-ı hal, Asya'nın bu kısmında devamlı bir sulhun temini lüzûmunu nazar-ı itibâre alması lâzım geldiği cây-ı münâkaşa (münâkaşa yeri) değildir. Komisyon, bu mütaleânın kıymeti ve sâir avâmile (âmillere) nazaran buna verilecek kuvveti takdir etmeyi selâhiyeti hâricinde addettiğinden, bu ciheti, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne terk etmeyi muvâfık görür.

Şayet işbu mütalâat-ı siyâsiyeyi nazar-ı itibare alarak Meclis münâzaün-fih arâzinin Türkiye ile Irak arasında taksimine karar verirse, işbu taksimden siyâsî mahiyette mahzûr husûle gelmez.

Netâyic-i Nihâiye:

Sırf mevzubahs olan ahâlinin menfaati sahasında kalarak komisyon münâzaünfih arâzinin taksim edilmemesiyle işbu ahâli için az çok bir fayda mevcud olduğu fikrindedir.

Bu mütalâaya binâen bütün tahkîkât-i fiiliyenin herbirine nisbî bir kıymet atfettiğinden Komisyon, bilhassa iktisâdî ve coğrafî mâhiyette olan delâil-i mühimmenin ve arâzinin hey'et-i umûmiyesi üzerindeki ahâlinin ekseriyet itibariyle dermeyân edilen kuyûdât-ı îtirâziye bâkî kalmak üzere izhâr ettikleri temâyülâtın, şerâit-i âtiye îfâ edildikçe,

180 a.y.

CEVAD PAŞA
Cemiyet-i Akvâm'ca seçilen Tahkik Hey'eti nezdinde bulunan Türk Murahhas ve Müşâviri

Brüksel hatt-ı îtibarîsi cenûbundaki arâzinin Irak'a raptı lehinde olduğu fikrindedir.

a-Memleket, yirmi beş sene kadar tahmin edilen bir müddet zarfında Cemiyet-i Akvâm'ın fiilî bir ***"manda"****sı altında kalacaktır.*

b-Memleketlerinin idâresi, adâletin icrâsı ve mekteplerdeki tedrisât için Kürt ırkına mensup memur istemek ve Kürt lisânının bütün şuabât-ı idâriyenin lisân-ı resmîsi olmasını talep etmek hususunda Kürtler tarafından izhâr edilen temenniyât, nazar-ı îtibare alınmalıdır.

Eğer, Irak ve İngiltere arasındaki hâlen câri dört senelik muâhedenin inkızâsında Cemiyet-i Akvâm'ın idâre teminatı verilmezse, ***halkın ekseriyetinin Arap hâkimiyetine, Türk hâkimiyetini tercih edeceğine Komisyon kanîdir.***

Münâzaünfih arâzinin Irak'a raptından mütevellid fevâidin o zaman gâyet vahîm siyâsî mehâzire (mahzurlara) tebdil edeceğine dahî kânî olan Komisyon, bu şerâit tahtında mezkûr arâzinin dâhilî nizâmnâmesi ve vaziyet-i hâriciye-i siyâsiyesi Irak'ınkinden kıyas kabul etmeyecek derecede sâbit olan Türkiye'nin hâkimiyeti altında yaşamağa devam etmesinin daha müfid (faydalı) olacağını tahmin eder. Karar ne olacaksa olsun, Diyâle havalisini, iskâ (sulama) mes'elesinin halli için ihtiyacı olan Irak'a bırakmak elzemdir.

İşbu delâile verilecek kıymetin takdirini, komisyon, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne sevk ve havale etmeyi vazife bilmiştir. Şayet bu tedkiki müteâkip, Meclis, münâzaünfih arâzinin taksiminin âdilâne olduğuna hükmederse, komisyon, Küçük Zap hatt-ı takribîsini en ziyâde tavsiye olarak teklif eder. Bu hat, işbu raporda en mufassal bir sûrette tarif edilmiştir.

İhtârât-ı Mahsusa:

Komisyon, belki tedkiki kendisine havâle edilen vazifenin mevzuuna dâhil olmayan velâkin memleketin teskini ve ahâlisinin saâdeti için azamî bir ehemmiyeti hâiz bulunan üç mes'ele hakkında Meclis'in nazar-ı dikkatini celbetmeden raporu itmam edemez.

İşbu üç mes'ele, husûsât-ı âtiyeden ibarettir:

a) Sükûneti temin edecek tedâbir,

b) Ekalliyetlerin ve bilhassa Müslüman olmayan ekalliyetlerin himâyesi,

c) Tedâbir-i ticâriyye.

a) Sükûneti temin edecek tedâbir.

Binnetice bütün arâzi sahasında birbirine muhâsım gruplar vücud bulup inkişâf etti. Birçok kimseler, yakın za-

manda hâkimiyeti altına girecekleri devlete karşı kendi vaziyetlerini şâibedâr (lekeli) zannediyorlar veyahud ki, hakikaten vaziyetleri şâibedârdır.

Maahazâ, ahâlinin komisyon âzâlarının tamamiyle bîtaraf tahkîkat yapmaya çalıştıklarının ve ancak kendi müstakbel saâdetlerini nazar-ı îtibare aldıklarının tamamiyle farkına vardıkları fikrindeyiz.

Arâziyi taht-ı hâkimiyetine alacak olan devlet, memurîninin müsaadekâr evzâ (tavırlar, vaziyetler) ve harekâtiyle efkârın teskinine sarf-ı dikkat etmelidir. Mâzideki ef'âl ve harekât için de mümkün olduğu kadar şümûllü bir afv-ı umûmî bahşedilmelidir.

Kendilerini bilhassa şâibedâr addeden (kendini suçlu sanan) veya hakikatte şâibedâr olan bazı eşhâsın hissedebilecekleri endişeleri bertaraf etmek üzere, Cemiyet-i Akvâm'ın birkaç sene için memleket dâhilinde ikâmet edecek bir mümessil tâyin edebilmesi, belki mûcib-i fâide olur. Bu mümessil, vazife itibariyle zarar-dîde (zarar görmüş) olduklarını ve ezâya mâ'ruz kaldıklarını iddiâ edenleri dinler ve görünüşe nazaran pek çok ihtilâfâtı hall ü tesviyeye muhatab olur.

Şunu da zannediyoruz ki, fikirlerinden fedâkârlık yapamayan bazı eşhâs, mıntıkayı terk etmek isterlerse, bunların a'maline yalnız sed çekilmemek değil, velâkin kendilerine her türlü suhûlet (kolaylık) dahî ibrâz edilmek (gösterilmek) îcâb eder.

Maahâzâ asâbiyetle yapılabilecek ve bilâhare fâilleri tarafından kemâl-i esefle telâkki edilebilecek nâbe-mevsim (mevsimsiz) harekâtın icrâsına sebebiyet vermemek için hukûk-i hükümrânî hakkında verilecek karardan îtibaren altı ay mürûr etmedikçe hakk-ı hıyâr isti'mali câiz olmamalıdır. Bunu takip eden dört sene zarfında ahâli, her iki tabiiyet-

ten birini ihtiyarda serbest olmalıdır. Mâlik oldukları emvâli nakde tahvil edebilmek için ihtiyâr-ı hicret edeceklere ayrıca bir sene daha müsâade edilmelidir. Anifü'l-beyân (zikredilmiş olan) müddetin herhangi bir zamanda komşu tabiiyeti ihtiyâr edecek hiçbir ferd mevzuubahs beş sene hitama ermeden arâziyi terk etmeye mecbur tutulmalıdır.

İhtiyâr-ı hicret edecek kimselerin menâfiini, onları, emvâl-i gayr-i menkûllerini sûret-i serî'ada ve bilmecbûriye yok bahasına satmaya icbar etmemek için böyle uzun bir müddet teklif etmek zarûretini hissettik. Pek kısa bir müddet, her türlü sû-i istimalâta kapı açar. Emvâllerine yok pahasına vâz-ı yed eylemek isteyen komşulardan, memleketi terk edecek kimselerin görecekleri iz'âcât (rahatsız etmeler) ve tazyikât o sû-i istimallerin en ehvenini bile teşkil etmez.

Cemiyet-i Akvâm mümessili, terk-i vatan etmek isteyen eşhâsın âdilâne bir muâmeleye tâbî olmalarına nezâret edebilir ve ihtilâfın halli husûsunda hakem vazifesini görebilir.

b) Ekalliyetlerin ve bilhassa Müslüman olmayan ekalliyetlerin himâyesi:

Münâzaün-fih arâzi min-külli vücuh (her cihetle) müslüman bir devletin taht-ı hâkimiyetinde bulunacağından, betahsis Hıristiyanların ve aynı zamanda Musevî ve Yezidî ekalliyetlerin is'af-ı temenniyâtı (ortaya koyacakları temennîler) için te'min-i himâyelerini kâfil tedâbir ittihâzı muktazîdir. Devlet-i hâkimiye ekalliyetlerin is'af-ı temenniyâtı için teklif edilmesi zarurî olan şerâiti tâdât etmek (sayıp dökmek) selâhiyetimiz dâhilinde değildir. Maahâza, Asûrîler'in harpten evvel, resmen değilse bile fiilen hâiz oldukları eski imtiyâzâtın iâde edilebileceği kendilerine temin edilmesi icab

ettiğini zikretmek fikrindeyiz. Devlet-i hâkime herhangisi olursa olsun, Asûrîler'e kendi memurlarını aralarında tâyin etmek hakkını tanıyarak ve onlardan patrikleri vasıtasiyle vergi tarh etmek ile iktifâ ederek bir dereceye kadar mahallî bir muhtâriyet te'min etmesi iktizâ eder.

Bilûmum Hıristiyanlar ve Yezidîler, hürriyet-i dîniyye ve mektep küşâd edebilmek (açmak) husûsunda temin edilmiş bulunmalıdırlar.

Ekalliyetlerin tâbî bulunacakları şerâit, bizzarûre işbu memleketin pek husûsî olan şerâitine tetâbuk etmelidir. Mâahazâ mahallinde müessir bir murâkebe (kontrol) te'sis edilmediği takdirde, ekalliyetler hakkında taht-ı karara alınacak mevâd, pek vâhî (geniş) bir mâhiyette kalır fikrindeyiz.

Cemiyet-i Akvâm mümessili, verilen teminâtın tarz-ı tatbîkine mahallinde nezâret etmek için bile tavzif edilebilir.

c) Tedâbir-i Ticâriye (Ticârî Tedbirler):

Münâzaün-fih hıtta (bölge) -arz ettiğimiz veçhile- bir taraftan Türkiye ile Sûriye, diğer taraftan Irak ve İran arasında bir geçit arâzisidir. Bu arazî üzerinde icrâ-yı hâkimiyet edecek devlet, her hangisi olursa olsun kendisine ticârî mahreçler (çıkışlar) te'mini muhakkak elzemdir. Münâzaün-fih olan hıtta, Türkiye'ye iâde edildiği takdirde pek âşikârdır ki, Irak memleketin me'kûlâtı (yiyecekleri) husûsundaki menâbîden (menbâlardan) istifâde etmek için Türkiye ile iktisâdî bir îtilâf (anlaşma) akdetmekte esâsî bir menfaati hâiz olacaktır. Bittabiî Türkiye dahî böyle bir itilâfa muvâfakat etmelidir. Çünkü Bağdat fazla-yı mahsulâta mahall-i revaç olacak yegâne mahreç bulunduğundan böyle bir îtilâf binnefs ahâlinin cümle-i menâfiindendir.

Münâzaünfih arâzi, Irak'a terk edildiği takdirde ahâliye, yalnız Türkiye ve Suriye ile serbestçe icrâ-yı ticâret edebilmek selâhiyeti değil, fakat Türkiye'nin dahî hudud şehirlerine mahsullerin Musul tarîkiyle ihrâcı ve eşyâ-yı ma'mûlenin idhali zımnında, kezâ teshilât verilmelidir. Münâzaün-fih hıttânın Irak ve Türkiye arasında taksim edildiği takdirde bile bu kabîl îtilâfat akdedilmelidir.

Cenevre, 16 Temmuz 1925

İmzâ	*İmzâ*	*İmzâ*
Af Wirsen	***Kont P. Teleki***	***A. Polis*** "[181]

Cemiyet-i Akvâm'a takdim edilen ve ancak netice kısmının çok az bir parçasını nakledebildiğimiz bu tafsilâtlı rapor, hey'et-i umûmiyesi itibariyle Türkiye lehinde olmakla beraber çeşitli tezatlarla dolu bir rapordur. Meselâ; bu raporda yer alan şu fıkra, Türkiye'nin Musul üzerindeki hakk-ı tabiîsini tescil mâhiyetindedir:

"Hukûkî nokta-i nazardan Türkiye kendi hukûkundan ferâgat etmedikçe komisyon münâzaün-fih arâzinin Türk ülkesinden ma'dud telâkkî edilmesi îcâb ettiği fikrindedir."

Buna rağmen rapor, bu esas mütalâa ile tezad teşkil edecek birçok noktalar da ihtivâ etmektedir ki, bunların başında Irak'ın yirmi beş sene müddetle ve **"mandater"** sıfatıyla Cemiyet-i Akvâm'ın, dolayısıyle İngiltere'nin himâyesi altına vaz'ı teklifidir.

Diğer bir husus da halk ekseriyetinin serbest reylerine müracaat edildiği takdirde Irak'ı tercih etmek ihtimâllerinin gâlip olduğu husûsundaki beyândır. Hâlbuki böyle bir ihtimâl vârid olsaydı, Türkiye'nin bu ihtilâflı mes'ele ele alındığı

181 Ayın Tarihi- c: V, sh: 439-445.

günden beri ileri süregeldiği **"halkın reyine müracaat"** teklifi, İngilizlerce dâima ve kat'iyetle reddolunmazdı. Aksine olarak Türkler'den maâdâ Kürtlerin ve hattâ Araplar'ın kâhir ekseriyetlerinin bile Türkiye lehinde olduğu bir vâkıaydı. Bu husûsu te'yid eden yüzlerce müşâhededen sadece birisini nakletmekle bu iddiaya cevap vermiş olacağımızı zannederiz:

Harb-i Umûmî bidâyetinde Bağdat Vâliliği de yapmış olan **Süleyman Nazif** merhumun İstanbul'da Mütâreke esnasında İstanbul'un işgâlini bir nev'î protesto mâhiyetinde yaptığı, **"Piyer Loti konuşması"**nda naklettiği bir müşâhedeyi dikkatlerinize arz ediyoruz:

*"...Bizim eski hudûd-i şevketimiz, **Süleyman Kanunî**'nin çizmiş olduğu hudud, cenûb-i şarkîde Basra Vilâyeti ile bitiyordu. Bu vilâyet, Harb-i Umûmi'nin dördüncü ayına kadar Devletimizin ve Bayrağımızındı.*

Basra kurbunda (yakınında) ve Şattülarab sâhilinde Ma'den adlı bir Arap aşîreti vardı. Hâl-i bedeviyette yaşarlar. Cesurlardır. Güfteleri, besteleri ve oralarca pek makbul şarkılar tanzim ederler.

Basra'nın sukûtunu müteâkip söylenmiş şarkılardan birini, iki sene evvel Şam'da dinledim. Hânendeler de, sâzendeler de Arap idiler. Neşîdeyi okur ve çalarken hepsinin seslerinde giryân (ağlayan) ihtirazlar (titreklikler), gözlerinde yaşlar vardı. Şarkı:

***"-Emşî Basra!... Emşî..."** diye başlıyor ve öyle bitiyordu, ilk parçasının hatırımda kalan meâli işte:*

"Yürü Basra!... Yürü!... Osmanlılar buralardan gideli, ben çocuğu Şatt'a düşmüş vâlide gibiyim, gözüm suda yürüyorum. Yürü Basra!... Yürü!.. Onlar sana gelmezlerse, sen onlara yürü..."[182]

182 **Süleyman Nazif**- Hitâbe **(Piyer Loti** Hitâbesi diye meşhurdur.), İstanbul, 1927, sh: 14.

Bu raporu eline alan Milletler Cemiyeti, buna istinâden bir karar vermek mecbûriyetindeydi. Fakat bu karar, hukûken nasıl bir vasfı hâiz olacaktı? Bu noktayı tesbit için Cemiyet-i Akvâm Meclisi raportörü **Unden,** İngiltere Murahhası **Lord Parmor**'a Cemiyet'in vereceği karar her ne mâhiyette olursa olsun, bunu İngiliz Hükümeti'nin kabul edip etmeyeceğini sormuş, müsbet cevap almıştı.

Unden, aynı suâli **Fethi Bey**'e sorunca, **Fethi Bey**, Milletler Cemiyeti mîsâkının on beşinci maddesi gereğince kabul edeceğini bildirdi. **Ünden**, İngiliz Murahhası'nın **"kayıtsız şartsız kabul ettiğini, O'nun da böyle kat'î bir cevap vermesi gerektiğini"** söylemesi üzerine **Fethi Bey** de **"mutlak kabul"** cevabını verdi.

Bu durum, Türk Hükümeti'nce kabule şâyân görülmedi. Zira bu ihtilâf, Milletler Cemiyeti'ne arz edilirken, orada verilecek kararın kat'î bir mâhiyet taşıyacağı kabul edilmiş değildi.

Bu yüzden Türk Hükümeti'nce Cenevre'ye murahhas olarak bu defa **Tevfik Rüştü (Aras) Bey** gönderildi. Bu zât, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin bu mes'eleyi, ancak Mîsâk'ın onbeşinci maddesi gereğince tedkik edeceği yolunda müdâfaalarda bulundu. Çünkü tahkîk hey'etinin raporunu aldıktan sonra, 1925 yılı Eylül ayı başında mes'eleyi görüşmek için bir kere daha toplanmış olan Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin **Fethi Bey**'e karşı tutumundan **"kat'î bir karar"** vermek arzusunda bulunduğu anlaşılıyordu.

Bu yüzden yeni Türk Murahhası **Tevfik Rüştü Bey,** mezkûr hey'etin raporunun, ancak **"istişârî"** bir mâhiyeti hâiz olabileceğini, zîrâ bu hey'etin bir **"hakem hey'eti"** olmadığını iddiâ ile Cemiyet-i Akvâm'ın mes'eleyi raporda ileri sürülen tekliflerle bağlı olmayarak kararlaştırabileceğini müdâfaa etti. Ayrıca bu rapor gibi Cemiyet-i Akvâm'ın vere-

ceği kararın da Türkiye için kayıtsız şartsız kabulü îcâb ettirmediğini anlattı.

Bütün bu itirazlara rağmen Cemiyet-i Akvâm Meclisi, 2 Eylül 1925 tarihinde Lâhey Beynelmilel Adalet Divânı'ndan üç hususta istişârî rey ve mütalâa talebinde bulundu:

1) Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin Lozan Muâhedenâmesi'nin üçüncü maddesi gereğince vereceği kararın hukûkî mâhiyeti nedir? Yani bir **"hakem kararı"** mı, yoksa **"tavsiye"** mi, yoksa sadece bir **"tavassut"** mudur?

2) Böyle bir karar için **"ittifak"** şart mıdır? Yoksa ekseriyetin re'yi kâfi gelir mi?

3) İki tarafın mümessilleri bu mes'ele için başvurulacak re'ye katılabilirler mi?

"Lâhey Beynelmilel Adalet Divânı" bu suâlleri müzâkere ederek 21 Kasım 1925 tarihinde rey ve mütalâasını tesbit etti. Bu kararla taraflar, Lozan Muâhedenâmesi'nin mezkûr üçüncü maddesini imzâ etmekle, bu ihtilâfın mecbûrî ve kat'î bir sûrette hallini temin etmek, yani ihtilâflı sınırları sûreti kat'iyede tâyin ve tespit etmek istemişlerdir. Bu yüzdendir ki, Cemiyet-i Akvâm'ın, Lozan Muâhedenâmesi'nin üçüncü maddesinin ikinci fıkrası gereğince alacağı karar, iki taraf için de **"mecburî olmak lâzım gelmektedir"** şeklindeydi. Divan, bu kararını mezkûr maddede ihtilâfı, kat'i bir sûrette halletmek maksadını ifâde eden lâfızlara istinad ettirmişti.

Bu mütalâayı alan Cemiyet-i Akvâm Meclisi, Musul'u Irak'a ilhâk eden ve Irak'ı da yirmi beş sene müddetle İngiltere'nin mandası altına koyan bir karar verdi. Hâlbuki her iki taraf da bu ihtilâfı, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne havâle ederken, ona bu hususta kat'î ve mecbûrî bir karar ittihazı selâhiyetini vermemişlerdi. Eğer böyle olsa, yâni kat'î bir selâhiyet tanınmış bulunsaydı, yukarıda arz edildiği üzere, **Fethi Bey**'e **"verilecek karar ne olursa olsun, kayıtsız ve**

şartsız kabul edip etmeyeceğini" sormaya mahal olmazdı.

Bu noktada, bir şüphe ve tereddüd ifâde eden bu suâl bile Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin kat'î bir karar ittihaz etmek husûsunda selâhiyetinin adem-i mevcûdiyetini isbata kâfî bir hukûkî delildir.

Şu husus da tebârüz ettirilmelidir ki, bu karar, Cemiyet-i Akvâm Misâkı'nın beşinci maddesi mûcebince **"ittifakla"** ittihazı gereken bir karardı. Hâlbuki bu esnâda mazbata muharrirliğini yapan İsveç Hâriciye Nâzırı **M. Unden, "kararın alâkadarların reyi hâriç olmak üzere alınması gerektiği"** fikrini ortaya atmıştı. Zira misâkın beşinci maddesi bu gibi mes'eleler için **"ittifak"**ı şart koştuğundan, Türkiye'nin rey'e iştirâki hâlinde bunu sağlamaya imkân bulunmayacaktı. Tabiatıyla bu hareket tarzından maksadın ne olduğu açıkça belliydi. Bu duruma itiraz eden Türk Murahhası **Tevfik Rüştü Bey, Unden**'e:

"-Bu teklifi, mîsâkın hangi maddesine istinâden yaptığını" sorunca, **Ünden**:

"-Bunun da asıl mes'ele gibi halli gerektir." tarzında bir mugâlâta ile cevap vermiştir.

Tahkik hey'etinin pek çok kısımları îtibariyle lehimizde olan raporuna rağmen Musul'u Türkiye'den ayırarak hâlâ devam eden ızdıraplı bir esârete sevk eden Cemiyet-i Akvâm'ın, bu haksız kararı karşısında, Murahhas Heyeti'miz evvelâ Meclis'i, sonra da Cenevre'yi terk etmişlerdir. Hattâ Heyetin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ni terk edişi, rey ve niyetlerin belli olduğu, fakat kararın henüz izhâr edilmediği bir esnâda vâkî olduğundan bu karar, gıyâbımızda verilmiştir.

Bu kararı kabul, Türkiye için 1918 yılından beri devam eden Musul üzerindeki İngiliz emr-i vâkîsini de kabul mânâsına geleceği cihetle, bunu sûret-i kat'iyyede reddeden Türkiye, bu hususta İngiltere ile de hiçbir müzâkereye yaklaş-

mamış ve böylece bir sene kadar bir müddet geçmiştir.

Musul'un ziyâında, evvelkilere ilâveten, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ndeki tutumumuzda mevcud olan hataları şöylece sıralamak mümkündür:

1- **Fethi Bey**'in Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce verilecek kararı, **"kayıtsız ve şartsız olarak kabul edeceğini"** beyân etmesi,

2-Lâhey **"Beynelmilel Daimî Adalet Divânı"**ndan istişârî rey ve mütalâa talep edildiği vakit, oraya, müzâkerelere iştirâk ederek gerekli izahatı verecek bir mümessil göndermeyişimiz. **Tevfik Rüştü Bey**, kendisine teklif edilmiş olduğu hâlde, bu vazifeyi yapmaktan istinkâf etmiştir.

3- Her halükârda Musul'un kaybedilme ihtimâlini göz önüne alarak, Irak Türkleri'nin, Lozan Muâhedenâmesi'nin otuzyedinci maddesinden itibaren vaz'edilmiş olan **"Ekalliyetlerin Himâyesi"**ne müteallik imkânlardan mütekâbil bir sûrette istifâdelerini temin edebilecek bir teklif ile bunu tahakkuk ettirmeye çalışmayışımız.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin mezkûr kararının kabul edilmeyişi, Türkiye-İngiltere münâsebetlerini gergin ve muallâk bir hâle getirdi. Yukarıda arz edildiği üzere, bir sene kadar bir müddet, her iki tarafça da beklemek ve şartları gözetmekle geçti. Nihayet Türkiye zevâhiri kurtarmak kabîlinden Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin kararını kabul yerine, İngilizlerle bir anlaşma yapmak sûretiyle bu işi tasfiye etmeyi tercih etti. Zira İngilizler tarafından tekrar silâhlandırılan **"Asurî"** ve **"Yezidîler"**, 1926 Martı'nda güney hududlarımıza tecâvüze kalkmışlardı. Bu hareket esnasında telefon tellerini kesen mütecâvizler bir kısım nöbetçi erlerimizi de şehîd etmişlerdi.

Bu hareketler karşısında Türkiye'nin ciddî bir tenkil hareketine girişmesi üzerine Berlin Elçiliği'ne tâyin edilen eski İngiliz Elçisi **Lindzey**, yeni memuriyetine gitmeden, Tür-

kiye-Irak hududu mes'elesini görüşmek üzere geleceğini, 6 Nisan'da resmen bildirdi. Birkaç gün sonra da Ankara'ya gelen **Lindzey** ile müzâkereler başladı.

2 Haziran'da o zaman Irak Harbiye Nâzırı olan **Nûrî Said Paşa** da hazırlanan anlaşmayı imzâlamak üzere Ankara'ya geldi.

6 Haziran sabahı muâhedenin bir gece evvel, gece yarısı[183] imzâ edildiği gazetelerde okundu. O sırada Muhalefet Partisi olarak bulunan **"Terakkiperver Fırka"**, bu muâhedenin tasdîkine iştirak etmedi.[184]

Musul'un, hâlâ devam eden vatancüdâlığına nihâî hukûkî mesned, işte bu muâhede olmuştur. Türk-Irak hudûdunu bugün hâlâ devam eden şekliyle tesbit eden ve Musul petrollerinden Türkiye'ye yirmi beş sene müddetle ve o da kâğıt üzerinde kalmış olan yüzde on hisse veren bu muâhedeye olsun, Irak Türkleri için herhangi bir siyâsî ve içtimâî te'minât dercetmek yine de düşünülemedi. Meşhur atasözü ile ifâde etmek lâzım gelirse, **"dağ bir fare doğurmuş oldu"**, hem de ölü olarak...

Mezkûr muâhede şudur:

"TÜRKİYE, İNGİLTERE VE IRAK HÜKÜMETLERİ BEYNİNDE MÜN'AKİT HUDUD VE MÜNÂSEBÂT-I HASENE-İ HEMCİVÂRÎ MUÂHEDENÂMESİ (METİN)

Ankara, 5 Haziran 1926

Bir taraftan Türkiye Reisicumhuru Hazretleri ve diğer taraftan Haşmetli Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet-i Müttehidesi, Mâverâ-yı Ebhâr Britanya Arâzisi Kralı ve Hindistan

183 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., 187.

184 a.g.e., 188.

İmparatoru Hazretleri ve Haşmetlû Irak Kralı Hazretleri.

Lozan'da imzâ edilen 24 Temmuz 1923 tarihli muâhedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâyini hakkındaki ahkâmını derpîş ederek (ileri sürerek) Irak'ı müstakil bir devlet ve kendisiyle İngiltere arasında mün'akid 10 Teşrînievvel 1922 ve 13 Kânunusânî 1926 tarihli muâhedelerden münbais münâsebât-ı mahsûsâyı tanıyarak hudud mıntıkasında aralarındaki âhenk ve hüsn-i âmizişi (iyi geçinmeyi) ihlâl edebilecek her günâ hâdisâtı bertaraf etmek arzusuyla,

Bu bâbda bir muâhede akdine karar vermişler ve berveçhi zîr (aşağıdaki şekilde) murahhaslarını tâyin etmişlerdir. Şöyle ki: Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri:

İzmir Meb'usu ve Türkiye Cumhuriyeti Hâriciye Vekili ***Dr. Tevfik Rüştü*** *Beyfendi Hazretleri,*

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet-i Müttehidesi, Maverâ-yı Ebhâr Britanya Arâzisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:

Haşmetlû Britanya Kralı Hazretleri'nin Türkiye Cumhûriyeti nezdinde fevkalâde sefir ve murahhası asâletlû ***Sir Ronald Charles Lindzey,*** *K.C.M.G.C.B.C.V.O. Hazretleri.*

Haşmetlû Irak Kralı Hazretleri:

Irak Müdafaa-i Milliye Vekil Vekili Miralay ***Nûri Said,*** *S.M.J.D.S.O Hazretleri.*

Müşârünileyhin yolunda ve muntazam bulunan selâhiyetnâmelerini tebliğ ettikten sonra ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

BİRİNCİ FASIL

Türkiye ile Irak Arasındaki Hudud

Madde 1- *Türkiye ile Irak arasındaki hatt-ı hudud, Cemiyet-i Akvâm'ın 29 Teşrinievvel 1924 tarihli ictimâında takarrür etmiş olan güzergâha tevfikan berveçhi zîr sûret-i*

kat'iyede tâyin edilmiştir.

(Brüksel hatt-ı hududunun tarihi merbuddur)

Maamafih bâlâdaki hatt-ı hudud, Aşuta ve Alamun cenûbunda bu iki mahalli yekdiğerine rapteden yolun Irak arâzisinden geçen kısmını Türk arâzisi dâhilinde bırakmak üzere tâdil edilmiştir.

***Madde 2**- Birinci maddenin son fıkrası kayd-ı tahtında mezkûr maddede tesbit edilen hatt-ı hudud, işbu muâhedeye merbut 1/250.000 mikyasında harita üzerinde tersîm edilmiştir.*

Metin ile harita arasındaki ihtilâf zuhûrunda metin mûteber olacaktır.

***Madde 3**- Birinci maddede tasrih edilen hatt-ı hudud-ı arâzi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdid-i hudud komisyonu teşkil edilecektir. İşbu Komisyon, Türkiye Hükümeti tarafından tâyin edilecek iki ve Britanya ile Irak Hükümetleri tarafından tâyin edilecek iki murahhas ile muvâfakat buyurduğu takdirde İsviçre Reisicumhuru tarafından İsviçre teb'ası meyânından tâyin edilecek bir reisden mürekkep olacaktır. İşbu komisyon sür'at-i mümkine ile ve herhâlde bu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında içtimâ edecektir. Komisyonun mukarrerâtı ekseriyet-i ârâ (rey çokluğu) ile ittihaz edilecek ve bilcümle tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn için vâcibü'r-riâye (uyulması gerekli) olacaktır.*

Tahdid-i hudud komisyonu, herhâlde işbu muâhededeki târifâtı pek yakından tâkibe gayret edecektir. Komisyonun masârifi (masrafları) Türkiye ve Irak arasında mütesâviyen taksim edilecek, alâkadar devletler komisyonun vazîfesini îfâ edebilmesi için lâzım gelen ikâmet, amele, malzeme (kazık işareti, taşı) müteallik bilcümle husûsâtta gerek doğrudan doğruya, gerek memurîn-i mahalliye vasıtasıyla muâvenet etmeyi taahhüd eylerler.

Hudud işâretlerinden birinden diğeri görülecek sûret-

te vaz edilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkîleri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Tahdid-i hudud zabıtnâme-i kat'iye ve buna merbut haritalarla vesâik üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi, hem hudud devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü musaddak sûretleri Lozan Muâhedesi'ni imzâ eden devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'ne i'tâ edilecektir.

***Madde 4**- Birinci madde mûcebince Irak'a terk edilen arâzideki ahâlinin tabiiyeti Lozan Muâhedesi'nin 30-36. maddelerine tevfikan halledilecektir.*

Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn mezkûr muâhedenin 31, 32 ve 34. maddelerinde münderiç hakk-ı hıyârın işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihten itibaren on iki ay müddetle câri olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Maamafih Türkiye bâlâdaki ahâliden hakk-ı hıyârlarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak husûsunda serbesti-i hareketini muhâfaza eder.

***Madde 5**- Tarafeyn-i akideynden herbiri birinci maddede tasrih edilen hatt-ı hudûdu kat'î ve taarruzdan masûn olmak üzere kabul ve bunu tâdile mâtuf her türlü teşebbüsten tevakkî etmeyi (kaçınmayı) taahhüd eyler.*

İKİNCİ FASIL

Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivâri

***Madde 6**- Tarafeyn-i âliyeyn-i akideyn bir veya birkaç müsellâh eşhâsın civar hudud mıntıkasında yağmagerlik veyahud şekâvet icrâsı maksadıyle vukû bulacak istihzâratına (hazırlıklarına) yed-i iktidarlarında bulunan bilcümle vesâit ile muhâlefet etmeyi ve bunların hududdan mürûruna (geçmelerine) mânî olmağı mütekâbilen taahhüd eylerler.*

***Madde 7**- Onbirinci maddede zikredilen selâhiyet-*

tar memûrîn civar hudud mıntıkasında yağmagerlik veyahud şekâvet icrâsı için bir veya birkaç müsellâh eşhâsın istihzârâtta bulunduklarını istihbar ettikleri zaman yekdiğerini mütekabilen ve bilâ imhâl (en kısa zamanda) haberdar edeceklerdir.

***Madde 8**- Onbirinci maddede zikredilen selâhiyettar memurîn bulundukları arâzi dâhilinde îkâ edilmiş olabilecek bilcümle yağmagerlik ve haydudluk ef'âlinden mütekabilen yekdiğerlerini haberdar edebileceklerdir.*

Haberdar edilecek taraf memurîni yed-i iktidarlarında bulunan bilcümle vesâit ile bunların fâillerinin hududdan mürûruna mâni olmağa gayret edeceklerdir.

***Madde 9**- Müsellah bir veya birkaç eşhâs, civar hudud mıntıkasında bir cinâyet veya cürüm îka ettikten sonra, diğer hudud mıntıkasına ilticâya muvaffak olduğu takdirde, bu son hudud mıntıkası memurîni işbu eşhâsı silâhlarıyla ve yağma ettikleri eşya ile birlikte kanuna tevfîkan tebaası bulundukları tarafın memurînine teslim etmek üzere tevkif etmeye mecburdurlar.*

***Madde 10**- Muâhedenin işbu faslının tatbik edileceği hudud mıntıkası Türkiye'yi Irak'tan tefrik eden bütün hudud ile bu hududun bir ve diğer tarafında yetmişbeşer kilometre derinliğinde bulunan mıntıkadır.*

***Madde 11**- Muâhedenin işbu faslını tatbik ile mükellef selâhiyettar memurîn berveçhi zîrdir.*

Umûmî teşrik-i mesâîyi tanzim ve ittihaz olunacak tedâbirin mes'ûliyetini deruhte etmek üzere:

Türkiye tarafından: Askerî hudud kumandanı,

Irak tarafından: Musul ve Erbil Mutasarrıfları,

Malûmat-ı mahalliyenin ve tebliğât-ı müsta'celenin teâtisi için:

Türkiye tarafından: Vâlilerin muvâfakati ile tâyin edilecek memurîn.

Irak tarafından: Zako, İmâdiye, Zivar, Revandiz

kaymakamları.

Türkiye ve Irak hükümetleri, gerek on üçüncü maddede zikredilen dâimî hudud komisyonu mârifetiyle ve gerek tarîk-i siyâsî ile yekdiğerini haberdar ederek esbâb-ı idâriyeden dolayı selâhiyettâr memurlarının listesini tâdil edebilirler.

***Madde 12**- Türkiye ve Irak memurları, diğer taraf teb'asından olup bilfiil onun arâzisinde bulunan aşâir rüesâsı şeyh veyahud diğer âzası ile resmî veya siyâsî mâhiyeti hâiz her nev'i muhârebeden istinkâf edeceklerdir. Tarafeyn-i âkideyn, hudud mıntıkasında bir veya diğer devlet aleyhine müteveccih hiçbir günâ propaganda teşkilâtına ve içtimaa müsâade etmeyeceklerdir.*

***Madde 13**- Muâhedenin işbu faslının ahkâmının icrâsını teshil ve umûmiyetle hudud üzerinde münâsebât-ı hasene-i hem-civârîyi idâme etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından mütekabilen tâyin edilecek müsâvî adette memurînden mürekkep daimî bir hudud komisyonu teşekkül edecektir.*

Bu komisyon, en az altı ayda bir kere ve ahvâl îcab ettirdiği takdirde daha ziyâde içtima edecektir.

Münâvebeten (nöbetleşe) Türkiye ve Irak'ta içtimâ edecek olan bu komisyon, muâhedenin bu faslının ahkâmının icrâsına müteallik mesâî ve alâkadar hudud mıntıka memurları arasında bir itilâfa müncer olmayan diğer her nevî hudud mesâilini sûret-i dostânede halletmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihi takip eden iki ay zarfında birinci defa olarak Zako'da içtimâ edecektir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ahkâm-ı Umûmiye

***Madde 14**- Her iki memleket arasında menâfi-i müşte-*

reke sahası tevsî etmek maksadıyla Irak Hükümeti, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren yirmibeş sene müddetle berveçhi zîr alacağı âidâtın yüzde onunu Türkiye Hükümeti'ne tesviye edecektir.

a-14 Mart 1925 tarihli imtiyaz mukavelenâmesinin onuncu maddesi mûcibince ***"Türkish Petroleum Company"****den,*

b-Bâlâdaki imtiyaz mukavelenâmesinin altıncı maddesi mûcibince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya eşhâstan,

c-Bâlâda zikredilen imtiyaznâmenin otuzüçüncü maddesi mûcibince teşekkül edebilecek olan muâvin şirketlerden,

Madde 15*- Türkiye ve Irak, dost devletler arasında cârî usûle tevfîkan bir iâde-i mücrimîn (suçluların iâdesi) muâhedesi akdetmek üzere mümkün mertebe sür'atle müzâkerâta girişmeğe karar vermişlerdir.*

Madde 16*- Irak Hükümeti, kendi arâzisinde ikâmet eden eşhâsı muâhedenin imzâsına kadar Türkiye lehindeki efkâr ve harekât-ı siyâsiyelerinden dolayı iz'aç ve ta'zip etmemeği ve kendilerine tam ve mutlak bir afv-ı umûmî bahşetmeyi taahhüd eyler.*

Bu babda îtâ olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle tâkibat tevkif olunacaktır (durdurulacaktır).

Madde 17*- İşbu muâhede tasdiknâmelerin teâtisinden itibaren mevki-i mer'iyete girecektir.*

İşbu muâhedenin ikinci faslı, muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihten on sene müddetle mer'î kalacaktır.

İşbu muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihten itibaren iki sene hitâmında tarafeyn-i âkıdeynden her biri, işbu faslı kendisine âidiyeti itibariyle feshetmek hakkını hâiz olacaktır. Keyfiyet-i fesh, ihbar edildiği tarihten bir sene son-

ra müessir olacaktır.

Madde 18- *İşbu muâhede, tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn tarafından tasdik edilecek ve tasdiknâmeler mümkün mertebe sür'atle Ankara'da teâti edilecektir. Muâhedenin musaddak sûretleri, Lozan Muâhedesi'ni imzâ eden devletlere gönderilecektir.*

Tasdîkan lilmakal (söylenenleri tasdîk ederek), bâlâda isimleri zikredilen murahhaslar, işbu muâhedeyi imzâ ve zîrini temhir (altını mühürlemiş)etmişlerdir.

Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmzâ	*İmzâ*	*İmzâ*
Dr. Tevfik Rüştü	***R. C. Lindzey***	***Nuri Said***
(Mühür)	*(Mühür)*	*(Mühür)*

MERBUT

Türkiye ile Irak arasındaki hudud

Madde 1- *Türkiye ile Irak arasındaki hatt-ı hudud, Cemiyet-i Akvâm'ın 29 Teşrinievvel 1924 tarihli ictimâında takarrür etmiş olan güzergâha tevfikan berveçhi zîr sûret-i kat'iyede tâyin edilmiştir.*

Dicle Nehri ile Habur Çayı'nın nokta-i iltikalarında bed ile Habur Çayı'nın hatt-ı mutavassıt veya talveğini tâkiben mezkûr çayın Hazil Çayı mültekasına kadar:

Siyomez'den geçen Çay mültekasının menbaına doğru üç kilometre kâin bir noktasına kadar Hazil Çayı'nın hatt-ı mutavassıt veya talveği (en derin yeri).

Bu noktadan itibaren Siyomez'den geçen çay kolu havzasının şimâlindeki tepeye kadar şarka doğru giden bir hatt-ı müstakim;

Bu havzanın şimalindeki tepeden Bilâkis Dağı'na ka-

dar; Bu noktadan itibaren Bayco Çayı'nın Robozak'taki kolunun menbaına kadar.

Bu çay ile Robozak'ın şark-cenubu şarkîsindeki 6.834 rakımından inen çayın Robozak'ın cenubunda kâin mülteka kısmına kadar;

6834 rakımlı tepeden şimâl-şark-ı şimâlindeki boğaza kadar bir hatt-ı müstakim;

Şark istikametini takiben bu boğazdan inen küçük çay talveğinin Habur Çayı ile nokta-i iltikasına kadar,

Habur Çayı mansabına doğru tahminen birbuçuk kilometre boyunca mezkûr çayın Aroş ve Ceramos mıntıkasından inen bir çay ile iltikasına (kesişine) kadar.

Bu çayı tâkiben, Kaşure'den gelen çayı şimâlde bırakarak birincisi Ceramos'tan ve ikincisi Aroş'tan inen iki mühim kolun yekdiğeriyle telâkisine kadar;

Bu mültekâdan bâlâda mevzubahis olan iki kolun arasındaki suların hatt-ı taksimi üzerinde 6.751 rakımdan şarka doğru müntehî olan bu vâdi talveği;

Evvelkinin şarkında kâin 9.063 rakımına kadar bu hatt-ı taksim-i miyâh (suların taksimi) ve sonra Lizen Çayı havzasının cenup tepesiyle Ceramus'tan gelen kol havzası ve tepesinin nokta-i telâkisine (kesişme noktasına) kadar;

Oradan Zap Çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu sonuncu tepe hattı;

Özkaya'nın tahminen iki kilometre garp-şimâl-i garbisindeki tepesine kadar; Özkaya'nın kurbunda ve şimal-i şarkisiyle kâin bu zirvenin Zap Kolu'nun menbaına kadar bir hatt-ı müstakim;

Zap Çayı'na kadar bu kolun mecrası,

Zap Çayı mansabına doğru tâkiben Bayçoka'nın bir kilometre cenubunda kâin bu noktaya kadar;

Bebehî'nin cenûbundan ve Çal'ın şimalinden geçen

Çay havzasının cenûp tepesine kadar şark istikametinde:

Berican'dan geçen Zap kolunun cenup hatt-ı bâlâsı boyunca imtidad eden ve Şilok'un garb-cenubu garbîsinde Avmarek'in menbaına yakın bulunan noktaya kadar bir hatt-ı müstakim;

İşbu menbaa kadar bir hatt-ı müstakim,

Bu menbadan Avmarek'in garbî kolu Kesrik ve Mervek arasındaki boğaza inen Küçük çay mültekasına kadar;

Bu Küçük çay kendi menbaına kadar,

Mültekası Nervek şimâlindeki Avmarek'in şark kolunda müteşâib (ayrılan) suya kadar en kısa mesafe:

Bu hatt-ı bâlâ, Şeyh Muammer kurbunda ve şimalinde bu çaya akan Rutbarşin kolu menbaına en yakın olan noktaya kadar;

Bu menbaya kadar bir hatt-ı müstakim;

Bâlâda zikrolunan Rutbarşin kolunun biraz cenûbunda ve çayın mansabına kadar mansabına doğru akan Rutbarşin'dir.

Bu çay, kendi menbaına kadar;

Bu menbadan Rutbarşin ve Herki'nin şark ve kurbundaki Şemsidinan kolu sularını ayıran hatt-ı bâlâya kadar en kısa mesafe;

Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesafe;

Bu çay ve mâruzzikr kol Şemsidinan suyuna kadar;

Bu mültekâdan Şemsidinan suyu havzasının cenûbî tepesine en yakın mesâfe;

Bu tepe (Boyan)'ın şark ve kurbundan geçen Hacıbey Çayı ve kolunun beynindeki zirve hattıyla tekatu (kesişme) noktasına kadar;

En kısa bir hatt-ı müstakim üzere Hacıbey Çayı'na kadar uzanan bu tepe hattı;

Hacıbey Çayı menbaına doğru İran hududuna kadar.

*İngiltere Sefiri **Sir Ronald Charles Lindzey** ve Irak Murahhası **Nuri Said Paşa** tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü** Beyefendi'ye yazılan 5 Haziran 1926 tarihli rotanın tercümesidir.*

Bugün beynimizde imzâ edilen muâhedenin on dördüncü maddesine atfen şunu beyân ederiz ki, bu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ını tâkip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti, mezkûr maddede mevzuubahs olan âidattaki hissesini sermâyeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükûmeti'ni arzusundan haberdâr edecek ve mezkûr hükümeti, ihbar-ı vâkiyi tâkip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamî-i ifâsı zımnında Türkiye Hükûmeti'ne 500.000 İngiliz lirası tesfiye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki, Türkiye Hükümeti, mezkûr âidattaki menâfiini evvelemirde Irak Hükûmeti'ne bir taraf-ı sâlisin te'diyeye âmâde olabileceği fiyattan daha yüksek olmamak üzere mubayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüd eyler.

Teâtî edilen işbu notaların bugün imzâ edilen muâhedenin cüz-i mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir. Bu vesileyle ihtirâmât-ı fâikamızı tecdid ederiz.

5 Haziran 1926

Lindzey ***Nuri Said***

*Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü** Beyefendi tarafından İngiltere Sefiri **Sir Charles Lindzey** cenablarına ve Irak Murahhası **Nuri Said Paşa**'ya yazılan müttehidü'l-meâl mektupların tercümesidir.*

Aramızda bugün imzâ edilen muâhedenin ondördüncü maddesine atfen berveçhi zîr vukû bulan beyânâtınızı hâvî olarak bugünkü tarihli gönderdiğiniz notayı ahîz ve sened it-

tihaz ettiğimi arzederim.

Bu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ını tâkip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti, mezkûr maddede mevzuubahs olan âidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükûmeti'ni arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbar-ı vâkii tâkip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamî-i ifâsı zımnında Türkiye Hükûmeti'ne 500.000 İngiliz lirası tesfiye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki, Türkiye Hükümeti, mezkûr âidattaki menâfiini evvelemirde Irak Hükümeti'ne bir taraf-ı sâlisin te'diyeye âmâde olabileceği fiyattan daha yüksek olmamak üzere mubayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüd eyler.

Teâti edilen işbu notaların, bugün imzâ edilen muâhedenin cüz-i mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir.

Dr. Tevfik Rüştü[185]

III- ANAVATAN'DAN AYRILIŞTAN GÜNÜMÜZE KADAR IRAK TÜRKLERİ'NİN AHVÂLİ

A) İçtimaî, İktisâdî ve Siyâsî Durumlarına Toplu Bir Bakış:

Irak Türkleri, **"Türkmen"**dirler. Irak Hükümetleri gelip geçen, dost-düşman bütün kadrolarıyla bu ırkdaşlarımızı **"Türk"** adıyla anmaktan dâima çekinmişlerdir. Sanki böyle yapmasalar, yanıbaşındaki kudretli Türkiye'ye, bu eski öz toprakları üzerinde hak iddiâ etmeye medâr olabilecek bir delil vermiş olacaklarını sanmışlardır. Hâlbuki Irak üzerindeki en tabiî haklarımızı te'yid ve isbat için böyle bir **"lâfzî"** mesnede ihtiyacımız yoktur. Ne yazık ki; nice zamandır başımıza geçen idârecilerin, gölgelerinden bile korkarak zuhûr eden

185 Düstûr III, Tertip c: 7, sh: 1512-1519.

fırsatları değerlendirmekten ictinâb edegeldikleri, bir vâkıadır. Böyleyken Irak idârecilerinin bu ihtiyâtlarına şaşmamak elden gelmemektedir.

Gerçekten kaçırılan bu fırsatlara **"Musul"** ve **"Adalar"**dan sonra, bir de **"Kıbrıs"** eklenmek üzeredir. Kaldı ki, düşmanlarımızın **"Türk"** ve **"Türkmen"** tefrîkinden meded ummaları, ilmî gerçekler önünde gülünç bir mugalâtadan başka bir şey değildir. Zira **"Türkmenler"**[186] büyük ve geniş **"Türk"** ırkının en soylu kollarından biri olan **"Oğuz Boyu"**ndandırlar.[187] Daha doğrusu Oğuzlar'a İslâmlaştıktan sonra, bu ad verilmiştir. Vaktiyle **Lord Gürzon**'un da bu tefrîki yaparak, Musul üzerindeki taleplerimizi cevaplandırmaya çalışmış olduğundan evvelce bir nebze bahsetmiştik.

Irak Türkleri'nin yerleşme sahaları, Suriye hudûdundan başlayarak Bağdad'ın güneydoğusundaki Bedre

---

186 *"...Hulefâ zamanında, Türkistan'dan diyâr-ı İslâm'a geçen âşâir-i Etrâk ki; ekseri Oğuz uluslarındandır."* (Lehce-i Osmânî)

"Türklerden ve şüphesiz Oğuz Türkleri'nden Kuzgun Denizi'nin şarkında ve Amu Derya'nın eski mecrâsı tarafında ve bunun şimâl semtleriyle Aral ve Hazar Denizleri arasında oturan halk, ***"Türkmen"*** *diye adlandırılırdı. Bunların yerleri pek eski zamanlardan, tâ* ***Heredot*** *asrından beri* ***"Havârizm"*** *nâmını almıştı.*

Başka Türk milletleri gibi Türkmenler de etrafa dağıldılar. Bir uçları, Amu Derya boyunca Buhara'ya uzandığı gibi, diğer taraftan da Bahr-i Hazer'i iki cihetten geçip Tuna Nehri'ne kadar yayıldılar. Ve bu yüzden de Mazenderan, Geylan, Taberistan, Azerbeycan ve Mâverâ-i Kafkas, Erz-i Rum, Diyarbekir, Adana ve hattâ Rumeli taraflarına kadar münteşir oldular.

Bağdat halifeleri zamanında gönüllü asker olarak Türkmenlerden pek çok adam vardı. Aralarından mühim adamlar da çıkmıştır. Bağdat'taki Emîrü'l-Ümerâ'ların, Mısır Gûlemân etrâkinin ve Mülûk-i Tevâifin en çoğu bir Türkmenlerden idi. Gaznevîler, ***Sultan Mahmud-i Sebüktekin****'ler,* ***Kutbüddin****'ler,* ***Celâlüddin****'ler,* ***Nâdir Şahlar*** *hep Türkmendir. Yakın zamana kadar İran'da hükümet eden* ***"Kaçar Âilesi"*** *de bir Türkmen kabilesine mensup idi."* (Bkz: **Hüseyin Kâzım Kadri**- Türk Lügati, c: II, İstanbul, 1928, sh: 140).

187 Tafsilât için **Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu**'nun İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkmış olan **"Türkmenlerin Menşei Hakkında"** adlı doktora tezine bakınız.

Kasabası'na çekilecek bir kavisin güneyinde kalmaktadır. Bu bölgenin kuzeyi Kürtler, güneyi de Araplar'la meskûndur. Kuzeyde **"Telafer"**den başlayan bu bölgede, bütün husûsiyetleri ile Türk olan birçok şehir ve kasaba yer almaktadır.

Bunlardan **Telafer**, Musul'un 60 kilometre kuzey batısında ve oraya bağlı bir kazâ merkezi olup 70.000 Türk'ün yaşadığı bir şehirdir. **"Zammar"** ve **"İmâdiye"** adında iki nâhiyesi ile üç yüz kadar köyü vardır. Daha doğuda, 5.000 nüfuslu bir Türk kasabası olan **"Yunus Peygamber"** ile, 100.000 Türk'ün meskûn bulunduğu **"Erbil"** Şehri bulunmaktadır. Erbil'in yine tamamen Türkler'le meskûn **"Köysancak"**, **"Revandiz"**, **"Kuştepe"**, **"Mahmur"**, **"Yatak"** ve **"Ranya"** gibi kasabaları vardır.

Bu havâlinin Türkleri, eskiden beri mensup oldukları vilâyetin adı olan **"Musul"**a nisbet edilerek ifâde edilmektedirler. Hâlbuki nefs-i Musul'da Türk, oldukça azdır. Türklerin asıl meskûn bulundukları saha, yine Musul Vilâyeti'ne dâhil olmakla beraber işbu Erbil-Kerkük dolaylarıdır. Gerçekten **"Kerkük"** adı, bilhassa son zamanlarda Irak Türkleri için bir nevî remz mâhiyetini iktisâb etmiştir. Bu yüzden onlara müteallik mes'eleler, eskiden **"Musul Meselesi"** serlevhası altında incelenirken bu defa **"Kerkük Türkleri"** ünvâniyle ele alınır olmuştur.

Kerkük, Erbil'in güneyinde 150.000 nüfûsa mâlik ve nüfusunun hemen hepsi Türk olan bir şehirdir. Esâsen Türkler'in bütün Irak ülkesi içinde bu havâliyi seçmeleri de sebepsiz değildir. Zira bu bölgenin arâzi ve iklim şartları, her cihette Anadolu'yu andırır mâhiyettedir. O derecede ki, bütün **"Bilâd-ı Arab"**ın bir nevî remzi olan **"hurma ağacı"**na bile burada rastlanmamaktadır. Bu husus, bölgenin coğrafî bakımından Anadolu'nun tabiî bir devamı olduğunu isbâta yarar bir delil olması dolayısıyla, hey'etimiz tarafından Lozan'daki

Musul müzâkerelerinde bile ehemmiyetle ifâde edilmişti.

Kerkük, Dünya'nın belli başlı petrol istihsâl merkezlerinden biridir. Yıllık yetmiş milyon tonluk istihsâliyle Ortadoğu'da dördüncü sırada bulunmaktadır. Irak petrollerinin **"Musul"**a izâfetle şöhret bulmuş olmasına rağmen, asıl ehemmiyetli petrol yatakları buradadır.

Eskiden beri gâyet zengin bir kültür ve edebiyata sahip olan Kerkük'ten Türk Edebiyatı'nın seçkin sîmâları arasında yer alan pek çok şâir ve edip çıkmıştır. Bunlara misâl olmak üzere "**Fuzûlî**", "**Seyyid Nesîmî**", "**Rûhî**" ve "**Ahmed Hâşim**"i zikredebiliriz. Bunlara henüz neşredilmemiş çok kıymetli bir divânın sahibi **Mehmed Râsih Bey**'i ilâve etmek isteriz.[188] Bu zât, 1071 Malazgirt Zaferi için her mısraı gerçekten bir **"mısra-ı berceste"** olan:

"Bir cuma sabahı semâya karşı
Malazgirt'te ellidört bin er,
Bestelediler en güzel marşı:
Allâhu Ekber!.. Allâhu Ekber!.."

şiirini yazan, idealist arkadaşımız **Ömer Rasih Öztürkmen**'in babasıdır.

Kerkük, halk edebiyâtı bakımından da gâyet zengindir. Umûmiyetle halkın derin milliyet duygusu ve hayat felsefesini dile getiren ve bizdeki mânilere benzeyen dörtlüklerden ibaret, **"Kerkük Horyatları"** meşhurdur.[189] Bu horyatlar, halk tefekkür ve tahassüsünün emsâlsiz incileri ve bu kitlenin su katıksız Türklüğünü ispata kâfi olan -umûmiyetle anonim - halk mahsûlleridir.

"Irak Türklüğü" ve onun an'anevî remzi olan **"Kerkük"** havâlisi sâkinlerinin lisan ve örf-âdet bakımından bu

188 Tafsilât için bkz: Avukat **Ata Terzibaşı**- Kerkük Şâirleri, c: II, Kerkük, 1968, sh: 201 vd.

189 Tafsilât için bkz: **İbrahim Dakûkî**- a.g.e.; **Ata Terzibaşı**- Kerkük Horyatları ve Manileri, c: III, Kerkük, 1953-1957.

derecede saf ve berrak kalmaları sebepsiz değildir. Gerçekten temiz ve kudretli bir îmana sahip olarak asırlardan beri **"Araplar"** arasında yaşadıkları hâlde, onlarla bile ihtilât etmeyerek millî benliklerini şâyân-ı hayret bir sûrette koruyabilmiş olmaları câlib-i dikkat bir husustur. Bunun hiç şüphesiz târihî olan sebeplerini şöyle hülâsa edebiliriz:

Abbasîler, **"Hilâfet"**i Türkler sâyesinde elde edebilmişlerdi. Bu harekette ön plânda olan **Ebû Müslim,** Horasanlı bir Türk'tü. Bu yüzden Türkler'e medyûn-i şükrân olan Abbasî Halifeleri, ordularını tamamen onlardan kurmuşlardı. Bu orduya katılan Türkler'e çeşitli imkân ve imtiyazlar verildiği için, bu bölge, kısa zamanda kesîf bir Türk muhâceretine sahne olmuştu. Abbasî Halifelerinden **Mu'tasım** (833 - 842) Bağdat ile Musul arasında **"Samerra"** şehrini kurarak, burasını tamamen Türkler'in iskânına tahsis etmişti. Bununla yetinmeyerek ordusunda vazife alan Türkler'in başkaları ile ihtilât ederek cengâverliklerini kaybetmelerini önlemek için de, Türk kızlarının Türklerden başkası ile evlenmelerini yasak etmişti.

Bu havâlide Abbasîler devrinden îtibaren imtiyâzlı bir sınıf mevkiine yükselen Türkler, gâyet yüksek izzet-i nefs duyguları ve üstün ahlâkları ile Arap müellifi **Câhiz**'in, **"Fezâilü'l-Etrâk"** (Türklerin Fazîletleri) isimli eserinde[190] uzun uzun medhedilmişlerdir. Filhakika bu havâlide yaşayan Türkler'in ekserîsi, Türk ırkının en soylularından sayılan **"Bayat Aşîreti"**ne mensuplardır.

Bunlar, Oğuz an'anelerine göre, **Oğuz Han**'ın oğlu **Bayat**'tan türemiş kimselerdir. Yani kadîm Türk Hânedânı'ndan gelmektedirler. Türk Edebiyatı'nın medâr-ı iftihârı **Fuzulî** ve hâtıraları halk arasında hâlâ yaşıyan meşhur **"Dede Korkut"** da bu aşîrete mensupturlar. Bayatlar, on üç

190 Bkz: **el-Câhiz** (Neşreden: **Ramazan Şeşen**)- Hilâfet Ordusu'nun Menkıbeleri ve Türklerin Fazîletleri, Ankara, 1967.

kabileye ayrılırlar ki, bunlar da daha tâli olarak birçok oymaklara bölünmüşlerdir.

Ruhlarında meknûz olan asâlet ve necâbete, tâ Abbasîler Devri'nde başlayarak Selçuklu ve Osmanlı devirleri boyunca devam ettirmelerine fiilî siyâsî üstünlükleri eklenince, bu hâl, onları başkaları ile kaynaşıp kaybolmaktan korumuştur. Bu yüzden büyük ve geniş **"Türklük Âlemi"**nin kültür ve an'ane bakımından en saf ve kudretli bir mümessili olarak bugüne kadar ayakta kalabilmeleri mümkün olabilmiştir.

Ne yazık ki, bu millî varlık, yetmiş yıldan beri birbirini kovalayan siyâsî ihmâl ve ihânetlere mâruz bırakılmıştır.

Gerçekten Irak Türkleri'nin ma'kûs talihi, Irak'ın daha İngiliz idâresi altına konulduğu günlerde başlamıştır. İngilizler, binbir manevra ile gaspettikleri bu kadîm Türk beldesini, zengin petrollerinden mümkün olduğu kadar uzun bir zaman istifâde edebilmek için -yanıbaşındaki kudretli Türkiye'nin varlığını bir ân bile hatırından çıkarmadan- idâreye koyulmuşlardır. Bu yüzdendir ki, bölge sâkini Kürtler ve Araplar'a birtakım idârî ve harsî imtiyazlar tanınırken, Türkler'in varlığı kabul edilmek bile istenmemiştir. Hakîkaten Irak Kürtleri, Kürtçe konuşmak ve neşriyâtta bulunmak haklarına dâima sahip olageldikleri hâlde, Türkler, bunu elde etmek için yaptıkları mücâdeleden hâlâ bir netice alamamış bulunmaktadırlar.

Bu ağır siyâsî baskılar, **"Manda İdâresi"**nin kalkmasıyla dahî zâil olmamış, bilâkis her iktidar değişikliğinde daha fazla ağırlaşarak aleyhte bir gelişme göstermiştir. O derecede ki, sahte dostluk gösterileriyle Türkiye'yi aldatan Irak Başvekili **Nurî Said Paşa**'nın zamanında bile Türkler'e en küçük bir siyâsî ve harsî hürriyet bahşedilmemiştir.

General Kasım idâresi, 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak Kraliyeti'nin yıkılışıyla ümide kapılan Türkler'i çok kısa bir zaman sonra dehşetli bir sukut-i hayâle uğratmıştır. Ger-

çekten 14 Temmuz 1959'da Irak Türkleri için kıyâmete kadar unutulmasına imkân olmayan bir fâcia cereyan etmiştir. **"Kerkük Katliâmı"** adıyla anılan bu fâciadan biraz aşağıda tafsilâtıyla bahsedilecektir.

Kasım Devri'nin Irak Türkleri için hayatı çekilmez bir hâle getiren ezâ ve cefâları, bu katliâmdan ibâret de kalmamıştır. Bu devirde Türkler'in oturdukları bölge, **"Yasak bölge"** ilân edilerek buraya herhangi bir Türk vatandaşının veya Türkçe bir mevkûte veya kitabın girmesi şiddetle yasaklanmıştır. Katliâma iştirak eden komünist cânilerin pek çoğunun suçu sâbit görülerek îdama mahkûm edilmiş olmalarına rağmen, hiçbirinin cezâsı infaz edilmemiştir.

Hâlbuki Irak'ta Türkler, dâima bir istikrar unsuru olagelmişlerdir. Tarihî alışkanlıkları itibariyle metbû devletlerini **"mukaddes"** tanıyan Türkler, maddî ve mânevî sahada Irak'ın terakkî ve teâlîsi için müsbet bir âmil olmuşlardır. Gerçekten köylüleri toprağa gâyet bağlı, elindeki arâziyi lâyıkı veçhile değerlendiren kimselerdir. Irak'ın en iyi buğdayı, Kerkük'te, Türkler'in ekip biçtiği sahalarda yetişmektedir. Şehirlileri, küçük zenaat ve ticâretle uğraşır, devletin kanunlarına her bakımdan mûtî ve saygılı kimselerdir. Son zamanlarda, başta Türkiye olmak üzere Dünya'nın birçok memleketlerinde yüksek tahsil yapmakta olan Kerküklü gençler, her yerde ahlâk ve çalışkanlıkları ile temâyüz etmiş ve etmektedirler.

Bütün bu hasletlerine rağmen, gelip geçen idârecilerden dâima üvey evlâd muâmelesi gören Kerkük Türkleri, her kahır ve zulmü bağrına basarak devletine itaatten ayrılmamakta ve mensup olduğu ülkenin birliğini bozacak nifaklara iştirâkten dâima kaçınmaktadırlar. Fakat Irak'ı vesile ittihaz ederek Türkiye dâhilinde ciddî bir ihtilâfa zemin hazırlamak isteyen İngilizler'in, tâ bidâyetten beri bir Türk-Kürt tefrîki yaparak, Kürtleri birtakım hak ve imtiyazlarla teşkilâtlanma-

ya imâle ettiği, bilinen bir husustur. Bunun neticesi olarak Irak Devleti için baş gösteren ciddî izmihlâl alâmetleri kendisiyle muhârip vaziyette olan İsrail'in de munzam tahrikleriyle, artık çok vahim bir safhaya gelmiş bulunmaktadır. Ne yazık ki, Irak idârecileri, ülkelerinin bu ölçüde bir tehlikeye mâruz bulunmasına rağmen, Türk unsurunun kendilerince zarûrî olan desteklerini temin etmek yoluna gitmemekte ve onlara üvey evlâd muâmelesi yapmak gibi ters hareketlere devam etmektedirler.

Irak Türkleri'nin yerleşme sahalarından bir diğeri de **Erbil** ile **Kerkük** arasında 10.000 nüfuslu bir nâhiye merkezi olan **"Altunköprü"**dür. Kerkük'e bağlı bir kazâ merkezi olan ve 40.000 Türk'ü barındıran Tuz Harmutu da zikre şâyân bir yerleşme bölgesidir. Bunun **"Kadir Kerem"** ve **"Tavuk"** adlı iki nâhiyesi vardır. Diğer bir Türk şehri de 50.000 nüfuslu **"Kifri"** (Islâhiye) kazâsıdır. Baştanbaşa portakal ve limon bahçeleriyle kaplı olan bu kazâ merkezinin hemen yanında yine 50.000 nüfuslu **"Hânekin"** yer almaktadır. Burası, Irak'ın Kerkük'ten sonra en büyük petrol merkezidir.

Irak Türkleri'nin sâkin oldukları saha, çeşitli tarihî eserlerle doludur. **Hazret-i Şit Aleyhisselâm**, Musul'un güneyinde ve oraya on beş dakika mesafede kendi adına müesses bir câmi-i şerifte medfundur. **Yunus Aleyhisselâm** ise, Musul yakınında **Ninova** köyünde medfundur. Peygamberliği ihtilâflı olan **Hazret-i Danyal Aleyhisselâm** da Musul'un Babü'l-Mescid Mahallesi'ndeki bir câmi-i şerif içinde gömülüdür.

İmam Avnüddin, İmam Abdurrahman, İmam Hâmid, İmam Mahmud, İmam İbrahim-i Müccağ gibi evlâdı Rasûl'den pek çok eşhâsın mezarı ile **Veysel Karanî** Hazretleri ve birçok meşâyihin mübârek kabirleri de bu havâlide bulunmaktadır.

-IRAK'TA TÜRKLERİ'İN KESİF OLDUĞU BÖLGE-
Noktalar içinde kalan kısım Türkler'in bulunduğu mıntıkayı göstermektedir.

B) KERKÜK KATLİÂMI

"Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
Hakkın bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır,
Göz yumma güneşten, nuru ne kadar kararsa
Sönmez, ebedî her gecenin sabahı vardır!.."
(Tevfik Fikret)

İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı Devleti'ne isyan gibi bir şahsî şerefsizliğin bedeli olarak **Şerif Hüseyin** ve çocuklarına peşkeş çekilmiş olan **"Irak Krallığı"**, kuruluşundan itibaren, siyâsetini; **"Türkler"**i inkâr ve imhâ esâsı üzerine kurmuştur. Gerçekten **Faysal** devri, Irak Türkleri'nin en karanlık devirlerinden biriydi. Bu devirde, İngiliz desteği olmasa, her an yanıbaşındaki kudretli Türkiye tarafından yutulacağını hesap eden Irak, bu ülkede Türk tesir ve nüfuzunu kırmak ve orada bir nev'î tapu senedi gibi duran îman ve ahlâk timsali ırkdaşlarımızın mevcûdiyetlerini inkâr etmek hususunda canhıraş bir gayret sarf etmiştir. Bu faaliyete sahte dostluk müvâzişlerine rağmen devrin ünlü Başvekili **Nurî Said Paşa** da dâhildi.

Bu yüzdendir ki, 14 Temmuz 1968 yılında Irak Kraliyeti'ni deviren **"General Kasım Hareketi"** otuz küsur seneden beri zulüm altında inleyen Irak Türkleri için ciddî bir ümid tevlîd etmişti. Fakat onların bu samimî ümid ve temennileri, çok kısa bir zaman sonra acı bir sukût-i hayâle inkılâp etmiştir.

Irak'ı parçalamak emeli peşinde koşan bir kısım Kürtler, Araplarla kozlarını gâyet kolay paylaşabileceklerini, fakat bu tahakkuk ettiği takdirde karşılarına **"Kerkük Türkleri"** çıkacağını çok iyi biliyorlardı. Üstelik Kerkük Türkleri, öyle bir sahada yerleşmiş bulunmaktaydılar ki, târihen **"Musul Petrolleri"** adıyla tanınmış olan Irak Petrolleri'nin bütün menbâları bu bölgedeydi. Bu yüzden Kerkük ve havâlisinin ciddî bir sûrette kürtleştirilmesini ve bir dahilî bölünme gerçekleştiği

takdirde burasının kendilerine kalmasını istiyorlardı. Bu ise, Türkleri yıldırıp imhâ etmedikçe mümkün değildi.

Bu sebeple **"General Kasım İhtilâli"**nin birinci senei devriyesinde Türkler'e karşı müthiş bir katliâm tertiplediler. **Barzanî** ve O'nun emrindeki Kürt militanlarının teşkilâtı olan Demokrat Parti mensupları, **Abdülkerim Kasım**'dan söz alarak harekete geçtiler. Önce Türkler'i koruyan idâreci zümre arasındaki eşhâsı bertaraf etmek lâzımdı. Bu istikamette ilk önce Türk muhibbi olmakla şöhret yapmış bulunan **General Nâzım Tabakçeli** tevkif edildi. Buna bir sebep gösterebilmek için de daha evvel ortaya çıkan Musul isyânını hazırlamış bulunan **Şevvaf** ile teşrik-i mesâi etmiş olduğu iddiâsı ileri sürüldü. Onun yerine azılı komünist **Davdel Cenâbî** getirildi.

Kerkük Belediye Reisliği'ne Kürt olduğu kadar da azılı bir komünist olan Moskova'da yetiştirilmiş **Mâruf Berezenci**, Halk Mukavemet Teşkilâtı'nın başına ise **Ojin** getirilmiş, teşkilât tamamlanmıştı. Bunlar, Kerkük Katliâmı'nın baş plâncıları olarak bir araya gelmişler ve bu havâlinin müdafaasıyla mükellef İkinci Tümen'deki bütün milliyetçi subayları vazifelerinden alarak yerlerine komünist kürt subayları tâyin ettirmişlerdi.

Katliâm, sahneye konulmadan evvel, mukabil bir hareketi sevk ve idâre edebilmesi mümkün olan milliyetçi Türk münevverlerinden 4.000 kadarını **"Turancılık"** damgasını vurarak tevkif edip tecrid kamplarına gönderdiler. Kerkük'te çıkan mahallî gazetelerin sayfalarını **Nâzım Hikmet** ve emsâli vatan hâinlerinin yazıları ile doldurdular. Bu sûretle, **General Kasım İhtilâli**'nin birinci sene-i devriyesi olan 14 Temmuz 1959 gününe gelindiği zaman, evvelce tesbit ettikleri Türk ileri gelenlerini imhâ etmek için harekete geçmenin zamanı geldiğine kanaatle fiilen teşebbüse geçtiler. İlk olarak Arslan Yuvası Gazinosu sahibi **Osman Bey**'i şehid ettiler.

Bu sûretle fiilî tecâvüz ve cana kıyma başlamış oldu. Böyle bir hâdiseyi, sokağa çıkma yasağı koymak için bahane olsun diye ortaya çıkarmışlardı. Filhakika İkinci Fırka Kumandanı tarafından bütün şehirde sokağa çıkma yasağı ilân edildi. Fakat bu yasak, sadece Türkler içindi. Cânîler hazırlık yapmış, bütün kızıl teşekküllerin faal militanları ise, cadde ve meydanlarda dolaşmaya başlamışlardı. Sokağa çıkma yasağı ise, bunlar için değildi.

Evvelce tesbit ettikleri kimselerin evlerine hücum ederek, Türk kitlesini sevk ve idâre etmesi mümkün ve melhuz olan ne kadar kimse varsa topladılar. Askerî kışlaya götürerek dipçikler ve süngülerle şehid ettiler. Hınçlarını alamayarak bazılarının cesedlerini tanınmaz hâle gelinceye kadar sokaklarda sürüdüler. Bazılarını çivilerle duvarlara, direklere çakarak çoktan ruhunu teslim etmiş bulunan zavallılara karşı akıl ve hayâle gelmedik zulümler icrâ ettiler. Sokaklar:

"-Kahrolsun Türkiye!..",

"-Kahrolsun Türkler!.." nârâlarıyla çınlıyor, evler, dükkânlar yağmalanıyordu.

Bu korkunç katliâm, bütün şehirde üç gün, üç gece devam etti. Kısacası, kardeşi veya yetişmiş arslan gibi evlâdı gözleri önünde dipçik ve süngü darbeleriyle öldürülen, parçalanan, sürüklenen, kadınların acı feryâdları birbirine karışıyordu.

Tuhafı şu ki; bu fâcia ve cinâyetler karşısında, zâlimle mazlum çok kısa bir zamanda yer değiştiriyor ve başta Moskova Radyosu olmak üzere komünist âleminin bütün radyo ve gazeteleri, Türkler'i mütecâviz ve haksız göstermek için bir propaganda yarışına girerken, Irak resmî makamları sükûtu tercih ediyordu.

Fakat ondan daha acı olan bir şey varsa, o da Türkiye'nin, yanı başındaki bu katliâma bigâne kalışıydı. Anadolu'nun bir Kayseri'si veya bir Konya'sından hiçbir farkı bulunmayan, en

az onlar kadar bizim olan Kerkük'de Irak Türklüğü'nün mâruz kaldığı bu mezâlime karşı sükûnet ve lâkaydisini devam ettiren Türkiye, onları **"Musul Meselesi"**nin müzâkeresine müteallik her safhada binbir gafletine kurban ederek zâlim bir hükümete terk ettiği yetmiyormuş gibi, böyle büyük bir felâket karşısında da kuru sıkı bir protesto ile olsun teselli etmeyi bile kendisine vazife saymıyordu. İhtimal ki, Dünya'da hiçbir hükümet, kendi din, dil ve ırkından bir zümrenin, yanı başında ve gözleri önünde böylesine ırz, can ve malca kahredilişi karşısında şerefsiz bir sükûtu ihtiyar etmemiştir!..

"Yurt'ta sulh, cihan'da sulh" gibi, artık modası geçmiş bir siyâsî prensibi kabul etmiş bulunan gelmiş geçmiş bütün Türk hükümetlerinden, bu gibi hâdiseleri vesîle ittihaz ederek, bu bölgedeki yüksek iktisâdî kıymeti haiz petrol ve ne de din kardeşliği sâikasıyla Irak Türklüğü'nün hatırlamalarını beklemiyoruz. İktisâdî imkânları artırmayı, sadece zavallı Türk halkına her gün yeni bir vergi yüklemekle temin edebileceğini zanneden halef-selef bütün hükümetlerin böyle bir iktisâdî görüşe sahip olamayacakları meydandadır. Benimsedikleri lâiklik muvâcehesinde, onları din kardeşliği sâikasıyla düşünebileceklerini de zannetmiyoruz.

Ancak şu husus belirtilmelidir ki, bu gibi millî mes'elelerde Türkiye'de idâre edenlerle edilenler arasındaki zıddiyet dâima müşâhede edilegelmiştir. Gerçekten Müslüman Türk, halkı, ırki asabiyetle olmasa bile dînî bir hassâsiyetle duyduğu, öğrendiği her yerde ve her ânda böyle zulümleri tel'în etmiştir,Hükümetin bu lâkaydîliğine rağmen, milletimiz Kerkük'te komünist mezâlimine mâruz kalan kardeşleriyle İstanbul veya Ankara'da sol militanların şehîd ettiği vatan evlâdlarına alâka göstermekte şiddet bakımından hiçbir fark gözetmemiştir..

Hakikaten Kerkük katliâmından şurada-burada bah-

seden birkaç vatanseverin yazdıklarının veya herhangi bir konferansta söylediklerinin millî vicdanda uyandırdığı derin akisler; bu hükmümüzün en aldatmaz delillerindendir.

IV - IRAK TÜRKLERİ'NİN İSTİKBÂLİ

A - BARZÂNÎ HAREKETİ ve MUHTEMEL NETİCELERİ

Hâiz olduğu büyük iktisâdî imkânlar ve stratejik ehemmiyetinden dolayı Ortadoğu'da emperyalist devletlerin te'sir ve nüfûzuna kapılmaktan masun kalabilmiş gerçekten müstakil tek bir millî lider bulabilmek âdetâ imkânsızdır. Birçok emperyalist devletin girift menfaatlerinin Dünya üzerindeki iltika (kesişme) noktasını teşkil eden Ortadoğu'nun bu menhus kaderi, bu kıymetli toprakların **"Müslüman Türk"**ün elinden çıkışına tekaddüm eden günlerde başlamıştır.

Gerçekten, bu bölgeyi asırlarca sulh, sükûn ve adâletle idâre etmiş olan Osmanlılar'ın elinden alarak istismar etmek isteyen emperyalistler, istismâra daha ziyâde imkân bahşetmesi yönünden, bir taraftan mahallî liderleri satın almış, diğer taraftan da en küçük kavmî ve dînî toplulukları artık bir daha imtizaç edemez şekilde birbirlerine karşı tahrik etme yolunu tutmuşlardır.

Bu yüzdendir ki; Ortadoğu, bugün bir ihtilâflar kumkuması hâline gelmiş, mahallî liderlerden her biri de mevkiini idâme ettirebilmek için bu ihtilâflara dâhil İngiltere, Rusya, Amerika ve İsrail gibi devletlerin menfaat zikzakları arasında bir muvâzene imkânı aramaya koyulmuş bulunmaktadırlar.

Kürtleri bir **"millî câmia"** hâline getirmek maksadıyla tarihte ilk defa ortaya çıkmış bir şahsiyet olan **Molla Mustafa Barzanî** de bu harekete başladığı, 1943 yılından beri Irak'ın dâhilî bir zaafa düşmesi ve hattâ parçalanmasında menfaati olan devletlerin -tâbir caizse- suyuna gitmek sûretiyle bir

hurûç imkânı aramıştır.

Ruslar'ın husûsî bir sûrette yetiştirerek **"Kızıl Ordu"**da **"Albay"** rütbesine kadar yükselttikleri **Molla Mustafa Barzânî**[191], ilk ehemmiyetli desteği, hiç şüphesiz Rusya'dan gör-

191 1930 yılında Ağrı Dağı'nda bir isyan çıkarmış olan **Molla Mustafa Barzanî**, başarılı olamayınca önce İran'a sığınmış, onların:

"-Çık git! Türkiye ile dostluğumuzu bozacaksın!.." demeleri üzerine Rusya'ya gitmiş, burada askerî mektebe kaydolarak subay çıkmış ve Kızılordu'da vazifeye başlamıştır. Kendisi, bu durumu eski gazeteci ve milletvekili **Lütfü Akdoğan** Bey'e şöyle anlatmıştır:

Molla Mustafa Barzanî, "Karılarımızı, çocuklarımızı dağlara terk edip Rusya'ya sığındık" başlığı altında şunlar demektedir:

"...İran'a gitmiş orada da barınamamıştık. Bunun üzerine bu defa Rusya'ya ilticâ etmeye karar verdim.

1947 yılının Haziran ayında artık Rus topraklarında idik. Aras Nehri'nin kıyısında bulunan bir Rus karakolunda bizi tecrid ettiler. Silâhlarımızı onlara teslim ettik. Başka çâremiz yoktu. Zira arkadan İran kuvvetleri bizi Aras Nehri'ne kadar kovalamışlardı. Yol boyu pek fazla kayıp vermedik. Hatırladığıma göre yolda 4 kadar şehit vermiştik, o kadar. Kafilede tüfekten, mermiden ve hayvandan başka bir şey yoktu. Hiçbirimiz hanımlarımızı almamıştık. Çoluk çocuklarımızı, karılarımızı, Irak Dağları'nın yamaçlarında kaderin cilvesine terk etmiştik..."

(...)

"Alnımızın yazısı bu idi, ne yapalım? Irak'ta yıllarca çarpıştık, olmadı, İran'a gidip ilticâ ettik, olmadı. Orada savaştık, olmadı, şimdi kader bizi Aras Nehri'nin ötesinde bulunan Rus topraklarına itivermişti. İçimizde Rusça bilen bir-iki kişi vardı. Derdimizi anlattık... İlkin bizi tersledîler. Sanki başka bir Dünya'dan geliyormuşuz gibi bize baktılar. Durum, Moskova'ya bildirildi ve böylece bize ilticâ hakkı tanındı."

(...)

*"Burada **Molla Mustafa**'nın sözünü kestim:*

"-Sizin için esâsen komünist diyorlar, bu doğru mu? Yani Ruslar'ın bu iyi misafirperverliği karşısında mı komünist olmak mecbûriyetinde kaldınız?"

***Molla Mustafa** âdeta sinirlendi, ellerini havaya kaldırarak:*

*"-Bak, benim hakkımda bütün söylenenler yalan! Ben hiçbir zaman komünist olmadım ve olmam da! Şunu iyi bilin ki, İran Şahı ve **Kral Faysal** ne kadar komünist ise, ben o kadar komünistimdir... Evet, Ruslar'dan zaman zaman iyi muâmele gördüm, amma bu, onların rejimlerini kendi memleketimde tatbik etmem için kâfi bir sebep değildir.""*

(...)

"Efendim, biz Rusya'da iken, yalnız yiyip, içip yatmadık tabiî... Evet, bir taraftan askerî kamplarda askerî eğitim görürken, öte taraftan artık

müştür. Fakat bilâhare bu bölgede bir **"İsrail Devleti"**nin kuruluşu ile Amerika'ya karşı mecbûren **"Arap Âlemi"**ni destekleyen Rusya'nın, Ortadoğu'ya müteallik tutumunda bu sûretle tezatlı bir durum hâsıl olunca, Kürtler, kendilerini desteklemeye âmâde başka devletlerin de bulunduğunu çok çabuk fark etmişler ve onlarla teşrîk-i mesâî yoluna girmişlerdir. Bunların arasında İsrâil'in en başta zikredilmesi gerekir.

Zira **"Barzanî Ailesi"** Yahudi asıllıdır. İki yüz sene evveline kadar **"haham"** yetiştirmekle meşhur olduklarına dâir Osmanlı arşivleri vesîka doludur.[192] Bu sebepledir ki, **Molla Mustafa Barzanî**, en büyük desteği İsrâil ve Yahudiler'den görmüştür.[193]

Irak'taki Kürt haklarının politik alanda nasıl savunulacağına dâir fikirler ortaya atmış, Beynelmilel Kürt Teşkilâtları ile münâsebetler kurmuş, Irak'ın içinde adamlarımız tarafından haklarımızı savunan gazeteler, dergiler çıkartmıştık. Kürt dâvâsı, artık beynelmilel sahaya itilmişti...

Savaşımız kaba kuvvete dayanmıyordu, ama fikrî, politik alanda geniş bir savaşın içinde idik. Ben, Rus ordusunda generallik rütbesini almıştım, ama diğer taraftan gizli Kürdistan Demokrat Partisi adında bir parti kurulmuş ve ben de bu partinin genel başkanı olmuştum!.. Her şey partinin kanalından geçiyordu." (Bkz: **Lütfü Akdoğan- Molla Mustafa Barzanî** Anlatıyor, İstanbul 2007, sh: 132 vd.)

192 Değerli araştırmacı **Ahmed Uçar**, bu mesele ile alâkalı olarak Osmanlı Arşivi'nde çalışmış olduğundan şu sıralarda bir eser hazırlamaktadır. Ayrıca Irak, İsrâil'le muhârib olduğundan bu ülke için bir baş ağrısı olan **"Kürt Gailesi"** binnetice İsrâil'in işine gelmiş ve İsrâil tarafından desteklenmiştir.

Bununla beraber şimdi anlaşılmaktadır ki, bu desteğin asıl sebebi, bu âilenin aslen Yahudi olmasıdır. Kendisi de bir Yahudi olan **Prof. Dr. Yona Sabar**, yazdığı kitapta *(The Folk Literature of the Kurdistani Jews: An Anthology = Kürdistan Yahudilerinin Halk Edebiyatı: Antoloji)* **Barzanîler**'in Yahudiliğini isbat etmiştir.

193 Tafsilât için bkz: **Hulûsi Turgut- Barzanî** Dosyası, İstanbul 1969

Dünyâ'da dörtyüz bin kürtçe konulan yahudinin mevcûdiyeti öğrenilince bunların kökenleri araştırılmış ve kürtleşmiş yahudiler oldukları sâbit olmuştur. Bilhassa **Barzânî** âilesinin haham yetiştirmekle ünlü yahudiler oldukları hem bizde ve hem de Batı'da müdellel bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak **"Barzan"** bir mahallî yer ismi olduğu ve **"Barzânî"**

Ancak O'nun destekçisi, sadece İsrâil olmamış, Türdemek de **"Barzanlı"**mânâsına geldiği cihetle bu soyadı taşıyanlarının tamamının yahudi asıllı olduğu sanılmamalıdır. 1930 yılında Ağrı Dağı'nda Türkiye'ye karşı isyan çıkarmış olan **Molla Mustafa Barzânî**, muvaffak olamayınca Rusya'ya geçmiş ve Ruslar kendisini harp akademisinde okutarak Kızılordu'da albay rutbesine yükselttikten sonra en müsâid gördükleri Kuzey Irak'a göndermişlerdir. Zira Ruslar, eski ermeni meselesinin yerine kürt meselesini ikaame etmişler ve Türkiye'yi bunlarla bölerek Akdeniz'e çıkma gayesini gerçekleştirmek istemişlerdir. Ayrıca Irak, İsrail'le muhârib olduğundan bu ülke için bir başağrısı olan **"Kürt Gâilesi"** binnetice İsrail'in işine gelmiş ve İsrail tarafından desteklenmiştir. Bununla beraber şimdi anlaşılmaktadır ki, bu desteğin asıl sebebi bu ailenin aslen yahudi olmasıdır. Kendisi de bir yahudi olan Prof. Dr. **Yona Sabar**, yazdığı kitapta *(The Folk Literature of the Kurdistani Jews An Anthology = Kürdistan Yahudilerinin Halk Edebiyatı: Antolojisi)* **Barzânîler**'in yahudiliğini isbat etmiştir. Müdekkik türk yazarlarından **Ahmed Uçar** ise, Osmanlı Arşivi'nde bu bilgileri te'yid eden pek çok vesika bulup yayınlamıştır.

Kuzey Irak'taki Kürt oluşumu ile İsrail'in yakın alâkasını isbat eden birkaç anekdotu dikkatlerinize arzetmek isteriz:

*"İlk önemli temas ise 1964 yılında gerçekleşti.O zamanlar Savunma Bakanı Yardımcısı olan **Şimon Peres**, kürt hareketi içinde önemli bir yere sahip olan ve uzun yıllar, kürtlerin Avrupa temsilcisi sıfatını taşıyan **Dr. Kâmuran Ali Bedirhan** ile gizlice bir araya geldi.**Bedirhan**, 1940'lı ve 50'li yıllarda İsrail adına ajanlık yapmıştı..."* (Bakınız: **Cevat Eroğlu**, a.g.e., sh.83

*"Aynı yıl içinde zamanın üst düzey Mossad görevlilerinden **David Kimche**'nin yanında bir grup gizli servis görevlisi, gizlice Irak'a geçerek Kürtlerle yeni ve daha kapsamlı bir görüşme daha gerçekleştirdiler. Ertesi yıl, İsrail kabinesinde yer alan ve eski bir **Aliyah B** (Mossad'ın yahudi göçmenleri ile ilgili kolu) görevlisi olan **Aryeh (Lova) Eliav**, katır sırtında yaptığı maceralı bir yolculukla Kürt ayaklanmacıların karargâhına vardı. **Eliav**, eli boş da gelmemiş, yanında kapsamlı bir heyet ve hata bir de 3 doktor ve 3 hemşireden oluşan bir **"seyyar hastâne"** getirmişti. Bağdat Hükümeti'ne karşı savaşırken yaralanan kürtler tedâvî olsun diye. **Eliav** burada isyanın lideri **Molla Mustafa Barzânî** ile görüşmüş, hata ona **Knesset**'in yedinci çalışma döneminin başlaması nedeniyle piyasaya sürülen altın bir madalyon hediye etmişti. Kuzey Irak dağlarında yapılan bu görüşme, "İsrail'in, Kürt Devleti ve halkının kalkınması için askerî, ekonomik ve teknik yardım verme isteği" etrafında şekillenmişti."* (**Cevat Eroğlu**, aynı yer)

kiye ile görülecek bir hesâbı olan her devlet, Kuzey Irak'taki kürt oluşumuna destek vermiştir. Buna ilk başlayanlardan biri de İngiltere olmuştur. Bu devlet tâ **"manda"** zamanında, Irak'ın biraz istikrâra kavuşması hâlinde mahallî petrol şirketlerini İran misâlinde olduğu gibi millîleştirme yolunu tutacağını düşünerek buradaki menfaatlerinin istikbâlinden endişe duymuştur. İngiltere, bu endişe sebebiyledir ki, Irak'ın dâhilini ifsâd bakımından o derece mâhirâne bir rol oynamış ve Irak idârecilerinin gözlerini o ölçüde korkutmuştur ki, bu memlekette iktidara gelen kralcı, komünist, milliyetçi ve Baasçı bütün idâreciler, takip ettikleri iktisâdî sistem ne olursa olsun, petroller üzerindeki İngiliz hissesine dokunmaya kolay

---

*"Sözkonusu rapora göre, **Zamir**, en azından bir kez **Barzanî**'yi Kuzey Irak'taki karargâhında ziyâret etmiş ve ondan Bağdat hükûmetine karşı yürütülen saldırı ve sabotajların dozunu artırmasını "**ricâ**" etmişti. Bunun yanında, Irak'taki yahudilerin İsrail'e gizlice göç edebilmeleri için de **Barzanî**'den yardım istenmişti. Bu tür "**ricâ**"ların hepsi, **Barzanî** tarafından olumlu karşılanıyor, İsrailliler de her ay düzenli verilen elli bin dolarlık yardımların dışında, ekstra elli binlik "**paket**"ler veriyorlardı kürtlere..."* (**Cevat Eroğlu**, a.g.e., sh: 84)

*"İsrail'in kürtlere giderek artan desteğinin en sembolik göstergelerinden biri, '67 eylülünde kürt hareketinin lideri **Molla Mustafa Barzanî**'nin İsrail'e yaptığı ziyareti. **Moşe Dayan**'a hediye olarak bir kürt hançeri getiren **Barzanî**, Yahudi Devleti'nde oldukça sıcak bir biçimde ağırlandı. Bu ziyâretin uyandırdığı yankılar, Kuzey Irak'taki kürt isyanında İsrail'in parmağının var olduğu gerçeğini siyâsî gündeme taşımaya başladı. 1969 Martında Kerkük'teki petrol rafnerilerine düzenlenen saldırının gerçekte İsrailli askerî danışmanlar tarafından plânlandığı ve yönetildiği hemen herkesçe biliniyordu. Mısırlı ünlü gazeteci **Muhammed Hasaneyn Heykel**'in ulaştığı ve açıkladığı bilgiler de, 1971'de Kürdistan'daki israilli subayların İsrail ile düzenli bir telsiz bağlantısı içinde olduklarını ve Irak içindeki istihbârat ve sabotaj faaliyetlerini organize etiklerini ortaya koydu. İsrail'in kürtlerle olan itifakı, dönemin Irak basınında da yoğun biçimde konu edilmişti. **Barzânî** ikinci olarak 1973 yılında İsrail'i ziyaret eti. Bu ziyaretinde de, ilkinde olduğu gibi, 1950 ortalarında İsrail'e göç etmiş kürt musevîsi **David Gabay**'ın evinde kalmış, hediye olarak da **Moşe Dayan**'ın eşi için altın bir kolye getirmişti."* (**Cevat Eroğlu**, a.g.e., sh: 85-86)

MASKENİN ARKASI!..

MOLLA MUSTAFA BARZÂNÎ'nin hakîkî çehresini aksetiren bu resim, O'nu Rus üniformasıyla tesbit etmekte ve "**Albay**" rutbesini hâiz bulunduğunu göstermektedir (O, daha sonra general olmuştur). Mâsum ve dindar Kürt halkını kandırmak için hatta bir "şeriat" tatbikçisi tavrı takınan **Barzânî**'nin, Rus Ordusu'nda husûsî sûrette yetiştirilmiş bir kızıl lider olduğunu isbat eden bu resmi, O'na inanan saf Kürt kardeşlerimize ithâf ederiz!..

kolay cür'et edememişlerdir.

Bununla beraber zannederiz ki, İngiltere'nin **"Kürtçülük Hareketi"**ne müzâhereti, Irak'ı parçalamaktan ziyâde zaaf içinde tutmak maksadına bağlıdır. Binâenaleyh bu devletin Kürtleri sonuna kadar tutacağını zannetmek doğru değildir. Böyle olmasa, kurulacak bir Kürdistan'ın kendinden ziyâde Rusya, hattâ İsrail ile teşrîk-i mesâîde bulunacağını hesap etmek güç değildir. Bu durum, şimdi Amerika için de aynen vâriddir.

Artık Irak'a her devletten ziyâde müdâhil olan Amerika'nın te'siri ise, İngiltere'ninkinin aksine Irak'ı parçalamak raddesine kadar Kürtler lehine tecellî edebilir. Çünkü bu devlet, kendi öz menfaatlerinden ziyâde, İsrail'in menfaatlerine göre hareket etmekten maalesef kurtulamayacak derecede Yahudi sultası altındadır. Yahudilerin ise, Irak'ın parçalanmasında sayısız menfaatleri bulunduğu meydandadır.

Çünkü burası, Yahudiler'in **"îmânî bir esas"** olarak benimsedikleri **"Arz-ı Mev'ud"**a dâhildir. Ancak sadece Kuzey Irak değil, bizim Güneydoğu Anadolumuz da **"Arz-ı Mev'ud"**a (vaad edilmiş topraklara) dâhildir. İte bu sebeple, herkesin zannı hilâfına Kuzey Irak'ta bir **"Kürt Devleti"** kurulmayacak[194], burası Türkiye'ye hediye (!) edilecektir. Ancak bunun aldatıcı küçük (!) bir şartı olacaktır: Irak'tan eklenen toprakla birlikte Türkiye'deki kürt mıntıkasını da içine alan - az veya çok- bir dâhilî muhtâriyete nâil kılmak, sonra da zuhûr edecek ilk fırsatta **"istiklâl"** îlân ederek Arz-ı Mev'ud'un tamamını İsrail'in yutmasına âmâde bir Kürt Devleti hâlinde ortaya çıkarmak!..

Kürtler kadar Türkler'e de karşı olan bu hâin yahudi

194 **Molla Mustafa Barzânî**, yukarıda bahsi geçen röportajında: "-Bir Kürt Devleti kurmak için mücâdele ettiğim kat'iyyen yalandır!.." demektedir. (Bkz: **Lütfü Akdoğan**- a.g.e., sh: 94)

plânını mâkul göstermek için sırf Kuzey Irak'tan ibâret bir Kürt Devleti'nin yaşama şansı olmayacağı ileri sürülmektedir ki, bu doğrudur. Zira böyle bir devletin etrafı kendisine düşman devletlerle kuşatılmış olacağı gibi denize çıkışı da mevcud bulunmayacaktır. Buna göre, Kürt halkının kırk seneden beri Mersin'e bir tâlimâtla göç edip yerleşmekte oldupu anlaşılmaktadır.

Esâsen Yahudi'ye öteden beri teşne olan Batılılar, **"Bakü-Ceyhan Boru Hattı"** ile Türkiye'deki müstakbel **"Kürt Muhtâriyet Bölgesi"**nin hududlarını belirlemiş bulunmaktadır!..

Bu Yahudi plânına mukabil, bu bölgenin geleceğine âid bir bir de **"Ermeni Plânı"** mevcuddur. Bu da Türkiye'nin **"Avrupa Birliği"**ne dâhil olmasından sonra bu birlik ülkelerinde yaşayan takrîben dört milyon ermeninin gelip arâzi satın alarak bölgeye yerleşmesi ve sonra da hırgür çıkararak Batılılar'ın desteği ile buradan bugünkü Ermenistan'a kadar olan arâziyi ele geçirmektir!..

Bu gâyenin bir gerçekleştirme vâsıtası olarak kurulmuş olan PKK'nın üç gâyesi vardır:

1-Kürtler'den Ermeniler'in eski intikamlarını almak,

2-Öldürerek veya göç ettirerek bölgedeki nüfusu azaltmak,

3-Arâziyi ucuzlatmak!..

Bütün bu maksadların Ermenilerce mâkul addedilebilecek sebepleri vardır. Bunların îzâhından burada sarf-ı nazar ediyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, PKK'nın kurucusu **Abdullah Öcalan**'ın anası da, babası da 1915 yılında öldürülen Ermeniler'in yetimlerindendir. Anası bir Türk, babası ise bir kürt âile yanında büyümüştür. Kendisi bir kelime Kürtçe bilmez!.. O da Yahudi plânına hizmet eden bazı Kürtler gibi esâs maksadını setrederek **"Kürtçü"** görünmeyi tercih etmiştir. Kürt ileri gelenleri bu gerçeğe vâkıf oldukları hâlde,

Kürt dâvâsının beynelmilel siyâset arenasındaki propaganda avantajı sebebiyle -şimdilik- bilmezden geliyorlar. Ama onlarla PKK'lılar arasındaki bu birbirini hoş görme tavrı devam etmeyip yakın bir gelecekte bozulacaktır.

Diğer taraftan PKK militanları arasında pek çok ermeni genci vardır. Bu da şununla sâbittir ki, öldürülen birçok PKK'lının cesedinin, kendi arkadaşları tarafından tenâsül organına ateş edilerek tahrip edilmektedir. Tâ ki, cesedden O'nun sünnetsizliği, binnetice ermenliği anlaşılmasın!.. Ayrıca PKK'lıların birçok kere telsizle birbiriyle Ermenice konuştukları da sâbit olmuş bulunmaktadır.

Her ne ise, bu, her iki plân da -nihâî netice itibariyle gerçekleşmeyecek bir ütopya olsa bile, bu yolda kat' edilecek olan merhalelerin birtakım neticeleri hâsıl olacağı muhakkaktır!.. Bunları da şu sûrette hülâsa edebiliriz:

a) Irak Türklüğü Bakımından

Kürtler Irak'ın Türkiye'ye yakın kuzey ve dağlık mıntıkasında meskûn bulunmaktadırlar. Burasının iktisâdî bakımdan, diğer Irak topraklarına nazaran ehemmiyetsizliği meydandadır. Bir devletin hayâtiyetini idâme ettirebilmesi her şeyden önce sâhip olacağı iktisâdî imkânlara bağlıdır.

Rus erkân-ı harbiyesinin yetiştirdiği bir general olan **Molla Mustafa Barzanî**, bunu düşünemeyecek bir insan değildir. Bu sebepledir ki, gözünü Türkmenlerin meskûn bulunduğu Kerkük havalisine dikmiştir. Çünkü Irak petrollerinin asıl menbaı burasıdır. Şimdi O'nun halefleri de aynı gâyeyi gütmektedirler.

Irak Hükümeti ile imzâladığı 12 Mart 1970 tarihli anlaşma ile dâhilî bir muhtariyet elde eden **Barzanî**, Irak Kabinesi'nde altı bakanlıkla temsil edilmesine, müstakil bir ordu ve emniyet teşkilâtına sahip olmasına, Kürtçe tedrîsât yapan mektepler açmak, radyo kurmak ve her çeşit neşriyâtta

bulunmak gibi muhtâr bir idârenin bütün îcâplarını elde etmiş olmasına rağmen, bunlarla tatmin olmuş görünmemekteydi. Şimdi bu adımlara yenileri eklenmiş bulunmaktadır.

Kerkük üzerindeki vazgeçilmez Kürt talepleri şununla da sabittir ki, **Barzânî**, müstakbel devletini kurabilirse, bu devlete başşehir olarak Kerkük'ü seçtiğini şimdiden ilân etmekten çekinmemiştir. Bu emeline belli bir dereceye kadar yaklaşabildiğini de kabul etmek lâzımdır. Şöyle ki, Irak Hükümeti, **Barzânî**'nin Kerkük etrafındaki taleplerini bir neticeye bağlamak maksadıyla burada plebisite başvurulmasını, 12 Mart 1970 anlaşması ile kabul etmiştir. Bu mes'elenin bizim için acı olan tarafı şu idi ki, 1970 tarihli Irak Anayasası, birinci maddesinde:

"Irak halkının, Arap ve Kürt adında iki temel milletten meydana geldiğini, Kürtler'e Irak'ın bütünlüğü içinde milliyet haklarının tanındığını" bildirmekteydi. Bu sûretle Türkler, aslâ hesâba katılmamakta ve mevcûdiyetleri nazar-ı itibare alınmamaktaydı.

Hâlbuki Kürtlere **"temel bir millî unsur"** vasfı veren bu anayasa, Kürtler'in Türkler'den pek az bir nisbette fazla olduklarını görmemezlikten gelmiştir. Irak Kürtleri, kendisiyle bugüne kadar hiçbir edebî mahsûl vücûda getirilmemiş ve dolayısıyla işlenmemiş basit dillerini bile Irak'ın ikinci bir resmî dili olarak kabul ettirirken, onlardan sadece beş yüz bin kişi eksik bir nüfûsa mâlik olan Türk kitlesine, sırf zulüm ve tahkirden masum olmak gibi bir insânî hakkı bile vermeye mütemâyil olunmamıştır.

Mezkûr Anayasa'nın Türkleri, beş-on bin mevcudlu **Nestûrîler** veya **Yahudiler** kadar bile himâyeye lâyık görmemesi neticesindedir ki, Kerkük Türkleri, yaklaşan plebisitte kendilerini Kürt veya Arap olarak kaydettirmek mecburiyeti ile karşı karşıya bırakılmışlardı. Gerçi, 1971 Ekimi'nde yapılması kararlaştırılmış olan bu plebisit, meçhul bir tarihe te'hir edil-

miştir. Fakat mezkûr Anayasa değişmedikçe ve bu değişiklik, Türkler'in varlığını kabul mâhiyetinde olmadıkça, bu iki şerden birini tercih mecbûriyeti bâkî kalacaktır. Kerkük, daha şimdiden müstakbel plebisit için Kürt-Arap çatışmasının en harâretli bir sahnesi olmuştur. Araplar, Kerkük dışında yeni bir Kerkük vücûda getirerek buraya Arap mültecîlerini yerleştirmekte, başta nüfus memurlukları olmak üzere mahallî idârelerdeki Türkleri mevkilerinden uzaklaştırmış bulunmaktadırlar.

Irak Türkleri, bugün yukarıda anlatılmış olan katliâm günleri hâriç olmak üzere bu bölgenin elimizden çıkışından bu yana en zor günlerini yaşamaktadırlar. Biri Kürtler, diğeri de Araplar olmak üzere iki muhârib kuvvetin ağır siyâsî ve iktisâdî baskıları altında yok edilmek istenen Kerkük Türkleri'ne bîgâne kalmakta devam eden Türk idârecileri de bu tavırlarıyla Türk düşmanlarına istedikleri gibi hareket etmek imkânını bahşetmektedirler. O ölçüde ki, millî asabiyet sahibi Kerküklü gençlerin iş ve güçlerinden uzaklaştırılmaları kâfî gelmiyormuş gibi, yıldırma siyâsetinin acı neticelerinden olmak üzere ortaya çıkan katil ve cinâyetler bile âdî vak'alar hükmüne girmiş bulunmaktadır.

Kürtler için Kerkük'ü ele geçirmek, yılda **"yetmiş milyon"** ton petrolün gelirine sahip olmak demek olduğu içindir ki, Kürtler, bu dâvayı halletmedikçe silâhı elden bırakmamağa kararlı görünmektedir. Aynı ehemmiyet, mukabil olarak hiç şüphesiz Araplar için de vâriddir. Bu yüzdendir ki, Irak'ta Kürt-Arap çatışmasının başladığı günden beri sıcak ve soğuk harb olarak cereyân eden çarpışmaların en şiddetlisi, Kerkük üzerinde vukû bulmaktadır.

b) Türkiye Bakımından:

Irak'daki Kürt Hareketi'nin muvaffakiyeti hâlinde, bundan zarar görecek komşu devletlerin birincisi Türkiye,

ikincisi ise İran'dır. Zira **Molla Mustafa Barzanî**, Kürt istiklâl harekâtına başladığı ilk yıllarda, gâyesinin Türkiye ve İran da dâhil olmak üzere bütün Kürtleri kurtarmaktan (!) ibâret olduğunu söylemekten ictinâb etmemişti.

Gerçekten kendileriyle bin yıldır aynı islâmî mefkûreyi paylaşarak kardeşçe yaşadığımız Kürtler, Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ta yaşamaktadır. Gerçi İran, önceleri Irak'la arasındaki **"Bahreyn İhtilâfı"** dolayısıyla Kürtleri tutar gözükmekteydi. Fakat bu tutuş, Irak'ın zaaf içinde bulunmasını temin maksadına bağlı olmaktan ileri gitmemiştir. Yoksa bu hareketten müstakil bir **"Kürdistan"** ortaya çıktığı takdirde kendisinin de zarar göreceği muhakkaktır!.. Bu sebepledir ki, bugün Iran, başlangıçtaki tutumunu değiştirmiştir.

Molla Mustafa Barzanî, her vesileyle Türkiye ile bir dâvâsı olmadığını ifâde etmiş ve hattâ bir ara Türk Devlet ve Hükümet reislerine gönderdiği mektuplarla Türkiye'yi eski büyük ve azametli Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine koyarak ona sığındığını bildirmiştir. Hakikatte ise, Kürtçülüğe âid bütün propaganda kitapları, asıl hedefin Türkiye ve İran olduğunu açıkça göstermektedir. Hattâ **Molla Mustafa Barzanî** bile 1968 yılında İsviçre televizyonunda asıl hedefinin, Türkiye olduğunu söylemekten ictinab etmemiştir.[195]

Filhakika bu gâyet tabiîdir. Aksini düşünmek saflık olur. Çünkü Kürt ekseriyetinin Türkiye'nin güneydoğu bölgesi ile Suriye ve İran'da ikâmet ettiği inkâr kabul etmez bir vâkıadır. Ancak Türklerle Kürtler **"İ'lâ-yı Kelimetullah"** uğruna, en az bin yıl omuz omuza dövüşmüşler ve aralarında en küçük bir ihtilâf zuhûr etmemiştir. Gerçi Cumhuriyet'in ilânından sonra, şarkta bazı tenkil hareketleri vukû bulmuş ise de bunların çoğu Kürt-Türk tefrîkinden değil tamamen dînî sebeplerden doğmuştur.

195 Bkz: Yeni İstanbul Gazetesi- 26 Eylül 1366 tarihli nüsha.

Bu husus, şununla sâbittir ki, aynı tenkil hareketleri Menemen,[196] Konya, Bolu ve Yozgat ilh... gibi şehir ve kasabalarda da aynen cereyân etmiştir. Buraların ahâlisi de Kürt değildi ya!.. Bu, bir eski-yeni veyahud da dinli-dinsiz çatışmasından ibaretti. Bugünkü Kürtçülerin meselâ bir **"Dersim Harekâtı"** veya **"Şeyh Said İsyanı"**nı kendilerine sermaye edinmeleri yersizdir. Çünkü bunlar, bir Kürtçülük hareketi değillerdi. Bunu kavramak için o günün mevkûtelerine sathî bir sûrette göz atmak bile kâfidir.

Kürtçülüğün evvelce izah edilmiş olduğu üzere, eski **"Ermeni Mes'elesi"** yerine ikame edilmek istendiği hatır-

---

196 1930 yılı nihayetlerinde Menemen'de bir yedek subay olan **Kubilây**'ın öldürülmesiyle başlayan hâdise sırasında orada mahallî kumandan olarak bulunan **Fahreddin Altay**, hâtıratında tâlimat almak için Ankara'ya gittiğini, 7 Ocak 1931 tarihinde Çankaya'ya **M. Kemal Paşa**'nın riyâseti altında toplanıldığını ve mes'elenin müzâkere edildiğini anlattıktan sonra:

"-Bu konuşma bana bir tâlimât mâhiyetinde olduğundan not ettim. Şimdi târihî bir belge olarak bu notları aynen naklettim." diyerek bu müzâkereler hakkında sayfalar dolusu mâlûmat vermektedir.

*"... Menemen ve malûm köyler ahâlisinin tamamen tehcirini, **Gâzi Paşa** çok şiddetle ileri sürüyor. **İsmet Paşa** muhâlefet ediyor mahzurlarını sayıyor. **Kâzım Paşa** (Özalp) ile **Şükrü Kaya**, **İsmet Paşa** ile beraber. Fakat **Gâzi**, musır olmakla beraber:*

"-Kış geçinceye kadar kalsınlar." diye mühlet veriyor ve müzâkereyi şöyle hülâsa ediyorlardı:

1- Vak'a, irticâî, mürettep ve siyâsîdir. Umûmî veya mıntakâvi midir?..

2- Nazarımız yalnız bu mıntıkaya münhasır kalmayacaktır.

3- Alâkası tebârüz edenler, tecziye olunacaklardır. Kesîf muhitler dağıtılarak temizleneceklerdir.

4- İdam cezaları beklenmeksizin kısım kısım derhal tatbik olunmalıdır. (Meclis tasdik edecektir.)

5- Menemen ve alâkadar köylerin mes'ul ilân edilmesi ve gayr-i meskûn hâle konması için husûsî kanun çıkarılacaktır.

6- Kadın mensuplar mühimdir, müsâmaha olunmamalıdır... ilh!" (bkz: **Fahreddin ALTAY**- On Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970, sh: 433-444.)

Bu satırlarda ifâdesini bulan tenkîlin şiddeti ile bir Dersim Hareketi esnâsındaki şiddet arasında ne fark vardır: Harekâta iştirâk eden bir askerin ağzından çıkan şu satırlar, o günkü idârecilerin bu gibi tenkilleri hangi sebeplerle icrâ ettiklerini göstermiyor mu?!..

PAZARTESİ
26
EYLÜL

KİTAP KUPONU

Yeni İstanbul

YEMEK KİTABI
Ev Hanımlarına En büyük Yardımcıyı Hediye Ediyoruz.

Avrupa'da Kürtçülük lehine propaganda hızla yayılıyor

Gazeteler, Türkiye'yi de içine alan Kürdistan haritaları veriyor

Barzani, "ikinci hedefimiz Türkiyedir,, dedi

İsviçre televizyonunda, Doğu illerimizle birlikte Adana ve Sivas'ın da dahil edildiği Kürdistan haritası gösterildi

Satır, din adamlarına

Siyasî yorumcular Kürtleri İngiliz Hükûmetinin desteklediğini söylüyorlar

Son zamanlarda Avrupa basını sistem...

Çağlayangil: "Kıbrıs işi Türkiyenin rızası hilâfına

-Yazısız!..-

lanırsa, mes'elenin, Türkiye bakımından ehemmiyeti daha ziyâde ve kolayca anlaşılabilir.

Türk vatanı bölüne bölüne âdetâ kuşa dönmüştür. Bunun bir kere daha bölünmeğe aslâ tahammülü yoktur!.. Her gün biraz daha artan dinamik nüfusumuz ve gitgide kuvvetlenen dînî ve millî mefkûremizin yakın bir gelecekte, bizi eski kayıplarımızın bir kısmını telâfî zarûret ve mecbûriyeti ile karşılaştıracağı muhakkaktır. Bu sebepledir ki, Türkiye'nin bölünmesine değil, râzı olmak, bu gibi niyet ve arzuları duymağa bile tahammülümüz yoktur.

Şurası dost-düşman herkese malûm olmalıdır ki, büyük bir istikbâle namzed olan ebedî imân makarrı Türkiye'nin parlak tâlihini değiştirmeğe kimsenin gücü yetmeyecektir. Aksini düşünenler, îmân buhrânına sürüklenmiş ve tarih şuurundan mahrum bir kısım nâdânlardır!..

Hiçbir devlet, bir başka devlet veya topluluğa babasının hayrına yardım etmez. Unutmamak gerekir ki, bu gibi hareketleri destekleyen yabancılar, neticeyi kendi lehlerine çevirebilmenin hesâbını yapmaktadırlar. Böyle olmasa, zaten yardım etmezler. Unutmamak gerektir ki, Türkiye'yi bölmeye çalışan hâin ve gâfiller, bilfarz muvaffak olsalar bile -ki, buna kader plânında imkân yok ya- netice, Türk'ün de, Kürd'ün de aleyhine olacak ve bu durum, ancak her ikisinin de düşmanı olanlara yarayacaktır!..

B - TÜRKİYE'YE DÜŞEN VAZİFELER:

Asırlarca İslâm Âlemi'nin temsilciliğini yapmış olan Türkiye, bütün bir Hıristiyanlık Âlemi'ni müşterek bir **"cihân-ı husûmet"** hâlinde karşısında bulmuş olmanın târihî tesirinden kurtulamamış olacak ki; yirminci asrın başından beri uğradığı büyük kayıpları unutmuş ve hazmetmiş görünmeğe son derecede dikkat etmektedir. Bu yüzdendir ki, terk

ettiği topraklar üzerinde yaşayan dindaş ve ırkdaşlarının mâruz kaldıkları çeşitli felâketlere bîgâne kalmak gibi çok defa yüz kızartıcı durumlara sürüklenmiştir. Vaktiyle en tabiî bir hakkımız olduğu defaatle ve her mes'ûl şahıs tarafından ifâde edilmiş olan eski Musul Vilâyetimiz için bile bu lâkaydî devam edegelmiştir. Bunun resmî bir ağızdan yegâne ihlâli, Hatay'ın Anavatan'a ilhâkı sırasında olmuştur.

O zaman Lozan anlaşması üyelerinden sadece on üç sene geçmiş bulunuyordu. Muş Meb'usu **İlyas Sâmî Bey**, Meclis kürsüsünden Hatay'ın Anavatan'a avdetinden dolayı memnûniyetini ifade ettikten sonra:

"-Vaktiyle İngilizler de Musul için aynı yolu tutmuşlar, Musul'u elimizden almışlardı. Bu yara daha içimizde kanarken Hatay için aynı saflığı gösteremezdik!.." demiştir.

Ne yazık ki, bu beyândan sonra resmî sıfatı hâiz hiçbir şahsın -uzun bir müddet- bir kere daha Musul'u hatırladığı görülmemiştir.

Hâlbuki bu gibi millî mes'elelerde, halk efkârını uyanık tutmak ve zuhûr edecek fırsatları değerlendirmek vazîfesi, herkesten önce devletin mes'ul şahıslarına düşmektedir. Devlet adamı, ileriyi görebilen kimse demektir. Bu sebeple böyle yâd ellere terk edilmiş kıymetli vatan parçalarının kurtarılma imkânlarının zuhûrundan çok evvel çalışmaya başlamak ve şartları biraz da bu çalışmalar sonunda hazırlamak gerekmektedir. Gerçekten Türkiye, bu mevzûda bir şey yapacaksa, bunu şimdi yapmalıdır. Aksi hâlde iş çok güçleşecektir.

Bugün **"Kıbrıs Mes'elesi"** dolayısıyla içinde bulunduğumuz ciddî buhran, bu gibi çalışmalarda geç kalmanın milletlere ne kadar pahalıya mâl olduğunu gösteren en iyi bir misâldir. Hatırlanacağı üzere, Kıbrıs'ta Rum şekavetinin başlamasından çok az bir müddet evvel devrin Hâriciye Vekili **Fuad Köprülü**:

"-Bizim için Kıbrıs dâvası diye bir dâva yoktur!.." de-

mek sûretiyle bu ihmalkârlığın şâheser (!) bir misâlini vermişti.

Bugün **"Kıbrıs"** gibi, yarınki Musul'un da kurtarılamaz veya güç kurtulabilir bir hâle gelmesini önlemenin yegâne çâresi, çalışmalara bu günden başlamaktır. Bu çalışmaların nasıl olabileceğini devlet adamlarına öğretmek, bizim vazifemiz değildir. Bunu, onlar bizden çok daha iyi bilmek mevkiindedirler. Bizim onlardan şimdilik istediğimiz ve müspet bir şekilde tecellîsini mutlak sûrette beklediğimiz tek bir şey vardır. O da dehşetli bir siyâsî baskı altında bulunan Irak Türkleri'ne her ne sûretle mümkün ise, o sûretle sahip çıkmalarıdır. Bu hususta izhâr edilecek bir rey ve kanaatin çok büyük bir tesiri hâiz olacağı muhakkaktır. Bu te'sirin husûlü için sadece azametli Türk Tarihi'nin zihinlerdeki izleri bile kâfidir.

Bunun için Lozan'da mâruz kalınan kayıpların -ileride çıkacak fırsatları değerlendirmek üzere- ciddî bir plân ve proje gerçekleştirmelidir. On milyonluk Yunanistan'ın bile bir **"Megalo İdea"**sı varken koskoca bir Cihan Devleti kaybetmiş olan milletimiz hâlâ, **"Yurtta sulh, cihanda sulh!.."** gibi ancak hakkından fazlasını almış olan devletlere yakışan pasif bir sözü mü şiar edinmelidir?!

Bizim eski **"Harbiye Nâzırlığı"**nın şimdi adı **"Millî Savunma (!) Bakanlığı"**dır, diyeceğinizi hisseder gibiyim. Millî Marşımızın **"Korkma!"** diye başlayarak muhtemel ve dâimî bir korkuya işâret ettiğini mi hatırlatmak isteyeceksiniz?!

Unutmayınız ki, bütün bunlar îmânla yoğrulmuş azametli tarihimizin mâ'kes olmayıp **"aşağılık duygusu"** zebunlarının fikriyâtının eseridir!.. Müslüman halkın değil!.. Çarpık demokrasiye rağmen o halkın hissiyâtının –eninde sonunda- idârecilerin idrâk ve iz'anlarına in'ikâsı önlenemez!..

Bunun daha şimdiden başladığını söylemek bile kaabildir. Gerçekten son günlerde **"Kürt Açılımı"** veya **"Millî Birlik"** hareketi adıyla ortaya çıkan siyâsî hareket, bu istikametteki asıl gerekli büyük hamlenin bir nevî mübeşşiridir. O

asıl büyük hamle ise, İslâm'a dönmekle gerçekleşecektir. Zira çok yakın bir gelecekte, bu ülkede yaşayan herkes, -dinlisi, dinsiz ile- Türk'ü, Kürd'ü kardeş yapacak yegâne müessirin **"İslâm"** olduğunu kabullenecek, kimi gönüllü, kimi de -acı bir ilâcı en sonunda kullanmaya mecbur kalan çâresiz bir hasta gibi- kerhen buna râzı olacaklardır!..

Bugünkü idârecilerin **"Gazze"**deki Yahudi katliâmını, beynelmilel siyâset arenasında şiddetle tel'în etmesini endişe ile karşılayanlar, unutmamalıdırlar ki, Musul için daha şimdiden harbe girilsin demiyoruz. Tabiatiyle icâb edince, onu da istemek hakkımızdır. Fakat idârecilerimizin yanı başımızdaki dindaş ve ırkdaşlarımızın mâruz kaldıkları veya kalacakları zulümler karşısında aşağılık bir sükûtu ihtiyar ederek millî vicdânı rencide etmeye hakları olmadığını söylemek istiyoruz.

Osmanlı Devleti, muvaffakiyetsiz 1848 **"Macar İhtilâli"** sırasında Rus tenkîline mâruz kalan Macar vatanseverlerine bağrını açmış ve onları harbi bile göze almak sûretiyle himâye etmişti. Zayıf bir zamanında dahî insan hak ve hürriyetlerine bağlılığın böylesine göğüs kabartıcı bir misâlini vermiş bulunan bir milletin çocukları olduğumuzu düşünürsek, bugün dindaşlarımıza revâ görülen zulüm ve gadr karşısında sırf bir alâka ve himaye şartından ibaret bir tavrın bile azlığını daha iyi anlayabiliriz.

Son olarak şurası ehemmiyetle tebârüz ettirilmelidir ki; bugün Türkiye'nin en ehemmiyetli dâvası hiç şüphesiz **"Etnik Ayrımcılık"**tır. Zira **"ateistlik"** veya **"marksist komünistlik"** gibi bütün mûzır cereyânlar, nihayet mahdud bir üst tabaka mensûplarından ibâret olarak sayılı bir sûrette kadrolaşmış ve halka inememiştir. Bunların tek istisnası, **"Kürtçülük"**tür. Bunda -hiç şüphesiz- Cumhuriyet'in ilk yıllarında girişilen **"tenkil hareketleri"**yle Türkler ve Kürtler arasındaki müşterek mânevî bağları alabildiğine tahrip eden **"lâik icraat"**ın çok büyük rolü olmuştur.

Ancak şurası memnûniyet vericidir ki; bu tehlikeli cereyân karşısında Kürt ahâlinin -büyük ekseriyetinin- Hakk'ın siyânetiyle hâlâ iptal edilememiş bulunan din şuurunun sihirli bir sigortasına sahip bulunmaktayız. Bu sigortanın ilânihâye devam edebilmesinin de -ancak ve sadece- Türkiye'deki dînî gelişmeye karşı beslenmekte olan ümîdin gerçekleşmesine bağlı bulunduğunu söylemeye hâcet yoktur!..

Bu bahse nihâyet verirken ümid ve temennî etmek istiyoruz ki; Irak Türklüğü'nü düşünmek hususunda Kıbrıs mevzuunda olduğu gibi geç kalınmayacaktır!.. Ancak şurası da beyan edilmektedir ki, bugünkü Türk idârecileri, bir ilk hareket olarak vazifelerini yapsalar da, yapmasalar da Türkiye'nin yakın hedeflerinden biri olan Musul, mutlaka kurtarılacak, onun yâd ellerde kalmasına daha fazla müsaade edilmeyecektir. Zira gayr-i resmî mütevâzî gayretlerin te'siriyle her gün biraz daha takviye olunan Türk millî şuurunun tercümanı olacak gençlerin kemmiyet ve keyfiyet îtibariyle varlığını kabul ettirecek hâle gelmeleri tahakkuk etmek üzeredir. Musul, yarınki **"Büyük Türkiye"**nin, İslâm Âlemi'ni yeniden liderliği altında toplayıp tedvîr edecek olan Büyük Türkiye'nin vazgeçilmez kıymetli bir vilâyetidir. Ne mutlu, onun vatancüdâlığını bertarafla ızdırabını dindirecek müstakbel imanlı Türk idârecilerine!.. Ve ne mutlu, o mes'ud günü hazırlamaya mâtuf çalışmaların bugünkü mütevâzı safhalarında hizmet ve liyakat hazırlığı yapan îmânlı Türk Gençleri'ne!..

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI TRAKYA

1 - BATI TRAKYA'NIN TARİHÇESİ, EHEMMİYETİ VE KAYBEDİLİŞİ

A) BATI TRAKYA'NIN TARİHÇESİ

a) İlk Devirler:

Balkan Yarımadası'nın bir parçasını teşkil eden **"Trakya"**; Karadeniz, Marmara Denizi ve Balkan-Rodop dağ silsilesi arasında kalan arâzi parçasının adıdır.[197] Trakya'nın coğrafî hududları, eski çağlarda birçok kereler değişmiştir.[198] Bu sebepledir ki, eski tarihçiler, burasının hududlarını birbirlerinden çok farklı olarak göstermişlerdir.[199] Fakat müstakar olanı budur.

---

197 **Ahmed Rıfat**- Lûgat-ı Târihiye ve Coğrâfiye, c: II, İstanbul, 1299, sh: 239; **Âli Cevad**- Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgati, c: I, Dersaâdet, 1313, sh: 249.

198 **Şemseddin Sâmî** - Kamûs-ül A'lâm, c: III, İstanbul, 1308, sh: 1632.

199 Bkz: **Dr. Ârif Müfid Mansel**- Trakya'nın Kültür ve Tarihi, İstanbul, 1938, sh: 3-4.

Trakya, **"Doğu"** ve **"Batı"** olmak üzere iki kısma ayrılır. Doğu Trakya, Türkiye'nin hâlihazırda Avrupa Kıtası'ndaki arâzisini teşkil eder. Bunun dışındaki kısım ise, Batı Trakya olup bugün tamamıyla Yunan işgâli altında bulunmaktadır. Coğrafî ve beşerî bakımdan tam bir vahdet teşkil eden Trakya'yı, Doğu ve Batı olmak üzere zorâki bir taksime tâbi kılanlar, öteden beri Meriç Nehri'ni esas almışlardır.

Trakya'nın ilk sâkinleri, bu bölgeye adlarını veren **"Traklar"**dır.[200]

Zamanımızda arkeolojik çalışmalar o kadar ilerlemiştir ki, artık hiçbir târihî gerçeğin tarih öncesi (Préhistorique) ve binnetice meçhul telâkki edilmesine âdetâ imkân kalmadığı söylenebilir. Arkeolog **Pumpelli**, Türkistan'daki Aşkabad Şehri yakınlarında eski bir yerleşme merkezi olan **"Anav"**da yaptığı kazılarla Türk Medeniyeti'nin tarihini, **Hazret-i İsa**'dan aşağı yukarı dokuz bin sene evveline çıkarmıştır. Ziraat ve hayvancılığı bilen, çömleklerini çeşitli resimlerle süsleyen ve hattâ bakırı dahî işleyebilen bu bölge halkının, M.Ö. 4.000-5.000 yıllarında vukû bulan **"Büyük Göç"**leriyle bu medeniyeti, bir taraftan Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan ve hattâ İtalya'ya, diğer taraftan da Çin, Hind ve Amerika'nın kuzey kesimlerine götürmüş oldukları çeşitli arkeolojik çalışmalar sonunda artık tamamiyle sabit olmuştur. Gerçekten bütün bu saydığımız belgelerde -aynı husûsiyetleri hâiz olarak- rastlanan bu sanat,[201] Tûrânî **"Sid"** veyahud da **"Altaîk"** adı verilen Türk san'atıdır.

Bu büyük muhâcerette Önasya ve Mezopotamya'ya

---

200 Yunanca'daki **"Thrake"** gibi Lâtince'deki **"Thracia"** da **"Trakların Memleketi"** demektir. Bu kelime, diğer Batı dillerine de Lâtince'den geçerek aşağı yukarı aynı imlâ ile ve aynı mânâda olmak üzere kullanılagelmiştir.

201 Tafsilât için bkz: **Dr. Arif Müfid Mansel**- a.g.e., sh: 21 vd.

gelip yerleşenler **"Sidler"**di.[202] Bunlar, Anadolu'da tahmînen onbeş asır hâkim olmuşlardır. M.Ö. 2800 yılında Anadolu'ya geçen Mısır Firavunu **Sesastris**'i mağlûb edenler, bunlardır.

"Traklar", işte bu **"Sidler"**in bir koluydular. Bunların bugün **"Trakya"** adıyla bilinen bölgeye gelip yerleşmeleri, biri M.Ö. 4000, diğeri de M.Ö. 2000 yıllarında olmak üzere iki ayrı ve ehemmiyetli muhâceretle gerçekleşmiştir. Burada ayrı ayrı kabileler hâlinde yaşayan **"Traklar"**, hepsi de Türk olmak üzere yirmi iki ayrı etnik unsur teşkil ediyorlar. Bunların başlıcaları **"Odrisler"**, **"Tinler"**, **"Tranipsalar"**, **"Mediatenler"**, **"Melâvditler"**, ilh... idi. Bunlardan **"Odrisler"** bir ara bu dağınık Trak kabîlelerinin bir kısmını idâreleri altında toplayarak birleştirmişlerdir.

Trakya, eski çağlarda coğrâfî mevkii yüzünden **"Kavimler Muhâcereti"**nin zarurî bir **"geçiş yolu"**[203] olmuştur. Bu yüzden yeni göçlerin sıkıştırmasıyla, bazı Trak kabîleleri Anadolu, Adalar ve hattâ Suriye'ye göç etmişlerdir. Bunların en meşhuru, tarihte **"Frig Muhâcereti"** adıyla bilinen muhâcerettir (M.Ö. 1200). Türk kabilelerinin Trakya üzerinden devamlı göçler hâlinde güneye ve Anadolu'ya sarkmaları, büyük ölçüde beşerî karışıklıklara sebep olmuştur. Neticede

---

202 **"Asya"** kelimesi de yine Sidler'in bir kolu olan **"Asi"** veya **"Ast"** kabilesinin adından çıkmıştır. (Histoire des Decouverta Geographiques, c: II, p. 162)

İstanbul'u kuran ve buraya **"Âst-an"** yani **"İlâhî Astların Şehri"** adını verenler de bu **"Astlar"**dır. Yunanlılar, Anadolu'ya Astlar'dan çok sonra olmak üzere ancak 11. asırda gelmişler ve **"Asia"**, **"Astan"** gibi kelimeleri çoktan ve tamamiyle yerleşmiş olarak bulmuşlardır.

İran Hükümdarı **Dârâ "Âstan"** kelimesini **"Asitâne"** şekline çevirmiştir. İstanbul için son zamanlara kadar kullanılmaya devam edilen bu kelimeye, Yunanlılar **"şehir"** mânâsına gelen **"pulos"** ilâve ederek **"Astanpulos"** demişlerdir. İşte bu kelime zamanla **"İstanbul"**a dönüşmüştür.

Güney Anadolu'daki **"Âsi"** Nehri de bu **"Âsi"** adını taşıyan Türk boyundan kalan târihî bir hâtıradan başka bir şey değildir.

203 **Dr. Ârif Müfid Mansel**- a.g.e., sh: 45.

"Dorlar" veya **"Torlar"**, daha güneye ilerlemeye mecbur kalan **"İlliryalılar"** tarafından bugünkü Yunanistan bölgesine doğru itilmişlerdir. Onların bu yer değiştirmeleri sonunda, bu bölgedeki **"Aka Devleti"**yle Anadolu'daki **"Eti Devleti"** sarsılarak tamamen ortadan kalkmışlardır.

Yunanlılar, Trakya'ya, ancak M. Ö. 8. yüzyıldan îtibaren girmeye başlamışlar ve burada birtakım koloniler vücûda getirmişlerdir. Yunan yazı ve kültürü de orada işte bu tarihten itibaren yerleşmeye başlamıştır. Bu itibarla Yunanlılar'ın Trakya'da gözükmeleri, Türkler'e nazaran birkaç bin yıl sonra olmuştur. Hem de fiilî bir hâkimiyet te'sisi şeklinde değil de, ancak kültür ve ticâret kolonileri kurmak sûretiyle!..

Daha sonra M.Ö. 7. yüzyılda kuzeyden gelen ve bir başka Türk kolu olan **"İskitler"**, Trakya'yı tamâmen hâkimiyetleri altına alarak yerli halkla kaynaşmışlardır.

M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına doğru hemen hemen bütün Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan İran Pers imparatorluğu, Traklarla komşu hâle gelmiştir. Bu devletin meşhur hükümdarı **Dârâ**, İstanbul Boğazı'ndan Trakya'ya geçti. M.Ö. 513 yılında **"İskitler"** ve **"Sakalar"**la harp ederek bütün Trakya ve Balkanlar'ı ele geçirdi. Fakat Tuna ile Dinyester nehirleri arasındaki stepleri aşamadı. Buna rağmen, Traklar'ın ülkesi, tamamiyle Pers hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Yunanlılar, bu tarihten itibaren Trakya üzerindeki Pers hâkimiyetine son vermek maksadıyla birçok savaşlara giriştiler. Traklar, bütün bu savaşlarda dâima Persler'in yanında yer almışlardır.

Trak kabilelerinden biri de yukarıda zikredildiği üzere, **"Odrisler"**di. Bunlar M.Ö. 5. yüzyılda Yunanlılar'ın Pers hâkimiyetine karşı giriştikleri mücâdeleden istifâde ederek, diğer bazı Trak kabilelerini de idâreleri altına alıp feodal bir devlet kurdular. Zamanla gelişip genişleyen bu devlet, önce

ikiye ayrılmış, daha sonra da M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında Makedonya Kralı **II. Filip** tarafından ortadan kaldırılmıştır.

II. Filip'in 338 yılında öldürülmesinden istifâde eden Traklar, Makedonyalılar'ın hâkimiyetlerine karşı baş kaldırarak istiklâllerini ilân ettiler. Fakat bu durum uzun sürmedi. Çünkü **II. Filip**'in yerine geçen oğlu **İskender**, buraya karşı bir sefer tertipleyerek Traklar'ın memleketini yeniden hâkimiyeti altına aldı.

Makedonyalılar'ın tahakkümünü bir türlü hazmedemeyen Traklar, **İskender**'in **"Şark Seferi"**ne çıktığı sırada tekrar ayaklandılar. Trakya'da bu ayaklanmanın âmil olduğu karışıklıklar devam ederken **İskender**'in **"Bâbil"** şehrinde ölmesi üzerine istilâ edilen yerlerin taksimi yüzünden O'nun kumandanları arasında büyük bir mücâdele çıktı. Tabiatiyle Trakya da bu mücâdeleye sahne olmakta gecikmedi.

İskender'in kumandanlarından **Lizimaos**, uzun ve çetin bir mücâdeleden sonra Trakya'da yeniden hâkimiyet te'sis ederek M.Ö. 305 tarihinde **"kral"** ünvanını aldı. Bir Odris kadını ile de evlenerek yerli halkın hissiyâtını okşamak lüzûmunu hissetti. Daha sonra burayı bir harekât merkezi hâline getirerek Anadolu'yu ele geçirmek için mücâdeleye girişti. Bu mücâdele esnâsında, 281 yılında yine **İskender**'in kumandanlarından olup Suriye'ye hâkim bulunan **Selefkus** tarafından mağlûb ve katledildi. Bu sebeple Trakya'da O'nun zamanında, ancak kırk yıl kadar devam etmiş bulunan sükûnet yeniden bozuldu. Bu defa da **Selefkus "Trakya Kralı"** ilân edildi. Fakat daha Trakya'ya adımını atar atmaz bir sûikasta kurban gitti.

Trakya, 3. yüzyılın başlarında kuzeyde oturan **"Kelt"** veyahud **"Kot"**ların devamlı taarruz ve talanları yüzünden uzun süren karışıklıklara sahne oldu. Bundan sonra da burada siyâsî istikrar bir daha sağlanamadı. Gerçekten Romalılar'ın

Trakya'ya karşı giriştikleri müteaddid seferlerin başladığı 2. yüzyılın sonlarına kadar Trakya, birçok kereler el değiştirerek kâh Makedonyalılar'ın ve kâh da Keltler'le **İskender**'in kumandanlarının Suriye ve Mısır'da kurdukları devletlere tâbi oldu.

Romalılar'ın Trakya'da tam bir hâkimiyet te'sis etmeleri pek de kolay olmamıştır. M.Ö. 2. yüzyılın başlarından M.S. 1. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu mücâdeleler, birçok karışık safhalar arz eder. Trakya, ancak M. S. 46 yılında bir **"Roma Eyâleti"** hâline getirilerek merkeze bağlanabilmiştir.

Bununla beraber Trakya'da azametli Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti de, ciddî bir istikrar sağlayamamıştır. Gerçekten burası, Roma hâkimiyeti altındayken de birçok işgâl ve istilâlara mâruz kalmıştır. Bunların en ehemmiyetlisi kuzeydeki **"Kotlar"**ın tecâvüzleri olmuştur.

Trakya'ya karşı Kot taarruzları, Roma İmparatorluğu'nun ikiye taksimi ve bu bölgenin **"Doğu Roma İmparatorluğu"**na bırakılmasından sonra da devam etmiştir. Bu devirde Trakya, bu Kot tecâvüzlerinden başka bir de **"Hunlar"** ve **"Bulgarlar"**ın akınlarına mâruz kalmıştır. Bütün bu karışıklıklar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun gitgide zayıfladığı ve adâletten tamamiyle uzaklaştığı son devirlerde, O'nun kötü idâresinden doğan sıkıntıların da eklenmesiyle had bir safhaya varmıştır.

İşte tam bu sırada idi ki, Türkler'in **"Oğuz"** kolundan gelen **"Kayıhan Aşîreti"**, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir **"uç beyliği"**ni teşkil etmek üzere, Söğüt havâlisine gelip yerleşmiş bulunuyordu. Yüce kurucusu **Osman Gâzî** Hazretleri'ne izâfeten **"Osmanlı"** adını alan ve başlangıçta hiç kimsenin dikkatini çekmemiş bulunan bu küçücük beyliğin, çok kısa bir zaman zarfında Cihan tarihinin en büyük bir devleti hâline

gelebileceğini kim tahmin edebilirdi?!

Fakat o büyük ve şanlı cedlerimiz, öylesine muazzam bir îmân ve hamle gücü ile mücehhezdiler ki; Söğüt'e yerleşmelerinden sadece yarım yüzyıl sonra Bizans'ı Anadolu cihetinden İstanbul surları içine hapsetmiş ve onu **"Hilâl"**in kudreti önünde baş eğmeğe mecbur kılmak üzere **"Rumeli"**[204]ye sıçramak mevsimine gelmiş bulunuyorlardı. Böylece Doğu Roma'nın bu kadîm merkezi gittikçe daralan bir kıskaç içine alınmış olacaktı.

Ancak başlangıçta sırf **"İstanbul"**u fethetmek gâyesine bağlı gözüken bir harekât, çok kısa bir zaman zarfında öylesine müthiş bir sür'at ve vüs'at kazanmıştı ki; bu ilk maksadı fersah fersah aşarak bütün Avrupa'nın kaderinde yüzyıllar boyunca devam edecek derin tesirler husûle getirmiştir.

"Trakya Bölgesi" ise, bunu intâc eden şanlı Türk seferleri için zarûrî bir köprübaşı olmak mevkiinde bulunmuştur. Bu bakımdan Trakya'nın Osmanlı-Türk idâresi altına girişi ve türkleştirilmesine müteallik hâdiselerin kısa bir tahlilini faydalı addediyoruz.

---

204 Türkler, Avrupa Kıtası'nda fethettikleri arâziye **"Rumeli"** yani **"Rumlar'ın memleketi"** adını vermişlerdir. **"Rum"**un "Roma" kelimesinden muharref olduğu, evvelce bir vesileyle izah edilmişti. **"Rumeli"** kelimesinin coğrâfî şümûlü, fetihler ilerledikçe buna muvâzî olarak dâima değişmiştir.

"Eflâk", **"Buğdan"**, **"Bosna-Hersek"**, **"Karadağ"**, **"Sırbistan"**, **"Arnavutluk"** ve **"Mora"** kendi adlarıyla anıldıklarından bu tâbirin dışında kabul olunurlardı.

Bu sebeple **"Rumeli"** denilince **"Trakya"**, **"Makedonya"**, **"Tesalya"** ve Yunanistan'ın **"Mora Yarımadası"** hâricindeki kısımlarıyla **"Edirne"**, **"Selânik"**, **"Manastır"** ve **"Üsküp"** vilâyetleri anlaşılırdı.

"93 Harbi" sonunda imzalanan **"Berlin Muâhedenâmesi"**, **"Filibe"** ve **"İslimiye"**yi **"Şarkî Rumeli"** adıyla imtiyazlı bir vilâyet hâline getirmiş ve Rumeli'nin, Osmanlı hâkimiyeti altına girişinden itibaren devam eden birliğini tarihte ilk defa olarak bozmuştu.

b) Osmanlı Hâkimiyeti Devri:

Bütün tarihleri boyunca stratejik zarûretleri, en mükemmel bir sûrette kavramış bulunan Osmanlı Türkleri, daha ikinci pâdişâh **Orhan Gâzi** devrinde büyük bir ileri görüşlülükle **Şehzâde Süleyman Paşa**'nın kumandası altında Çanakkale Boğazı'ndan Avrupa yakasına geçtiler (1356).

Fakat bu, Türkler'in buraya ilk geçişleri değildi. Gerçekten komşuları ile sık sık ihtilâfa düşen Bizans'a yardım maksadıyla ve O'nun talebi üzerine birçok kereler Rumeli'ye ayak basmışlardı. Bu geçişler, fâtih ecdâdımızın, devletlerinin stratejik îcâpları bakımından fethine mecbûr bulundukları bu bölgeyi, coğrâfî ve beşerî husûsiyetleriyle bir hayli tanımalarını sağlamıştı. Ancak bu defa, kendi nâm ve hesaplarına hareket ediyor ve Bizans'ı batı cihetinden de sıkıştırmak gâyesini güdüyorlardı.

Türkler'in Rumeli'ye geçişlerinin büyük ehemmiyeti, yerli ve yabancı kaynakların hiç birisinde gerektiği ölçüde belirtilmemiştir. Hâlbuki bu, Cihan tarihinin en esaslı dönüm noktalarından biridir. Gerçekten Osmanlı Devleti'ne âlemşümul bir rol oynamak imkânını sağlayan Rumeli fütuhâtı, derhal o dehşetli Hıristiyanlık taassubunun tahrîki ve bunun neticesi olarak da birçok **"Haçlı Seferleri"**nin ortaya çıkmasına âmil olmuştur.

Tarihte yüzyıllar boyunca sürmüş olan bu intikam seferleri, Osmanlılar'dan önce sırf **"Kudüs"**ü kurtarmak (!) maksadına mâtufken, bu defa **"Türkleri Avrupa Kıt'ası'ndan atmak"** ve **"İstanbul'a yeniden** sahip **olmak"** gâyelerini de istihdaf eden bir şümûl ve kesâfet kazandırmıştır. Zira **Şehzâde Süleyman Paşa**'nın Rumeli'ye geçişinden nihâyet yüzyıl sonra Türkler, buraya, kolay kolay sökülüp atılamayacak bir şekilde yerleşmiş ve **"Ortaçağ"**ı kapayan büyük bir hamle ile İstanbul'u fethetmiş bulunuyorlardı. Bütün bu vâkıalar,

"Haçlı Seferleri" için artık yeni ve ilâve bir esbâb-ı mûcibe teşkil ediyordu.

Bu arada zikre değer diğer ehemmiyetli bir netice de şudur ki; Osmanlılar'dan önce Anadolu ve hattâ Suriye havâlisinde cereyân eden İslâm-Hıristiyan çatışmasına bundan böyle Orta Avrupa ovalarına kadar uzanan birçok Hıristiyan memleketleri sahne olmuş ve bu sâyede İslâm Dünyası yüzyıllar süren bir sulh ve sükûn devri idrâk edebilmiştir.

Osmanlı Türkleri'nin ulemâ, meşâyih ve mücâhidlerden mürekkep bir avuç vecd ve îmân adamıyla Rumeli'ye geçişlerinin Cihân tarihi üzerinde husûle getirdiği büyük siyâsî, iktisâdî ve beşerî tesirlere dâir ne yazılıp söylense azdır. Ancak bu mevzuu burada uzun ve teferruâtlı tarihini hülâsa etmeğe çalıştığımız Trakya'ya inhisâr ettirmeğe mecbur bulunmaktayız.

Peşînen şunu ifâde etmek gerektir ki; Rumeli harekâtının en müessir ve mütemâdî tesirleri, fâtih ecdâdımızın Avrupa yakasında ilk adım attıkları, Trakya Bölgesi üzerinde görülmüştür. Çünkü burası, hem girişilen muazzam fetih hareketleri için zarûrî bir köprübaşı olmak vasfını hâiz bulunuyor ve hem de İstanbul'un müdâfaasında son derecede ehemmiyetli bir stratejik mevkî teşkil ediyordu.

Yaptıkları işi, en ince teferruâtına kadar mükemmel bir şekilde plânlayan ecdâdımız, bu stratejik ehemmiyet sebebiyledir ki, Trakya'yı daha ilk fethettikleri ândan îtibâren kesîf bir sûrette türkleştirmek siyâsetini tâkip ederek, burasını -tâbir câizse- Anadolu kadar vatan kılmışlardır. Boğazlar ve İstanbul'un batı cihetinden hinterlandını (ard ülke) teşkil eden Trakya'nın bu stratejik ehemmiyetinden ileride daha geniş olarak bahsedilecektir.

Türkler, bu bölgeye ayak bastıkları sırada yerli halk, Bizans idâresinin artık tahammül edilmez bir hâle gelen kö-

tülüklerinden bıkıp usanmış bulunuyordu. Bütün Balkan kavimleri ise birbirleriyle devamlı bir mücâdele hâlinde idiler. Bu sırada **"Doğu Trakya"**nın bir kısmı ile **"Güney Epir"** ve **"Mora Yarımadası"** Bizans'ın, orta ve yukarı **"Meriç Vâdisi"**yle Trakya'nın bir kısmını içine almak üzere **"Balkanların kuzeydoğusu"** Bulgarlar'ın, **"Sırbistan"**, **"Drama"** ve **"Serez"** havâlisi ise Sırplar'ın elinde bulunmakta idi. **"Arnavutluk"** ve **"Kuzey Epir"**de ise, çeşitli Sırp, Arnavut ve Lâtin prenslikleri vardı. Bunlar **"Napoli"** ve **"Venedik"** hükümetlerinin nüfûzu altında idiler. Meriç Nehri mansabındaki **"Enez"** ile **"Mora Yarımadası"**nın sâhil kesimleri ve bazı adalar Venedikliler'e âiddi. Dalmaçya sâhillerinde bir **"Ragüzâ Cumhuriyeti"** vardı. **"Bosna Krallığı"** ise, Macaristan'a tâbî bulunuyordu.

Balkanlar'ın bu tarzda birbirleriyle çatışan birçok siyâsî nüfuz mıntıkasına bölünmüş bulunması, Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran belli başlı âmillerden biri olmuştur. Diğer taraftan Türkler'in tarihte bir daha benzerine rastlanmamış olan üstün ahlâk ve adâletleri de, yerli halkı teshîr ederek mahallî mukavemetleri âdetâ imkânsız kılmıştır.

Osmanlılar, Rumeli'de ilk olarak fethettikleri **"Bolayır"**, **"Tekirdağ"** ve **"Malkara"**yı bir köprübaşı addederek derhal türkleştirmek yolunu tutmuşlardır. Daha sonra **"Çorlu"** da fethedilince, Bizans'ın hayat damarlarından biri olan Edirne-İstanbul yolu kesilmiş ve kontrol altına alınmış oluyordu. Rumeli'deki bu ilk fetih hareketlerinde **Şehzâde Süleyman Paşa**'dan başka **Gâzi Fâzıl Bey, Lala Şâhin Paşa, Hacı İl Bey** ve **Evrenuz Bey** gibi gerçekten kıymetli birçok Osmanlı bey ve paşalarının da büyük hizmetleri geçmiştir.

Türkler'in Avrupa Kıtası'nda yerleşerek ciddî ve istikrarlı bir idâre kurmalarını temin eden bu ilk fetih devresi, -devamlı bir mücâdele hâlinde- aşağı yukarı dört yıl sürmüş-

tür. Hemen hemen ehemmiyetli hiçbir mukavemet görmeyen bu harekât, **Şehzade Süleyman Paşa**'nın 1359 yılında şehid olmasıyla geçici bir duraklama devrine girmiştir. Bu duraklama, O'nun küçük kardeşi **I. Sultan Murad**'ın harekâtın sevk ve idâresini eline alacağı, 1361 yılına kadar sürmüştür.

Gerçekten **Şehzâde Süleyman Paşa**, bir sürek avı esnasında uğradığı fecî bir kazâ neticesinde şehid olmuştu. Bu değerli kumandanın genç yaşında vâkî olan şehâdetinin doğurduğu elem ve ızdıraba dayanamayan babası **Orhan Gâzi** de O'ndan nihayet altı ay sonra vefât ederek tahtı, küçük oğlu **Şehzâde Murad**'a bırakmıştı.

Yeni pâdişah, ummadığı bir ânda deruhte etmek mevkiinde kaldığı devlet yükünü taşımaya hiç de hazırlıklı değildi. Zira babası **Orhan Gâzi**, kendi yerini almaya namzet olarak dâima büyük oğlu **Şehzâde Süleyman Paşa**'yı görmüş ve bu vazîfe için O'nu hazırlamıştı. Ancak **Sultan I. Murad** kendisine babası ve ağabeyinden nâtamam olarak kalmış bulunan Rumeli işlerinin kıymet ve ehemmiyetini -o kâbına varılmaz dehâsıyla- derhal kavrayarak onların bıraktığı boşluğu, daha büyük bir liyâkatle kapatabilmiştir. Fakat saltanatının ilk iki yılında **"Ankara"** ve civarının fethini gerçekleştirmek mecbûriyeti ile karşılaşmış ve ancak bunu başardıktan sonra Rumeli'deki harekâtın sevk ve idâresini ele alabilmiştir.

Babası zamanından kalan tecrübeli kumandanları takdirde kusur etmeyen **Sultan I. Murad**, Rumeli'deki Osmanlı Ordusu'nun başına **"beylerbeyi"** ünvanıyla **Lala Şahin Paşa**'yı, vezirliğe de **Cendereli Kara Halil Paşa**'yı getirmişti. Bundan sonra gerekli hazırlığı ikmâl ederek o zaman Trakya Bölgesi'nin en ehemmiyetli bir merkezi olan **"Edirne"** şehrinin fethine teşebbüs etti. Şehrin 1362 yılında gerçekleşen

fethi üzerine burasının muhâfazası, îmârı ve türkleştirilmesi[205] işini **Lala Şahin Paşa**'ya verdi. Kendisi, Rumeli harekâtı için bir üs hâline getirdiği, bugün Batı Trakya ve Yunan işgâli altında bulunan **"Dimetoka"**ya çekildi.

Lala Şahin Paşa, Edirne'yi emniyete alabilmek için emrindeki muzaffer **kuvvetlere "Meriç Nehri"** boyunca ilerleyerek kolaylıkla **"Filibe"**yi de fethetti. Bu sûretle Osmanlı fütuhâtı Bulgaristan'ın orta kesimlerine kadar ilerlemiş ve Bizans'ın Bulgaristan ve Makedonya Sırplarıyla irtibatı kesilmiş oluyordu.

Diğer bir Osmanlı kuvvetini sevk ve idâre eden **Evrenuz Bey** ise, **"Vardar Nehri"** boyunca ilerleyerek **"Gümülcine"**yi almış, daha sonra Sırpların elindeki **"Serez"**i de fethederek burasını bir üs hâline getirmişti. Bütün bu kıymetli şehir ve kasabaların Türkler'in eline geçmesi, nihayet on beş ay gibi çok kısa bir zaman zarfında gerçekleşmiştir.

Türkler, Rumeli'de gâyet plânlı bir şekilde ilerliyor ve ele geçirdikleri şehir ve kasabaları sür'atle türkleştiriyorlardı. Bu maksadla son derecede yüksek bir navlun ödenerek bilhassa **"Ceneviz"** gemileriyle Rumeli'ye Anadolu'dan Türk muhâcirleri taşınıyordu.

Bu sistemli ilerleyiş ve Balkanlar'a yerleşme siyâsetinin Hıristiyanları büyük bir endişeye sevk etmesi gâyet tabiîydi. Bilhassa **"Edirne"** ve **"Filibe"** gibi bölgenin en mühim iki merkezinin Türkler'in eline geçmesi, onlar için telâfi-

---

205 **Lala Şâhin** ve daha sonra da **Timurtaş Paşa**'ların idâresine verilmesinden dolayı bir zamanlar **"Paşa Livası"** da denilmiş olan Edirne şehrindeki Türk-İslâm eser ve müesseselerinin değer ve şümûlünü kavramak için bkz: Prof. **Tayyib Gökbilgin**- Edirne ve Paşa Livâsı, İstanbul, 1952.

Bu değerli eser, henüz bu istikamette bir araştırmaya mevzu ittihaz edilmemiş olan diğer Trakya şehir ve kasabalarındaki türkleştirme hareketlerini tahmin ve tasavvur imkânını vermesi bakımından da son derecede câlib-i dikkattir.

si imkânsız bir kayıptı.

İlk olarak harekete geçen Bizans, kendine müttefik aramaya koyuldu. Bu maksadla, 1361 yılında Venedik'le bir anlaşma imzâladı. Fakat Türkler'in, yerli halkın hiçbir şikâyette bulunmasına imkân vermeyen o âdil ve insânî idârelerinden dolayı umduğunu elde edemeyeceğini kavramakta gecikmedi. Bu yüzden çeşitli sebeplerle devamlı olarak çekiştiği komşularına karşı icâbında kendisine başvurabileceği kuvvetli bir hâmîye kavuşmak üzere Osmanlılar'la anlaşmayı uygun gördü.

Bu anlaşmaya göre, Bizans İmparatoru, Türkler'in Balkanlardaki fetihlerini kabul ediyor, Osmanlı idâresine geçen yerleri geri almak için hiçbir teşebbüste bulunmamayı, Türkler'in düşmanlarıyla herhangi bir ittifaka girmemeyi ve hattâ Anadolu'da yapılacak harekât için talep edilirse, asker vermeyi bile taahhüd ediyordu. Fakat Balkan kavimleri, -sûretâ da olsa- Bizans gibi gerçekçi bir yol tutmamışlardı.

Gerçekten Filibe fethedildiği sırada oradan kaçmaya muvaffak olan kale kumandanı Papa **V. Urben**'in tahrik ve teşvikleriyle 1363 yılında **"Sırp"**, **"Bulgar"**, **"Ulah"**, **"Macar"**, **"Bosna"** ve **"Hersek"** kuvvetlerinden mürekkep bir **"Haçlı Ordusu"** harekete geçti. Bu, altmış bin kişilik müttefik Haçlı Ordusu, Edirne'ye doğru ilerlerken **I. Sultan Murad**, Bursa'da bulunuyordu.

Şehrin muhâfazasına memur edilmiş olan **Lala Şahin Paşa**, bir taraftan durumu Padişah'a bildirirken, diğer taraftan da **Hacı İl Bey** kumandasında birkaç bin kişilik bir keşif kuvvetini yaklaşan düşmana karşı Meriç boyuna sevk etmişti. Bu sırada ileri harekâta devam eden düşman, hiçbir mukavemet görmeden Meriç'i geçmiş ve bu umulmadık başarının sarhoşluğuyla içki ve eğlenceye dalmış bulunuyordu. **Hacı İl Bey**, bir sarhoş gürûhu hâline gelen bu müttefik Haçlı Ordusu'nu

ânî bir gece baskınına uğratarak mağlûb ve perişan etti.

Gerçekten tarihte **"Sırp Sındığı"** adıyla bilinen yerde vukûa gelen bu emsalsiz zafer, Balkanlar'daki müşterek Haçlı kuvvetlerine indirilen ilk amansız darbe olmuştur. Zira paniğe kapılan düşman askerlerinin bir kısmı telâş ve heyecanla birbirlerini kırmış ve kılıçtan geçirilemeyen diğer bir kısmı ise, kaçarken Meriç Nehri'nde boğulmuştur. O kadar ki, bu sefere iştirâk eden Macar Kralı **Layoş** bile canını güçlükle kurtarabilmiştir.

Bu sûretle henüz hedeflerine varamadan kahraman **Hacı İl Bey**'in kumandasındaki bir avuç Türk kuvvetinin ânî bir gece baskını karşısında perişan olan Haçlılar, bu **"Sırp Sındığı"** hezimetini kulaklarına küpe edindiler. Zira Türkler'i yakînen tanımalarını te'min eden ilk ciddî karşılaşma bu olmuştu.

Diğer taraftan **Sultan I. Murad** da bu müttefik teşebbüsünden gereken dersi almakta kusur etmedi. Bunu, başka benzer teşebbüslerin de takip edeceğini hatırından bir ân bile çıkarmadı. Esâsen o büyük kahraman, devletinin, Avrupa Kıtası'na sağlam bir şekilde tutunmadıkça âlemşümul bir karakter kazanamayacağını çok iyi kavramıştı. Bu sebeple **"Edirne"**yi askerî bir merkez hâline getirdi.

Bir taraftan fetihlere devam ederken, diğer taraftan da mahallî idâreyi Türk-İslâm esaslarına göre yeniden tanzim ederek bu bölgede büyük bir türkleştirme hareketine girişti. Bu maksadla Anadolu'dan devamlı bir sûrette muhâcirler getirtiyordu. Bütün bunları yaparken Balkan kavimleri arasındaki ihtilâfları tahrik ve Bizans'taki taht kavgalarına her vesîle ile müdâhale etmek fırsatını da kaçırmıyordu.

Bu sırada Trakya'nın bir kısmına da sahip olan Bulgar Kralı **Şişman**, ülkesinin büyük bir tehlikeye mâruz bulunduğunu kavrayarak Osmanlı Pâdişâhı'na hulûl çârelerini arıyordu. Bu maksadla kızkardeşi **Marya**'yı O'na zevceliğe verdi.

Fakat **Sultan I. Murad** böyle tâvizlerle yöneldiği millî ve askerî hedeflerden inhirâf edecek bir kimse değildi. Gerçekten bu evliliğe rağmen 1371 yılında bu krallığa âid **"Eski Zağra"** fethedilerek Osmanlı ülkesine katıldı.

Hattâ daha sonra Bulgaristan'ın bir **"Haçlı ittifakı"** te'sisine çalıştığı haber alınınca, 1388 yılında **Çandarlı Ali Paşa** kumandasında otuz bin kişilik bir Türk Ordusu harekete geçti. Kayınbirâderinin ülkesine karşı girişilen bu harekete Padişah da katılmıştı. Bu sefer, Osmanlı hâkimiyetinin, Trakya'nın kuzey hudûdunu teşkil eden **"Balkan Dağları"**nı aşmasını ve **"Rusçuk"**la **"Niğbolu"** arasındaki geniş sahanın da fethini sağlamıştı.

Esâsen daha 1380 yılına gelindiğinde Osmanlılar'ın Rumeli'deki fütuhâtı, Trakya'yı tamamen şümûlüne almış ve hatta bu bölgenin dışına taşmağa başlamıştı. Gerçekten Sırplar'ın 1371 yılında Türkler'e yenilmeleri Osmanlı Ordularınca **"Ustruma"** ve **"Vardar"** Nehri boylarının fethini kolaylaştırmıştı. Şöyle ki; yaptığı anlaşmaya rağmen gizliden gizliye Türk düşmanlığını tahrike devam eden Bizans'ın tesiriyle harekete geçen Sırplar, tarihe **"Çirmen Muhârebesi"** adıyla geçen bu karşılaşmadaki mağlûbiyetleriyle bir daha bellerini doğrultamayacak bir duruma düşmüşlerdi.

Gerçekten sadece kuzey kısmında birkaç müstakil Sırp Prensliği kalmış, **"Makedonya"** ve **"Prizren"** bölgesindeki Sırplar ise, Osmanlı himâyesini mecbûren kabul etmişlerdi. Ertesi sene Türk akınları, münferid hâdiseler sûretinde de olsa **"Arnavutluk"**a kadar varmış, Yunan Yarımadası'ndaki **"Atik"** bölgesine kadar uzanmıştı.

Trakya'da, 1371-1372 yıllarında kesîf bir türkleştirme hareketi görülmüştür. Bilhassa Makedonya'da **Evrenuz Bey** tarafından fethedilen **"İskeçe"**, **"Kavala"**, **"Zihre"**, **"Ferecik"**, **"Karaferye"**, **"Drama"** ve **"Serez"** gibi şehir ve ka-

sabalar, islâmî hayatın birer remzi olan câmi, medrese, han, hamam gibi dînî ve millî eserlerle donatılıyordu.

Arâzi, Osmanlı toprak rejimine göre yeniden tanzim ediliyor, idâreci kadro, sür'atle türkleştiriliyordu. Kurulan vakıf ve hayrât müesseseleriyle **"Hilâl"**e kavuşan bu yeni beldeler, bambaşka bir hüviyet kazanıyordu.

1372 yılında Makedonya'nın fethi tamamlandıktan sonra, kendini dört-beş sene bu îmâr ve türkleştirme hareketlerine hasreden **Sultan I. Murad**, nihâyet 1380 yılında Rumeli harekâtının yeni bir safhasını açmış ve hududlarını bir hayli genişletmiştir. Bir taraftan **"Niş"** ve **"Sofya"**, diğer taraftan da **"Ohri"**ye kadar genişleyen fetihler sebebiyle Trakya, Osmanlı Orduları için bir nevî üssü'l-hareke hâline gelmişti. Zira artık **"Sofya"**dan başka **"Manastır"** ve daha kuzeydeki **"Pirlepe"** bile Osmanlı hududları içine alınmış bulunuyordu.

Hattâ 1385'de **"Selânik"** dahî birinci defa olarak Türkler'in eline geçmişti. Nihayet 1389 yılında kazanılan **"Birinci Kosova Meydan Muhârebesi"**, Türkler'in Rumeli ve bilhassa Trakya'daki hâkimiyetlerini münâkaşa edilmez bir hâle getirmiştir. Gerçekten bu tarihten itibaren Avrupa Kıtası'ndaki Türk-Haçlı çatışmaları Trakya'nın çok ötesinde cereyân edeceğinden, artık bu bölgenin tarihte ilk defa -yüzyıllar boyu sürecek- sulh ve sükûn devri başlamış oluyordu. Tâ 1828-1829 Türk-Rus Muhârebesi'ne kadar devam eden bu devir, Trakya'nın bir bakıma altın çağıydı.

İlk defa olarak, zikredilen bu muhârebe Trakya etrafında birtakım endişelerin doğmasına sebep olmuştur. Bu tarihten Trakya'nın batı bölgesinin elimizden çıkarak esârete sürüklenişine kadar geçen siyâsî ve askerî hâdiseleri, biraz aşağıda alâkalı bahiste hülâsa edilmiş olarak bulacaksınız. Hattâ Batı Trakya'nın kaybından sonraki ızdıraplı esâret yıllarına da kısaca temas edilmiştir.

B - BATI TRAKYA'NIN EHEMMİYETİ

a) Stratejik Bakımdan:

Bir devletin hududları, nehirler ve dağ silsileleri gibi birtakım tabiî mânialara istinâden tesbit edilmedikçe, müstakar addedilemezler. Ayrıca, temini gerekli olan bu istikrar için, tahdid edilen arâzi dâhilindeki beşerî unsurun din, dil, ırk ve kültür husûsiyetleri de son derecede ehemmiyetlidir. Bu nokta-i nazardan incelendiğinde, Türkiye'nin **"Lozan Muâhedenâmesi"** ile çizilen -aşağı yukarı- bütün hududlarının gayr-i tabiî olduğu açıkça görülür. Bunun en tipik misâli ise, Avrupa yakasındaki hududlarımızdır.

Gerçekten bir zamanlar Devlet'imizin hükümet merkezi olan tarihî **"Edirne"**miz, bugün adetâ bir **"hudud taşı"** gibidir. Çünkü Türk ve Yunan hududu, onun varoşlarından geçmektedir. Bu sebepledir ki; neredeyse her sabah doğan güneşle birlikte şanlı **"Selimiye** Camii"nin zarif minârelerinin gölgesi, bugün Yunan'a âid olan ecdâd kanıyla sulanmış vatancüdâ topraklarımız üzerine düşmektedir.

Türkiye'nin geleceği için son derecede nezâket arz eden bu gayr-i tabiîlik ancak ve ancak **"Batı Trakya"**nın kurtarılmasıyla düzelebilir. Ancak bu takdirdedir ki, Türkiye'nin hududları, batıdan **"Rodos"**, kuzey batıdan ise **"Balkan"** dağ silsileleri gibi iki tabiî mâniaya istinad ettirilmiş olacaktır.

Esâsen Trakya'nın **"Meriç Nehri"** esas alınmak sûretiyle **"Doğu"** ve **"Batı"** olarak ikiye taksimi de son derecede gayr-i tabiîdir. Çünkü doğuda **"Karadeniz"** ve **"İstanbul Boğazı"**, güneyde **"Marmara"** ve **"Ege Denizi"**, batıda **"Rodos"** dağ silsilesi ve **"Ustruma Nehri"**, kuzeyde ise **"Balkan Dağları"** ile sınırlanan Trakya beşerî ve coğrafî bakımlardan tam bir vahdet arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Trakya hakkında birtakım endi-

şeler tevlîd eden 1828-1829 Türk-Rus Harbi'nin ortaya koyduğu gerçekleri göz önünde tutarak, 1864 yılında bütün eski Trakya'yı içine alan bir **"Edirne Vilâyeti"** teşkil etmiş olması çok mânidârdır. Bölgenin tarihî, iktisâdî ve etnik îcâblarını aksettiren bu mülkî taksîmât, temâs ettiğimiz vahdeti tescil eden ileri görüş mahsûlü bir davranıştır. Bu vahdet bozulmamış olsaydı, müstakbel bir harbde Türkiye için nâzik bir mes'ele teşkil eden **"İstanbul"** ve **"Boğazlar"**ın müdâfaası çok daha kolay olacaktı. Çünkü bu takdirde hududlarımız, aşılması güç olan birtakım tabiî mânialarla tahdid edilerek vatanımıza daha kolay ve başarı şansı yüksek bir müdâfaa imkânı sağlanacaktı. Ayrıca bu hududların İstanbul ve Boğazlar'a bugünküyle kıyaslanamayacak derecedeki uzaklığı da daha iyi bir müdafaa marjı ortaya çıkaracaktı.

Esâsen bu gibi stratejik zarûretleri çok iyi bilen fâtih cedlerimiz, devletimiz için Avrupa'da en iyi bir hudud olarak **"Tuna Nehri"**ni düşünmüş ve bu sebeple Tuna'ya kadar kesif bir türkleşme siyâseti takib ederek bu nehirden ötesini bir nevî harb marjı olarak elde tutmuşlardır.[206]

Bu sebepledir ki; düşmanlarımız bizi ciddî bir sûrette izmihlâle götüren bâdirelerin en büyüğü olan **"Doksan Üç Harbi"**ne kadar, dâima bu nehrin ötesinde karşılanmış ve yenilmiştir. Tuna'nın berisinde yer alan ve hâlis vatan telâkkî olunan toprakları, harbin musîbetlerinden masûn kılmak endişeleriyle ortaya çıkan bu davranış, bugün İstanbul ve Boğazlar içinde aynen vârid ve hattâ daha da büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Zira malûmdur ki; İstanbul ve Boğazlar'ın stratejik ehemmiyeti, devletimizin bekası için hiçbir yerle kıyası kaabil olamayacak bir derecededir. Üstelik silâhların

206 Bu gerçeği kavramak için **Prof. Dr. Ö. L. Barkan**'ın İktisat Fakültesi Mecmuâsı, Nu: 1-4'te yayınlanan ve 16. yüzyılda Rumeli'de nüfusun dağılışını gösteren haritaya bir göz atmak kâfîdir.

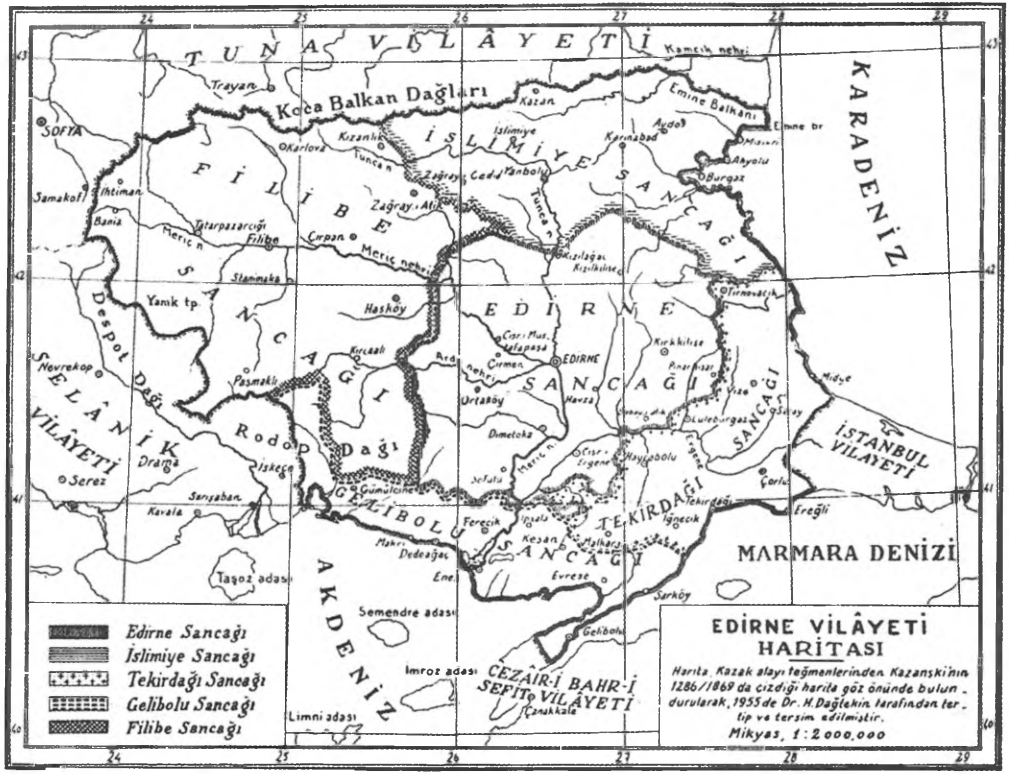

Osmanlı Devleti'nin 1864 yılında tesis ettiği ve Trakya'nın vahdetini ispatlayan **"Edirne Vilâyeti"** haritası

menzillerinin her gün biraz daha artmakta bulunması da İstanbul ve Boğazlar'ın müdafaası için Batı Trakya'ya sahip bulunmanın ehemmiyetini gitgide çoğaltmaktadır.

Diğer taraftan Batı Trakya toprakları, Yunan **"Megalo İdea"**sının ağırlık noktasını teşkil eden **"İstanbul"** için tehlikeli bir fiilî uzantı gibidir. Buraya sahip olan Yunanistan, âdetâ dar bir koridorla İstanbul'a biraz daha yaklaşmış bulunmaktadır. Bunun da **"Megalo İdea"** istikametindeki Yunan âmâl ve hissiyâtını kamçılayan psikolojik bir âmil olduğu muhakkaktır. Eğer Batı Trakya bizde kalmış olsaydı, Yunanistan'ın arâzisi, Yunan Yarımadası'yla bunun kuzeyine münhasır kalacak ve Trakya'dan İstanbul'a doğru geniş bir yol gibi uzanan bu geçit kapatılmış bulunacaktı.

Bütün bunların neticesi olarak, Avrupa'da en tabiî hudud çizgisi olan **"Tuna Nehri"**ne sahip olamayan bizler için **"Balkan"** ve **"Rodos"** dağ silsilelerine kadar uzanmanın -Tuna'ya nazaran ikinci derecede bir garanti bahşeden- stratejik ehemmiyeti açıkça ortadadır. Bugün için Batı Trakya'yı kurtaramamış olmanın ağır neticeleriyle karşılaşmadan, bu hatayı düzeltecek imkân ve fırsatların zuhûrunu temennî etmekten başka elden hiç bir şey gelmiyor.

Ancak bunun için her şeyden evvel, burasının bize âid bulunduğunu ilmî ve tarihî esbâb-ı mûcibesini hakkıyla kavramak ve gerektiğinde ihkâk-ı hak için harekete geçecek bir dirâyet ve şuura sahip olmak şarttır.

Türkiye'nin yakın hedeflerinden biri olan Batı Trakya, etrafında her gün biraz daha artan -Yunan tedhiş ve zulümlerinin dâvet ettiği- millî alâka, bu şuur uyanıklığını –yakın bir gelecekte- temine kâfî gelse gerektir. Ancak hayırlı bir netice elde edebilmek için idârecilerimizin Yunanistan'a karşı öteden beri binbir zaaf ile yürütegeldikleri siyâseti değiştirmeleri ve yarına âit hesapları şimdiden yapmaya başlamaları millî bir zarurettir.

b) Beşerî Bakımdan:

Evvelce belirtildiği üzere, Türkler, Rumeli'ye stratejik zarûretlerin sevkiyle geçmiş ve burada devamlı sûrette yerleşmek gâyesi gütmüşlerdir. Bu sebepledir ki; daha ilk andan itibaren fethettikleri şehir ve kasabaları, kültür ve medeniyetçe olduğu kadar nüfusça da türkleştirmek için hududsuz bir gayret ve faaliyet göstermişlerdir. Bu hususta ilk ciddî teşebbüsler, **Sultan I. Murad** tarafından icrâ edilmiştir.

Millî tarihimizin dev şahsiyetlerinden biri olan bu büyük hükümdar, son derecede ileri görüşlü, attığı her adımın hesâbını çok iyi yapan, zekî, çalışkan ve müdebbir bir devlet adamıydı. Osmanlı Devleti'nin âlemşümul bir rol oynayabilmesinin Rumeli'ye sağlam bir sûrette yerleşmeye bağlı bulunduğunu çok iyi takdir ediyordu. Bilhassa 1372 yılında Makedonya'nın fethi tamamlanınca, fetih hareketlerine dört-beş sene kadar ara verdi. Bu zamanı, ülkesine yeni katılan toprakların türkleştirilmesine hasretti. Bunu, bir taraftan câmi, medrese, han, hamam ve sebil gibi, islâmî hayrat ve hasenât müesseseleriyle, diğer taraftan da, Anadolu'dan getirilip boş arâziye yerleştirilen Türk muhâcirleri ile gerçekleştirmeye çalıştı.

Esâsen burada karşılaşılan yerli halkın büyük bir kısmı, Trakya'nın ilk sâkinleri ve aslen Türk olan **"Traklar"**dı. Bunlara ilâveten 10. yüzyıldan itibaren birtakım Türk boyları, kuzeyden gelerek Tuna'yı geçmiş ve Bizans İmparatorları tarafından bu bölgeye iskân edilmişlerdi. Bunlar da **"Oğuzlar"**, **"Kumanlar"** ve **"Peçenekler"**di. Bunların büyük bir kısmı da ilk Osmanlı fetihleri esnâsında ve daha sonra Anadolu'dan gelen ırkdaşlarıyla kaynaşmışlardır.

Rumeli'ye Osmanlı fetih hareketleri neticesinde yerleşen Türkler, üç grup teşkil ediyorlardı: **"Konyar-**

lar", **"Yürükler"** (Yörükler) ve **"Tatarlar"**.[207] Bunlardan **"Konyarlar"**ın Konya'dan kalkıp gelerek buraya yerleşmiş bulundukları hususunda ittifak eden müellifler, bu yerleşmenin Osmanlılar zamanında mı, yoksa onlardan çok daha evvel Bizans imparatorları vasıtasıyla mı gerçekleştiği mes'elesinde anlaşamamaktadırlar.[208]

"Yürükler"in ise Rumeli'ye Osmanlı fetihleriyle geçip, yerleştiklerinde şüphe yoktur. Dîvân-ı Hümâyun Mühimme Defteri'ndeki bir kayıdda onlar için:

"... Ecdâd-ı izâmım hazretleriyle evâilde fisebilillâh gazâ ve cihad niyetiyle kabâil ve aşâirleriyle Anadolu'dan Rumeli yakasına geçen asker taifesinden olmakla..."[209] denilmektedir.

Ancak bu Türk aşîretlerinin Rumeli'ye yerleşmeleri, her zaman kendi rızâlarıyla olmamış, bazen de çeşitli sebeplerle bir **"sürgün edilme ve mecbûrî iskân"** sûretinde gerçekleştirilmiştir.[210]

"Yürükler" ve **"Tatarlar"**, 14. yüzyıl ortalarından îtibaren devamlı dalgalar hâlinde gelerek Trakya'ya yerleşmişlerdir. Daha sonra gelenler ise, batı ve kuzey kesimlerine doğru yayılarak buralarda ya bir sipahinin **"timar"**ında veya bir **"has"**ta yerleşerek buralarının kesîf bir sûrette türkleştirilmesini temin etmişlerdir. **"Moğol İstilâları"** ve hâssaten

207 Tafsilât için bkz.: **M. Tayyib Gökbilgin**- Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul, 1957, sh: 9 vd.

208 **M. Tayyib Gökbilgin**- a.g.e., sh: 11.

209 Bkz: **Ahmet Refik**- Anadolu'da Türkmen Aşîretleri, İstanbul, 1930 isimli eserde yer alan 167 numaralı vesîka.

210 Bkz: **Ahmet Refik**- a.g.e. de yer alan 36 nuraları vesîka; **M. Tayyib Gökbilgin**- a.g.e., sh: 13; **Doç. Cengiz Orhonlu**- Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşîretleri İskân Teşebbüsü, sh: 12; **Ö. L. Barkan**- Bir İskân ve Kolonizasyon Politikası Olarak Sürgünler- İktisat Fakültesi Mecmuâsı, c. 15; İslâm Ansiklopedisi- **Mehmet II** Maddesi, sh.: 520; **Prof. M. H. Yinanç**- Selçuklular Devri, sh: 170.

Timur harekâtı da Anadolu'dan kaçanların Rumeli'ye geçip yerleşmelerinde diğer bir âmil olmuştur.[211]

Yürükler ve Tatarlar'ın Rumeli'de gittikçe çoğalmaları, zamanla onlardan azamî bir şekilde istifâde yollarının aranmasına sebep olmuştur. Bu maksadla daha kuruluş devrinde esaslı bir şekilde sayımları yapılmış ve ciddî bir teşkilât hâline getirilmişlerdir.

Bunlar, daha sonra 1691 tarihli bir hatt-ı hümâyûn ile **"Evlâd-ı Fâtihân"** adıyla yeniden teşkilâtlandırılmış ve kendilerine birtakım muâfiyetler tanınmıştır.[212]

Rumeli'deki türkleştirme hareketinde ilk iskân mıntıkası olan Trakya, zamanla bu işler için âdetâ bir üssu'l-hareke hâline gelmiştir. Bu sebeple en kesîf türkleşme burada görülmüştür. Bu yüzden **"Lozan Muâhedenâmesi"**nin imzâsı sırasında bile Türkler, Batı Trakya'da iki yüz bin nüfusla ekseriyet teşkil etmekteydiler. Bu sebepledir ki; burasının kaderini tâyin için teklif ettiğimiz plebisit kabul edilmemişti. Hâlbuki daha önce cereyân eden harpler ve bunlardan bilhassa **"Balkan Harbi"** oradaki Türk nüfusunun büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştu. Buna rağmen Türkler, Rumlârla kıyas kabul etmez bir çoğunluk arz ediyordu.

Gerçekten Lozan'dan sonra Rum ve Türk ahâli arasında yapılan karşılıklı mübâdele sırasında Batı Trakya'nın iki yüz bin kabul edilen sekenesinin -bunca muhâcerete rağmen- yine de yüz yirmi bini Türk'tü. Buna mukabil Rumlar, sadece otuz dört bin kişiydiler. Üstelik de bu rakamlar, Yunan resmî makamlarınca ortaya konulmuştu. Türkler'in Yunanlılarca beyân olunan bu miktardan çok daha fazla olduklarından da aslâ şüphe edilmemelidir.

Batı Trakya Türkleri, İstanbul Rumlarına karşılık ola-

211 Bkz.: **Ö. L. Barkan**- a.g.e., sh: 231.

212 Tafsilât için bkz. **M. Tayyib Gökbilgin**- a.g.e., sh: 255 vd.

rak mübâdeleden istisnâ edilmişlerdir. Hem de güyâ her hususta mütekabiliyet şartlarıyla?! Bugün Batı Trakya Türkleri'yle İstanbul Rumları'nı iktisâdî, içtimâî ve hatta hukûkî bakımlardan mukayeseye imkân var mıdır?!..

Bu, şununla da sâbittir ki, mübâdele sırasında Rumlar'ın en az dört-beş misli bir nüfus ekseriyetine sahip olan Batı Trakya Türkleri, bugün artık üç yüz elli bine varan mahallî nüfusun dörtte biri kadar ehemmiyetsiz bir azınlık durumuna düşmüş bulunmaktadırlar. Türkiye'deki soydaşlarına kıyâsen normal bir nüfus artışıyla beş yüz bine varmaları gerekirken acaba nasıl olmuş da böyle bir nüfus gerilemesi göstermişlerdir. Bunun çeşitli sebeplerini ileride yeri geldikçe îzah edilmiş bulacaksınız. Burada sadece şu kadarını söyleyeyim ki: Yunan Milleti'nin ruhunun derinliklerini dolduran korkunç aşağılık duygusu, tarihi boyunca dâima şedid bir Türk düşmanlığı sûretinde tezâhür etmiştir. Çünkü takrîben beş yüz yıl Türk idâresi altında başı eğik bir şekilde yaşamışlardır.[213] Bu yüzden dün **"Girit"**te icrâ edilen **"Türkleri**

213 Yunan Milleti'ndeki bu umûmî **"aşağılık duygusu"** ve **"Türk düşmanlığı"** meselesinde şimdiye kadar bir tek istisnâ görülmüştür. O da muâsır Yunan tarihçisi **Dimitri Kitsikis**'tir. O'nun **"Türk Yunan İmparatorluğu"** adıyla yayınladığı eser (İstanbul, 1996)'e göre:

*"Osmanlı İmparatorluğu, Yunanlılar için hiçbir zaman **"400 yıllık bir kölelik"** dönemi olmamış, tam tersine Yunan kültürünün özgürce geliştiği ve evrensel tarihe katkıda bulunduğu bir ortam yaratmıştır. **Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeci olmayan, çok uluslu ve tek bir hânedânın yönetimi altında en uzun süre yaşayan Dünya devletlerinden biri"** olarak vasıflandıran **Kitsikis**, çok sonra olsa bile gelecekte Türk ve Yunan gençlerinin aynı tarih kitabını okumalarını arzuluyor.*

***"400 yıllık kölelik"** söyleminin Batılı devletlerin yayılma emellerine bağlı olarak işlendiğini, iki halk arasında yaratılan nefretin de bu amaca hizmet ettiğini savunan yazar, gelecekteki düşü olan bu tarih kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk-Yunan **"ortak alanında"** Bizans ve **Büyük İskender**'in imparatorluklarından sonra üçüncü imparatorluk olarak yer alacağını öne sürerken 18. yüzyılın ünlü Yunan devrimcisi **Rigas**'ın şu söz-*

kaçırma, iktisâden çökertme ve her vesîleyle yok etme" gibi barbarca hareketlerle yürüyen an'anevî Yunan siyâsetinin bugün **"Kıbrıs"** ve **"Batı Trakya"** yeni birer tatbikât sahası olmuştur.

Batı Trakya Türklüğü'nü azınlık hâline getiren Yunan siyâsetinin çeşitli tezâhürlerinden biri de oradaki bazı etnik unsurlara kendilerinin **"Türk"** olmadıkları şuurunu vermek için girişilen kesîf propagandadır. Bunun en tipik misâli de **"Pomaklar"** üzerinde hâlâ devam etmekte olan telkin ve tedhiştir. İleride daha geniş olarak temas edilecek olan bu Yunan baskılarına rağmen Batı Trakya Türklüğü'nün millî şuur bakımından -Türkiye'nin havsalaya sığmaz ihmalkârlığına rağmen- hâlâ son derece uyanık bulunması, bu dâvâda en memnûniyet verici bir husustur.

Batı Trakya Türkleri'nin acı kaderi ve çektiği ızdırapları hakkıyla kavrayabilmek için, O'nun kaybedilişiyle neticelenen tarihî hâdiseleri de kısaca ve kronolojik olarak incelemek gerekir.

C - BATI TRAKYA'NIN KAYBEDİLİŞİ

a) Balkan Harbi'ne Kadar

Batı Trakya, 1828 yılına gelinceye kadar, Osmanlı idâresi altında uzun bir sulh ve sükûn devri idrâk eylemiştir. Bu tarihte ortaya çıkan yeni bir Türk-Rus Harbi, burasını, geleceğinden endişe edilir tehlikeli bir hudud bölgesi hâline getirmiştir. Zira bu harbin nihâyetinde imzâlanan 14 Eylül 1829 tarihli **"Edirne Muâhedesi"**yle Yunanlılara **"istiklâl"** verilmiş ve bu sûretle Türkiye, kendisine, sınırdaş bir düşman daha kazanmış oluyordu. Esâsen bu harbin sebebi de Yunanistan'ı

---

lerini aktarıyor:

"-Osmanlı İmparatorluğu, tüm bölgelerinden bilginlerin övdüğü, Dünya'nın en güzel krallığı idi." (Eserin arka kapağındaki takdim yazısı)

Osmanlı Devleti'ne sırf vergi veren muhtâr bir devlet hâline getirmek maksadıyla Ruslar'la İngilizler arasında daha önce tanzim edilmiş olan bir protokolün tatbik mevkiine konulmak istenmesiydi. Ruslar, bununla birlikte kendi hesaplarınca da daha birtakım talepler ileri sürünce, Osmanlı Devleti buna yanaşmamış ve harp çıkmıştı.

Fakat ne yazık ki, bu harpten sadece bir yıl önce, Osmanlı ve Mısır müşterek donanması **"Navarin"**de Rus, İngiliz ve Fransızlar tarafından âni bir baskınla batırılmış bulunuyordu. Diğer taraftan 1826 yılında da Türk Ordusunun an'anevî şekli olan **"Yeniçerilik"** bir inkılâp hevesine kurban edilerek ortadan kaldırılmıştı. An'anesiz ordu olmayacağı cihetle yenisi de henüz tam mânâsıyla kurulamamıştı. Buna rağmen Ruslar, **"Kafkas Cephesi"**nde başarı sağlamışlarsa da **"Rumeli Cephesi"**nde ciddî bir varlık gösterememişlerdi. Ancak harbin ikinci yılında, kendisini kırk dört gün kahramanca müdafaa etmiş olan **"Silistre"**yi almış, fakat yine de **"Şumnu Kalesi"** önünde takılıp kalmışlardı.

Rus Başkumandanı **Diyebiç**, uzun süren Şumnu muhâsarasından hiçbir netice elde edemeyeceğini anlayınca çılgınca bir teşebbüse girişti. Şöyle ki; burada cüz'î bir kuvvet bırakarak sür'atle Edirne üzerine doğru sarktı. Aslında tam bir blöf olan bu hareket, husûle getirdiği hayret ve şaşkınlık sebebiyle bir ân için başarıya da ulaştı. Gerçekten 22 Ağustos 1829' da Edirne, tarihte ilk defa Rus işgâl ve istilâsına mâruz kaldı. Ancak Ruslar, tâ Tuna sâhillerinden buraya kadar pek çok zâyiât vermiş ve mevcudları yirmi bin kişiye kadar düşmüştü. Hâlbuki bu sırada yalnız Edirne'de otuz bin, **"Şumnu Kalesi"**nde ise yirmi bin Osmanlı askeri vardı. Diğer taraftan **"İşkodra"** vâlisi **Mustafa Paşa** emrindeki on beş-yirmi bin kişilik bir kuvvetle Filibe'ye doğru ilerliyordu. Bütün bunlara ilâveten devrin pâdişâhı **II. Mahmud** da İstanbul'da otuz bin

kişilik bir kuvvet toplamıştı.

Bu durumda sadece birkaç gün dayanılırsa, Ruslar'ın perişan olacakları muhakkaktı. Zira Edirne'ye ulaşabilen yirmi bin kişilik kuvvetlerinde bile disiplinden eser kalmamıştı. Bunlar etrâfa yayılarak civar köyleri yağmalamaya ve ahâliyi katliâma başlamışlardı. Bu sûretle başıbozuk bir hâle gelen bu ordunun bazı öncü birlikleri, Marmara sâhillerine varmıştı. Bu durumda bir çapulcu gürûhu hâline gelmiş olan Rus kuvvetlerinin sür'atle imhâsı, imkân dâhilinde olduğu hâlde, Edirne'nin sukûtundan doğan heyecan ve telâş, bu gerçeğin kavranılmasına engel olmuştur. Fakat gerek Ruslar ve gerekse hissiyât îtibariyle onlarla birlik olan diğer devletler, Rus Ordusu'nun fecî durumunu fark ederek Osmanlı devlet ricâlinin uyanmasına fırsat vermeden harekete geçmişler ve yukarıda bahsi geçen **"Edirne Muâhedesi"**nin imzâlanmasını temin etmişlerdir. Bu muâhede, bizim için büyük ölçüde bir arâzi kaybına sebeb olmamışsa da Yunanistan'a istiklâl verilmesi yönünden **"Kaynarca"**dan beri imzâladığımız en kötü anlaşmaydı. Bu bakımdan Türk siyâset tarihinde eşine ender rastlanır bir gaflet örneğidir.

Edirne Muâhedesi, Yunanistan'a istiklâl kazandırmışsa da Rusya'ya hiçbir fayda sağlamamıştı. Bu yüzden Türk düşmanlığını millî bir siyâset haline getiren Ruslar, Balkan kavimlerini tahrikle Osmanlı Devleti'nin başına çeşitli gâileler çıkarmaktan bir ân bile geri kalmamışlardır. Bu hareketler sebebiyle 1853 yılında çıkan **"Kırım Harbi"**nde İngiliz ve Fransızlar da devletler muvâzenesinin bozulması endişesiyle bizim yanımızda yer almışlardı.

Ruslar'ın fecî bir mağlûbiyete uğramaları ile neticelenen bu harbin doğurduğu mes'eleleri bir hâl şekline bağlayan 1856 tarihli **"Paris Muâhedenâmesi"**, iki tarafın da Karadeniz'de tersâne kurması ve donanma bulundurmasını

yasaklamıştı. Osmanlılar, bu durumu, Marmara Denizi'nin imkânlarıyla telâfi edebilirlerdi. Bu sebeple bizim için ehemmiyetli olmayan bu karar, Ruslar için ölüm demekti. Ruslar'ın bu durumu düzeltmek maksadıyla çıkardıkları **"1877-1878 Türk-Rus Harbi"** ise, Avrupa Kıtası'ndaki mevcûdiyetimize inen en ağır darbelerden biri olmuştur. Gerçekten Rûmî 1293 yılına rastladığı için millî tarihimizde **"Doksanüç Harbi"** diye adlandırılan bu harbin sonunda, çok büyük maddî ve mânevî kayıplara uğradık.

Sultan II. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarına rastlayan bu harbi önlemek için hududsuz bir gayret sarf etmiş, fakat ne yazık ki, bunda muvaffak olamamıştı. Zira henüz devlet dizginlerini tam manâsıyla eline alamamış bulunuyordu. Üstelik siyâsî iktidar, büyük devlet adamı **Sultan Abdülaziz** merhumu önce hal' ve beş gün sonra da câniyâne bir sûrette katlettirmiş olan müstebit ve muhteris bir kadronun elindeydi. Bunlar, Serasker **Hüseyin Avni Paşa, Midhad Paşa,** Mütercim **Rüştü Paşa** ve Şeyhülislâm **Hayrullah Efendi**'ydi.

Sultan Abdülazîz merhumun binbir güçlükle kurabildiği muazzam orduya güvenen bu diktatör taslakları, böyle bir harbi kazandıkları takdirde o mübârek padişahın katliyle sarsılmış olan îtibarlarını da takviye etmek ümid ve hayaliyle hareket ediyorlardı. Gerçi bunlardan **Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülazîz**'in katlinden sadece on iki gün sonra bir sûikaste kurban giderek sahneden çekilmişti. Fakat devlet, yine de çoğu O'nun arkadaşı olan ihtilâlci bir kadronun elindeydi.

Hakikaten bu sırada Türk Ordusu, Rus Ordusu'ndan çok daha kuvvetliydi. Fakat **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı girişilen ihtilâl teşebbüsü dolayısıyla dâhilî disiplini bozulmuş ve subaylar birbirlerini dinlemez olmuşlardı. Üstelik Türk Ordusu'nun başındaki kumandan **Abdülkerim Paşa,** Tuna

Nehri'nin stratejik ehemmiyetini kavrayamayarak Ruslar'ın burasını geçmelerine seyirci kalmış, Türk Ordusu'nu daha başlangıçta telâfisi imkânsız bir büyük bâdireye sürüklemişti. Bu yüzden O azlolunarak yerine Hırvat-Alman kırması bir muhtedî olan Müşir **Mehmed Ali Paşa**[214] tâyin olundu. Fakat artık Tuna'yı aşmış bulunan Rus kuvvetlerinin önü bir daha kesilemeyerek felâketler birbirini kovaladı. Gerçi arada **"Plevne Müdâfaası"** ve **"Şıpka Geçitleri"**ndeki birçok çarpışmalar gibi kahramanca direnişler de görülmüştür. Fakat bunlar, bizim için tarihte en fecî karşılaşmalardan biri olan bu harbin meş'ûm neticelerini aslâ değiştirememişlerdir.

22 Ekim 1877'de Edirne'yi, ikinci defa ellerine geçirmeye muvaffak olan Ruslar'la 31 Ocak 1878'de burada bir mütâreke akdolunmuş, fakat düşman, bu mütârekeye rağmen ilerleyişini durdurmamıştır. Gerçekten Rus kuvvetleri, çok kısa bir zaman sonra bir taraftan Batı Trakya'nın hududu **"Struma Nehri"**ne, diğer taraftan da İstanbul'un bir banliyösü olan **"Ayastefanos"** (Yeşilköy)'a ulaşmıştır. Burada Osmanlı murahhaslarına âdetâ dikte ettirerek imzâlattıkları **"Ayastefanos Muâhedesi"** (3 Mart 1878) devletimizi, Rusya'ya bir nevî tâbî bir mevkie sokuyordu. Sultan **II. Abdülhamid**'in siyâsî dehâsı sâyesinde hiçbir zaman tatbik mevkiine konulmamış olan bu muâhedenin, bizim için en ağır olan hükümleri, Rumeli topraklarımızın kaderine müteallikti.

Gerçekten **"Ayastefanos Muâhedesi"**yle Türkiye, kendisine sınırdaş ikinci bir düşman devlet daha kazanmış oluyordu. Bu devlet, bize bir pamuk ipliğiyle bağlı kalacak olan

214 **Mehmed Ali Paşa, Karl Detrois** adında Alman ve Hırvat kırması bir muhtedîdir. Prusya asıllı olduğuna dâir bir rivâyet de vardır. 1834 yılında Magdeburg şehrinde doğmuş, 1878'de Arnavutluk'ta vefât etmiştir.

Ali Fuad Cebesoy ve **Mehmed Ali Aybar**'ın ana tarafından dedeleridir. (Daha fazla bilgi için bkz: **Mahmud Çetin**- Boğazdaki Aşîret, İstanbul, 1998, sh: 65 vd.)

büyük bir **"Bulgaristan Krallığı"**ydı. Üstelik Karadeniz'den Arnavutluk'a ve kuzeyde Tuna boylarından güneyde Ege Denizi'ne kadar uzanan bu yeni krallık, iki yıl müddetle Rus kuvvetlerinin işgâli altında kalacaktı. Bu ise, Batı Trakya'nın sâhil kesiminden Rusya'nın Ege ve dolayısıyla Akdeniz'e açılması demekti. Doğuda sınırı **"Midya"** ve **"Lüleburgaz"** yakınlarından geçen Bulgar Krallığı, **"Kırklareli"**ni bile içine alıyor, buradan batıya doğru **"Gümülcine"**, **"İskeçe"** ve **"Kavala"** boyunca ilerleyerek bütün Batı Trakya'yı ihtivâ edecek şekilde Struma Nehri'ne ulaşıyordu.

Görünüşte Bulgar, hakikatte ise Rus işgâl ve istilâsına mâruz kalan bu hâlis Türk topraklarının asırlardır sahip ve hâkimi bulunan ırkdaş ve dindaşlarımız, doğup büyüdükleri köy ve kasabaları terk ederek İstanbul'a doğru perişan göç kafîleleri hâlinde yollara dökülmüşlerdi. Bunların ancak cüz'î bir kısmı selâmetle İstanbul'a ulaşabiliyordu. Çünkü tâ Tuna'dan itibaren yollar, müşterek bir imhâ plânını tatbik mevkiine koyan Rus ve Bulgar asker ve komitecilerinin mütemâdi tecâvüzleri sebebiyle büyük bir tehlike arz ediyordu.[215] Sağsâlim İstanbul'a varmak bahtiyarlığına erebilenler ise, aç, çıplak ve sefil bir kalabalık hâlinde İstanbul'un câmi ve medreselerini hıncahınç dolduruyorlardı. Gerçekten bu sûretle İstanbul'a gelebilen Rumeli muhâcirlerinin yekûnu, bu şehrin normal nüfusunu bile aşmış bulunuyordu.

Göç edemeyip kalanlar ise, Rus ve Bulgar hunharlıklarına[216] dayanamayıp silâha sarılmış ve müstevlî kuvvet-

---

215 Bu göçlere âid acı gerçekleri kavramak için bkz: **N. Bilâl Şimşir**- Rumeli'den Göçler, c: I, Ankara, 1968; c: II, Ankara 1970.

Bu harbin sebep olduğu göçlerle ilgili resmî vesâiki ihtivâ eden bu kıymetli eser, aynı zamanda Rus-Bulgar müşterek mezâlimini de resmî ağızlardan pek güzel aksettirmektedir.

216 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1972, c: II, sh: 564 vd.; **Hüseyin Râci**- Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, İstanbul, 1330.

lerle dâsitanî bir gerilla savaşına başlamışlardı.[217] Bunlarla Kazak süvârî bölükleri arasında ilk silâhlı çatışma, Ayastefanos Muâhedesi'nin henüz mürekkebi bile kurumadan 14 Nisan 1873 tarihinde **"Çirmen"** yakınlarında başlamış ve sür'atle bütün bölgeye yayılmıştı. Gerçekten **"Filibe"** ve **"Tatarpazarcığı"**ndan **"Meriç"** ve **"Arda"** vâdisiyle **"Rodop Dağları"**, Türk milis kuvvetlerinin harekât sahasıydı. Rus kuvvetlerini ânî baskınlarla bir hayli müşkil duruma sokan bu harekâtı yatıştırmak maksadıyla burasını dolaşan Osmanlı ve Rus temsilcileri, halkın **"Türk idâresinden başka bir idâreyi asla kabul etmemek ve Ruslar çekilip gitmedikçe silâhlarını ellerinden bırakmamak"** husûsundaki kat'î azim ve kararını yerinde tesbit ve müşâhede eylemişlerdir.[218]

Rus ve Bulgar müşterek mezâlim ve yağmacılığına karşı ortaya çıkan bu harekât, nihayet Batı Trakya'da ilk Türk **"Muvakkat Hükümeti"**nin kurulmasına müncer olmuştur. **Ahmed Ağa Timirski** adındaki bir mahallî halk kahramanının reisliği altında kurulan bu hükümet,[219] Müslüman ahâliye yapılan mezâlimi raporlar ve muhtıralarla Bâb-ı Âli ve Dünya Umûmî efkârına duyurmağa çalışıyordu. **"Kırcaali"** ve **"Rodop"** havâlisindeki bu ayaklanma, burasının bilâhare Bulgarlar'ın elinden alınarak **"Şarkî Rumeli"** adıyla imtiyazlı bir Osmanlı vilâyeti hâline konulmasının en büyük âmili olmuştur. Bunlar daha sonra Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin de Bulgarlar tarafından ilhâkına karşı yeniden ayaklanacak ve tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmaya muvaffak olacaklardır.

Osmanlı Devleti'ni, O'nun istiklâl ve hâkimiyetiyle te'lif edilemeyecek bir ölçüde büyük maddî ve mânevî ka-

217 Bkz: **Tevfik Bıyıkoğlu**- Trakya'da Millî Mücâdele, c: I, Ankara, 1955, sh: 19 vd.

218 a.y.

219 **Tevfik Bıyıkoğlu**- a.g.e., sh: 21 vd.

yıplara uğratan **"Ayastefanos Muâhedesi"**, öteden beri hassâsiyetle korunmaya çalışılan devletler muvâzenesini Rusya lehine olarak bozmuştu. Bundan en fazla endişeye kapılan da İngiltere'ydi. Çünkü Hindistan'ı bir servet kaynağı olarak elinde tutan bu devlet, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni bir nevî peyk hâline getirerek Ortadoğu'ya sarkmasını kendisi için son derecede tehlikeli addediyordu. Bu, her şeyden önce, **"Hindistan yolunun emniyeti"** mes'elesiydi.

Bu durumu çok iyi takdir eden **Sultan II. Abdülhamid**, evvelce tafsil edildiği üzere, **"Kıbrıs tâvizi"** ile onları tatmin ve Rus emellerine karşı çıkmaya imâle ederek bu tehlikeyi asgarî bir zararla atlatmak imkânını bulabilmiştir. Gerçekten İngiltere'nin gayretleri sonunda 13 Temmuz 1878 tarihinde imzâlanan **"Berlin Muâhedesi"**, Rusya'nın kazançlarının çoğunu elinden alıyordu. Şöyle ki: Bulgaristan'a bırakılan arâzi bir hayli azaltılmıştı. Ayastefanos Muâhedesi'nin çizdiği hududlardan artık eser kalmamıştı. Eskiden Edirne Vilâyeti'ne bağlı iki sancak merkezi olan **"Filibe"** ve **"İslimiye"**, **"Şarkî Rumeli"** adıyla tamamen Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmak üzere yeni ve imtiyazlı bir vilâyet hâline getirilmiş ve Türkiye'ye tâbî muhtar bir krallık olarak te'sis edilen Bulgaristan, güneyden bu vilâyet ile hududlandırılmıştı.

Ancak Trakya'nın vahdetini bozmak sûretiyle kurulan **"Şarkî Rumeli"** vilâyeti dâhilinde Osmanlı askerinin bulunması yasaklanmıştı. Bu sebepledir ki; burada yerli jandarma ve milis kuvvetlerine havâle edilen dâhilî asayiş bir türlü sağlanamamış, **"Berlin Muâhedesi"**ne rağmen devam eden Rus ve Bulgar mezâlimine karşı ayaklanmalar sürüp gitmiştir.[220] Çünkü buradaki jandarma ve milis kuvvetlerinin yekûnu altı bin kişiyi geçmiyordu. Üstelik vilâyetin başına tâyin olunan **Aleko Paşa**, Türkler'den ziyâde Bulgarlar'ı tutuyordu. O'nun

220 Tafsilât için bkz: **Tevfik Bıyıkoğlu**- a.g.e., sh: 41 vd.

beş yıl süren vâliliği esnâsında bütün memuriyetler ve kilit noktaları, Bulgar memurlarına verilmiş, burası âdetâ fiilen Bulgarlar'ın eline geçmişti.

Nihâyet 18 Eylül 1885 tarihinde bir ihtilâl yaparak iktidarı eline geçiren **"Bulgar Liberal Partisi"**, vâli **Gavril Paşa** ve diğer Türk idârecilerini tevkif ederek **"Şarkî Rumeli"** Vilâyeti'nin Bulgaristan'a ilhâk olunduğunu îlân etti. Bâb-ı Âli ne yazık ki; Berlin Muâhedesi'nin âşikâr bir sûrette ihlâli demek olan bu emr-i vâki karşısında, o muâhedeyi imzâlayan büyük devletlere başvurmaktan başka hiçbir şey yapamamıştır.

Bu sırada **"Filibe İslâm Cemaati"**, civar kazâ ve livâların mümessillerinden mürekkep bir kongre toplayarak ilhâk hareketini protesto ettirmek teşebbüsünde bulunduysa da, Bulgarlar'ın çıkardıkları güçlükler sebebiyle bunda muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine **"Rodop"** ve **"Kırcaali"** Türkleri, tekrar silâha sarılarak vilâyetle olan irtibatlarını kesmişlerdir.

Mes'eleyi bir hâl şekline bağlamak için İstanbul'da, 5 Kasım 1885 tarihinde Berlin Muâhedesi'ni imzâlayan devletlerin murahhaslarınca toplanan konferanstan da hiçbir netice alınamayınca, Bâb-ı Âli, Bulgaristan'la re'sen ve sulh yoluyla anlaşmayı uygun gördü. Bu sebeple 1886 yılı başında imzâlanan bir anlaşma ile Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin vâliliği, her beş senede bir yenilenmek şartıyla Bulgar Prensi'ne bırakıldı. Ancak kahramanca karşı koymalarına mükâfat olarak **"Kırcaali"** ve **"Rodop"** arâzisi, bu vilâyetten ayrılarak kat'î bir sûrette Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

Daha sonra 5 Nisan 1886 tarihinde toplanan **"İstanbul Konferansı"**nda bu anlaşma, büyük devletlerin tasdîkine arz edildi. Onlar da bunu ufak-tefek değişikliklerle aynen kabul ve tasdik ettiler.

b) Balkan Harbi'yle Başlayan Dram:

Berlin Muâhedenâmesi Osmanlı arâzisini kuzeybatı cihetinden **"Balkan Sıradağları"** ile sınırlandırmıştı. Burası, arzu edilen istikrarı sağlamak bakımından Tuna Nehri'nden sonra en müsâid bir mevkiydi. Fakat Osmanlı hududlarının çeşitli taarruz ve tecâvüzlerden masun kalması, bu tabiî mânialara rağmen yine de sağlanamamıştır. Çünkü bir taraftan Bulgarlar, **"Ayastefanos Muâhedesi"** ile Batı Trakya sâhillerinden Ege Denizi'ne açılan büyük Bulgaristan'ı bir türlü unutamıyor ve -hiçbir zaman tatbik mevkiine konulamayıp kâğıt üzerinde kalmış olsa bile- bu muâhedenâmenin çizdiği hududları, kendileri için âdetâ bir hak olarak telâkkî ediyorlardı.

Diğer taraftan Yunanlılar ise, 1829 tarihli **"Edirne Muâhedesi"**yle ummadıkları bir devlete nâil olmanın hazımsızlık ve şımarıklığı içinde birtakım ölçüsüz hayaller peşinde koşuyorlardı. Fakat asıl ehemmiyetli olan şuydu ki; başta bu iki Balkan kavmi olmak üzere, hemen hemen bütün Hıristiyan unsurları devamlı bir sûrette tahrik eden, gerçekten müessir birçok dış âmil de vardı.

Hakîkaten, Osmanlı Devleti'nin iç bünyesine âid çeşitli zaafları açığa çıkaran **"Doksanüç Harbi"**, öteden beri hâlis Türk topraklarını taksim gâyesi peşinden koşan büyük devletlerin, bu emellerine nâil olmak husûsundaki ümitlerini kuvvetlendirmişti. Bu sebeple başta Rusya olmak üzere, diğer büyük devletler, Hıristiyan unsurları tahrik husûsundaki faaliyetlerini alabildiğine hızlandırmışlar ve bunun sonunda **"Şark Mes'elesi"**, gâyet girift bir şekil almaya başlamıştı. Siyâsî edebiyatta Osmanlı topraklarının taksim mânâsında yerleşen bu tâbirin ifâde ettiği Türk-İslâm düşmanlığının ilk tatbikat sahası da Avrupa Kıtası'ndaki hâlis Türk toprakları olmuştur. Bilhassa Yunanlılar, **"Kadîm Yunan Tefekkürü"**nün

tâ **"Rönesans"**tan beri Hıristiyanlık efkâr-ı umûmiyesi üzerinde uyandırdığı alâka ve hürmetkârlıktan istifâde ile dehşetli bir propaganda icrâ ediyor ve binnetice büyük devletlerin, -hıristiyan unsurların bir nevî hâmîleri sıfatıyla- Osmanlı Devleti'nin iç işlerine devamlı ve müz'iç bir sûrette müdâhalede bulunmalarına imkân veriyordu. Bütün bu sebepler sonunda, Rumeli, bir nevî **"cadı kazanı"** gibi alabildiğine kaynamaya başlamıştı.

Bu bölgede birbirini kovalayarak nihayet 1912 **"Balkan Harbi"**ne müncer olan çeşitli siyâsî ve askerî gâileler hakkında bir tafsilâta girişmeyeceğiz. Bunlar, bu eserin birinci cildinde gerektiği kadar izah edilmiştir.[221] Ancak şunu ifâde etmekte fayda vardır ki; dış tahriklerin eseri olan bu gâilelerle atbaşı beraber giden dâhilî bünyemizdeki inhitat da artık had bir safhaya varmış bulunuyordu. Gerçekten Balkan Harbi yıllarına gelindiğinde, tarihte **"kaht-ı rical"** tâbiriyle ifâde edilegelmiş olan gerçek bir devlet adamı yokluğu, dehşetli bir felâket hâlini almıştı.

Arka arkaya iş başına gelen birbirinden değersiz birçok devlet adamı, yüzyıllardan beri zaferden zafere koşan büyük Türk Milleti'ni, atlatılması âdetâ imkânsız denilebilecek derecede güç olan çeşitli bâdirelere sürüklemişlerdi. Bilhassa, hâlâ da yanlış anlatılmakta olan **"Otuzbir Mart Hâdisesi"** sonunda, devleti bir nevî sırat köprüsü üzerinde mahâretle ayakta tutmaya çalışan büyük hükümdar **Sultan II. Abdülhamid Han** Hazretleri'nin tahttan indirilmesiyle hâkim-i mutlak bir şekilde işbaşına gelen İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin kimi hâin ve kimi de gafil olan mâceracı kadrosu, Balkanlı düşmanlarımızla onların müşevvik ve muharriki olan büyük devletlerin ekmeğine yağ sürmüştü.

---

221 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?, c: I, İstanbul, 1971 sh: 145 vd.

Gerçekten **Sultan Abdülhamid Han**'ı tahttan indirenler, bir mârifet yapmış gibi ülkenin her tarafında gâfilâne **"Hürriyet Nümâyişleri"** tertiplerken, felâketler de sökün etmeye başlamıştı. Daha, ilân edilen **"İkinci Meşrutiyet"**in mânâsı bile anlaşılmamışken 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan, **"Bosna - Hersek"**i ilhâk etmiş, bundan sadece bir gün sonra da Bulgaristan **"istiklâl"**ini îlân ederek Osmanlı Devleti'yle irtibatını kesmiştir.

Bunları tâkiben de Mart-Nisan 1910 tarihinde "**Arnavutluk İsyanı**", bir yıl sonra **"İşkodra"**nın Tuz Bölgesi'nde **"Malisor"** isyanları ortaya çıkmıştı. Bunları, İtalya'nın Afrika'daki son vilâyetimiz olan **"Trablusgarb"**e hücumu (Eylül 1911), onu da 17 Ekim 1912'de başlayan **"Balkan Harbi"** tâkip etmişti. Osmanlı Devleti'nin hiçbir ciddî hazırlığı olmadığı bir zamanda kabul etmek mecbûriyetinde kaldığı bu harp, bütün şiddetiyle devam ederken **"İkinci Arnavutluk İsyanı"** baş göstermiş ve bu da devletin zaten zayıf olan müdâfaa imkânlarını büsbütün altüst etmişti.

Bu durumda devleti idâre edenlerin tevâlî eden hataları ve maalesef Türk subayları arasında son derecede vahim bir şekil alan **"İttihadçı"** ve **"İtilâfçı"** anlaşmazlıkları yüzünden harbin nihayet ilk üç haftası sonunda Türk Ordusu **"Çatalca İstihkâmları"** gerisine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.[222] Arkada muhâsarada kalmış olan **"Edirne"** ise, kendisini kahramanca müdâfaa etmeye devam ediyordu. Bu hazin

222 Bu durumu, kendisi de bir ittihadçı olan (Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 43) **İnönü** bile itiraf etmektedir:

*"Balkan Harbi'nin kaybının asıl sebeplerinin başında, hiç şüphe yok ki, kumandanlar gelir. Ordunun siyâsî çekişmelerin içinde bulunuşu yüzünden yenildiğimiz söylentileri, kanaatimce mübâlağalı bir iddiadır. Orduya politika bulaşmasının elbette zararı olmuştur. Ama daha çok kumandanlar arasında **"İttihadçı"** ve **"Hürriyet ve İtilâfçı"** olarak birbirini itip yerine geçmek için cereyân eden çekişmeler, söylenenleri haklı çıkaracak mâhiyettedir."* (Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 79)

استمدادنامه

محترم قارداش

ردوبلرك يشيل اورمانلقلرنى ، طاغلى صولرله صولانان زمردين وادیلرنى ، قويون سوريلريله طولو اوتلى ياپلالرنى ؛ مرمجك ، مستانك ، استرومانك آلتون يوواسى اولان فيضدار اورمانلرنى البته خاطرلارسك . دون سن ده او طاغلرده ، او اووالرده حر ، حاكم طوزوب طولاشمش، شن وشاطر كزوب اكلنمشدك .

بيليرسك كه : او يشيل طاغلر ، اوزمردين اووالر باشدن باشه سنك اوز قان ودين قارداشلركله مسكوندر ؛ خريطه‌ده كورديكك كبى او اورمانلى داغلر ، او اكنلى اووالر باشدن باشه سنك اوز قان ودين قارداشلرينك طاپولى مالیدر ؛ اوطوپراقلر او قارداشلرينك بازولريله ايشلهنمش ، جنته دوندرلمشدى . او ياپلالرى ، اومرعالرى قارداشلرينك سوريلرى شهلتدر بيوردى .

آنجق بيللردنبرى اوقارداشلرك او طوپراقلرك ، او ملكلرك حر متصرفى دكلدر ! قلبلردن او اسكى انشه و شطارت فالقدى ، چهره‌لرى آجيقلى ماتم رنكلرى بورودى ! وقتيله جنت اولان او داغلر ، او اووالر بوكون پر ماتمكاهدر: آرتق تارلالردن، باغچه‌لردن اوسن وناقراق توركولر طويولمايور، بالعكس هرطرفدن بوغوق بوغوق اسارت ايكلتيلرى كليور ، هرآوجاقدن دومان يرينه فرياد وفغانلر يوكسهليور ! چونكه او زواللى غربى تراكيا ، اوندە بزروم واوندە پر بولغار خاطرى ايچون ، بيللردنبرى انصافسز بولتيقه‌جيلرك غدرواعتسافنه قربان وحكم اسارتنه محكوم اولدى : اون بيلدنبرى يونان وبولغار كبى ظالم و خونخوار ايكى ملتك هركون جانلر ياقان ، خانمانلر سوندورەن ، ناموسلر پيقان ايكى سفيل دشمنك پاى حقارتى آلتنده ايكيلده‌مكده‌در .

عصرلرله بالقانلرده ، طونه حدودلرنده تورك شهامتى پاشادان ، علمدار مصطفى پاشانك قيمتلى وجسور عسكرلرى حائنده تورك تاريخنك پارلاق انقلابلرندن برنى پايان ، ۹۳ حربنده ملیلريله موسقوفلره قارشى مملكتلرنى‌قهرمانانه قورويان ، ۳۰۱ ده بنه كندى‌قوتلريله قيوجه‌على و روبجوزى بولغارلردن قورتارانن بوقهرمان قارداشلرك يونى بوكوك طورمديلر . بولغارلره قارشى‌ده ، يونانليلره قارشى‌ده پرقاچ كره‌لر آياقلانديلر ؛ بعضاً اسارت زنجيرلرنى بيله قيراميلديلر .

فقط هيهات ! آه وطن اوزاق ، وسائط يوق ، ياردیم يوق ! ناچار قورتولوش قابل‌اولامادى!

يوتشبنلرك عقامتى قارداشلرکده خلاص اميد و ايمانى سوندرمش دكل ، جدال ذوقنى وبرمك نورلاتمشدر . كرك يونانليلره ، كرك بولغارلره قارشى كوچوك غروبلرله اولسون خلاص ايچون پر آن چاريشمقدن فارغ اولمامشدر . بوكون ايسه يوتون قلبلر خلاص اميديله جوشغون ؛ يوتون جانلر فدايه حاضر . آرتق يونانك ، بولغارك ظلمنه تحملى قالمايان بو اوز قارداشلرك سندن مدد بكله‌يور ، خلاص بكله‌يور. اوتوتمه‌كه تاكريسندن صوكره كوزلرى سنده‌در .

غربى تراكيا جمعيتى

Batı Trakyalı'ların neşrettikleri sayısız **"İstimdadnâme"**lerden biri

mağlûbiyet, Çatalca'ya kadar yüz yıllardan beri düşman ayağı basmamış hâlis vatan topraklarının, müttefik Balkan devletleri eline geçmesine sebep olmuştu. Fakat kolayca kazanılan bu toprakların taksimi, öteden beri kedi-köpek gibi birbirleriyle hırlaşan bu devletçiklerin arasındaki ittifakın bozulmasına sebep olmuş, bundan istifade ile **"İkinci Balkan Harbi"** başlatılarak kaybedilen topraklarımızın ancak bir kısmı kurtarılabilmişti.

Gerçekten ne yazık ki, 23 Temmuz 1912 tarihinde Edirne'yi kurtaran ordularımız, **"Enez"** ile **"Dimetoka"** arasında Meriç Nehri'nin batısına geçmemiş, sadece bu nehirle **"Kızıldeli Çayı"**na kadar uzanan dar bir sahayı istirdatla iktifâ eylemişti. Bu sûretle ahâlisinin yüzde sekseni Türk olan Batı Trakya, düşman işgâli altında bırakılmış oluyordu. Ancak Edirne'nin kurtarılması sırasında Yunanlılar'ın elinde bulunan bu bölge, müttefikler arasında imzâlanan 10 Ağustos 1913 tarihli **"Bükreş Muâhedenâmesi"**yle Bulgarlar'a bırakılmıştı.

Ne yazık ki bu durum, 29 Eylül 1915'te İstanbul'da imzâlanan Türk-Bulgar antlaşmasında da aynen kabul edilmiştir. Üstelik burasının Bulgar işgâli altına düştüğü anda başlayan **"Bulgar Mezâlimi"**nin[223] bir aksülâmeli olarak başlamış bulunan mahallî mukavemet hareketleri, zaman zaman Meriç'i geçen bazı Osmanlı ordu birliklerince bile desteklenmiş, hattâ -evvelce temâs edilmiş olduğu üzere- bir **"Muvakkat Hükümet"**e bile müncer olmuş bulunuyordu.

Batı Trakya Türkleri'nin yegâne ümit kaynağı ve istinadgâhı olan Osmanlı Devleti'nin bu tâvizkâr tutumu, ileride izah edilmiş olduğu üzere, daha sonra Bulgarlar'la müttefik

223 Bkz: **Kadir Mısıroğlu** - Yunan Mezâlimi (Türk'ün Siyah Kitabı) Esas itibariyle Anadolu'daki Yunan zulüm ve vahşetinin anlatıldığı bu eserde, bu mezâlime bir girizgâh olması itibariyle Balkan Harbi'ndeki "Bulgar Mezâlimi"ne de yer verilmiştir.

olarak girdiğimiz **"Birinci Cihan Harbi"** sırasında da devam etmiş ve Bulgarlar'dan bu bölgeye müteallik en küçük bir tâviz koparılamamıştır. Hâlbuki Batı Trakya toprakları, Osmanlı idâresi altında kalmayı çoktan hak etmişti. Zira Batı Trakya Türkleri, bu hususta canhıraş bir mücâdeleye girişmiş ve bir hayli muvaffakiyet de elde etmişlerdi. Bu bakımdan onların dramını hakkıyla kavrayabilmek için, anavatandan ayrı kalmayı kabul etmeyerek giriştikleri dâsitânî mücâdelenin bir nebze tafsil edilmesine ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

c) Mahallî Mukavemet Hareketleri:

Evvelce bir nebze temas edildiği üzere, Batı Trakya'da mahallî mukavemet hareketleri **"Ayastefanos Muâhedesi"**nin imzâlanmasını tâkip eden ilk günlerde başlamış ve **Ahmed Ağa Timirski** adında bir halk kahramanının reisliği altında ilk **"Batı Trakya Muvakkat Hükümeti"**ne müncer olmuştu. Bu bölgede yaşayan Müslüman Türk halkının düşman boyunduruğu altına girmemek hususundaki kat'î azmini gösteren bu karşı koyma, daha sonra **"Berlin Muâhedenâmesi"**nin imzâlanması üzerine nispeten yatışmıştı. Çünkü bu muâhedenâme, Batı Trakya'yı Osmanlı idâresi altında bırakıyordu. Fakat o felâketli Balkan Harbi yılları, bu bölge halkını daha büyük bir heyecan ve azimle silâha sarılmak mecbûriyetiyle karşı karşıya bırakmıştı.

Gerçekten Balkan Harbi müttefikleri arasında çıkan arâzi taksimi ihtilâflarından istifâde ile Edirne'nin kurtarılmasını müteakip ordumuz, -daha önceki taahhüdüne sâdık kalarak- Meriç Nehri'nden öteye geçmemiş, ancak bazı müfrezelerin kaçan Bulgar kuvvetlerini kovalayarak ileriye doğru yaptıkları birkaç akınla iktifâ eylemişti. Fakat Bulgarlar'ın mürâcaatı ve büyük devletlerin Bâb-ı Âlî üzerindeki baskıları sonucunda bu akınlar da durdurulmuş ve kuvvetlerimiz

tamamen Edirne'ye çekilmişti. Bu sûretle **"Doğu Trakya"**, yine Bulgar işgâli altında kalmıştı. Hattâ Bulgarlar, bir ara ellerine geçirmişken kaybettikleri Edirne'yi bile yeniden kahır ve zulümleri altına alabilmek için büyük devletleri, Bâb-ı Âli üzerinde bir baskı vâsıtası olarak kullanmaya çalışıyorlardı. Bu sebeple müslim ve gayr-i müslim âzâlardan teşekkül eden bir **"Edirne Hey'eti"**, burasının Bulgar idâresi altına konulmasının mahzurlarını ve işgâl esnâsındaki **"Bulgar Mezâlimi"**ni anlatmak maksadıyla Avrupa'nın büyük siyâsî merkezlerini dolaşmıştı.

Türk akıncı birliklerinin Edirne'ye dönmelerinden sonra Batı Trakya'dan yerli Müslüman halka karşı hunharca bir katliâma girişildiğine dâir haberler gelmeye başlamıştı. Gerçi Balkan Harbi müttefikleri arasında birkaç kere el değiştirmiş olan Batı Trakya, bu sırada Yunan işgâli altında bulunmaktaydı. Fakat burayı ele geçirmeye kararlı olan Bulgarlar, teşekkül eden çeteleriyle Türk köylerine ânî baskınlar tertipliyor ve halkı kılıçtan geçirerek mallarını yağmalıyorlardı. Batı Trakya üzerindeki Yunan-Bulgar çatışması, gitgide Yunanlılar aleyhine bir gelişme gösteriyordu.

Gerçekten Balkan Harbi müttefikleri arasında, 10 Ağustos 1913 tarihinde imzâlanan **"Bükreş Muâhedenâmesi"**, Batı Trakya'yı Bulgarlar'a bırakmıştı. Buna rızâ göstermek istemeyen Yunanlılar, teslim-tesellüm işinde binbir güçlük çıkarıyor ve bu ihtilâfa Osmanlı Devleti'nin de dâhil olmasını arzu ediyordu. Filhakîka Türk efkâr-ı umûmiyesi de bu sırada Batı Trakya'nın geleceği ile ciddî bir sûrette alâkadardı. Bu alâka, biraz da Bulgar çetelerinin ayyuka çıkan mezâliminin doğurduğu heyecan ve endişenin eseriydi.

Bu sebeple Edirne'ye çekilmiş bulunan Türk akıncı müfrezelerinden **"Umum Çeteler Kumandanı"** sıfatiyle **Eşref Kuşçubaşı**'nın kumandası altında 118 kişilik bir çete

"Ortaköy" istikametinde harekete geçti. **"Papazköy"** civarında Bulgar **"Domuzciyef Çetesi"** tarafından hunharca doğranmış dört yüz Türk'ün cesedleriyle karşılaşan bu çete, ileri harekâta devam etti. **"Koşukavak"** önlerinde Domuzciyef çetesiyle karşılaştı. Burada cereyân eden müthiş bir çarpışma sonunda çete reisi ile birlikte birçok Bulgar komitecisi esir edildi. Mahallî bir gönüllü taburu kurularak bunlardan alınan silâhlarla donatıldı. Gitgide kuvvetlenerek ileri harekâta devam eden bu millî müfreze, karşısına çıkan çetecilerle Bulgar askerî birliklerini târumâr ederek kısa zamanda **"Mestanlı"** ve **"Kırcaali"**yi de istirdâda muvaffak oldu. Buralara mahallî hükümet mümessilleri yerleştirerek asâyişi temin yoluna giden bu Türk müfrezesinin o andaki mevcudu, sadece altı yüz kişi idi.

Eşref Kuşçubaşı'nın başlattığı bu silâhlı millî hareket, yavaş yavaş bütün Batı Trakya'yı kurtarmaya namzet bir gelişme gösteriyordu. Fakat tam bu sırada **Enver Bey (Paşa)** tarafından bir telgrafla müfrezenin daha ileriye gitmesinin İstanbul'daki İttihad ve Terakki ileri gelenlerince tasvip edilmediği bildirildi. Bunun üzerine ciddî bir tereddüde kapılan **Eşref Kuşçubaşı**, durumu teferruâtıyla görüşmek üzere Ortaköy'e gitti. Burada müfrezenin doğrudan doğruya âmiri durumunda bulunan **Enver Bey**'le bütün Batı Trakya'nın işgâl ve istirdadı için mutâbakata varıldı. Bunu gerçekleştirmek için derhal ordudaki bazı kıymetli subaylara, gizlice Batı Trakya'ya gelmeleri ve gönüllü olarak harekâta katılmalarını temin maksadıyla izin verildi.

Bu sûretle takviye edilen Türk millî müfrezesi, Bulgar kuvvetleriyle çetin bir mücâdeleye girişerek kısa zamanda **"Gümülcine"**, **"İskeçe"**, **"Sofulu"** ve **"Ferecik"**i ele geçirdi. Bulgarları, hâlâ Yunan işgâlinde bulunan **"Dedeağaç"**a sığınmaya mecbur bıraktı. Bu başarılar sonunda kurulan **"Garbî**

Trakya Hükümet-i Muvakkatesi"nin başkanlığına Müderris **Sâlih Efendi** seçildi. Ele geçirilen yerlerde millî teşkilât tamamlanarak merkezi Gümülcine'de olan bu yeni hükümete bağlanıp merkezî bir otorite tesis edildi. **Süleyman Askerî Bey**'in reisliği altında **"Garbî Trakya Hükümet-i İcrâiyesi"** adıyla bir icrâ hey'eti teşkil olunarak askerî harekâtın da bir merkezden sevk ve idâresi temin edildi.

Fakat ne yazık ki; bütün bu gelişmelerin, gerek bu işe başından beri taraftar gözükmeyen Bâb-ı Âli ve gerekse Sofya'daki Bulgar idârecileri üzerinde büyük bir heyecan ve endişe tevlid etmesi gecikmedi. Araya yabancı devletlerin ve birçok kurt diplomatın da girmesiyle büyük bir korkuya kapılan İstanbul Hükümeti, Batı Trakya'daki bu harekâta gönüllü olarak katılmış bulunanları geri çağırdı. Bu durumda başladıkları millî bir dâvâyı yarı yolda bırakmaya vicdanları bir türlü râzı olmayan Türk subayları, çâreyi merkezle alâkalarını kesmekte buldular. Bu emre itaat etmeyerek **"Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi"**nin mecbûren istiklâlini ilân ettiler.

Bu sırada bir Osmanlı-Bulgar yakınlaşmasını arzu etmeyen Yunanlılar, buna mâni olmak maksadıyla hâlâ ellerinde tutmakta oldukları **"Dedeağaç"**ı, Batı Trakya Hükümeti'ne kendi rızalarıyla teslim ettiler. Bu, artık **"Garbî Trakya Hükümet-i Müstakillesi"** adını almış bulunan Batı Trakya Hükümeti için çok büyük bir kazançtı. Çünkü burası, Batı Trakya'nın âdetâ Dünya'ya açılan bir ticâret ve siyâset kapısı sayılabilecek derecede ehemmiyetli bir limandı.

Bu defa girişilen kurtuluş hareketi, siyâsî ve askerî bakımlardan daha şümullü bir şekilde yeniden teşkilâtlandırıldı. O âna kadar **"Garbî Trakya Hükümet-i İcrâiyesi Erkân-ı Harbiyeyi Umûmiye Reisi"** sıfatını taşıyan **Süleyman Bey**, artık **"Garbî Trakya Kuvâ-yı Milliye Kumandanı"** ünvânı-

nı kullanmaya başlamıştır. **Eşref Kuşçubaşı** da **"Kuva-yı Milliye Müfettişi"** ünvanıyla O'nun emrine girmiştir. Sesini bütün Dünya'ya duyurmak ihtiyacını hissetmeye başlayan Batı Trakya Hükümeti, Türkçe ve Fransızca neşriyat yapan **"Independant"** adlı bir gazete çıkarmaya başlamış ve bir de resmî bir ajans kurmuştur.

Diğer taraftan mükemmel bir mâlî ve askerî plân hazırlayan Batı Trakya Hükümeti, Sırplar ve Yunanlılar karşısında ağır mağlûbiyetlere uğrayarak Bükreş Andlaşması uyarınca ordusunu terhis etmiş bulunan Bulgarlar'la baş edebilecek ve bütün Batı Trakya'yı kurtarabilecek bir hâle gelmiş bulunuyordu. Gerçekten otuz bin kişiye yakın bir kuvvet toplanmış ve bütün mâlî kaynaklar bu uğurda seferber edilmişti. Fakat bu başarılar, Bulgarlar'ın büyük devletler nezdinde bitip tükenmek bilmeyen asılsız şikâyetlerine yol açmıştır. Onlar da Osmanlı Devleti'ni Ruslar'la korkutarak onu Meriç Nehri'nin batı yakasını geçmemek husûsunda evvelce **"Londra Konferansı"**nda hiç şüphesiz istemeyerek vâkî olan taahhüdünü bir kere daha te'yid mecbûriyetiyle karşı karşıya bırakmışlardı.

Bütün bu siyâsî baskılar sonunda, 29 Eylül 1913 tarihinde imzâlanan **"İstanbul Muâhedesi"** yazık ki; Batı Trakya'yı tamamen Bulgarlar'a bırakıyordu. Üstelik bu Türk-Bulgar anlaşması, Batı Trakya'nın kurtuluş hareketinde vazife alan subayların da en geç 25 Ekim 1913 tarihine kadar mücâdeleden vazgeçerek burasının Bulgarlar'a teslimini şart koşuyordu.

Buna mukabil hiç şüphesiz yerli Türk halkına bazı haklar tanımak gibi dâima kâğıt üzerinde kalacak olan birtakım kuru sıkı vaatlere de yer verilmişti. Bu, sadece bir avutma siyâsetinin icâbıydı. Zira Bulgarlar, kendilerine karşı küçük bir müşkilât çıkarıldığı takdirde dahî, böyle bir anlaşmanın

hükümlerini, re'sen yerine getirmek imkânından tamamiyle mahrumdular. Bükreş ve İstanbul Antlaşmaları sonunda ellerindeki askeri tamamen terhis etmiş bulunuyorlardı. Bu durumda biraz olsun mukavemet gösterilmeyerek bu ecdad yadigârı toprakların onlara devrine râzı olunması, çok büyük bir hata idi. Amma ne çâre ki devlet, çoktan bir avuç mâcerâperestin eline geçmişti.

Bunlardan biri olan **Cemal Bey** (**Paşa**), Batı Trakya mücâhidlerini, Bulgarlar'a karşı silâhlı mukavemetten vazgeçirtmek için birtakım mânevî vaadlerle kandırmak üzere Gümülcine ve Dedeağaç'a kadar gitmişti. Diğer taraftan bu sırada Mâliye Vekili bulunan yahudi dönmesi **Câvid Bey** de Fransızlar'dan bir miktar borç para alabilmesine engel gördüğü Batı Trakya'nın bir an evvel Bulgarlar'a teslimi için hükümeti zorluyordu.

Bu durumda Osmanlı Devleti'ni de karşılarına almak ve O'nun -**Cemal Paşa** tarafından telkin edildiği üzere- birtakım yüksek menfaatlerini haleldâr etmemek için uğruna baş koydukları Batı Trakya'nın fedâ edilmesine içleri kan ağlayarak râzı oldular. **Cemal Paşa** da Bulgarlar'ın sırf o an için kan akıtmadan (!) Batı Trakya'yı işgâl ve istilâ etmelerini temin etti. Yardımcısı da o zamanın **"İsmet Beyi"** olan **İnönü**'ydü.[224] Batı Trakya mücâhidleri, hiç olmazsa ellerindeki silâhları teslim etmeyerek ileride tekrar kullanmak üzere

224 **İnönü**, bu durumu kendi hâtıratında da aynen kabul ve ifade etmektedir:

"Anlaşmaya göre, Garbî Trakya'da yalnız Dimetoka ve etrafı bizde kalıyordu. Ben o zaman Balkan sulhu yapılırken sulh komisyonunda mütehassıs askerî yardımcı olarak çalıştım. Mütehassıs askerî murahhas, İstanbul Muhâfızı, sonra ***"Büyük Cemal Paşa"*** *diye anılan* ***Cemal Bey*** *idi. Ben de O'nun yardımcısı idim. Bir Bulgar binbaşısı ile Bulgar hududunu kararlaştırıyorduk. Fakat Garbî Trakya hakkında anlaşmayı bilmiyordum."* (Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi, 21 Ağustos 1968 tarihli nüsha veya **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 80)

emniyetli yerlerde saklamak gibi yerinde bir tedbirde kusur etmediler.

Bu harekâtın başlamasında büyük bir ölçüde müessir olmuş bulunan **Enver Paşa**, uğranılan bu muvaffakiyetsizliğe rağmen yüzde sekseni Türk olan bu bölgenin kurtarılabilmesi için yine de bir şeyler yapabilme imkânlarını araştırıyordu. 5 Ağustos 1914'te şahsına bağlı olarak **"Teşkilât-ı Mahsûsa"** adıyla gizli bir istihbarat teşkilâtı kurmuştu. Bu teşkilâtta İstanbul **"Muhâcirîn Müdürü"** zâhirî sıfatıyla çalışan **Süleyman Askerî Bey**'e gizliden gizliye Batı Trakya işleriyle alâkadar olmak vazifesini vermişti. Batı Trakya kurtuluş mücâdelesinin bu eski reisi, Birinci Cihan Harbi çıkıp da yine birtakım mahallî mukavemet hareketlerini tanzim ve teşvik maksadıyla **"Irak Cephesi"**ne gönderilişine kadar bu sûretle çalışmasına devam etmiştir.

Bu müddet zarfında Batı Trakya'da kalmış bulunan **Fuad Bey**, Balkan[225] çalışmalarını **Süleyman Askerî Bey**'in tâlimâtı dâhilinde devam ettiriyordu. Bu çalışmalar sonunda **"İslâm Cemaati"** teşkilâtı kuvvetlendirilmiş, Bulgar Parlamentosu'nda Türkler'in de Bulgarlar kadar meb'us çıkarabilmeleri sağlanmıştır. Daha sonra başlayan Türk-Bulgar yakınlaşmasından istifâde ile Sırplar ve Yunanlılar'a karşı müşterek bir mücâdeleyi gerçekleştirmek zahirî gayesiyle **"Türk Batı Trakya Komitesi"** kurulmuştur. Böylece îcâbında Bulgarlar'la yaptıkları işbirliği sayesinde Yunanlılar'a karşı parlak başarılar elde edilmiştir. **Fuad Bey**, daha sonra birtakım birlikleriyle Dırama'ya gelen XX. Osmanlı Kolordusu'nu da takviye etmiştir. Bu Kolordunun anavatana dönmesi üzerine elinde kalan son üç taburunu da asayişi sağlamak maksadıyla

225 Batı Trakya mücâdelesinde büyük bir yeri olan bu devredeki faaliyetler hakkında tafsilât için bkz: Yakın Tarihimiz- c: II, 14 ve müteakip sayılarda yer alan **Fuat Balkan**'ın Hâtıraları.

Kocaeli Bölgesi'ne göndermiştir. Bu sûretle Cihan Harbi'nin gâlip ve mağlûpları belli olmaya başladığı sırada, Batı Trakya mücâdelesi de -şimdilik- sona ermiş oluyordu. Fakat Bulgarlar, -bu muharebede bizimle aynı cephede bulunmalarına ve daha önceki taahhüdlerine rağmen- Batı Trakya Bölgesi'ndeki Türkler'e karşı giriştikleri mezâlimi devam ettiriyorlardı. Bir taraftan da Türk nüfusunu azaltmak için akla hayâle gelmedik çârelere başvuruyorlardı.

Meselâ harb içinde güyâ Osmanlı Devleti'ne faydalı olmak maksadıyla, yirmi sekiz bin Batı Trakyalı'yı silâhaltına alarak Türkiye'ye göndermiş, fakat harb bitince bunların eski yerlerine dönmek husûsundaki isteklerini reddetmişlerdi. Çünkü daha onlar silâh altına alındığında, yerlerine Bulgar muhâcirleri sevk ve iskân edilmişti. Bulgarlar, mahallî Türk nüfusunu azaltmak hususunda o derecede plânlı bir hareket takip etmişlerdi ki, meş'ûm **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzâlanmasına kadar, Batı Trakya'dan çıkarılmış olan Türkler'in yekûnu iki yüz bini aşmış bulunuyordu. Buna rağmen yine de kaahir bir ekseriyet teşkil eden soydaşlarımız, daha sonra Lozan'da Yunan kahır ve zulmü altında bırakılarak bugün dahî devam etmekte bulunan bir çileye itileceklerdi. Ancak bu fecî âkıbeti hazırlayan mütevâli hatâlar vardı. **İnönü**, bunun sadece hâtimesini çekmiştir. Buna mecbur olup olmadığı husûsunu ise, ileride münakaşa edeceğiz.

Gerçekten daha Birinci Cihan Harbi'ne girmeden 2 Ağustos 1914 tarihinde imzâlanan **"Osmanlı-Alman İttifakı"**ndan sadece on yedi gün sonra Sofya'da imzâlanan **"Türk-Bulgar Andlaşması"**nda Batı Trakya mes'elesine dâir Osmanlılar lehine hiçbir hükme yer verilmemişti. Üstelik Bulgarlar, bundan bir yıl sonra Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu **"İttifak Zümresi"**ne katılmak için bizden yeni tâvizler koparmış ve Edirne'nin batısındaki bir kısım arâziyi de ele

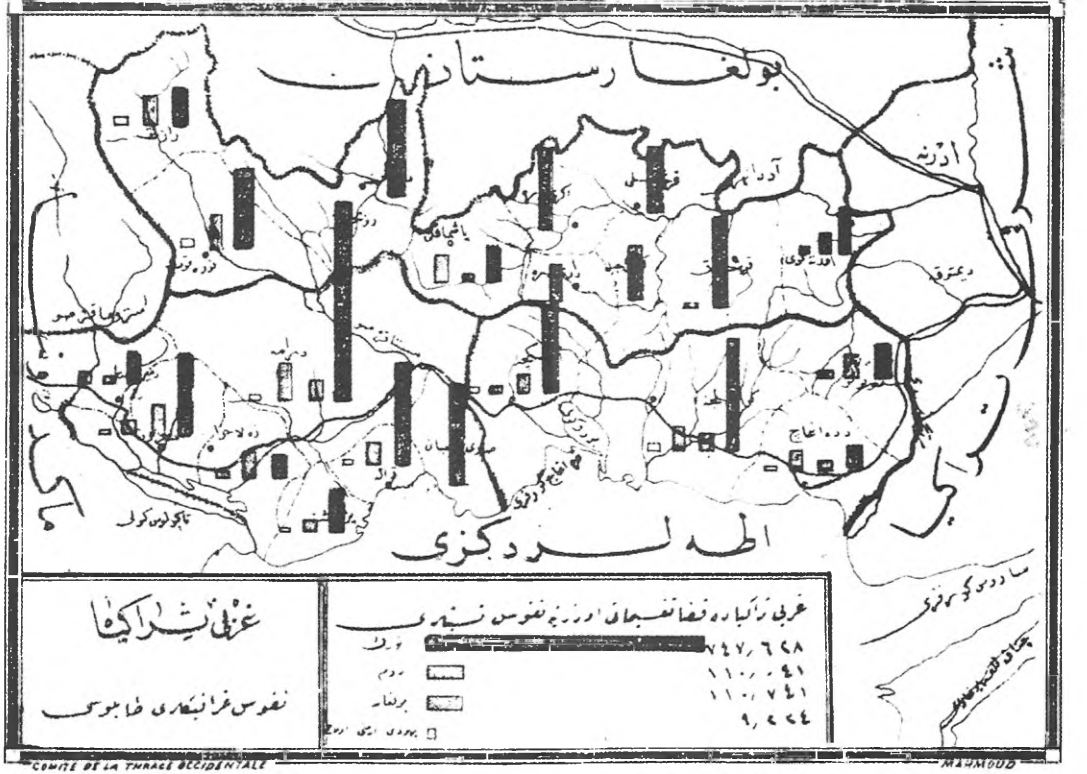

Batı Trakyalılar'ın bölgedeki nüfus ekseriyetinin -Lozan'dan önce- Türkler'de bulunduğunu göstermek üzere neşrettikleri bir istatistik

geçirerek Meriç Nehri'ni boydan boya kendi hududları içine almışlardı. 5 Eylül 1915 tarihinde ahdi bir teminâta raptedilen bu yeni tâviz, hiç şüphesiz, müttefiklerimizin menfaatlerini korumak maksadıyla ve ileride düzeltilebileceği ümidiyle verilmişti.

Hakikaten harb içinde Osmanlı Devleti'nin eline bu ümidi gerçekleştirmeye yarayacak fırsatlar da geçmiştir. Fakat ne yazık ki; koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nu pusulasız bir gemi gibi idâre etmekte olan İttihad ve Terakkî Cemiyeti ileri gelenleri, bu fırsatları da değerlendirememişlerdir. Meselâ Temmuz 1916'da müttefiklerimizin talebiyle XV. Kolordu'muzu **"Galiçya Cephesi"**ne göndermiştik. Öz vatanımızın hududları her taraftan alev almış yanarken katlandığımız bu fedâkârlığa mukabil hiçbir tâviz talebinde bulunulmamıştır. Ancak Bulgarlar, kendiliklerinden, bundan bir ay sonra, Romanya'ya karşı tertiplenen sefere yardım ve iştirâkimize karşılık **"Batı Trakya'nın bir kısmını veya tamamını Osmanlı Devleti'ne terk etmek"** vaadinde bulundular.[226] Fakat kırk beş bin kişilik Türk kuvvetinden gördükleri sayısız yardıma rağmen bu vaadlerini yerine getirmekten dâima çekinmişlerdir. Ne yazık ki, diğer bir müttefikimiz olan Almanlar da onlara, verdikleri sözde durmaları istikametinde hiçbir tesir ve telkinde bulunmamışlardır!..

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de **"Mondros Mütârekenâmesi"**ni imzâlayarak açıkça mağlûbiyeti kabul mevkiine düşmesi, bilhassa, kurtuluş ümidiyle son çırpınışlar içinde bulunan esir vatan parçalarındaki bahtsız soydaşlarımız üzerinde dehşetli bir şok tesiri hâsıl etti. Her tarafta ilân edilen **"Wilson Prensipleri"** dâhilinde kendi geleceklerini kendilerinin tâyin etmesini sağlayacak mahallî mukavemet

226 **Larcher-** Büyük Harpte Türk Harbi (**Nihad Bey** Tercümesi), c: I, Lâhika sh: 185.

cemiyetleri teşekkül etmeye başladı. Mütârekenâmenin imzâlanmasını müteâkiben hemen ortaya çıkmaya başlayan bu cemiyetlerden biri de **"Trakya-Paşaeli Müdâfaa Hey'et-i Osmaniyesi"**dir. Bu cemiyetin gerçekleştirmek istediği en mühim husus, Batı Trakya'nın kurtuluşu ve Doğu Trakya ile birleştirilmesi idi. Esâsen cemiyetin ünvânındaki **"Paşaeli"** kelimesi de bunu, yani Trakya'nın vahdetini ifâde etmek maksadıyla konulmuştu. Hatırlanacağı üzere, evvelce bu kelimenin Türk idârî anlayışıyla her iki Trakya'yı da içine alan büyük **"Edirne Vilâyeti"**nin diğer bir adı olduğunu belirtmiştik. Esâsen bu cemiyetin 9 Mayıs 1920'de Edirne'de toplanan büyük kongresinde bu husus, şu cümlelerle sarâhaten ifâde edilmişti:

"... Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin gâyesi, bütün Trakya'dır. Kongremiz, Batı Trakya'dan gelen murahhasların da katılmasıyla bütün Trakya'yı temsil etmektedir."[227]

Sivas Kongresi'nden sonra bu cemiyetin adı, Anadolu'daki benzerlerine uyularak **"Trakya-Paşaeli Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti"**ne çevrilmiştir. Edirne'de kurulmuş ve faaliyete geçmiş olan bu cemiyetin aynı zamanda Batı Trakya için de çalışmasına rağmen, İstanbul'daki Batı Trakyalılar, **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin akdinden hemen sonra (10 Kasım 1918), **"Batı Trakya Komitesi"** adıyla diğer bir teşkilât kurarak faaliyete geçmiş bulunuyorlardı.

Bunlar da **"Wilson Prensipleri"**ne istinâden ekseriyeti Türk olan bu bölgede bir plebisit yapılmasını istiyorlardı. Bilâhare Batı Trakya'nın İtilâf Devletleri nâmına Fransızlar tarafından işgâli sıralarında, bu komitenin merkezi İstanbul'dan Gümülcine'ye nakledilmiş bulunuyordu. Daha sonra Yunanlılar, Bulgarlar'ın bizimle birlikte yenilmiş ve safdışı olmuş bulunmalarından istifâde ile işgâl kuvvetlerine dayanarak

227 **Tevfik Bıyıkoğlu**- a.g.e., sh: 132-133.

burasını ellerine geçirdiler. Bu hâdise üzerine Gümülcine'nin kuzeyindeki **"Hamitli"** Nâhiyesi'ne çekilen komite mensupları, burada İkinci **"Batı Trakya Hükümeti"**ni kurmuşlardır (27 Mayıs 1920).

Birinci Cihan Harbi esnâsında henüz sulh masasına oturulmadan İtilâf Devletleri, Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi hususunda anlaşmış bulunuyorlardı. 27 Kasım 1919'da Paris yakınındaki **"Neuilly"**de İtilâfçılarla Bulgarlar arasında imzâlanan anlaşmada, 26 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından Bulgarlar'a bırakılmış olan Edirne'nin civarındaki bir kısım arâzi ile bu harpten önce Trakya'nın Bulgar işgâlinde bulunan kesiminin geleceğini tâyin hususu, müttefiklere bırakılmıştı. Bulgarlar, bu anlaşma gereğince kendilerine mümkün olduğu kadar fazla bir kısım arâzi verilmesini temin maksadıyla birtakım teşebbüslere giriştiler. Bunlardan biri de, Gümülcine, İskeçe, Dedeağaç, Sofulu, Dimetoka ve Rodop havâlisinde halkın Bulgarlar'ı tercih ettiğine mütedâir bir rey ve kanaat izhârını temin edecek bir nevî plebisite başvurmalarıydı. Türkler, bu Bulgar teşebbüsünü boykot ettiler. Buna rağmen, **"Neuilly Andlaşması"**nın verdiği selâhiyete istinâden Batı Trakya'nın dağlık kuzey kısmındaki dokuz kazâ, İtilaf Devletleri'nce Bulgarlar'a bırakıldı. Hâlbuki bu havâlide yaşayan Bulgarlar'ın miktarı, on bin kişiyi dahî geçmiyordu.

Batı Trakya'nın geri kalan güney kısmında ise, **"Müttefiklerarası Trakya Hükümeti"** adıyla bir hükümet teşkil olunarak burası, Fransız askerî makamlarının idâresi altına konuldu. Bu kısım, Bulgarlar'ın hâkimiyetinden çıkarılmıştı. Bu hareket, aslında bu bölgenin az sonra Yunanlılar tarafından işgâlini kolaylaştırmak maksadıyla başvurulmuş bir taktikti. Gerçekten çok kısa bir müddet sonra Fransızlar, Batı Trakya Türkleri'nin protestolarına aldırış etmeyerek burasını

Yunanlılar'a terkettiler.

Yukarıda ifâde edildiği üzere, Batı Trakya'nın güney kısmının Yunan işgâl ve istilâsına mâruz kaldığı bu sırada **"Hamitli"**de teşekkül etmiş bulunan ikinci **"Batı Trakya Hükümeti"**nin âzalarıyla Cemiyet'in faal mensupları, artık burada da tutunamayarak İstanbul ve Sofya'ya çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Fakat Yunanlılar, Batı Trakya Türklüğü'nün mücâdele azmi karşısında öylesine büyük bir korku ve endişeye kapılmışlardır ki; Anadolu'daki Türk-Yunan Harbi esnâsında tam teşekküllü üç kolordularını devamlı bir sûrette burada tutmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu da, Batı Trakya Türkleri'nin Anadolu'daki mücâdeleye dolaylı bir yardımları olarak kaydedilmelidir.

"Hamitli"nin de Yunan işgâl ve istilâsına mâruz kalması üzerine burayı terk eden mücâhidler, bu defa işgâl altındaki İstanbul'da faaliyetlerine gizli gizli devam etme yolunu tutmuşlardır. Nihayet zaferin yeniden Türk Milleti'ne nasip olacağı belli olmaya başladığı bir sırada (25 Nisan 1922) çalışmalarını aleniyete döktüler. **"Garbî Trakya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti"**ni kurarak faaliyetlerini hızlandırdılar. Fakat bunlar da nizâmnâmelerinde **"Batı Trakya'nın mukadderâtını tâyin için ahâlinin serbestçe verecekleri re'ye, yâni plebisite müracaat olunmasını"** talep etmekten daha ileri bir hareket düşünmediklerini ortaya koymuşlardır.

Bu cemiyet, 15 Mayıs 1922 tarih ve 5 numaralı bir muhtıra ile Ankara'da Hâriciye Vekâleti'ne müracaat ederek Batı Trakya'nın Türklüğünü izah ettikten sonra, **"Millî Hükümet'in de Garbî Trakya için daha ziyâde nüfûzunu kullanmasını"** istemiştir.

Fakat biraz aşağıda izah edileceği üzere Lozan'daki acemî murahhaslarımızı, bu samimi istek ve temenniyi gerçekleştiremeyerek Batı Trakya mes'elesini hüsranla kapatmış-

lardır. Ummadıkları bir zamanda böylesine menfî bir netice ile karşılaşarak hayal kırıklığına uğrayan cemiyet mensupları, Ankara'nın rağmına[228] birtakım tedbirlere başvurmayı kararlaştırmış ve bu maksadla bir de gizli plân vücuda getirmişlerdir. Zira O âna kadar Anadolu'da cereyân eden Türk-Yunan mücâdelesine bel bağlayarak neticeyi sabır ve tevekkülle beklemişlerdi. Batı Trakya Türkleri, şimdi doğup büyüdükleri bu ecdad yadigârı toprakların Anadolu'da büyük bir askerî hezimete uğramış bulunan Yunanistan'a verilmesi karşısında -haklı olarak- dehşetli bir ye's ve hüsrana kapılmışlardır.

Bu sebeple yeniden başlatmayı düşündükleri silâhlı mücâdele için yeni Rus idârecileri ile teşrik-i mesâi yollarını aramaya kadar ileri gittikleri görülmüştür.[229] Zira **"Komünist İhtilâli"**ni gerçekleştirerek Rusya'nın idâresini eline geçirenler, bu sırada bütün milletler için **"Hürriyet"** isteyen sahte bir siyâsetin tellâllığını yapmaktaydılar. Fakat Batı Trakya Türkleri'nin bu mürâcaatları onların bu davada samimi olmadıklarını göstermekte gecikmedi. Zira yıllardan beri Yunan ve Bulgar istilâlarına karşı çeşitli safhalar arz eden Batı Trakya hürriyet ve istiklâl mücâdelesini desteklemek hususunda hiçbir harekette bulunmadılar. Bu hususdaki müracaatı cevaplandırmak lüzumunu dahî hissetmeyen Rus idârecilerinin sükûtuna, bir de Türkiye'nin lâkaydîsi eklenmesiyle Batı Trakya'nın hâlâ devam etmekte bulunan esâretten kurtulmasını te'min edecek olan bütün ümit kapıları kapanmış oluyordu.

Batı Trakya Türklüğü, Birinci Cihan Harbi nihayetlerinden Türk Millî Mücâdelesi'nin sonuna kadar geçen uzun bir devreyi silâhlı bir mücâdele yerine birtakım propaganda neşriyâtı ile harcamış ve -maalesef- değerlendirememişti. Ge-

228 **Tevfik Bıyıkoğlu** - a.g.e., sh.: 143.

229 a.y.

rek **"Trakya-Paşaeli Cemiyeti"** ve gerekse **"Garbî Trakya Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti"**nin yalnız kuvvetten anlayan müstevlî bir düşman karşısında **"Wilson Prensipleri"**ne bel bağlaması ve Ankara'nın kendilerini sonunda yüzüstü bırakmayacağına inanması, Batı Trakya için böylesine fecî bir âkıbet hazırlamıştı. Hâlbuki Batı Trakya'nın müdâfaası, -Anadolu içlerinde mağlûb olmuş bulunan Yunanistan'a karşı hiç şüphesiz- evvelki merhalelerden çok daha kolay olacaktı. Ama artık orada ne bu mücâdeleye katılan gönüllü Türk subayları ve ne de mahallî milis teşkilâtı vardı.

Ne yazık ki, Batı Trakyalılar, uzun bir devreyi de birtakım propaganda broşürleri ve nüfus istatistikleri neşretmekle, Edirne'de yayınlanan **Avukat Şeref Bey**'in **"Trakya Gazetesi"** ve İstanbul matbuâtında çıkan feryatnâmelerle avunmuşlar ve seslerini Dünya efkâr-ı umûmiyesine bu vasıtalarla duyurmaya çalışmışlardır. Onların bu pasif faaliyetleri, **M. Kemal Paşa**'nın mâruf nutkunda şu satırlarla ifâde edilmektedir:

"... Trakya-Paşaeli Cemiyeti rüesâsından (reislerinden) bazılarıyla, daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin izmihlâlini, çok kuvvetli bir ihtimâl dâhilinde görüyorlardı. Vatan-ı Osmânî'nin, inkısâma uğrayacağı tehlikesi karşısında Trakya'yı, mümkün olursa Garbî Trakya'yı da raptederek, bir bütün olarak İslâm ve Türk câmiası hâlinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için bu mümkün olmazsa Fransa'nın muâvenetini temin etmek idi. Bu maksadla bâzı ecnebî ricâl ile temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir Trakya cumhuriyeti teşkili olduğu anlaşılıyordu."[230]

230 **M. Kemal**- Nutuk, Ankara, 1927 sh: 3-4.

Hâlbuki Millî Mücâdele'nin ikinci hedefi **"Trakya"** idi. Böyle olmasa, İzmir'e doğru giden Türk Ordusu'na verilen emirde, **"İlk"** kelimesi kullanılarak:

Batı Trakya Türkleri, son safhada silâhlı bir mücâdele veremeyerek pasif mukavemetle vakit geçirmiş olsalar dahî, daha önceki canhıraş karşı koymaları dikkate alındığı takdirde, burasının Türkiye'den ayrılmamayı çoktan hak etmiş olduğu kolayca anlaşılabilir. Çoğu kanlı birçok safha hâlinde ve fedakârlıklarla devam eden Batı Trakya kurtuluş mücâdelesinin Lozan'da bir daha alevlendirilemeyecek şekilde söndürülmesi, acemî Türk siyâsîlerinin millî tarihimize ilâve ettikleri kara bir sahife olmuştur. Şimdi de, Batı Trakya mücâhidlerini Komünist Sovyet Rusya idârecileriyle teşrik-i mesâîye bile imâle ettirecek derecede derin bir ye's ve hüsrâna sevk eden Lozan Konferansı'nın Batı Trakya dâvasını ne sûretle ele aldığını ve ona nasıl fecî bir hâtime çektiğini tafsil ve izah edelim:

d) Lozan Sulh Konferansında Batı Trakya Mes'elesi:

Bu eserin birinci cildini dikkatle okumuş olanlar, **"Lozan Muâhedenâmesi"**nin değerlendirilmesinde **"Sevr Sulh Projesi"** yerine **"Millî Mîsâk"**ın mi'yar ittihaz edilmesi hususundaki görüşümüzü ve bunu haklı kılan ilmî ve mantıkî mesnetleri kolayca hatırlayacaklardır. Biz, her zaman bu esas ölçü dâhilinde bir hükme vararak Batı Trakya'yı da Lozan'da kurtarılması gerekli vatan parçalarından biri olarak telâkkî ve ifâde ettik. Zira Millî Mîsâk, birinci maddesi ile asgarî vatan hududlarını umûmî bir sûrette tâyin ettikten sonra, Batı Trakya için bununla iktifâ etmeyerek ona tahsîsen diğer bir madde sevk etmiştir. Gerçekten Batı Trakya'nın Millî Mîsâk'taki yeri ile burasının geleceğine müteallik resmî Türk görüşünü aksettiren O'nun üçüncü maddesi aynen şöyledir:

"-Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!.." denilir miydi?! Bu ikinci hedef ketmedilmiş ve millete unutturulmuştur!..

Esâsen bu durum, Millî Mücâdele'nin ilk âmili olan siyâsî teşekkülün adının **"Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti"** olmasıyla da sâbittir.

برنجی سنه ــ نومرو : ۳۸

چهارشنبه ۱۷ ایلول ۳۳۵ ــ ۱۹۱۹

تراکیا

پاشاایلی

هفته‌لق غزته

صاحب امتیاز ومدیر مسئول : محمد شرف

محل اداره : ادرنه‌ده جامع عتیق قارشوسنده دائرهٔ مخصوصه

آبونه : سنه‌لکی ٥٠ غروشدر

تلغراف آدرسی : ادرنه تراکیا ــ تلفون : تراکیا

نسخه‌سی ٤٠ پاره

نسخه‌سی ٤٠ پاره

تراکیا دعواسی

۲

اسبق عثمانلی مبعوثی واموافاسك اورته‌یه قویدیغی یالان دعواده نه مدهش متناقضلرله حرکت ایتدیکنی کچنکی مقاله‌مزده برنده ایضاح ایتمشدك . علمی هیچ بر دلیله مستند اولمایان ارجوفه‌لرینك اتنوغرافی و ایستاتستیق حیات ریاضیه‌سنه قارشی آلدیغی منکرانه شکل ، علم و عرفان عالمی بالاختیار کولدوره‌جك خفیفلکلر جمله‌سندن عداولنور . دنیانك الك متعارف بر ...

اولور . بدایت فتحدن بری ــ کوندن کونه آرتان ــ تورك وارلغی تراکیایی اوقادار خولدیرمشدرکه ــ متوالی محاربه‌لرك خون آلود صفحاتنه ــ رغماً ینه تورکلك نسبت عددیه اعتباریله یوزده طقسان بر اکثریت باشادیغی ، ثبوتی تمکن و ثابت اولمش حقیقتلردندر . تورکلك غیری اقلیت عنصرلردن موسویلر تجارت مختلفه ، ارمنیلر قید تخصیص ایله قیوجیلق ، روملر ینه قید تخصیص ایله ...

تراکیاده روملر

یونانیلر تراکیا اوزرنده‌کی ادعالرینی روملر طولاییسیله سرد ایلکده بولندقلرندن روملرك یونانیلقله نه درجه علاقه‌لری بولندیغنی و یونانیلغك تراکیا اوزرنده تاریخی ، عرقی ، حرثی ، اقتصادی نه‌کبی حق اولدیغنی تشریح ایتمك ایسترز .

یونانیلرك تراکیاده نه‌کبی تاریخی علاقه و حقلری واردر ؟

یونانیلر بو حق هیچ شبهه‌سز اسکی یونانیلر طولاییسیله سرد ایلکده‌درلر . اسکی

تراکیا ساحللرنده یونانیلرك قوردقلری قولونیلر محدوددر . آق‌ده‌کزده : آمفیولیس (۱) ، آندره (۲) ، مارونیا (۳) ، اینوز (٤) ؛ مرمره‌ده : پرانسیوم (٥) ، لاربنت (٦) ، سیلیوری ؛ قره‌ده‌کزده : سالمیدوس (مدیه) ، آخته‌بولی‌دن عبارتدر . اسکی یونانیلر یونانلردن باشقه برقولونی قوردقلری کبی یونلردن آری بر یرده‌ده اولطورمامشلر ، داخله هیچ بروقت کیرمه‌مشلر ، یرلیلرله هیچ بر وقت اختلاط وامتزاج ایتمه‌مشلردر .

Avukat **Mehmed Şeref Bey**’in, Edirne’de çıkardığı **“Trakya-Paşaeli”** adındaki haftalık gazetesi

"Madde 3 - Türkiye sulhüne tâlik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin tam bir hürriyet içinde beyân edecekleri re'ye göre tespit edilmelidir."

Millî Mîsâk'ta yer alan ve betahsis Batı Trakya'ya temas eden bu madde, dikkatle incelendiğinde görülmektedir ki; burasının Millî Mîsâk dışında telâkkî edilmesine imkân yoktur. Zira Millî Mîsâk'ın tesbiti ânında Türkiye ile müttefikler arasında ileride aktedilecek bir sulh mukavelenâmesine ta'lik edilmiş bulunan Batı Trakya'nın, sekenesi kaahir ekseriyetiyle Türk'tü.

Bu bakımdan Batı Trakya'yı kurtarmak için dolaylı bir yol takip edilmiş ve nüfus ekseriyetine istinâden kazanılması temin edilmek istenmiştir. Bu sebepledir ki; orada halkın re'yine müracaatın kâfî bir şart olarak ileri sürülmesiyle iktifâ edilmiştir. Bunun ileride izah edileceği üzere, dost-düşman, herkes tarafından bilinen bir gerçek olması yüzündendir ki; Lozan'da halkın re'yine müracaat olunmasına müteallik talebimiz, yalnız Yunanistan tarafından değil, karşımıza müşterek bir **"Husûmet Cephesi"** hâlinde çıkmış bulunan bütün devletlerce kat'î bir lisanla reddolunmuştu. Çünkü daha önce ilân edilmiş bulunan **"Wilson Prensipleri"** muvâcehesinde son derecede haklı olan bu istek, nazar-ı dikkate alınarak icâbı îfâ olunduğu takdirde, Batı Trakya'nın Türkiye hududları dâhilinde yer alacağı şüphesizdi. İşte bu sebepledir ki; Millî Mîsâk, orasının kurtuluşu için kâfî bir şart olarak sadece **"plebisit"**i ileri sürmüştü. Bu durumda Batı Trakya'yı, Millî Mîsâk'ın dışında telâkkî eylemeye imkân olmadığı meydandadır.

Esâsen Türk Başmurahhası **İnönü** de bugüne kadar burasının Millî Mîsâk'a dâhil olmadığı yolunda bir beyânda bulunmuş değildir. Aksine Mîsâk'ın yukarıya alınan maddesi

çerçevesi dâhilinde hareket ederek Batı Trakya'yı kurtarmaya çalışmıştır. Ancak mes'eleyi müspet bir neticeye ulaştırabilmek için daha müzâkerelerin başlangıcında Millî Mîsâk'ın tesbiti ânındaki şartların değişmiş bulunduğunu ileri sürerek burasını kayıtsız şartsız talep etmek ve sonra da tâviz veriyormuşçasına bir tavır alarak plebisite râzı olmak îcâp ederdi. Fakat **İnönü**, karşısındaki hasımların daima başvurageldikleri bu taktiği kavrayamayarak işe asgarîyi, yâni plebisiti taleple başlamıştır. Karşısındaki müttehid hasımların ittifakından doğacak kuvvet sebebiyle başlangıçtaki taleplerden bir miktar tâvize mecbur kalacağını hesap edip bilâhare vazgeçebileceği birtakım sun'î **"marjlar"** ihdas edememiştir. Batı Trakya'yı böyle marjsız bir taleple nasıl müdâfaa ettiğini kendisi şu şekilde anlatmaktadır:

"... Biz, Garbî Trakya'da kamuoyuna müracaat edilmesini isterken bu isteğimizi Mîsâk-ı Millî'deki şarta bağlıyorduk. Yunanlılar da karşımıza çıkıp "Garbî Trakya'yı biz sizden almadık. Bulgarlar'ı yendik, Bulgarlar'dan aldık." diyorlardı. Müttefikler de aynı sûrette karşımıza dikiliyorlardı.

Hülâsa eski hükümetlerin hatâlarının cezasını çekiyorduk. Müttefiklerin Trakya hududu olarak bize teklifi Meriç Nehri idi. Karaağaç'ı vermek istemiyorduk. Hudud boyunca Karadeniz'den Akdeniz'e kadar iki tarafta, tarafsız ve silâhsız bir geniş bölge teklif ediyorlardı. Bu bölgeleri mütehassıslardan kurulu tâli komisyon kararlaştıracaktı. Münâkaşalar çok sert oldu.

Garbî Trakya üzerindeki iddiamızı, ilk önce Balkan Devletleri'ne tahlil ettirdiler. Yunanistan şikâyet etti. Evvelce de söylediğimiz gibi, Yunanistan'ın şikâyetlerine kolay cevap veriyorduk. Yugoslavya talebimize karşı kuvvetli olarak vaziyet aldı. Türkler'in Meriç'in garbına ve Garbî Trakya'ya geçirişlerinin kendilerince bir tehlike işareti olacağını açık-

ça ifâde etmeye çalışıyordu. Ondan sonra müttefiklerin her biri, Fransızlar, İtalyanlar, Japonlar, hepsi bizim taleplerimize karşı çıktılar. Sonunda ***Lord Gürzon****, bizim Meriç'in garbında arâzi isteklerimize bütün Balkanlar'ın müttefikan karşı koymalarındaki ehemmiyeti ve vahâmeti belirtmek için bütün talâkatını sarf etti."*[231]

İnönü'nün yukarıya alınan sözleri, O'nun, Batı Trakya'yı **"Millî Mîsâk'taki şarta bağlı"** olarak müdâfaa ettiğini açıkça göstermektedir. Bunu bir de O'nun son zamanlarda **"Ortanın Solu"** sloganıyla, sol militanlara sağladığı büyük desteğe bir teşekkür mâhiyetinde olmak üzere, eski bir solcu[232] tarafından kaleme alınan **"İkinci Adam"**[233] isimli

231 **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi 31 Ağustos 1968 tarihli nüsha.

232 Bu yazarın solculuğu ve bu uğurda giriştiği mücâdelenin bütün safhaları, Rusya'da geçen yetiştirilme devresi de dâhil olmak üzere kendisi tarafından gerçekten takdîre şayan bir açık kalplilikle **"Suyu Arayan Adam"** isimli hâtıratında açıkça anlatılmaktadır. Şimdi sırf bir taktik îcâbı olarak zâhirî bir **"Atatürkçülük"**ü maske edinmeye çalışan bu eski ve kıdemli solcunun tutunmaya çalıştığı bu yeni hüviyetin maksad ve mâhiyetini kavramak için, bugünkü yazdıklarıyla adı geçen hâtıratını mukayeseli bir sûrette okumalarını değerli okuyucularımıza tavsiye etmekten kendimizi alamıyoruz.

233 **"İkinci Adam"** isimli eserin yazarı, daha önce **"Tek Adam"** adıyla **M. Kemal Paşa**'nın hayatını yazmıştı. Kolayca tahmin edilebileceği üzere eğer, **İnönü** hakkında da böyle bir eser yazmayı başlangıçta düşünmüş olsaydı, bu ilk eserine **"Tek Adam"** yerine **"Birinci Adam"** adını verirdi. Zira **"İkinci"** sözü ancak **"birinci"** sözünden sonra mantıkî ve gerekli olabilir.

Bir kere **"Tek adam"** denildikten sonra, onun bir nevî devamı mahiyetindeki ikinci bir esere **"ikinci adam"** adı verilmesindeki mantıksızlık aşikârdır. Ancak unutmamak gerektir ki, bu eserlerin yazarı böyle bir mantıksızlığa hatâen vücud verecek kadar acemî de değildir. O hâlde bunu, **İnönü** tarafından ortaya atılan yeni **"solcu siyâset"** yolunda O'nu terğib ve teşvik maksadından hareket etmek dışında izah mümkün değildir. Esâsen dikkat edilirse **"Tek Adam"** yazıldığı sırada **İnönü** henüz **"ortanın solu"** sloganını ibdâ (!) etmiş değildi.

eserde yer alan şu satırlarla sathî bir sûrette mukayese ederek propaganda yazılarının bazen ne ölçüde **"kraldan kralcı"** olabildiklerini ibretle görürüz:

"Garbî Trakya, tecâvüze uğramış ve Yunanlılar tarafından cebren işgâl edilmiş Türk topraklarının durumunda değildi. Millî Mîsâk sınırları içinde de bulunmuyordu."[234]

Bizzat **İnönü** tarafından tekzîbe uğrayan bu satırların iddiasını, bir an için doğru kabul ederek, Batı Trakya'nın Milli Mîsâk hâricinde kaldığı kabul edilmiş olsa dahî, **İnönü**'nün burasını kurtaramamış olmasını değilse de kayıtsız şartsız talep etmemiş bulunmasını, yine de hoş görmeye imkân yoktur. Zira hatırlanacağı üzere, O, Millî Mîsâk'a dâhil olmayan bazı yerleri -hattâ lüzumundan fazla bir gayretle- dava etmiş değil midir?! Bunlardan bir **"Adakale"** misâlini hatırlamak bile kâfidir. Acaba Batı Trakya, beşerî ve stratejik bakımlardan Tuna Nehri'ndeki birkaç yüz nüfuslu bir Adakale kadar da mı ehemmiyet taşımıyordu? Yukarıda zikri geçen eser, daha garip bir fikre yer vererek:

"Hâlbuki Ankara sulh istiyordu. Sulha muhtaçtı. Onun içindir ki; Lozan'da Türkiye, Garbî Trakya'yı kurtarılacak topraklar olarak almadı. Yalnız buradaki Türk nüfûsunun durumu ve ilerde hâsıl olacak vaziyet üzerinde duruldu."[235] demektedir.

Hâlbuki eserini medih ve müdâfaasına tahsis ettiği **İnönü** -biraz evvel nakledilen sözlerinde açıkça görüldüğü üzere- Batı Trakya'yı Millî Mîsâk'ın çizdiği esaslar dâhilinde

---

Bütün bu mülâhazalar adı geçen eserin daha doğuş sebebiyle dahi husûsî bir maksadın ve âdî bir propaganda gâyesinin makesi olduğunu açıkça göstermektedir. Âh, şu memlekette ilmî ve ciddî görünmek hususundaki nice gayretlerin altında böyle ne küçük hesaplar yatmaktadır!..

234 **Şevket Süreyya Aydemir**- İkinci Adam, c: I, İstanbul, 1968, sh: 226.

235 **Şevket Süreyya Aydemir**- a.g.e., sh: 225.

kurtarmaya çalışmış ve fakat ne yazık ki, çeşitli taktik hataları yüzünden bunda muvaffak olamamıştır. Bu hataları tesbit için Lozan Konferansı'nın Batı Trakya'ya müteallik müzâkere zabıtlarına kısaca göz atmak kâfidir. Türkiye'nin burasını kurtarılacak topraklardan addetmediği hususundaki iddiâsı ise, ileride Birinci T.B.M.M. âzâlarının nakledilmiş bulunan sözleri ve takrirleriyle kat'î bir sûrette tekzib edilmektedir.

Batı Trakya, Lozan Konferansı'nda en evvel müzâkere edilen bir mes'ele olmuştur. Bu, Türkiye'nin Avrupa yakasındaki hududlarının çizilmesinden tabiî bir sûrette ortaya çıkmış ve münâkaşası da toprak ve askerlik işlerine bakan **"Birinci Komisyon"**un 22 Kasım 1922 tarihli ilk toplantısında başlamıştı. İlk olarak söz alan **İnönü**, Doğu Trakya için 1913 yılında tesbit edilen hududu talep etmiş, Batı Trakya için de halkın re'yine müracaat olunması talebini ileri sürmüştür. Bu hudud, Karadeniz'den Meriç Nehri mansabına, yani denize döküldüğü yere kadar bir kavis teşkil ediyor ve Meriç Nehri'nin batısında cüz'î bir arâziyi de içine alıyordu.

Lord Gürzon, Meriç Nehri'nin batısındaki ve **İnönü**'nün ifadesiyle **"büyük kısmı Türkler'le meskûn"** yerden neresinin kastedildiği hakkında izahat talep edince, **İnönü** buna **"mütehassısların reyini aldıktan sonra"** cevap vereceği yolunda kekeme bir cevap vermiştir. Daha o anda ortaya çıkan bu tutum, Türk Başmurahhasının arâzi taleplerinde sarîh ve kat'î hududlar gösterebilecek kadar kararlı ve bilgili olmadığını açığa koyuyordu. **İnönü**'nün bu celsedeki Batı Trakya mes'elesiyle alâkası müdafaası son derecede zayıftı. Yunanistan'ın Anadolu'da giriştiği askerî harekâttan doğan mes'uliyetine mütedâir uzun ve teferruâtlı konuşmasını:

"aa - Doğu Trakya için 1913 hududu.

bb - Batı Trakya için halkın reyine müracaat" sûretinde maddeleştiren **İnönü**'yü **Lord Gürzon** daha sarîh bir

beyâna dâvet ederek Batı Trakya'ya tamamıyla sahip olmayı isteyip istemediğini sordu.

İnönü, burasını, **"kat'î bir sûrette talep etmediği"** cevabını verdi. Bunun üzerine **Lord Gürzon,** O'nun bu hususlaki hazırlıksızlığını daha bâriz bir hâle getirmek ve zaaflarını bütün murahhasların gözleri önünde ortaya çıkarmak için **"reye müracaat etme mes'elesinde Batı Trakya sınırlarını nasıl düşündüğünü öğrenmek istediğini"** söyleyince **İnönü**, yine **"bu izahatı ancak mütehassıslarla görüştükten sonra"** verebileceğini beyân ve ifâde etti.

Lozan zabıtları incelendiğinde, **İnönü**'nün dâima gereken cevâbın bu şekilde ileriye ta'lik ettiği görülür. O'nun hazırlıksızlığını ifşâ eden bu mütevâlî tutum, **Lord Gürzon**'un kendisini her fırsatta **"hemen cevap vermeye"** zorlamasını intaç eylemiştir.

Mes'ele böylesine bilgisizlik ve tereddüdlerle başlayınca, elbette bundan Türkiye lehine bir netice elde etmeye imkân yoktu. Daha sonra yukarıda bizzat **İnönü**'den nakledilen cümlelerde de görüldüğü üzere, diğer murahhasların arka arkaya birbirinden baskın konuşmaları ile mes'ele gitgide daha çok aleyhtar bir havaya büründü.[236]

Birinci Komisyonun Reisi sıfatıyla bu celseye riyâset eden İngiliz Başmurahhası **Lord Gürzon**, en sonunda bütün murahhasların konuşmalarını hülâsa etmek ve neticeye vardırmak üzere uzun bir konuşma yaptıktan sonra:

"-Gerek benim, gerek diğer murahhasların Türk hey'etine karşı müdâfaa ettiğimiz fikirler, yalnız Büyük Devletler'ce değil, bütün Balkan Devletleri'nce de iltizam edilmiştir. Tarihte belki de ilk defa bu kadar karışık bir mese-

236 Başta **İnönü** olmak üzere bütün alâkadarların bu celsede yaptıkları uzun uzun konuşmalar için: Lozan Zabıtları, birinci takım, birinci cild, birinci kitaba bakınız.

le üzerinde, büyük devletlerin ve bütün Balkan Devletleri'nin fikirlerinde birlik görülmektedir. Bir şey daha var: Bu birliğin kıymet ve ehemmiyetini anlamayanların hâli yaman olacaktır! Bu birliği hor görenlerin, buna karşı koyanlarına aslâ muvaffakiyet ihtimali yoktur!.." tehdidini savurdu.

Lord Gürzon, bu eserin birinci cildinde çeşitli misâlleri zikredilmiş bulunan bu taktiklere bol bol başvurarak **İnönü**'yü taleplerinde adım adım geriletmiştir. Gerçekten Türk Başmurahhası, yukarıda zikredilen başlangıçtaki hatâlarına ilâveten müzâkerelerin devamınca da mantikî bir sebat gösterememiştir. Ancak şurası insafla belirtilmelidir ki; sırf Batı Trakya'nın değil, hattâ bütün Trakya'nın Türkiye ve Boğazlar'ın müdâfaası için taşıdığı stratejik ehemmiyeti, yalnız **İnönü** değil, O'nunla birlikte diğer murahhaslarımız da kavrayamamış bulunuyorlardı. Bunu İkinci Murahhas **Dr. Rıza Nur**, kendi ağzıyla açıkça itiraf ve ifâde etmektedir:

*"-Biz Garbî Trakya'da plebisit istiyoruz. Frenkler, buna aslâ yanaşmıyor. Garbî Trakyalılar'dan bir hey'et gelmişti. **Gâlip Bahtiyar** da hey'ette idi. Türkiye'ye iltihâk olamazsa muhtâriyetli bir idâre istiyorlardı. Bura Türkleri, evvelce silâhlı bir isyan yapmışlar, çeteler teşkil edip vuruşmuşlardı. Gayret göstermiş bir halk idi. Bir aralık istiklâllerini de ilân etmişlerdi. **İsmet**, mütehassıs komitesinde birden bu bâbdaki mütâlaamızı terk edivermiştir. Bunu, bana da haber vermeden yapmıştır.*

***Gâlip Bahtiyar** ve arkadaşları pek me'yus oldular. **İsmet'**e kızdılar ve Lozan'ı bırakıp gittiler. Ben bu işi sonuna kadar getirmek istiyordum. Belki bir şey almak mümkün olurdu. Henüz pek az uğraşmıştık. Hem de bu işte haklı idik. Frenkler plebisit istemiyorlardı. Çünkü ekseriyet Türklerdedir, biliyorlar. Öyle bir yer ki; kesîf Türk ahâli ile meskûndur. Ancak bizim Meriç'in sağına geçmemize Sırplar da taham-*

mül edemiyorlar. Tarihin tekerrür etmek ihtimâlinden, yani Sırbistan'ı Türkler'in yeniden istilâsından korkuyorlar. Bu uzak bir ihtimal, ama bu korkuları vardır. Nitekim Sırp Delegesi ve Hâriciye Nâzırı ***Niniçiç*** *bunu böylece açıkça konferansta söylemiştir.*

Vâkıa Mudanya'da bir kere Meriç hududu kabul edilmişti. Yapacak bir şey kalmamıştı. Fakat belki bir muhtâriyet mümkün idi. Neyse, ben hiç olmazsa ikinci komisyon müzâkeresinde Frenkler'in istedikleri İstanbul'a mukabil tutarak ahâlî mübâdelesinden Garbî Trakya'yı istisnâ ettirdim. Bu da bir kârdı."[237] tarzında mes'eleyi nispeten mâkul bir tarzda ele aldıktan sonra:

"... Güyâ harbe mânidir diye Trakya hududunda Frenkler tarafından bir de bî-taraf mıntıka kondu. Bu bir lâf ise de biz de istedik. Bu mıntıkanın bî-taraflığının Avrupa büyük devletleri tarafından garanti altına alınmasını teklif ettik. Bunu kabul etmediler. Kabul etmek için kendileri kontrol koymak istediler. Bu da bizim işimize gelmedi. Toprağımıza ecnebî kontrolcu ağır. Edirne'nin bir askerî müstahkem mevkii hâline konması faydasızdır. Hem de Türkiye'ye ağır masraftır. Trakya'nın müdâfaası, Lüleburgaz ve Çatalca'da olması lâzımdır. Bu hakikat karşısında bî-taraf mıntıka bize zarar değil, kâr idi.

Zavallı Edirne ve Trakya, âdetâ bizden gitmeye mahkûmdur. Bu sebeple ben oraya mübâdele ile gelen muhâcirleri bile yerleştirmek taraftarı değildim. Şimdi orası bizim eskilerin ***"uç"*** *dedikleri şeylerdendir ve uç rejimine tâbî olmuştur. Oraya para sarf etmek, ahâlî yerleştirmek, boştur, hatadır. Lozan'dan sonra bu fikri tâkib ettiğimizden, Edirne meb'usları aleyhime kıyam ettiler. Onlara hususî sûrette:*

"-Buraya konacak ahâli, bir daha hicrete mahkûmdur.

237 **Dr. Rıza Nur-** a.g.e., c: II, sh: 886.

Elimizden gitmese bile dâima harb sahası olacaktır. Ahâli kırılacak, yapılan imâr yıkılacaktır" dedim.

Dinletemedim. Tabiî yurt sevgisi ile mütehassis idiler. Hakları var, ama politika his ile idâre edilmez ki. Şimdi Trakya'da fabrika gibi inşaat yapıyorlar. Paralara yazık! Bu arâzi, İstanbul'un örtü mıntıkası ve harb meydanıdır. Bizden gitmese dahî harbin darbeleriyle ezilmeğe mahkûmdur. Türkiye için bir harb zuhûrunda Trakya'ya lüzûmu kadar asker geçirmek bile tehlikelidir. Boğazlar düşerse, bu orduyu geri alıp Anadolu'ya geçirmek mümkün olamaz. Devletin ordusu elinden gider. Bu da Anadolu'nun istilâsına sebep olur. Trakya ve İstanbul'da sâde yirmi bin asker bulundurabileceğiz, Boğazları serbest yaptık. Bu hâlde..."[238] diye devam etmektedir.

Daha sonra tekrar bu mevzua avdet eyleyerek Trakya'dan alabildiğimiz cüz'î kısmı bile elimizde tutabileceğimize âid güvensizliğini bir kere daha tekrarlamaktadır:

"... Edirne, müstahkem mevki olamaz. Trakya, İstanbul'un müdâfaası için harb sahasıdır. Trakya'ya büyük îmar masrafları yapılamaz. Trakya'ya ordu geçirmek de Boğazlar'ın tutulmasıyla hatt-ı ric'ati kesileceğinden tehlikelidir."[239]

Lozan'a gönderilen hey'etin takip edeceği hatt-ı hareketi tespit için Meclis'te cereyan eden müzâkerelerde ileri sürülen fikirlere şöyle bir göz atmak dahî, **İnönü**'nün temsil etmekte bulunduğu T.B.M.M.'nin hissiyatına tercümân olamadığını açıkça ortaya çıkarmaktadır. Bu mevzuda ileri sürülmüş olan rey ve kanaatler, aynı zamanda **"Türkiye'nin Batı Trakya'yı kurtarılacak topraklardan addetmediği"** yolundaki iddiaları da kat'î bir sûrette tekzib etmektedir.

238 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 887-888.

239 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 896.

Gerçekten, bu müzâkerelerde izhar edilmiş olan millî ve vatanî hissiyâtın, Lozan safhasında taleplerimizin Millî Mîsâk'ı dahî aşan bir ölçüde ileri sürülmesini âmir bir mâhiyet arz ettiği görülmektedir. Hâl böyle iken Millî Mîsâk'taki asgarî şartları dahî gerçekleştirememeyi kabul ve hazmetmeye imkân olmadığı meydandadır. Bu müzâkerelerin Batı Trakya'ya müteallik kısmından alınan şu bir-iki misâl bile bu durumu bariz bir sûrette aksettirmektedir.

Kırşehir Meb'usu **Refik Bey** yaptığı konuşmada, Batı Trakya'ya da temas ederek demiştir ki:

*"-Burada en ziyâde şâyân-ı dikkat ve îtina olan mes'ele, Trakya mes'elesidir. Trakya mes'elesini ikiye ayırdılar. Birisine **"Garbî Trakya"** dediler, birisine **"Şarkî Trakya"** dediler. Fakat Garbî Trakya için kendileri üç sene evvel mütâreke esnasında **Wilson Prensipleri**'yle vesâire ile göstermişler ve demişlerdir ki, Garbî Trakya'da re'y-i âma müracaat ediniz. Orada bulunan halkın ârâsına (reylerine) müracaat ediniz. Onlar ne sûretle ârâ izhar ederlerse, onları yaşatmak için kendilerine bir şekil vereceğiz. Unutmasınlar ki; Garbî Trakya'da mutavattın ve mütemekkin bulunan Müslümanlar, Türkler her hâlde diğerlerine nisbetle yüzde doksan fazla olmakla beraber onların kendi mukadderâtlarını tâyin ettirebilmek için reylerine müracaat etmeli ve ancak reylerini serbest olarak vermeleri neye vâbeste ise, onu elde etmeye çalışmalıdır..."*[240]

Bu arada Batı Trakya mes'elesine dâir bazı takrirler verilmiştir ki; bunlar da Türkiye'nin Batı Trakya'yı kurtarmak hususundaki kat'î karar, azim ve hissiyâtını aksettirmektedir. İlk okunan takrir, Cebel-i Bereket Meb'usu **Faik Bey**'in takriri olmuştur. Bunda:

"Şarkî Trakya bilâ kayd ü şart (kayıdsız şartsız) ve

240 Bkz.: Zabıt Cerîdesi. (Konferansın inkıtâ zamanındaki müzâkere zabtı)

her zaman Devletin kuvâ-yı umûmiyesinin taht-ı tekeffülünde bulunması, gerek kendisinin, gerek İstanbul'un ve gerek Anadolu'nun emniyeti için elzemdir. Bu hususun müzâkerât-ı sulhiyede kat'iyyen te'mini ve Garbî Trakya'da Mîsâk-ı Millî mûcibince müracaat edilmesi, tabiî olan rey-i âma ve oraya ahîren başka taraflardan getirilip yerleştirilen Rum ve Ermenilerin iştirak ettirilmesini..."[241] temenni ve tavsiye ederken Aydın Meb'usu **Tahsin Bey**'in takririnde ise, daha da ileri gidilerek:

"... Makedonya'da Cemiyet-i Akvâm idâresinde bir muhtariyet teşkili hususundaki konferansın temin edilmesini" teklif ve tavsiye etmektedir.

Batı Trakya'yı kaybedebileceğimizi hayâl dahî edemeyen, bunu havsalalarına sığdıramayan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin vatansever meb'usları, bu takrirlerde açıkça görüldüğü üzere **"Makedonya"** için bile birtakım hak ve imkânları arzu ve tavsiye etmekteydiler. Hiç olmazsa asgarî bir netice olarak Mîsâk-ı Millî'nin Batı Trakya'ya müteallik üçüncü maddesinin tatbîkini zarûrî ve tabiî addeden bu meb'usların her biri ayrıca tatbikatta takîb edilecek teferruâta müteallik hususları bile büyük bir titizlikle tesbit ve murahhas heyetimize telkin yolunu tutmuşlardı. Meselâ Trabzon Meb'usu Nebizâde **Hâmi Bey**'in takririnde aynen:

"... Mîsâk-ı Millî'miz Garbî Trakya'da ârâ-yı umûmiyeye müracaat olunmasını temin etmemizi âmirdir. Yunanlılar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu emri yerine getirmek hususundaki azmini bildirdiklerinden, İzmir ve Trakya havalisinden giden Rumları Garbî Trakya'ya yerleştirerek orada sun'î bir ekseriyet teminine çalışmaktadırlar. Hey'et-i murahhasamızın ve Hâriciye Vekâletimizin bunu men'e şimdiden teşebbüs etmelerini ve Garbî Trakya'da ârâ-yı umûmiyeye müracaat es-

241 Bkz.: Aynı Zabıt Cerîdesi.

nasında Rum muhacirlerinin âhali-i asliyeden addolunmayacağını ilân eylemelerini"[242] ileri sürmüştür.

Bütün bu tavsiyeler, sanki **İnönü**'nün bir kulağından girmiş, diğerinden çıkmıştı. Zira mes'eleyi müzâkere sahasına vaz' etmeden iyice tesbit ve tayin yoluna gitmediği gibi gördüğü her güçlük karşısında biraz daha geriliyerek gitgide Mîsâk-ı Millî'nin âmir hükmünden uzaklaşmış ve onu gerçekleştirememişti. O'nun Batı Trakya mes'elesini nasıl inançsız ve sebâtsız bir sûrette ele aldığını, kendi ağzından çıkan şu sözler dahî isbat etmiyor mu?..

"-Trakya hududları mes'elesinde zayıf yerimizi, yalnız Balkan Harbi'nde Garbî Trakya'yı Bulgarlar'a terk etmiş olmamız değil, Cihân Harbi esnâsında Bulgarlarla bir muâhede yapıp Edirne'nin Dimetoka'ya kadar olan hinterlandını Bulgarlarla vermemiz teşkil ediyordu. Bunu bize karşı koz olarak kullanıyorlardı. ***Venizelos****:*

"-Garbî Trakya'yı biz sizden almadık, Bulgarlar'dan aldık." diyordu. Yunanlılar'la bu mes'elede çetin çatıştığımız ilk günlerde, ben de Bulgarlar'ın Garbî Trakya'da mahreç talebini desteklemiştim..."[243]

"Bulgar Başvekili ***Stambuluski****, Bulgaristan'ın Garbî Trakya'da mahreç isteğini, benim bu mevzuda ileri sürdüğüm mütâleadan da cesaret alarak komisyonda ifâde etti. Dedeağaç Bulgar toprağı olmalıdır, diye ısrar etmeye başladı. Ben, kendisine hak verir bir vaziyet aldım.* ***Venizelos****, iyiden iyiye sinirlendi. Şu sözlerini hatırlarım:*

"-Türkler'e mağlûp olduk. Onlara Şarkî Trakya'yı veriyoruz. Garbî Trakya üzerindeki taleplerini de dinliyoruz. Anlamıyorum. Bulgarlar'a ne oluyor? Bulgarlar, neden bizden

242 Bkz.: Aynı Zabıt Cerîdesi.

243 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1968 tarihli nüsha.

toprak isterler? Bulgarlara da mağlûp olmadık ya?!... "[244]

İnönü, Lozan Konferansı zabıtlarında açıkça görüldüğü üzere, önce Batı Trakya'da plebisite müracaat olunmasını talep etmiştir. Fakat bu talebinin is'af olunmayacağını anlamaya başlayınca, bu taleple tam bir tezat teşkil etmek üzere, Batı Trakya üzerindeki Bulgar isteklerinin destekçiliğini yapmıştır.

Bu tereddüd ve inhiraflar karşısında Mîsâk-ı Millî'nin Batı Trakya'ya müteallik âmir hükmünün gerçekleşmesine elbette ki, imkân olamazdı. Esâsen hatâ, baştan ortaya mütevazî bir istekle[245] çıkmak sûretiyle işlenmiş ve tevâlî edip gitmiştir. Hâlbuki kendisinden çok daha önce, bu memlekette aleyhine çok acı bir şekilde yazılıp söylenilmiş bulunan Osmanlı Sadrazamı **Damad Ferid Paşa,** Paris'te toplanan **"Onlar Meclisi"**[246] önünde Osmanlı hukûkunu müdâfaa ederken ileri sürdüğü talepleri arasında şunlar vardı:

"Harpten evvelki Osmanlı toprak statükosunun muhâfazası,

---

244 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Ulus Gazetesi, 1 Eylül 1968 tarihli nüsha.

245 Lozan medhiyeleri içinde büyük bir şöhreti bulunan Prof. **Cemil Bilsel**'in eseri bile:

"Garbî Trakya Meselesi'nde Türk isteği çok mütevâzi idi: Halkın re'yine müracaat." cümlesine yer vermiş bulunmaktadır. (Bkz: c. I, sh: 193)

246 Birinci Cihan Harbi nihâyetinde gâlip devletler, Paris Sulh Konferansı'na katılan altmış sekiz temsilci arasından seçilmiş kimselerden teşekkül eden muhtelif komisyonlar kurmuşlardı. Bunlardan biri de ana mes'elelerin halli kendisine havâle edilmiş olan **"Onlar Meclisi"** idi. Bu, beş büyük devletin (Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) ikişer murahhasından teşekkül ettirilmişti. Bu meclisin yerini, daha sonra bu devletlerin sadece birinci murahhaslarından meydana gelen **"Beşler Meclisi"** almıştı. Bu da, bilâhare Japonya'nın hâriç bırakılmasıyla **"Dörtler Meclisi"** adını almış ve çalışmalarını dört devletin baş murahhaslarıyla sürdürmüştür.

Balkan Harbleri neticesinde Bulgar ve Yunanlılar'a geçmiş olan Batı Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi,

Ege Adaları'nın Yunanistan ve Oniki Ada'nın İtalya tarafından Osmanlı Devleti'ne bırakılması..."

Damad Ferid Paşa, **İnönü** gibi muzaffer bir devleti temsil mevkiinde de değildi. Böyle olduğu hâlde Batı Trakya'yı kayıtsız ve şartsız olarak talep etmişti. **İnönü** ise, güyâ gerçekçi görünmek ve aşırı taleplerde bulunmamak endişeleriyle hareket ederek burası için daha ilk görüşmede sadece bir **"plebisit"** şartını ileri sürmüş, bilâhare vazgeçebileceği bir **"marj talep"** ihdâs ederek plebisiti olsun garanti altına alamamıştır. Esâsen evvelce bir nebze bahsedildiği üzere, **Lord Gürzon**'un **"Batı Trakya'ya tamamiyle sahip olmayı isteyip istemediğine müteallik"** suâlini kesin olarak:

"-Hayır!.." diye cevaplandırmıştır.

Hâlbuki sırf bu suâl bile, O'nun Batı Trakya'yı kayıtsız ve şartsız olarak talep etmesinin beklenildiğini ve bundan endişe edildiğini göstermekteydi.

İnönü, Trakya hududlarına müteallik taleplerinden sadece Edirne'nin bir mahallesi olan **"Karaağaç"** istasyonunu kurtarabilmiştir. Ancak bunu da -ileride izah edileceği üzere- **"tâmirât bedeli"** adı verilen **"harb tazminatı"**ndan vazgeçmek sûretiyle elde edebilmiştir. Yani Yunan ordusunun Anadolu'da normal harb kaidelerine aykırı olarak öldürdüğü binlerce mâsumun kan bedeliyle yakıp yıktığı yüz binlerce ev-barkın ceremesini bağışlamak sûretiyle!..

Ayrıca Batı Trakya'nın daha evvel akdedilmiş bir muâhede ile Bulgarlar'a terk edilmiş olduğu cihetle yeniden Türkiye'ye avdetinin müstakar ahdi esaslar dâhilinde müdâfaasını gereksiz addetmek de mümkün değildir. Zira Devletimizin burasını Bulgarlar'a terk ettiği zamanki şartların değişmiş

olduğunu ileri sürerek bir değişikliğin şartlar elverdiği nisbette bir revizyona tâbî tutulması talebinde bulunmak, hukuk ve mantığa mugâyir değildi. Nitekim daha sonra belirtileceği üzere, tarihimizde **"elviye-i selâse"** adı verilen Kars, Ardahan ve Batum'u 1918 tarihli **"Brest-Litovsk Muâhedesi"**yle bize terk etmiş bulunan Rusya, 1921 tarihli **"Moskova Muâhedesi"**nin akdi sırasında bu vilâyetleri **"şartların değiştiği"** mülâhazasını ileri sürerek taleb etmiş ve bunlardan Batum'u fiîlen de almıştır. Buna başka misâller vermek de mümkündür. Rusya, bu iki muâhede arasında bize karşı bir harb kazanmış değildi ya!.. Biz de pekâlâ, Bulgarlar'a karşı aynı şekilde hareket edebilirdik. Yeter ki, millî dâvalarımızı gerekli ilim, azim ve zekâ ile ortaya koyacak ve müdâfaa edecek bir murahhas tarafından temsil edilebilseydik. O takdirde hürriyet ve istiklâlleri için yıllarca mücâdele etmiş bir topluluğu, dâima kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm birtakım haklarla avutma yoluna gidilmezdi.

Gerçekten Batı Trakya Türkleri, güyâ mütekabiliyet esaslarından istifâde etmek üzere İstanbul Rumları'na karşılık olarak yerlerinde bırakılmışlardır. Türkiye ve Yunanistan arasında cereyan eden **"ahâli mübâdelesi"**ne istisnâ teşkil eden bu iki topluluk arasında, bugün hiçbir sûretle mukayese imkânı mevcud olmadığı tamamıyla meydandadır. Eğer **İnönü**, iddia olunduğu gibi, **"vasıflı bir devlet adamı"** olsaydı muâhedeye derc edilen **"mütekâbil hak ve imtiyazlar"**ın bugün almış bulunduğu fecî nisbetsizliği, daha o günden görmesi veya hiç olmazsa uzun iktidarı esnâsında muâhedenâmenin hakkıyle tatbikini sağlaması gerekmez miydi!.. Gerekli bütün müspet vasıflardan mahrum bulunan **İnönü**, o hâliyle Millî Mîsâk'ın Batı Trakya üzerindeki mütevâzî plebisit şartını nasıl gerçekleştirebilirdi?

Lozan'ın yıldönümü dolayısıyla gazetecilere verdiği

beyânâtın birinde bu gibi müzâkereler için kifâyetsizliği kadar tecrübesizliğini de kendi ağzıyla hikâye etmekte ve bu sûretle bir **"zoraki diplomat"** veya **Gürzon**'un tabiriyle **"amatör diplomat"**[247] olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

"Diplomatların yaşayışları ve düşünüşleri, özel îtiyatları hakkında hemen hiçbir fikrim yoktu. Meslekten o kadar uzak bir hayat sürmüştüm ki; meselâ basit bir misâl söyleyeyim. Diplomatların yemeklerde, her yemekte ayrı bir giyim ve usûlleri olduğunu zannediyordum. Bunları ilk gün otelin salonunda yemek yiyeceğimiz vakit bir mes'ele olarak etraftakilere sordum.

"-Ne giyeceğiz? Ne yapacağız?" diye...

Ben o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak çizmeyi ayağıma geçirip ondan sonra tabiî bir şekilde terlikle dolaşıyormuşum gibi hazırlanırdım."[248]

Kendisini bizzat böyle tasvir eden bir Başmurahhasın idâresi altında yürütülecek çalışmalardan elbette ki hiçbir netice alınamazdı. Nitekim de alınamadı. Ama sırf Batı Trakya mes'elesinde değil, bu komisyonun halline memur bulunduğu diğer bütün arâzi mes'elelerinde de İngilizler dâima kendi dediklerini kabul ettirmişlerdir. **Dr. Rıza Nur** bunu açıkça ifâde ederek:

"Bu sûretle Birinci Komisyon'un da işi bitti. İngilizler, istedikleri her şeyi yaptılar."[249] demektedir.

Netice olarak bu müzâkereler, Batı Trakya'nın kurtarılamaması ve Boğaz'ın iki yakasında gayr-ı askerî bir mıntıka tesisi ile sona ermiştir. Meriç Nehri mecrâsı hudud ittihaz

247 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi, 13 Eylül 1968 tarihli nüsha.

248 Bkz: Milliyet Gazetesi, 25 Temmuz 1971 tarihli nüsha veya aynı tarihli diğer gazeteler.

249 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 911.

edilmiş, sadece Edirne'nin gerçekte bir mahallesi olan **"Karaağaç"** alınabilmiştir. Bu da, ileride tafsilâtıyla izah edileceği üzere, Yunanlılar'ın, Anadolu'da yakıp yıktığı şehirler ve akla durgunluk verecek işkence usûlleriyle öldürdüğü mâsum yavruların, genç kadınların ve ihtiyar anaların mâruz kaldıkları maddî ve mânevî zararlardan afvedilmeleri sûretiyle mümkün olabilmiştir!..

Bir de, sırf kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olsa da Batı Trakya Türkleri'ne -İstanbul Rumları'yla mütekâbil olarak- birtakım haklar sağlanmış oldu. Ayrıca mübâdele edilenlerin de karşılıklı olarak mal ve mülklerine âid birtakım hakları, bir nevî takas imkânlarından istifâde sûretiyle muayyen bir nispette korunmuştur. Bu da, sırf Yunanistan'dan mübâdele edilen Türkler'e mahsus bir tâlih olmuştur. Vatan hududları hâricinde bıraktığımız diğer yerlerden peyderpey gelenler ise, bu hususta ahdî bir mesnede nâil olamadıklarından bütün haklarından mahrum kalmışlardır.

Bunun en tipik misâli, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen ırkdaş ve dindaşlarımızdır. Gerçekten bu ülkelerden de öteden beri Anavatana göç etmiş olan birçok dindaş ve ırkdaşımız vardı. Tabiatiyle Lozan Muâhedenâmesi'nden sonra da olacaktı. Bu itibarla Lozan'da onların hukûkunu korumak için de, bu devletlerin her biriyle müsâid anlaşmalar yapmak gerekirdi. Zira Rumeli'de yalnız Yunan idâresi altında kalmış olan Türkler değil, hududlarımız hâricinde bırakılmış diğer topraklarda doğup büyüyen ırkdaşlarımızın da hemen hepsi fecî şartlar altında bulunmaktaydılar.

Tâ **"Doksanüç Harbi"**nden beri malûm olan bu keyfiyet, murahhaslarımızdan hiçbiri tarafından akıl edilip ortaya atılmamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında takarrür etmiş bulunan **"Ekalliyetlerin Himâyesi"**ne müteâllik hükümlerin,

-velev kâğıt üzerinde kalacak olsa bile- onlara da teşmîli asgârî bir ırkdaşlık ve dindaşlık borcu değil miydi? Rumeli'de Türkler, **"Evlâd-ı Fâtihân"**dan olmaları îtibariyle geniş arâzi sahibi idiler. Bu durum, eski **"Timar"** ve **"Has"**lara bölünmüş toprak sisteminin tabiî bir neticesi idi. Bu sebeple, idâresi altına düştükleri düşmanlardan canlarını güçlükle kurtararak, âdetâ çırılçıplak denilebilecek bir durumda Türkiye'ye göç etmiş ve edecek olan Türkler'in mâruz bulundukları maddî kayıpların büyüklüğünü tahmin etmek güç değildi.

Üstelik gerek Bulgaristan ve gerekse de Yugoslavya, konferansa katılmışlar ve birçok mes'elede ekseriyâ Türkiye aleyhine rey ve beyânda bulunmuşlardı. Türk Murahhas Hey'eti, onların bu müzâkerelere dâhil olmasından ve hele Türkiye aleyhinde beyânda bulunmalarından istifâde sûretiyle onların idâreleri altındaki Türkler'in hukûkunun korunması mes'elesini pekâlâ ortaya atabilirdi. Hattâ bunu yapmış olsaydı, tam bir netice alamaması hâlinde bile hiç olmazsa mukabil bir tâviz olarak diğer bir mes'elede onlar tarafından desteklenmeyi olsun sağlayabilir veyahud da kendisine karşı muhâlefetlerini azaltabilirdi.

Bilhassa Bulgarlar'ın, aralarında binbir ihtilâflı mes'ele bulunan Yunanlılar'a karşı kullanılması da hemen ekseriyâ imkân dâhilindeydi. İhtimal ki, bu gibi bir mes'elenin ihdâsı hâlinde bundan bilâhare vazgeçmek îcâb ettiği takdirde de bu vazgeçme mukabilinde herhangi bir hususta, Bulgar desteğinin sağlanması da mümkündü.

Bulgarlar, Dedeağaç'tan Ege sâhillerinde bir mahreç talep ettikleri zaman Batı Trakya'nın en ehemmiyetli bir limanı olan bu şehrin onlara verilmesi tezini müdâfaa eden **İnönü**, acaba bu hareketi, hangi Bulgar tâvizi mukabilinde yapıyordu? Bunu tâyin etmeye cidden imkân yoktur. Hâlbuki eğer Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkler'in hukûku da bir garantiye

raptedilmiş bulunsaydı -bunlar da hiç şüphesiz Batı Trakya Türkleri'nin hakları gibi kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm edilmemek şartıyla- bu, dış Türkler hesabına büyük bir kazanç olacak ve belki de Lozan'dan sonra ortaya çıkıp hâlâ devam eden birçok fâcia önlenmiş olacaktı. Zira bugün Balkanlar'da yaşayan Türkler'in, ne fecî şartlar altında bulundukları cümlenin mâlumudur. Bu hususta sanırım sadece Sırplar tarafından Bosna'da icrâ edilmiş olan katliâmı hatırlatmak kâfîdir!..

Bütün Balkanlar'da Osmanlı bakiyesi olarak bulunan türk ve müslüman insanlar, Lozan Muâhedenâmesi'yle ahdî bir teminâta mazhar kılınabilseydi, daha sonra Dünya'nın gözü önünde cereyân eden binbir fâciaya da maalesef seyirci kalınmış olunmayacaktı. Bu fâcialardan gereği kadar bahsetmeye burada imkân ve münâsebet bulamadığımız için müteessiriz. Ancak bir tek misâl olmak üzere, 4 Temmuz 1973 tarihinden itibaren Gün Gazetesi'nde tefrika edilen **Ali Bostancı**'nın **"Bulgaristan'daki Türkler'in Yürekler Acısı Hâli"** serlevhalı tefrikaya içleri kan ağlamadan bakabilecek hiçbir vatansever tasavvur edemiyoruz. Bilhassa Rodop Dağlarında yaşayan ve hâlis Türk olan **"Pomaklar"**ın zorla hıristiyanlaştırılıp bulgarlaştırılmaları için girişilen ve son zamanlara kadar devam eden tedhiş ve katliâmların hazin bilançosu önünde ürpertmemek kaabil değildir!..

Bütün bu mezâlime zemin ve imkân veren husus da, Lozan Muâhedenâmesi'nde **"Ekalliyetlerin Himayesi"**ne müteâllik bir fasla yer verilmişken, oraya bu bedbahtların da ithal edilmesinin düşünülmemiş olmasından başka bir şey değildir. Bu imkân, ileri sürülen bir taleple aranmış ve fakat hakkıyle müdâfaa edilip edilememek yüzünden veya sâir herhangi bir sebeble gerçekleştirilememiş olsaydı, yine de hoş görülebilirdi. Fakat Lozan müzâkerelerine âid uzun ve tafsilâtlı zabıtları okuyanlar, orada bu bedbahtların hatırlanıldıklarına dâir bir

"YÂDİGÂR-I MİSÂK-I MİLLÎ"
Zafere kadar Misâk-ı Millî böyle bayraklaştırıldı.
Sonra unutuldu ve unutturuldu!..

tek cümleye bile rastlayamazlar.

Esâsen bu eserin birinci cildinde arz ve îzâh edildiği üzere, Türk Murahhas hey'eti, neyi, nasıl müdâfaa edeceğini dahî bilmeyen ve bu hususta hiçbir ön çalışması olmayan şahıslardan müteşekkil değil miydi!.. Bunu **Dr. Rıza Nur**, açıkça ifâde etmekte ve:

"... Kezâ celsede müzâkere edilecek mes'eleyi bildiren tebliği bize çok defa celseden bir-iki saat evvel bildiriyorlardı. Bunları bililtizam yapıyorlardı. İngilizler'in dosyaları mükemmel olsa gerek. Bizim ise bir şeyimiz yok. Hâlbuki herkesten ziyâde dikkat bize lâzımdı. Meselâ Hâriciye ve Dâhiliye Vekâletleri'nde ***"Trakya nedir? Etnik ve iktisâdî vaziyeti nedir? Eskiden ve yeniden başından neler geçmiştir? Ondan bahseden ne gibi muâhedeler var?"*** *Dosyalar değil, bir kelime bile yoktu. Bir* ***"Noyi Muâhedesi"****ni bile bulamadığımızı hatırlarım."*[250] demektedir.

II - BATI TRAKYA'NIN LOZAN MUÂHEDENÂMESİ'NDEN SONRAKİ AHVÂLİ VE İSTİKBÂLİ

A - LOZAN'I TAKİP EDEN GÜNLER

a) Mütekabiliyet Esâsını Bertaraf Eden 1930 Antlaşması:

Bir an önce sulha nâil olarak, dâhilde tasavvur edilen içtimâî değişiklikleri yapabilmek maksadıyla tâviz üstüne tâviz verip Lozan Muâhedenâmesi'ne Mîsâk-ı Millî önünde gayr-i kaabil-i müdâfaa bir mâhiyet veren kadro, Lozan'dan sonra da aynı tâvizkâr siyâseti tatbike devam etmişlerdir.

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" gibi her zaman ve mekân için tatbiki doğru olmayan bir düstûru, âdetâ bir **"Cizvit Papazı"** gibi gerçek bir nass sadâkatiyle benimseyen **İnö-**

250 **Dr. Rıza Nur-** a.g.e., sh: 894.

nü, Lozan'ın tâyin ve tesbit ettiği, **"Batıya kayıtsız şartsız teslim"** siyâsetinin bir numaralı âmili olmak üzere, Başvekillik koltuğuna oturmuştur.

Lozan Muâhedenâmesi'yle Türk Millî varlığına îras edilen iktisâdî, içtimâî ve stratejik darbeler kâfî gelmiyormuş gibi bir de bu yeni siyâsetle Türk Milleti'nin uzak bir gelecekte dahî toparlanıp tekrar **"büyük devlet"** olmasını engelleyecek birtakım yeni tâviz ve takyidler ihtivâ eden anlaşmaları arka arkaya imzâlamaya başlamıştır. Bunların en meşhuru, Türkiye ile Yunanistan arasında akdedilen 1930 tarihli **"İkâmet, Ticâret ve Seyrisefâin Mukâvelenâmesi"**dir.

Türkiye'nin Lozan'dan sonra tebellür etmeye başlayan yeni siyâsetini, Türk Hâriciyesi'nde an'aneleştiren Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü Aras**, Yunan dostluğunun sahte nüvâzişleri önünde âdetâ irâdesizleşerek bu ahmakça anlaşmaları **"bunların, Dünya'nın en mühim siyâsî anlaşmalarından daha üstün olduğu"**nu[251] iddiâ eden konuşmalarla otoriter şeflik devri idâresinin tâyinle gelmiş meb'uslarına kolayca kabul ettirmiştir.

Bunlardan, bahsi geçen 1930 **"Türk-Yunan İkâmet, Ticâret ve Seyrisefâin Antlaşması"** Türk teb'ası bile olmayan Rumlar'a, Türkiye'de aynen Türk vatandaşları gibi haklar vererek memleketin bir kere daha bu aç kurtlar tarafından yıllarca soyulmasına sebep oldu.

Yunanlılar, bizimkileri aldatmak için güzel bir kelime seçmişlerdi: **"Mütekabiliyet"!..** Yani iki taraf da bu hakları karşılıklı olarak birbirlerine bahşediyorlardı. Düşünülmüyordu ki, Türkler, henüz kendi iktisâdî menbâalarını işletecek durumda bile değillerdi. Nerde kaldı ticâret için Yunanistan'a gideler!.. Bu elbette ki, düpedüz ve sırf Yunanlılar'a yaraya-

251 **Tevfik Rüştü Aras**- Lozan'ın İzlerinde On Yıl, İstanbul, 1935, sh: 112.

caktı. Nitekim aradan otuz beş sene geçince esefle görüldü ki; Türkiye'de bu anlaşmadan istifâde ederek ticâret hayatının köprü başlarına oturmuş otuz beş, kırk bin rum vardır da, Yunanistan'da mütekâbil olarak bir tek türk bile yoktur!..

Biraz da Kıbrıs hâdiselerinin uyandırmasıyla anlaşılan bu durum karşısında bu anlaşma feshedilerek bundan istifade eden Rumlar, 1965 ve 1966 yıllarında Yunanistan'a iâde edilmişlerdir. Hâlbuki bu zamana kadar memleketimizdekiler yetmiyormuş gibi bir de bu Yunan teb'alı Rumlar'a soyulmamak için çok fazla bir ferâsete de lüzum yoktu. Yunan mezâlimini hatırlatan binbir emâre henüz taptaze olarak ortada idi. Fakat tâviz siyâseti, o kadar benliğimize işlemişti ki; değişen hükümetlere rağmen Yunanistan, bizi dâima kemirebilmek becerikliliğini gösterebilmiştir.

Gerçekten sâhillerimizde balık avlamaya kadar bizden her mevzûda tâviz almıştır. O kadar ki, İstanbul'un Fethi'nin beş yüzüncü yıldönümünü bile, bu sahte dostları gücendirmemek için hakkıyla kutlamamak ahmaklığından kurtulamadık. Kıbrıs gözümüzü hakkıyla açarsa, ne âlâ!.. Fakat hayır! Bizim uykumuz çok derindir!.. Yunanlılar, aradan az bir zaman geçince aldıklarını hazmeder ve hiçbir şey olmamış gibi dönüp bize tekrar komşu memleketler arasında dostluğun lüzumundan bahsederler. Biz de yeni tâvizlerle onlara kucak açarız. Ne gün Yunan emel ve tahriklerini hakkıyla kavrayacağız, bilmem ki!.. İnsanın içinden ister istemez haykırmak geliyor:

"-Her zulmü, kahrı boğmaya bir parça kan yeter!..
Ey Türk uyan, yeter; yeter, ey Türk uyan, yeter!.."

Mezkûr muâhedeyi okuyanlar, Yunan idârecilerinin, Türk iktisâdiyâtına âdetâ görünmeyen güveler gibi musallat edecekleri Rum tâcirler için akıl ve hayâle gelebilecek her imkânı derpiş etmiş bulunduklarını kolayca fark edebilirler.

Anadolu'dan mübâdele edilen Rumlar'ın, hiç şüphesiz ticârî kabiliyeti olan kısmını, Yunanistan'a gidişlerinden nihayet altı yıl sonra tekrar geri getiren bu antlaşma, tamamen tek taraflı olarak işlemiş ve zavallı halkımızın İstanbul'daki azınlıklara ilâveten bir de bunlar tarafından soyulmasından başka bir işe yaramamıştır.

Esâsen devrin idârecilerinin, her yönü ile **"İslâm'a karşı"** olan yeni siyasetlerinden doğan psikolojik bir sâikle, bu mübâdeleden çok kısa bir zaman sonra pişman olarak husûsî sohbetlerinde:

"Anadolu'dan giden bu Hıristiyan unsur yerinde bırakılmış olsaydı onlar sayesinde (!) daha çabuk ve kolay "batılılaşmak" imkânının bulunacağı"ndan bahsederek teessürler izhâr ettikleri bilinen bir keyfiyettir.

Hatta bundan mülhem olarak Anadolu'dan çıkarılan Rumlar'ın sonradan Hıristiyanlaşmış Türkler, olduklarını ispata (!) kalkışan mütefekkirler (!) bile görülmüştür. Bu görüş belki -sırf- karamanlı Rumlar için doğru kabul edilebilirse de, mübâdeleye tâbî bütün Rumlar için ileri sürülmesi, hiç şüphesiz kasıtlı bir yanlıştı.

b) Eritme Siyâsetinin Çeşitli Tezâhürleri:

Lozan Muâhedenâmesi'nin 37 ilâ 45. maddeleri arasında yer alan **"Ekalliyetlerin Himâyesi"** serlevhalı kısım, dikkatle okunursa, burada Türkiye'nin Hıristiyan azınlıklar üzerindeki hâkimiyet hakkını oldukça tehdid eden birtakım hükümlerin yer aldığı görülür. Bunları âdetâ imtiyazlı bir topluluk hâline getiren bu hükümler, sırf Türkiye'yi bağlayıcı bir üslûpla vaz' edilmiş olmalarına ve bu sebeple Türk teb'ası Hıristiyanlara âid hak ve imtiyazları tâdad ediyormuş gibi bir ifâde taşımalarına rağmen, Batı Trakya Türklüğü bakımından da son derecede câlib-i dikkattirler. Zira bu faslın en sonunda

yer alan 45. madde, bütün bu hükümlere şâmil bir **"mütekâbiliyet"** şartı vâz' etmiştir. Gerçekten bu madde:

"Madde 45 - İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiye'de bulunan gayr-i müslim ekalliyetler hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından kendi arâzisinde bulunan müslüman ekalliyet hakkında dahî tanınmıştır." tarzında sevk edilerek bu bâbda şüphe ve tereddüde mahal bırakmamıştır.

Esâsen Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlarca Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar'ın karşılıklı olarak mübâdeleye tâbî tutulduğu, bunun tek istisnâsını ise İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'nin teşkil ettiği mâlûmdur.

Şu hâlde bu mütekabiliyet esâsına, sırf bu iki topluluk için yer verilmiştir. Ancak burada üzerinde ehemmiyetle durulması gereken nokta şudur ki; mezkûr Muâhedenâme'nin adı geçen üçüncü faslı ekalliyetlere müteallik hükümleri vaz' ederken sadece Türkiye'yi zikretmiştir. Ancak en son madde olarak yer alan yukarıya dercedilmiş 45. maddede bunların Yunanistan'a da şâmil olduğu zikredilmiştir. Bu tutum, azınlıkların himayesine müteallik hükümlerin daha ziyâde Türkiye tarafından ihlâl edileceği zan ve kanaatinden doğmuştur. Hakîkaten müzâkere zabıtları, bu hükmü doğrulayan çeşitli beyânlarla doludur.

Bu sebepledir ki; her maddede Türkiye ile birlikte Yunanistan da zikredilmemiştir. Hâlbuki hiç olmasa bu faslı teşkil eden maddelerin muhtevâsındaki hükümleri, iç hukuk kaidelerine üstün kılan ve onları her türlü tebdil, tağyir ve ihlâlden korumak maksadıyla sevk edilmiş bulunan 44. maddede Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın da zikredilmesi normal bir hukuk ve hakkâniyet icâbı idi. Zirâ bu madde Türkiye'de yaşayan ekalliyetleri, âdetâ Türk tabiiyetinden çıkararak şimdiki **"Birleşmiş Milletler Teşkilâtı"**nın o zamanki benzeri olan **"Cemiyet-i Akvâm"**ın himâyesi altına koymuştur.

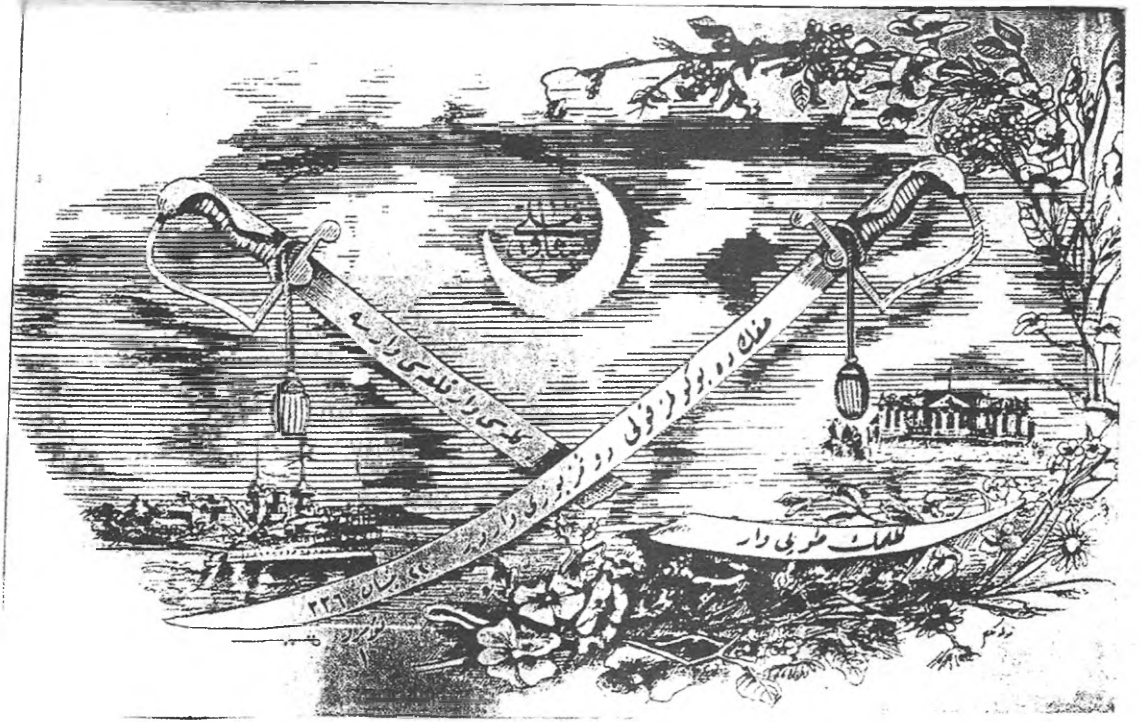

-Diğer bir Misâk-ı Millî kartpostalı-
Kılıçların üzerindeki yazı:
"Misâk-ı Millî: 'Zulmün topu var güllesi var kal'ası varsa
Hakk'ın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır' 23 Nisan 336"

Türkiye'ye ne ölçüde güvenilmediğinin anlaşılabilmesi için bu maddeyi de dikkatlerinize arz ediyoruz:

"Madde 44 - Türkiye işbu faslın yukarıdaki maddelerinin Türkiye'nin gayr-i müslim ekalliyetlerine taalluk ettiği mertebede ahkâm-ı mezkûrenin beynelmilel menfaati hâiz taahhüdât teşkil etmelerini ve Cemiyet-i Akvâm'ın kefâleti altına vaz' edilmelerini kabul eyler.

Bunlar, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin ekseriyetinin muvâfakati olmaksızın tâdil edilemeyeceklerdir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Cemiyet-i Akvâm Meclisi ekseriyeti tarafından işbu mevad hakkında usûlü dâiresinde kabul edilecek olan tâdilâtı reddetmeyi, muâhede-i hâzıra ile taahhüd ederler.

Türkiye Cemiyet-i Akvâm Meclisi âzâsından her birinin bu taahhüdâttan herhangi birine karşı vukû bulan veya tecâvüz tehdidini Meclis'in nazar-ı dikkatine arza selâhiyettar olacağını ve Meclis'in îcâb-ı hâle göre münâsip ve müessir telâkkî edilecek bir sûret-i hareket ittihaz ve talimat îtâ edebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye, işbu mevadda mütedâir hukûkî veya fiilî mesâilde Türk Hükümeti'yle vâzıu'l-imzâ diğer devletlerden bir veya Cemiyet-i Akvâm Meclisi âzâsından diğer bir devlet beyninde ihtilâf-ı efkâr (anlaşmazlık) vukua geldiği takdirde işbu ihtilâfın Cemiyet-i Akvâm Ahidnâmesi'nin 14. maddesi ahkâmına nazaran beynelmilel mâhiyeti hâiz bir ihtilâf gibi telâkkî edilmesini kabul eder. Türk Hükümeti, bu kabîlden olan her ihtilâfın diğer taraf talep ettiği takdirde Beynelmilel Adâlet Mahkeme-i Dâiresi'ne tevdiini kabul eder. Mahkeme-i Dâime'nin kararı, kâbil-i isti'naf olmayıp Cemiyet-i Akvâm Ahidnâmesi'nin 13. maddesi ahkâmı mûcibince verilmiş bir kararın, aynı kuvvet ve hükmünü hâiz olacaktır."

Şimdi lütfen bir de şu maddeyi dikkatle okuyunuz:

"Madde 37- Türkiye 38'den 44'e kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavânîn-i asliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muâmele-i resmiyenin bu ahkâma münâfî veya muârız olmamasını ve hiçbir kanun nizam ve hiçbir muâmele-i resmiyenin ahkâm-ı mezkûreye ihrâz-ı tefevvuk (üstünlük) **etmemesini taahhüd eder."**

Dikkat edilirse, azınlıklara, tafsil ve îzâhı ayrı bir mes'ele teşkil eden birtakım hak ve imtiyazlar bahşeden bu faslın sevk eylediği bütün hükümler, sadece Türkiye'ye tahmil edilmiş mükellefiyetlerden bahseder bir tarzda kaleme alınmıştır. Gerçi faslın hey'et-i umûmiyetine şâmil olmak üzere vaz' edilmiş bir **"mütekabiliyet"**ten bahseden yukarıda münderiç 45. madde, bu mükellefiyetlerin aynı zamanda Yunanistan'a da şâmil olduğu hususunda şüphe ve tereddüde yer bırakmamakta ise de maddelerin yazılış şeklinden -ilerideki tatbikât bakımından- daha ziyâde Türkiye'den endişe edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, hiç şüphesiz Müttefiklerin hissiyâtındaki **"Türk düşmanlığı"**nın taşıdığı ağırlıktan doğmuştur. Bu da yüzyıllarca sürdürülmüş olan âdî bir propagandanın eseriydi.

Gerçekten Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yutmak isteyen mutaassıp Hıristiyan Devletler **"ham madde"** ve **"pazar"** ihtiyacı dolayısıyla iştihâlarında bir nevî artmaya sebep olan **"Sanâyi İnkılâbı"**ndan sonra Hıristiyan azınlıkları tahrik etmek hususunda, âdetâ birbirleriyle yarışmışlardı. Bu tahrikler sonunda azınlıkların kopardıkları yaygaralar, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdâhale için en müsâid bir vesîle teşkil ediyordu. Bu bakımdan yüzyıllarca idâremiz altında hür ve müreffeh yaşamış olan yerli Hıristiyanlarla bunların zorlu hâmîleri son derecede âhenkli bir şekilde çalışmış ve bizi âle-

me **"barbar"** ilân etmişlerdi.

Lozan müzâkerelerinde Türkler hakkındaki bu yalan ve tezvirâtın yerleştirdiği menfî hissiyât ve en ziyâde muâhede metninin 3. faslını teşkil eden **"Ekalliyetlerin Himâyesi"**ne müteâllik hükümlerde ma'kes bulmuştur. Hâl böyle iken tatbikat başlangıçta bu hususta kendisinden hiç de şüphe edilmemiş bulunan Yunanistan'ın hukuk ve insanlık dışı davranışlarıyla süregelmiştir.

Gerçekten cümlenin mâlûmudur ki, Türkiye'deki azınlıkların bugüne kadar hiçbir haklı şikâyetlerine rastlanılmamıştır. Türk Hükümetleri, gelip geçen kadrolarıyla Hıristiyanlık Âlemi'nin şımarık çocukları olan bu azınlıklara mezkûr muâhedenin bahşettiği haklardan daha fazlasını vermek hususunda birbirleriyle yarışarak onları bir nevî imtiyâzlı topluluk hâlinde bağırlarına basarken, Yunanistan daha ilk günden itibaren kasden bu **"mütekâbiliyet"** esâsını unutmuştur.

Türk Hükümeti, İstanbul Rumları'nın Patrikhâne aracılığıyla Kıbrıs'taki tedhişçilere yardımda bulunmak gibi ihânetleri dahî tespit edildiği hâlde, bu kadîm fesat ocağının hesaplarını -üstelik en tabiî bir hakkı olduğu hâlde- tedkik yoluna gidememiştir. Kanaatimizce bu tutum, Tanzimat'tan bu yana giriştiğimiz **"batılılaşma"** hareketi sebebiyle öteden beri Hıristiyan ülkelere şirin görünmek hususundaki vazgeçilmez arzulardan doğmuştur. Bunda -belki de- sahte bir propaganda edebiyatının tesis eylediği **"barbar"** sıfatından bir an evvel kurtulmak ve kendini daha ziyâde **"batılı"** ve **"medenî"** kabul ettirmek gibi bir aşağılık kompleksinin de rolü olmuştur.

Zira Türk idârecileri, Tanzimat'tan beri, Batı efkâr-ı umûmiyesine birtakım yalan-yanlış tezâhürler karşısında bile bir **"tabu"** sadâkatiyle saygılı olmayı birbirlerine takibi zarurî mukaddes bir vazife ve an'ane hâlinde devredegelmişlerdir. Bu sebeple onlar, Hıristiyan azınlıkların hukukuna azamî bir

gayret ve îtina gösterirlerken Yunanistan ne yapmıştır?.. Artık ayyuka çıkan mazlûm feryatları dolayısıyla herkesin de pekâlâ bildiklerini değil mi?! Hem de en şeytanî yollardan giderek...

Gerçekten Batı Trakya Türkleri'ne rahat rahat zulmedebilme maksadıyla önce onların yaşadıkları bölgeyi **"birinci derecede askerî yasak bölge"** ilân etmek, sonra da her türlü tedhiş ve tahakkümü irtikâb eylemek, Yunanlılar'ın baş taktiği olmuştur.

Bütün gazeteleri, her gün Batı Trakya'dan kaçıp gelen ve hududlarda geriye gönderilmelerini önlemek için intihara teşebbüs edecek kadar ızdırapla kıvranan mazlumların feryad ve figânla çırpınışlarını aksettiren resim ve haberler doldurmaktadır. Bu gazeteleri okuyan Türk idârecilerinin, kuru sıkı bir **"mütekabiliyet"** tehdidine dahî başvurmamaları gerçekten çok acıdır. Bilâkis böyle bir ihtimalin belirdiği anlarda aksine beyânlarla teminât üstüne teminât verilerek Hıristiyanlık Âlemi'ne -kendi ırkdaş ve dindaşlarının ezilmelerine seyirci kalmak bahasına da olsa- şirin görünmeye çalışmak yoluna gidilmiştir. Bunun sayısız misâllerinden biri olması itibariyle sadece şunu kaydetmekle iktifâ edelim:

1968 yılında devrin Başvekili **Süleyman Demirel**, Batı Trakya'daki mezâlimi durdurmak maksadıyla İstanbul Rumları'na karşı bir mukabelede bulunmak hususunda Türk Basını'nda yer alan temennîlerden endişeye kapılan İstanbul Rum Cemaati Reisi Eski Meb'us **Haçopulos**'a verdiği beyânâtta geri adım atarak aynen şöyle demiştir:

"-Hem başbakan olarak hem de insan olarak, vatandaşlar arasında fark gözetmeyeceğiz. Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da ne olursa olsun, mukabele bilmisil yapılmayacaktır!.."

Yunanlılar, Türk idârecilerinin siyâsetlerindeki bu zaafı, tâ Lozan müzâkerelerinden beri çok iyi kavramış ve bundan her safhada mükemmel bir sûrette istifâde etmesini bilmişlerdir.

Gerçekten Türk-Yunan münâsebetlerinin doksan yıl-

lık geçmişi, bu hükmü doğrulayan sayısız misâllerle doludur. Yunanistan'ın gelip geçen değişik temâyüllü idâreci kadrolarına rağmen, siyasetlerinin fârik vasfı olan **"dâima Türk'e karşı"** tutumlarını bir gün bile değişmemiştir. Bu siyâsetin **"yakın hedefi"** Yunan idâresi altındaki Türkleri eritip yok etmektir. **"Megalo İdea"**ya giden yolda zarûrî bir merhale teşkil eden bu gâyenin tatbikat sahası, dün **"Girit Adası"**ydı. Bugün ise **"Kıbrıs"** ve **"Batı Trakya"**dır.

Ancak Kıbrıs'ın stratejik ehemmiyeti, **"Akdeniz Hâkimiyeti"** dolayısıyla bizimle birlikte Rusya ve Amerika gibi bazı büyük devletleri de alâkadar ettiği içindir ki; orada olup bitenler, Dünya efkâr-ı umûmiyesinde -gerektiği ölçüde olmasa da- ma'kes bulmaktadır. Fakat Batı Trakya, bu durumda olmadığı için, oradaki mazlumların feryadı öteden beri hasıraltı edilebilmiştir.

Türkiye'nin temâdî eden lâkaydîsi sebebiyle Batı Trakya'da Lozan Muâhedesi'nin hemen akabinde başlamış olan zulüm ve tedhişi telegrafik hatlarla şöyle tâdâd ve hülâsa edebiliriz:

1- Yunan idârecileri, öteden beri bu mıntıkada aşırı bir mezâlim irtikâb etmeye niyetlendikleri ânda, bu mezâlime hedef ittihaz ettikleri sahayı evvelce de temas edildiği üzere her şeyden önce **"birinci derecede askerî yasak bölge"** olarak ilân edegelmişlerdir.

Bu sûretle o bölgeye giriş ve çıkış yasaklanarak mazlumların feryadlarını duyurmaları peşînen önlenmektedir. Bugün hâlen Güneydoğu Rodoplar'da bu rejim tatbik edilmektedir. Burada aslen sütbesüt Türk olan yetmiş bin **"Pomak"** yaşamaktadır. Bunlar toprağa bağlı, çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen buranın kadîm sâkinleridir.

Rodop Dağları'nın kuzey kısımlarında yaşayanlarını Bulgarlar, güney ve doğu eteklerinde yaşayanlarını da Yunanlılar cebren hıristiyanlaştırarak eritmeye çalışmaktadırlar. Bu

maksadla Pomaklar'ın arasına Türkçe herhangi bir neşriyâtın veya hâriçten bir türk'ün girmesi şiddetle yasak edilmiştir. Bu bölgede **"çocuk yuvası"** adı altında birtakım eritme (asimilasyon) merkezleri kurulmuştur. Pomaklar'a kesîf bir sûrette kendilerinin aslen türk olmadıkları telkîni yapılmaktadır. Hâlbuki Lozan Muâhedenâmesi'nden sonra **"Lahey Beynelmilel Adalet Divânı"**nca kendilerine **"etabli"** vesîkası verilmiş ve bu vesîkaya bunların Türk oldukları kaydı, büyük bir selâhiyetle yapılmış bir tedkikin sonucu olarak düşürülmüştür.

Pomaklar arasında Türkçe yasak edilmiştir. Gerçi bunların birtakım târihî sebeplerle daha ziyâde Slavca'ya yakın bir lisânları vardır. Fakat henüz iptidâî bir durumda olan bu lisânda binlerce Türkçe kelime vardır. Hepsinden ehemmiyetli olarak da Pomaklar, kendilerini Türk kabul etmekte, bu şuuru taşımakta ve samimi bir İslâm îtikadının îcâbınca yaşamaktadırlar. Böyle olduğu hâlde Yunanlılar, bunların yaşadıkları köy ve kasabalara birçok kiliseler inşâ etmekte ve onları maddî ve mânevî birtakım baskılarla hıristiyanlaştırmaya çalışmaktadırlar.

2- Lozan Muâhedenâmesi'ne göre, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'nin karşılıklı olarak mübâdeleden istisnâ edildikleri mâlûmdur. Fakat Yunanlılar, muâhedeye mugâyir olarak Drama Vilâyeti'ne bağlı bazı köylerin tamamen türk olan sâkinlerini mübâdeleye tâbî tutmuş ve onların yerine Anadolu'dan gelen Rumları yerleştirmişlerdir. Fakat burada asıl ehemmiyetle belirtilmesi gereken husus şudur ki; bu köyler, vaktiyle hürriyet ve istiklâl için girişilmiş bulunan mücâdelede Batı Trakya milislerine bir üs vazifesi görmüş olan yerlerdir. Yunanlılar, bu köylerin ahâlisini mecbûren Anadolu'ya göç ettirerek hem onlardan intikam almak ve hem de gelecekte yine böyle bir rol oynamaları ihtimalini ortadan kaldırmak istemişlerdir.

3- Yunanlılar, binbir bahane ile Türkler'in elindeki geniş arâzileri istimlâk yoluna gitmiş ve hiçbir zaman da bunların gerçek bedellerini ödememişlerdir.

Dr. Rıza Nur, Yunan Hükümeti'nin bu gibi hareketlere Lozan Muâhedenâmesi'nden çok daha evvel başlamış bulunduklarını gösteren câlib-i dikkat bir misâl zikretmektedir:

"Bir mühim mes'ele de Yunanlılar'ın muhtelif zamanlarda Türkler'in arsa, çiftlik ve binâlarını ellerinden almak için yaptıkları istimlâk kanunları oldu. Bunlarla, bu malları sudan ucuz almış, hem de bu parayı vermemiş. Bu da bir savaş. Dayandı kaldı. Bu esnâda adını bildirmeyen biri bana posta ile bu kanunları, numaralarını ve târih-i neşirlerini gönderdi. Bizim Hükümet'in ve Hey'et-i Murahhasası'nın bundan haberi bile yoktu. Bu adamdan Allah râzı olsun!.. Kimya gibi geldi, hızır gibi yetişti.

*Yunanlılar, Türkler'i imhâ için ikide bir kanun yapıp mallarını ellerinden bedâvâ almışlardır. Hemen işe giriştim. Bu kanunları hükümsüz telâkkî ettirmeye ve böyle ellerinden malları alınan Türkler'e o vakitki piyasa mûcebince ve altın olarak paralarını te'diye ettirmeye Yunan Hükümeti'ni mecbur etmeye çalıştım. Yunanlılar, buna aslâ yanaşmak istemediler. Bu esnada **Venizelos** yok. **Kaklamanos** ile cenkleşiyorum..."*[252] dedikten sonra, bu uğurdaki çalışmasını tafsilâtiyle hikâye eden **Dr. Rıza Nur**, nihayet hiçbir netice elde edemediğini de şu satırlarla açıkça ifâde etmektedir:

*"**Montanya**, bu istimlâk işinde Yunanlılar ile uğraştı durdu. **Kaklamanos** da temerrüd ettikçe etti. Bütün delegeleri de lehimize kazandım. Hattâ **Rayan**'ı bile. Fakat **Kaklamenos** bir türlü yola gelmedi. Çünkü Yunanistan'ın bize çok altın vermesi lâzım geliyordu. Orada kalmış Türk serveti mühimdi."*[253]

252 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 944-945.

253 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 946.

4- Bir kanun mevzuu olduğu ve binâenaleyh objektif davranılması gerektiği hâlde, zirâî kredilerin dağıtımında türk asıllı çiftçilerle rum asıllı çiftçiler arasında farklı muâmelelere yer verilmekte ve Türkler'in iktisâdî inkişafları her sûretle önlenmektedir.

5- Millî şuura hizmet eden gazeteler sık sık kapatılmakta ve gazeteciler, çeşitli bahânelerle hapsedilerek kendilerine işkence yapılmaktadır.

6- Yeniden câmi, çeşme, mektep gibi dînî ve hayrî eserlerin yapılmasına izin verilmemekte, eskiden mevcud olanların tâmirleri için de binbir müşkilât çıkarılmaktadır. Çok defa tâmirlerine müsâade olunmamak yüzünden, zamanla harabeye yüz tutan tarihî eserler ya **"mâil-i inhidam"** (yıkılmaya meyletmiş) bahânesiyle veya yol geçirmek gibi sun'î îmar zarûretleri ileri sürülerek yıkılıp ortadan kaldırılmaktadırlar.

Hattâ çok defa merkezî yerlerdeki Türk eserlerini, bu tarzda ortadan kaldırmak ve şehirlerin üslûbundaki Türk-İslâm havasını bertaraf maksadıyla sık sık îmâr plânları değiştirilmekte ve açılacak yeni yollar, bu eserlere isâbet edecek şekilde çizilmektedir. Türk eserleri yıkıldıktan sonra da plân tekrar değiştirilmektedir. Bir kere de, böyle bir vesile ile yıktırılmış olan bir eserin daha geriye çekilerek yeniden inşaasına aslâ müsâade edilmemektedir.

7- Köylerin meraları veya Türk beylerinin tasarrufunda bulunan geniş arâziler **"toprak reformu"** tatbikatı bahanesiyle istimlâk edilmektedir. Fakat bu istimlâklerin bedelleri, ekseriyâ verilmediği, verilse de gerçek miktarın çok altında bulunduğu için bu hareket bir nevî **"müsâdere"** şeklinde yürütülmektedir.

8- Türk-İslâm mezarlıkları da aynı şekilde istimlâk olunarak ortadan kaldırılmaktadır. Ancak acı olanı şudur ki; bu istimlâklerde **"nakl-i kubûr"** denilen ölü kemikleri-

nin kaldırılmasına dahî müsaade edilmeden, getirilen buldozerlerle mezarlıklar dümdüz edilmekte ve bu sûretle açılan sahalarda âdetâ intikam hislerini tatmin için park, gazino ve sinema gibi eğlence yerleri yapılmaktadır. Hattâ 1953 yılında **Celâl Bayar** adına te'sis edilen lise bile hiçbir yer yokmuş gibi Gümülcine'deki **"Orta Mezarlık"** adıyla bilinen mezarlığın üzerine kurulmuştur.

9- Türk sözü yasak edilmiş bulunmakta ve sun'î bir sûrette Türk-İslâm tefrîki ihdâs edilmektedir. Böylece cemaat arasına ikilik sokarak bu ihtilâftan istifâde yoluna gidilmektedir. Türklükle Müslümanlığın en az bin yıldan beri kaynaşarak âdetâ tek bir mefhum hâline gelmiş bulunmasına rağmen, bu hususta tâkip edilen sinsi bir siyâset maalesef çok acı meyveler vermeye başlamış bulunmaktadır.

10- Tamâmen Türklerle meskûn bulunan köylere zorakî bir sûrette birkaç Rum âile yerleştirilerek bu köylerin sâfiyeti bozulmakta ve bazen de iki türk köyü arasında yeni bir rum köyü kurulmaktadır.

Aynı şekilde Gümülcine, İskeçe ve Sapçı İle Türk hududu arasındaki bölgede yaşayan Batı Trakyalılar, çeşitli tertip ve teşviklerle göç ettirilmekte ve bunların yerlerine Rumlar yerleştirilmektedir. Böylece Batı Trakya Türklüğü ile Türkiye Türklüğü arasında sun'î bir Rum bölgesi ihdasına çalışılmaktadır.

11- Mahallî idârelere seçilmiş bulunan şahıslar, Yunan emellerine âlet edilemediği takdirde bunlara, kanunsuz olarak işten el çektirilmekte ve yerlerine kendilerine yarayışlı adamlar re'sen oturtulmaktadır.

12- Türkler'e memuriyet verilmemekte ve Türkler'den alışveriş yapılmasına çeşitli yollarla mâni olunmaktadır.

13- Bir türk'ün elindeki bir gayr-ı menkulü satması hâlinde, alıcı diğer bir türk ise binbir güçlük çıkarılmakta ve

son zamanlarda ise, buna mutlak bir sûrette mânî olunmaktadır. Hâlbuki satan türk, fakat alan bir rum ise, bu alım-satım muâmelesi için gerekli vesîkaları vermekle mükellef bulunan komisyonun gösterdiği kolaylıklardan başka bir de alıcıya gereği kadar uzun vâdeli kredi verilmektedir.

14- Türkler'in tahsil imkânları çeşitli yollardan engellenmekte ve bu sûretle onlar arasından münevver insanların yetişmesi önlenmektedir. Hâlen, Batı Trakya'da, sadece iki lisenin mevcud olduğunu hatırlamak bile Türkler'in kültür imkânları bakımından ne kadar kötü şartlar altında bulunduklarını kavramaya kâfidir. Öyle ki, bugün Batı Trakya'da tek bir türk doktor, eczâcı, avukat veya hâkim bile yoktur.

15- El altından ve çeşitli yollarla Batı Trakya Türkleri'nin Türkiye'ye göç etmeleri telkin edilmekte ve bu sûretle buradaki Türk nüfûsunun azalmasına azamî bir gayret sarf edilmektedir.

Bütün târihi, Türk Milleti'ne karşı düşmanlık tezâhürleriyle dolu bulunan Yunanlılar'ın Batı Trakya Türkleri'ni eritip yok ederek ortadan kaldırmak için giriştikleri plânlı harekâtı tafsilâtıyla anlatmak ve bu hususta zaman ve mekân kaydı ile müşahhas misâller zikretmek ihtiyacını hissetmiyoruz.

Bu hususdaki neşriyâta bir göz atanlar, aradıklarını fazlasıyla bulabilirler. Ancak son olarak şunu arz etmek istiyoruz ki; Mîsâk-ı Millî'nin Batı Trakya'ya müteallik plebisit şartını kabul ettiremeyerek bu değerli vatan parçasını hududlarımız dışında bırakanlar, neticenin böyle olacağını tamamıyla biliyorlar veya bilebilecek bir durumda bulunuyorlardı. Buna rağmen Lozan Muâhedenâmesi'nin vaz' ettiği mütekabiliyet şartını olsun tahakkuk ettirmek için siyâsî imkânlarını yıllardan beri kullanmayanları, tarih ve gelecek nesiller aslâ afv etmeyecektir! Hattâ Batı Trakya Türkleri afv etmiş olsa bile!..

Gerçekten Lozan Muâhedenâmesi'ni İkinci Türk Mu-

rahhası sıfatıyla imzâlayan **Dr. Rıza Nur, "Makedonya"** ile alâkalı bir teklifi reddederken Yunanlılar'ın ileride ne yapacaklarını tamamıyla bildiklerini gâyet açık bir sûrette beyan ve ifâde etmektedir. O zaman üniversite hocalarından olan **Muslihiddin Âdil Bey**'in Makedonya Türkleri'nin mübâdeleden istisnâ kılınmaları için gayret sarf edilmesini teklif ettiğini, zira orada ekseriyet teşkil etmeye çalışmakta bulunduklarını ve ileride istiklâl elde etme ümidinde olduklarını, bildirdiğini naklettikten sonra:

"Dedim ki, nüfusunuz bu işe kâfi değildir. Şimdiye kadar sizden İstanbul ve Anadolu'ya hicret etmiş olanları da, yine kâfi nüfus olamaz. Hem o Türkleri tekrar Selânik ve civarına nakletmek imkânsız bir şeydir. Hayaldir. Hem Yunanlılar da bunu yaptırırlar mı?

Bir de Yunanlılar, size istiklâl veya muhtariyet verirler mi? Böyle şey, kan ve kuvvet ile alınır. Buna da iktidârınız kâfi değildir. Fikriniz, gâyeniz yanlış. Bilâkis siz bu mübâdeleyi şiddetle istemelisiniz. Çünkü Yunanlılar, orada kalanları birer sûretle ve tedrîcen imhâ edeceklerdir. İptidâ iktisâden mahvederler. Sonra canınıza kastederler.

Bir asırlık bir tarih var. Mora'dan beri bu böyle. Mora İhtilâli zamanında Mora'da Türkler ekseriyet teşkil ediyorlardı. Beş on yıl içinde, orada ilâç için aransa, bir türk kalmamış oldu. Sonra Atina, sonra Tesalya, meydanda... Şimdi sıra Trakya ve Makedonya'dadır, dedim."[254] demektedir.

Aslen Batı Trakyalı olan Aydın meb'usu merhum **Esad Hoca**, T.B.M.M.'de Lozan Muâhedenâmesi'nin tasdîke arzı dolayısıyla cereyân eden müzâkerelerde aleyhte konuşan **Şükrü Kaya Bey**'in acı bir lisânla Batı Trakya'nın ziyâına temas ettiği bir sırada kabaran heyecan ve teessürünü yenemiyerek O'nun sözünü kesmiş ve şöyle demişti:

254 **Dr. Rıza NUR** - a.g.e. sh: 947.

"-Bir dakika **Şükrü Kaya Bey**!.. Efendiler!.. Anadolu kurtuluş harbine başlarken, Garbî Trakya Türkleri anavatandaki kardeşlerine yardım için ayaklanmışlar, üç Yunan fırkasını üzerlerine çekmişlerdi. Değil mi **Fuad Paşa**!.. Değil mi **Cafer Tayyar Paşa**?!. Şimdi biz böyle muazzam bir zaferin sahibi olarak bu kardeşlerimizi Yunan zâlimlerinin eline terk ediyoruz. Yazıklar olsun bizlere!.."[255]

Evet, hakikaten yazıklar olsun bizlere!.. Yazıklar olsun!..

B - BATI TRAKYA'NIN BUGÜNÜ VE YARINI

a) Batı Trakya Türklüğü'ne Düşen Vazîfeler:

Batı Trakya Türklüğü, Orta Avrupa yaylalarından tâ Çin hududlarına kadar uzanan büyük **"Türklük Âlemi"**nin en mağdur topluluklarından biridir. Bu îtibarla ferâgat ve fedakârlığı hâlâ onlardan beklemek, hiç şüphesiz doğru değildir. Çünkü onlar, doksan yıldan beri gerçekten kara bir bahtın hatır ve hayâle gelemeyecek nâmütenâhî tecellîleriyle karşılaşmış ve binbir ızdırap içinde kıvrandıkları hâlde, yine de ayakta kalmaya muvaffak olmuşlardır.

Fakat ne yapalım ki; kaderin acı bir cilvesi olarak pek uzun sürmüş bulunan bu berzahta bir müddet daha sabır, tevekkül ve teyakkuza me'mur bulunmaktadırlar. Gerçekten - bir gün mutlaka doğacak olan kurtuluş güneşine kadar- ayakta kalabilmelerini sağlayacak harekâtta en büyük rol, yine de

---

255 Bkz: Zabıt Ceridesi, (İkinci Devre, c: 5)

Esad Hoca Merhum'un yerinden bu müdâhalesi üzerine Meclis'in zaten elektrikli olan havası daha da gerginleşmiş, alkış ve gürültüler arasında sözlerine devam eden **Şükrü Kaya**'nın bugün artık bir kehânet gibi gerçekleşmiş olan şu sözleri söylediği görülmüştür:

"-Efendiler! Garbî Trakya Türklüğü'nün imhâ edildiğine bizim nesil bile şâhid olacaktır. (Gürültüler) Bu, Yunan'ın san'atıdır. Onların Rumları İstanbul'da saâdetle oturacak, fakat bizim Garbî Trakya Türklüğü yok edilecektir!.."

onların kendilerine düşmektedir. Bu bakımdan Batı Trakya Türkleri'ne düşen vazifeleri kısaca şöyle maddeleştirebiliriz:

1-Her ne bahasına olursa olsun, bulundukları yerleri terk ederek Türkiye'ye veya başka yerlere göç edip yerleşmek heveslerini terk etmelidirler. Zira tarih boyunca devletler arasındaki toprak iddialarında **"beşerî unsur"** dâima en kuvvetli mesnedi teşkil edegelmiştir. Bu sebeple oradaki Türk nüfûsunun daha da azalmasını neticelendirecek her türlü hareketten sûret-i kat'iyede içtinâb etmelidirler. Esâsen Yunanlılar'ın tatbik ettikleri tedhiş ve mezâlimin asıl gâyesi de onları göç etmeye icbardır. Bunu hesaba katarak, bütün bu zulümlere rağmen orada kalmaya çalışmalı ve bu sûretle Yunanlılar'ın kendilerini göç etmeye teşvik için giriştikleri propagandaları tesirsiz bırakmalıdırlar.

2-Düşmanın muvaffakiyetini sağlayan asıl husus, Türkler arasındaki ihtilâf ve parçalanmalardır. Bunu göz önüne alarak Yunan propagandasının eseri olan Türklük-Müslümanlık çatışmasına meydan verilmemelidir. Unutmamak gerektir ki; Türk Milleti'nin bin yıllık millî tarihi içinde, din ile milliyet, gerçekten en güzel bir sûrette kaynaşarak âdetâ aynîleşmiş bulunmaktadır. Tarih boyunca Türklük Müslümanlık'tan, Müslümanlık da Türklük'ten kuvvet alarak ayakta kalabilmiştir. Türklüğü Müslümanlık'tan ve Müslümanlığı da Türklük'ten tefrik aslâ kaabil değildir.

Türkler'in İslâm'ın liderliğinden ayrıldıkları günden beri **"İslâm Âlemi"**nin arz ettiği manzara, bu dinin **"Türk"**süz hakkıyla korunamadığını göstermektedir. Diğer taraftan Türklük de ancak Müslümanlık sâyesinde devam edebilmiştir. Meselâ; Macarlar ve Bulgarlar gibi aslen türk olan unsurların Müslümanlık asabiyeti dışında kalmaları, onların zamanla Türklükten de kopup uzaklaşmaları neticesini doğurmuştur. Bu tarihî vak'alar önünde bir Türklük-Müslümanlık çatışma-

sına meydan vermenin bu millete yapılabilecek fenalıkların en korkuncu olduğundan aslâ şüphe edilmemelidir!..

3- Daha önce göç ederek Batı Trakya'dan ayrılmış bulunan münevverlerin, dışarıda ve bilhassa Türkiye'de kuracakları teşkilâtlar ve yapacakları ilmî ve siyâsî neşriyâtla mahallinde yapılamayan propaganda ve mücâdeleyi gerçekleştirmeleri zarûrîdir.

Bugün, dert ve davasını bütün Dünya efkâr-ı umûmiyesine duyurmak ve gerekli alâkayı celbetmek hususunda muvaffakiyet elde edemeyenlerin, davalarını hal ü fasl eylemelerine imkân olmadığı meydandadır. Yunanlılar, dâhilde müessir bir mücâdeleye imkân vermediklerine göre, bu vazife de, birinci derecede dışarıdaki Batı Trakyalı münevverlere düşmektedir. Girişilecek hummalı bir faaliyetle ilmî ve seviyeli bir siyâsî neşriyât ve propaganda yapılabildiği takdirde, mes'eleye canlılık kazandırmak ve bu sûretle zuhûr edecek ilk fırsatta bu esir vatan parçasının kurtarılmasını sağlamak imkân dâhiline girebilir. Bu takdirde az da olsa türk -ve hatta gayr-i türk- te'sir sahibi ilim, fikir ve siyâset erbâbından bir miktar destekçinin de bulunabileceği kanâatindeyiz.[256] Bu da, **Nasreddin Hoca**'nın helva hikâyesi gibi sadece niyet ve teşebbüse bağlıdır. Unutmamak gerektir ki; koskoca **"Hindistan Kıt'ası"** istiklâlini sırf bu yolla elde edebilmiştir. Hem de bunu, Yunanistan gibi küçük bir devletten değil, İngiltere gibi ülkesi üzerinde **"Güneş'in batmamasıyla müftehir"** bir imparatorluktan almıştır.

4- Yunan idârecilerinin istimlâk vesâir sûretlerle Türk eserlerini ortadan kaldırmalarına ve Batı Trakya dâvâsı için bir nevî **"tapu senetleri"**miz olan tarihî eserleri yok etmeleri-

256 Nitekim birkaç sene evvel bir İngiliz diplomatının Avrupa Birliği'ne, Batı Trakya Türklüğü'nün içinde bulunduğu menfî şartları dile getiren bir rapor sunması üzerine, Yunanistan'ın buradaki **"İnsan Hakları İhlâlleri"** azalmış bulunmaktadır.

ne canhıraş bir sûrette karşı koymalıdır. Bu hususta elde edilecek, velev sırf şikâyetini Dünya'ya duyurmak nev'inden bir propaganda da olsa küçümsenmemelidir. Vatanî mes'elelerde elde edilecek netice değdiği takdirde ölüme kadar ileri gitmek, en tabiî bir borçtur. Zira tarih, vatan ve istiklâlleri için ölümü göze alamayanların şerefle yaşamayı hak edemediklerini ispatlayan binbir misâlle doludur.

5- Ne kadar müzâyakaya düşseler de ellerindeki arâziyi satmamaya son derece de dikkat etmelidirler. Hele alıcı bir rum ise, satılacak toprağı altınla kaplasa dahî aslâ tenezzül etmemelidir!.. Zira millî şuurları, her gün biraz daha uyanan milliyetçi vatan çocuklarının, bu memleketin idâresini ellerine almaları melhuz bulunan yakın bir gelecekte, doğacak fırsatları değerlendirerek Batı Trakya'yı kurtarmak için istinâd edebilecekleri en kuvvetli mesned, hiç şüphesiz **"nüfus"** ve **"arâzi"** olacaktır. Bu bakımdan Batı Trakya Türkleri, gerek şahsî ve gerekse de vakıf mülk ve arâzilerini muhâfaza hususunda son derecede kıskanç davranmalıdırlar.

6- Yetişen gençleri mümkün olduğu kadar yüksek tahsil yapmaya teşvik etmelidir. Millî şuûra sahip, iyi yetişmiş gençlerden müteşekkil bir kadroya sahip olmadıkça, Batı Trakya dâvâsını halletmeye imkân ve ihtimal yoktur. Bir kere, böyle bir kadro teşekkül ettikten sonra yapılacak işi plânlamak son derece basittir. Bunun için **Dimitri Kitsikis** adındaki Rum'un bir doktora tezi olarak hazırladığı **"Yunan Propagandası"** isimli eser[257] tersinden mükemmel ve kâfî bir çalışma plânının ilk taslağını teşkil edebilir. Zira bir mücâdelede düşmana kendi silâhıyla mukabele etmenin lüzum ve ehemmiyeti âşikârdır. Bu eserde, Yunan Milleti'nin Türkiye'ye karşı en buhranlı bir devirde akı kara, karayı ak göstermek

257 Bu eser kısaltılarak da olsa Türkçe'ye kazandırılmıştır. (İstanbul, 1974)

için nasıl sistemli bir plân ve program dâhilinde çalıştığını ve akla gelebilecek her türlü maddî ve mânevî kaynağın seferber edilmesiyle Dünya efkâr-ı umûmiyesini nasıl kazandığını, bütün teferruâtıyla görmek mümkündür.

Filhakîka son zamanda bilhassa Türk efkâr-ı umûmiyesinde Batı Trakya etrafında yeni ve taze bir heyecan ve alâkanın uyandığı müşâhede olunmaktadır. Fakat hazır böyle bir hareket başlamışken, millî tansiyonu biraz daha yükselterek **"Batı Trakya"** mes'elesini de **"Kıbrıs"** gibi dâhilî siyâsetin vazgeçilmez dâvâlarından biri hâline getirmeye gayret etmelidir. Bu tahakkuk ettiği takdirde, Türk idârecileri -isteseler de, istemeseler de- yıllardır ayrılık ateşinde yanan bu vatan parçasının kurtarılması dâvâsına alâka göstermek ve birtakım hareketlere girişmek mecbûriyetinde kalacaklardır. Zira bu takdirde tutumlarının, mevkilerinin kazanılması veya kaybedilmesine müessir olacağı muhakkaktır. Mes'eleyi bu merhaleye ulaştırmadıkça, halletmenin imkânı da yoktur!.. Bu ise, hiç şüphesiz Batı Trakyalı kardeşlerimizle birlikte bütün Türk Milliyetçilerine de Türklük ve Müslümanlık şuurunun yüklediği millî ve dînî bir borçtur!..

b) Türkiye'ye Düşen Vazifeler:

Türkiye, Türk-Yunan münâsebetlerinde öteden beri maalesef çok hatalı bir tutum ve davranış içindedir. Bilhassa **"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"** prensibinin -tâbir câizse- bir nass sadâkatiyle benimsendiği Cumhuriyet tarihi boyunca, bu hatâ, kesîf bir sûrette işlene gelmiştir. Sanki iyi komşuluk münâsebetleriyle sulh ve sükûnu ihlâl etmemek vazifesi, dâima ve sadece Türkiye'ye râcîdir. Bu anlayış içinde hareket eden Türk idârecilerinin düşünce ve hissiyâtına, sadece en ibretli bir misâl olmak üzere **İhsan Sabri Çağlayangil**'in Dışişleri Bakanı sıfatıyla 1967 yıllarında T.B.M.M.'de yaptığı

gündem dışı konuşmadan alınmış şu iki kısa cümleyi dikkatlerinize arz ediyoruz:

"-Türkiye ve Yunanistan, târihî ve coğrafî şartları bakımından iyi geçinmek zorundadır. Sadece bugün için değil, âtîdeki neticeler için de böyle düşünmek şarttır!.."

Aslında pek çok emsâli içinden seçilmiş olan bu cümlelerde ifâde edilen gerçeğe katılmamak imkânsızdır. Fakat Türk-Yunan münâsebetleri içinde cereyân eden hâdiseler karşısında insanın aklına ister istemez şu suâl gelmektedir:

"-Acaba bu mecbûriyet, tarihin her devrinde sırf Türkiye için mi vârid olmuştur?"

Elbette ki, hayır!.. Fakat Yunan şarlatanlıklarına hak ettiği cevabı -Hıristiyanlık Âlemi'nin muhtemel aksülâmellerinden çekinmeyerek- vakur bir jestle verebilecek bir devlet adamı göremedik ki!.. Doğrusu, bu milletin tâlihsizliğine acımamak elden gelmemektedir.

Hakikatte Türkiye'nin elinde Yunanistan'a karşı kullanabileceği pek müessir kozlar vardır. Bunlar arasında **"İstanbul Rumları"**nın bilcümle hukûku ile **"Patrikhâne"** ve **"Heybeli Ada'daki Papaz Mektebi"**ni[258] zikredebiliriz. Fakat ne yazık ki, Türkiye, bu hususta hiçbir ciddî mukabeleye bugüne kadar ne tevessül etmiş ve ne de edeceğe benzer görünmektedir. Her hâlde Rum yaygaralarıyla Hıristiyanlık Âlemi'nin hissiyâtının aleyhimize çevrilmesinden dehşetli bir

258 Bugün yeniden açılması konuşulmakta olan **"Heybeliada Papaz Mektebi"**ni kapayan biz değil, kendileridir. Tekrar açılması ise, yine onların Türk Maârifi'ne tâbî olmak istemeyişleri yüzünden sürüncemede kalmıştır. Bütün azınlık mektepleri, Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altında olduğu hâlde, bu mektep için böyle bir imtiyaz acaba niçin ısrarla istenmektedir? Hem de 6-7 Eylül hâdiselerinden beri İstanbul Rumları azala azala artık beşbin civarında bir rakama inmişken!.. Acaba bunun sebebi, mezunlarının Patrikhâne'deki **"Ortakapı"** önünde 1821 **"Patras Vak'ası"** dolayısıyla orada asılmış olan **Patrik Gregoryüs**'ün intikamını almak için yaptıkları yemin midir?!

sûrette endişe edilmektedir. Hâlbuki bu mevzûda biraz dikkat, sabır ve cesâretle hareket kâfidir. Zira ortaya konulacak gerçekler, o kadar dehşet vericidir ki; bunlar Dünya efkâr-ı umûmiyesine gerektiği şekilde aksettirilebildiği takdirde Yunan propagandasının sihirleyici kuvveti bir anda yok olacak ve Türkiye bundan hiçbir zarar görmeyecektir!..

Türk idârecileri, bir taraftan Batı Trakya'dan anavatana vâkî göçleri önlemeye çalışırken diğer taraftan da daha önce gelmiş bulunanları maddî ve mânevî müzâheretiyle takviye etmelidir. Bu, Batı Trakyalı gençlerin en iyi şekilde ve devlet hesâbına tahsil ettirilmelerinden, kuracakları teşkilâtları madden desteklemeye kadar, her hususta ve cömertçe îfâ edilmelidir. Bugüne kadar Yunanlı dostlarımızı (!) gücendirmemek için Batı Trakya Türklüğü'ne karşı devam eden lâkaydînin neye mâl olduğunu hesap etmeye, hangi vatanseverin vicdanı tahammül edebilir?!. Türk-Yunan münâsebetlerinde devam ettirdiğimiz tâvizkâr siyâsetten sanki ne kazandık?!. Acaba Yunanlılar bizim bu tutumumuza bakarak, bırakınız **"Kıbrıs"**ı da, **"İstanbul"** üzerindeki iddiâlarından vaz mı geçmişlerdir?!.

Türkiye'nin, Batı Trakya mes'elesinde üzerine düşen vazifeyi ifâ edebilmesi, hiç şüphesiz ve her şeyden önce onun Dünya efkâr-ı umûmiyesine hitâb için yegâne vasıtası olan **"Hâriciye"**sinin iyi çalışmasına bağlıdır. Ancak Dünya'nın belli başlı sefâhet merkezlerinde zevk ve sefâ içinde yaşayan sefirlerimizle bu mes'elelerin halledilemeyeceği de âşikârdır.

Fransa'nın hatırı için yıllarca ve defaatle **"Cezâyir"** gibi eski bir vilâyetimizin istiklâl dâvâsı aleyhine rey kullanmak, Amerikan Siyonizmi'nin yedeğine girerek Araplar'a karşı dâima **"İsrail"**i desteklemek gibi millî menfaatlerle ve hatta insânî duygularla bağdaşmaz hareketler, Türk Hâriciyesi'nin seyyiât dosyasından hatırlanmağa değer, sadece bir-iki misâl-

dir. Bu kadro ve zihniyet devam ettiği müddetçe Türkiye, maalesef yalnız Batı Trakya mes'elesini değil, hiçbir millî dâvâsını Dünya efkâr-ı umûmiyesine lâyıkı veçhile duyuramayacaktır!..

Lâkin son zamanlarda İsrâil'e karşı tavır alınmasıyla Türk siyâsetinde müşâhede edilen değişiklik, gerçekten ümid vericidir. Bu gelişmelere bakarak yakın bir gelecekte Türkiye'nin aslî hüviyetine döneceğini ümid ve temennî etmekte olduğumuzu söyleyebiliriz!..

Diğer taraftan unutmamak gerektir ki; Türk Milleti, buhran ve sıkıntılara alışmış bir millettir. Onun büyük ve şanlı tarihi, böyle nice dar boğazlardan mûcizevî bir sûrette çıkışının dâsitânî hikâyeleriyle doludur. Elbette ki -gerekli idealizm ve millî şuurla mücehhez olmayan bunca münevverine rağmen- bu bâdireyi de atlatacaktır. Hele Batı Trakya Türklüğü gibi, tâ **"Doksanüç Harbi"**nden beri millî şuuru binbir zulüm ve tedhiş altında milyon kere bilenmiş olan bir topluluğun, tarihinde hiçbir âlemşümul muvaffakiyeti mevcud olmayan Yunanlılar tarafından yok edilmesi, aslâ mümkün değildir ve olmayacaktır!..

Bütün bunlara rağmen ileride zuhûr edebilecek fırsatları değerlendirmek istikametinde gösterilecek küçük bir himmetin bile bu esir vatan parçasını kurtarmaya kâfi geleceğine yürekten inanmaktayız!.. Ne mutlu o küçük himmetin büyük şerefini kazanmaya nâil olacak müstakbel Türk idârecilerine!..

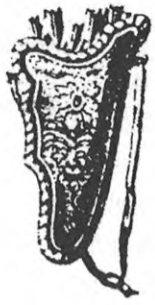

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAZİYE MÜTEALLİK DİĞER KAYIPLAR

I- ADALAR

a) Târihçe:

Akdeniz Adaları, eskiden bizim iki vilâyetimizi teşkil ediyorlardı. **"Cezâir-i Bahr-i Sefîd"** ve **"Girit"** Vilâyetleri. Bir de bir **"Beylik"** olan **"Sisam"** Adası vardı. Bu adaların, Anadolu'nun Güneybatı sâhilleri ile Yunanistan arasında kalan büyüklü-küçüklü on iki tanesine öteden beri **"Oniki Ada"** denilegelmiştir. Bu isim, 730 yılında Bizans idârecileri tarafından konulmuştur.

Bütün bu adaların jeolojik durumu, onların volkanik indifâlar neticesinde Anadolu'dan ayrılmış birer kara parçası oldukları hususunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Zamanla bunları birbirlerine ve Anadolu'ya bağlayan düzlükler sular altında kalarak yüksek kısımlardan bu adalar meydana gelmiştir. Jeolojik kazılarda elde edilen hayvan fosilleri ve bu arada bazı iri cüsseli hayvanların dişleri de bu gerçeği doğrulamaktadır. Bunlar, hâlen Atina'daki Mineroloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Kolayca tahmin edileceği üzere bu hayvanlar, adaların Önasya Kara Parçası'yla bağlantıları kesilmemiş bulunduğu ilk devirlerde yaşamışlardır.

Esâsen bu adaların ilk sâkinleri olan **"Telehin"**ler de buraya, Anadolu'dan gelip yerleşmişlerdir. Hem de Oniki Ada'da İran tehdidlerine karşı, teşekkül eden **"Delos Konfederasyonu"**nun kuruluşundan (M.Ö. 477) tam dört asır önce!.. Üstelik Haçlı Seferleri dolayısıyla, hemen dâima bir üs olarak kullanılmış bulunan bu adalara, her ırktan birtakım Hıristiyanlar yerleşmiş ve zamanla yerli halkla kaynaşmışlardır. Bu durum, aynen Kıbrıs misâlinde olduğu gibi mahallî sekenenin tamamen rum asıllı olarak gösterilmek istenmesi karşısında üzerine parmak basılacak çok ehemmiyetli bir noktadır.

Homer'in şiirleri ve **"Yunan Mitolojisi"**, Ege Denizi Adaları'nın iptidaî devirlerine dâir pek çok bilgiyi aksettirmektedir. Umûmiyetle kabul edildiğine nazaran **"Tıp ilmi"** tarihte ilk defa Oniki Ada'da ortaya çıkmıştır. Gerçekten doktorların babası kabul edilen **Hipokrat,** İstanköy'lüdür. Burada bir tıp mektebi kurarak resmen tedrisâtta bulunmuştur. Aynı zamanda filozof olan **Hipokrat**, diğer bütün eski âlimler gibi hemen hemen bütün ilimlerle meşgul olmuştur. Bunlardan bilhassa tıp sahasında tatbik ettiği tedâvî usûlleriyle büyük bir şöhrete ulaşmıştır o'nun insan vücûdunun altından bir iskeletini yapmış olduğu bilinmektedir.

İlim ve fikir tarihinde büyük bir yeri olan meşhur **"İskenderiye Mektebi"** de Oniki Ada'daki yüksek fikrî gelişmenin bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Ahâlisinin ekseriyeti denizci olan bu adalarda oldukça gelişmiş bir **"deniz hukuku"** da meydana gelmişti.

Uzun zaman Roma İmparatorluğu'nun idâresi altında yaşayan Adalar, bu imparatorluğun **"Doğu"** ve **"Batı"** olarak ikiye ayrılmasından sonra, **"Doğu Roma"** yani **"Bizans"**a bırakılmıştı. Bu durum, Ege Denizi Adaları'nın coğrâfî ve stratejik zarûretlerle dâima Anadolu'nun kaderine tâbî olagel-

diğini gösteren tipik bir misâldir. Nitekim bunlar, daha sonraki devirlerde de hep Anadolu'yu elinde bulunduran devletin olmuşlardır. Bunun tek istisnâsı, bugünkü durumdur.

Gerek Roma ve gerekse Bizans hâkimiyeti, halka yükletilen ağır vergiler ve çeşitli mükellefiyetler dolayısıyla Adalar tarihinin en karanlık devrini teşkil etmiştir. Gerçekten bu devrede fikir hayatı yavaş yavaş sönmüş ve gittikçe fakirleşen ahâlinin pek çoğu yer ve yurtlarını terk ederek başka ülkelere gidip yerleşmişlerdir. Denizci olmaları sebebiyle zaten Akdeniz çevrelerini çok iyi tanımaktaydılar. Bizans idâresi sona ererken Adalar'da başlayan bu gerileme had bir safhaya varmış bulunuyordu, öyle ki meselâ Patmos Adası'nda 13. yüzyıl boyunca tek bir insanın dahî yaşamadığı târihî bir gerçektir.

Oniki Ada, İstanbul'un fethiyle Bizans'ın ortadan kalkışından sonra Kudüslü bir şövalyenin eline geçmiştir. Esâsen burası, birkaç yüz yıldan beri şövalyelerin fiilî hâkimiyeti altındaydı. Bunlar civarlarındaki Osmanlı fütuhâtının gelişmesinden büyük bir endişeye kapıldıkları için kale ve limanların tahkim ve tâmirlerine büyük bir ehemmiyet vermişlerdir. Bu sırada Ege Denizi'ndeki adaların hey'et-i umûmiyesi, üç ayrı devletin hâkimiyeti altındaydı. Çanakkale Boğazı civarındakiler Cenevizliler, Yunanistan'a yakın olanlar Venedikliler, Rodos ve O'nun etrafındaki adalar ise **"Rodos Şövalyeleri"** adı verilen bir kısım şövalyenin elinde bulunuyordu.

"Rodos Şövalyeleri", aslında fakir ve düşkünlere yardım maksadıyla kurulmuş bir tarîkatın mensuplarıydılar. Kudüs'te hasta ve yardıma muhtaç kimselere bakıyorlardı. Bu yüzden kendilerine hasta bakıcılar mânâsında **"Hospitalier"** de denilmekteydi. Bunlar Rodos'a yerleştikten sonra bu esâs gâyelerine zıt bir yola girerek, bir nevî çapulcu korsan hâline gelmişlerdir. Burasının Türkler tarafından fethedildiği tarihe kadar tam 216 yıl buraya hâkim olmuşlardır. Hatta denizciliğe

verdikleri ehemmiyet sebebiyle civardaki diğer bazı adaları da ellerine geçirmiş bulunuyorlardı.

Osmanlı Devleti için Ege Denizi'ndeki adaları fethetmek artık stratejik bir zarûret hâline gelmiş bulunmaktaydı. Üstelik bu adalar, Osmanlılar aleyhindeki deniz harplerine müttefik sıfatıyla katılmakta ve korsanlara barınma hakkı tanıyarak bir nevî yataklık etmekteydiler. Bu bakımdan Osmanlılar'la kurmaya çalıştıkları zorâki dostluğun uzun müddet devam etmesine imkân yoktu. Esâsen daha önce Sakız ve Midilli Adaları, vergi vermeyi başlayarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş ve bu sûretle sıra Şövalyeler'in elindeki Rodos'a gelmiş bulunuyordu.

Ege Denizi'nde 1455 yılında İstanköy Adası'na yapılan bir çıkarma ile başlayan Osmanlı harekâtı, önceleri Türk-Venedik mücâdelesi şeklinde devam etmiştir. İtalya'nın fethini tasarlayan **Fâtih'in, Gedik Ahmed Paşa** kumandasındaki donanması, 1479 yılında İyoniyen Denizi'ndeki **"Kefalonya", "Zanta"** ve **"Ayamavra"** gibi adaları fethetmiştir. Daha sonra 1480 yılında **Mesih Paşa** kumandasında harekete geçen Türk Donanması, Rodos'u kuşatmışsa da ele geçirmeye muvaffak olamamıştır.

II. Bâyezid devrinde **Cem Sultan** vak'ası, Devletin elini kolunu bağladığı için Ege Denizi Adaları ve Şövalyeler'e karşı arzu edilen harekât gerçekleştirilememişse de başarılı deniz harpleri yapılmış ve bunların elinden **"İnebahtı", "Modon"** ve **"Navarin"** gibi stratejik yerler alınmıştır. Bu devirde **Kemal Reis** gibi ünlü denizciler yetişmiş ve donanma bir hayli geliştirilmişti. Fakat Osmanlı Donanması'nın en kuvvetli zamanı, hiç şüphesiz **Kanunî Sultan Süleyman** devridir.

1522 yılında harekete geçen Osmanlı Donanması, Şövalyeler'in çok çetin karşı koymalarına rağmen Rodos'un fethine muvaffak olmuştur. Bu sefer sonunda Rodos'tan başka

ona bağlı **Leros**, **Sömbeki**, **Kalimnos** ve **Limonya** gibi diğer adaların da Osmanlı idâresi altına geçmesini sağlanmıştır.

Fethi müteâkip Rodos Adası'nın en büyük kilisesi olan **"Aziz Yahya"**yı câmie çevirerek ilk cuma namazını burada kılan **Kanunî**, ahâlînin mal ve can emniyetiyle birlikte her adanın mahallî idârecilerini bizzat seçmeleri hakkını tanımıştır. Bu sûretle 13. yüzyılda Filistin'den çıkarılmış bulunan **"haçlı"** döküntüleri olan Şövalyeler, yıllardan beri işledikleri cinâyetlerin ve yağmaladıkları malların mes'ûliyetinden afv edilerek bağışlanmışlardır. Bundan sonra da gidip **Malta** Adası'na yerleşerek burada **"Malta Şövalyeleri"** ünvanıyla çapulculuğu yeniden hortlatmışlardır.

Kanunî'nin bizzat iştirak eylediği bu sefer, Ege Denizi Adaları'nın âdil ve müstakar Türk idâresi altında uzun bir sükûnet devri idrâk eylemelerinin mes'ud bir başlangıcı olmuştur. 1912 yılına kadar devam eden bu devrede, adaların tarihinde kayda değer pek az siyâsî hâdise vâkî olmuştur. Sadece 1774 yılında Rusya, buraya bir donanma göndererek Rumları, Osmanlı Devleti aleyhine tahrik etmiştir. Bir de **"Yunan İstiklâli"** sırasında bu adalarda bazı kıpırdanışlara şâhid olunmuştur.

Adaları, siyâsî bir mes'ele hâline getiren, İtalyanlar'ın 1911 yılında Kuzey Afrika'daki son vilâyetimiz olan Trablusgarb'a karşı harekete geçerek karaya asker çıkarması olmuştur. (Kasım 1911) Bu sırada, Osmanlı Devleti'ne hâkim olan İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin çoğu gâfil ve mâcerâcı olan kadrosu, buradaki askerlerimizi Yemen'e göndermek, vâli ve kumandanı da merkeze celbetmek sûretiyle bu işgâle âdetâ zemin hazırlamışlardı. Bu emr-i vâkî karşısında -kifâyetsiz bir tedbir de olsa- yerli halka alelacele silâh dağıtılmış ve bazı subaylar, gizlice gönüllü olarak oraya gönderilerek mahallî bir mukavemet hareketi ortaya çıkarılmak istenmişti.

İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nin bu emr-i vâkîlerini kabule icbar için üstün olan donanmalarıyla âniden hücuma geçerek Oniki Ada'yı birer birer işgâl etmiştir. (Nisan-Mayıs 1912)

İtalyanlar'ın buraya kendilerini kurtarmak için geldiğini sanan Rumlar, derhal Yunanistan'la birleşmek için harekete geçtiler. Ancak umduklarını elde edemeyeceklerini anlamakta gecikmediler. Bu arada İtalyanlar'la Osmanlılar arasında karada ve denizde çetin bir mücâdele devam ediyordu. Bu mücâdelenin en hararetli bir safhasında (Ekim 1912), Balkan Harbi'nin patlak vermesi, Osmanlı Devleti'ni son derecede müşkil bir mevkîde bırakmıştı. Her iki harbi birden yürütmeye imkân yoktu. Bu sebeple Trablusgarb'ın daha az bir ehemmiyeti hâiz olduğu mülâhazasıyla İtalyanlar'la sulh akdetmek yoluna gidip bütün imkânlarla Balkan Harbi'nin kazanılmasını temine çalışmanın daha uygun olacağı düşünüldü. Bu maksadla girişilen teşebbüsler sonunda Lozan'ın iskelesi olan **"Uşi"** (Uchy)'de Türk-İtalyan Sulh Muâhedesi imzâ edildi. (15 Ekim 1912)

Bu muâhede ile İtalyanlar'ın Oniki Ada'yı, Osmanlılar'ın ise, Trablusgarb'ı tahliye etmeleri kabul olundu. Fakat bu sırada Balkan Harbi bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Balkanlı müttefiklerden Yunanlılar'ın oldukça kuvvetli bir donanmaları vardı. Diğer taraftan Oniki Ada'nın İtalyanlar'dan tahliyesi hâlinde henüz muhârip bir durumda bulunduğumuz Yunanistan'a kaptırılmaları gibi ciddî bir tehlikenin endişesi, Osmanlı Devleti ricâline hâkim olmuştu. Çünkü Osmanlı Donanması, bu sırada oldukça zayıftı.

Esâsen bu şartlar altında Oniki Ada'nın Yunanlılar eline geçmesini önleyen tek mâni, buraların İtalyan işgâli altında bulunmasıydı. Bu sebepledir ki, Oniki Ada'nın bize Balkan Harbi nihâyetinde iâde edilmek üzere, şimdilik İtalyan işgâlinde kalmasını kabul etmek mecbûriyeti hâsıl olmuştur.

Ne yazık ki; İtalya, Balkan Harbi bittiğinde bu taahhüdüne sâdık kalmayarak tâbir-i mahsusu ile ipe un sermeye başlamıştı. Türkiye ise, O'nu, bir hukûkî vecibe olan bu taahhüdünü îfâya icbar için müsâid bir imkân ve fırsat bulamadı. Birbirini kovalayan savaşlar esnâsında muhtelif vesilelerle bu adaları ellerinde tutmak istemediklerini beyân ve ifâde eden İtalyan devlet adamları, işi savsaklayarak bu kozu, kâh müttefiklerine ve kâh da Türkiye'ye karşı kullanmak hususunda çeşitli taktiklerden vazgeçmiyorlardı. Belki de aralarında Osmanlı topraklarının taksiminden doğan çetin ihtilâflar bulunan müttefiklerine karşı -İngilizler'in hissiyâtını okşayarak bu adaları Yunanistan'a devretmeyi düşünmekteyse de- bunları mukabil bir tâviz için ellerinde tutmak yolunu ihtiyar ediyorlardı. Hatta **"Sevr Sulh Projesi"** bile, 122. maddesiyle Oniki Ada'yı İtalyanlar'a bırakıyordu.

Sevr Sulh Projesi'nin alâkadarlarca umûmiyetle tasdik edilmemiş bulunması ve hiçbir zaman da tatbik mevkiine konulmamış olması nazar-ı dikkate alınırsa, Lozan Sulh Müzâkereleri'nin başladığı sırada, Oniki Ada'nın hukûkî durumunun da aynen Kıbrıs Adası'na benzemekte olduğu kolayca anlaşılır. Çünkü bu adalar da Kıbrıs gibi tahakkuk etmiş bir insifâhî şarta muallâk olarak İtalyanlar'ın elinde, iâdesi gerekli bir **"emânet"** olarak bulunmaktaydı. Bu duruma göre, bu adaları da Millî Mîsâk'a dâhil addetmek, mantıkî bir zarûrettir.

Sadece 13 Şubat 1914 tarihli **"Londra Andlaşması"** **Limni, Semâdirek, Midilli, Sakız, Sisam** ve **Nikaria** Adaları üzerinde Yunan hâkimiyetini tanımıştı. Fakat bu muâhedenin imzâ edildiği zamanki siyâsî ve askerî şartlar nazar-ı dikkate alındığı takdirde, bunlar hakkında da tâdil edici (revizyonist) bir davranışın mantıkî ve hukûkî bir gerekçeye istinat ettirilmesinin mümkün olduğu görülür. Esasen **"Mîsâk-ı Millî"** bu

muâhededen daha sonra tanzim edilmiş olduğu cihetle -hiç olmazsa- O'nu tâdil etmekte bulunduğunu kabul icap eder.

Mes'eleyi, bütün bu mülâhazaların ışığı altında ele alınca, Adaları Mîsâk-ı Millî'ye dâhil addetmek lâzım geldiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü buraların hukûken bize âidiyeti, onları elinde bulunduran devletin imzâladığı bir muâhedenin îcâbıydı. Bu bakımdan Oniki Ada'nın durumu, Mondros Mütârekenâmesi'nin imzâlanmasından önce işgâl edilmiş diğer Türk topraklarına benzemiyordu. Ne yazık ki; hukûkî durumları muallâk ve Kıbrıs gibi bize iâdelerini gerektirdiği hâlde, Lozan Konferansı'nda -ileride izah edileceği üzere- Türkiye için son derecede büyük bir stratejik ehemmiyeti hâiz bulunan Oniki Ada'nın, başkalarına verilmesine seyirci kalınmıştır.

b) Lozan'daki Durum:

Türk Başmurahhası **İnönü**, Lozan'da Ege Denizi Adaları hakkındaki taleplerini, 25 Kasım 1922 tarihli celsede iki madde hâlinde ortaya atmıştır.

1-Küçük ve yakın adalarla, **İmroz**, **Bozcaada** ve **Semâdirek** Türkiye'ye verilmeli;

2-Diğer adalar, askerlikten tecrid edilmeli, bîtaraf veya müstakil bir hâle konulmalı.

Dikkat edilirse, Adalar'a müteallik bu taleplerde, **İnönü**'nün gerçekçi davranmak gayretlerine kapılarak onları daha ilk celsede kayıtsız ve şartsız olarak talep etmediği görülmektedir. Gerçi **İnönü** bu **"mütevâzî"** taleplerinin esbâb-ı mûcibesi olarak Akdeniz ve Ege Denizi Adaları'nın Anadolu'nun emniyeti için taşıdıkları büyük ehemmiyet üzerinde durmuş ve bu mes'eleyi gerektiği şekilde tafsil eylemiştir. Fakat bu sözler, mevzuubahis adaların kayıtsız ve şartsız olarak Türkiye'ye iâdesini talep etmeyi gerektirecek

bir mâhiyet taşıdığı hâlde, **İnönü**, bunların büyük kısmının Türkiye'nin emniyeti bakımından sadece **"askerlikten tecrid"** edilmeleri talebini ileri sürmüş ve serdettiği esbâb-ı mûcibeyi, sadece bu eksik ve yanlış talebe mesned ittihaz etmiştir. Hâlbuki **İnönü**'nün bu konuşmasına cevap veren İngiliz Başmurahhası **Lord Gürzon** sözlerinin sonunda:

"-Askerlikten tecrid mes'elesine gelince bu, İmroz, Bozcaada ve Semâdirek hakkında Boğazlar'la beraber görüşülebilir. Öbür adaların askerlikten tecrîdi mâkûl olamaz. Yunanistan, bunları Anadolu'ya karşı harekâtında üs olarak kullanmamıştır." demiştir.

Lord Gürzon'un bu sözleri, **Venizelos**'un ortaya attığı bir yalanın tekrarından ibaret olup fiilî vâkıalarla mükemmel bir sûrette red ve cerh olunabilirdi. Hem de bu vesîle ile Türkiye'nin, kendi emniyeti bakımından bunları talep etmesine ne kadar güzel bir esbâb-ı mûcibe teşkil ederdi.

Buna rağmen Lozan müzâkere zabıtları, **İnönü**'nün sadece çok küçük bir ada **olan "Meis Adası"** için çırpındığını[259] ve asıl ehemmiyetli olan Oniki Ada'yı kurtarmak için ise, hiçbir ciddî gayret göstermediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin stratejik zarûretlerini kavramayan ve Ege Denizi Adaları hakkındaki talepler için gerekli târihî, hukûkî ve hatta coğrafî bilgi ile mücehhez bulunmayan[260] bir mu-

259 Bkz: Lozan Zabıtları, II. Takım, I. cilt, sh: 12 vd., 103 vd.

260 **Dr. Rıza Nur**, Sûkomisyona havâle edilen **"Adalar Mes'elesi"**nin görüşülmesi sırasında bizimkilerin bu adalara mütedâir coğrafî malûmata dahî hakkıyla vâkıf olmadıklarına dâir calib-i dikkat bir beyânda bulunmaktadır:

*"...Sûkomisyonda Limni bizim müşâvirler tarafından unutulmuş, **Lord Gürzon** komisyon celsesinde bu sebeple bizimle alay etmiştir. Hakkı var. Kendi menfaatimiz hususunda büyük bir gaflet edilmiş idi. Bu müşâvir de **Tevfik** (Reisicumhur kâtibi) idi."* (**Dr. Rıza Nur-** a.g.e., sh: 889).

Bu **Tevfik**, **Tevfik Bıyıklıoğlu**'dur Bu husus, Lozan medhiyecilerinden

rahhas hey'etinden daha fazla ne beklenirdi? Bu murahhas hey'etinin ikinci başkanı sıfatıyla **Dr. Rıza Nur**, Ege Denizi Adaları'nın ehemmiyetini kavrayamadığını, bakınız kendi ağzıyla ne kadar güzel anlatmaktadır:

"Birinci komisyonun diğer bir işi de Adalar Denizi'ndeki Adalar mes'elesidir. Bunların bir kısmı, Yunanlılar'ın; bir kısmı İtalyanlar'ın elinde, ahâlî ekseriyetle Rum. Vâkıa Anadolu sâhilleri için kaçakçılık ve eşkıyâlık, iktisâdî vaziyet cihetiyle Adalar mühimdirler. Hatta Anadolu'ya tecâvüz için mükemmel üssü'l-hareke olabilirler. Fakat Türkiye'de onları ne almak, ne de sonra muhafaza etmek kuvveti var. Deniz aşırı. Muhâfazaları büyük masraflar ister. Yalnız Çanakkale Boğazı'nın ağzını tıkayan bir-iki adayı almalıyız ve alabilirsek kâr... Öbür taraf; uğraşmaya değmez. Yunan veya İtalya kimin elinde olursa olsun, bizde olmayınca, kimde olursa olsun. İkisi de bize tecâvüz edecek mâhiyette ve hem de birinden alıp diğerine vermek de elimizde değil. Sâde buraları gayr-i askerî yapabilirsek fe ni'mel-matlûp!..

Zaten Boğazlar'ın karşısındaki üç adayı da bize iâde edeceklerini evvelce notada söylemişlerdi. Bu hususta ki siyâsetimiz bu idi. Bize ***"Meis Adası, sâhilimize pek yakın olduğundan verilmesini" Rauf****, Hükümet nâmına ısrar ile yazdı. Fakat bir ufak ve kayalık yermiş, neye yarayacak? İtalyanlar'a üssü'l-hareke ise, Rodos ve Kuş Adası'dır. Burası o işe yaramaz. Bu adaların hepsi de Oniki Adalar'dandır. Bunları, 1912'de Türkiye* ***Uşi Muâhedesi*** *ile İtalya'ya zaten vermiş. Bize şimdi burada tasdîkinden başka çâre yok. Binâenaleyh kara sularımızdaki adaları aldık."*[261]

Bu satırları okuyan bir vatanseverin:

"-Aman yâ Rabbi!.. Bizi kimler idâre etmiş!.. Zavallı

Cemil Bilsel'in kitabında bile itiraf edilmektedir. (Bkz: c: II, sh: 246).

261 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e, sh: 888-889.

Türk Milleti, senin hak ve menfaatlerini bu derecede nâzik bir devrede müdâfaa vazifesi kimlere verilmiş!.." diye feryad etmemesi imkânsızdır!

Bu adaların:

"-Türkiye'ye tecâvüz için mükemmel bir üssülhareke olabileceğini" söyledikten sonra:

"-Fakat Türkiye'de onları ne almak ne de sonra muhafaza etmek kuvveti var. Denizaşırı. Muhâfazaları büyük masraf ister!" diyen **Dr. Rıza Nur**'un böyle bir konferansta **"İkinci Murahhas"** olmasına mı, yoksa Millî Mücâdele gibi buhranlı bir devrede birçok bakanlıklarda bulunmasına mı şaşarsınız bilmem!.. Alınan birkaç kuruş yardım[262] mukabilinde **"Batum"**u **"Moskova Muâhedesi"**yle Ruslar'a peşkeş çekişin âmili de, hiç şüphesiz, onun Adalar dolayısıyla ortaya çıkan bu zihniyetidir. Zira Moskova Muâhedesi'ni bir Türk murahhası sıfatıyla imzâ edenlerden birisi de yine kendisidir.

Hele şu **"Meis Adası"** için söylediklerine şaşmamak imkânsızdır. Hangi kafayla:

"...fakat bir ufak ve kayalık yermiş, neye yarayacak?" diyebilmektedir. Yine **İnönü,** -ehem, mühim mes'elesini anlayamamak tarzında bir zaafını aksettirmiş olsa bile- burası için hiç değilse mücâdele etmiştir.[263] Fakat anlaşılmaktadır ki; bunu da kendi rey ve kanaatiyle değil, Başvekil **Rauf Orbay**'ın tâlimatıyla yapmıştır. Zira biraz aşağıda, **İnönü**'nün de Lozan'dan sonra bu adaları tekrar kazanmak imkânı doğduğu hâlde stratejik zarûretlerden habersizliği yüzünden bu fırsatı nasıl kaçırmış bulunduğu görülecektir. Bu bakımdan

262 Bu yardımın da, binbir Moskof hîlesine imkân bahşeden ve aslında efsâneden başka bir şey olmayan mâhiyetini kavramak için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, c: I, İstanbul, 1967, sh: 317 vd.

263 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi, 3 Ekim 1968 tarihli nüsha ve Lozan Zabıtları, II. takım I. cild; sh: 12 vd., 103 vd. veya **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 385.

O'nun da **Dr. Rıza Nur**'dan fazla bir ileri görüşe sahip olmadığı, daha sonraki vâk'alarla ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Meis Adası'nı, kendiliğinden talep ve müdâfaa etmiş olamayacağını kestirmek güç değildir.

Türk Murahhas Heyeti'nin Ege Denizi Adaları hakkındaki telâkkî tarzının ne denli bir cehâleti aksettirdiği, bu adaların stratejik ehemmiyetlerine ve bu ehemmiyetleri sebebiyle bugün Türkiye için arz ettikleri nâzik duruma mütedâir **"Lozan Sonrası"** serlevhalı kısımda yer alan mülâhazalarımız okunduktan sonra çok daha iyi anlaşılacaktır.

Adalar hakkında Lozan Muâhedenâmesi'nde yer alan maddeler arasında bu cehâleti, gayr-i kaabil-i inkâr bir durumda aksettiren asıl hüküm, bu muâhedenâmenin 16. maddesinde müşahede olunmaktadır. Gerçekten bu madde, Türkiye için her biri ayrı bir stratejik ehemmiyet taşıyan adalardan isimleri tadâd edilmeyenlerinin dahî Türk hâkimiyetinden çıkarıldıklarını umûmî bir şekilde beyân ve ifâde etmektedir. Ancak 15. maddenin son fıkrasında:

"...**Asya sâhilinden üç milden dûn mesafede kâin adalar, işbu muâhedede hilâfına sarahat bulunmadıkça,Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır."** denilmektedir.

Bu umûmî ve kayıtsız şartsız terke rağmen maddenin derc edilen bu son fıkrasına istinâden ***"Dr. Şükrü Kaya,*** *Lozan Muâhedenâmesi'nin imzâsı üzerinden 14 yıl geçtikten sonra, hâlâ haritası yapılmamış olan Ege Denizi'nde sekiz yüz elli küçük adaya bir emr-i vâki ile bir gecede bayrak çektirmişti."*[264]

Bunlar, hiç şüphesiz madden haritalarda gösterilmeyecek kadar küçük olan adacıklardı. Ancak muhakkak ki;

---

264 **Nizâmeddin Nazif Tepedelenlioğlu**- Asansör Vak'ası, Yeni İstiklâl Gazetesi, sh: 247.

stratejik ehemmiyetleri, mesâhalariyle kıyas edilemeyecek derecede büyüktü. Esâsen Lozan Muâhedenâmesi'nin 12 ilâ 16. maddeleri arasında yer alan hükümlerle Ege Denizi Adaları'nın haritada gösterilen ve isimleri mâruf olanları, şu veya bu devlete peşkeş çekilmişti. Gerçekten bu maddelerde yer alan hükümlere göre:

1- Bu adalardan sadece Çanakkale Boğazı'nın karşısında yer alan **"İmroz"**, **"Bozcaada"** ve **"Tavşan Adası"** bize bırakılmıştır. (Madde 12)

Çanakkale Boğazı'ndaki trafiği kontrol mevkiinde bulunan bu adaların bize bırakılacağını bildiren müttefikler notası, **"Limni Adası"**nı da ihtivâ etmekteydi. Ancak alt komisyondaki askerî müşâvirimiz **Tevfik Bıyıklıoğlu**, bunu unutmuş ve bu sûretle koskoca bir adanın Yunanistan'a kaptırılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden **Lord Gürzon**'un hey'etimiz mensuplarıyla alâkalı celsede alenen alay etmiş bulunduğundan evvelce bahsetmiştik.

2- **"Limni"**, **"Semâdirek"**, **"Midilli"**, **"Sisam"**, **"Sakız"** ve **"Nikaria"** Adaları üzerinde 13 Şubat 1914 tarihli **"Londra Andlaşması"**yla tanınan Yunan hâkimiyeti murahhaslarımızca kabul edilmiş ve bu adalar, Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak Yunanistan'ın kendisine verilen bu adalar üzerindeki hâkimiyet hakkı **"sulhun muhâfazasını temin"** maksadıyla birtakım tahdidlere tâbî kılınmıştır. (Madde 13) Bunlar:

aa) Yunanistan, bu adalarda hiçbir deniz üssü veya istihkâm te'sis ve inşâ edemeyecektir.

bb) Yunan askerî uçaklarının Anadolu sâhilleri, Türk uçaklarının da bu adalar üzerinde uçmaları men edilmiştir.

cc) Bu adalarda Yunan askerî gücü silâh altına alınıp mahallinde talim-terbiye edilecek olan normal miktarda olacaktır. Bu miktar, Yunan arâzisinde mevcud olan jandarma ve

polis miktarıyla mütenâsip bulunacak, yani Yunanlılar buralarda askerî yığınaklar yapamayacaklardır.

Hiç şüphesiz Türkiye'nin emniyeti mülâhazasıyla konulan bu tahdidlere riâyet olunması nasıl sağlanacaktı? İşte bu husus, murahhas heyetimizce düşünülmemiş ve bir kontrol mekanizmasına vücud verilmesi talebinde bulunulmamıştır. Bu sebepledir ki -biraz ilerde anlatılacağı üzere- Yunanistan bugün, bu tahdidlerin hepsini de ihlâl etmiştir.

3- Lozan Konferansı müzâkereleri sırasında İtalyan işgâlinde bulunan **"Avstrohaleia"**, **"Rodos"**, **"Harki"**, **"Sekar"**, **"Panto"**, **"Kasos"**, **"Piskopis"**, **"Misiros"**, **"Kalimnos"**, **"Leros"**, **"Patnos"**, **"Lipsos"**, **"Sombiki"** ve **"İstanköy"** Adaları ile bunlara tâbî olan adacıklar ve **"Kastello"** ile **"Rizo"** İtalya'ya bırakılmıştır. Türkiye bu adalar üzerindeki bilcümle hukûk ve müstenidâtından İtalya lehine tamamiyle ferâgat etmiştir. (Madde 15)

c) Lozan Sonrası:

Lozan'da sadece Çanakkale Boğazı'nın giriş kısmı önündeki üç ada ile iktifâ eden **İnönü**, Anadolu sâhillerine yapışık denecek derecede yakın adaları bile talep etmemiştir. Bunlardan meselâ bir Sisam Adası'nın **"Kuş Adası"**na uzaklığı, sadece sekiz yüz metredir.

Bu adaların Türkiye'ye verilmek istenmeyişi, -ihtimal ki- biraz da Türkiye ile Yunanistan arasında her bakımdan bir muvâzenesizliğe meydan vermemek içindi. Gerçi Ege Adaları'nın çok mühim bir kısmı Yunanistan'a verilmiş ve bu sûretle arzu edilen muvâzene, Türkiye aleyhine bozulmuştu. Fakat bunlar üzerindeki Yunan hâkimiyeti yukarıda îzâh edilen tahdidlere tâbî kılınarak bu muvâzene yine de nispeten korunmak istenmişti. Bir kısım adaların İtalya'ya bırakılması ise, yine aynı mülâhazalarla Türkiye ve Yunanistan arasına

-tâbir câizse- tampon bir devlet koymak arzusundan doğmuştur. Fakat Lozan'dan sonra hepsi de Anadolu sâhillerinden koparılmış birer kara parçası gibi duran bu adaları kurtarmak imkânı bir daha belirdiği hâlde bu fırsatı kaçırmak da Türk Milleti'ne, yine **İnönü**'nün bir azizliği olmuştur!..

Gerçekten İkinci Cihân Harbi sonlarında Alman uçaklarının dalgalar hâlinde Ege Adaları'na saldırdıkları sırada, adalar ve Yunanistan'da büyük bir açlık belirmiş ve bu sebeple Türkiye geçmişteki cinâyetlerini unutarak mağdur Yunanlılar'a samimî bir sûrette kucağını açmıştı. Bu sırada Orta Doğu'daki İngiliz kuvvetlerine kumanda eden Mareşal **Hanry Maidland Wilson**'un harpten sonra yayınlanan raporunda bu durum açıkça ifâde edilmektedir:

"Zorluklar artınca, Türkiye kıyısından temin olunan iâşe yolu, mümkün olduğu kadar geliştirilmişti. Esâsen bu yoldan, adalarda sivil halk için yiyecek temin olunmaktaydı. Fakat Türk makamları, askerî levâzımâtın da sevkine müsâade etmişlerdi.

Ekim sonlarında Eros Adası'ndan deniz veya hava yoluyla yaralı nakli, pek müşkül olmuştu. Türk Hükümeti, ağır yaralıların Bodrum'da hastahânelere yatırılmasına müsâade ettiği gibi, ameliyata muhtaç olan yaralıların da İzmir'deki Fransız Hastahânesi'ne gönderilmesini emretmişti."[265]

Almanlar, işgâl ettikleri bu adalardan çekilmek mecburiyetinde kalınca, Yunanistan'da kedi, köpek yemeye kadar varan açlığı nazar-ı itibâre alarak sırf insânî mülâhazalarla bu adaları Türk Hükümeti'ne teslim etmek teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklif, gelecekteki stratejik müdâfaa imkânlarımız bile kaale alınmadan, bu hususta bir müzâkereyi dahî kabul etmeksizin reddedilmişti. Buna dâir çeşitli şehâdetler-

265 **Orhan Aydar**- On İki Ada'yı istiyoruz, Çağımız Dergisi (1971), sh: 3.

den sadece bir-ikisini nakledelim:

"Yalnız adaları büyük bir gafletle elden kaçırmışız. Hele İkinci Cihan Harbi'nin sonlarına doğru ayağımıza kadar gelen bir fırsatı tepmişiz.

1942 yılına kadar Fethiye İl Genel Meclisi Üyesi olan sayın ***Süleyman Harmanlar****, durumu bana bir mektupla aynen şöyle anlatıyor:*

"1942 sonlarına doğru bir gün yüksek rütbeli üç Alman subayı ve bir sivil, Vâli ***İbrahim Edhem Akıncı****'yı ziyâret ettiler. Şüphelendim. Onlar gittikten sonra vilâyet makamına gittim.*

"-Hayrola Vâli Bey, bu yüksek rütbeli alman subaylarının ziyâret sebebi ne"

"-Çok mühim." dedi, "Oniki Ada Başkumandanı mektup göndermiş. Oniki Ada'yı size teslim edelim. Yalnız Yunanlılar dâhil, Yahudiler'e vermeyeceğinize dâir imzâ verin!.." dedi. Ben de acele ***Ankara****'ya yıldırım telgrafı ile durumu bildirdim.*

Reisicumhur ***İnönü****:*

"-Bir karış yer istemeyiz! Bir karış da yer vermeyiz!.." diye cevap verdi. Ben de içim sızlayarak Almanlar'a durumu bildirdim."[266]

Bu hususta gösterilecek pek çok şâhid vardır. Biz bunlardan sadece birine daha yer verelim. Bu da Oniki Ada'nın Türkiye'ye yeniden kazandırılmasına müteâllik bu imkânın yüz kızartıcı bir miskinlikle değerlendirilemediği tarihten az bir zaman sonra Reisicumhur olan **Celâl Bayar**'dır.

O'nun bu satırların yazarına şahsen anlattıklarına nazaran; kendisi 1950'de Reisicumhur seçildikten sonra Çankaya Köşkü'nde bir dolapta bu husûstaki resmî vesîkaları ihtivâ

266 **Adviye Fenik**- Ya Şu Oniki Ada, Son Havadis Gazetesi, (Kasım, 1971).

eden bir dosya bulmuş. Bu dosyada şifreleri çözülmüş olarak Almanlar'ın Oniki Ada'yı Türkiye'ye teslim hususunda vâkî teklifleriyle, Başvekil **Şükrü Saraçoğlu**'nun bu teklifi o sırada Kars'ta bulunan **İnönü**'ye ulaştıran yazısı ve buna aldığı cevap bulunuyormuş.

Saraçoğlu, **İnönü**'ye bu teklifi **"yurtta sulh cihanda sulh"** prensibine istinâden ne kimseden bir karış yer talep etmek ve ne de kimseye bir karış yer vermemek hususunda kararlı bulunduğumuzu beyân ederek cevaplandırmaya niyetli olduğunu bildiriyormuş. **İnönü**'den, bu cevabın tasvib edilip edilmeyeceğini şifreli bir telgrafla soruyormuş. Dosya, **İnönü**'nün bu görüşe muvâfakatini bildiren cevâbî telgrafı da ihtivâ ediyormuş. Dâhilî siyâset münâkaşalarında kullanılmak üzere bu dosyayı merhum **Menderes**'e göndermiş. Esâsen Demokrat Parti hatiplerinin bazı konuşmalarında bu vesîkalarda yer alan acı gerçeği, birkaç defa bazı vesilelerle ifade etmiş oldukları herkesin mâlumudur.

Hakîkaten 1950 seçimlerinde, iktidarın Oniki Ada mevzuundaki hatasını şiddetle tenkid eden seçmenlere karşı, eski bir CHP'li olan Dâhiliye Vekillerinden **Şükrü Kaya** - belki kendisinin de aslen İstanköylü olması dolayısıyle- aynen şöyle söylemiştir:

"-Adalara çok yazık oldu. Bu noktaya arkadaşların ehemmiyetle ve defaatle nazar-ı dikkatlerini celbettim. Fakat beni dinlemediler."[267]

Lozan Muâhedenâmesi'yle Yunanistan'a verilen adalara ilâveten bir de İtalyan işgâlinde bulunan Oniki Ada'nın Yunanlılar'a kaptırılması, Türkiye'nin **"Enez"**den **"Fethiye"**ye kadar tespih taneleri gibi dizilmiş irili ufaklı müteaddid ada ile bir stratejik Yunan çemberi içine alınması

267 Benzer şikayeterin envaı için bkz: **Baki Eken** - Adalar Böyle Gitti!, Tarih ve Düşünce Dergisi s.10 Ağustos 2000 sh. 62 vd.

neticesini doğurmuştur. Bu durum, Türkiye için, son derecede hayatî bir tehlike arz etmektedir. Çünkü bir kere gelip geçen bütün Türk hükümetleri, Lozan Muâhedenâmesi'nin bu adalar üzerindeki hâkimiyet hakkının isti'mâlini tahdid eden hükümlerini hiçbir zaman mer'î kılamamışlardır.

Lozan'da bu adaları talep etmek gerekirken sadece askerlikten tecrid edilmelerinin öne sürüldüğü malûmdur. Ancak tuhafı şudur ki; bize verilmeyen adalar hakkında ileri sürülen bu talep, evveliyetle onlar için değil de bize verilenler için kabul edilmiştir. Gerçekten Türkiye'ye bırakılan **"İmroz"** ve **"Bozcaada"**dan başka, **"İmralı"** hâriç olmak üzere Marmara Denizi Adaları bile gayr-i askerî bir duruma sokulduğu hâlde, bu hüküm, her birisi bir düşmana kaptırılmış olan Ege Denizi Adaları'na şâmil kılınamamıştır.

Bunun neticesi olarak bugün bir ahtapot gibi azîz vatanımızı batı ve güneybatıdan çevirmiş bulunan adalarda her gün **"Nato Üssü"** diyerek yeni bir üs kurulmuştur. Şimdi, jet uçaklarına açılmış olan yenileri ile bu adalarda tam on beş adet beynelmilel hava alanı inşâ edilmiştir. Yunanlılar, bunların sivil ve turistik maksadlarla inşâ edildiğini ileri sürmektedirler. Fakat inşaatın Yunan Hava Kuvvetleri'ne bağlı inşaat birliklerince gerçekleştirilmiş olması, bu iddiayı kabule imkân bırakmamaktadır. Edirne sınırımıza birkaç kilometre mesâfede bulunan Dedeağaç ve Kavala'daki en modern silâhlarla teçhiz edilmiş askerî alanlara ilâveten bir de kara sularımıza sadece birkaç mil mesafede bulunan **"Midilli"**, **"İstanköy"** ve **"Rodos"** gibi adalarda yenilerinin inşâsı, hiç şüphesiz Lozan Muâhedenâmesi'nin âşikâr bir sûrette ihlâli olduğu kadar, Yunanlılar'ın aziz vatanımıza karşı pek de iyi niyet beslemediklerinin yeni bir delilidir. Bu hava alanlarıyla askerî üslerin müstakbel bir harpte Türkiye'yi ne derecede güç şartlar içinde bırakacağını hesap edebilmek için bir kur-

may subay olmaya ihtiyaç yoktur.

Yunanistan'la daima **"NATO"** içinde beraber ve müttefik olarak kalabileceğimizi garantilemek de mümkün değildir. Esâsen bu imkânsızlığın alâmetleri, daha şimdiden bile ortaya çıkmaya başlamıştır. Gerçekten NATO, Türkiye ve Yunanistan'daki bazı üslerini son zamanlarda terk etmeye başlamıştır. Bu duruma ilâveten bugün Yunanistan, Amerika'nın 20 Temmuz 1974 tarihli Kıbrıs Harekâtımıza mâni olmayışına kızarak NATO'dan ayrılmış, daha sonra da yeniden NATO'ya girerken buralarını hâriç bırakmıştır. Türkiye de buna itiraz etmemiştir. Bu NATO üsleri, bugün artık tamamen Yunan kontrolündedir. Her gün biraz daha artan silâh menzillerini hesaba katarsak bu hâlin Türkiye'nin müstakbel emniyeti bakımından taşıdığı nezâket daha da kolay anlaşılacaktır.

Bugün bütün Ege Denizi Adaları'nda Yunan bayrağının dalgalanması, her vatansever Türk'ün yüreğini elemle sızlatmaktadır. Haritaya bakan bir ilk mektep çocuğu bile sâhillerimize âdetâ bitişik görünen bir adacığı göstererek:

"-Bu da mı bizim değil?" diye sormaktadır.

Buna verecek mâkul bir cevabı olan hiçbir muallim yoktur. Sekiz-on yaşındaki bir vatan evlâdının bile millî gurur ve haysiyetine dokunan bu durumu, büyük edîp **Refik Halid Karay**, bakınız, ne kadar güzel tasvir etmektedir:

"... Akdeniz'de bugün biraz da adasız olduğumuz için adsız kalmış vaziyetteyiz. Tarihimizin denizle alâkalı şeref yapraklarını çevirirken hepimizin yüreği burkuluyor. Mâzînin gurur hasretini bize Viyana kapılarından ve Mohaç Ovaları'ndan ziyâde Akdeniz Adaları'nın çektirdiğine şüphe mi var?

O adalar ki; anarken gözümüzün önüne deniz harblerinin korkunç azametiyle beraber âsûde ve dinlendirici man-

zaralar da geliyor. Keçilerin tırmandıkları kayalık yollar, ılık bir hava içinde sakız kokuları... Fakat kırağı damlalarının kendiliğinden elle tutulup, dişle ezilir hâle gelmiş ışıldak sakızı...

Millî şuur ve irâdeye dayanmayan idârelerin bize kaybettirdiği Akdeniz Adaları için Kıbrıs'ı vesile ederek bırakınız söyleşelim, hattâ bağıralım, haykıralım. Biz bunların birer birer elimizden gitmesine şâhid olmuş bir nesildeniz. Yenilerin kitap üstünde duydukları acıyı biz, bağrımızdan söküldükleri zaman duyduk. Yeri hâlâ sızlıyor.

*Evet, siyâsî mahzurlar veya kaygılar öne sürülmeden, bırakınız, bağıralım ve isteyelim! Bunun amelî bir faydası olmasa da hiç değilse kötü idârelerin, kısacık bir zaman içine ne müthiş kayıplar sığdırabileceğini bir daha anlamamıza yarar. Nasıl yanmayalım ki; o adalar, Anadolu'nun denizden devam eden, deniz altından anayurda bağlı parçalarıdır ve onlardan bizi, bir vakitler altını üstüne getirdiğimiz koca Akdeniz'in şimdi beş-on kürek boyu hiçten mesâfeciği ayırmaktadır! Esâtirdeki **"Tantal İşkencesi"**[268] de bu değil midir?! Elinin altında, ağzının hizasında duran ve hakkı olan nîmetten mahrumiyeti!.."*[269]

---

268 Yunan mitolojisinde yer alan bir işkence şeklidir. Efsâneye göre, güya tanrıların sofrasına kabul edilen Lidya Kralı, insanlara tattırmak maksadıyla o sofradan **"balözü"** ile **"ambrosia"**yı (tanrıları ölümsüzleştiren gıda) çalmış. Sonra oğlunu boğazlayarak bir ziyâfette tanrılara yemek olarak sunmuş. Bunu derhal fark eden tanrılar, O'na dehşetli bir ceza vermişler. Şöyle ki:

Tantalos adındaki bu suçlu kralı, **"tartaros"** denilen cehennemin en dibindeki bir havuza atmışlar. Bu havuzun kenarından meyve yüklü dallar sarkıyormuş. Zamanla açlık ve susuzluktan bunalan kral, elini uzattıkça dallar kendisinden kaçıyor ve onları bir türlü yakalayamıyormuş. Su içmek istedikçe de sular dudaklarından uzaklaşıyormuş. O derecede ki **"Tantal İşkencesi"**, Batı edebiyatında, en şiddetli işkencelerin edebî bir remzi olarak yerleşmiştir.

269 **Refik Halid Karay**- Tantal İşkencesi, Tan Gazetesi, 19 Aralık 1943 tarihli nüsha.

Türkiye'ye karşı Yunan tehdîdinin köprübaşı olmak üzere **Nato Üssü** diyerek inşâ edilen askerî havalimanlarından bazıları

İkinci Cihan Harbi sonlarında ele geçen bu fırsat, yalnız Ege Denizi Adaları'na müteallik değildi. Aynı şekilde Türk-Bulgar hudûdundaki haksızlığı düzeltmek imkânı da belirmişti. Gerçekten harp sonunda çekilen Almanlar'ın yerini Ruslar'ın alacağını çok iyi hesap eden o zamanki Bulgarlar, Moskof boyunduruğu altına girerlerse bir daha aslâ kurtulamayacaklarını hesap ederek hudûdlarını şanlı Türk ordularına açmayı kararlaştırmış ve bu kararlarını Bulgaristan Türkleri'nden olan **Necmeddin Deliorman** vâsıtasıyla Başvekil **Şükrü Saraçoğlu**'na ulaştırmışlardı.[270]

Oniki Ada mevzuundaki gâfilâne tutumun bir benzeriyle mukabele gören bu teklifin ehemmiyeti kavranabilseydi, 1950 yılından beri Türkiye'ye hicret ede ede hâlâ tükenmeyen Bulgaristan Türkleri'nin başlarına gelen binbir fâciaya -hiç şüphesiz- meydan verilmemiş olacaktı. Bu sûretle Lozan'dan sonra gerek Ege Denizi Adaları'nda ve gerekse Bulgaristan hududunda mümkün olan kazançlar, yüz kızartıcı bir korkaklık ve miskinlikle tepilmiştir. Bu pasif davranışlarla bir taraftan Bulgaristan'ın **"Demir Perde"** gerisine itilişiyle sonuçlanarak Moskof tehdid çemberinin Türkiye'yi Avrupa yakasından dahî çevirmesine ve Yunan **"Megalo İdeası"**nın Ege Denizi'ndeki kazançlarla bir merhale daha kat etmesine sebep olunmuştur.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki; Ege Denizi Adaları, Lozan'da talep ve dâva edilmemekle kalınmamış, bir de daha sonra ortaya çıkan bu gibi fırsatlardan istifâde yoluna gidilmeyerek bunlar bir kere daha kaybedilmişlerdir!.. **İnönü**'nün Lozan'da Millî Mîsâk'tan yaptığı bol keseden bağışlamaları, **"Bunları kurtarmanın esâsen mümkün olma-**

270 Bu teklifin ne derecede ciddî olduğunu ve fiîlen mümkün bulunup bulunmadığının geniş ve hazin tafsilâtı için bkz: **M. Necmeddin Deliorman**- Çanlar Benim için Çaldı, İstanbul, 1955.

dığı" yolunda müdâfaa edegelmiş olan kemalist kalemşörler, -her hâlde- bu son kayıp için bir bahâne bulamamış olmalıdırlar ki; bugüne kadar bunun üzerinde aslâ durmamışlardır. Fakat bu kaybın, Türkiye'nin müstakbel müdâfaa imkânlarını son derecede zaafa uğrattığı inkâr kabul etmez bir gerçektir. Lozan Muâhedenâmesi'nin TBMM kürsüsünden en güzel bir şekilde tenkidini yapmış bulunan **Şükrü Kaya,** daha o zaman:

"-Efendiler!... Lütfen Boğazlar'a hâkim Semâdirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam Adaları'nın yeri nerededir, haritayı alıp bakınız!.. Bu adalar, Anadolu'dan kopmuş güzel parçalardır. Onlar yabancı ellerde oldukça bizim sâhillerimizde yaşamak hakkımız var mıdır?! (Yoktur sesleri). Bunlar Anadolu topraklarının karşısında sâbit donanmalardır!.. Dâima vatanın emniyetini tehdid eden şüphe bulutlarıdır!.."[271] demişti.

Bugün, Oniki Ada'nın da Yunanlılar'ın eline geçmesiyle, **Şükrü Kaya**'nın işaret ettiği tehlike, hiç şüphesiz çok daha büyümüş bulunmaktadır.

Fakat ne hazîndir ki; bu devletin hâricî siyâsetini yıllarca bu acı gerçekleri, **Şükrü Kaya**'dan yirmi küsur yıl sonra dahî kavrayamayan kimseler sevk ve idare etmiştir. Gerçekten bunlardan biri olarak bir zamanların değişmez Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü Aras,** Oniki Ada'nın Yunanlılar'a intikâli mevzubahis olduğu İkinci Cihan Harbi sonlarında İstanbul gazetelerinden birinde[272] yayınlanan **"Oniki Ada"** serlevhalı yazısında, Rodos'ta mevcud küçük bir Türk azınlığı istisnâ edilirse, bu adalar halkının tamamen Rum olduklarını ve pek fakir bulunmalarından dolayı ağır vergiler altında ezilmemeleri için askerlik vs. mükellefiyetlerden berî kılınarak burada

271 Zabıt Ceridesi, İkinci Devre, c: I, sh: 235 vd.

272 Bkz: Tan Gazetesi, 25 Temmuz 1945 tarihli nüsha.

bir otonom mahallî idâre tesisini[273] ileri sürdükten sonra aynen:

"-Böyle bir otonomi şekli hâlinde, Oniki Ada halkından, Yunanistan'ın askerlik hizmetinde vazife görmek arzu edenlerin, gönüllü olarak Yunanistan'a gitmelerine, hiçbir şeyin engel olamayacağı açıktır. Oniki Ada halkının Yunanistan'a karşı besledikleri sevgiyi, îcâbında Yunanistan'ın hizmetine koşma duygusunu pek tabiî görür ve hürmetle sayarım.

Oniki Ada otonomisi, bu yerleri Yunanistan'dan ayırmak değil, Yunanistan'a ***"hür bir Oniki Ada"*** *katmak olur. Oniki Ada halkı için dâhilî ve hâricî işlerini müstakil olarak kendilerini idâre ettikleri takdirde Yunanistan'la beraber yürüyeceklerine göre, hürriyetleri için de Yunanistan'a katılmak demek olur ki, daha kıymetlidir."*[274] demekte ve ilâve etmektedir:

"-İngiltere ve Türkiye'nin İkinci Cihan Harbi'nde en çok ızdıraba uğrayanların ilk sırasında bulunan Yunanistan'ı memnun etmeyi, her an hatırda tutacakları gibi, yirmi üç yıldan beri faşist İtalya'nın boyunduruğu altında çok azap çekmiş olan Oniki Ada halkının da, aydın bir istikbâle namzet olmasını düşüneceklerinden şüphe etmem."[275]

Türkiye ve Türkler'den ziyâde Yunanistan ve Rumlar'ın menfaatlerini korumaya mâtuf olan şu sözleri söyleyenin bir Türk, hem de Türk Hâriciyesi'ni yıllarca idâre etmiş biri olabileceğine insanın inanası bile gelmiyor!.. Hâle bakınız ki;

---

273 Gerçi İtalyanlar da Oniki Ada'da bir otonomi idâresi te'sis etmişlerdi. Fakat bu defa dış siyâsetinde Yunanistan'a bağlı böyle bir idârenin çok kısa bir zaman sonra onların Yunanistan'a intikâline müncer olacağını kestirmek zor değildi. Esâsen **Dr. Tevfik Rüştü Aras**'ın da otonomiyi bu neticeyi istihsal için düşünüp, ortaya atmış bulunduğu temâs edilen makalesinden açıkça anlaşılmaktadır!..

274 a.y.

275 a.y.

lâlettayin bir vatandaş değil de yıllarca Türk Hâriciyesi'nin başında bulunmuş bir zât, Oniki Ada'nın Türkiye'ye verilmesi yerine Yunanistan'a nasıl olup da daha kolay intikâl edebileceğine dâir çâreler arıyor!.. Bu vâdide Adalar'ın fakir Rum halkı kadar Yunanistan'ı düşünüp tatmin etmeyi kendine vazife sayıyor. Sanki Türkiye'nin değil de, Yunanistan'ın Hâriciye Vekili'dir. Bunun için de **"Rodos'taki ehemmiyetsiz (!) bir Türk azınlığı dışında ahâlinin tamamen Rum ve Ortodoks olması"** keyfiyetine istinad ediyor. Nüfus, kâfî bir sebepse, sorsun bakalım, Batı Trakya için bizim hesâbımıza böyle düşünecek lâlettayin bir yunanlı bulunabilir mi?! Nasıl da Adalar'ın Türkiye için taşıdığı hayatî ehemmiyeti görmüyor?!

Hâlbuki bu makalenin yazıldığı sırada çok yeni olan bir tek vak'a dahî bu ehemmiyetin derecesini göstermeye kâfiydi. İkinci Cihan Harbi'nin en kritik safhasında Almanlar, Türkiye'yi tarafsız kalmaya zorlamak için bu adaları silâhlandırmış, Leros Adası'nı bir tecâvüz köprübaşısı olarak tahkim etmiş ve Rodos Adası'nda da alelacele askerî üsler te'sis etmişlerdi. Türkiye'nin Müttefikler safına geçmekteki tereddütlerinin sebeplerinden biri de hiç şüphesiz, bu Alman tehdidi idi. Bu yüzden Türk Hükümeti, bir hayli endişeli günler geçirmişti.

Hâlâ devam eden bu gibi yeni ve ibretli gerçeklere rağmen, bu Adalar'ın stratejik ehemmiyetini kavrayamamak, doğrusu îzah edilebilir bir şey değildir. Fakat ne yazık ki, Türk Hâriciyesi'ni hep bu kraldan kralcı Yunan dostu **Dr. Tevfik Rüştü** misâli kimseler sevk ve idâre etmiştir!..

Adalar mevzuunda işâret edilecek diğer bir husus da şudur: Lozan Muâhedenâmesi'nin 14. maddesinde Türkiye ve Yunanistan arasında kabul edilen mecbûrî ahâlî mübâdelesinden **"İmroz"** ve **"Bozcaada"** da istisnâ edilmiştir. Hâl-

buki İmroz Adası'na bu muâhedenâmenin akdinden çok az bir müddet evvel getirilip yerleştirilmiş on bin Rum vardı. Bunların ilk sâkin oldukları mahaller de Anadolu'da ahâlisi mübadeleye tâbî olan yerlerdi.

9 Kasım 1922 tarihli celsede Yunan Murahhası **Kaklamenos**, bu iki adada nüfus ekseriyetinin Rumlar'da olduğu iddiâsında bulunurken bu gerçeği de itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Böyle bir itirafa rağmen bu adalardaki Rum ahâliyi, -aynen İstanbul Rumlar'ı gibi- mecbûrî mübâdeleden hâriç tutmayı izah imkânı yoktur. Esâsen bu mevzuda hangi hatâyı mâkûl sebeplerle izah imkânı var ki!..

Hakikaten bu adaları resmen talep etmeyip sadece askerlikten tecrid edilmelerini istemekle işe başlamış, üstelik bu da -arz edilmiş olduğu üzere- temin edilememiştir. Buna mukabil Türkiye'ye bırakılan -ikinci derecede ehemmiyetli- birkaç adacığın askersizleştirilmesi kabul edilmiştir. Sulhten sonra da Yunanlılar'ın bu adalar üzerindeki haklarını tahdid eden hükümlerin -Türkiye'nin emniyeti için hâiz bulunduğu ehemmiyet takdir edilemeyerek- mer'iyeti sağlanamamıştır. Üstelik başlangıçta İtalyan işgâlindeki Oniki Ada'nın bilâhare el değiştirerek Yunanlılar'a intikal etmesine seyirci kalınmıştır. Nihayet bunlar üzerinde kurulan **"NATO Üsleri"**nin gelecekte bize karşı da kullanılabileceği hesap edilemeyerek, bu harekete NATO içinde karşı çıkılmamıştır. Yunanistan, tekrar NATO'ya dönerken, Adalar'da evvelce NATO üssü denilerek inşa edilmiş askerî tesislerin tekrâren NATO emrine verilmemesini sağlamıştır. Bu gafletler zincirinin daha nereye kadar uzayıp gidebileceğini kestirmek doğrusu imkânsızdır!..

Bütün bu acı gerçekler, Edirne Meb'usu **Mehmed Şeref Bey**'in TBMM'de Lozan Muâhedenâmesi hakkında aleyhteki konuşmasından alınan şu cümleyi, ne kadar doğrulamaktadır:

"... Bu millet kahramandır. Harb meydanlarında dâima kazanır. Fakat masa başında verir, verir, verir!.."[276]

d - Bugünkü Durum:

Ege Denizi ve orada yer alan adalar, Türkiye için bugüne kadar sadece stratejik bir ehemmiyet arz etmekteydi. Fakat şimdi, deniz diplerinin hâiz bulunduğu yeraltı servetleri sebebiyle bu bölge, buna ilâveten bir de iktisâdî yönden ehemmiyet kazanmış bulunmaktadır. Zira sanâyide ileri gitmiş kapitalist ülkelerin her gün biraz daha artan istihlâki, zaten son derecede mahdud olan petrol vesâir yeraltı maden kaynaklarının yakın bir gelecekte tamamen tükenmesi tehlikesini doğurmuş, bu durum da, dikkatlerin deniz diplerine çevrilmesine ve sondaj çalışmalarının **"daha masraflı da olsa"** buralara kaydırılmasına sebep olmuştur. Bu çalışmalar ise, devletler arası hukuk sahasında **"kıt'a sahanlığı"** denilen, oldukça yeni bir meselenin zuhûruna âmil olmuştur.

Bu mefhum, bir kara parçasına sahip olan devletin, bunun deniz içindeki bir kısım uzantısına veya devamına da sahip olması gerektiği görüşünden doğmuş ve bu kısma **"kıt'a sahanlığı"** (pleteau continental) adı verilmiştir. Bu tâbir, devletlerarası hukukun ıstılâhları arasına İkinci Cihan Harbi'nden sonra girmeye başlamıştır. Gerçekten ABD buna dayanarak Meksika Körfezi üzerinde birtakım haklar talep etmiştir.

Bir sâhil devletinin hâkimiyet hakkının, denizde de sâhilden itibaren muayyen bir mesafeye kadar devam ettiği kabul olunmaktadır. Denizin bu kısmına **"kara suları"** denilir. 18. yüzyıldan itibaren devletlere, kara sularını tâkip eden muayyen bir saha üzerinde de sınırlı birtakım haklar tanınmaya başlanmıştır ki, buna da **"bitişik bölge"** denilir.

Kıt'a sahanlığı, bazen bir devletin kara sularının hat-

276 Zikri geçen Zabıt Cerîdesi.

ta bitişik bölgenin dışına dahî taşabilir. Esâsen kara sularının mesâfesi hususunda müstakar ve bağlayıcı bir devletlerarası kaide mevcud değildir. Bunu, her devlet, kendisi tâyin etmektedir.

Lozan Muâhedenâmesi'nin evvelce temas edilmiş olan 12. maddesinde:

"... Asya sâhilinden üç milden dûn mesafedeki kâin adalar, işbu muâhedede hilâfına sarahat bulunmadıkça, Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır." denildiğine nazaran Türkiye'nin kara sularını -hiç olmazsa zımnen- üç mil olarak kabul ettiğine hükmetmek kaabildir. Ancak bu mesafe, sonradan altı mile çıkarılmıştır. Ayrıca kara sularımızdan îtibaren ilk altı millik mesafe de **"bitişik bölge"** kabul edilmiştir.

Bilindiği gibi bitişik bölgede sâhil devletinin sınırlı bazı hakları vardır. Bu kısımda esas itibariyle devletlerarası hukuk kaideleri tatbik edilir. Fakat kara suları ve kıt'a sahanlığı üzerindeki haklar, daha şümûllü ve mutlaktır. Aynı denizde sâhili olan iki devletin kara suları veya kıt'a sahanlıkları birbirine tedâhül edebilir. O zaman da bu hakların kullanılmalarından ihtilâflar doğabilir. İşte Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan anlaşmazlığı, bu mâhiyettedir.

Bu gibi yeni meselelerin hallini birtakım hukûkî kaidelere bağlamak maksadıyla 1958 yılında Cenevre'de ilk defa olarak bir **"deniz hukuku konferansı"** toplanmıştır. Bu konferans, kıt'a sahanlığı mevzuunda şu esasları getirmiştir:

aa) Kara sularının dışına taşsa bile, sâhile bitişik deniz dipleri, iki yüz metre derinlikteki mesafeye kadar olan saha veya üzerindeki suların derinliği tabiî kaynakların işletilmesine mâni olmayacak derecede bulunan deniz yatağı, kıt'a sahanlığıdır.

bb) Adaların da kıt'a sahanlığı vardır.

Türkiye bu anlaşmaya dâhil olmamış ve bu hususta

tanzim olunan mukaveleyi imzâlamamıştır. Zira bu kabul edilecek olsa, bütün Ege Denizi, adaların kıt'a sahanlığı dolayısıyla Yunanistan'ın olacaktır. Ancak Cenevre mukavelesi, umûmî bir kaide vaz' etmiş, istisnâî durumlar için farklı esaslar konulabileceğini kabul etmiştir.

Nitekim 1969 yılında Milletlerarası Adâlet Divanı, kuzey denizindeki kıt'a sahanlığı mevzuunda, bizim Ege Denizi'ndeki kıt'a sahanlığı talebimize uygun bir karar vermiştir. Nihayet 1974 yılında Caracas'ta **"Üçüncü Milletlerarası Deniz Hukuku Konferansı"** toplanmıştır. Fakat mes'ele, hâlâ halledilmiş değildir. Şimdi Türk Hükümeti'nde bu ihtilâfı Lâhey Beynelmilel Adalet Divânı'na havâle etmek temâyülü belirmiş ve bu yolda Yunanistan'a teklifte bulunulmuştur. Bakalım istikbâl ne gösterecek ve Lozan'da atılan yanlış adımların çilesini daha ne kadar çekeceğiz!..

II - HALEP VE HATAY

A - HALEP

a) Tarihteki Mevkii:

Halep, tarihte çok parlak ve çok sönük devirler idrâk etmiş en mühim yerleşme merkezlerinden biridir. Osmanlılar zamanında canlı bir ilim ve ticâret hayâtı vardı. Hududları da bugünkünden çok daha genişti. Kamusu'l-Âlâm, bugün artık Türkiye ve Suriye arasında taksime uğramış bulunan o eski Halep şehrinin coğrâfî durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Asya'daki Osmanlı vilâyetlerinin en büyüklerinden olup Suriye Kıtası'nın şimâl kısmı ile Anadolu'nun ve Cezire'nin birer küçük parçasından ibârettir. İskenderun Körfezi'nin altında, yani cenûp cihetinde bir miktar sâhili olup, iç tarafı şimal ve cenûba doğru genişler. Garben Adana Vilâyeti ile ve Akdeniz'le, cenûbî garbî cihetinden Beyrut ve Sûriye Vilayetleriyle, cenûbî şarkî cihetinden Zor Sancağı ile,

şimâlî şarkî cihetinden Diyarbekir, şimâlen dahi Mâmuretü'l-Aziz ve Sivas Vilâyetleri'yle muhat ve mahduddur."[277]

Görüldüğü üzere, bugün Türkiye'de bulunan Antep, Maraş ve Urfa vilâyetleriyle beraber bunların mülhakâtı da Halep'in hududları içinde bulunmaktaydı. Bunlardan Urfa ve Maraş birer sancak,[278] Antep ise Halep Merkez Sancağı'na bağlı birer kazâ merkeziydiler. O zaman 86.600 kilometre karelik bir mesahaya sahip bulunan Halep Şehri, idarî bakımdan 3 sancak, 21 kaza, 72 nâhiye ve 3800 köy ihtiva etmekteydi.[279]

Halep'in **"Maddî Kayıplarımız"** arasında ele alınışının sebebi şudur:

Bu geniş vilâyetin bir kısmı Hatay'a, diğer bir kısmı ise Türkiye'ye kalmıştır. Geri kalan büyük bir kısmı ise, yeniden hududlandırılarak devlet hâline getirilen bizim eski **"Suriye Vilâyeti"**mize bağlanmıştır. İşte -ileride izah edileceği üzere- bu Suriye'ye bırakılan kısmının -hiç olmazsa kuzey kesiminin de- Türkiye'ye verilmesi, Millî Mîsâk'ımızın îcâplarındandı.

Halep'in arâzisinin büyük bir kısmı, bozkırlardan ibarettir. Dört mevsimi bütün şümûlüyle idrâk eden şehirde yazın harâret kırk dereceye kadar yükselir. Fakat şehrin etrafı oldukça mümbittir. Zira 380 metre yükseklikteki bir tepenin üzerine kurulmuş bulunan Halep'te, Antep'ten doğru gelen **"Balıksu Nehri"** sayesinde hiç susuzluk çekilmez. Şehrin ortasında 60 metre kadar yükseklikteki sun'î bir toprak yığınının üzerine inşâ edilmiş tarihî bir **"İç Kale"**si vardır. Anavatandan ayrıldığı sıralarda merkez nüfûsu yüz elli bini aşan

277 Bkz: **Şemseddin Sâmî**- Kamusu'l-Âlâm, Halep Maddesi.

278 **"Sancak"** Osmanlı idarî teşkilâtında, **"Kazâ"** ile **"Vilâyet"** arasında, mutavassıl bir yerleşme merkezini ifâde eder ve bunlara aynı zamanda **"Livâ"** da denilirdi.

279 Tafsilât için bkz: Devlet-i Âliye-yi Osmaniye'nin Ahvâl-i Coğrafiye ve İstatikiyesi, İstanbul, 1323 sh: 164 vd.

gâyet mâmur bir şehirdi. Beyaz kesme taştan yapılmış sağlam binaları ve pek çok târihî eseri vardır. Bunların birçoğu, Osmanlı zamanından kalmadır. Ancak şehrin ortasındaki Câmi-i Kebîr bir Emevî eseridir. Bu, şehrin en büyük câmiidir.

Eski kervan yollarının güzergâhı üzerinde bulunan Halep, tarih boyunca bir nev'î antrepo vazifesi görmüştür. Bu sebeple oldukça canlı bir ticâret merkezi hâline gelen şehir, zaman zaman bir hayli zenginleşmiş ve merkez nüfusu da üç yüz bini aşmıştır. Halep'in üzerinde bulunduğu yol, önce **"Ümit Burnu"**nun dolaşılması ve sonra da **"Süveyş Kanalı"**nın açılmasına kadar en mühim bir ticâret yolu idi. Bu, Halep'te ticâretin yanısıra bazı sınâî gelişmelere de sebep olmuştur. Gerçekten Halep'in eskiden ipek kumaşları, bütün Dünya'da pek meşhurdu. Dokumacılıktan başka camcılık da bir hayli gelişmişti. Çeşitli züccâciye eşyası yapılır ve Dünya'nın her tarafına sevk edilirdi.

Kavimlerin belli başlı göç yollarından biri üzerinde bulunması sebebiyle târih boyunca birçok işgâl ve istilâlara mâruz kalan Halep, **Hazret-i Ömer** zamanında fethedilerek İslâm ülkeleri arasına katılmıştır. (663) Bundan sonra bir-iki defa daha Araplar ve Bizanslılar arasında el değiştirmişse de sonunda kat'î olarak fethedilmiş ve Emevîler devrinde bir hayli îmâr edilerek belli başlı İslâm ilim ve kültür merkezlerinden biri hâline getirilmiştir.

Müslümanlar elinde istikrâra kavuşan ve bu sebeple bir hayli inkişâfa mazhar olan Halep, 1170 yılında büyük bir zelzeleye mâruz kalarak harab olmuş, fakat yeniden ve daha mükemmel bir sûrette inşa edilmiştir.

1402 yılından sonra **Timur**'un idâresi altına giren Halep, 1517 yılında **Yavuz Sultan Selim** tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlılar'ın idâresi altında Halep'te mensûcât sanâyiinden başka, dericilik, kuyumculuk, halıcılık,

mobilyacılık, şekercilik, sabunculuk gibi birçok sanatlarda da büyük bir gelişme görülmüştür. Öyle ki; bir misâl vermek gerekirse, istatistikler 1907 (1323) tarihinde Halep'te 2.914 dokuma tezgâhı ile 52 boyahânenin mevcud bulunduğunu bildirmektedir.[280]

Halep şehri, Osmanlılar zamanında da bazı tâlihsizliklere uğramıştır. Bunların başında; 1832 yılındaki büyük kolera salgını ile hicrî 1238 tarihinde vukû bulup şehir nüfusunun yarı yarıya yok olmasını intaç eden müthiş bir zelzeleyi zikredebiliriz.

Her şeye rağmen Birinci Dünya Harbi sonunda elimizden çıktığı zaman evvelce zikredildiği üzere, merkez nüfusu, yüz elli bin kişinin üzerinde bulunuyordu.

b) Kaybedilişi:

Halep, Birinci Cihan Harbi sonlarında daha ziyâde birtakım siyâsî entrikaların eseri olan **"Yıldırım Ordular Cephesi"**ndeki müthiş hezîmeti müteâkiben düşman işgâl ve istilâsına mâruz kalmıştır. **Yavuz Sultan Selim**'in **"Mercidâbık Seferi"** üzerine elimize geçen Halep, tam 402 yıl, Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır. Halep'in düşman tarafından işgâli tarihi, 27 Ekim 1918'dir. Ancak, bu tarihte şehrin merkezine giren sadece Beşinci İngiliz Süvârî Fırkası olmuştur. Panik hâlindeki Türk kuvvetlerinin takibinde bulunan bir düşman birliğinin Halep merkezine dâhil olmuş bulunmasının topyekün Halep Vilâyeti arâzisinin İngiliz işgâli altına girdiğini kabule imkân vermeyeceği aşikârdır.

Esâsen bu tarihten sadece üç gün sonra, -biraz da bu hezimetin tesiriyle- meş'um **"Mondros Mütârekenâmesi"** imzâ edilmiştir. Millî Mîsâk'ımız bu mütârekenâmenin imzâsı ânında elimizde bulunan toprakları **"asgarî vatan"** ola-

280 A.g.e., sh. 167

rak kabul ettiğine göre, Halep'in de zaferden sonra çizilecek Türkiye hududları içinde bulunması gerekirdi. Hiç olmazsa vilâyet merkezinin bütün kuzey kısmı için böyle düşünmek şarttır. Zira malûm olduğu üzere, Millî Mîsâk, asgarî vatan hududlarını mütârekenin akdi ânında ric'at eden ordularımızın fiîlen bulundukları yerler olarak kabul etmektedir. Buna göre, 30 Ekim 1918'de kuvvetlerimizin Halep merkezinin pek az kuzeyindeki **"Müslimiye"**de bulunduğu, bütün Birinci Cihan Harbi kaynaklarınca sabittir. Burası, bugün Halep'in bir banliyösü durumundadır. Zira Müslimiye, Halep şehir merkezine sadece beş kilometre mesâfededir.

Üstelik bu hudûdun birtakım stratejik, beşerî ve coğrafî sebeplerle biraz daha güneyden geçirilmesini talep ederek Halep merkezinin de hududlarımız içinde kalmasını temin etmek gerekirdi. Bu durumda bütün Halep Vilâyeti'ni dâvâ etmenin dahî mümkün olabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü Millî Mîsâk'tan başka bir de Akdeniz sâhilindeki Lazkiye'den Bahreyn'e kadar çizilecek bir hattın kuzey kısmının tamamen Türkler'le meskûn bulunduğunu iddiâ ve isbat gâyet kolaydı. Bunlar, bu bölgeye tâ Abbasîler devrinde başlayan kesîf Türk muhâceretinin bakiyeleri ile **Yavuz Sultan Selim** Hazretleri'nin Şia tehlikesine karşı buraya yerleştirmiş bulunduğu Türkmen aşîretleridir. Üstelik Lazkiye'den Bahreyn'e kadar çizilecek farazî bir hattın kuzeyindeki Türk sekenenin iki kesâfet noktası vardır ki; bunlardan biri **"Kerkük"**, diğeri de **"Halep"** dolaylarıdır.

Gerçekten eski Halep vilâyetimizin bugün hududlarımız dışında kalan kısmındaki köy ve kasaba adları kâmilen Türkçe'dir. Buralarda oturan kimseler, eğer tahsil görmemişlerse, bir tek kelime Arapça bilmezler. Meselâ, **"Yazıbağ"**, **"İğde"**, **"Kefergân"**, **"Çobanbey"**, **"Dikmetaş"** ve **"İki Dam"** gibi köy ve kasabaların isimleriyle ahâlisi baştan

başa Türk'tür. Bugün Suriye idarecilerinin giriştikleri Türkçe yer adlarını değiştirmek ve ahâliyi sağa sola kaçırtmak gibi gayretler, bu bölgenin Türklüğünü silmeye aslâ kâfi gelmeyecektir. Fakat ne yazık ki; Suriye idârecilerine bu imkânı veren de yine biziz!.. Hakikaten Türkiye-Suriye hududlarının tesbit ve tâyininde tarihî gerçekler kadar stratejik ve beşerî îcabların da çiğnenmesi ve bu sûretle Millî Misâk'ın zedelenmesi, Lozan'dan bile evveldir. Şöyle ki:

Bu bölgeyi tâ Antep ve Maraş'a kadar önce İngilizler işgâl etmişler, fakat çok az bir zaman sonra birtakım siyâsî sebeplerle bu işgâli Fransızlar'a terk ederek daha doğuya çekilmişlerdi. İngilizler'in, Fransızlar'a karşı bir lütuf gibi gösterdikleri bu devir keyfiyeti, aslında gâyet iyi plânlanmış bir oyundu. Zira Birinci Cihan Harbi'nin bu iki gâlip müttefiki arasındaki Musul petrolleri yüzünden sürüp gelen gizli bir anlaşmazlık vardı.

İngilizler, Fransızları iktisadî ehemmiyeti az olan Suriye ile tatmin edip avutmak ve petrol mevzuunda atlatmak istiyorlardı. Bu maksadla Fransız askerî kuvvetlerinin işgâli altındaki Suriye'ye yakınlığını ileri sürerek onları bu bölgedeki işgâli devralmaya dâvet ettiler. Ancak burasını tahliye etmeden önce de mahallî Ermeni komitecilerinin muayyen hareketlere girişmelerini plânlayarak bir Türk-Fransız çatışmasının zeminini hazırladılar. Böyle bir çatışmanın Ortadoğu'daki Fransız kuvvetlerini yıpratacağını hesap etmişler ve bu tahakkuk ettiği takdirde de onları Musul petrolleri üzerindeki taleplerinden vazgeçmeye zorlamanın daha kolay olacağını düşünmüşlerdir.

Nitekim hâdiseler, İngilizler'in plânladıkları gibi gelişmiş, Maraş ve Antep havâlisinde Ermeni tecâvüzleri sonunda baş gösteren Türk-Fransız çatışması, Fransız kuvvetlerinin büyük bir zâyiâta uğrayarak yıpranmalarına müncer olmuştur.

Bu İngiliz hîlesini neden sonra fark eden Fransızlar, Türkiye ile anlaşma zemini aramaya koyulmuşlar ve bu maksadla eski nâzırlarından **Franklin Buyyon** (Boillion)'u, 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya göndermişlerdir. Esâsen -belki de İngilizler'in Ortadoğu'daki Fransız menfaatlerine karşı yürüttüğü iki yüzlü siyâsetin fark edilmesinden dolayı- Fransız matbuâtında Türkiye lehine birçok yazılar yayınlanmaktaydı. O kadar ki; bu hareket, **Franklin Buyyon**'un Ankara'ya geldiği sıralarda **"Türk Taraftarlığı"** adıyla ifâde edilebilecek olan âdetâ umûmî bir cereyan hâlini almış bulunuyordu. Gerçekten Anadolu'daki Millî Harekât'a **"Kuva-yı Milliye"** adını takan ve bunu ilk defa kullanan da Fransız gazeteci ve fikir adamlarıydı.

Franklin Buyyon ile Ankara'da **M. Kemal Paşa**'nın da katıldığı birçok toplantı yapıldı.[281] Bu eski Fransız bakanına **"Millî Mîsak"** iyice anlatıldı ve ancak bu esâslar kabul edildiği takdirde bir anlaşma yapılabileceği bildirildi. **Buyyon**, daha önce Londra Müzâkereleri'nde Millî Mîsak'tan bahsedilmemiş bulunduğunu, bu, şimdi ileri sürülürse, Fransız umûmî efkârının yeni yeni meseleler ortaya çıkarıldığına hükmedeceğini iddiâ etti. Hakikatte ise, Millî Misâk'ın birinci derecede Fransızlar'ı alâkadar eden **"Kapitülâsyonlar"** hakkındaki hükmü sebebiyle bunu kabul etmek istemiyordu.

Bu görüşmeleri uzun uzun hikâye eden **M. Kemal Paşa:**

*"... **Mösyö Franklin Buyyon** ile mühim ve tâli mes'eleler üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat Fransa Hükümeti ile Türk Milleti Hükümeti arasında kat'î itilâf noktaları tesbit edebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye*

281 Tafsilât için bkz: **M. Kemal**- Nutuk, Ankara, 1927.sh.386

*intizâr olunuyordu? İhtimal ki, Türk Milleti, mevcûdiyetinin Birinci ve İkinci **İnönü**'den sonra daha büyük bir eserle te'yid edilmiş olmasına... Filhakika **Mösyö Franklin Buyyon**'un kat'î karara iktirân ettirip imzâ eylediği Ankara İtilâfnâmesi, Sakarya melhâme-i kübrâsından otuz yedi gün sonra, arz etmiş olduğum gibi 20.10.1921'de vücud bulmuş bir vesikadır.*

Bu anlaşma ile siyâsî, iktisâdî, askerî ilh... hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey fedâ etmeksizin vatanımızın kıymetli parçalarını işgâlden kurtarmış olduk. Bu itilâfnâme ile millî emellerimiz, ilk defa olarak garp devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifâde edilmiş..."[282] demektedir.

Hâlbuki **"Ankara İtilâfnâmesi"**, Fransa'nın Ankara'da teşekkül eden yeni hüviyetiyle Türkiye'yi tanıdığını tazammun etmemekteydi. O zaman Fransız Hükümeti'nde vekîl bile bulunmayıp sadece bir meb'us olan **Franklin Buyyon**'un imzâladığı bu vesîka, bir sulh muâhedesi mâhiyetini taşımıyordu. Zira her şeyden önce Fransa, Türkiye ile İngiltere'ye rağmen münferid bir sulh muâhedesi akdedebilecek bir durumda değildi. Çünkü İngilizler, bütün müttefiklerine hâkim ve nâfiz olduklarını **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzâlanmasından itibaren her siyâsî faaliyette ispat etmiş bulunuyorlardı. Bu bakımdan Ankara İtilâfnâmesi'ni olsa olsa bir mütâreke hazırlık protokolü addetmek mümkündür. Esâsen daha birinci maddede:

"Yüksek âkid taraflar, bu anlaşmanın imzâsından itibaren aralarında harb hâlinin nihayet bulacağını beyân ederler." denilmekteydi.

Hâriciye Vekili **Yusuf Kemal Bey,** 1 Kasım 1921 tarihinde TBMM'de bu anlaşmanın iki taraf hükümetlerince tasvip edilmiş bulunduğunu beyân etmiştir. Dikkat edilirse, bu ifâde, **"tasvib"** keyfiyetinin iki taraf millî meclislerince

282 a.y.

değil de hükümetlerince olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten bu anlaşma sonuna kadar ne TBMM ve ne de Fransız Parlamentosu'nda müzâkere ve tasdik edilmiş değildir. Ayrıca anlaşmaya bağlı bir ekte, bunun imzâ edildiği günden itibaren on beş gün içinde hükümetlerce (yine hükümetlerce, meclislerce değil!) tasvib edileceği beyân ve kaydedilmiştir.

Nitekim İngiliz Hâriciye Nâzırı **Lord Gürzon**'un 25 Kasım 1921 tarihli notasında:

"İtilâf, bir sulh muâhedesi değildir ve Ankara Hükümeti'nin ne hukûken ve ne de fiîlen tanınmasını istilzam etmemektedir!" denilmekte ve:

"Fransa'nın müttefikleri ve bilhassa İngilizler'le sıkı bir anlaşma hâsıl olmadıkça Türkiye ile sulh akdetme yoluna gidemeyeceği" bildirilmekteydi.

Fransa da cevâbî notasında bu görüşü te'yid ve kabul etmiştir. Fransa'nın bu itilâfnâme ile Ankara Hükümeti'ni tanıdığı zehâbına kapılarak Millî Mîsak'ı ihlâl eden bir vesîkayı o hâliyle kabul etmek, gerçekten büyük bir hatâ olmuştur. Zira artık Lozan'a Millî Mîsak'ı zaafa uğratan ve ondan bazı fedakârlıklar yapılabileceğini fiîlen gösteren birtakım anlaşmaları kabul etmiş olarak gitmek mevkiinde kalıyorduk. Esâsen ileride **"Batum"** mes'elesi vesîlesiyle îzah edilecek olduğu üzere, daha önce imzâlanan 16 Mart 1921 tarihli **"Moskova Muâhedenâmesi"** Millî Mîsâk'ın, ilk, **"Ankara İtilâfnâmesi"** ise ikinci ihlâlini teşkil etmiş bulunuyordu.

Bu mes'eleyi ele alan **Dr. Rıza Nur,** Moskova Muâhedenâmesi'ni imzâlayan Türk murahhaslarından birisi de sanki kendisi değilmiş gibi aynen:

"Meselâ Suriye'nin şimâlindeki Türkleri alamadık. Ne yapalım ki, ***Mustafa Kemal*** *ile* ***Yusuf Kemal****'in bizzat yaptıkları Ankara İtiâfnâmesi'nde verilmiş bitmiş, emr-i vâkî*

olmuştu. Bununla Mîsak-ı Millî böğründen yaralanmıştı."[283] demektedir.

Ankara İtilâfnâmesi, gerçi Fransız işgâli altındaki bir kısım arâzinin kurtarılmasını temin etmişti. Çizilen hudud, **"Hatay Vilâyeti"**nin kurtarılmasından önceki Türkiye-Suriye hududu idi. Bir de dokuzuncu madde ile Halep yakınında eskiden beri **"Türk Mezarı"**[284] adıyla bilinen **"Caber Kalesi"**ndeki türbenin muhâfazası da Türkiye'ye bırakılmıştı ki; bu hâlâ devam etmektedir. Fakat **"Halep"** ve **"Hatay"** hâriç bırakılarak Millî Mîsâk ikinci defa zedelenmiş oluyordu. Yine Hatay hiç olmazsa 1939 yılında kurtarılabilmiştir. Fakat vatancüdâlığı el'ân devam eden Halep'in Millî Mîsâk'a dâhil olduğu ve kurtarılması gerektiği TBMM'de cereyân eden müzâkerelerin tedkikinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Gerçekten Türk Murahhas Heyeti'nin hareketinden önce Lozan'da tâkip edilecek hatt-ı hareketi tesbit etmek üzere vâkî olan müzâkerelerde ilk olarak söz alan İzmit Meb'usu **Sırrı Bey**[285], Türkiye'nin güney hududlarına ve bunu tâyin eden Ankara İtilâfnâmesi'ne temas ederek demişti ki:

"-Hudud, Mîsâk-ı Millî'de muayyendir. Zaten bu

283 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 976.

284 En eski kaynaklara göre, Moğol İstilâları sebebiyle batıya göç eden **Kayılar**, Suriye istikametine doğru giderken reisleri **Süleyman Şah**, Fırat Nehri'nde sulara kapılıp boğulmuş ve **Caber Kalesi** civarına defnedilmiştir. Bu an'anevî görüşün doğru olmadığını söyeyenler de mevcud olmakla beraber (Bkz: Mufassal Osmanlı Tarihi, Heyet, c: I, İstanbul, 1957, sh: 33) buradaki türbe hâlâ **"Türk Mezarı"** olarak anılmaktadır.

1973 yılında Fırat üzerinde inşâ edilen bir baraj dolayısıyla bu türbe, **Karakazak Köyü**'ne nakledilmiştir. Hâlâ hududlarımız hâricinde olmasına rağmen burada hâlâ Mehmedçik nöbet tutmaktadır.

285 **Sırrı Bellioğlu**, Birinci TBMM'nin en faal meb'uslarından biriydi. **"İktisad Vekilliği"** de yapmış olan bu vatansever insan, İkinci Cihan Harbi'nde **İnönü**'nün tâkip ettiği siyâseti tenkid zemininde yazdığı yazılar sebebiyle dokuz yıl dört ay hapse mahkûm olmuş ve bu cezayı **"Sultanahmed Cezâevi"**nde yatarak tamamen çekmiştir.

Harb-i Umûmî milliyetler mes'elesi çıkarmıştır ki; Mîsâk-ı Millî olmasa dahî yine Avrupalılar'ın ortaya koymuş oldukları bu kanun mûcebince bizim taleplerimize müracaat etmeleri lâzım gelir. Hâlbuki şimdiye kadar Hükümet-i Milliyemiz'in akdettiği bir ahidnâme vardır. Suriye ile olan itilâfnâmede Mîsâk-ı Millî'nin icâbâtını yerine getiremedik. Mîsâk-ı Millî îcabınca bizimle beraber bir toprak ve bir idâre altında yaşamaları lâzım gelen birçok Türk ve Kürt vardır. Bunlar ise, bizim Mîsâk-ı Millî'mizin îcâbâtına muhâlif olarak, Avrupalılar'ın kabul etmiş oldukları milliyetler prensibine mübâyin (zıd) olarak cenupta kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır. Ayrılmışlardır...

Cenûb hududunun tâyininde ve tahdidinde böyle gayr-i mantıkî ve gayr-i ilmî hâller vâki olmuştur ki; onun muhafazasına imkân yoktur. Büyük kasabalarımızı bütün cenupta bırakmışlardır. Hududun tespitinde âmil olacak milliyet düsturu olduğu gibi bir de coğrafya ve etnografya birbirinden tefrik edilemez, bunların îcâbâtı birbirine uygun olarak tatbik olunur. Birinin îcâbâtını terk etmek, ötekisinin de terkini icab ettiriyor!..

Cenupta kalan hududumuzu hem milliyetin ve hem de coğrafyanın îcâbâtı veçhile tesbit etmek en büyük emelimizdir. Bunu ehemmiyetle ve vazgeçilmez bir sûrette hey'et-i murahhasamızın dikkate alması lâzım gelir. İşte arkadaşlar, hududumuzu bu ilmî târif dâiresinde tesbit ettikten ve dâhilde icrâ-yı hükümet için kayıt ve şartlardan âzâde bir sûrette hâkimiyetimizi tesbit ettikten sonradır ki; memleketimizin tapusunu almış olacağız. Yoksa bunun noksanı olursa, bizim hâkimiyetimiz dâima bölünmüş bir vaziyet gösterir."[286]

TBMM'nin adı geçen celsesinde Türk murahhas hey'etinin Lozan'da tâkib edeceği hatt-ı hareketi tesbit için

286 Bahsi geçen bkz. Zabıt Ceridesi.

açılan müzâkerede rey ve mütâlâa beyân eden meb'usların hemen hemen hepsi de **"Ankara İtilâfnâmesi"**ni tenkid etmiş, Millî Mîsâk'a aykırı olarak çizilmiş bulunan Türkiye-Suriye hududundaki gayr-i tabiîliğin giderilmesi lâzım geldiği görüşünde birleşmişlerdir. Bunlardan Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey:**

"-Efendiler, şimdiye kadar takib ettiğimiz siyâset üzerinde bir an tevakkuf edersek gayemizi muhil, zannedersem bir engel vardır. O ise, Fransızlar'la akdettiğimiz muâhede değil, itilâfnâmedir. Mûlumunuz bu itilâfnâme, zarûretlerin neticesidir. Zarûretler zâyi olunca mâkûlâta ric'at etmek lâzım gelir." dedikten sonra ilâve etmiştir:

"-Efendiler, Fransızlarla akdettiğimiz itilâfnâme, iğvicâclı, eğri büğrü yollarla istiklâlimiz üzerinde tehdidkâr bir vaziyet almıştır. İtilâfnâmenin tesbit etmiş olduğu hududları bir kere daha nazar-ı dikkatinize arz ediyorum: Mardin'in, Nusaybin'in, Suruç'un, Kilis'in teneffüs cihazı olan bu hudud, bütün memleketimizi, bu yurtlarımızı bütün mânâsıyla felç etmiştir.

Aynı sûrette Urfa da, Antep de, Maraş da bundan mutazarrır ve müteessir olmuştur. Bu gayr-i tabiî hududun tevlid ettiği gayr-i tabiî coğrafî vaziyet, Nusaybin, Suruç, Kilis aşâirini (aşîretlerini) mefluç ve meşkûk, tehdidkâr bir âkıbete ilkâ ettiği mâlûmdur. Salâhiye tarafında yaşayan insanları da âkıbeti elim bir vaziyete ilkâ etmiştir. Efendiler!.. Mardin'in, Suruç'un, Urfa'nın iktisâdî hayatı sönmeye mahkûmdur!.. Efendiler, umdemizi, gâyemizi, tâyin ve tahdit eden Mîsâk-ı Millî'dir. Suriye'ye tefrik edilen mahaller, Mîsâk-ı Millî hududları dâhilindedir!.. Hey'et-i murahhasamızdan ricâ ederim. Suriye'ye, o mevhum Suriye'ye terk ettiğimiz hududları kurtarsınlar!.."[287] diye feryat ediyordu.

287 Zabıt Ceridesi, a.y.

Bolu Mebusu **Tunalı Hilmi Bey** ise, Ankara İtilâfnâmesi ile Suriye'ye terk edilen hâlis vatan topraklarının o gün için gönüllerde vazgeçilmez bir emel, hâlinde yatan **"İzmir"**den daha büyük bir ehemmiyeti hâiz bulunduğunu belirterek:

"-İskenderun Körfezi, Anadolu'nun ağzıdır. Tasavvur ediniz bir insan ağzı kapatılmış yaşayabilir mi? Yaşayamaz mı? Arkadaşlar; Türk İzmir için tutuştuk. Hissiyâttan ayrılalım. İskenderun, İzmir'den daha mühimdir. İskenderun muvâredâtı (mahsulleri) tâ İran'a kadar gider. İran'dan gelenler, İskenderun'a kadar gelirler. İskenderun olmasa Anadolu, hele yalnız cenubî Anadolu değil, şarkî Anadolu da kat'iyen yaşayamaz!.."[288] demiş ve müteâkiben de bu hududların düzeltilmesinde Fransızlar'ın anlayışlı davranacaklarına dâir ümid ve temennilerini izhar etmiştir.

Diğer birçok meb'us da aynı şekilde Ankara İtilâfnâmesi'nin bir muvakkat mütâreke olduğunu ve onun çizdiği hududların gayr-i tabiîliğini belirttikten sonra Türk Murahhas Heyeti'nden bu gayr-i tabiî durumun düzeltilmesi için gayret sarf etmesini istemişlerdir. Bu arada bölge halkından gelen ve mâruz bulundukları felâketi ifâde eden telgraflar da meclis kürsüsünden okunmuş ve îcâbında birer vesîka olarak kullanılmak üzere Türk Murahhas Heyeti'ne tevdî edilmişlerdir.

Lozan'a, Türk Milleti'ni temsil eden mebusların müşterek hissiyâtını terennüm eden yukarıdaki konuşmaların akisleri kulaklarında olduğu hâlde giden **İnönü**, kendisine Meclis'çe verilen tâlimâta aldırış etmeyerek Türkiye-Suriye hududlarının tashihi talebinde aslâ bulunmamıştır!.. Bu mevzûdaki gayretlerini sadece Ankara İtilâfnâmesi'nin diğer devletlerce de tasdîkini sağlamaya hasretmiştir. Çünkü evvelce belirtildiği üzere, bu ihtilâfnâme, iki taraf meclislerince

288 a.y.

de tasdik edilmemiş olduğu cihetle -biraz da- muallâkta durmaktaydı. Bu durum, onun tâdilini talep etmek ve bu sûretle Türkiye'nin güney hududlarındaki haksızlığı gidermek imkânını bahşettiği hâlde **İnönü**, havsalaya sığmaz bir gafletle bunu yapmamış ve sadece onun konferansa katılan bütün devletlerce tasdîkini istemekle yetinmiştir.

Gerçekten o sırada Lozan Muâhedenâmesi'nin henüz son şeklini almamış bulunan metninin üçüncü maddesinde Türkiye-Suriye hududları için **"20 Ekim 1921 yılında akdedilen Türkiye Fransa anlaşmasının sekizinci maddesinde yazılı belli sınırlar"** ibâresi bulunmaktaydı. **İnönü**, burada Ankara İtilâfnâmesi'nin yalnızca sekizinci maddesinin değil de hey'et-i umûmiyesinin bütün devletlerce tasdik ve kabulünü temin etmek maksadı ile bu ibârenin şu şekle konulmasını teklif etmiştir:

"Bütün ekleriyle beraber mer'î kalan 20 Birinci Teşrin 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın sekizinci maddesinde yazılı belli sınırlar..."

Lozan Konferansı'nda ikide bir Millî Mîsâk'ı ileri süren **İnönü**, sanki adı geçen itilâfnâme ile Millî Mîsâk'ın emrini yerine getirmiş imiş gibi bunun hey'et-i umûmiyesi itibariyle tasdikini sağlamak gayreti peşinde koşuyordu. Fransızlar'dan, Türk-Yunan Harbi henüz kat'î bir neticeye vardırılmamışken kurtarılabilen topraklarla iktifâ ederek daha fazlasını talep etmemeyi îzah, mümkün değildir. Maksad, Fransızlar'la çatışmaktan sakınmak ise, bu asıl **"kapitülâsyonlar meselesi"**nden doğmaktaydı. Üstelik kapitülâsyonları sırf **"İlgâ ettim!"** diyebilmenin psikolojik rahatlığını elde edebilmek için göze alınabilen bu çatışmadan, **"toprak talebi"** gibi daha ehemmiyetli bir meselede niçin kaçınıldığını anlamak imkânsızdır!.. Maksad, Lozan'da büsbütün başka mes'eleler için Fransız desteğini sağlamaksa, bu zaten bilâha-

re de düzeltilmesi mümkün olan kapitülasyonlar etrafındaki ısrarımızdan dolayı çoktan elden kaçırılmıştı.

Birinci Encümen'in 24 Nisan 1923 tarihli celsesinde ele alınan bu mes'ele hakkında Fransız Murahhası **General Pelle**:

"-Fransa Hükümeti, 20 Teşrinievvel 1921 tarihli Fransız-Türk İtilâfnâmesi'nin sekizinci maddesi ile tâyin olunan hudud" ibâresinin "bilumum ekleriyle birlikte mevki-i mer'iyette kalacaktır!" cümlesini tazammun eden Türk Hey'et-i murahhasası teklif-i tâdilîsini kabul edebileceğini zannetmediğini"[289] söyledi ve ilâve etti:

*"-Filvâkî 20 Teşrinievvel 1921 itilâfı vekâleten **"manda"** idâresine tâbî Suriye arâzisi mümessili sıfatıyla hareket eden Fransa ile Türkiye arasında akdolunmuş bir komşuluk itilâfıdır. Bu, bir itilâf-ı mahallîdir. Nitekim bunun böyle olduğu, kendi metninde de nümâyândır (görülmektedir).*

Fransa, bunun ahkâmını bitamâmihâ tatbik etmiş ve ona tevfik-i hareket etmeklikte devam etmeyi kat'iyyen murad eylemişti. Lâkin bu, Fransa ile Türkiye arasında bir iştir. Sekiz devlet arasında mün'akid bir muâhedenâmeye Ankara İtilâfnâmesi'nin te'yidini mutazammın bir ibâre derci, o itilâfın mâhiyetini tağyire sebep olur. Zira bâdezin (bundan böyle) itilâfnâmede herhangi bir tâdil icrâ olunacak olsa, bu sekiz devletin rızâsını tahsil etmek lâzım gelir. İmdi mevzubahs olan akd-i mahallî, bir sûret-i tesviyedir ki; her iki memleket bunu bilâhare tâdil edebilmekte menfaatdar bulunur."[290]

İnönü, General Pelle'nin bu itirazına karşı ilâvesini istediği ibâre ile yeni bir teklifte bulunmuş olmadığını, bunun sadece mevki-i mer'iyette bulunduğu **General Pelle** tarafından da kabul edilmekte olan bu anlaşmanın bir husûsiyetini

289 Lozan Zabıtları II. takım, I. cild, sh.: 6

290 a.y.

tasrih mâhiyetinde muâhedeye dercini istediğini beyândan sonra:

"Ankara İtilâfnâmesi'ne TBMM'si ve ne de Fransız Parlamentosu'nca tasdik olunmuş değildir. Müteaddid devletler tarafından tasdik edilecek olan bir muâhedenâmede, Ankara İtilâfnâmesi'nin bir madde-i münferidesinin zikredilmesi bu maddeye kuvvet izâfe ve aynı sened-i düvelînin diğer şurût (şartlar) ve ahkâmına zaaf îrâs eder. Madem ki Fransa Hükümeti, Ankara İtilâfnâmesi'nin mûteberiyetine itiraz etmiyor, o hâlde ne için bunu söylememeli?"[291]

Bundan sonra karşılıklı olarak münâkaşalar bir hayli daha devam etmiştir. **Pelle**, Fransa'nın kendi nâmına yapılan taahhüdler arasında fark gözetmediğini, bunlar arasında kıymetçe hiçbir fark olmadığını, bu sebeple de **İnönü**'nün ilâve etmek istediği ibârenin lüzumsuz bulunduğunu beyân etti.

İnönü, Ankara İtilâfnâmesi'nin bir küll olarak mütâlâası gerektiğini, bu bakımdan onun sırf bir maddesinin değil, hey'et-i umûmiyesinin tasdiki icap ettiğini, tasdik edilmemekle bir nevî muallâkta tutulduğu yolundaki beyânının cevapsız bırakılmış bulunduğunu söyledi.

Pelle, Fransa için bu tasdîkin bir mandasına vekâleten yapıldığı için gerekli olmadığını Musul mes'elesinde ayrı bir anlaşma teklif edilirken[292] aynı mâhiyette olan Suriye sınırlarının bütün devletlerce tasdîkinde ısrar edilmesinin Türk Murahhas Heyeti'nin tutumunda bir tezat teşkil ettiğini ileri sürdü. İngiliz ve İtalyan murahhasları da arka arkaya O'nu te'yid eder mâhiyette konuşmalar yaptılar.

Tekrar söz alan **İnönü**, bu anlaşmanın Türkiye ile

291 a.y.

292 Musul meselesi için evvelce temas edildiği üzere **İnönü** tarafından İngilizler'e önce ayrı bir anlaşma teklif edilmişti. Bundan hiçbir netice elde edilemeyince, umûmî müzâkerelerde ele alınmıştı. **Pelle** bunu kastediyor.

Fransa arasında sulhun temeli olduğunu beyân ederek eğer sekizinci madde diğer devletleri alâkadar ediyorsa, öteki maddelerin de edeceğini ileri sürdü. **General Pelle**, buna cevâben sekizinci maddenin, öteki devletleri hududlara müteallik bulunması sebebiyle alâkadar ettiğini, diğer maddelerin ise, sadece Türkiye ile Fransa'ya müteallik bulunduğunu söyledi. **İnönü**, görüşünde ısrar edince, mes'ele husûsî bir görüşmede halledilmek üzere ileriye bırakıldı.

26 Haziran tarihli celsede **General Pelle**, Türkiye'nin Lozan Muâhedenâmesi'nin üçüncü maddesinde yapmak istediği değişikliği hatırlatarak muâhedenâmenin mer'iyete girmesinden sonra, Fransa'nın Ankara İtilâfnâmesi'nin mer'iyette kalacağını ve Lozan Muâhedenâmesi'yle aynı hüküm ve kuvvette olduğunu te'yid eden bir mektubu Türk Hey'etine vereceğini, Türkiye'nin de bu vaad mukabilinde olarak tâdil teklifinden vazgeçtiğini bildirdi.

Gerçekten bu mektup, 24 Temmuz 1923 tarihinde Türk Murahhas Heyeti'ne tevdî edilmiştir. Bu sûretle **İnönü**'nün Ankara İtilâfnâmesi'ni bütün devletlere tasdik ettirmek husûsundaki, esâsen faydasız olan teklifi de gerçekleşmemiş oldu. Zira adı geçen mektup, Ankara İtilâfnâmesi'nin Lozan Muâhedenâmesi'yle aynı kıymet ve kuvvette olduğunu beyân etmekte ise de bu beyân ve te'yidin altında sadece Fransızlar'ın imzâsı bulunuyordu. Esâsen başka türlü olmasına da imkân yoktu. Zira **İnönü**, hatayı baştan işlemiş, hemen her vesileyle ileri sürmüş bulunduğu Millî Mîsâk'ı, Halep, Hatay ve İskenderun'u hâriçte bırakmak sûretiyle fâhiş bir şekilde ihlâl eden Ankara İtilâfnâmesi'nin -hazır tasdik de edilmemişken- tâdili yerine, te'yidi için boşuna çırpınıp durmuştur.

Bu gibi siyâsî çekişmelerde hakkından fazlası istenmedikçe, hak olunanın dahî garanti edilemediği, hemen dâi-

ma müşâhede edilmiş olan bir gerçekken, daha ilk merhalede hakkının en asgarîsini bile talep etmek dirâyetini gösteremeyen **İnönü**'nün bu tutumundan başka ne beklenebilirdi!

Dr. Rıza Nur ise bu mevzuda şunlan söylemektedir:

*"23 Kânunisâni celsesinde **Gürzon** cenup hududları mes'elesini mevzu-i bahs etti. Bu da Suriye ve Irak olarak iki kısımdır. Suriye Fransızlar, Irak İngilizler'le oluyor.*

*Suriye hududu mes'elesi, daha kimse tarafından ağıza alınmadan **Bompar** acele:*

"-Böyle bir mes'ele yoktur. Ankara İtilâfnâmesi'yle iki tarafça kabul edilmiş bir şeydir. Sade konferans bunu tasdiken zikreder." dedi.

*Diyecek yoktu. **Mustafa Kemâl** ve **Yusuf Kemâl** bunu vaktiyle **Franklen Boillion**'un dolabına girerek kabul etmişlerdi. Hâlbuki orada İskenderun ve Belen taraflarında ehemmiyetli miktarda hâlis Türk vardı. Bunlar Adana'nın kurtuluşu savaşında da mühim rol oynamışlardı. Hürriyet haklarıydı. Fransızlar'ın hükmü altında kalmamak için çırpınıyorlardı. Bir şey yapamadık. Fransızlar onlara vermeği taahhüd ettikleri idarî muhtariyeti de vermediler. Güyâ memurları, muallimleri kendilerinden olacak, Türkçe'yi hükümette, mahkemede ve mektepte kullanacaklardı."*[293]

İnönü'nün yukarıda îzah edilen hatalı tutumu, Ankara İtilâfnâmesi'yle atılmış olan yanlış adımın Lozan'da bir kere daha perçinleşmesiyle neticelendi. Fakat asıl hazîn olanı şudur ki, Lozan Muâhedenâmesi'nin mer'iyetinden bugüne kadar Suriye'deki Türkler'in haklarını korumak için, ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek istikâmetinde en küçük bir hareket görülmemiştir. Suriye kendisinden, -biraz ileride anlatılacağı üzere- sırf ve ancak İngiliz desteği ile alabildiğimiz İskenderun ve Hatay'ı, hâlâ haritasında göstermekte ve buralarını ele

293 **Dr. Rıza Nur** - a.g.e. sh: 902.

geçirmek için kendi efkâr-ı umûmiyesini sık sık tekrarladığı mitinglerle müteyakkız bulundurmaya devam etmektedir. Diğer taraftan da Türklük şuurunu köreltmeye çalışmakta ve bunun için hâlis Türkçe köy ve kasaba adlarını Arapçalaştırmakta ve bir tek kelime dahî Arapça bilmeyen Türkmenleri Arapça konuşmaya icbar etmektedir.

Gelip geçen Türk Hükümetleri'nin zaaflarından istifâde ile en son olarak Ekim 1966'da Suriye'de yaşayan Türkler'in gayr-i menkul ve hatta menkul mallarına el konulmuştur. Gerçekten 19 Ekim 1966 tarihinde Suriye Başbakanı **Yusuf Zuayan**, ikinci bir emre kadar Suriye'de yaşayan Türkler'in malları üzerindeki her türlü hukûkî muâmelenin durdurulduğunu bildirdiği zaman Türk Hükümeti buna karşı da ciddî bir harekete girişmemişti.

Esâsen daha önce toprak reformu bahanesiyle müsadere edilmiş bulunan Türkler'in gayr-i menkullerine karşılık Türkiye gerekli tazminâtın ödenmesi talebinde bulunmuş ise de, Suriye buna cevap vermemişti. Nihayet Türkiye'de yaşayan Suriyeliler'in malları üzerinde mukabil bir harekete teşebbüs edilmişse de bunların sahiplerinin çoktan ve bir hile olarak Lübnan tabiiyetine geçtikleri anlaşılmıştır.

Türk Hükümeti, mukabele bilmisil imkânı bırakmayan bu hile karşısında da maalesef âciz ve çaresiz kalmıştır. Hâlbuki sadece Reyhanlı Kazası dâhilinde, hâlen Suriye'de oturan ve kendilerini hükümetleriyle anlaşarak Lübnan tabiiyetinde gösteren Araplar'ın doksan beş bin dönüm arâzileri bulunduğu, bu vesîle ile yapılan tedkikat sonunda ortaya çıkmıştır. Bunlar, bu arâzilerini kendilerine tahsis edilen husûsî bir kapıdan girip çıkarak bizzat işlemekte, mahsûllerini Suriye'ye götürmektedirler.

Suriye Arapları'nın Türkiye dâhilinde arâzi sahibi bulundukları yer, elbette ki sırf Reyhanlı Kasabası değildir.

Güney hududlarımızdan civâr şehir ve kasabalar da hep aynı durumdadır. Meselâ Türkiye'nin en mümbit arâzisini hâiz bulunan **"Amik Ovası"**nın büyük bir kısmı da Suriye hudud kasabalarından biri olan **"Harim"**deki Araplar'a âiddir. Bunlar da kendilerine tahsis edilmiş olarak bir kapıdan sabah-akşam geçerek arâzilerini ekip biçmekte ve mahsullerini karşı tarafa taşıyabilmektedir. Suriyeliler'in bu imtiyazlara -maalesef- Suriye tarafında arâzisi bulunan türk vatandaşları sahip bulunmamaktadır. Aynı şekilde Suriye'nin muhtelif şehir ve kasabalarında Türk vatandaşlarına âid olup da istimlâk edilmiş bulunan malların bedelleri de benzer bir bahane ile ödenmemektedir.

Bakalım, son zamanlarda müşâhede edilen Türkiye-Suriye yakınlaşmasından istifâde ile bu gibi haksızlıkları ortadan kaldırmak kaabil olabilecek midir?!

B - HATAY

Lozan Muâhedenâmesi'nin imzâlanmasından on beş yıl sonra da olsa nihayet kurtarılmış bulunduğu için, Hatay üzerinde fazlaca durmayacağız. Bu sebeple O'nun Türklüğünü ispat eden gerçekleri aksettirecek bir Hatay tarihçesine[294] yer vermeyi de lüzumsuz addediyoruz. Gerçi -biraz da Türkiye'den kaçıp Suriye'ye yerleşen komiteci artığı Ermeniler'in tahrikleriyle- Müslüman Arap kardeşlerimiz ikide bir **"Hatay"** ve **"İskenderun"** için mitingler tertiplemekte ve hâlâ buralarını resmen haritaları içinde göstermeye devam etmektedirler. Fakat bu gibi hareketlerin bugünkü Ortadoğu gerçekleri muvâcehesinde üzerinde durmağa değer bir ehemmiyet taşımadıkları aşikârdır.

294 Hatay'ın kadîm bir Türk beldesi olduğunun tarihî delillerini öğrenmek isteyenler, yerli ve yabancı birçok kaynağa başvurularak meydana getirilmiş olan şu esere müracaat edebilirler: **A. Faik Türkmen**- Mufassal Hatay Tarihi, İstanbul, 1937.

Hatay mes'elesi dolayısıyla tebârüz ettirilmesi gerekli olan bir husus da, Lozan Muâhedenâmesi'nin, üzerinden on beş yıl geçtikten sonra da olsa tashîhe muhtaç bulunduğunun resmen kabul edilmiş olmasıdır. Üstelik bu revizyonist (tâdil edici) tutumun şampiyonu da, efsâneleştirilmiş şahsiyetiyle Lozan ve **İnönü** üzerine kanat germiş olan **M. Kemal Paşa**'dır.

Gerçekten Lozan medhiyelerinin mesnedi, öteden beri **M. Kemal Paşa**'nın onu **"Sevr Sulh Projesi"** ile mukayese mantığından hareketle ortaya koyduğu tasvibkâr sözleri olmuştur. Hakikatin sesi, hep O'nun **"yanılmazlığı"** efsânesiyle bastırılmak istenmiştir. Ne yazık ki; bu tutum hâlâ devam etmekte ve **M. Kemal Paşa**'nın şahsî otoritesine istinâden Lozan'ın dokunulmazlığı korunmak istenmektedir.[295]

Hâlbuki 1936 yılında imzâlanan **"Montrö Mukavelenâmesi"** ile Boğazlar rejiminin ıslâhı veya düzeltilmesi, daha sonra da Hatay için bir mücâdele açılması, başlangıçtaki medihler ve hatta **"Yurtta sulh cihanda sulh"** prensibiyle tezada düşüldüğünü göstermekte değil midir?! Lozan'ı kusursuz ilân edenler, bu iddiaları için **M. Kemal Paşa**'nın otoritesine sığınırken, O'nun bile zikredilen bu iki tâdil keyfiyeti ile Lozan'ın asgarî iki kusuru kabul etmiş bulunduğunu fark etmiyorlar mı?..

İşte biz de iddia ve isbat etmek istiyoruz ki; Lozan'ın

295 Lozan, imzalandığı tarihten bugüne kadar dâima medhedilmiştir. Onu, ilk defa âfâkî bir tahlîle tâbi tutan ve bu vasfıyla mevzuunda tek olan bu eserin birinci cildi 5816 sayılı **"Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun"**a istinâden toplattırılmıştır. Daha önce, onun birinci basımı üzerine Ulus Gazetesi'nde neşredilen bir serî yazı da bizi, hep **M. Kemal Paşa** düşmanlığı ile tenkid ve hatta tehdid yolunu tutmuştu. Birinci cildin ilâveli basımının giriş kısmında tahlili yapılmış olan bu tenkidlerin nasıl ilmî gerçekler yerine hissiyâta istinat ettiğini ibretle müşâhede için bkz: **Cihat Akçakayalıoğlu**- Lozan, Ulus Gazetesi, 25 Şubat-3 Mart 1966 tarihleri arasında neşredilen tefrika.

eksik ve kusurları, tashih edilen bu iki hususdan ibâret değildir. O'nun, fırsatlar elverdikçe düzeltilmesi gereken daha pek çok cihetleri vardır. Biz, bugüne kadar bunları gösterdik ve göstermeye de devam edeceğiz! Vazgeçilmez bir vatan borcu addettiğimiz bu hizmeti ifâ ederken, bazı şahısların çoğu meddah bir edebiyât mahsulü olan îtibarları zedelense de yolumuzdan dönecek değiliz!.. Bizden, hakikati şahsî hatırlara fedâ ederek susmamızı isteyenler, vatan sevgisinin ne olduğunu bilmeyen eyyâmcılardır. Bu gibi **"rüzgâr gülleri"** şunu bilmelidirler ki; yalanların barındığı **"sırça köşk"**ü sarsan biz değiliz. Belki bizim lisân ve vicdanımızda mâkes bulan, acı gerçeklerin -dinamik olan hayat ve hâdiseler içinden- nihayet kendilerini kabul ettirişlerindeki sihirli kuvvettir!.. Hiçbir yalanın bu tabiî kuvvet önünde ilânihâye tutunmasına imkân yoktur. Bunun ispâtı, bugün Ege'de, Kıbrıs'ta ve Kuzey Irak'ta -tabiî ve kaçınılmaz bir sûrette- karşı karşıya kaldığımız sıkıntılardır!..

Hatay da, aynen Halep gibi Millî Mîsâk'a dâhildir. Düşman işgâl ve istilâsına **"Mondros Mütârekenâmesi"**nden sonra mâruz kalmış ve elimizden çıkmıştır. Fakat onun kaybı da yine Halep gibi önce 20 Ekim 1921 tarihli **"Ankara İtilâfnâmesi"** ile gerçekleşmiş, sonra bu kayıp, Lozan'da da bir kere daha te'yid olunmuştu. Bu bölgeyi Fransızlar'a terk ederek Millî Mîsâk'ı çiğneyen adı geçen anlaşmaya kadar yerli halk, aynen Maraş ve Antep'teki gibi silâha sarılmış ve bir Milis cephesi kurmuştu. Fakat Ankara İtilâfnâmesi'nin imzâlanması, onları anavatanın desteğinden mahrum bırakmıştı. Bu duruma mâni olmak için daha **Franklin Buillion** ile müzâkerelerde bulunurken, Ankara'ya **Tayfur Sökmen** riyâsetinde bir heyet göndererek dert ve dâvâlarını aksettirmişlerdi. Kendilerine bizzat **M. Kemal Paşa** tarafından:

"-Hatay, esâsen Mîsâk-ı Millîmiz hududları içindedir.

Bu itibarla, Hatay'ın yapmakta olduğu müsellâh mücâdeleyi, adım adım takip etmekteyiz. Bu sefer tamamen kurtaramazsak dahî ora için Fransızlar'dan mümtaz ve muhtar bir idâre temin ederiz. Gider çalışırsınız..."[296] denilmiştir.

Bu cümleler göstermektedir ki; daha o zaman bile, Hatay'ı dâvâ etmek yerine, Fransızlar'ın burada **"mümtaz ve muhtar"** bir idâre kurmalarını talep etmek yolu tutulmuştu. Gerçekten de, Ankara İtilâfnâmesi'yle Hatay için ancak bu netice sağlanmıştı. Fakat Fransızlar, muhtar bir idârenin îcâplarını hiçbir zaman yerine getirmemişlerdir.

İngiliz siyâsetini çok iyi bilen ve Orta ve Yakındoğu'da Mondros Mütârekenâmesi'nin akdinden itibaren su yüzüne çıkmış bulunan Fransız-İngiliz rekabetinin neticesini kestirmekte güçlük çekmeyen **M. Kemal Paşa**, 1923 Mart'ında Güney Bölgesi'nde bir yurtiçi seyahatine çıkmıştı. Adana'da kendisini karşılayanlar arasında baştanbaşa siyahlara bürünmüş dört hanım vardı. Bunlar ellerinde **"Antakya-İskenderun"** yazılı bir levha taşıyorlardı. Bu levhanın önünde duran bir genç kızın, Hatay dâvâsını dile getiren bir konuşmasını dinleyen **M. Kemal Paşa**:

"-Kırk asırlık Türk yurdu, ecnebî elinde kalamaz!.."[297] demişti.

---

296 **Tayfur Sökmen- Atatürk** ve Hatay, Yeni Tarih Dünyası, c: I, sh: 7.

297 Tafsilât için bkz: Bu seyahati Anadolu Ajansı muhâbiri olarak takib eden **İsmail Habib Sevük**'ün ajans bülteni ve gazetelerde çıkan yazısı; **Hamdi Selçuk**- Hatay'ın O Günleri, İstanbul, 1971, sh: 19 vd.; **Hasan Rıza Soyak**- Son Hizmeti, Hayat Mecmuâsı, İstanbul, 1966, nu. 46. ve **Atatürk**'ten Hâtıralar, İstanbul, 1973, sh: 546 vd.

Bu hususta Hatay dâvâsının en müessir adamı olan **Tayfur Sökmen**, **M. Kemal Paşa**'nın Adana seyahati dolayısıyla şu bilgiyi vermektedir:

"Arkadaşlarla toplanarak törene katılacaklar için hazırlık yaptık. 15 Mart 1923 günü karşılama töreninde, biz, İskenderun ve havâlîsi halkına da bir yer verildi. 200 kişi kadar vardık. Siyah bayraklarla karşıladık. ***Gâzi***

İngilizler'in, Fransızlar'ın eninde sonunda Ortadoğu'dan çıkacaklarını kestirmek o sırada hiç de güç değildi. Buna rağmen, Hatay dâvası etrafındaki çalışmalar, tâ 1936 yılına kadar TBMM'de Antalya müstakil meb'usu olarak vazife gören **Tayfur Sökmen**'in şahsî faaliyetlerine münhasır kalmıştı. **Tayfur Sökmen,** Hatay'ın düşman işgâl ve istilâsına mâruz kaldığı yıllarda girişilen silâhlı mücâdelenin elebaşılarından biriydi. Bu mücâdelede Fransızlar'a ağır kayıplar verdirmiş ve bu yüzden de gıyâben idama mahkûm edilerek mallarına el konulmuştu.

1936 yılına gelindiğinde, Fransa'da büyük bir iktisâdî sıkıntı baş göstermişti. Bu durum kısa zamanda, Fransız müstemlekelerinde de çeşitli huzursuzlukların çıkmasına yol açtı. Bundan istifâde etmek isteyen Suriyeliler **"istiklâl"** isteğiyle harekete geçtiler. Gerçekten de Eylül ayında Paris'te iki taraf arasında müzâkerelere başlanıldığı duyuldu.

Bu sırada İstanbul'da faâliyette bulunan **"İskenderun ve Antakya Muâvenet-i İçtimâiye Cemiyeti"** isim değiştirerek **"Hatay Hâkimiyeti Cemiyeti"** nâmıyla faaliyetlerini arttırdı. O zaman hudud üzerinde bulunan **"Dörtyol"**da cemiyetin bir şûbesi açıldı. Burada **Tayfur Sökmen** *"Hatay'ın Fransa'dan isteklerini dile getiren"* bir konuşma yaptı. Bu sûretle, mes'ele, ilk defa olarak ortaya atılmış oldu.

1936 yılı Meclis açış konuşmasında bir vesîle ile bu mes'eleye temâs eden **M. Kemal Paşa** da:

***Mustafa Kemal Paşa**, hizamıza gelince, ilk toplantı yaptığımız manifaturacı Antakyalı **Affan Efendi**'nin siyahlar giymiş kızı, bir ucundan tuttuğu, **"Gâzi Baba, bizi de kurtar!"** ibâresi yazılı pankartla yolunu kesince, eşsiz **Ata** bizlere dönerek yüksek ve vakur bir sesle:*

"-Kırk asırlık türk yurdu, düşman elinde esir kalamaz!" diye tarihî sözünü söyledi.

Bu tablo, törende bulunan 7'den 70'e kadar herkesi duygulandırdı ve ağlattı." (**Tayfur Sökmen**- Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 1978, sh: 70)

"- ... Bu sırada milletimizi gece-gündüz meşgul eden başlıca mes'ele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havâlîsinin mukadderâtıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz."[298] dedi.

Mes'ele bu sûretle harâretlenince Fransızlar'la Ankara İtilâfnâmesi'nin Hatay için tâyin ettiği **"muhtâriyet"** esaslarını görüşmek üzere bir müzâkere başladı. Önce Antakya'da bir Türk Başkonsolosluğu te'sis edildi, sonra da Ankara İtilâfnâmesi'nin Hatay'a müteallik hükümlerinin tavzih ve tatbiki işi müştereken **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**ne havale edildi. Biz, Hatay'a istiklâl verilmesi talebinde bulunduk. Dikkat edilirse, hâlâ bize verilmesini talep etmeye cesaret gösteremiyorduk!..

"Cemiyet-i Akvâm" her şeyden önce nüfus ekseriyetinin Türklerde mi, yoksa Araplarda mı olduğunu tesbit için mahallen bir seçim yaptırmaya karar verdi. Fakat bu işi yürüten hey'et mensupları, dürüst hareket etmediler. Bölge Türkleri'ni mezhep farklarıyla **"eskiden beri orada oturan"** ve **"sonradan gelip yerleşenler"** gibi birtakım indî kıstaslarla tefrik ederek, ırkdaşlarımızın çoğunu Türk nüfus miktarı dışında bırakma yoluna saptılar. Bu gibi kasdî hareketlerle nüfus ekseriyetinin Araplar'da olduğu ve halkın çoğunlukla Suriye'yi istediği neticesini çıkarmaya çalıştılar. Buna itiraz etmemiz yüzünden hava elektriklendi ve bir ara müzâkerelerin kesilmesi tehlikesi bile belirdi.[299]

Hatay mes'elesindeki kararlılığımızı belirtmek maksadıyla manevra bahanesiyle bir kısım birliklerimizi güneye kaydırdık. **M. Kemal Paşa** da Hatay istikametinde seyahate çıkarak 10 Mayıs 1938'de Mersin'e vardı. Aslında sadece bir

298 1 Kasım 1936 tarihli Zabıt Ceridesi.

299 **"Cemiyet-i Akvâm"**ın Cenevre'deki merkezinde cereyân eden bu müzâkerelerin tafsilâtı için bkz: **Hasan Rıza Soyak**- a.g.t. ve a.g.e. sh: 560 vd. veya **Tayfur Sökmen**- a.g.e., sh: 98 vd.

gözdağı vermek maksadına bağlı[300] olan bu harekete ilâveten Fransızlar'ı, İngilizler'le korkutmaktan da geri kalmadı. Bu gerçeği, Hatay mes'elesiyle yakinen alâkadar olan **M. Kemal Paşa**'nın Umûmî Kâtibi **Hasan Rıza Soyak**'ın adı geçen tefrikasından alınan şu bir-iki paragraf çok güzel bir sûrette ortaya koymakta ve bu mevzûda nasıl olup da kahraman kesilebildiğimizin gerçek sebebini dolayısıyla açıklamaktadır:

*"... **Atatürk**, Fransız Büyükelçisi Mösyö **Ponceau**'ya Hatay mes'elesinin şahsî dâvâsı olduğunu, Ankara'da sergi evinde (şimdiki opera binası) bir baloda, masasında Romanya Başvekili **Tataresco** ve Balkan Devletleri erkânı reisleri ile İngiliz Büyükelçisi olduğu hâlde söylemişti. Konuşmalarında tercümanlığı **Rûşen Eşref Ünaydın** yapıyordu. İkinci Türkiye ile Fransa arasındaki an'anevî dostluktan, 1789 Fransız İhtilâli'nden ve İnsan Hakları Beyannâmesi'nden bahsettikten sonra, demişti ki:*

"-Ben muhterem milletinizin ve şerefli ordunuzun kudretli vasıflarını takdirle bilirim. Bu şuurla ona ben dostluk elimi uzatmak istiyorum, o da benim dostluğumun değeri olduğunu bilmelidir. Buna aynı ehemmiyetle mukabele etmelidir. Bakınız, benim kendi dostluğumun yanında, bütün şu etrafımda gördüğünüz şanlı ve mümtaz şahsiyetlerin temsil ettikleri şerefli kuvvetlerin, Balkan Paktı ve Sâdâbat Paktı kuvvetlerinin kıymetli, kudretli ve muazzam dostluğu var... Bunun önemini devletinizin anlamaması ve benim talebimi red-

---

300 Hatay mes'elesini, **M. Kemal Paşa**'nın şahsî bir dâvâ telâkki edilecek derecede bizzat benimseyerek hallettiği yaygın bir kanaat ise de bunun aksini söyleyenler de vardır:

*"... Kaldı ki; bugün ancak üç-beş kişinin bildiği bazı çok esrârlı sebeplerden ötürü bizzat **Atatürk** ve Hatay'ın müstakil devlet olarak politika alanında kalmasını istemekteydi. Hikâyesi uzun ve bir hayli çapraşık işlerdir bunlar..."* (**N. Nazif Tepedelenlioğlu- Tayfur Sökmen** İsyanı, Yeni İstanbul Gazetesi, 7 Kasım 1966)

detmesi ihtimalini tasavvur etmiyorum. Ben toprak büyütme ihtimalini tasavvur etmiyorum. Ben toprak büyütme dileklisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur, ancak muâhedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almadan edemem, büyük Meclis'in kürsüsünden milletime söz verdim:

"-Hatay'ı alacağım!.." dedim.

Milletim benim dediğime inanır, sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem, yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü behemehal yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen iş'âr ve te'yid ediniz!..."

*Sonra yanındaki **Sör Percy Loraine**'in (İngiliz Büyükelçisi) omzunu okşayarak:*

"-Bakınız muhterem İngiliz meslektaşınız benim bütün düşüncelerimi iyi anladı, benimle tam dost oldu. Sorunuz, öyle değil mi? Ben sizinle de dost olmak istiyorum. Şerefinize!..." deyip Fransız Büyükelçisi'ni ve herkesi içmeye dâvet etmişti.

***Atatürk**'ün ilk ânlarda her yerde, bilhassa Fransa'da büyük telâş ile heyecan uyandıran hareket ve hassasiyeti, sinirler yatışınca, ilgilileri, daha ciddî, güven verici usûllerle müzâkerelere devam etmek kararına vardırmıştı. Artık mes'ele az zamanda, mutlaka bir hal sûretine bağlanmak isteniyordu.*

Bu sûretle hareket, asıl hedefine varmış oluyordu. Ayrıca, başta İngiltere olmak üzere iki tarafın dostu olan devletler de müspet ve âdil bir hal çâresi bulmak yolunda faaliyete geçmişlerdi. Şükrânla ifade etmeliyim ki; bu iyi niyetli faaliyetin sonradan elde edilen mes'ud netice üzerinde çok önemli ve yapıcı tesir olmuştur..."[301]

Hasan Rıza Soyak, Hatay mes'elesinin hallinde **"İn-**

301 Bkz. **Hasan Rıza Soyak-** a.g.t. ve **Ruşen Eşref Ünaydın- Atatürk**, Tarih ve Dil Kurumları, Ankara, 1954, sh: 5, 6.

giliz desteği"nin böyle siyâsî gösterilerden maadâ bir de ihtilâfın asıl hâl mercii olan **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**nde oynadığı müteessir rolü adetâ ifşâ edercesine:

*"... Nihayet heyetimizin başkanı **Dr. Aras**'ın kendi tâbiri ile dert anlatmak yolunda gece-gündüz devam eden, cidden takdire değer kıymetli faaliyeti, her iki tarafa dost olan devletlerin hâriciye nazırları ile Milletler Cemiyeti'ndeki delegelerin çok samimi teşebbüsleri ve bilhassa İngiltere Hâriciye Nâzırı* **Eden***'in haktanır arabuluculuğu sâyesinde onlar da bu zarureti teslim ettiler. O şekilde çalışmaya başlandı."*[302] demektedir.

Nihayet İngiliz desteği te'sirini göstermiş ve Fransızlar, hakkı teslime mecbur kalmışlardı. Ancak Hatay'ın aslî sahibine teslimi gerekirken bu yapılmamış, sadece buraya istiklâl verilmesi yolunda bir temâyül belirmişti. Fakat Hatay Türklüğü'nün gerçek isteği olan Anavatan'a iltihâk keyfiyeti için bu noksan tâviz bile kâfi gelmiştir. Gerçekten önce bu mevzuda Fransa ile Türkiye arasında askerî bir andlaşma imzâ edildi. Daha sonra kendisine salâhiyet tanınan Paris Büyükelçiliğimiz'de imzâlanan diğer bir andlaşma ile Hatay'da "plebisit" ve tarafsız bir seçimi gerçekleştirmek için Fransızlarla birlikte bir kısım Türk kuvvetlerinin de Hatay'a girmesi kabul edildi.

5 Temmuz 1938 tarihinde **Albay Şükrü Kanatlı** kumandasındaki kuvvetlerimizin halkın coşkun tezâhürâtı ile Hatay'a girişi, bu mes'elenin hallinde ilk müspet merhaleyi teşkil etmiştir. 13 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde kırk meb'usluktan yirmi ikisini Türkler kazanmıştır. 2 Eylül 1938'de resmen kurulan **"Hatay Cumhuriyeti"**nin Anayasası'nda bu devletin hâricî siyâsetinde - yine de- Fransa'ya bağlı kalacağı belirtilmişti. Devlet reisliğine Hatay mücâdelesinde haklı bir

302 a.y.

-DARISI DİĞER ESİR VATAN PARÇALARININ BAŞINA-
Kahraman Türk Ordusu'nun halkın sevinç gözyaşları ve coşkun tezâhürâtı ile Hatay'a girişi

şöhret sahibi olan **Tayfur Sökmen** seçilmiştir.

Hatay Meclisi, daha ilk ânda Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün kanunlarını toptan kendi kanunları olarak kabul eden bir karara varmış ve bu sûretle Anavatan'a iltihâk etmek isteğini açıkça ortaya koymuştur. Gerçekten bu devlet, çok kısa bir zaman sonra 30 Haziran 1939'da Türkiye'ye iltihâk kararı almıştır.

Bu vesîleyle şu hususu belirtmek yerinde olur ki; Hatay'ın kurtarılışı bir **"ilhâk"** suretinde değil, tam bir **"iltihâk"** şeklinde olmuştur. Yani milletlerarası şahsiyeti hâiz bir devlet olan Hatay Cumhuriyeti, kendi irâdesi ile Türkiye'ye iltihâk etmiştir. Bu yolu ihtiyar etmemiş olsaydı, hukûken ve fiîlen yapacak hiçbir şey yoktu. Kimse, küçük dahî olsa bir devleti buna icbâr edemezdi. Türkiye'nin rolü, ancak bu neticeyi tevlîde müsâid bir zemin hazırlayan **ve "Hatay'ın istiklâline kavuşması"**nı sağlayan birkaç siyâsî faaliyetten ibaret olmuştur.

Bu durumda, **"Hatay kurtarıldı."** yerine **"Hatay kendini kurtardı."** demenin daha doğru olacağı neticesi ortaya çıkmaktadır. O hâlde, Hatay'ın kurtarıcısı, yine Hataylılar'dan başkası değildir!.. Belki biraz da İngilizler!.. Gerçekten bu neticenin tahakkukunda Türkiye'den ziyâde İngiliz-Fransız rekabetinin rol oynadığı ve bu rekabet dolayısıyla İngiliz desteğinin Türkiye lehinde tecellî etmiş bulunduğunu **Hasan Rıza Soyak**'ın yukarıya alınan sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Her ne olursa olsun, nihayet Lozan Muâhedenâmesi'nin imzâlanmasından on beş yıl sonra da olsa esir vatan parçalarından birisi kurtarılabilmiş ve bu sûretle büyük şâir **Yahya Kemal Bey**'in TBMM'de Lozan Muâhedenâmesi'nin tasdike arzı sırasında yaptığı konuşmada yer alan bir ümid ve temenni -âdetâ bir kehânet gibi- gerçekleşmiş oluyordu.

Yahya Kemal Bey, uzun konuşmasında Fransızlar'ın Alsas-Loren için nasıl ağlaştıklarını hatırlattıktan sonra, Lozan Muâhedenâmesi'nin anavatandan ayırdığı bedbaht bölgeler için kalbimizin dâima kanayacağını ifâde etmiş ve demişti ki:

"-Kürsüden inmeden evvel bir kelime daha söylemek istiyorum. Bu anda Antakya ve İskenderun mühim bir saat yaşıyor. Bu iki şehir yanılmasınlar, onlar için bu saat, hiçbir zaman vedâ saatleri değildir. Biz o milletiz ki, Yunan topları Haymana'dan Polatlı'ya doğru patlarken biz bütün o ateş hattının arkasında ve İzmir'de, Bursa'da Edirne'de Türk bayrakları görüyorduk. O ânda bizim mefkûremizi cinnet telâkkî edenler vardı. Fakat bizim bu cinnetimiz onları şaşırttı ve akılları durdurdu. Biz, bugün bu anda Antakya'da, İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen bayraklarını görüyoruz ve bizim mefkuremizi hiçbir şey durduramayacaktır!..." [303]

III - BATUM

Bugüne kadar üzerinde hemen hemen hiç durulmamış bulunan Batum da Lozan'da kurtarılması gereken yerlerden biriydi. Çünkü Millî Mîsâk'a dâhildi. Burası -Doksanüç Harbi de denilen- 1878 Türk-Rus Harbi sonunda **"Kars"** ve **"Ardahan"** sancaklarıyla birlikte elimizden çıkmıştı. Bunlara üç sancak mânâsına **"Elviye-i Selâse"** denilmekteydi. Osmanlı Devleti'ne yükletilen ağır harb tazminâtının bir milyar yüz milyon rublelik bir kısmını karşılamak üzere anavatandan koparılarak Moskof'a teslim edilen bu üç kadîm Türk beldesinin acı ve karanlık esâreti, tam kırk yıl sürmüştür. Bu, **"kırk yıllık kara günler"** yüzde sekseni Türk olan yerli halkın büyük bir kısmının Türkiye'ye hicretine sebep olmuştur.

303 a.g. Zabıt Ceridesi.

Esâsen 1878 Harbi sonunda imzâlanan **"Berlin Muâhedesi"**nin Rusya'ya bıraktığı **"Elviye-i Selâse"** halkına, 3 Şubat 1879'da İstanbul'da imzâlanan **"Muâhede-i Kat'iyye"**nin yedinci maddesi üç yıl içinde Türkiye'ye göç etme hakkını veriyordu.

Bu maddenin tatbiki, bölgeyi Slavlaştırmak isteyen Rusya'nın işini kolaylaştırmıştı. Gerçekten Ruslar, göç edenlerin yerlerine derhal **"Malakan"** ve **"Dukhobos"** gibi çeşitli Slav unsurlarını getirip yerleştirmişlerdi. Bütün bu Moskof gayretlerine rağmen buraları yine de halk ekseriyetinin reyiyle anavatana katılabilmiştir. Yalnız bu netice bile, 1918 yılına gelindiğinde dahî -bunca göçe rağmen- ekseriyetin hâlâ Türk'lerde bulunduğunu ortaya koymuştur.

Hakîkaten Birinci Cihan Harbi sonlarında Rusya'da karşılaşılan maddî sıkıntılar yüzünden ortaya çıkan **"Bolşevik İhtilâli"** ile Çarlık rejimi yıkılmış ve komünistler iktidara gelmişlerdi. Bunlar, yeni rejimi yerleştirmek için âcilen sulha muhtaçtılar. Bu sebeple Lehistan'ın Brest-Litowsk şehrinde başlayan müzâkereler sonunda, 3 Mart 1918 tarihinde **"Brest Litowsk Muâhedesi"** imzâlanmış, bununla Kars ve Ardahan re'sen Türkiye'ye iâde edilmekle beraber Batum hakkında Türk-Rus hudûdunun tesbiti için halkın reyine müracaat esası kabul edilmişti.

Bu sırada Ermeni, Gürcü ve Azerî-Türk unsurlardan müteşekkil bir **"Cenubî Kafkas Cumhuriyeti"** teşekkül etmişti. Osmanlı Devleti plebisitten önce bu hükümetle müzakereyi tercih etmiş ve bu maksadla Trabzon'da bir konferans toplamıştı. Bir aydan fazla süren bu müzâkerelerde işi savsaklama yolunu tutan Cenubî Kafkas Cumhuriyeti, nihayet Osmanlı Devleti'nin sert bir ültimatomu ile karşılaşınca **"Batum"**un Türkiye'ye terkine mecbûren râzı olmuştu.

Ancak Ruslar'la mahallî Gürcü ve Ermeni asıllı unsur-

lar, bu terke rızâ göstermeyerek silâha sarılmış ve Türk'lere karşı büyük bir katliâma girişmişlerdi. Ermeni komitecilerinin yanısıra Bolşevik İhtilâli'nin doğurduğu karışıklıklar yüzünden başıbozuk hâle gelen Rus askerlerinin de bu yağma, talan ve katliâma katılmasıyla ortaya tam bir vahşet tablosu çıkmıştı. Kısa zamanda yirmi binden ziyâde mâsum Türk'ün hunharca doğranmasına sebep olan bu Rus-Ermeni müşterek mezâlimini[304] önlemek mecburiyetinde kalan ordumuz, buraları ele geçirerek sükûnetin avdetini güçlükle sağlayabilmiştir.

Türk kuvvetleri'nin Ermeni Komitecileri ve bazı Hıristiyan Gürcü kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle ikmal eylediği bu askerî harekât sonunda 25 Nisan 1918'de Arapçayı istirdad edilerek Doksanüç hududuna ulaşılmıştı. Buradan harekâta devamla 15 Eylül 1918'de tâ Bakü'ye kadar bütün o bölge ele geçirilerek **"Elviye-i Selâse"** fiilen kurtarılmıştı.

İmzalanan **"Batum Muâhedesi"**yle bu kurtarış hukûken de tescil edilmiştir. Fakat Batum'la birlikte Kars ve Ardahan'ın da Osmanlı Devleti'ne âidiyetini tasdik eden bu muâhede ile iktifâ edilmeyerek 1918 Mayısı'nda bölgede bî-taraf bir heyet idâresinde plebisite müracaat olunmuştur. Belki de tarihte en serbest ve hür bir şekilde cereyân eden plebisit budur. Gerçekten Batum'a giren Otuzyedinci Osmanlı tümeninin kumandanı miralay **Kâzım Bey (Paşa)**, Türkiye aleyhine rey kullanmak isteyen bir Gürcü gencine muhâlif rey pusulasını -ahâlinin galeyânına rağmen- bizzat vermiştir.

Netice âşikâr bir farkla Türkiye lehine tecellî etmiş ve bu bölge halkı, kırk yıldan beri hasret kaldığı öz bayrağına kavuşmuştur. Hakikaten seksen iki bin küsur Türkiye lehine reye mukabil, sadece birkaç yüz kadar muhâlif ve müstenkif

304 Bu mezâlimin korkunç tablosunu kavramak için şu eserlere bakılabilir: Bu fâciaları yerinde görüp tespit eden tarihçi **Ahmed Refik Bey**'in İstanbul'da 1919 yılınca basılan **"Kafkas Yollarında"** isimli eseri; **Veysel Eroğlu**- Ermeni Mezâlimi, İstanbul, 1973.

rey kullanılmıştı. Bu sûretle Batum, diğer üç livâ (sancak) ile birlikte halk ekseriyetinin reyine istinâden anavatana iltihâk etmiş oldu. Henüz uğursuz **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzâlanmasına beş aydan fazla bir zaman vardı.

Bu sebepledir ki; mezkûr mütârekenâmenin imzâlandığı 30 Ekim 1918 tarihinde fiîlen elimizde bulunan yerleri **"asgarî vatan"** kabul eden Millî Mîsâk, Batum'u da içine almaktaydı. Bu hususta tereddüde mahal yoktur. Buradaki bazı karışıklıklar ileri sürülerek, Batum'un Millî Mîsâk'a dâhil olmadığı iddia edilemez. Zira böyle karışıklıklar, o zaman hemen her tarafta vardı. Gerçekten Batum'un kurtuluşu ile nihayet bulan askerî harekâta, Batum Muâhedesine ve müteâkiben başvurulan plebisite rağmen -hukûken olmasa da- fiîlen tam bir hâkimiyet altına alınamadığından hareketle burasının Millî Mîsâk dışında telâkkî edilmesine de imkân yoktur.

Bunun en muknî delillerinden biri de, plebisitten iki yıl sonra Ankara'da toplanan TBMM'de halkın reyiyle seçilmiş **"Batum Mebusları"**nın fiilî mevcûdiyetleridir ki, bunlar dört kişidir. Bu mevzûda daha sonra temas edilecek olan 16 Mart 1921 tarihli **"Moskova Muâhedenâmesi"**nin ilk müzâkereleri sırasında Ruslar'ın Millî Mîsâk kabul edildiği takdirde Batum'un Türkiye'ye verilmesinin lâzım geleceğini, bunun ise aslâ mümkün olmayacağını[305] (!) beyân etmiş bulunmaları da câlib-i dikkattir.

Esâsen İstanbul'un işgâli yıldönümüne bilhassa rastlatılarak imzâ edilen mezkûr muâhedenâmenin TBMM'deki müzâkeresi sırasında Rize Meb'usu **Ziya Hurşit Bey**, Batum hakkındaki hüküm okunduğunda:

"-Öyle ise Millî Mîsâk yoktur!.." diye bağırarak bu mevzudaki tarihî gerçeği açıkça ifâde etmiştir.

---

305 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, sh: 220.

Aziz vatanımızın Mondros Mütârekenâmesi'ne istinâden düşman işgâl ve istilâsına uğrayan kıymetli parçalarından biri de Batum olmuştur. Zira bu muâhedenâmenin 15. maddesi, burasının İngilizler tarafından işgâl edilebileceği hükmüne yer vermiş bulunuyordu.[306]

Bu sebepledir ki, mezkûr Mütârekenâme'nin imzâlandığı 30 Ekim 1918 tarihinde **Bakü**'de bulunan Türk Ordusu, 1914 hududuna çekilmek mecbûriyetinde bırakılmıştır. Bu sûretle **"Elviye-i Selâse"** yeniden Türk hâkimiyetinden çıkmış oluyordu. Zira İngilizler, 17 Kasım 1918'de Bakü'yü işgâl etmiş ve ileri harekâta devamla Aralık 1918'de Batum'u da ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Burada mahallî bir idâre kuran İngilizler, kadîm Türk toprağı Kars ve Ardahan'ı da yeniden Ermeniler'e peşkeş çekmekte hiçbir beis görmemişlerdir.

Gerçekten bu mıntıkayı, iki yıl kadar esâretleri altında tutan İngiliz kuvvetleri, nihâyet çekilirken buralarını Ermeni ve Gürcü devletleri arasında taksim etmiş, bu taksimde Batum'u Gürcü'lerin hissesine bırakmışlardı. Bu sırada Gürcistan'ın Ankara'da **Medivani** adında bir mümessili vardı. 23 Şubat 1921 tarihinde **Medivâni**'ye Ardahan'ın bize iâdesine muvâfakat edildiğinin bildirilmemesi hâlinde askerî harekâta girişeceğimiz ihtâr edilmiş, fakat bu hususta gerekli cevab beklenilmeden ordumuz harekete geçerek aynı gün Ardahan'a girmişti. Millî Mücâdele'nin gerçek kahramanlarından biri olan **Kâzım Karabekir Paşa**'nın kumandası al-

306 Mondros Mütârekenâmesi'nin İngilizler'e Batum'u işgâl etmek hakkını veren 15. maddesi aynen şöyledir:

"Halen Türkiye kontrolünde bulunan ve mahallî ihtiyaçlar itibariyle derhal müttefik makamlara tevdii lâzım gelen Kafkas ötesindeki demiryolları da dâhil olarak tekmil demiryolları müttefik zâbitân tarafından kontrol edilecektir. Yani müttefikler, Batum'u işgâlde haklı olacak ve Türkiye, Bakü'nün işgâline de itiraz edemiyecektir!."

tındaki kuvvetlerimiz ileri harekâta devamla 11 Mart 1921'de Batum'u da yeniden kurtarmıştı.

Bu harekâtı, siyâsî bir taktik hatasıyla mâlûl gören **Kâzım Karabekir**:

"11 Mart zevâl vakti Batum dahî yedinci alayın bir taburu tarafından işgâl olundu. Bütün kıtaatın şehre girmeyerek lâzımı gibi tertibât almalarını emretmiştim. Bugün Ahısha'daki Kızıl Süvari Liva'sının Batum üzerine gitmek üzere hazırlandığını haber aldım. Ruslar, şimalden tazyikle beraber Batum'u şark ve cenûptan da tazyik edeceklerdi. Vaziyet pek garip bir şekil almıştı. Gürcü Ordusu, henüz Batum'un hayli şimâlinde Ruslar'la muhârebe ederken biz Batum'u işgâl ediyordık. Hâlbuki burası Gürcü Ordusu'nun son mukavemetini temin edecek bir mevki-i müstahkemdi.

Ahıska'da dostâne karşılaşmıştık. Bu livâ, Batum'a da böyle girerek Gürcüler'in hatt-ı ric'atini kesecek ve bedavadan kaleyi işgâl edecekti. Yoksa oradaki müfrezemiz, Bolşeviklerle muhârebe mi edecekti?!. Yani Gürcü ordusuna yardıma mı gitmiştik? Bir üçüncü şık da ne ona, ne de ötekine, Batum'u biz almaya gitmiştik!.. Şu hâlde gelecek her iki ordu ile muharebe mi edecektik? Hükümet, Kafkas Konfederasyonu'na karar veriyorsa, -ki vaziyet-i umûmiyemize nazaran felâket olacağını izah etmiş ve anlatmıştım- sarîh emir vermek lâzımdı. Vakit pek dar, artık münâkaşa zamanı geçmişti. Ben kıtaatıma sarih emir verdim ve hiçbir tarafla hal-i harp ihdâsına mahal vermemelerini ve dostluktan ayrılmamaya çalışmalarını yazdım.

12-13 gece hükümetimizin verdiği karar Ankara'dan bana tebliğ olundu: İşgal olunan Ahigelerk, Ahisha ve Batum mıntıkalarında Ankara Hükümeti nâmına icrâ-yı hükümet için memûrîn-i hükümeti tâyin!.. Tabiî emirleri yerlerine verdim."[307] demektedir.

---

307 **Kâzım Karabekir**- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, sh: 927.

Bu sırada Moskova'da **"Moskova Muâhedenâmesi"** adıyla bilinen Türk-Rus anlaşmasının müzâkereleri en nâzik bir safhaya varmış bulunuyordu. Acaba girişilen bu askerî harekât, Ruslar'ı ileri sürdüğümüz şartlar dâhilinde bir anlaşmayı kabûle icbâr maksadını mı taşıyordu?.. Buna pek ihtimal verilemez. Zira bu anlaşmayı gerçekleştirmek için gönderilen, **Yusuf Kemal Tengirşenk** ile **Dr. Rıza Nur** ve Moskova Sefîrimiz **Ali Fuat Cebesoy**'dan teşekkül eden murahhas heyetimizin ilk ileri sürdüğü şartlar incelendiğinde, **"Batum"un Ruslar'a bırakılmasının peşinen kabul edildiği"** esefle görülmektedir.

Gerçekten bu hususta **Ali Fuat Cebesoy:**

"Türk Murahhas Heyeti'nin nokta-ı nazarını şöyle hülâsa etmek mümkündü." dedikten sonra, isteklerimizi madde madde sıralamakta ve Batum mes'elesine tahsis ettiği sekizinci maddede:

"Batum şehri ve limanının bazı şartlar ve kayıtlar altında Kafkasyalılar'a terk edilmesine mukabil Kars'ın şarkındaki hudûdumuzu Arpaçayı'nın talvegine[308] *kadar götürerek hem yurdumuzun bu cihetinden emniyetine takviye ve hem de münbit olan büyük bir arâzi parçasının anavatana ilhâkını düşünmüştük. Bu tasavvurumuzu gizlemiştik. Muâhedenin muhteviyâtı, istediğimiz şekli kat'î olarak aldıktan ve ileriye süreceğimiz bütün şartların kabûlünden son dakikada Batum şehrini mühim bazı kayıd ve şartlar altında bir tâvizât yapıyormuşuz gibi Kafkasyalılar'a terk edeceğimizi bildirecektik."*[309] görüşüne yer vermekte ve müteâkiben Batum tâvizinin bir

308 **"Talveg"**, bir nehrin yatağının en derin yerinin ortasından geçtiği kabul edilen farazî çizgiye denir. Nehirlerin hudud ittihaz edilmelerinde ekseriyâ sağ ve sol kenarı veyahut da yüzeyinin ortasından geçtiği farz edilen çizgi yerine bu talveg esâsı kabul olunur. Zira hududun kat'î ve değişmez biçimde tesbitini temin eder.

309 **Ali Fuad Cebesoy**- Moskova Hâtıraları, İstanbul, 1955, sh: 147.

"siyasî taktik" olarak kullanıldığını, zira böyle yapılmazsa, Ruslar'ın **"ne yapıp yapıp konferansın bir muvaffakiyetsizliğe uğraması için bir müşkilât îcâd edecek olduklarını"** beyân etmekte ve bunun kendince -mâkul- sebeplerini tafsil eylemektedir.

Hâlbuki Batum'un bu sırada, yukarıda anlatıldığı şekilde ordumuz tarafından işgâl ve istirdadına rağmen **"Moskova Muâhedenâmesi"** yine de imzâlanabilmiştir. Eğer Ruslar'da anlaşma isteği bulunmasa ve kendilerini anlaşma hususunda mâzur gösterecek bir bahane aramakta olsalardı, bunun için Batum'un **"lafzen talebi"**nden ziyâde **"fiilen** işgâli**"**nin onların daha çok işlerine yarayacağı muhakkaktı.

Bu işgâli ileri sürerek sulh müzâkerelerini inkıtaa uğratmamış bulunmaları karşısında, Türk Murahhas Heyeti'nin sulhun gerçekleşmesi için zarurî addederek Batum'dan peşînen vazgeçmesini mâzur ve mâkul telâkki eylemeğe imkân yoktur. Fakat ne yazık ki, murahhaslarımız, Ruslar'la bir sulh akdinin ancak ehemmiyetli tâvizler sonunda gerçekleşebileceğine kat'î bir sûrette inanmış bulunuyorlardı. **Ali Fuad Cebesoy**'un yukarıda temas edilen beyânları bu hususu açıkça göstermektedir. Diğer Türk murahhasları da ondan farklı düşünmüyorlardı. Bunlardan **Dr. Rıza Nur**, Batum'u taleb etmenin sulhun akdine mutlak bir sûrette mâni olacağını kat'î bir lisânla ifade ettikten sonra:

"Muâhede bitiyor. Çok şeyler yazıldı. Türkiye-Rusya arasındaki hudud da tesbit edildi. Bu esnâda Ruslar, Gürcistan'ı istilâ ediyorlar. Zaten Ermenistan'ı istilâ etmişlerdi. Telâşlı bir haber. Bizimkiler de Batum'a girmişler. Ruslar bize:

"-Bu ne iştir, muâhede mi yapıyoruz? Burada böyle, orada sizin ordu Batum'a giriyor!"

Ankara'ya şifre yazarız:

"-Batum'dan çıkın, yoksa Ruslar düşecek" deriz, cevab yok.

İllallah!.. Ruslar'ı teskin ediyoruz:

"-Siz muâhedeye bakın!.. Biz Batum'u istemiyoruz" diyoruz. Ruslar diyorlar ki:

"-Batum'a girdiğinizden dolayı Ankara bayraklarla donandı." şaşıyoruz.

Avdetimde Tiflis ve Batum'da öğrendiğime göre, vaziyet şöyledir ve bizde bu esnâda üç türlü birbirine zıt vaziyet vardır. Yani Türkiye'nin işi, anarşi ve gülünç manzarada:

Biz Moskova'da bir hudud yapıyor, Batum'u istemiyoruz. Kanaatimizce Batum'u, Ruslar bize vermezler. «Batum, Türkiye'ye belâdır.» diyoruz. Burayı muhâfaza için dâima orada elli bin kişilik bir ordu beslemek lâzımdır. Batum öyle bir yer ki, Ruslar'ın can evi, bize bırakmayacaklar, arada harb çıkacak. Bu kadar yaptıklarımız mahvolacak. En fecii, Türkiye yardımsız kalacak. Biz Ardahan, Artvin ve emsâlini aldık. Muâhedede bu tesbit ve kabul edildi. Batum'u da bunlar ile bir sandığa koymak istemiyoruz. Nasıl olsa Ruslar bir gün Batum'u alırlar. Sandıktaki diğer şeyler de beraber gider. Türkiye'ye Batum'u alıp dâima harbe hazır olmak, büyük bir ordu beslemek gibi aptallık yapamaz, biz böyleyiz."[310] diyerek hâlis bir vatan toprağının vatan için bir **"belâ"** olduğunu iddiâ edebilecek kadar selîm mantık ve muhâkemeden uzaklaşabilmektedir.

Bundan sonra Türk Ordusu'nun Batum'u istirdâd edişine temâs ile bunu çirkin bir lisânla yeren **Dr. Rıza Nur**, bilâhare Rus tazyiki karşısında ric'ate mecbur kalarak burasını terk edişimizi:

"-Hâsılı, bu Batum işinde rezil olduk!.."[311] cümlesiyle

310 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 681 vd.

311 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 682.

tavsif etmekte ve:

"O vakit henüz bu muâhede imzâ bile edilmemişti. Tahliyenin sebebi, Rus kuvvetlerinin bizimkilerle müsâdemeye girmeye başlamış olmasıdır. Bu delilik, az kaldı Moskova Muâhedesini bozuyordu ki, bu muâhede bu devlete, büyük faydalar, yardımlar temin etmiştir. Bunların hepsi gidiyordu. O vakit ne yapacaktık bilmem?!.

Neyse Batum'dan çıktılar. Biz de, Ruslar da memnun olduk. Bu mâni gidince muâhedeyi bitirdik."[312] diye ilâve etmektedir.

Dr. Rıza Nur'un Moskova Muâhedesi'yle devlete **"büyük faydalar, yardımlar temin edilmiş"** olduğu yolundaki görüşü de külliyen yanlıştır. Şöyle ki, Ruslar, bu anlaşma ile bize senedi iki taksit hâlinde **"on milyon ruble"** vermeyi taahhüd etmişlerdir. Bunun ilk taksidi olarak dört buçuk milyon ruble vermişler, beş yüz bir ruble de bizim talebimiz üzerine silâh alınması için Almanya'ya havâle etmişlerdir.[313] Müteâkip taksitleri ödememiş ve hattâ ânî bir siyâset değişikliği ile Yunanlılar'a yaklaşarak onlara yardım teklifinde bulunmuşlardır.[314] Bu beş milyon rubleye ilâveten kırk bin de

312 a.y.

313 Almanya'ya havâle edilen bu beş yüz bin rubleyi, oraya silâh satın almak üzere gönderilen **M. Kemal Paşa**'nın Selânik'ten çocukluk arkadaşı **Nûri Conker**, Alman fâhişeleriyle yiyip bitirmiş, bununla bir tek mermi bile alınmamıştır.

Bu meselenin tahkîki için TBMM tarafından Almanya'ya gönderilmiş olan **Celâl Bayar**, bize şahsen bu hususdaki gerçeği, yukarıdaki şekilde nakil ve hikâye etmiştir.

314 Bu gerçeği **Dimitri Kitsikis**, en selâhiyetli bir kimse olarak şöyle anlatmaktadır:

*"Bu hususa, 1958'de Atina'da yunanca olarak yayınladığı, 1900-1924 yıllarını kapsayan **"Modern Yunanistan Tarihi"** adlı eserinde, komünist yunan tarihçisi **Yani Kordatos** şâhidlik etmektedir. Hâdise, 1922'de, **Gunaris** hükümetinin çekilmesinden ve 12 Mayıs 1922'de, yerini **Stratos** hükümetine bırakmasından az önce geçmektedir.*

piyâde tüfeği vermişlerdir.

*O sırada işçi sosyalist (komünist) partisi sekreteri olan **Yani Kordatos**'a bir gün bir adam geldi. Sovyet hükümetiyle Üçüncü Enternasyonal'in temsilcisi olduğunu söyledi. Atina'ya, bir İsveç pasaportuyla ve gizlice girmişti. Önce **Zinovyev**, **Troçki** ve **Çiçerin**'in imzalarını taşıyan îtimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi:*

*"-Sovyet hükümeti Yunanistan'a, Anadolu'nun işgâli konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce, **Mustafa Kemal**'i maddî ve mânevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da, pek çok Hıristiyan'ın yaşadığı Anadolu'nun sâhil kısmında bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık Sovyet hükümeti, Yunan hükümetince fiîlen de olsa tanınmasını istemektedir."*

***Yani Kordatos**:*

"-Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim." diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım:

*"-**Mustafa Kemal** hareketi, bir kurtuluş hareketidir ve şu âna kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaştıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmeyeceklerine dâir hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 Jöntürk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda **Mustafa Kemal** milletinin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama bir kaçı müstesnâ, onu destekleyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, Fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dâir işâretler değil, kesin deliller var; yarın-öbür gün, eğer bunlar harbi kazanır ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında **Mustafa Kemal** bulunsun bulunmasın, Türkiye Batı'ya yönelecektir.*

Türkiye'deki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemeyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamayacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla Yunanlılar'ın Anadolu'da kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanlar'ın ve Anadolu'nun bütünüyle islâmlaştırılmasını engelleyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'den düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besleyen bir kaynak olmuşlardır."

***Yani Kordatos**, bu konuyu görüşmek üzere (**Gunaris** hükümetinde Dı-*

Bugüne kadar her solcu kalemşörün öve öve bitiremediği bu **"Rus yardımı"**, kendileri hesâbına pek çok avantaj ihtivâ etmekteydi. Bu göstermelik ve hîleli yardımın o günkü komünist idârecilere sağladığı avantajları şöylece sıralayabiliriz:

a- Rusya'da **"Bolşevik İhtilâli"** çıktığı zaman bu hareket, umûmî ve tam bir tasviple karşılanmış değildi. Birçok bölgelerde isyanlar ve Bolşevikler'e karşı mücâdeleler olmaktaydı. Yeni idâre, Türkiye'ye yardım mes'elesini geniş ölçüde propaganda mevzuu yaparak Rusya'da yaşayan ve kalbleri Türkiye için çarpan Türkler'in[315] bu antikomünist hareketle-

---

*şişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki Sosyal İşler Bakanı) **Andon Kartalis**'e gitti. Konuyu öğrenen Bakan küplere bindi ve Bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı:*

"-Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı aya varmaz Rus Milleti bunları linç edecektir."

***Kordatos**, durumu muhâlefet (ama **Venizelos** aleyhtarı muhâlefet) lideri olan **Niko Stratos**'a da anlattı. O'nun düşüncesi de şuydu:*

"-Kabul ediyorum... Bugünlerde hükümeti değiştirmiş olacağız..."

*Ama **Gunaris** hükümetinin düşüşünden sonra, yeni hükümeti kuran **Stratos**, **Kordatos**'u çağırdı ve Sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulu'nda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamayacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı."* (**Dimitri Kitsikis**- a.g.e., sh: 68 vd.)

315 Rus esiri Türkler, bu sırada Türkiye'ye karşı ciddî bir alâka içinde bulunuyorlardı. Rusya'nın Türkiye ile muhârib olmasının da dahliyle Türkistan'da çıkmış olan bir isyan, bütün dehşetiyle devam etmekteydi. Çanakkale'de kazanılan Türk zaferi kadar Galiçya Cephesi'ndeki Alman-Türk zaferi de Rus esiri Türkler tarafından dikkat ve alâka ile takip edilmekte ve -Rusya'nın aleyhine olduğu için- ciddî bir memnûniyet husûle getirmekteydi. (Fazla bilgi için bakınız: **Prof. Dr. A. N. Kurat-** Rusya Tarihi, Ankara, 1948, sh: 427)

Bu alâkanın çok sonraları da devam etmiş olduğuna dâir de Bolşevik ihtilâfi'nın ellinci yılında Rusya'ya gitmiş olan **Samet Ağaoğlu**'ndan bir şehâdet nakledelim.

"Sonra halkı Türk ve Müslüman olan yerlerde dolaştığımız zaman, hattâ Kafkas Dağları'nın göbeğinde tek kelime Türkçe bilmeyen Asetinler

re iştirâklerini önlemişlerdir. Hattâ bu kadarla da kalmayarak bu sırada Türkistan'da mevcud ihtilâli yaptırabildikleri gibi birçok Rus esiri Türkler'in bu çalışmada yardım etmeleri de temin edilmiştir. Bunun ne derecede ehemmiyetli olduğunu anlamak için o hâdiselerin bizzat içinde bulunmuş olan **Zeki Velîdî Togan**'ın hâtıralarına şöyle bir göz atmak kâfîdir.[316]

b- Azerbaycan, Çarlık Rejimi'nin yıkılışından sonra istiklâlini elde etmişken bu yardımın (!) neticesi olan Türk-Rus yakınlaşması sebebiyle yeniden esâret altına alınmıştır. Şöyle ki:

*"Rusya yardım maksadıyla Türkiye'ye göndermek istediğini söylediği onuncu ve on birinci ordularını geçid hakkı taleb eylediği Azerbaycan'a sokarak burasının yeniden işgâlini temin etmiştir. Gerçekten daha önce Türkiye'de yapılan dehşetli bir propaganda sebebiyle herkeste, Rusya'dan Anadolu'ya **"Yeşil Ordu"** adıyla bir ordu gönderileceği hususunda yanlış bir kanaat vardı.*

*Sivas Kongresi'nden sonra Bolşeviklerle temasta bulunmak üzere, **M. Kemal Paşa** tarafından re'sen Kafkasya'ya gönderilmiş bulunan **Enver Paşa**'nın amcası **Halil Paşa** da bu sırada Azerbaycan'da bulunuyordu. Hatta Türkiye'de Birinci Cihan Harbi'nin nihâyete ermesiyle işsiz güçsüz kalmış*

---

arasında bile, rastladığımız insanların çoğu Türk olduğumuzu öğrenince önce:

"-Elhamdülillah, Muhammedân!.." diyor, arkasından da, Kur'ân-ı Kerîm'den bir veya iki âyet okuyordu.

Aşkabat'tan Moskova'ya dönerken uçakta birkaç Türkmen vardı. Bir aralık bir gürültü oldu. İçlerinden biri telâşlanınca arkadaşı:

"-Korkma!" dedi. "Yanımızda İslâm Merkezi'nden gelmiş olanlar oturuyor. Bir şey olmaz."

Kastettiği bizlerdik ve İslâm'ın Merkezi dediği de İstanbul!" (Bkz: **Samet Ağaoğlu**- Sovyet Rusya İmparatorluğu, İstanbul, 1967, sh: 59)

316 **Prof. Dr. Zeki Velidi Togan**- Hâtıralar, İstanbul, 1969, sh: 243 vd.

birçok İttihadçı mâcerâperest subaylar bile bu havâlîde bulunuyor ve çeşitli şekillerde faaliyet gösteriyorlardı.

Rusya, Azerbaycan Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye yardım için gönderileceğini söylediği ordularına geçid hakkı verilmesini taleb etti. Azerbaycanlılar, Rus esâretinden yeni kurtuldukları ve ***"Moskof"****un değişmeyen tabiatını çok iyi bildikleri için buna râzı olmadılar. Fakat oradaki Rus ajanları ve belki de Türkiye'nin Azerbaycan'daki resmî, gayr-ı resmî murahhasları birtakım dâhilî karışıklıklar ihdâs ederek Rusya'dan yardım taleb edilmesini sağladılar. Rusya, bunu bahane ederek Azerbaycan'a girdi.*

Çok hazîndir ki, Türkiye'nin de, Rus Orduları'nın istilâ maksadıyla değil, Türkiye'ye yardım maksadıyla oradan geçmek istedikleri hususunda Azerbaycanlılar'a teminât vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra 18 Ağustos 1336 (1920) tarihli ***"Yeni Gün"*** *Gazetesi'nde yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla* ***M. Kemal Paşa****'nın bu mes'eleye dâir Meclis'te vâkî beyânâtı bu gerçeği doğrulamaktadır.*

M. Kemal Paşa*, beyânâtında,* ***"Anadolu'ya Bolşeviklerin gelip kurtarmaları için Ruslar'ın onuncu ve on birinci ordularını bu işe tahsis etmiş oldukları"****ndan bahsettikten sonra:*

"-Bu ordular bizim delâletimiz, tesirimiz ve hizmetimiz sâyesinde suhûletle şimâlî Kafkasya'ya geçtiler, Azerbaycan'a dâhil oldular ve Azerbaycanlılar da gelen orduları kemâl-i sükûnetle kabul ettiler."[317] demektedir.

M. Kemal Paşa'nın bu beyânâtı, daha sonra Rusya'dan yardım talebine vesile olan **"Gence İsyanı"**na temas ederek:

317 Bkz: **Mehmed Şerif**- Azerbaycan İnkılâbı, İstanbul, 1921, sh: 41.

"-İngilizler'e bendelik etmekle zevk alan Azerbaycan'ın Müsâvât Hükümeti tarafından Gürcü ve Ermeniler'in dahli ile Gence'de bir irticâ vücûda getirildi ise de Bolşevikler, bunları kâmilen tedip ve tenkil etti."[318] diyerek Azerbaycan'ın Rus işgâline uğramasına sebep olan iki âmili ifâde etmiş olmaktadır.

Bu ibâredeki irticâ kelimesi, hiç şüphesiz **"anti-komünist"** mânâsınadır. Bu ifâdeden anlaşılmaktadır ki, Rus ordularının Azerbaycan'a dâvetine vesîle olan Gence havâlisindeki karışıklıklarda, Ankara'nın emrinde olarak bu bölgede faaliyet gösteren **Halil Paşa** ve emsâlinin dahli vardır. Ayrıca Azerbaycanlılar'ın Rus ordularını sükûnet ve tevekkülle karşılamalarında da Türkiye'nin kendilerine verdiği teminât rol oynamıştır.

Bu hususu, o sırada **"Moskova Muâhedesi"** ve **"yardım temini"** maksadıyla Rusya'ya gitmiş bulunan **Dr. Rıza Nur** da te'yid etmektedir.

"Azerîler bir şeyden acı acı şikâyet ediyorlar. Ve söylerken âdeta ağlıyorlar. Her kimle görüştümse bunu söyledi:

"-Bizi siz vücûda getirdiniz. Sonra da siz boğazladınız."

İzah ediyorlar:

*"-Vaktiyle Türk ordusu geldi. Bize istiklâl verdi. Sonra **Halil Paşa**, bizi Türkiye böyle istiyor, Ruslar geçip, Türkiye'ye yardım edeceklerdir diye kandırıp müdâfaa ettirmeksizin Ruslar'ı buraya soktu. Ordumuz vardı. Müdâfaa edecekti. Ettirmedi. İşte yeniden Rus boyunduruğuna düştük."*

Bu fecî bir şey. Bir büyük millî hıyânet!.. Bir vahîm târihî cinâyet... Bunu bilmiyordum. Beni dehşet kapladı. Evvelâ bir Türk Milleti'nin hayatına kastedilmiş, onların tâbi-

318 Bkz: **Mehmed Şerif**- a.g.e., sh: 41.

rince boğazlanmış, sonra bunu yapan Türkiyeli bir Türk ve Türkiye nâmına yapmış. Bize ne pis leke!.. Belki de, Azerîler müdâfaada muvaffak olamayıp Ruslar'a mağlûp olurlardı. Yine vatanları istilâ altına girerdi. Fakat harb edip vazifelerini yaparlardı. Belki de muvaffak olup istiklâllerini muhâfaza ederlerdi.

Bu işin bütün hakikatini öğrenmeye çalıştım. Mes'ele şöyledir:

*Ruslar Demirhanşûra taraflarına gelmişler. **Enver**'in amcası **Halil Paşa**'yı Bakü'ye yollamışlar. Azerîler'in bir ordu ve generalleri varmış. Müdâfaa tedbiri almışlar. Meb'usân Meclisi fevkalâde içtimâ etmiş. **Halil Paşa**, Meclis'e gelip:*

*"-Müdâfaa etmeyiniz. Ruslar buraya yerleşmek için gelmiyorlar. Türkiye'deki kardeşlerinize bir yardım ordusu gönderecekler. Bu ordu buradan geçecek. Bunu bana **Mustafa Kemal Paşa** yazdı. Müdafaa etmesinler, diyor." demiş.*

Uzun münâkaşalar olmuş, nihâyet Meclis:

"-Mademki Anadolu'daki kardeşlerimize kömek (yardım) götürecek. Geçsin, kazaya rızâ!.."

*Bu vak'ayı bana bir miktar Kars'ta **Nûri Paşa** da anlatmıştı. **Nûri**, **Enver Paşa**'nın kardeşidir. **Enver**, mevkie geçer geçmez, kendisini, babasını, amcasını... kardeşini ilh... paşa yapmıştı. Böyle şeyler aleyhinde olarak **Abdülhamid** idâresine isyan etmiş olanlar, bir gün gelmiş onlardan beter olmuşlardır. **Nûri**, baktım câhil bir adam, ama mâkul ve nâmuskâr görünmektedir. Kars'ta fabrikalarda çalışıyor. El işlerinde kabiliyetli bir adam. Lâkin **Halil**, câhil, şedîd, cânî, nâmussuz, edebsiz, rezil biri. O general olur muydu? Olursa böyle olur.*

***Halil**, Ruslar'ı Bakü'ye sokmuş, **Nûri** ise vaziyet alıp, Gence'de Ruslar ile harb etmiş. Âferin, bu gayreti de göstermiş. Fakat mağlûp olmuş. Bana amcasından pek dert yandı*

ve ezcümle şunu söyledi:

"-O benim amcam olan herif, öyle nâmussuz ve alçaktır ki, bilemezsiniz. Âzerîleri aldatıp ellerini, ayaklarını bağladı. Ruslar'a teslim etti."

Filhakika bu mes'ele böyle olmuştur. Zannettim ki, vaktiyle ***Samim****'in vurulmasından biraz evvel bana getirip* ***"müstakbel katili"*** *diye takdim ettiği* ***Halil****, Ruslar'a âlet olarak bu işi yapmıştır. Husûsî hayatından bazı safhalar bildiğim bu adam, her şeyi yapar. Gel-git zaman... Lozan Muâhedesi'nden sonraydı. Ankara'dan İstanbul'a geliyorum.* ***Halil*** *de geldi. Meb'us kompartımanında benden yer istedi.*

"-Buyurun!.." dedim.

Başkası yok. Birer kanepeye uzandık. Öteden beriden konuştuk. Nihâyet bu mes'eleyi açtım:

"-Azerîler size lânet okuyorlar." dedim.

"-Ooo..." dedi, "Bunu kendim yapmazdım ya, ***Mustafa Kemal*** *bana emretti. Ben de yaptım."*

Gözüm faltaşı gibi açıldı. Vâkıa, vak'anın safhalarında görünüyor. Azerî halkınca da söyleniyorsa da ***Mustafa Kemal****'in bu işte bir dahli olmasına ihtimal veremiyorum. Şimdi alâkadar olan bizzat söylüyor.*

"-Doğru değildir!" dedim.

"-Doğrudur." dedi.

"-Nee... neyle ispat edersin?" dedim.

"-Telgraflar bende mahfûzdur." dedi."[319]

Bu mesele, diğer birçok kaynakta da aşağı-yukarı aynı mâhiyette olmak üzere muhtelif şekillerde geçmektedir.[320]

c- Ruslar'ın çeşitli menfaatler elde etmelerine vesîle

319 **Dr. Rıza Nur**- Hayat ve Hâtıratım, c. II, sh: 641 vd.

320 Bkz: **Lord Kinross- Atatürk**, İstanbul, 1966, sh: 370-371; **Aclan Sayılgan**- Solun 94 Yılı, İstanbul, 1967, sh: 152; **Dr. Selahaddin Tansel**- **Atatürk** ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1966, sh: 73; **Av. Hüseyin Baykara**- Azerbaycan İstiklâl Dramı, Türk Kültürü Dergisi, Ankara, 1969, sh: 79.

olan yardımları hakkında muhtelif rakamlar mevcuddur. Fakat bunların hiçbiri de muhtelif askerî malzeme ile beş milyon ruble nakdi[321] aşmamaktadır.

Bu mevzûdaki muhtelif kaynakların karıştırılmasından ortaya çıkan gerçek şudur:

Evvelce zikredilmiş olduğu üzere, Ruslar, her sene iki taksitte ödenmek üzere harp bitene kadar bize her yıl **"on milyon ruble"** vermeyi vaad etmişlerdir.[322] Fakat bunun ilk taksidi olan sadece **"beş milyon"**unu fiîlen ödemişlerdir.[323] Bunun da bir kısmı silâh temini için Almanya üzerinden,[324]

---

321 **Mete Tunçay**- Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara 1967, sh: 73, 129; **Cemal Kutay**- Anayurtta Son Beş Osmanlı Türk'ü, İstanbul, sh: 258; **Fahir Armaoğlu**- a.g.e., sh: 635; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 805, 846; **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e., sh: 229; **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 112.

322 Bkz. **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e, sh: 229'da:

"Muâhede ile beraber mâlûmumuz olan iki beyannâme teâtî edilen aynı zamanda **Çiçerin** *tarafından Türk Hey'et-i Murahhasası Reisi'ne hitâben Rusya Cumhuriyet Hükümeti'nin 1921'den itibaren Türkiye'ye ihtiyacât-ı iktisâdiyesi için her sene altın olarak on milyon ruble vereceğini mutazammın bir mektup alındı. Paranın beş milyonu derhal yola çıkarılacaktır."* demekte ve eklemektedir:

"Silâhların gönderilecek ilk kısmının takarrur eden listesini de iki güne kadar Hâriciye komiseri, sefir paşaya resmen tebliğ edecektir."

323 **Ali Fuad Cebesoy** da **Yusuf Kemal Bey**'i te'yiden:

"Moskova Muâhedesi'nden sonra Ruslar vaadlerini yerine getirmeye başlamışlar, bir miktar harp malzemesi ile ***"on milyon rublelik altının yarısını göndermişlerdi."*** *Fakat Gümrü'yü vaktinde boşaltmamamız ve Gürcistan dâhilinde Ahıska ve Batum'u muvakkaten işgâl etmemiz üzerine Hâriciye komiserliğinde lehimize dönen hava birdenbire değişmişti. Yeniden türlü türlü müşkilât çıkarmışlardı. Meselâ, yardım nakliyâtını durdurmuşlar, esirlerimizin toplanmasında çok lâkayt davranmışlardı."* demektedir. (Bkz: Moskova Hatıraları- sh: 154-155)

324 Bkz: **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh. 312'de Almanya'dan Rus yardımıyla temin edilecek silâh ve cephâne için havâle edilen meblağın 1.160.000 ruble olduğunu, sonradan ilâveten yüz bin altın ruble daha verildiğini bildirmekte ve paralarla Almanlar'dan kaçak olarak alınan malzemenin, İngiliz kontrolü yüzünden memlekete ulaşılamadığını hikâye

mütebâkîsi doğrudan doğruya verilmiştir. Tabiatiyle miktarı hakkında muhtelif rivâyetler mevcud olan bir miktar da silâh ve askerî malzeme alınmıştır. Ruslar, 1921 yılından itibaren her sene vermeyi taahhüd ettikleri hâlde ilk yılın taahhüdünü yüzde elli eksik olarak îfâ edip beş milyon ruble ödedikten sonra bir daha aslâ hiçbir şey vermemişlerdir. Çünkü gâye, Türkiye'ye ciddî ve hayâtî bir destek sağlamak değil, bir müddet için bu niyeti taşıyormuş gibi görünerek yukarıda ifâde edilen avantajları sağlamaktı. İşini gördükten sonra artık niçin yardıma devam etsin? Moskof için verilen sözün bir kıymeti mi olur?

Dr. Rıza Nur, Hâtıratı'nda bu miktarı **"bir milyon ruble"** olarak zikretmekte ve şu tafsilâtı vermektedir:

*"...Tuhaf bir şey oldu. Para isteyeceğiz **Stalin**'den. Odası gayet basit. Âdi bir masası, bir de iskemlesi var. Sağ yanında da duvarda bir telefon âleti. O, yerinde, biz de masanın kenarında, O'nun sol tarafında biraz öne doğru oturuyoruz. Üçümüz başbaşa gelip:*

"-Ne isteyelim?" dedik. Ben:

"-Otuz milyon altın." dedim. Arkadaşlarımın ikisi de:

"-Biz istemeyiz."

"-Ben isterim; isteyen bir dilenci, vermeyen iki dilenci. Bunda utanacak ne var. Millete istiyoruz. Kendime istemiyorum. Ben fazla isteyeyim de onlar utanır, vereceklerinden biraz fazla verirler"

---

etmektedir.

Dr. Rıza Nur ise, (a.g.e. sh. 896'da) Almanya'ya havâle edilen bu paraların oraya bununla harb malzemesi almak için gönderilen kimseler tarafından, barlarda sefihçe yendiğini, o zaman, bu işi tahkike memur edilen **Celâl Bayar**'ı da işhad eyleyerek iddiâ etmektedir. Biz de şahsen bu işi, **Celâl Bayar**'dan sormuş ve paraların barlarda yendiğini te'yid eylediğine şâhid olmuş bulunduğumuzu evvelce zikretmiştik.

"-Biz İngilizler'le harb ediyoruz, demektir. Bunda Sovyet Rusya'nın bir ordusu rolünü yapıyoruz. Bize çok para lâzımdır. Harp masraflarını vermelisiniz. Yoksa harbe devam edemeyiz. Bu da sizin emperyalistlere karşı olan cephenizin bir kısmı yıkılmış demektir." dedim.

Bu adamların bütün dâvâları, ağızda dolaşan moda lâkırdı. ***"Emperyalizm aleyhine hareket"****tir. Bayrakları bu, öğündükleri şey bu, fakat kendileri maske altında birinci emperyalist... Biz de bunu bilmez görünüyor, emperyalizm aleyhine veryansın ediyoruz.* ***Stalin****:*

"-Ne kadar para lâzım?" dedi.

"-Otuz milyon altın." dedim.

Güldü. Gâliba adam, beni altın nedir bilmez zannetti. Ve dedi ki:

"-Bu kadar para bizde yok. Bulmak da mümkün değil, Yarım milyon verebiliriz." Bense:

"-Aslâ kâfi değil!.." dedim. Ne ise, vur aşağı, tut yukarı, bir milyon altına sulh olduk."[325] *demektedir.*

Hâlbuki Ruslar, Türkiye'ye vermek için bu parayı o zaman müstakil bir cumhuriyet olan Buhara'dan temin etmişlerdir. Hem de bir milyon değil, yüz milyon ruble olarak. Ruslar'ın doksan beş milyonunu gasbettikleri bu meblâğın Buhara Cumhuriyeti'nden temin edilişini, yurdumuzda mültecî olarak hayata gözlerini yuman o zamanki Buhara Cumhuriyeti'nin Reisicumhuru ***Osman Kocaoğlu****'nun şu satırları ifşâ etmektedir:*

"Nitekim Kremlin Sarayı'nda kendisi ile görüştüğümüz gün ***Lenin****, önem verdiğini hissettirdiği Türkiye'den söz açarak bana:*

"-Ankara'dan bir Türk heyeti geldi. Vaziyetlerini anlatarak acele yardım istedi. Bu hususta sizin fikriniz nedir?"

---

325 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 660.

dedi.

Hiç tereddüd etmeden kendisine:

"-Elbette yardım etmek gerek... Ve vakit geçirmeden yapılmalıdır." deyişim üzerine, bu işe zaten kararlı olduklarını, fakat bazı zorluklar ile karşılaştıklarını belirten bir ifâde ile:

"-Yardım mes'elesi için bizi düşündüren iki zorluk var." dedi ve devam etti:

"-Birincisi, Türkler'in istedikleri altın para bizde pek azdır." deyince ben hemen sözünü kestim:

"-Bizde altın para vardır!.." dedim, "Verebiliriz de!..."

Ayrıca paranın miktarını tesbit etmek îcap ediyordu.

*"-Bunu mütehassıslar tesbit etsinler." dedik ve bizim aynı zamanda Hâriciye Nâzırı olan Başvekil **Feyzullah Hoca** ile Rus murahhaslarından mürekkep bir heyete havâle ettik.*

*Bu heyet, uzun müzâkereler sonunda yardım miktarını en az yüz milyon altın ruble olarak tesbit etti. Tekrar **Lenin**'le buluştuk. **Lenin** bu sefer yaptığımız konuşmada sözü tekrar para konusuna getirerek ne kadar verebileceğimizi sordu:*

*"-Yüz milyon ruble." dedik. **Lenin** tekrar etti:*

"-Yüz milyon mu?"

"-Evet, derhal verebiliriz."

Çarlık zamanından kalma altın rublelerimiz çoktu. Buhâra hazinesindeki bu paraya Ruslar el sürmezler, dokunmazlardı. Buhâra bir Çar Emâreti olduğu hâlde, idârî ve mâlî işlerde müstakildi. Bu sebeple bizde altın belâğan mâbelâğ (haddinden fazla) çoktu!..

***Lenin**'le bu şekilde mutâbık kaldıktan sonra biz Buhara'ya döndük. Parlamento Reisi **Abdülkadir Mirzaoğlu** ile görüşerek mes'eleyi, Meclis'e intikal ettirerek halka ve parlamentoya ben, Anadolu'daki Türkler'in vaziyetlerini*

Yunanlılar tarafından fenâ hâlde tazyik edilmekte olduklarını anlatarak onlara yardım etmemiz gerektiğini iyice îzah ettim.

Bizim o vakit parlamentoda dört partimiz vardı. Bunlardan ***"Millî Birlik"*** *ve* ***"Kurtuluş"*** *ile* ***"Ahrâr"*** *partileri tamamen yardım lehinde idiler. Yalnız Komünist Partisi reisi avâmdan ve aslen tatar olan* ***Necip Hüseyinoğlu****, bu işe akıl erdiremedi ve provokasyon yaparak halka:*

"-Böyle yardım olmaz. Biz, bu parayı İngilizler'le mütâreke yapıp anlaşan Osmanlı Sultanları'na veriyoruz. O Sultanlar ki, şimdi emperyalistlerle anlaşmışlardır." diye havayı bulandırmaya teşebbüs etti.

Bunun üzerine bizim ***"Türk Frond"*** *da buna karşı halkı aydınlatmak için geniş ölçüde propagandaya başladı. Fakat* ***Necip Hüseyinoğlu****, yardım aleyhindeki kışkırtmalarında inad ettiğinden hükümet kararıyla Buhara hudûdu dışına atıldı.*

Buhara'nın o zaman dört buçuk milyon nüfusu vardı. Buhara Parlamentosu, Türkiye'ye yüz milyon altın ruble yardımını, tek itiraz sesi yükseltmeden bir anda ve tam bir oy birliği ve harâretli tezahürâtla, alkışlarla kabul etti.

Parlamentonun bu kararı üzerine, hemen ertesi günü gereken muâmeleyi tekemmül ettirdik ve parayı -derhal Ankara'ya yetiştirilmek üzere- Rus hazînesine teslim ettik."[326]

Tuhafı şu ki, bu **"yüz milyon ruble"**nin doksan beş milyonunu gasbeden Ruslar, Buharalılar'dan yüz milyon üzerinden nakliye ücreti almayı da ihmal etmemişlerdir.[327]

Hatay müstakil bir Cumhuriyet iken burasının

326 **Osman Kocaoğlu** (Eski Buhâra Reisicumhuru)- Rus Yardımının İçyüzü, Yakın Tarihimiz Dergisi, s: 1, İstanbul, 1962, sh: 292.

327 **Cemal Kutay**- a.g.e., sh: 258.

Reisicumhurluğu'nu yapmış bulunan **Tayfur Sökmensüer** de bir gazetecinin sorduğu suâle cevap verirken bu hakikati te'yid etmiştir:

"-Esâsen, Bolşevik İhtilâli'ni kabul etmeyenlerle kan ve ateş içinde mücâdele eden ve çarpışan **Lenin**, Türkiye'ye yapılacak bu hizmete Rusya'daki Türk ve Müslümanları memur edip kendi tarafına çekeceğini hesap ederek, **Mustafa Kemal**'e Buhâra Cumhuriyeti'nin gönderdiği altınları yetiştirir. Bu sûretle de **Lenin**, Rusya'daki türk ve müslümanların yardımını lehine sağlamış olur. Bu olayı aynen rahmetli **Ali Fuat Cebesoy** Paşa'dan da duymuştum.[328]

d- Söylemeye hâcet yoktur ki, hâlis Türk toprağı **"Batum"** da bu yardıma nâil olmak için peşkeş çekilmiştir. Sadece Batum'un verilmesi bile bu yardıma değmezken zikrettiğimiz diğer kayıpları da hesaba katınca ister istemez insanın:

"-Bu ne menem yardımmış!.." diye isyan etmemesi mümkün müdür!?

Her neyse, biz yine Batum bahsine dönerek, diyebiliriz ki, bu yardım meselesi görüşülürken Batum'un bu sırada işgâli, acaba Moskova Muâhedenâmesi'nin (arzu edilen şartlarından kat-ı nazar) sırf mücerred bir anlaşmaya vücûd vermek hususunda Ruslar'ı icbâr gâyesini mi güdüyordu? Bu harekâtı, askerî bakımdan hatalı gören **Kâzım Karabekir**:

"...Batum'da hükümet tesisi 17/18 Mart'ta yani Gürcü Hükümeti'nin 17'de vapurla firârından sonra mümkün olduğu hâlde, Moskova sulhu, 16 Mart'ta imzâlanmış bulunuyordu.[329] *Demek ki, hükümet tesisi gibi bir garibe yapmasak da*

328 Bkz: Tekirdağ'da çıkan **"Şafak"** Gazetesi, 31 Mart 1969 tarihli nüsha.

329 Hakikatte Moskova Muâhedenâmesi için anlaşma, bu tarihten de daha evvel gerçekleşmişti:

"Ruslar, iyi bir şey düşünmüşler. Dediler ki:

"-İngilizler, İstanbul'u 18 Mart'ta bastılar. Bir yıl sonra 16 Mart'ta

sulh imzâlanacakmış."[330] demekte ve harekâtı siyâsî ve askerî bakımlardan açık bir sûrette tenkit ederek:

"Bu vaziyet askerlikte fâhiş bir hata değil miydi?"[331] diye sormaktadır. Müteâkiben Batum'un istirdâdıyla neticelenen harekâtın askerî bakımdan uzun uzun tahlil ve tenkidini yapmaktadır.

Türk Murahhasları, Ruslar'ın Millî Mîsâk'ımızı kabul ettiklerine dâir bir beyânda bulunmalarına, son derecede büyük bir ehemmiyet atfediyorlardı. Filhakika onların bu arzuları gerçekleşmişti. Gerçekten Moskova Muâhedenâmesi'nin birinci maddesinde yer alan:

"... İşbu muâhedede mezkûr ***"Türkiye"*** *tâbiriyle, 28 Kânunusânî 1336 (1920)de İstanbul'da mün'akid Meclis-i Mebûsân tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuâta tebliğ olunan Mîsâk-ı Millî'nin ihtivâ ettiği arâzi kasdedilmiştir."* ibâresine yer verilmiştir.

Fakat Türk-Rus hudûdunu tâyin eden ikinci maddede Batum'un Rusya'ya terk edilmesiyle aynı Millî Mîsâk tarihte ilk defa ihlâle mâruz kalmış ve fiilen reddedilmiş olmuyor muydu?

Türk Murahhas Heyeti'nden **Yusuf Kemal Tengirşenk**, Ruslar'a Millî Mîsâk'ı kabul ettirmek için heyetimizin giriştiği gayreti uzun uzun hikâye etmektedir. O'nun bu müzâkerelere dair naklettiği tafsilâtın açıkça gösterdiği husus şudur ki; Ruslar, Millî Mîsâk'ı kabule meyletmekte, fakat bu takdirde Batum'dan vazgeçmek mecbûriyetinde kalacakları için burasına istisnâî bir durum verebilmek gayretini göster-

---

Moskova Muâhedesi yapılmış olsun! Bir-iki gün bekleyelim de 16 Mart günü imzâ edelim."

Pek muvâfıktı ve öyle yaptık." (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 795).

330 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 493.

331 a.y.

mekteydiler.[332]

Netice olarak **"Moskova Muâhedenâmesi"**, ikinci maddesiyle Batum'u Rusya'ya terk etmekte ve oradaki Türk'lere dâima kâğıt üzerinde kalacak olan -birtakım- hak ve imtiyazlar bahşetmekteydi (!) ki, bu madde, aynen şöyledir:

"Madde 2:

Evvelâ: İşbu maddede tahsis ve tâyin olunan mahal ahâlîsi, her cemaatin dînî ve harsî hukûkunu temin ve mahall-i mezkûreye ahâlinin arzularına muvâfık bir usûlü tasarruf arâzi idhâline imkân bahşedecek vâsî bir muhteriyet-i idâriyeye nâil olmak,

Sâniyen: Batum Limanı tarîkiyle Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle mevad ile eşya-ı ticâriyenin gümrük resmine tâbî tutulmayarak bilâ müşkilât ve mevânî (mânîler) **ve bilcümle rüsûm ve tekâliften muâf olarak serbest bir sûrette imrârı** (geçici) **hakkı, her nevî masârif-i husûsiyeden müstesnâ olarak Batum Limanı'ndan istifâde hakkıyla birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartlarıyla, işbu muâhedenin birinci maddesinde gösterilen hudûdun şimalinde bulunan ve Batum Livâsı'na âid olan arâzi ile Batum Limanı ve şehri üzerlerindeki hakk-ı matbuiyeti Gürcistan'a terke rızâ gösterir."**

Bu sûretle Millî Mîsâk ihlâl edilerek Batum, Rusya'ya terk edilmiş oluyordu. Bundan sonra Batum'u kurtarmak ihtimali -az da olsa- bir kere daha Lozan Konferansı sırasında ele geçmişti. Ne yazık ki, Lozan Konferansı zabıtlarında Batum hakkında serdedilmiş bir tek cümleye dahî rastlamak mümkün değildir.

Hâlbuki 1918'de imzâladığı **"Brest-Litowsk"** Muâhedenâmesi'yle Batum'u Türkiye'ye kendi rızâsıyla terk etmiş bulunan Rusya, aradan sadece üç yıl kadar bir zaman

332 **Y. Kemal Tengirşenk** - a.g.e., sh: 220 vd.

geçtikten sonra imzâ edilen **"Moskova Muâhedenâmesi"**nde, **"artık o günkü şartların değişmiş bulunduğu"** bahanesiyle burasını yeniden talep ve elde edebilmişti.

Madem ki, -üç sene gibi kısa bir zaman zarfında- şartların değişebildiği ve bu sebeple müesses hukûkî durumların tâdilinin taleb edilebileceği kabul olunmuştur, o hâlde neden Lozan'da Ruslar'a bu kendi mantıklarıyla hitab edilerek Batum geriye istenmemiştir?!. Üstelik ortada, Ruslar'ın bize bir tâviz vermelerini gerektiren müsâid bir mesele de vardı. Bu, **"Boğazlar Meselesi"**[333] idi.

Gerçekten Ruslar, Lozan'da bütün tarihleri boyunca en büyük ehemmiyeti atfettikleri Boğazlar Meselesi'yle,

---

333 **"Boğazlar Meselesi"** muayyen bir arâzi parçası üzerindeki hâkimiyet hakkımızın tahdide uğraması şeklinde bir çözüme bağlandığı için bunu, **"Mânevî Kayıplarımız"**dan biri saymaktayız. Ancak burada şunu söyleyebiliriz ki, bu mes'elede de varılan netice ile ilk taleplerimiz arasında çok büyük bir fark mevcuddur. Bu noktadan hareketle **"Boğazlar Mes'elesi"**nin lâyıkı veçhile halledilemediğine mütedâir bu eserin birinci cildinde yer alan muhtasar tenkitlerimizi ele alan bir inkılâp kalemşöru:

*"Uzak gören **Atatürk** bu bakımdan azamiyi elde ettikten sonra, asıl hedefimizin zamana bırakılmasına karar verdi ve öyle yapıldı. Barışı tehlikeye düşürmek ve savaşa yeniden başlamak, bu millete ne sağlayabilirdi?!. Bu uluslararası çetin dâvâyı başka yollardan çözümlemeye kalkmak, Türklüğün çiğnenmesinden ve parçalanmasından başka bir şey getiremezdi..."* demektedir. (Bkz: Lozan-**Cihat** Akçakayalıoğlu, Ulus Gazetesi, 28 Şubat 1963 tarihli nüsha)

Hâlbuki bu eserin birinci cildinde ne bu ve ne de herhangi diğer bir mes'eleden dolayı harp çıkma ihtimâlinin vârid olmadığı ispat edilmiştir. Üstelik bir de Boğazlar Meselesi'nde **"âzamî"** değil de ancak **"asgarî"** neticenin elde edilmiş bulunduğu meydandadır. Şöyle ki:

Boğazların iki yakası, gayr-i askerî bir duruma getirilmiş ve Türkiye için en hayâtî stratejik ehemmiyeti hâiz bulunan bu mevkiin idaresi de Beynelmilel bir komisyonun idâresine havâle edilmiştir. Elde edilen **"âzamî netice"** bu mudur?! Türkiye'nin başlangıçtaki talepleriyle, ortaya çıkan bu netice, Ulus yazarının ne kadar gereksiz bir beyânda bulunduğunu anlamaya kâfidir.

âdetâ Türkiye'den daha ziyâde alâkadar olmuş ve canhıraş bir mücâdeleye girişmişlerdir. Üstelik bu mücâdelede Rus Başmurahhası **Çiçerin** ile Türk Başmurahhası **İnönü** âdetâ ağız birliği etmişlerdi. Bu durum, o kadar bârizdi ki; bir ara sabrı tükenen **Lord Gürzon** zabıtlara geçmemekle beraber:

"-**İsmet Paşa**'nın kalpağını **Çiçerin**'in başında görüyor gibiyim!.."[334] diye alaylı bir şikâyette bulunmak mecbûriyetinde kalmıştır.

Hakikatte Boğazlar Meselesi'ndeki bu Türk-Rus işbirliği Türkiye'den ziyâde Rusya'nın menfaatineydi. Bu bakımdan Ruslar'dan mukabil bir tâviz kopartılabilirdi. Bu hususta da akla gelebilecek ilk tâviz, hiç şüphesiz, Batum olabilirdi. Fakat **İnönü**, Rus tezine yatkın taleplerini de Türkiye lehine bir tâvize bağlayamamıştır. Gerçekten mes'eleyi başından sonuna kadar Türkiye için arka plânda bir menfaat hesabı takibinden uzak bir mecrâda yürütmüş ve taleplerinin hiçbirinin is'afını temin edemeyerek nihayet Boğazlara dâir Müttefikler'in ihdâs ettikleri yeni rejimi kabul mevkiinde kalmıştır. Bu sûretle Batum'un kurtuluşu için doğan bu son ümid de **İnönü**'nün acemîliğine kurban giderek -şimdilik- ortadan kalkmış oldu!..

IV - MEZARLIKLAR

Çanakkale Harbi'nde ölen mütecâviz İngiliz ve Fransız askerleri için orada bilmecbûriye birtakım mezarlıklar teşekkül etmişti. Müttefikler, bunların mülkiyetlerinin kendilerine tevdîini talep ediyorlardı. Tarih boyunca, -hangi din ve ırktan olursa olsunlar- bütün mezarlıklara dâima büyük bir hürmet ve ihtimam göstermiş olan bu asîl millete îtimatsızlıkta bu derecede ileri gidiyorlardı. Üstelik mezarlıklarının durumlarıyla öylesine derin bir sûrette alâkadar olmuşlardı ki; Lozan

334 **Cemil Bilsel**- Lozan II, sh. 349; **Dr. Rıza Nur**, a.g.e., sh: 892.

Konferansı'nda bu **"Mezarlıklar Meselesi"** en çok müzâkere ve münâkaşa edilen mes'elelerden birisi olmuştu.

Gerçekten Gelibolu'daki İngiliz ve Fransız mezarlıklarına müteallik uzun ve tafsilâtlı hükümlerin muâhede metninde on üç madde ile (Madde 124-136) yer almış olması keyfiyeti dahî bunu ispata kâfidir. Muâhede metninde Türkiye'nin hududlarının tâyini gibi Konferans'ın en belli başlı meselesine dahî -ne kemiyyet ve ne de keyfiyet bakımından- bu kadar büyük bir yer verilmemiştir. Terk ettiğimiz Rumeli topraklarında, ecdâd yadigârı tarihî eserlerimizle birlikte mezarlıklarımızı da mezar taşlarını bile kırıp yok ederek tahrip eden düşmanlarımızın bu hareketlerine karşı dahî bir mukabele-bi'l-misilde bulunmamış olmamız karşısında bize gösterilen bu îtimatsızlık cidden câlib-i dikkatti.

Hakikaten, düşmanlarımızın bu gibi insânî duyguları rencide eden taşkınlıklarına karşı sonuna kadar efendiliğimizi muhâfaza edebilmiş olmamızın derecesini kavramak için sadece bir **"Razgrad Hâdisesi"**ni[335] hatırlamak bile kâfidir. Böyleyken düşmanlarımız, Gelibolu'daki mezarlıkları hakkında birtakım bakıp gözetme mükellefiyetleriyle iktifâ etmeyerek buraların mülkiyetlerinin kendilerine temlîkinde ısrar etmiş ve bunu muâhede metninde bir garantiye bağlamışlardır. Hem de bu temlîkin **"ebediyyen"** kelimesiyle pekiştirilmesi sûretiyle!..

Bu hususu tespit eden Lozan Muâhedenâmesi'nin 128. maddesinin birinci fıkrası aynen şöyledir:

"Türk Hükümeti, Britanya İmparatorluğu, Fran-

335 14 Nisan 1933'te Bulgarlar Razgrat'taki Türk mezarlığını ateşe vermişler, balyozlarla türbeleri ve mezar taşlarını ortadan kaldırmışlardır. Bu insanlık dışı hâdisenin elîm haberi İstanbul'a ulaştığında o zamanki yüksek tahsil gençliği, gözyaşlarını içine akıtarak kendine yakışır bir mukabele olarak Bulgar mezarlığını çiçek yağmuruna tutmuştu. Tafsilât için bkz: **M. Necmeddin Deliorman**- Çanlar Benim İçin Çaldı, İstanbul, 1955.

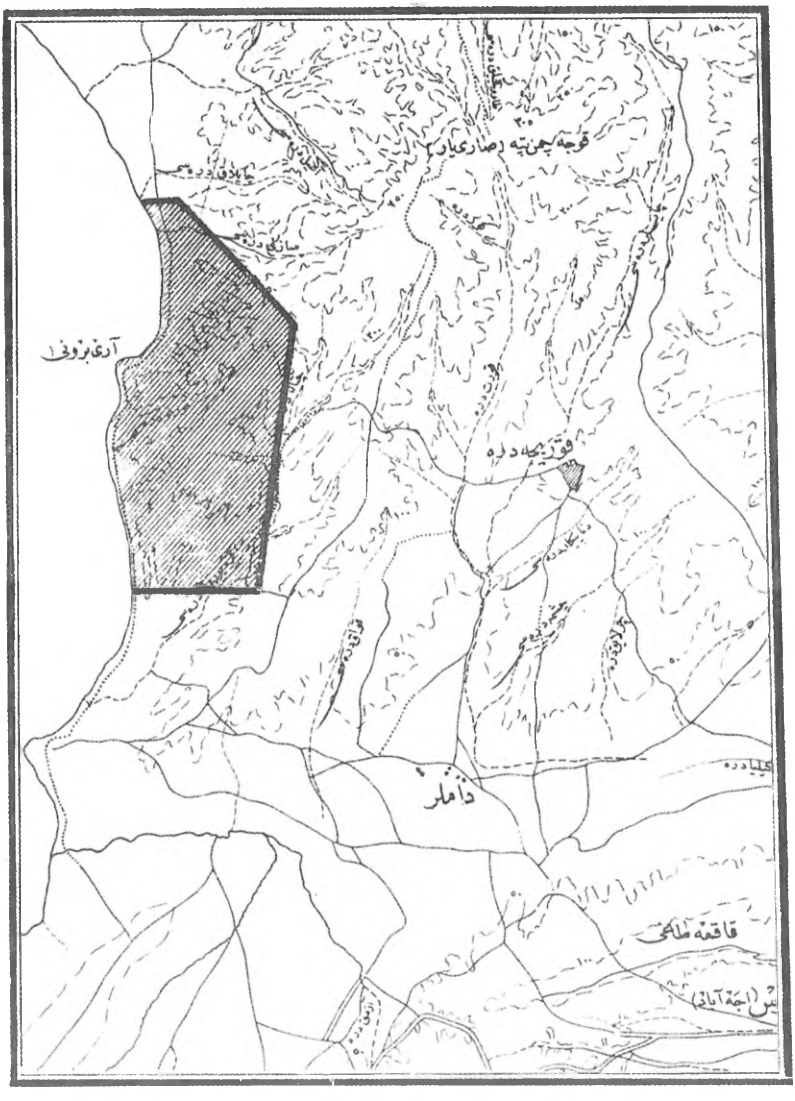

Lozan Muâhedenâmesi'nin resmî eklerinden olup Arıburnu'ndaki düşman mezarlıklarını gösteren harita

sa ve İtalya Hükümetleri'ne karşı kendi arâzisi üzerinde bunların meydân-ı harpte veya mecrûhiyetle veya kazâ veya hastalık neticesinde ölmüş olan berrî ve bahrî askerleri ile esârette vefât eden üserâ-yı harbiyelerine ve sivil mevkûfînine âid merkad, mezarlık ve medfenleri, tezkir-i nâmları için dikilmiş âbideleri muhtevî olan arsaları kendilerine ayrı ayrı edebiyyen terk etmeyi taahhüd eder. Kezâlik 130. maddede mezkûr komisyonlar tarafından birleştirme mezarlıkları medfenler veyahut âbideler tesisi için âtide lüzumlu görülecek olan arazîyi de onlara terk edecektir."

İnönü, bu mes'elede düşmanların gizli bir askerî niyet taşıdıkları vehmine kapılmış ve teklife karşı hep bu yönden îtirazda bulunmuştur. Hâlbuki bunun asıl ehemmiyetli ciheti, Türk Milleti'ne böylesine insânî bir mevzûda atfedilen adem-i îtimattı. Fakat mes'eleyi asıl ehemmiyetli noktasından gerektiği gibi cevaplandıramamış olsa bile, hiç olmazsa, bir mukavemet göstermiş ve bu işte bir hîle sezdiğinden dolayı da olsa mümkün olduğu kadar karşı koymaya çalışmıştır. Fakat **Dr. Rıza Nur**, bu mevzûda ondan da tâvizkâr çıkmıştır. Bu güyâ büyük siyâset adamı (!) hem kendi düşünce ve hissiyâtını ve hem de **İnönü**'nün durumunu şöyle anlatmaktadır:

*"İngilizler, bir de mezarlık meselesi çıkardılar. Gelibolu şibih cezîresinde (yarımadasında) harpte ölen askerlerinin gömüldükleri toprakların bir şahsî mal gibi sahibi olmak istiyorlar ve bunda ısrardalar. Bu da **İsmet**'in fenâ hâlde vehmine dokundu.*

Şimdiye kadar bunca mühim teklifler ve kabuller oldu. Hiçbiri bu kadar sinirine dokunmamıştı. Bu adam tuhaftır. Gâyet mühim bir şey, O'nda ehemmiyetsiz geliverir de, bazen böyle onlara nisbeten pek ehemmiyetsiz bir şey O'nun evhâ-

mını alevlendiriyor. Tutturdu. Bana diyor ki:

"-Bunda gâyet tehlikeli bir maksadları var. Bu mezarlıklara sahip olacaklar, buralarını aleyhimize üssü'l-hareke yapacaklar. Ziyaretçi diye asker sokacaklar!.." dedi.

"-Canım, bunda bu kadar vahim bir şey olmaz. Beyhûde yere kendini üzme!.. Burasını onlara Suriye'yi Mısır'ı terk ettiğimiz gibi terk edecek değiliz. Tabiî öyle yapamayız. Mezarlık olsun, ziyaret etsinler. İnsanî bir haktır. Ziyaret diye asker sokabilirler mi? Bizim gözümüz kör mü? Körse de zaten mezarlık vermesek de bir gün birden asker indirirler. Soksalar da o miktar maksada kâfi gelir mi? Sâde biz uykuda olmayalım. Silâhlarıyla sokmayalım. Bu işin bu kadar değeri yoktur!" dedim.

*Âh! Zihnine yerleştirdiği şeyi, bilhassa vehmi, O'nun zihninden çıkarmak mümkün değildir, ama ne kadar saçma olursa olsun!.. Zaten bu hâli yüzündendir ki, Yunanlılar, **İnönü**'nden gelecek diye saplanıp, Eskişehir-Afyon felâketine sebep olmuştu. **İsmet**'in telâşına bakıp yeniden düşünüyorum. Bundaki vahâmeti öğrenmek istiyorum. Bir türlü anlayamıyorum. Ve nihayet boş bir vehim olduğuna hükmediyorum. Nihâyet **Gürzon** da bunun hâkimiyet mes'elesiyle alâkası olmadığını söyledi. Bu da **İsmet**'in vehmini gideremedi. **İsmet**, Boğazlar'ın serbestîsi, harb gemilerinin geçmesi, bunların şartları gibi gâyet mühim meselelerden ziyâde bu mezarlık işiyle uğraşmıştır."*[336]

Bu arâziye müteâllik kayıplar etrafında daha söylenecek pek çok söz vardır. Meselâ, muâhedenâmenin 17. maddesi, Türkiye'nin **"Mısır"** ve **"Sudan"**; 22. maddesi ise **"Libya"** üzerindeki bütün haklarından **"ferâgat ettiğini"** bildirmektedir. Buralarda bir hakkımız vardıysa, niçin vazgeçiyorduk?!. Yoktuysa neden **"ferâgat"** ettiğimizin tasrihi-

336 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 897.

ne ihtiyaç hissedilmişti?!. Üstelik bu ferâgat ne karşılığında vâkî oluyordu?!. Sadece bir **"Hiç!.."** değil mi?! Kayıplarımızın ancak ana ve esaslı hatlarını göstermek maksadını takip ettiğimiz için bu kadarla iktifâ ediyoruz.

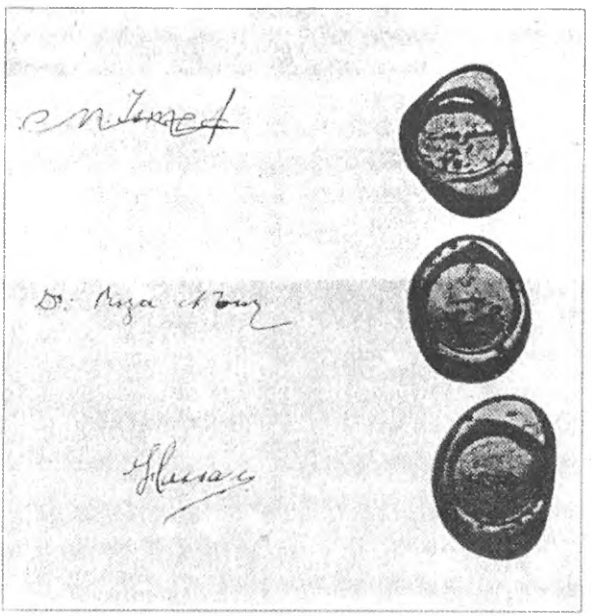

Lozan Barış Antlaşması'nda baş delege **İsmet (İnönü) Paşa** ile delegeler **Dr. Rıza Nur** ve **Hasan (Saka)** Beylerin imzaları

KISIM
II

MÂLÎ KAYIPLAR

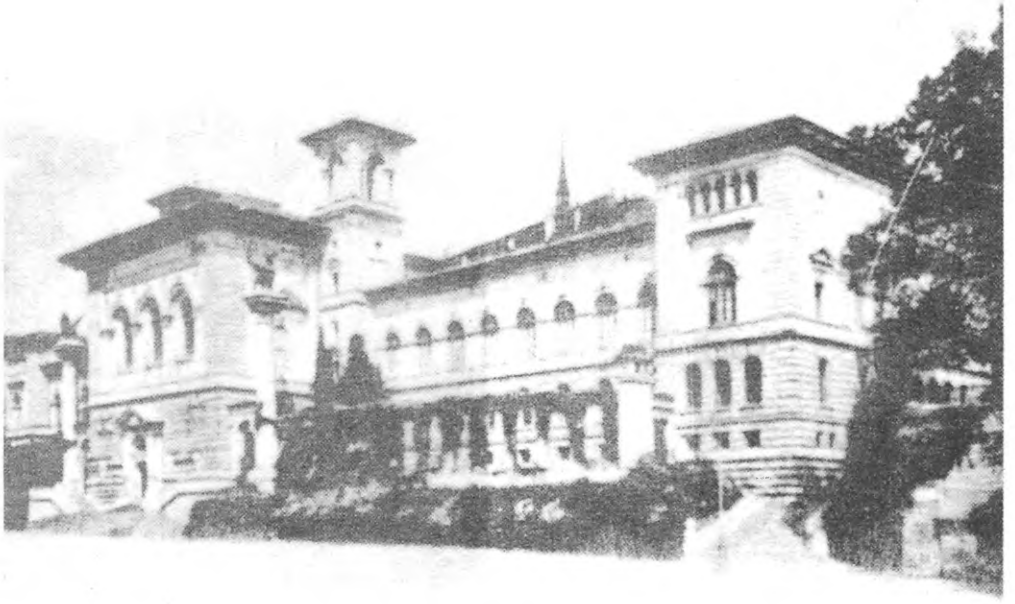

Lozan Muâhedenâmesi'nin imza edildiği üniversite binâsı
(Palais de Rumine)

BİRİNCİ BÖLÜM
TÂMİRAT BEDELİ

Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki mâsum sivil halka karşı îkâ eylediği tecâvüz ve mezâlim için istenmekte olan meblâğa, **"Tâmirât Bedeli"** denilmekteydi. Bu meselenin konferansın ilk safhalarında çok güzel müdâfaa edilmiş olduğunu kabul etmek gerektir.

İnönü, Lozan'a cebinde mütehassıslarca hazırlanmış birkaç nutuk mevcud olduğu hâlde gitmişti. İhtimal ki, bu konuşmalar, o hazır nutuklardandı. Zira **İnönü**, bu mes'eleden başlangıçta ümid ve ifâde ettiği gibi bir netice istihsal edememiştir.

Gerçekten daha konferansa gitmeden, hattâ murahhas olması bile bahis mevzuu değilken Türk Ordusu'nun İzmir'e doğru Yunan palikaryalarını kovalamakta bulunduğu bir sırada Vakit Gazetesi muhâbirine verdiği beyânâtta Yunanlılar'ın Anadolu'da yaptıkları tahribatın **"bir milyar beş yüz bin altın"**a vardığını, yanan **"iki yüz seksen bin evin"** ise üç yüz milyon lira kıymet kaybına sebeb olduğunu, götürülen hayvan ve eşyanın da **"yedi yüz milyon lira"** kıymetinde olduğunu söyleyerek:

"-Yapılacak tetkikler zararın bu rakamın çok üstünde olduğunu meydana çıkaracaktır. Hele nüfusça, ırz ve namusça olan zararlarımızın takdîri bile kaabil değildir. Fakat bütün zararlarımızı, Yunanlılar'ın yanında bırakmayacağız. Bunların santimine kadar tazminini isteyeceğiz."[337] diye kat'î bir lisanla konuşuyordu.

Fakat Konferans'ın en ehemmiyetli mes'elelerinden biri olan bu tâmirat meselesinde de **İnönü** bir miktar diren-

337 Bkz: Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, II. Kısım, Ankara, 1338, sh: 62.

dikten sonra, yelkenleri suya indirmiş ve maâlesef gerekli neticeyi almadan teslim olmuştur. O kadar ki, Lozan'ın muvaffak olup olmadığını, O'nun, Konferans'ın başlangıcında arzu ettikleriyle sonunda elde ettikleri arasında yapılacak bir mukayeseden dahî çıkarmak mümkündür.

Hemen her mes'elede, müsbet ve Mîsâk-ı Millî ruhuna muvâfık bir başlangıç yaptığı hâlde, sonunu tâviz üstüne tâvizle bağlamıştır. Bunun en hazîn misâllerinden biri de bu **"tâmirat meselesi"**dir. Türkiye'nin en mâmur kısımlarında âdeta hiçbir hayâtiyet emâresi kalmamıştı. Bu sebeple Yunanlılar'dan **"Tâmirat Bedeli"** nâmıyla tam **"dört milyon altın lira"** talep etmiştik. Zaten hakkımız olan **"Karaağaç"**ın güyâ bu tâmîrat bedeli yerine ikame edilmesiyle is'af edilmeyen bu talebimiz, Lozan Konferansı boyunca uzun müzâkere ve münâkaşalara sebep olmuştu.

Müttefikler, bizi bu haklı talebimizden vazgeçirmek için, Mondros Mütârekenâmesi'nden sonra azîz vatanımızda giriştikleri işgâllerin askerî masraflarını bizden talep etmek gibi akıl ve mantık dışı bir yol tutmuşlardı. Tamirât mes'efesinin müzâkere edildiği Üçüncü Komisyon'da bu talep ve iddiayı cevaplandırmak üzere söz alan Türk Başmurahhası **İnönü**, uzun ve muknî bir beyânâtta bulunarak demiştir ki:

"-Binaenaleyh, Düvel-i Müttefika'nın nokta-i nazarlarına göre, arzularını ilzâmen kabul ettirmek üzere tevessül etmeğe kendilerini mecbur ettiklerini işgâl-i askeriyenin mûcip olduğu masârifi Türkiye'ye tahmil etmeğe hiçbir sebep yoktur. Bilâkis bundan dolayı zarardîde ve sûret-i meşruâda tâmirât talebinde bulunmak hakkını hâiz bir devlet var ise, o da Türk Devleti'dir. Zira bu işgâller, kendisini ve aynı zamanda Türk Milleti'ni maddî ve mânevî her nevî zayiât ve ıstırâbâta dûçâr eylemiştir.

Binâenaleyh adâlet ve hakkâniyet Türkiye'den işgâl-i

askerî masârifinin tesviyesini talep eylemek şöyle dursun, bu işgâllerin ona mûris olduğu hasarâtı tamir eylemeyi müstelzimdir. Benâberin (bundan dolayı) mevzubahs olan te'diye talebi, hiçbir esâs-ı hukûkîye müstenid değildir. İşte bu keyfiyet, Türk Heyet-i Murahhasası'na âdilâne bir sulhun esâsını vaz' ve takrir etmek üzre içtimâ eden Lozan Sulh Konferansı'nın bu derece mugâyir-i hakkaniyet bir talepte ısrar etmeyeceğini ümid ettirmektedir.

Hasarâtın tâmirine gelince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Murahhasası Malî ve İktisâdî Komisyonu'nun bîtarafâne tedkikatına mülâhazât-ı umûmiye-i âliyeyi arz etmekle mübâhîdir. Mebâdi-i hak ve nıfsete tebean (adâlete uyularak) Heyet-i Murahhasa, gerek ahvâl ve harekât-ı harbiyeden, gerek kavânîn ve kavâid-i hukûk-ı düvele mugâyir ef'âlden dolayı muhâsım devletlerin sivil teb'asının doğrudan dûçâr oldukları zararın mütekabilen tazminât mevzuu teşkil etmesi iktizâ edeceği mütalâasındadır.

Binâenaleyh Düvel-i İtilâfiye sivil teb'ası sâbık Osmanlı İmparatorluğu orduları tarafından hücum, bombardıman, ilh... gibi icrâ olunan efâl ve harekât-ı harbiyeden dolayı şahısları veya emvâllerince dûçâr-ı zarar olmuşlar ise, teb'a-i mezkûrenin zararları, mezkûr imparatorluğun halefleri tarafından tazmin edilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de bu tazminâta âdilâne bir miktar ile iştirâk eylemelidir.

Sâlifüzzikir (zikri geçen) devletler, aynı hissiyât-ı adâlete tebean sâbık Osmanlı İmparatorluğu arâzisinde veya başka mahallerde ef'âl-i mümâseleye mâruz olan sivil Türk teb'ası hakkında aynı sûretle hareket etmelidir. Tarafeyn teb'asının doğrudan doğruya kavânin ve esâsât-ı hukuk-ı düvele mugâyir ef'âlden dolayı dûçâr oldukları zararlar ile düvel-i müteâkideye doğrudan doğruya ve her nerede bulunurlarsa bulunsun gasp, zapt veya hasarâta dûçâr edilen emlâk

hakkında aynı esas tatbik olunmalıdır.

Yunan Ordusu tarafından Mondros Mukavelenâmesi ile usûlen tâtil-i muhâsamatın ferdâ-yı vukuunda Asya-yı Suğra'da (Anadolu'da) İzmir'in İşgâli'nden bu ordunun inhizâm-ı kat'îsine kadar, îkâ olunan hedm (yıkım) ve tahribler kâmilen tamir ve tazmin edilmelidir. Kat'iyyen bîtaraf menâbîden (menbâlardan) sudûr eden vesâik ve hiçbir kimse tarafından red ve inkâr edilmeyecek şehâdet, îkâ olunan tahribâtın vüs'at-ı müthişesini isbat etmektedir.

***İsmet Paşa**, mücrimleri bizzat isticvap eylemiştir. En büyük rütbedeki zâbitândan neferâta, ruhbandan efrâd-ı âdiyeye kadar herkeste Türk'e âid her şeyi ale'l-ıttırat (devamlı bir sûrette) tahrib için aynı taammüdü ve aynı azim ve sebâtı müşâhede etmiştir. Dûçâr-ı harabî olan bu vâsî havâlinin manzara-yı elîmesi bu hususta her türlü şahâdetten istiğnâ hâsıl ettirir. Bu âsâr-ı tahribât, bütün hasarların tâmirini sûret-i kat'iyede âmirdir."*[338]

Müteakiben söz alan Yunan Başmurahhası **Venizelos**, Düyun-ı Umûmiye-yi Osmaniye hakkında **İsmet Paşa** tarafından serdedilen mütalâayı cevaplandırdıktan sonra:

"İkâ olunan hasarata gelince, Asya-yı Suğra işgâlinin ilk iki senesi zarfında Yunan Ordusu'nun mazhariyatı bu muvaffakiyattan ibaret olduğu zamanlar, hiçbir tahrip îkâ olunmamıştır. Yunan Ordusu'nun ilk ric'atinde Sakarya Vâdisi ile Afyon Karahisar-Eskişehir şimendifer hattı arasında kâin kasabaların yanması, sırf zarûrât-ı askeriyeden münbâistir.

Yunan Ordusu, güzergâhında bulunan mahallerden Türk Ordusu'na me'va (yuva) olmak sûretiyle kendisi için âşikâr bir tehlike teşkil edenleri tahrip etmek istiyordu. Asya-yı Suğra'nın Yunan Ordusu tarafından tahliyesine tekaddüm eden son ric'at esnâsındaki hasarât hakkında henüz malûmât-ı

338 Lozan Zabıtları, I. takım, c: III, İstanbul, 1924, sh: 7 vd.

resmiye mevcud değildir. Her hâlde bu tecâvüzât hâl-i ric'atte bulunan bir ordu tarafından güzergâhında ikâ olunmuştur.

Bu ef'alin zapt u raptı pek yolunda olan ordular tarafından bile vukûunda hiçbir fevkalâdelik yoktur. Yunan Ordusu'nun esnâ-yı ric'atinde içlerinden mürûr eylediği Türk köylerine dağılmış bulunan Türk asâkir-i gayr-i muntazaması tarafından dûçâr-ı hücum olduğunu nazar-ı mütâleaya almak îcâp eder.

Bu gibi ahvâl dâhilinde îkâ olunan tecâvüzât, Alman Ordusu'nun Fransa'nın şimâlinde ve Belçika'da irtikâp ettiği tahribât ile hakikaten mukayese olunamaz. Bu tahribat, mezkûr ordunun muzaffer olduğu zamanlarda vukûa getirilmişti. Almanya muhârebeyi kaybedeceğini ve işgâl eylediği arâziyi tahliyeye mecbur olacağını hissettiği vakit, her türlü tahribâttan ihtiras olunmuştu. Bu da tahribâtın taammüden ve ıttırâdî bir mâhiyette icrâ olunduğunu ispat eder.

Yunan Ordusu, Türk arâzisini işgâl eylediği zaman tecâvüzâtta bulunmadı. Tecâvüzât, ric'attan, orduda zapt u raptın gevşediği zamandan itibaren başlamıştır. Mıntıka-i askeriye hâricinde aslâ teaddiyat îkâ olunmadığını ve Yunan idâresinin himâyesi altında icrâ edildiği sâbit olmayıp bilâkis, Yunan idâresi şüpheli ahvâlde, daima Rum unsurundan ziyâde Türk unsurunu iltizam ettiğini ilâve etmek lâzım gelir."[339]

Nasıl utanmadan yalan söyleyebiliyor değil mi? **Venizelos**, konferansça mes'elenin bu şekilde telâkkî olunacağından mutmain, hiç olmazsa ümitvâr bulunmakta, hatta Türk Heyet-i Murahhasası'nın dermeyân eylediği talepte ısrar etmeyeceğini ümid etmekte olduğunu da sözlerine eklemekte kusur etmedi. Bundan sonra kendilerinin İzmir'e müttefikler nâm ve hesâbına asker çıkardıklarını ve bu sebeple mesûliyetlerinin mevzubahis olmayacağını ileri sürmüş ve demiştir ki:

"Bundan mâadâ Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı serd

339 a.y.

edebileceği diğer mukabil bir talebi vardır ki; Türkiye'nin tâmirât hakkındaki iddiâlarını hayli geçer. Filvâkî Türkiye Harb-i Umûmî'ye duhûlünden bilâ-fâsıla mukaddem ve muahhar olan birkaç ay zarfında Asya-yı Suğra sevâhilinden ve Trakya'dan 430 bin Rum tard etmiştir ki; bunlar emvâl-i menkulelerinden hiçbir şeyi alamayarak Yunan arâzisine iltîcâya mecbur olmuşlardır.

Yunanistan, bu ahâliyi 1914 senesi Mayısı'ndan 1920 senesi ortasına, yani gerek arâzi-i mülhakadan, gerek işgâl-i askerî altındaki arâziden olmak üzere muâhedenâme ile Yunanistan'a tahsis olunan arâzideki me'va-yı kadimlerine iâde edebildikleri zamana kadar, iâşe etmek mecbûriyetinde kalmıştır. Bu mültecîlerin iâşesi, kendilerine edilen muâvenet, Yunanistan'a nakilleri ve bilâhare Asya-yı Suğra'ya ve Trakya'ya iâdeleri için îcab eden masârif ile, iâdelerinden sonra yeni bir hayat imrârına tekrar başlamaları için Yunan Hükümeti tarafından kendilerine îtâ olunan cüz'î paranın tertibi yolunda ihtiyar edilen masârif, harekât-ı askeriye mıntıkasında Yunan Ordusu tarafından îkâ olunan zararların mukabilini hayli tecâvüz eder.

Bundan başka Yunanistan'ın uhdesine bir de vekâyi-i âhire neticesi üzerine kütle hâlinde hicret eden mültecîler mes'ele-i mühimmesi inzimâm etmiştir. Bu mültecîlerden muâvenet-i resmiye ile geçinenlerin adedi, 15 gün zarfında 905 bin kişiye bâliğ olmuş idi. Bunlara bir dereceye kadar sa'y-i hal eshâbından olduklarından dolayı bir muâvenet-i mahsusa mürur eden 40 bin kişiyi ilâve etmek lâzım gelir. Yanlarında bir miktar eşya götürebildikleri hâlde Şarkî Trakya'dan gelenler müstesnâ olmak üzere servet-i menkûllerini zâyî eden şu eski ve yeni mültecî kütlelerini barındırmak ve beslemek için Yunanistan'ın sarfına mecbur olduğu ve daha mecbur olacağı para nazar-ı mütalâaya alınırsa, Türkiye'nin metâlibi

mikdarından çok yüksek rakam derdest olunur."[340]

Bundan sonra Türkiye'nin talebinin nazar-ı itibâre alınmamasını isteyen **Venizelos** sözlerine devamla:

"Muhârebeden Yunanistan değil, Türkiye mes'ul olduğundan mânevî nokta-i nazardan bu talebin hakka makrûniyeti müsbet değildir. Esâsen bu talep, nazar-ı mütalâaya alınsa bile Yunanistan'ın mukabil talepleri de nazar-ı mütalâaya alınmalıdır. Bu mukabil metâlibin her biri hasarât miktarını birkaç kat tecâvüz eder. Fakat Yunanistan bu metâlibin ve metâlib-i mütekabilenin tedkikini tâcil etmekte hiçbir fâide-i ameliye olmayacağını pekâlâ müdriktir.

Sevr Muâhedesi'nin 231. maddesi ile Türkiye, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Düvel-i Müttefika'ya karşı açtıkları tecâvüz harbine iştirâk etmekle düvel-i mezkûreye her nevî zâyiât îrâs ve fedakârlıklar tahmil edip, bunların tamâmen tamirini temin etmesi lâzım geleceğini tasdik etmiş, lâkin diğer taraftan, Düvel-i Müttefika da, Türkiye'nin menâbi-i vâridâtı bu tamirin tahmîlen îfâsına, onu ikdar etmek için gayr-ı kâfî olduğunu tasdik ederek bu metâlipten feragat etmişler idi.

Bundan maâdâ mezkûr muâhedenâmenin 238. maddesi ile Düvel-i Müttefika, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan tarafından kendilerine devrolunan matlûbâttan Türkiye'nin bir günâ te'diyâtta bulunmasını ondan talep eylemeğe muvâfakat etmişlerdi.

1920 senesi Ağustos'unda Türkiye'nin bu tâmirâtı îfâya iktidarsızlığına hükmedilmiş olacağına göre, onun elyevm daha ziyâde iktidarsız olması lâzım gelir. Fakat diğer taraftan, bilfarz bu metâlip ve mukabil metâlibin tedkiki neticesinde Türkiye'nin Yunanistan'dan bir miktar matlûbât-ı safiyesi tahakkuk etse, Yunanistan'ın bugünkü vaziyet-i iktisâdiye ve mâliyesinin Türkiye'nin 1920 senesindeki vaziyet-i mâliye ve iktisâdiyesi ile

340 a.y.

kıyas edilemeyecek derecede fecî olduğu bedihîdir.

Yunanistan'ın 1915 senesi Eylülü'nde umûmî seferberliğe mübâşeret ettiğini ve 1916 Eylülü'nden beri harp hâlinde bulunduğunu unutmamak îcâp eder. Menâbi-i vâridâtı (gelir kaynakları) tükenmiştir. Şimdi bir milyon mültecîyi barındırmak, beslemek ve ihtimâlen yerleştirmek mes'ele-i müthişesi önünde bulunmaktadır. Binâenaleyh tazminât te'diyesini derpîş-i nazar-ı teemmül etmesi adîmul-imkândır." demiştir.

Venizelos'un bu safsatalarına cevap vermek üzere tekrar söz alan **İnönü**, Yunan Başmurahhasasının harb mesûliyetleri hakkındaki nokta-i nazarının doğru olmadığını belirttikten sonra:

"Bu mes'uliyeti tâyin eylemek için yekdiğerinden pek farklı olan iki safhayı tefrik etmek lâzımdır. Evvelâ harbi uzatmış olmak mesuliyeti, bade' (sonra) akd-i sulh için zuhûr eden fırsatları kaçırmış olmak mesûliyeti mevcuddur. Yunanistan'ın mesûliyeti, alelhusus taarruzunda kat-ı tesânüd ettikleri müttefikler tarafından kendisine tebliğ olunduğu andan itibâren gayr-ı kabil-i münâkaşadır. Bu mes'uliyet irtikâp olunan tahrîbâttan dolayı bir kat daha iştidâd eder (şiddetlenir). Mezkûr tahribâtın îkaı için Yunanistan'ın Düvel-i Müttefika tarafından teşvik edildiği müdafaa zemininde iddiâ olunamaz.

Her kim olursa olsun, Yunanistan'ı bu tahribâtı îkaa dâvet ettiğini tasavvur edemez. Bilâkis Düvel-i Müttefika'nın bunların önünü almağa ve men etmeğe çalıştıklarından eminim. Vandallara yakışan şu barbarca ef'âl, îtilâf remzinin (anlaşma sembolünün) arzu ve idâresi ve devletler tarafından ibzâl olunan nesâyih (nasihatler) hilâfında îkâ olunmuştur. Pek vüs'atli ve şiddetli bir harb cereyân etmiştir. Ve bunun netâyicine mantıkan îtisafkâr bir mütecâviz tarafından tahammül edilmek lâzımdır. Topçu vesâire mermilerinin mûcip olduğu tahribât, lâşek (şüphesiz) mahiyet-i askeriyeyi hâiz ve ef'âl-i harbiyeden maduddur. Lâkin bu tahribat bile harbi kaybeden

haksız bir mûterizin mes'uliyetini dâidir (mûciptir)."[341]

İnönü, bundan sonra, Müttefikler nâmına hareket ettiği kabul olunsa bile bu durumun Yunanistan'ın mesûliyetini bertaraf etmeyeceğini, zira kendisine verilen vazifenin **"tahrib"** ve **"mezâlim"** istikâmetinde olamayacağını îzah etti.

Bundan sonra diğer murahhaslar fikirlerini beyân ettiler. Bunlar da umûmiyetle bu mevzûdaki Yunan nokta-i nazarını destekler mâhiyette konuşmalar yaptılar. Hâlbuki daha sonra da muhtelif celselerde devam eden bu münâkaşalara esâsen hiç de lüzum yoktu. Zira elde, Yunanistan'ın harb kaideleri dışında îkâ eylediği mezâlimden dolayı mes'ul olmasını gerektiren birçok resmî rapor ve vesîka vardı. Üstelik bunların birçoğu da **"Kızıl Haç"** heyetinin raporlarıydı.

Hatta bunlardan bazıları, Lozan'da karşımızda olan Müttefikler'in resmî mümessil ve me'murlarının imzâsını taşıyordu. Ne yazık ki; bu vesîkalar orada hakkıyle değerlendirilerek Müttefiklerin kendi beyânları ile bağlanmaları temin olunamadı. Biz bu vesîkalardan sadece bir tekini dikkatlerinize sunuyoruz:

İZMİR'İN MÜTECÂVİZ YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGÂLİ HAKKINDA MİLLETLERARASI TAHKİK KOMİSYONU'NUN RAPORU

- MES'ÛLİYETLERİN TÂYİNİ -

İzmir ve civarında cereyân eden mezâlim mesûliyetine dâir İtilâf Devletleri mümessilerince tanzim edilen rapordan Yunan Hükümeti ve subaylarının mesûliyetini âşikâr bir sûrette gösteren kısımlar:

1- Hâdiselerin doğuş sebebini, din düşmanlığında aramak lâzımdır. Yunanlılar, bunun meydana gelmesine mâni olacak hiçbir şey yapmamışlardır. Bir medeniyetseverlik vazifesi görmekten pek uzak olan mevcûdiyetleri, derhal bir

341 a.y.

fütuhât ve bir Haçlı manzarasını iktisap eylemiştir.

2- Karaya asker çıkarılmasını tâkip eden ilk günler zarfında İzmir ve civârında meydana gelen ahvâlin mesûliyeti, vazifelerini îfâ etmemiş olan üst rütbe kumandanlarla bazı subayların uhdesindedir. Yunan Hükümeti, bu mesûliyeti bazılarını cezalandırmakla kabul ve tasdik eylemiştir. Maahâzâ mesuliyetin bir kısmı Yunanlılar'dan evvel umûmî haklarından mahrum edilerek mahpus olanların firârına ve silâhlanmasına mâni olacak hiçbir tedbir almamış olan Osmanlı memurlarına âiddir.

3- Yunan Hükümeti, İzmir'de kendisini temsil eden en büyük mülkiye memurunun hatt-ı hareketi sebebiyle Yunan askerlerinin ileri hareketi esnasında memleketin dâhilî mıntıkasını kanla boyayan vahîm karışıklıklarından dolayı mesûldür.

a-7-10 Mayıs tarihli Mösyö **Venizelos** tarafından çekilen telgraftaki yüksek meclis talimâtına uymamışlardır. Kendisi İtilâf mümessilliğinden herhangi bir sûrette izin istemeden, 20-23 Mayıs'ta askerî kumandanlığına İzmir hâricinde Aydın, Manisa ve Kasaba'ya asker sevkine emir vermeye müsâade eylemiştir.

b-Kezâlik yine bu memur, bilintizam halkı işgâlin genişlemesinden haberdar etmemiştir. Bu sûretle Müslüman halkın heyecanının ve binnetice kargaşalıkların çoğalmasına sebep olmuştur.

4- Yunan yüksek memurlarının mes'uliyeti, memleket dâhilinde başıbozuk silâhlı kimselerin dolaşmasına müsâade etmekten doğmuştur. İcrâ ettikleri bazı askerî hareketler, bu gibi başıbozuk silâhlı kimselerin muntazam askerlerle birlikte hareket etmesine bile müsâmaha eylemiştir.

5- Menderes Vadisi'nde meydana gelen kargaşa-

lıkların ilk sebebi, haksız olan işgâlden meydana gelmiştir. Yunan askerlerinin yürüyüş ve yerleşmesi esnâsındaki müessif hareketleri, bu askerlerin ileri hareketi akabinde memleketin mâruz kaldığı harb neticesidir. Türkler ile Yunanlılar arasında mevcud olan düşmanlık, şiddetle vahşetini itirazı kaabil olmayacak bir sûrette çoğaltmıştır. Hakku'l-insaf bunun yegâne mesûlü Yunanlılar olamaz. Aynı mülâhazât Bergama havâlisinde ve Manisa ile Ödemiş civarında cereyân eyleyen vak'alara da şâmildir.

6-Bilâkis Yunanlılar, Menemen katliâmının tek başına mesûlüdürler. Bu katliâm mürettep değildi. Fakat Bergama keyfiyetinden dolayı askerinin heyecânına vâkıf olan Yunan Kumandanlığı, asabiyet ve korku sebebiyle bilâ-tahrik müdafaadan mahrum sivil Türkleri katliâm eden askerlerini inzibat altında bulundurarak tedbirleri almaya mecbûr edebilirdi ve etmeliydi. Menemen'de hazır bulunan Yunan subayları, vazifelerini tamamen ihmâl eylemişlerdir.

Komisyon Üyeleri:

İtalya Mümessili: **General Dall'olio**

Fransız Mümessili: **General Bunoust**

İngiltere Mümessili: **General Hore**

Amerika Fevkalâde Komiseri: **Amiral Bristol"**[342]

İnönü, Lozan'da diğer birçok mes'elelerde olduğu gibi bu **"tâmirat mes'elesi"**nde de talebinden vazgeçti. 28 Mayıs'ta milyonla şehidin kemiklerini ve aç-çıplak milletin yüreğini sızlatan bu tâviz de verilince, Lozan Muâhedenâmesi'nin 59. maddesi ortaya çıktı:

"Madde 59- Yunanistan, harb kavâninine mugâyir olarak Anadolu'da Yunan ordu veya idâresinin ef'âlinden

342 Yunan Fecâyii, (birinci kitap) sh: 131'den alınan bu raporun resmî tercümesi kısmen sadeleştirilmiştir.

mütevellid hasarâtın tâmiri mecburiyetini tanır.

Diğer taraftan Türkiye, harbin temâdisinden ve onun netâyicinden mütevellid Yunanistan vaziyet-i mâliyesini nazar-ı dikkate alarak tâmirat hususunda Yunanistan'a karşı her türlü metâlibattan sûret-i kat'iyyede ferâgat eder."

"Yunanistan vaziyet-i mâliyesini nazar-ı dikkate alarak" tâbirine dikkatinizi çekmek isterim. Biz, kendimiz iyi bir durumdaymışız gibi Yunanistan'ın içinde bulunduğu iktisâdî krizi düşünüyoruz. **İnönü**, TBMM'de Lozan'ı müdafaa ederken de Yunanlılar'ın te'diye gücüne mâlik olmadıklarını, binâenaleyh tâmirât bedelinin anlaşmada kabul edilse bile fiîlen alınamayacağını ileri sürmüştür. Böyle bir şey olsa bile, bunu düşünmek, herhâlde bize değil Yunan ordusunu teşvik ve yardımları ile Anadolu'ya saldırtmış olanlara düşerdi!..

Fakat **İnönü**, neden bu dâvada iddiâ ve isteğinden vazgeçti diyeceksiniz. Bunu TBMM'deki konuşmasından, kendi ağzından dinleyelim:

"Yunan işgâlinden kurtarılan yerlerde solgun, zayıf, çıplak ve açlıktan ağlayan ve yollarda âvâre dolaşan bir milyon zavallı halk mevcuddur. Yunanlılar, burada her şeyi yakıp yıkmış, altüst etmiş, şehirleri toprakla bir etmiştir. Yalnız Manisa'da onbir bin evden on bini yıkılmıştır. Bu yangını gözleriyle gören Fransızlar'la konuştum. Hepsinin söyledikleri hakikatti ve benim gördüklerimin aynı idi. Fransızlar, kendi gözleriyle Yunan zabitlerinin

"-Şuraya da gaz dök, şurayı da yakmağı ihmâl etme!.." *dediklerini ve bu emirlerin mutlak sûrette tatbik edildiğini gözleriyle görmüşlerdi.*

Yalnız burada değil, bütün Anadolu'da böyle yapıldı ve yüz yirmi binden ziyâde ev yakıldı.

Böyle bir manzarayı görünce insanın kalbi sızlıyor.

Medeniyet, böyle bir vahşetle iftihar edemez!.. Medeniyete karşı yapılan bu hakaret ve alçaklıktan şüphe edenler, benim gördüklerimi gidip yerinde görmelidirler."

"... Yunan tâmirâtı bir müsâdemeye müncer olursa, bu müsâdemeyi kazanacağımıza hiçbir zaman şüphemiz olmadığını söyledik. Şimdi bu müsâdemeyi kazandığımızdan sonraki safahâtı tâkip edeyim. Şarkî Trakya'da kazandığımız bir meydan muhârebesi, muhârebe meydanında arzu ettiğimiz milyarları bize temin edemezdi. Hiç kimse böyle bir şey düşünemezdi. O vaziyeti, tâ düşman payitahtına kadar idâme etmek lâzım gelirdi. Vâziyet-i coğrafiyeyi gözünüzün önüne getirmelisiniz. Bu, yalnız Yunan meselesini değil, birçok milletler meselesini de karşımıza çıkarırdı. Bu safhayı da geçiyorum. Arzu edilen neticeye kadar vardık. Ondan sonra da para yerine alacağımız bir muâhede üzerindeki bir imzâdan ibaret olabilirdi. Tâmirat parası, hiçbir kasada gelen gâlibe verilmek için hazırlanmış değildir!.. ("Çok doğru!.." sesleri) (Handeler).

Arkadaşlar; imzâyı aldıktan sonra son santimine kadar istihsâl etmek için de hâl-i harbi idâme ettirmek lâzımdır. Bunu hayâl olarak söylemiyorum. Gözünüzün önünde tecrübe vardır. Dünya'nın dört köşesinde gâlipler mağlûplarına nâmütenâhi tâmirât imzâ ettirmişlerdir. Bunu istihsâl için hasımlarını son çakıya kadar silâhtan tecrid etmişlerdir. Gâlip milletler mi, sulhun nîmetinden müstefid oluyor, mağlûp milletler mi istifade ediyor?. (Bravo!.. sedaları)

Bu sistem, sulh imzâ edildikten sonra dahî nihâyete kadar hâl-i harbi idâme demektir. Arkadaşlar, böyle bir hattı hareketi tâkip eden bir hükümete, bir heyet-i murahhasaya millet o vakit ne diyecekti?.

"-Tâmirât nâmı altında daha şu kadar adam ve şu kadar masraf ettiniz; getirdiğiniz, bir satır yazıdan ibarettir. Bunu da alamıyorsunuz, yalnız almıyorsunuz değil, almak

cehd ü gayreti altında yeniden birçok teklifât ve yeniden birçok kan talep ediyorsunuz!"

Bunu diyeceklerdi.

"-Bu kadar vâzıh bir nokta karşısında niçin yanlış karar verdiniz?"

Milletin bihakkın bize îtap edeceği nokta bu idi. Nazarlarınızda kemâl-i samimiyetle tavzih ettiğim nokta şudur ki:

Yunan tâmirâtı için kaabil-i istihsâl bir şey yoktu. Yalnız suhûletle kaabil-i istihsâl değil, düşünüldükten sonra kârı zararından fazla olan ve binnetce milletimizin memnûniyetini daha ziyâde tevlid edebilecek olan herhangi bir sûret-i hal olsaydı, vazifemiz bunu yapmak idi. Milletimizin dûçâr olduğu ıztırâbâtı arttırmamak ve zararı olduğu yerde tespit etmek için mantığın gösterdiği doğru yolu takip etmek lâzım idi. Biz de o tedbiri ittihaz ettik..."[343]

Bu satırlar gösteriyor ki, **İnönü,** bu tâmirat mes'elesinde harb çıkacağını sanmıştı. O'nu tâviz üstüne tâvize sevk eden âmil, hep bu harb endişesi idi. Hâlbuki bu, aslâ bahis mevzuu değildi. Bütün Dünya sulh istemekte idi. Yunanistan, Türkiye'den daha bîtâptı. İngiliz ve Fransız efkâr-ı umûmiyeleri, bu harb aleyhtarı hislerini seçimle ortaya koymuşlardı.

Fakat karşı taraf ve bilhassa İngiliz Murahhası **Lord Gürzon**, tehdid üstüne tehdid savurarak **İnönü**'yü bunalttı. İkinci Murahhas, **Dr. Rıza Nur Bey**'in bu hususdaki tutumu da **İnönü**'den pek farklı değildi.

Gerçekten hâtıratında bu **"tâmirat"** mes'elesine sayfalar dolusu yer ayırmış bulunmaktadır ki, bunlarda binbir tereddüd ve tenâkuz görülmektedir. Hakîkaten, önce Yunanistan'dan istediğimiz harb tazminâtını karşılamak üzere **"Yunan Donanması"**nı talep edişimize temasla:

"-Biz ise talebimizde ısrar ettik. Hakikaten bir hak

343 Zabıt Ceridesi, II. Devre, c: I.

idi. Hareketimiz doğru idi." diyen **Dr. Rıza Nur,** daha sonra bu mes'eleden dolayı harb çıkması ihtimaliyle nasıl dehşete kapıldığını[344] ve bir blöfe aldanarak en tabiî bir hakkımızdan vazgeçilmesinde -bu gibi fedâkârlıklara esâsen müheyyâ bulunan- **İnönü**'yle ne ölçüde beraberlik hâlinde olduğunu bizzat nakil ve hikâye etmektedir:

*"Çok düşündüm. Tazminâttan vazgeçmek lâzım olduğuna kanaat ettim. **İsmet** de o fikirde. Zaten düşünüyorum, alsak bile Yunan'dan ne alacağız? Müflis ve mâliyesi Avrupa kontrolü altında bir devlet. Tut kelin perçeminden! Donanmasını, ölür de vermez. Fransızlar'ın Almanlar'a yaptıkları, Ruhr Havzası'nı işgâl-i askerî altında tuttukları gibi, Garbî Trakya'yı işgâl edeceğiz? Bu işgâl masraf ister, biz yapabilir miyiz? Hayır. Zaten Fransızlar da bundan bir fayda görmeyip, üste masraf ettiler. **İsmet**'le başbaşa verdik.*

"-Ne yapacağız?" dedik.

*Hükümet kat'î emrini vermiş. **Rauf** ateş püskürüyor. Yeniden yazdık. Üç gündür hiç cevap yok. Vakit de yok. Cevap vermek günü geldi. Lozan muhîti yine harb borası içinde çalkalanıyor."*[345] dedikten sonra müteâkiben tekrar Yunanistan'ın bu mes'eleden dolayı yeniden Türkiye'ye saldırması ihtimalini ele alan **Dr. Rıza Nur**, bundan kendi de emin bulunmadığını açıkça ifâde etmekte[346] ve binbir tenâkuz içinde bocalayıp durmaktadır.

Gerçekten bu mevzudaki kabahati, kâh **M. Kemal Paşa**'ya[347] ve kâh da İnönü'ye atfetmektedir. Hâlbuki bu mevzuda kendisinin fikir ve davranışları da hemen hemen **İnönü**'nün fikir ve davranışlarından farksızdır. Gerçekten **İnönü**'nün yukarıda iktibas edilmiş olan sözleriyle **Dr. Rıza Nur**'un hâtırâtında-

344 Bkz. **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1052 vd.

345 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1053.

346 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1054 vd.

347 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e. sh: 1094 vd.

ki fikirler arasında hiçbir fark mevcud değildir. Böyle bir mukayese, o devrin idâreci kadrosunun -muhalifiyle de, muvâfıkıyla da- hep aynı yılgın ve küçük kafayı taşıdıkları gerçeğini, red ve cerhi imkânsız bir sûrette ortaya çıkarmaktadır.

İsmet Paşa, tâmirat bedeli istemekten vazgeçince Lozan'daki bütün murahhaslar hududsuz bir sevince kapıldılar. Aslâ ummadıkları bir netice elde etmişlerdi. Hattâ **Venizelos** kendisini ziyaret eden ve fikrini soran Türk gazetecilerine karşı bile sevincini şu sözlerle ortaya koydu:

" Artık size beyânâtta bulunabilirim. Tabiî haber almışsınızdır, tâmirat meselesi halledildi. Yani Türkiye ile Yunanistan arasında sulhun akdine mâni hiçbir mesele kalmadı.

***İsmet Paşa** Hazretleri gerçekten büyük bir sulh arzusu, büyük hüsn-i niyet gösterdi. Esâsen görüştüğüm günden beri **İsmet Paşa** üzerimde sulhu gerçekten arzu eden, hürmete şâyân büyük bir asker, katıksız, asîl bir diplomat tesiri yaratmıştı. Size de söylüyorum, daima tekrarlayacağım:*

Yunanistan, Anadolu felâketinden sonra, siz de biliyorsunuz ki, çok elîm mâlî vaziyette idi. Bu şartlar içinde bizim bir tazminât vermekliğimizin madden imkânı yoktu. Maddî bir imkânsızlığı yenmek için müttefiklerin Karaağaç teklifini mecbûren, hüsn-i niyetimizi göstermek için kabul ettik. Artık Türkiye-Yunanistan sulhu olmuştur. Bundan sonra kalblerimizi muhabbetle doldurarak iki memleket arasında sulh münâsebetlerinin yeniden te'sisine çalışmalıyız. Türkiye ile Yunanistan iyi bir dostluk siyâsetiyle Balkanlar'da mühim bir kuvvet olmağa namzettirler. Bugünkü îtilâf, tâmirat mes'elesinin bu hal şekli, her iki taraf için memnûniyeti mûciptir. Bu neticeden dolayı inkisâr (güceniklik) duyulmamalıdır. Artık tekrar edeyim ki, Yunanistan ile Türkiye arasında sulhun olduğunu haber verebilirsiniz. Bir daha ilâve edeyim:

Benim için fenâ bir hudud ile sulhu yapmak, iyi bir hu-

dud ile harbe girmeye müreccahtır. Onun içindir ki, bugünkü hâl tarzından memnunum."[348]

Bu son sözden anlaşılıyor ki, değil bu tazminât mes'elesi, hiçbir mes'elede Yunanistan da harbi göze alamamaktaydı. Fakat bunu önceden anlamak lâzımdı.

Tazminâttan vazgeçmek öyle bir hatâ idi ki, Lozan medhiyeleri bile belki bir lisân sürçmesi olarak bunu **"fedakârlık"** olarak göstermek mecbûriyetini hissetmişlerdir!.

"...Çok kimsenin, hiç olmazsa Yunanistan'la Türkiye arasında bir inkıtâ ile neticeleneceğini tahmin ettiği bir toplantı sonunda böyle birdenbire uzlaşılması, herkes üzerinde memnûniyet uyandırdı. Ecnebîler, ***İsmet Paşa****'nın şahsına karşı saygı ve sevgi duyduklarını mühim bir* **fedakârlık** *daha yaparak konferans ve sulhu tehlikeli bir vaziyetten çıkardığını söylemekte birleştiler.*

Lozan Palas'a dönüldüğü zaman vakit geçti. Bununla beraber herkesin yüzü gülüyordu. Havada konferansın en çetin, en karışık, en tehlikeli ana mes'elelerinden birinin halledilmiş olmasının doğurduğu ümid ve nikbinlik hâkimdi. Herkes, ***İsmet Paşa****'nın sulhperverliğini anlatarak O'nu diğer murahhaslarla mukayese ediyordu."*[349]

Tâmirâttan vazgeçerek, onun yerine elde ettiği netice hiçbir değer taşımıyordu. Bir kere Karaağaç İstasyonu alınmıştı ki, bu Edirne'nin bir mahallesidir. Hattâ Edirne tren istasyonu buradadır. Bu bakımdan Edirne'den tefrik edilerek Yunanistan'a verilmesine zâten hiçbir imkân yoktu. Binâenaleyh bu mevzûda yapılmış olan fedakârlık gerçekten çok büyüktü. Bu tâvizi, bir **"fedakârlık"** olarak tavsif, bizim enfüsî kıymet hükümlerimizin zarûrî bir neticesi olarak ortaya çıkmış addedilmemelidir. Gerçekten bizzat **İnönü** de toplantı-

348 **Ali Nâci Karacan**- Lozan Konferansı ve **İsmet Paşa**, İstanbul, 1943, sh: 343.

349 **Ali Nâci Karacan**- a.g.e., sh: 339.

dan çıkar çıkmaz oradaki Türklerle yaptığı konuşmada, bunu **"büyük bir fedakârlık"** olarak ifade ediyor ve:

"Oturun bakayım, size anlatayım, diye söze başladı. Bugünkü toplantı esnâsında Yunanlılar'la tâmirât meselesi üzerinde mutâbık kaldık. Mutâbık kaldığımız noktalar şunlardır:

Yunanlılar, prensip itibariyle tâmirâtta bulunmak lüzum ve esâsını kabul ettiler. Fakat mâlî vaziyetlerinin imkânsızlığından bahsederek para veremeyeceklerini, eğer kabul edersek -müttefikler tarafından vukû bulan teklif mûcebince- Karaağaç'ı terke ve harb esnasında zapt ve müsâdere edilen gemilerimizi iâdeye hazır olduklarını bildirdiler. Sulhun bir an evvel gerçekleşmesi için, ***"tarafımızdan büyük bir fedakârlık olmak üzere"*** *müttefikler tarafından yapılan bu teklifi kabul ettim ve büyük devletlerin de tanzim edilmekte olan muâhedede Türkiye'nin mâlî vaziyetini nazar-ı îtibara alıp almayacaklarını sordum.*

Bu sualime, müspet mahiyette:

"-Evet, halledeceğiz!.." cevabını verdiler.

Bu va'di sened ittihaz ettik. Bu **büyük fedakârlığımızın** *müttefikler tarafından itibara alınıp alınmayacağını tabiî yakında göreceğiz. Sulh muâhedesi, umûmî heyeti itibariyle bir topluluk mâhiyetinde olduğu için geriye kalan muallâk meselelerin halli esnâsında fedakârlığımızın nazar-ı dikkate alınması îcâb eder. Geriye kalan meselelere gelince onlar da umûmî heyetleri itibariyle taayyün etmiş haldedir. Önümüzdeki hafta zarfında bunların da halledileceğini zannediyorum."*[350] diyordu.

İşte **"tâmirat bedeli"** denilen harb tazminâtı dâvâsı da böyle başlamış ve **İnönü**'nün tâvizkâr siyâseti yüzünden böylece suya düşmüş oluyordu. Bundan sonra Lozan için önce bir **"te'vil edebiyatı"**, sonra da şedîd bir **"fiilî ve kanunî tehdid"** safhaları idrâk olunacaktı.

---

350 **Ali Nâci Karacan**- a.g.e., sh: 341-342.

Gerçekten tâbî bulundukları **"garplılaşma bâtılı"**nı takviyeye medâr olacağı ümidiyle bir **"Lozan"** ve **"Lozan kahramanlığı"** efsânesi vücûda getirenler, sahte bir kee de te'vil edebiyâtının terânelerini körpe dimağlara hitâb eden mektep kitaplarına kadar sokmuşlardır. Fakat hakikatin mücbir mantığını yanıltmaya -bu sûretle de- muvaffak olamayanlar bir **"fiilî ve kanunî tehdidler"** silâhına mürâcaat mecbûriyetini hissetmişlerdir.

Şeyh Said hadisesi bahane edilerek çıkarılan **"Takrir-i sükûn kanunu"**[351], bu tehdid silâhının hâlâ hâtırası hâfı-

351 **TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU**

Kanun No: 578 4 Mart 1341/1925

Madde 1: İrticaa ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimâîsini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve âsâyişini ihlâle bâis bilumum teşkîlât ve tahrîkât ve teşvîkât ve teşebbüsât ve neşriyâtı Hükümet, Reisicumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'âl erbâbını Hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdî edebilir.

Madde 2: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'üyyu'l-icrâdır.

Madde 3: İşbu kanunun tatbikâtına İcrâ Vekilleri Heyeti me'murdur."

TAKRİR-İ SÜKÛN HAKKINDA BAŞVEKÂLETTEN MEVRUT KANUN LÂHİYASI VE ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATASI

4 Mart 1341/1925

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYÂSET-İ CELÎLESİNE

Ahvâl ve hâdisât-ı fevkalâde-i âhirenin gösterdiği lüzum ve memleket dâhilinde emniyet ve asâyişi, huzur ve sükûnu ve nizâm-ı içtimâîyi ihlâl edecek irticaakârâne ve ihtilâlkârâne hareket ve teşebbüsâta ve ifsâdâta karşı îcab eden tedâbîri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılâbın esâsâtını tarsin ve mâsum halkı izrar ve idlâl eden mütecâsirlerin sür'atle tâkip ve tenkîli maksadıyla İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 4/Mart/1341 tarihli içtimâında karara iktiran eden işbu lâyihanın iktisâb-ı kanuniyeti için Meclis-i Âlî'nin nazar-ı tasvib ve tasdîkine arzına müsaade buyrulmasını ricâ ederim.

Başvekil
İSMET

ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATASI

zalarda canlı duran en mâruf bir şahididir.

Ancak ne yapılırsa yapılsın, birtakım yalan yanlış iddiaları, hayatın dinamizmi karşısında ilânihâye ayakta tutmaya imkân yoktur. Bu gerçek, bugün Lozan için de bir kere daha tezâhür etmiş ve aradan geçen doksan yıl **"Lozan Edebiyatı"**nın pespâye yaldızlarını dökerek altındaki acı ve dehşetli gerçekleri hergün biraz daha gözler önüne sermektedir.

Bu neticenin tahakkuku için sadece **"Kıbrıs"**, **"Musul"** ve **"Türk-Yunan münâsebetleri"** etrafındaki yeni gelişmeler bile kâfî gelmiştir.

Hâdisât-ı fevkalâde-i ahîrenin gösterdiği lüzum üzerine Hükümet'ten teklif ve tedkik olunmak üzere Encümenimize tevdî buyrulan Lâyiha-i Kanuniye mütâlaa ve tedkik olundu:

Hükümetin lâyiha-i mezkureye müteallık esbâb-ı mûcibesi Encümenimizce de muvâfık ve bu kanunun kabulü menâfi-i âliye-i vataniye noktasından musîb görülmüş olmakla aynen kabul edilen işbu kanun lâyihasının müsta'celen müzâkere buyrulmak üzere Hey'et-i Umûmiye'nin nazar-ı tedkik ve tasvibine arz olunur.

Adliye Encümeni Reisi
Mustafa Fevzi

İKİNCİ BÖLÜM
DİĞER MALÎ KAYIPLAR

I- GEMİ BEDELLERİ

Sultan Abdülaziz, takip ettiği siyâset icâbı olarak donanmaya büyük bir ehemmiyet atfetmiş ve onu kısa zamanda **"Dünya İkinciliği"**ne yükseltmişti. Fakat **Sultan II. Abdülhamid Han**, **"Doksanüç Harbi"**nden aldığı ders ve ibretle sulhçu bir siyâset takibini kendince zarurî addetmiştir. Bu siyâsetin îcâbı olarak da askerî masrafları kısarak Boğazlar ve Çatalca gibi birçok stratejik mevkii gerektiği şekilde tahkim etmişti. Bu tatbikât yüzündendir ki, çabuk demode olan donanmaya -eskisi gibi- fazla bir yatırım yapılmamıştı. Gerçekten Balkan Harbi'ne gelindiğinde Türk Donanması bir hayli zayıf bulunuyordu.

Balkan Harbi'nin doğurduğu fâcialar Donanma'ya daha büyük bir ehemmiyet atfedilmesini zarûrî bir hâle getirmişti. Bu sebeple **"Donanma Cemiyeti"** kurularak halktan gemi satın almak için yardım toplanmaya başlanmıştı. Birinci Cihan Harbi başladığı zaman, henüz harbe dâhil olmadığımız bir sırada, İngiliz tersânelerine üç harb gemisi ısmarlamış ve bunların bedellerini de fiîlen ödemiştik. Fakat İngilizler, bu gemilere, henüz Türk Bayrağı çekilmeden el koymuşlar ve ne gemileri, ne de bir haksız iktisap mevzuu teşkil eden bedellerini iâde etmişlerdi.

Lozan müzâkereleri sırasında, "**Sultan Osman**", "**Sultan Reşad**" ve "**Fâtih**" adlarını taşıyan bu üç dretnotun tamamen ödenmiş bulunan oniki milyon İngiliz altını tutarındaki

bedelleri de aramızdaki muallâk mâlî mes'elelerden biriydi.

İnönü, Türk Milleti adına yaptığı birçok bol keseden bağışlamalara bu gemi bedellerini de katmıştı. Bu hususta o günkü hükümetin reisi **Hüseyin Rauf Bey** şu bilgiyi vermektedir:

"Konferanstan çok daha önce Hâriciye Vekâleti'nde hazırlattığımız sulh esaslarına göre, yurdumuzun işgâl ettikleri en mâmur yerlerini, sebepsiz olarak yakıp yıkarak, harâbezâr'a çeviren Yunanlılar'dan tâmirât bedeli istiyorduk. Bu yüzden Lozan'da Yunanlılarla hayli tartışılmıştı.

Bu konuda ara bulmak isteyen İtilâf Devletleri, tâmirattan vazgeçmemiz için bize Trakya sınırımızda ***"Karaağaç"****ı bırakmak teklifinde bulunmuşlardı.*

Hükümet Başkanı olarak ben, ***Mustafa Kemal Paşa****'yla mutâbık kalarak, bu teklifi kabul etmeyip:*

"-Karaağaç'ın ehemmiyeti yoktur. Ona karşılık tâmirât bedelinden, yani tazminat istemekten vazgeçemeyiz!.." diyorduk.

Sonra, Dünya Savaşı ibtidâsında, henüz bizim harbe girmediğimiz günlerde inşâları tamamlanıp bedelleri de tarafımızdan tamamen ödenmiş olduğu hâlde memleketimize getirilecekleri sırada İngilizler'in el koymuş oldukları ***Sultan Osman****,* ***Sultan Reşad*** *ve* ***Fâtih*** *dretnotlarımızın, tahminen oniki milyon İngiliz altını tutan bedellerinin geri verilmesi mes'elesi vardı. Bu, İngilizler'in sarîh bir borcu idi ve bu da Karaağaç'a karşılık verilmek istenmiyordu.*

Murahhas Heyetimiz Başkanı, Karaağaç'ı göz önünde büyüterek, tâmirât ve tazminattan da bu alacaktan da vazgeçilmesi taraftarı idi. Hatta sonunda:

"-Vazgeçtim, Karaağaç'a karşı terk ettim." dedi.

Ben ise:

"-Karaağaç'ı bırakıp gerektiğinde demiryolunu

Edirne'nin içinden geçirebiliriz, binâenaleyh Karaağaç'ın ehemmiyeti yoktur..." diyordum."[352]

Bu satırlar, **Rauf Bey**'in de gerçeği tam ve doğru olarak göremediğini pek güzel bir sûrette ortaya koymaktadır. Zira adı geçen gemilerin bedelleri, bir haksız iktisap teşkil ettiğine nazaran, bu mevzudaki hakkımızın elde edilebilmesi için ne Edirne'nin bir mahallesi durumundaki **"Karaağaç"** istasyonunun ve ne de herhangi bir diğer tâvizin verilmesine hukûken ve mantîken hiçbir zarûret yoktu.

"Tâmirat bedeli" denilen harb tazminâtına gelince, bunun alınması da -evvelce izah edildiği üzere- zaten beynelmilel teâmüller îcâbı idi. Kaldı ki, Karağaç'ın, Edirne'ye sahip olan devlete âid bulunmasındaki zarûrete mütedâir bir münâkaşa ve müzâkere esâsen yersizdi. Fakat gerek Türk Murahhas Heyeti ve gerekse diğer alâkadarlar, en tabiî haklarımızın temini için dahî, mutlaka mukabil bir tâviz vermek lüzûm ve zarûretine inanmış ve işi başından sonuna kadar bu mantıkla yürütmüşlerdi.

Karaağaç'ın Edirne'den tefrîkini **"mânâsız"** bulan ve bunu bir tâviz hâline getirerek bizden diğer bir şey elde ettikten sonra vermeye râzı olmak gibi bir taktiğe başvurabileceklerinin başlangıçta hatıra gelmediğini beyân eden **Ali Fuad Cebesoy** dahî bu en tabiî hakkımızdan diğer bir tâviz karşılığında vazgeçebileceğimizi belirtmek üzere diyor ki:

"Konferansın birinci devresi başında Trakya Hududumuzun Meriç'in şarkındaki arâzi ile tahdid edilip Edirne'nin Meriç garbındaki kısmında kalan Karaağaç mahallesini ilhak etmemeleri kadar mânâsız bir şey olamazdı. Bidâyette bunun bir taktikten ibâret olup bilâhare orada husûle gelebilecek olan en mühim bir ihtilâfa karşı tâviz ola-

352 **Feridun Kandemir**- Hâtıraları ve Söyleyemedikleri ile **Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, sh: 103-104.

rak verileceği hatıra gelmemişti.

Akdeniz sâhillerinden Ankara'ya kadar olan Garbî Anadolu'nun en zengin ve mahsuldâr vilâyetlerinin tarihte emsâline nâdir tesâdüf edilecek bir sûrette tahrib ve imhâ edilmesinin neticesinde yüz milyonlarca lira ile telâfî edilemeyecek olan bir ziyâna mukabil Edirne'mizin bir mahallesi olan Karaağaç'ı almak sûretiyle bu mühim dâvamızın bir sonuca bağlanması kadar hazîn bir şey olamazdı. Anadolu'nun bir parçası olan Sisam ve Midilli Adaları, Türkiye'ye terk edilmiş olsaydı, belki o zaman tâmirât meselesi âdilâne halledilmiş sayılırdı."[353]

Hâlbuki Sisam ve Midilli de aynen Karaağaç gibi zaten hakkımızdı. Üstelik bunlardan Limni'nin müttefikler tarafından bize terk edilmiş bulunduğu hâlde alt komisyondaki mümessilimizin bir zühûlü yüzünden koskoca adayı kaybettiğimizi evvelce izah etmiştik.

Zaten hakkımız olan bir şeyi vererek, diğer bir hakkımızdan vazgeçirilmemiz hâlinde bu vazgeçişi haklı görmeye ve göstermeye imkân olmadığı meydandadır. Bu gibi hareketlerle tatmin olup, hakkını elde edebildiği zannında bulunmak ve bu sûretle son derecede sâfiyâne bir tesellî ile avunmak, aşağı-yukarı o devir ricâlinin müşterek bir vasfı olarak görünmektedir. **Dr. Rıza Nur**, **İnönü** ve emsâllerinin hâtıraları, bu görüşümüzü doğrulayan çeşitli misâllerle doludur!.. Bu tarz-ı hareketin en tipik bir misâli de işte bu **"gemi bedelleri"**dir.

II- VAKIF BEDELLERİ

Türkiye ile Yunanistan arasında mecbûrî bir ahâli mübâdelesi kabul edildiğini ve bundan Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları'nın mütekabil olarak istisnâ kılındığını evvelce anlatmıştık. Bu ahâli mübâdelesi, iki tarafın da sahip

353 - **Ali Fuad Cebesoy**- Siyasî Hatıralar, İstanbul, 1957 sh: 335-336.

olduğu menkul ve gayr-i menkul malların tasfiyesi hususunda birçok mes'eleleri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de şahsî haklar dışında kalan, vakıf, emlâk ve müesseselerinin tasfiyesi idi. Kolayca tahmin edileceği üzere, Yunanistan'daki Türkler, mal-mülk ve sâhip oldukları vakıflar itibariyle Türkiyede'ki Rumlarla mukayese edilemeyecek bir durumdaydılar.

Lozan Muâhedenâmesi'nin eklerinden biri olan 9 numaralı protokol, mübâdele edilen ahâlinin şahsî malları ile evkâf, müessese ve mülklerinden doğan mes'eleleri hal için bir **"muhtelit** (karma) **komisyon"** kurulmasını derpîş ediyordu. Bu komisyonun çalışma tarzı ile iki taraf hukûkunun müştereken korunmasına müteallik protokol mûcebince Türkiye, Yunanistan'dan oradaki İslâm vakıflarına karşılık olmak üzere **"sekiz yüz bin İngiliz altını"** almıştır.

Hâlbuki bu meblâğ, oradaki İslâm vakıflarının gerçek kıymetinin belki yüzde biri bile değildi. Rumeli'yi ilk fetheden cedlerimizin burasını türkleştirmek ve islâmlaştırmak için nasıl köklü tedbirler ittihaz ettiklerine ve adım başı câmi, sebil, imârethâne, tekke, vs. gibi çeşitli hayrât ve hasenât eserleriyle o toprakları nasıl süslediklerine evvelce bir nebze temas etmiştik. Bu bakımdan oradaki İslâm vakıflarına karşılık olarak alınan bu meblâğın gerçek miktarla hiçbir alâkası olamayacağını ve belki *"bir şey alındı"* denilmesinden ibâret bir netice sayılması gerektiğini tahmin güç olmasa gerektir.

Esâsen Yunanlılar, Lozan Muâhedenâmesi'nden çok daha evvel her fırsattan istifade ederek Türk vakıflarını yakıp yıkmakta, evrâk-ı müsbitelerini ortadan kaldırmakta ve bu sûrette onları hergün biraz daha azaltmış bulunmaktaydılar. Fakat Lozan Konferansı sırasında dahî Yunanistan'da iktisâdî kıymetleri, sekiz yüz bin İngiliz altını ile ölçülemeyecek derecede vakıf eserlerinin bulunduğu muhakkaktı.

Bununla beraber Yunanistan'dan yine hiç olmazsa,

böyle cüz'î bir meblâğ olsun alınabildiği hâlde diğer alâkadarlar için bu kadarı bile mevzuubahs edilememiştir. Meselâ, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan gibi gerçekten bu üç devletin arâzisinde de Yunanistan'dan az olmamak üzere pek çok İslâm vakıf, emlâk ve müessesesi mevcuddu. Bunca tahribe rağmen hâlâ da mevcuddur. Oralarda yaşıyan türk ve müslümanların şahsî hak ve hürriyetleri ile alâkalı olarak hiçbir şey garanti edilmediği gibi cemaat mal ve hukukunu koruyacak herhangi bir talepte de bulunulmamıştır. Belki, bunların bedelleri istenemez, istense de fiîlen alınamazdı. Fakat, hiç olmazsa bulundukları yerlerde korunmaları da mı temin olunamazdı?!

Koskoca Yugoslav arâzisinde beş yüz seneyi mütecâviz Türk hâkimiyetinin bakiyesi olan ecdâd yadigârı tarihî eserlerimizin yakılıp yıkılmaması veya herhangi bir sûretle ortadan kaldırılmaması için birtakım kayıd ve şartlar ileri sürülemez miydi? Zira bu devletler de Lozan sulh müzâkerelerinde taraftılar. Bütün bu memleketlerde yaşayan ırkdaş ve dindaşlarımızın daha sonraki yıllarda büyük mağduriyetlerine zemin hazırlayan bu ihmal, oralardaki ecdâd yadigârı eserlerin imhâsına da imkân hazırlamıştır.

Türk Murahhas Heyeti, böyle bir konferans için kifâyetsizliğinin bedelini bu millete doğrusu, hem madden ve hem de mânen pek pahalıya ödetmiştir. **İnönü** muârızlarının birbiri ardınca ve yerli yersiz itham ve hücumları karşısında her safhada biraz daha bocalamış ve -tâbir câizse- kaçmaktan kovalamaya fırsat bulamamıştır. Lozan Zabıtları'nı dikkatle okuyanlar, murahhaslarımızın konuşmalarının hemen hepsinin bir düşman hücumu karşısında müdâfaa mâhiyetini taşıdığını ibret ve dehşetle görürler. Tâ başlangıçta bir kere kaçırılan müzâkere ve münâkaşa hâkimiyeti, bir daha ele geçirilememiş ve bu yüzden dâima müdâfaada kalınmıştır. O

müdafaalar da bâri Dünya efkâr-ı umûmiyesi ve tarih önünde haklarımızı tam mânâsıyla belirtebilecek bir vasıf taşısalardı!.. O zaman belki, gelecek nesiller en iyi müdafaanın taarruz olduğu gerçeğinin kavranamamasını bir dereceye kadar mâzur görebilirlerdi.

III- OSMANLI BORÇLARININ TAKSİMİNDEKİ ADÂLETSİZLİK

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde kifâyetsiz devlet adamları yüzünden açtığı **"istikraz kapısı"** gitgide bir daha kapanamayacak bir şekil almış ve devletin hayat ve istikbâlini büyük ölçüde tehlikeye sokan bir belâ hâline gelmişti.

Düşmanlar, verdikleri paranın sarf mahallelerini de murâkabe etmek ve alacaklarını intizamlı bir sûrette tasfiye için Türkiye'de husûsî bir idare kurmuşlardı. Buna **"Düyun-ı Umûmiye-i Osmaniye"**[354], bu işe bakan vekile ise **"Dâyinler Vekili"** deniliyordu.

---

354 Osmanlı Devleti'ni bu borçlanmalardan dolayı her vesile ile kınayanlar, hiçbir zaman dört yüz milyon lirayı tecâvüz etmemiş bulunan Osmanlı Borçları'na mukabil bugün milyarlarca doları aşan borçlarımızı acaba nasıl îzah edebilirler? Hem de o borçların **"Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye İdâresi"**nin mevcûdiyeti dolayısıyla devletimizi bir nevî ecnebî vesâyeti altına soktuğunu iddiâ edenler, bugünkü **"Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu"** veya IMF Heyetleri'nin ülkemize gelerek birçok dayatmalarda bulunmaları karşısında neden aynı itirazları serdetmiyorlar? Zira bunlar arasında fiilî ve hukûkî bakımdan hiçbir fark mevcud değildir.

Üstelik o devlet, bugünkünün aşağı-yukarı yirmi misli genişlikteki arâzisine ve yıkılış hâlinde bulunmanın doğurduğu çeşitli mâlî krizlere rağmen bugünkünün onda biri kadar bile borçlanmış değildi. Bugün, her doğan çocuğun bilmem ne kadar borç ödemek mükellefiyeti ile hayata gözlerini açtığı ve **"uçan kuşlara bile borcumuz var"** tarzındaki harcıâlem kıymet hükümlerine rağmen Osmanlı Devleti'nin hâlâ en âdî bir propaganda üslûbuyla kötülenmekte bulunmasını îzaha imkân yoktur!.. Üstelik Osmanlı Devleti'nde bu borçlanma hâdisesi bugünkü Batılılaşma taraftarlarının öncüleri olan Tanzimât ricâli tarafından başlatıp devam ettirilmiştir.

Bir ara **Hüseyin Câhid Bey**'in de deruhte ettiği bu Dâyinler Vekilliği, bir nevî ecnebî ajanlığından farksızdı. Gerçekten, Osmanlı Devleti'ni borçlandırma mes'elesinin arkasında O'nu bir nevî tâbî veya müstemleke hâline getirmek gibi çeşitli siyâsî emeller yatıyordu. Bu bakımdan borç verilmesinde ve alınmasında veya bu borçların tasfiyesine müteâllik garantilerin sağlanmasında, çeşitli iç ve dış düşmanların tafsil ve hikâyesi cildler teşkil edecek binbir hile ve tezvirâtı vâki oluyordu.

Lozan, yeni Türkiye için, **"Osmanlı İmparatorluğu'nu reddetmeli"** mantığıyla başlamıştı. Fakat bu reddi, O'nun haklarını talep mevkiinde bulunduğumuzu da kabul eden müttefikler, kendi mükellefiyetleri mevzubahis olduğunda kabûle aslâ yanaşamıyorlardı. Bunun en câlib-i dikkat misâli, Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye mes'elesidir. Bu mes'elede varılan netice, borçların sâbık Osmanlı Devleti'nden arâzi alan devletler arasında taksimi şeklinde olmuştur. Ancak, bu taksimde Türkiye'ye büyük bir haksızlık edilmiş, Türk Murahhas Heyeti de bu haksızlığı kabulde, ne yazık ki; hiçbir beis görmemiştir.

Gerçekten, Osmanlı Borçları'nın doğduğu ânda, arâzimiz on üç milyon kilometre kareden fazla idi. Avrupa devletlerine borçlanılarak alınan bütün bu paralar, Yemen'den Orta Avrupa ovalarına kadar, o zamanki bütün şehir ve kasabalarımızın îmâr ve müdâfaa ihtiyaçlarına sarf edilmiştir. Hatta bu sarfta, Avrupa'daki topraklarımızın başta geldiği unutulmamalıdır. Farazâ bir **"Selânik Vilâyeti"**, bugün elimizde kalan kısımlardaki hiçbir yerle kıyas kabul etmeyecek derecede mâmurdu. Demek ki, asıl sarfiyât artık elimizden çıkmış bulunan bölgelere yapılmıştı. Çünkü borç verenler buna bilhassa dikkat ediyorlardı.

Hâl böyleyken, bu borcun yüzde altmıştan fazlası

Türkiye'ye yükletilmiştir. İki yüz yirmi milyon İngiliz altınından ibâret olan hissemizin ödenişine müteâllik tafsilâta girişmiyoruz. Ancak bu ödemenin, tâ 1952 yılında binbir güçlükle tamamlanabildiğini söylemekle iktifâ edelim.

Onüç milyon kilometrekareyi mütecâviz bir arâziden elinde sadece 776 bini kalan Türkiye'ye, bu borcun ancak yüzde beşini ödetmek gerekirken bunu yüzde altmış olarak kabul eden Türk Murahhas Heyeti'nin bu tutum ve davranışını anlamaya ve îzah etmeye imkân yoktur. Bu demektir ki; üst üste on iki yıl harp gördükten sonra yoksul ve perişan bir durumdaki Anadolu köylüsüne, tâ 1952 yılına kadar, bugün artık elimizden çıkmış bulunan farazâ bir Selânik veya Manastır'ın îmârı için sarf edilen paraları ödettirmek gibi haksız ve insafsız bir karara varılmıştır. Kalkınma gayretleri içinde çırpınan Türkiye'ye bunun ve benzeri hataların neye mal olduğunu anlamak için bugünkü Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadî buhranları sathî bir sûrette de olsa göz önüne getirmek kâfidir sanırız.

Lozan'da iktisâdî mes'elelerde hiçbir muvaffakiyet sağlanamaması gâyet tabiî idi. Zira Murahhas Hey'etimize bu gibi işler için dâhil edilmiş bulunan kimseler, ya **Hüseyin Câhid** ve **Câvid Bey** gibi hâinlerden[355] veyahut da **Hasan Bey**

355 Gerçekten bu iki adam da Lozan'da ihânet halindeydi. Osmanlı-bazıları için "**fennan kabil-i taksim değidir**" diyerek tamamen Türkiye tarafından ödenmesini istiyorlardı. Çünkü evvelce "**Düyûn-i Umûmiye** " idaresinden toplanmışlardı.

Dr. Rıza Nur a.g.e sh.981 vd. da diyor ki:

"Fransızların er alâkadar oldukları ve ehemmiyet verdikleri iş mali ve iktisadî işler. Bunların da en mühim ve başta olanı Düyûn-i Umumiye.

Düyun-i umumiye halledilecek. Harb-i umumî neticesinde elimizden giden yerlere hissesi verilip Türkiye'nin borcu azaltılacak.

İsmet bu işler için benim şiddetli ve daf'alarca olan mümanaatıma rağmen ve sonunda benden habersiz **Câvid**'i de getirmişti. **Câvid**'de malî bir mütehassıs geçiniyor. **Hasan, Cavit, Hâmid** Düyun-i Umumiye işi ile

(Saka) gibi meseleden bîhaber kimselerden teşekkül etmek-

meşguldürler. Bu üçü bir Trinite halindeler. Bir saç ayağı yaptılar, gece gündüz beraberler. Birbirlerinden hiç ayrıldıkları yok. Hem de daima ve hususî olarak da fransız hey'eti azası ile dost halde onlarla oturuyorlar. Onlar ile yemekte Hey'et-i Murahhasası azasındandırlar. Halleri şüpheyi dâi bir hal, çünkü Fransızlar bu işte ilk safta düşman. Bizim onların cephesi karşısında koyduğumuz müfreze ise onlar ile Traternise etmiş bir halde. Zaten Mütâreke'de **Cavid**'i Fransızlar'ın himâye ettiği ni, Malta'dan kurtardıklarını,vaktiyle **Câvid**, Maliye Nâzırı iken Fransız Maliye mahafili ile pek sık temas edip ahbab olduğunu, Düyun-i Umumiye'de dâyinler vekilliği ettiğini de biliyoruz. Nasıl olsa Fransızlar'a minnettardır. Onlara karşı hiç olmazsa yüzü tutmaz. Bunlar da şüphemi artırıyor.

Bir adam sık sık bana geliyor. Düyûn-i Umumiye'nin Lozan'a iki milyon lira yolladığını, bu işi için bu parayı rüşvet vereceğini söylüyor. Galiba bana rüşvet teklif etmek istiyor,fakat cesaret edemiyordu. Biraz sonra bu para ve rüşvet verilmek istendiği herkesin ağzına düştü. Aynı zamanda **Câvid**'e **Hâmid**'e rüşvet verilmiş olduğu da söyleniyor.

Müzâkere, müzâkere **Cavid, Hasan, Hâmid,** Düyûn-i Umûmiye'nin sermaye değil faizinin taksimi esasını, sermayesini taksim edip de Türk'e:

"- Senin borcun şudur. Bunun da senevî fâizi ve amortismanı şudur. Her yıl bu miktarı vereceksin". Demiyorlar da bütün borç Türkiye'nin sırtında duracak. Sade fâiz-i senevisi bizden arâzi alan devletlerle Türkiye arasında taksim edecekler. Ya bu devletler:

"- Borç bizim değil, veremeyiz borç ahdenTürkiyenindir. O versin .." Deyiverirlerse... Felâket !... Nitekim Berlin Muâhedesi'nde de sermaye değil, fâiz taksim edilmiş. Sırp vesâir devletler vermiyormuşlar. Türkiye'ye haksız olarak o hisseleri de ödetmişler. Böyle vahim bir misal de var. **İsmet, Hasan,** ben görüşüyoruz. Dedim ki,

"- Yine sermâye taksim edilmiyor Faiz-i senevî taksim ediliyor?"

Hasan:

"- Çünkü sermaye taksimi fennen mümkün değildir. Onun için" Dedi. Şaşılacak şey... Aklım da bu işe hiç ermiyor. Ya **Hasan'** ın dediği doğrusu ise... Fakat bu da aklıma bir türlü yatmıyor. **Hasan**'la uzun münakaşa ettim. Bu münakaşalar bir değil, birçok defalar tekerrür etti. **Hasan** sebeb de gösterip izah edemiyor. Sade:

"-Fennen mümkün değildir," diyerek kesip atıyor. Bu nakarat da beni ikna için kâfi gelmiyor. **İsmet** hiç fikir beyân etmiyor. Sade dalgın bir sûrette düşünüyor. Müşevveş, şübheli bir hali var. Bu hususta **Hasan**'la çok süren münakaşalar, hatta kavgalar yaptım. Davam şu; ben diyorum ki;

"- Ortada bir yük var. On kişiyiz bize taksim edilecek. Meselâ yüz elli

teydi. Bu sonuncu üstelik **"müşâvir"** değil de **"murahhas"** sıfatını taşıyordu. Bakın **Dr. Rıza Nur**, O'nun için ne diyor:

*"**İsmet** şiddetle **Hasan**'ın aleyhinde. İkide bir:*

"-Bu eşek herifi nerden başımıza aldık." diyor.

*Türlü küfürler ediyor. Yerden göğe kadar hakkı var. Meselâ bir gün **İsmet** dedi ki:*

*"-**Hasan Bey**!.. Düyûn-ı Umûmiye'nin borcu ne kadar*

---

okka. Bunun havası taksim olunmaz. Ayırmalı. Bana demeli ki, Türkiye!.. Bunun 80 okkası senin, Fransa! On okkası senin,Yunan!. 15 okka senin ilh... Ben de bu seksen okka yükü, benim hissem, ufak ama, ne çâre!.. Yükleyin sırtıma!.. Diyeyim. Yüklesinler taşıyıp götüreyim. Başka şey'e aklım ermez. Başkalarına âid yük benim sırtımda duramaz."

Nihayet **Cavid**'e sorduk;

"- Sermaye taksiminin fennen asla imkânı yoktur" Dedi ve onda durdu. Söylendik. Biz söylendikçe **Cavid** kızıyor. Pancar gibi oluyor.

"- Olamaz!" Diyor. Bu adamda herşeyde ve çabucacık kıpkırmızı oluyordu. Hatta mağrûrâne:

"- Sizin aklımız ermez!..." de dedi.Bu beni tahkir idi. Lâkin hakkı var. Hakikaten aklım ermez. Fakat sonra pratik gösterdi ki, o Türkiye'nin yegâne mühim ve mağrur mâliye âlimi **Câvid** de bilmezmiş. Yahud sûikasdi varmış. İkinci şık doğru ise. Şüphesiz, en büyük hâindi. Düşman ile beraber çalışıyordu. **Hâmid**'e ayrıca sordum. Ondan da aynı nakarat. Ha, Fransızlar bunu istiyor, **Câvid** böyle diyor. Demek **Hamid** de **Hasan** da **Cavid**'le müşterek... Felâket!... Ne yapacağız?... Bazan düşünüyorum. Bunlar bu işi bilirler ben câhillik edip itiraz ederek işi büsbütün geciktirmeyeyim. Vazgeçeyim. Bildikleri gibi yapsınlar. Diyorum. Fakat yine düşünüyorum; ya kasden böyle diyorlarsa... Para daleveresi oynuyorsa... iş de pek mühim. **Câvid**'e bir gün yine holde sordum. Aynı temerrüd. Nihayet düşündüm ki, bitaraf Avrupalı mâliye mütehassısı bulup ona fikirdanışmak hepsinden doğrudur. Zaten **İsmet, Cavid**'i getireceğine böyle birisini bulmalıydı. **İsmet**'ten habersiz **Ahmet İhsan**'a böyle birisini bulmasını söyledim. Anadolu şümendiferi mes'elesi için Lozan'a gelmiş olan "**Günter**"i getirdi. O'na sordum. Bu adam sermaye taksiminin pek âlâ mümkün olduğunu söyledi.

"- Maamafih ben iyi bilmem tahkikat yapabiliriz." Dedi. Bu cesaretle **Cavid** ve **Hamid**'i aradım. Holde imişler.

"- Bir mühim Avrupalı mütehassıs bulduk. Sermâye taksiminin fennen kabil olduğunu söyledi." Dedim. **Cavit** kızardı. Pancar oldu. Bu adam pek kibirli idi. Ufak bir itiraz karşısında bile kan başına çıkar kıpkırmızı olurdu. ..."

*liradır." **Hasan**:*

"-Hesap yapayım, söyleyeyim." dedi.

Gitti, bir müddet sonra geldi:

"-Yüz elli milyon lira." dedi.

*Bir hafta sonra **İsmet** bir daha sordu. Yine:*

"-Hesap yapayım" dedi.

Gitti, yapmış geldi:

*"-Doksan dokuz milyon lira." dedi. **İsmet** kızdı:*

*"-Canım **Hasan Bey**! Geçende yüz elli milyon dedin. Şimdi doksan dokuz diyorsun! Bu nasıl iş?.. Bunun hangisi doğru?.. Fark, yüzler, binler, haydi yüz binler de olsa neyse? Müthiş... Milyonlar var!" dedi.*

***Hasan** ne cevap verse iyi?!.*

"-Ben ne yapayım! O vakit hesap öyle çıktı. Şimdi de böyle çıktı..."

Şu adam güyâ iktisad ve mâliye mütehassısı. Hâli görülüyor ki; san'atında sıfır, fakat verdiği şu cevap ne kadar âdî ve ahmakça şey?.. Bu cevap karşısında insanın çıldıracağı gelir. Çıldıracaktım. Sinirden kahkahayı koyverdim."[356]

İktisadî işlere me'mur murahhası bu olan bir hey'et mi Musul gibi, harb tazminâtı gibi, Düyûn-ı Umûmiye'nin tasfiyesi gibi ilh... ağır mes'elelerin altından çıkabilecektir?!..

IV- VE DİĞERLERİ

Mâlî kayıplarımızın nispeten ehemmiyetli olanlarını belirtmek esâsından hareket ettiğimiz için bu mevzûda temâs edilebilecek daha birçok tâlî mes'eleye yer vermek imkânından mahrumuz. Bununla beraber işbu **"Malî Kayıplarımız"** faslını bitirmeden birkaç noktaya daha temas edelim:

356 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh.: 978.

a) İstanbul'dan Medine'ye kadar **Sultan II. Abdülhamid Han** zamanında ve O'nun tarafından inşâ edilen ve milyarlara mâl olan **"Hicaz Demiryolu"** için birtakım hisse senedleri çıkarılmıştı. Bu demiryolunun yapımında, diğer birçok Müslüman anâsır meyânında en büyük fedakârlığı yapan hiç şüphesiz bizdik. Buna rağmen Lozan'da Hicaz Demiryolu hisse senedlerini taksim eden müttefikler, bunlardan bize hiçbir şey vermemişler, bizim murahhaslarımız da bu duruma kabul etmişlerdir.

b) Türk evrâk-ı nakdiyesi **"Banque de note"**nin teminâtı olarak Avusturya bankalarında büyük bir yekûn tutan altınlarımız vardı. İngilizler, harb içinde bu Avusturya Devleti nezdinde emânet olarak bulunan altınlarımıza da, aynen yukarıda bahsedilen gemilerimiz gibi el koymuşlardı. Bu da bir haksız iktisap teşkil ediyordu. Fakat ne yazık ki, gâsıpların elinden bu para da alınamamıştır.[357]

c) Lozan'da mâruz kaldığımız diğer bir mâlî kayıp da **"Kuponlar ve İmtiyazlar"** mes'elesinden doğmuştur. Bir hayli çekişmelere sebep olan bu mes'elenin de bir hayli teferruatı vardır. Gerçekten ecnebî alacaklarının fâiz kuponları altınla mı, yoksa kâğıt parayla mı ödenecekti?! Sonra miktar ne olacaktı?!. Bütün bu teferruât için Paris'te bir komisyon teşekkül ettirilmişti.

Osmanlı Devleti'nin bazı ecnebî şirketlere verdiği imtiyazlar hakkında da bunları mutlak olarak ilgâ kararı alınamamıştı. Bu imtiyazları devam ettirmek veya onlara muâdil başka bir imtiyaz kabul etmek veyahut da bir ehl-i hibre'nin tâyin ve tensib edeceği bir tazminâtla mes'elenin kapanması gibi bir karara varılmıştı. Bunun yanında kapitülasyonların ilgâsının ise,

357 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh. 1204'te:

"Harpte çıkarılan kâğıt paralarımıza garanti olan altınlar, Viyana'da bir bankada imiş. Mütâreke iptidâsında İngilizler zaptetmiş. Bu parayı onlar aldılar. Bizim kâğıtlar havada kaldı. Yine şaşıyorum ki, bu garantisiz kâğıtlar para diye geçiyor! Bu garanti parayı almak mümkün olmadı." demektedir.

-daha önce Musul Mes'elesi dolayısıyle temas edildiği üzere- Lozan'ın kazanç-kayıp tablosunda büyük bir ağırlık taşımadığı muhakkaktır. Zira tek taraflı bir hukûkî tasarrufun eseri olmaları dolayısıyla zaten Birinci Cihan Harbi içinde Osmanlı Hükümeti'nce ilgâ edilmiş bulunuyorlardı. Mes'ele, bunun Lozan'da müttefiklere tasdik ettirilmesinden ibâretti. Ancak, daha ziyâde Fransızlar'ı alâkadar etmesi yüzünden Fransız desteğinin kaybına ve binnetice Musul'un kurtarılmamasına müncer olması yönünden üzerinde durulmağa değer bir mes'eledir.

Aziz okuyucu!..

Yukarıdan beri yazdıklarımızı dikkatle okumuşsan, Lozan hakkında istikbâlin tarihçisinin şu kıymet hükmüne vâsıl olup olmayacağını bir kere daha takdirlerine terk ediyoruz:

Lozan; muazzam bir imparatorluk mîrâsının hân-ı yağması(yağma sofrası)**dır!.. Türk'ün şahsında İslâm'dan intikam alınarak, bütün bir İslâm Dünyası'nın başsız bırakılmasıdır!..**

Lozan'ın getirdiği; adalarla Yunan stratejik çemberin içine alınmış, iktisâdî kaynaklardan mahrum, her türlü ünvan ve sıfatı yolunmuş, gayr-i tabiî hududların çizdiği küçük bir Türkiye'dir!..

ŞAHIS İSİMLERİ İNDEKSİ

-A-

A. Poulis (A. Polis) : 215, 226
Abdullah Öcalan: 263
Abdülkadir Mirzaoğlu: 454
Abdülkadir-i Geylânî: 142
Abdülkerim Kasım: 253
Abdülkerim Paşa: 302
Adnan (Adıvar) Bey: 194
Adnan Menderes: 391
Af Wirsen: 215, 218, 226
Ahmed Ağa Timirski: 305, 313
Ahmed Celâyir: 136
Ahmed Hâşim: 246
Albay Nureddin Bey: 161
Albay Suphi Bey: 159
Albay Şükrü Kanatlı: 430
Aleko Paşa: 306
Ali Fuad Cebesoy: 189, 192, 439, 440, 455, 489
Ali Şükrü Bey: 190, 192
Amaury: 34
Amiral Bristol: 189, 477
Amiral Souchon (Suşon): 155
Antigon: 29
Antuan: 29
Arslan Yürekli Rişar (Richard): 33
Augustus: 29

-B-

Barbaros Hayreddin Paşa: 39
Barnabas: 30
Bayat: 247
Bâyezid II.: 378
Bekir Sâmi Bey: 89
Bekir Subaşı: 141, 142
Beşinci Sultan Murad: 59, 64
Bonar: 172
Büyük İskender: 29, 130, 139, 279, 280, 298

-C-

Câfer Tayyar Paşa: 201, 202, 203, 367
Câhiz: 247
Câvid Bey: 153, 318, 495
Celâl Bayar: 364, 390
Cem Sultan: 378
Cemal Paşa: 153, 160, 318
Cendereli Kara Halil Paşa: 285
Chorlotte: 36
Churchill. 105, 185
Con Rıfat: 88

-Ç-

Çerkes Hasan: 143

-D-

Damad Ferid Paşa: 342, 343
Daryüs I.: 28
Daryüs III.: 29
Davdel Cenâbî: 253
Dede Korkut: 247

Dimitri Kitsikis: 370
Dizraeli: 23
Dr. Rıza Nur: 170, 175, 184, 187, 336, 345, 350, 362,366, 384, 385, 386, 411, 420, 439, 440, 441, 442,447, 451, 462, 464, 480, 481, 482, 490, 498
Dr. Şükrü Torun: 78, 79

-E-

Earl of Ronaldshay: 172, 177, 185, 188
Ebû Müslim: 135, 247
Ebubekir Hâzım Tepeyrân: 116, 117
Ebussuud Efendi: 43
Efrâsiyab: 144
Emir Faysal: 210, 252
Enes bin Mâlik: 32
Enver Paşa: 153, 155, 158, 159, 161, 315, 319, 446, 448
Esad Hoca: 366
Eşref Kuşçubaşı: 314, 315, 317
Evrenuz Bey: 284, 286, 289
Eyyubî Hasan Paşa: 144

-F-

Fâtih Sultan Mehmed Han: 37
Fethi (Okyar) Bey: 194, 195, 196, 197, 198, 204, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 228, 229, 231
Fettâh Bey: 216
Fevzi Paşa (Mareşal): 189, 201
Feyzullah Hoca: 453
Filip II.: 279
Franklin Buyyon (Boillion): 409, 410, 424
Fransuva Ferdinand: 145
Fuzûlî: 246

-G-

Gâlip Bahtiyar: 336
Gavril Paşa: 307
Gâzi Fâzıl Bey: 284
Gedik Ahmed Paşa: 378
Genç Osman: 140, 143
General Barrett: 158
General Bunoust: 477
General Dall'olio: 477
General Hore: 477
General Kasım: 248, 249
General Nâzım Tabakçeli: 253
General Pelle: 417, 418, 419
General Townshend: 161, 162
Golç Paşa: 161
Guy de Lusignan: 34

-H-

Hacı İl Bey: 284, 287, 288
Haçopulos: 359
Hafız Ahmed Paşa: 143
Hala Sultan: 32, 100
Hâlid b. Velid: 131
Halil Paşa (Halil Kut):163, 446, 447, 448
Hâmi Bey: 340
Hamurabi: 127, 128
Hanry Maidland Wilson: 389
Hârunü'r-Reşid: 136
Hasan Rıza Soyak: 428, 429, 432
Hayim Naum Efendi: 189
Hayrullah Efendi: 302

Hazret-i Abbas: 135
Hazret-i Ali: 44, 131, 133
Hazret-i Danyal Aleyhisselâm: 250
Hazret-i Ebûbekir: 31, 131
Hazret-i Hüseyin: 133
Hazret-i İsa: 276
Hazret-i Muâviye: 31, 131, 133
Hazret-i Ömer: 131, 405
Hazret-i Şit Aleyhisselâm: 250
Hülâgû: 136
Hüseyin Avni (Ulaş) **Bey:** 190, 209
Hüseyin Avni Bey: 209
Hüseyin Avni Paşa: 59, 302
Hüseyin Rauf Bey (Rauf Orbay): 190, 191, 192, 201, 205, 385, 488, 489

-İ-

İbnü'r-Reşid: 159
İbnü's-Suud: 159
İbrahim Edhem Akıncı: 390
İbrahim Paşa: 139
İdris-i Bitlisî: 138
İhsan Sabri Çağlayangil: 371
İkinci Selim: 41
İlyas Sâmî Bey: 271
İmam Abdurrahman: 250
İmam Avnüddin: 250
İmam Hâmid: 250
İmam İbrahim-i Müccağ: 250
İmam Mahmud: 250
İmam-ı Âzam Ebû Hanife: 139, 142
İsaac Commene: 33

İshak Avni Bey: 209
İskender: 29, 130, 279, 280
İsmail Hakkı Bey: 164, 168
İsmet Paşa: 76,77, 78, 80, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 104, 105, 169, 170, 172, 173, 178, 179, 180, 181, 182,184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 206,209,459, 470, 482, 483, 208, 318, 320, 330, 331,332,333, 334, 335, 336, 338, 341, 342, 343, 344, 347,382, 383, 385, 388, 389, 390, 391, 396, 410, 415,416, 417, 418, 419, 420, 423, 459, 462, 463, 464,467, 468, 474, 475, 477, 478, 480, 481, 482, 484,485, 488, 490, 492,
İzzed Bey: 89

-J-

Jacques III.: 36
Jacques: 35, 36
Janus: 35, 36
Jean II.: 36

-K-

Kaklamanos: 362,400
Kanunî Sultan Süleyman: 37, 39, 40, 41, 46, 47, 49, 138, 139, 227, 378, 379
Kara Çakay Han: 142
Kasım Han: 142
Kâzım Karabekir Paşa: 437, 438, 455
Kemal Reis: 378
Kılıç Ali Paşa: 50
Kleopatra: 29
Kont Teleki: 215, 216
Kubat Çavuş: 41
Küçük Ahmed: 142

-L-

Lala Mustafa Paşa: 48, 49,
Lala Şâhin Paşa: 284, 285, 286, 287
Layard (Osten Hanry Layard): 63, 65, 66, 67, 68
Layoş: 288
Lenin: 453, 455
Lizimaos: 279
Lord Gürzon: 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191,204, 207, 210, 212, 244, 332, 334, 335, 336, 343,345, 383, 387, 411, 420, 459, 463, 480
Lord Parmor: 212, 213, 228

-M-

M. Jardin: 218
M. Kemal Paşa: 167, 191, 201, 202, 206, 209, 215, 327, 409, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429,445, 446, 447
M. Unden: 228, 230
Mac Donald: 205
Mâcid Bey: 194
Mahmud Ağa: 41
Makarios: 98, 107
Mâruf Berezenci: 253
Marya: 288
Mehmed Ali Paşa: 303
Mehmed Râsih Bey: 246
Mehmed Şeref Bey: 400
Mesih Paşa: 378
Midhad Paşa: 59, 302
Mihri Belli: 99

Molla Mustafa Barzanî: 253, 256, 257, 258, 261, 264, 265, 267
Mr. Çaylds (Childs): 209
Mu'tasım: 247
Murad IV.: 141, 142, 143
Muslihiddin Âdil Bey: 366
Mustafa I.: 141
Münir Bey: 209
Mütercim Rüştü Paşa: 59, 64, 302

-N-

Nasreddin Hoca: 369
Necip Hüseyinoğlu: 454
Necmeddin Deliorman: 396
Nicos Samson: 98
Niniçiç: 337
Nureddin Zengi: 136
Nûrî Said Paşa: 232, 233, 239, 242, 248, 252

-O-

Oğuz Han: 247
Ojin: 253
Orhan Gâzi: 282, 285
Osman Gâzi: 94, 280
Osman Kocaoğlu: 452

-Ö-

Ömer Paşa: 57
Ömer Rasih Öztürkmen: 246
Ömerizâde Hasan Efendi: 119
Özker Yaşın: 87

-P-

Papa V. Urben: 287
Paul: 30
Peyami Safâ: 94
Pierre I.: 34, 35, 36
Pierre II.: 35
Piyâle Paşa: 48
Piyer Loti: 227
Ponceau: 428
Prens Bismark: 61, 147, 151

-R-

Rauf Denktaş: 97
Rayan: 362
Refik Halid Karay: 393
Ronald Charles Lindzey: 231, 232, 233, 239, 242
Röleme: 29
Rûhî: 246
Rûşen Eşref Ünaydın: 428

-S-

Sa'd b. Ebî Vakkas: 131
Sâdık Paşa: 63, 64, 65
Saffet Paşa: 64, 65, 66, 68
Said Halim Paşa: 153
Said Paşa: 63,
Sâlih Bey: 209
Sâlih Efendi: 316
Sargon: 28, 127, 128
Sedat Simâvî: 91
Selâhaddin: 33, 34
Selefkus: 130, 279

Sergius Paulus: 30
Seyyid Nesîmî: 246
Sezar: 29
Sırrı Bellioğlu: 87, 88, 89
Sir Horace Roumbolt: 83, 84
Sir Persi Koks: 194, 196, 197, 198, 205, 207, 210,
Sofokles: 94
Sokollu: 44, 45, 48, 49, 50
Sör Percy Loraine: 429
Stalin: 451, 452
Stambuluski: 341
Suad Tevfik Bey: 209
Sultan Abdülaziz Han: 58, 59, 60, 61, 302, 487,
Sultan II. Abdülhamid Han: 60, 61, 66, 71, 114, 115, 146, 147, 149, 150, 151, 302, 303, 306, 309, 310, 499
Sultan I. Murad: 285, 287
Sultan II. Mahmud: 144,300
Sultan Reşad: 75, 488
Süleyman Askerî Bey: 159, 160, 161, 316, 319
Süleyman Askerî Bey: 159, 160, 161, 316, 319
Süleyman Harmanlar: 390
Süleyman Nazif: 227

-Ş-

Şah Abbas: 141, 142
Şah İsmail: 137
Şehzâde Süleyman Paşa: 282, 284, 285
Şemseddin Sâmî: 106
Şerif Hüseyin Paşa: 112
Şerif Paşa: 181
Şevvaf: 253
Şeyh Hüsâmeddin Ali: 138

Şeyh Mahmud: 200
Şeyh Sünûsî: 158
Şükrü Kaya Bey: 366, 367
Şükrü Saraçoğlu: 391, 396

-T-

Tahsin Bey: 340
Tataresco: 428
Tayfur Sökmen: 424, 426, 432, 455
Tayfur Sökmensüer: 455
Tevfik Paşa: 87, 88
Tevfik Rüştü (Aras) Bey: 228, 230, 231, 233, 239,242,243, 351, 397, 399
Timur: 137, 297, 405
Timurleng: 136
Tiryâki Hasan Paşa: 174
Tunalı Hilmi Bey: 415

-U-

Ubâde bin Es-Sâmit: 32

-Ü-

Ümm-i Haram: 32

-V-

Veliahd Murad Efendi: 59
Venizelos: 94, 341, 362, 383, 470, 471, 473, 474, 476, 482
Veysel Karanî: 250
Vikont: 176

-W-

Willyam Vilkoks: 116

-Y-

Yahya Kemal Beyatlı: 432, 433
Yasef Nassi: 42
Yavuz Sultan Selim: 38, 40, 43, 122, 137, 138, 405, 406, 407
Yezîd: 132, 135
Yunus Aleyhisselâm: 250
Yusuf Kemal Tengirşenk: 205, 206, 410, 439, 456
Yusuf Ziya Bey: 414
Yusuf Zuayan: 421

-Z-

Zeki Velîdî Togan: 445
Ziya Hurşit Bey: 436

AZİZ OKUYUCU !..

LOZAN MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MİRASININ HÂN-I YAĞMASI (YAĞMA SOFRASI) DIR !..

TÜRK'ÜN ŞAHSINDA İSLÂM'DAN İNTİKAM ALINARAK, BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASI'NIN BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR !..

LOZAN'IN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ , İKTİSADÎ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYRİ TABİİ HUDUDLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYE'DİR !..

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU "MİLLİ MİSAK" ÖNÜNDE İLK DEFA MUHASEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR !..

ISBN 975-580-049-3
9 789755 800493

www.sebilyayinevi.com
/Sebilyayinevi
/sebilyayinevi
/sebilyayinevi

Sebil Yayınevi